

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«Окурмандын китеп текчеси» сериясы

ТҮГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВ

БИЗДИН ЗАМАНДЫН КИШИЛЕРИ

VII том

Басмага даярдаган: *Өмүров Б.*

БИШКЕК
«Имак офсет»
2015

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
Т 92

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151-б.) негизинде жарык көрдү

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды

Рецензент:

Филология илимдеринин кандидаты *И.Жумабаев*

Редколлегия:

Акматалиев А.А.	Мусаев С.Ж.
Байгазиев С.О.	Садыков Т.
Жайнакова А.Ж.	Токтоналиев К.Т.
Маразыков Т.	Эркебаев А.Э.

Т 92 **Түгөлбай Сыдыкбеков. Биздин замандын кишиле-ри. VII том. – Басмага даярдаган Б. Өмүров. – Б.: «Имак-офсет», 2015. – 478 б. – («Окурмандын ки-теп текчеси» сериясы).**

ISBN 978-9967-33-134-1

Бул китепке Түгөлбай Сыдыкбековдун «Биздин замандын ки-шилери» романы кирди.

Китеп жалпы окурмандарга арналат.

Т 4702300100-15

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-33-134-1

© КР УИА
© «Имак-офсет», 2015

ТҮГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВ (1912–1997)

Кыргыз адабиятындагы реалисттик прозаны калыптандырууга жана өнүктүрүүгө чоң салым кошкон чебер жазуучу Түгөлбай Сыдыкбеков 1912-жылы Ысык-Көл областынын Түп районунда жарык дүйнөгө келген. Ал өзүнүн чыгармачылык аракетин адегенде ыр жазуу менен баштаган. 1930-жылы 1-май күнү «Ленинчил жаш» газетасына анын «Булар кимдер?» деген ыры жарыяланган. Андан бир аз өтпөй «Чал комузчу» аттуу поэманы жазып, «Чабуул» журналына бастырган. Алгачкы «Күрөш» аттуу ырлар жыйнагы 1933-жылы жарык көрүп, «Баатырлар» (1936-ж.) «Акын-булбул» (1938-ж.) аттуу ырлар, поэмалар жыйнактары жарыяланган кезде эле автор проза жанрында жигердүү иштей баштаган.

Поэтикалык чыгармаларында Т.Сыдыкбеков өзүнүн калемдештери сыяктуу эле ошол учурдагы кыргыз жергесине, элдин турмушуна кирип жаткан жаңылыктарды, социалисттик коомдун артыкчылыгын, жаңы түзүчүүлүк эмгегин, адамдардын жаңы түшүнүктөрүн, жаңы мамилелерди чагылдырууга аракеттенген.

1937–38-жылдарда жазуучунун «Кең-Суу» романынын эки китеби жарык көргөн. Бул чыгарма кыргыз адабиятындагы туңгуч романдарынын бири. Элүүнчү жылдардын орто ченинде жазуучу романды кайрадан иштеп чыгып, «Тоо арасында» деген ат менен жарыялаган (биринчи китеби 1955, экинчи китеби – 1958-ж.). Жазуучу проза жана поэзия жанрларында бирдей иштеп, бул жылдарда «Акын – булбул» ырлар жыйнагын (1938), «Ала-Тоодон

жетөө» очеркин (1939), «Түн жарчысынан кабар» поэма-сын (1939) жана «Ач көз ата» аттуу ыр менен жазылган жомокту (1940) жарыялаган. «Согуш күндөрүндө» аңгемелер жыйнагында (1943) топтолгон чыгармалары учурдун өктөм талабы боюнча жазылып, элдин фашисттик баскынчыларга каршы күрөштөгү биримдиги, патриотизми, кайратман эмгеги чагылдырылган. 1938-40-жылдарда жазуучунун Кыргызстандын түштүгүндө совет бийлигин бекемдөө окуяларын чагылдырган «Темир» романын жазып, ал өзүнчө китеп түрүндө 1946-ж. жарык көргөн.

1948-ж. «Биздин замандын кишилери» романы Сыдыбековдун жазуучулук чеберчилиги жаңы баскычка көтөрүлгөнүн айгинелеген. Роман китеп болуп басмадан чыкканга чейин айрым үзүндүлөрү «Советтик Кыргызстан» («Ала-Тоо») журналына басылып турган. Ошол эле жылы Москвада «Советский писатель» басмасы тарабынан орус тилинде басылып чыккан. Бул роман өз учурунда Т.Сыдыкбековду окурмандардын кеңири чөйрөсүнө танымал кылып, кыргыздын эң көрүнүктүү жазуучуларынын катарына койгон. 1949-жылы роман кыргыз адабиятынын тарыхында биринчи жолу Советтер Союзундагы эң жогорку Мамлекеттик сыйлыктардын бири – Сталиндик сыйлыкка татыктуу болгон.

Роман Мамлекеттик сыйлыкка арзыгандан кийин 1948-жылы «Советский писатель» басмасы, 1950-жылы «ГИХЛ» басмасы Москвада орус тилинде басып чыгарышкан. Ошол эле басмалар бул романды 1955, 1957-жылдары да кайрадан басышкан.

Булардан тышкары роман 1949-жылы Ригада латыш тилинде, 1950-жылы Алма-Атада казак тилинде, 1951-жылы Ташкентте өзбек тилинде, уйгур тилинде, Варшавада поляк тилинде, Бухарестте румын тилинде, Прагада чех тилинде, Будапештте венгер тилинде, 1952-жылы Матиса Словенскада словак тилинде, 1953-жылы Киевде украин тилинде, 1956-жылы Пекинде кытай тилинде,

1958-жылы Каунаста литва тилинде, Софияда болгар тилинде, 1962-жылы Бакуда азербайжан тилинде жарык көрүп, окурмандарга жеткен.

Согуштан кийин Совет мамлекетинин жаш муундарды патриоттук духта тарбиялоонун таасирдүү каражаттарынын бири катарында балдар адабиятынын өнүгүшүнө көңүл бөлүнө баштаган. Ушул коомдук муктаждыкка жооп кылып, Т.Сыдыкбеков «Тоо балдары» романын (1953) жарыкка чыгарган. Кыргыз балдар адабиятындагы туңгуч романда жеткинчектерди мектептеги жана үй-бүлөдөгү турмушу, билим алуусу, келечек жөнүндөгү ой-пикирлери көрсөтүлөт. Негизги окуялар алдыңкы окуучу Аскар менен кичинекей Динардын, тентек Орусбектин, эски заманда калыптанган Омор карыянын жана мугалимдер Сабыр, Нина Леонтьевна, Сейитовалардын тегерегинде өнүгөт. Жакшы окуган, коомдук иштерге активдүү катышкан, көптү билүүгө ынтызар өспүрүмдүн образы романда Аскар аркылуу берилет. Ал эми Динардын бейнеси балалык кылык-жоруктары менен кызык. «Тоо арасында» романынан кийин жазуучу кыргыз элинин революцияга чейинки турмушуна кайрылып, «Зайыптар» аттуу кеңири пландагы чыгармасын жазган. Анын биринчи китеби «Батийна» (1962), «Ашуу» аттуу экинчи бөлүгү менен бирге толук варианты «Зайыптар» 1966-ж. жарыкка чыккан. Романдын биринчи бөлүгүндө Батийна, Айнагүл, Гүлсүн, Канымбү сыяктуу кейипкерлердин тагдыры аркылуу патриархалдык-феодалдык түзүлүш шартындагы кыргыз аялдарынын укуксуз абалы берилет. Ал заманда жалаң гана кедей катмар эмес, байлар чөйрөсүнө таандык аялдар да күнкор абалда өмүр сүргөн. Анткени, патриархалдык каада-салттар алардын бардыгына бирдей тиешелүү болучу. Башкы кейипкер Батийна оор абалдан суурулуп чыгууга аракеттенет, бирок ошол тарыхый доордун шартында аялзаты эркиндикке чыгышы кыйын эле. Анын максаты – революция жеңгенден кийин гана жүзөгө ашат. Батийна жаңы заман-

да түзүлгөн мүмкүнчүлүктөн пайдаланып, өзү сыяктуу кор болгон аялдардын укуктарын коргоого аракеттенет. Аларды билим алууга, эркиндикке үндөйт. Экинчи китепте атактуу кызылчачы, Социалистик Эмгектин эки жолку Баатыры Зууракан Кайназарованын тагдыры чагылдырылган. «Курбулар» жана «Сыр ачуу» романында (1977) жаштардын турмушу көрсөтүлгөн. Ал эми «Ыйманбай пейили» романында (1980) «Тоо арасында» романынын негизги каармандарынын бири Ыйманбайдын кийинки турмушу баяндалган. «Жол» (1982) жана «Бел-белесте» (1996) аттуу автобиографиялык чыгармаларында Т.Сыдыкбеков басып өткөн узак жана кызыктуу өмүрү, баштан кечирген окуялары жөнүндө баяндайт. Өзү жашаган доор жана замандаштары, кыргыз адабияты жана маданияты тууралуу ой жүгүрткөн. Т.Сыдыкбеков «Манас» эпосунун кошмо вариантын түзүүчүлөрдүн жана редакторлогондордун бири. Ошондой эле кыргыз маданият жана тарыхынын маанилүү маселелери боюнча көптөгөн макалалардын автору. А. С. Пушкин, Н. А. Некрасов, О. Бедный, А. П. Чехов, А. Серафимович, М. Шолоховдун чыгармаларын кыргызчалаган. Чыгармалары көптөгөн чет элдик тилдерге которулган. Ленин, эки Эмгек Кызыл Туу, Эл достугу ордендери, медалдар менен сыйланган.

Т.Сыдыкбеков – көрүнүктүү коомдук ишмер болгон. Кыргыз ССР Жогорку Кеңешине көп мертебе депутат болуп шайланган. Кыргыз Республикасынын улуттук Илимдер академиясынын анык мүчөсү болгон. Көрүнүктүү жазуучуга эгемендүү жаш мамлекеттин эң жогорку сыйлыгы – Кыргыз Республикасынын Баатыры наамы алгачкылардан болуп ыйгарылган.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

1

Атайы скамейкалар коюлган жолоочуларды ташуучу жүк-машинасы саат алтыдан жыйырма беш минута өткөндө ордунан козголду.

Адегенде орун тар келип, кысылышып, артыкча эл арты болуп түшкөн үч адамга убал болду. Булардын экөө элүүлөргө аяк басып калышкан эркек. Үчүнчүсү – алтымыштан ашып калган аял киши. Көп жашап азды көргөн элеттин адамдарынан экендиктери үчөөнүн тең кебетелеринде турат. Эки эркек экөө тең кой оозунан чөп албаган момун: башка жолоочулардан өздөрүн бөтөнсүтүп, төмөн санагандай. Жадаса тийиштүү орундарына толук ээ болушпады. Озунуп кеткен жолоочуга: – «Сыйлыгыша олтурсаңыз кантет, бул бизге тийиштүү жай го!» – деп укукташа алганы болбоду. Тек алар өз-өз ара кужулдашып, арткы бир бурчка тыгылышып, кары аял үчүн ортолорунан тынчыраак жай бөлүштүрүү менен убара.

Ичтеринде кыз-келиндери бар, алты-жети жаш алдыңкы орундарда. Баарынын кийгендери өңдөш бир үлгүдө тигилгендей окшош кийимдер. Алар жеринен эле бирге чыккан өздөрүнчө топ бекен? Же кызмат аткарышып, саякатта жүргөн балдарбы? Айтоор ортолорундагы нур жүздүү алп жигиттин узун кара чачтары, эпкийдеп шамал урган сайын тору айгырдын жалындай сапырылат; кичинекей оттуу көздөрү терең карайт, өзү сабырдуу, токтоо. Катарындагы жолдоштору аны – Шаке! – деп коюшат. Анан өз-өз ара тамаша айтышып бажылдашып, каткыра күлүшөт. Алардын күлкүлөрү катуулап чык-

кан сайын, тигил жайсыз орунда сыгылыша олтурган кемпир байкуш:

– Деле күлкүлөрү ташжарат да, кагылайындардын, – деп, алдыртан ошол топтон көзүн албайт.

Ал жаштардын кемпир менен иштери жок, Артыкча бул топтун күлкүчүсү тигил Акия деген кетирейген сары келин белем. Же бирдемелерди айтып, катарындагы жигиттерге тийишкенин койбойт. Же шыңкылдаган. күлкүсү басылбайт. Баятан тамашага бой салбай, оң жагында токтоо олтурган ак саргыл кызды Акия чыканы менен алдыртан түртүп калды:

– Ой, Зарылжан! Эмне эле ойлонуп калгансың, ыя? Касейининден ак кагазга жазылып келген катын, ичиңден, тымызын жат окуп отурасың го? Быйыл күз аскерден бошоймун, токубуз болот деди беле, ыя?

Зарыл да алдыртан жылмайып койду.

– Тилекти берсе, Акиш...

Күлкү катуулап чыкса, бечара кемпир: «Ушулар менин кебетеме күлүп жатышпасын?» дегенсип баягыдан бетер шектене карайт. Башкалардан четебирээк үнсүз олтурган татынакай кыз бала көбетеси тигил топто жаңы адам го. Жеңдери саймалуу ак жибек кофтасы шамалга бүлкүлдөйт, өзү койго келген жат эчкидей жоош. Ошентсе да, кез-кез тигил топтогулар «Мыскал карындаш» дешип ал кызга сый тааныштай мамиле кылышат.

Тандана караган кемпирдин көзүнө Мыскал алда эмнедей жылдыздуу көрүнүп кетти да, өз алдынча күбүрөдү:

– Ботом... берегинин көйнөгү башка да. Өзү кыргыздын кызы го? И-и... таптатынакай болгон ананайын...

Кемпир дагы бир сөз айтчудай эптенип токтолду. Тигил кыз да ага жал-жал карап койду. Үстүндө кийген кийми таза, жылдызы жанып турса да, кыздын жоодураган көз карашы эмнегедир муңайым. Сыр түйүнүн акылдын тереңине бекитип таштагандай телмирүү бар.

Сандыктай, сандыктай ак тамдар артка чегинип, баятан жогорку жактан муздай көгөрүп көрүнгөн зор нефть сактагычтар такыянын төбөсүндөй тептегерек болуп,

туура жакта айланып кала берди. Машинанын үстүнөн чыккан шамал аркырап соккон сайып, мотордун дошун басып кеткендей болот. Береги кыз баланын башында буулган жибек жоолугунун учу мала кызыл тартып желбиреп күнгө чагылышса, жел соккон жалындын учундай лепилдөөдө.

Кары аял кыйналганы менен жумушу жок. Тигил эки эркектин ортосунда опоюп кысыла келе жатып, өзүн машина экчеген сайын ыңырчакка минип жөө желип ойногон баладан бетер секирип-секирип калат. Кемпирлерче орогон чакан элечеги башынан ыргын кете жаздайт. Кирдебирээк калган салакоймосу, аркыраган шамалга учуп артка карай «лап-лап» делбирөөдө. Тек өз алдынча кобурайт:

– Чий башы козголбойт... Ушундай аркырайт экен э, ботом?

– Машине деген ушул, байбиче... – деп оң жагында олтурган эркек сакалы бириндеп, өзү араң келе жатса да бышыксынып койду.

– Мындайды ким көрүптүр, кагылайын. Тим эле учуп кетет тура. Чапкан аттан деле тез тура, бүгүн кирип барбыз го? Ушул жүрүшү менен болсо.

– Ой, эми эле... түш болбой барып калабыз, кудай баргызса!

Машина экчей берген сайын кысылышып олтурган кишилердин арасы да бошой түштү.

Зарыл козголуп коюп Акияга кеңешти:

– Тигил кишиге ушул арадан орун беришсек кантет. Кары киши экен. Жайсыз олтуруп келатат...

– Апай, – деди ошол замат ажардуу карап Акия, – мындай келип олтуруңузчу; сиздин жашыңызга жетсек жаштардан сый көрөбүз.

– Байбиче, келиниңиз көрсөткөн орунга өтүңүз.

Тигил Шамбет деген жигит бир жактан кам көрүп калды:

– Э колуңуздан карматыңыз, байбиче! Береги чаманды таяныңыз.

Эпкиндеген машинанын үстүндө бир орундан бир орунга өтүш байкуш кемпирге кыяматтай көрүндү. Ордунан козголгондо эле өз салмагын токтото албастан – жаңы эмгектеген баладай тамтаңдап кетип, чочуп алды:

– Атбашы! Ботом.... Дардайган эле кишини учуруп кететко, шамалы! Бутунду басып кеттим көрүнөт, кагылайын...

Башка жолоочулар бүжүрөгөн кемпирге күлө багып карашат.

– О, жарыктык! – деди кемпирди колунан сүйөгөн Шамбет тамашалап. – Бул жерде бүжүрөп жатасыз, кыяматтын кыл көпүрөсүнөн кантип өтөр экенсиз.

Эптеп жеткен кемпир баркыт чапанын күпүйтүп, Акия менен Зарылдын ортосуна араң батышып:

– Ким билет, ботом... кыяматынан кудай таала өзү өткөрөт да... – деп тим болду.

Шамбет кары кишиге артык тамаша айтпай ажарлуу гана күлүп койду:

– Чочубаңыз, байбиче. Кыл көпүрө деген жомок. Зарылдын катары кемпирге жайлуу болуп кетти көрүнөт. Кары тынчтанып алып ага жалынып-жалбарып коюп, эки жакка карай олтурду.

Кудай көрсөтпөсүн! Тегирмендин ташындай болуп жер козголот. Таштары чимирилип, жол зымырап артка чегинет. Миң толгонуп окторулуп ачууланган ажыдаардан бетер машинадан калышпай буркурап чаң келатат.

Байкуш кемпирдин башы айланып кетти белем:

– Апи-й, кызым... Ала качкан бойдон жолдон бир жакка чыгып кетпейби, бул? – деп, алды жакка тик карай албай көзүн жумду.

– Машина да жолдон чыкчу беле апай, – деди Акия озунуп кемпирге, – муну башкарып бараткан шофер эмеспи, көрбөйсүзбү.

Бала кыялданган байкуш кары дагы божурады:

– Ооба, кагылайын... Адис неме экен го, чиркин... Кокустан, алдыбыздан бирдеме жолукса кантебиз? Анда,

тим эле бырын-чырын чыгарып тепсеп кететко бул, кагылайын?

Зарыл жылмая карап, жол эрежесин кемпирге түшүндүрүп коюшка эптенди эле; тигил нур жүздүү Шамбет корс-корс күлдү:

– О, баладай болгон жарыктык, анда жол менен жан жүрөт беле!

– Ким билет, кагылайын...

– Машинанын өзүнүн жүрө турган эрежеси бар. Мына, көрбөйсүзбү: биз жолдун оң жак бети менен баратабыз, ал эми бизге каршы келаткан жүргүнчү болсо жолдун сол бети менен жүрөт. Ошентип кайчы өтүшө бербиз.

Кемпир эриндерин шалп этирип койду да:

– Эддин баары эле, ошону жаңылбай билип алганын айтсаң, кагылайын! – деп тим болду.

Жол артка чегинип, машина зымыроодо.

2

Азыр тамашага анча аралашпай ойлуу келаткан Мыскал – көп болсо, анда алты жаштадыр. Бул өрөөнгө мындай даңгыл жол да салына элек кез. Зымыраган азыркыдай машина өтмөк тургай, таш кычыраткан араба жолунун угу жатычу. Шөлпүлдөтүп желдиртип салт аттуу жүргүнчүлөр көрүнгөн. Анда-санда же бирден, же экиден чубаган арабалар дөңгөлөктөрүн кылдыратып, жай термелип, жолоочулар зериккен.

Ал учур көргөн түштөй бүлбүлдөйт. Ойлоп-ойлоп эсине жакшы түшүрө албайт. Күн бүркөк – дыбыраган жамгыр бар болсо керек эле. Көл үстү түнөрүп турган. Азыр арка жакта калган кызыл тоо анда көрүнгөн эмес. Ал тушту самсаалаган кара булут баскан. Күңгөй, тескей түнөрүп бүркөк турган.

Дөңгөлөктөр кылдырттап арабалар чубаган. Анда олтургандар тебетейчен эркектер, элечекчен зайыптар болушчу. Эмнегедир бардыгы тең басмырт, кайгылуу. Чоңдор эмес, балдар ошол оор кайгыны сезгендей мому-

рашат. Алты жашар Мыскал да ортодогу арабада ата, энесине момурап карайт. Атасы көлдүн түнөргөн бетинен көзүн албай ойлуу. «Кош, касиеттүү көлүм. – Ата конушум» дегендей ата өзү да түнөрүңкү.

Тебетейинин кара тармал көрпөсү жаанга суу болуп, жылтырап кайырмактай ийилген жүндөрүнүн учунаан жаан суусу сарыгып сымаптап мөлтүрөп, мойнуна тамса, ага ата ичиркенип да койбойт; энесинин кат-кат оролгон чоң элечеги суу. Аксаргыл бет кубакай тартып, ачуу, ысык жашы бүтпөчүдөй чубурат.

– Кандай күн башка түштү? Жалгыз кызымдын көрөр күнү эмине? О-о, мүшкүл?! – десе, эненин көкүрөгүнөн көк түтүн бур эткендей...

Ата эне анда, Мыскалга эң аянычтуу көрүнгөн.

Аябай бук болгои кичинекей Мыскал өзү да ыйлагысы келген.

Араба айдаган киши вожжисин силке таштап, аттарын айдап, эки жакка каранган. Чаалыккан аттардын соорусунан көк буу көтөрүлсө, көгүлтүр түтүн каптагандай кичинекей Мыскалдын көздөрү ачышкансып, көзүнө жаш келген: «Кайда алпаратышат, кайда?»

Араба айдаган адамдын уңкуйган далысынан көзүн албаган. Аттар таптап басса, дөңгөлөктөр тынымсыз кылдырттаган.

...Андан бери толук он бир жыл өттү. Өз жашы он сегизге аяк басты. Андагы ата, эненин түнөргөн жөнүн Мыскал эбак билген. Көрсө, анда кулакка тартылган ата, энеси жер которуп чектелиптир.

Алар Украинага – Херсон жерине келишкен.

– Ата-конушубуздай эле бул жактан береке таптык деп атасы муңайбай Херсон жерине көнүп, кадимкидей кайрадан үй-жай күтүнүп калган кезинде өз ажалынан каза тапты. Ата көзү өткөн соң да Мыскал анча жетимсиреген жок. Эне колунда окуду. Айтоор, балалык чак бүлбүлдөп артта калууда. Бой тартып өсүп калган кезинде өзү курдуу балдар менен: Крымга, Артекке барганы, Мыскалдын эсинде. Анда биздин кең өлкөнүн бар-

дык булуң-бурчунан пионерлер келишкен. Куду эзелки тааныштардай, алар ынтымактуу сейил өткөрүшкөн. Капкара көздөрү жоодурап акылдуу тиктеген эстүү Мыскал бөтөнчө сүйкүмдүү, бөтөнчө татынакай көрүндүбү, же достук сезими жеңдиби? Айтор, Киевден келген бир кур кыздар Мыскал менен тез таанышкан. Мекенин, мөмө төккөн жемиш жыгачтарын жомоктошуп, кемелер сүзгөн көгүлтүр Днепр жээгин сүрөттөп, Мыскалды кызыктырышкан: «Бизге кел, Мыскалчик. Киевди көрөсүң. Днепрге чөмүлөбүз. Бизден ыр үйрөнөсүң!»

Киевди көргүсү келген Мыскал ал жакты өз үйүндөй сезді. Бирге кетүү үчүн кыздарга убада берди...

– Ошентип, Мыскал жаш өмүрдүн кымбат доорун Украина жеринде өткөрүп келди. Быйыл мектеп бүтүрдү.

– Бойго жеттиң кызым. Чалкайган Көл-сууң, керилген тоо-жерин, сен эми ошол жер-сууңа бар. Бармактайдан баталашкан теңиң бар. Аты – Турумбек. Атаң айтышкан ак батаны энеңе аркалатпа. Ошол теңиңди тап, кызым.

Эне аманатын тапшырып алыста калды. Кыз көп күндү жол үстүндө өткөзүп мына бүгүн да машинада. Күздөн баштап жогорку окуу жайына өтүү тилеги менен кыз азыр зымыраган машинада жолоочулап келатат. Эстеп, эстеп оюна салса, азыр балалык чак түштөгүдөй артта бүлбүлдөйт. Айлана жаңырган. Баягыдай, жалгыз-жарым шөлпүлдөп сапарын карыткан жолоочулар көрүнбөйт. Азыр бул өрөөндө даңгыраган кара жол: зымырап машиналар тынымсыз агылат. Сапар карыбайт – күнчүлүктү саатына басат. Окуудан дем алышка кайткан жаштар, Ала-Тоо сырын изилдөөгө чыгышкан илимий саякатчылар, кең Чүй ата боюндагы миллионер колхоздорго катташып, тажрыйба алышкан колхозчулар, – бул кездин жолоочулары, көбүнчө ушундай адамдар!

Айтор, тууган жер Мыскалдын көзүнө алда эмнедей: теребел көк жашыл тартып, ой кайкалайт. Таза чыккан калың эгин шуудур кагып толкун жамыратып ыргалып калат. Жол үстүндө максатсыз самсыган жолоочу

көрүнбөйт. Те, алыш башында сугатчы салмак аттаса, ийиндеги кетмени күнгө чагылышат. Кайдандыр эмгек обону созулат. Кыштактын четинде, отоочу келиндер ак жоолугун делбиретип жолоочулар түшкөн машинаны узатып турат.

3

Бүгүн күн чайыттай ачык. Көл бетине нур чагылышат. Күңгөй, тескей килемдей кулпулат. Жакасы жашыл, тоосу көк. Ал эми те, көз учундагы аркайган аскаларга карасаң: агарган кары, жалтыраган музу алыстан көздү уялтат. Салкын жели көңүлдү көтөрүп, мээримдүү ыракатка алыл баратат.

Кыз, жерди да, сууну да сагынып көргөндөй – керилген тоолорго, көгөргөн көлгө суктаиа карайт. Ачылбаган сыры, айтылбаган кеби бардай. Булактай кайнап түгөнтүс ою терең. Ким билет? Эпкиндеп урган шамалданбы, же жерге-сууга сагынчы жазылып, маңдай жарган кубанчыбы – көздөрүндө кылгырган жашы да бар.

– Поронзодон келатасыңбы, кагылайын? – деп кемпир акырын сурап койду.

– Жок, апай – деди туюндуруп кыз, – алыстан. Украинадан.

Кемпир түшүнбөсө да:

– И-и, кагылайын! – деди.

Кыз унчуккан жок. Арадан бир аз убакыт өткөрүп, кемпир дагы сурады:

– Окушта белең, ал жакта, кагылайын?

– Окуп жүрөм. Энем да ошол жакта турат.

– И-и, адам, – деди кемпир таң калып, – ошол силер жүргөн жакта да кыргыз болобу?

– Бир кыштак...

– И-и адам, көп эле экен, анда.

Байкуш кемпир зымыраган жол бетине карай албай, бирдемелерди божурап, кыйшая түшкөн элечегин оңдоп кармалаган болуп шыпшынууда. Тек сыр бербейин десе

да, эриндери бүлкүлдөп, көздөрү булуттанып, өңү сарууланат.

Кемпирдин абалын алдыртан байкап келаткан Зарыл:

– Апай, тоо баштарына караңыз, башыңыз айланбайт, – деди.

– Ооба, айланайын кызым, карап эле жатам; те аскарлар бир жакка жарышып бараткансыйт... мындай шумдукка көнгөн эмес турбайбызбы...

Кары бир тынымдай үнсүз олтуруп, баштагы суроосун Зарылга берди:

– Поронзодон келатасыңбы, кагылайын?

– Ооба, апай, – деди Зарыл. – Саякаттап барган элек.

– И-и, кагылайын, – деди кемпир кыздын жообуна түшүнгөн кишиче башын ийкеңдетип; – окушта белең ал жакта?

– Жок апай, биз саякаттап жүрөбүз. Поронзодо да саяктар болот экен э, кагылайын... Бечара карынын бул аңкоолугуна жолоочу жаштар дуу күлүштү.

– Саяктарга эмес, апай, – деди Зарыл башкаларча катуу күлбөй сүйкүмдүү жылмайып, – саякаттап. Алп күлкүсү менен солк-солк күлгөн Шамбет кепке аралашты:

– О, жарыктык, сизге мен тилмеч болбосом болор эмес. Биз саяктарга барган жокпуз, саякаттан Чүй колхоздооруна конокко барып келатабыз, апай. Мына бу, күнгөй элинен болобуз. Өзүбүз сиздей эле колхозчу элбиз. Менин атым Шамбет. Башкарма боломун. Өз катарыңызда олтурган Зарыл деген кыз. Өзүңүздөй кемпир энеси бар. Он жылдыкты жаңы бүтүрдү. Бөбөктөрдү окутамын, мугалим болом деп жүрөт... А тиги кетиреңдеп күлгөн келин талаа бригадасынын звеновою Акия кетирекей дегенибиз болот. Өзү комсорг, азамат келин: тили буудай куурат. Орокчуларга караандатпайт. Ачуусу келгенде, күйөөсүнүн мойнуна минип алат...

– Ишенбеңиз апа, бул калпычы жигит, – деп Акия колун силке баштады.

А тигил, четтеки кебелбеген жигит Элебес дегенибиз. Ушул тентек келиндин күйөөсү. Өзү биздин колхоздун эсеп-

чиси... Ай Акия, тыныч олтур! Ал эми берки катардагы азыр, сиз жөн-жай сураштырган кыз Мыскалжан деген. Өзү алыстан келатат. Бизге да конок. Жолдон жолукту. Машина жүрчү жерге келсек татынакай кыз турат. Кийими чоочун, жеңдери саймалуу кофта кийген. Жүзү жылуу. Жөн сурашсак биздин жакка келатыштыр. Карындаш болот экен... Чогуу жөнөдүк! – деди кебин улап Шамбет. – Биз Фрунзеде болдук. Театрдан «Айчүрөк» тү көрдүк. Аккуу кебин кийип алып асманга учат экен ал кызыңыз...

– Жарыктык де! – деп картаң шыпшына берди.

– Кең Чүй ата боюндагы чарбасы өркүндөгөн миллионер колхоздорду кыдырдык...

– И адам. Чүйдүн колхоздору кандай экен?

– Чүй сонун апа. Таңга маал бактарында булбулу сайрайт! Ал эми электрдин күчү, күзүндө чоң молотилканы дүкүлдөтөт... Биз алдыңкылардан таалым алып, өз колхозубузга ошондой өчпөс шам жагалык деп кекендик. Мына! – деди Шамбет күрөктөй болгон алаканы менен алдындагы тирсийген портфелди таптап чаап. – Көрүп коюңуз, апа! Мунун ичинде бүтүн зым карагайы менен электр станциясы келатат!

– Э, кагылайын, анын баары бул кичинекей куржунуңа кантип батты?

– Адамдын ниети ак болсо ойдогу ишке ашат, апа. Эми үй-үйгө иликтир шамы жанат!

– Оозуңа май, садага! Кечээ эле кара чырактын түбүндө олтурган кыргыздын жерине иликтрик жанса, жыргал эмей эмне. Өлбөгөн адам алтын аяктан даам ичсин ошентип!

– Кана, энеке, – деди Акия кетирекей тырсылдап. – Биздин жөндү билип алдыңыз. Ал эми өзүңүзгө жол болсун?

– А, кагылайын келиним, мен силерди кубанта албаймын го, – деп, кары башын ийкектетип, күрсүнүп койду да эбиреп сүйлөп кетти:

– Күңгөй элине баратабыз. Жалгыз эжем бар. Ошонун көзгө басар жигит болуп калган уулу бар эле, өлүптүр

дейт. Ошону азалап баратам... Өзүбүз, береги, тескейлик Алакөз болобуз. Тигил эки кишинин сары сакалы: күйөө балам – эң улуу кызымды алган. Жанындагы киши болсо да туугандарыбыз. Жолоочулап баратат ал.

Кемпирдин бул сөзүнөн улам, эмнегедир Мыскалдын жүрөгү зырп эте түштү да, кыз өзгөрүлүп кетти.

Тигилер бирине-бири алдыртадан карашты. Сөздү башкага бургусу келген Шамбет үнүн атайын бек-бек чыгарды:

– Аз калдык. Эртең бул маалда электр станциясы курулчу жерде болобуз!

4

Күн жалган түш. Жолоочулар түшкөн машина Б. кыштагынын мемиреген кең көчөсүн аралай берди. Ойсоктогон жээрде ат минген локуйган кызыл киши топучан бастырып, алдыңкы бурчтан карп-курп чыкты. Семиз жээрде жалт берип сымаптай ойноп мүнөзүн көрсөттү эле, ээрде бек олтурган ээси солк этпеди. Такымына кысып алган кетмени гана күнгө чагылышып жалт-жалт этет.

Жолоочулардын бир тобу, ага карашты.

Чачын тору айгырдын жалындай сапырылткан, кең далы Шамбет атчанга карап:

– Сало-о-малейкүм, Аке! Мал, баш эсен жатабы? – деп бек айтканча болбой зымыраган машина алдыга өтө берди.

– Акман аке деген ушул, Мыскалжан, – деди Шамбет ошол замат тигил кызга. – Биздин мурап, сонун киши!

Шамбеттерди жаңы тааныган Акман да чаңга аралаша бура тартып, машинанын артынан бек унчукту:

– О, саякатчы эр кулдар, келип калдыңарбы? Көпүрө көрүндү, машина акырындап калды. Тоодон түшкөн тентек суу көбүгүн секиртип, түбүнөн таштарын көрсөттү.

– Бах! – деди Шамбет таңдайын такылдатып, – Ала-Тоомдун булагы: тунуксуң да, муздаксың! Мына өзүбүздүн колхозго да келип калдык, биздин айыл – биздин кол-

хоз. Жакында ар бир үйүндө өчпөс шамдар жанат. Сен да звеновой Акия эми билегиңди түрүн! Бах! Аба таптаза, Кыштак үстү көк жашыл.

Машина көпүрөдөн чыкты, алды жактан чоң ак там көрүнүп, балдардын чурулдаган үнү келди. Алар, кызыкка батып, мектептин жанында ойноп жүрүшкөн эле.

Эмнегедир, Мыскал толкунданып кетти. Көптөн сагынган жерине жеткендей: топ-топ бактар, кол сандыктай тепирейген тамдар, көзүнө алда эмнедей жылуу учурады.

Ал аңгычакты болбой, мектептин деңгел тушуна келип машина токтой калды. Шамал лып басылып, күн мемирей түштү.

– Атбашы! Ботом... – деди кары аял да, – келип калдыкпы? Бул кайсы жер?

– Б. кыштагы, байбиче. Ушунда түшмөк белеңиз?

– Ооба, кагылайын... эжебиз да ушул айылда. Кемпир да күпүйүп олтурган ордунан козголо баштады.

Шамбет кызматын көрсөтүп, тигил карыны машинадан түшүрүп койду да, анан өз жолдошторуна буюмдарды алып берди.

Көгүлтүр түтүнү бурк эте түшүп, машина жөнөй берди. Жанагы кемпирди ээрчитип тигил эки эркек буйдалбай, жол менен илгери кетишти. Бул жер аларга дайын окшойт. Токтолуп, бирөөдөн жол да сурашкан жок. Тек гана алыстан келаткан жолоочулар экендигин дайындап, куржун кечелерин ийиндерине салып алышкан.

Баятан лепилдеп жорткон серүүн жел, көрсө, машина зымырап учкандагы чыккан эпкин тура. Азыр үлп эткен жел жок: күн илеби тамылжып колдон, беттен тер чыпылдайт. Серүүндөп келаткан жолоочулар камыга түштү...

Шамбет токтой калып костюмунун чаңын күбүндү. Мыскалды ээрчиткен Зарыл эмнегедир жол жээгинен окчун кетишке ашыгып, жоолугун оңдоп салына калган Акияга: – Жүрү, жеңе, – деп айтты да, кыз кол чамаданын кармап, тигил ак тамдын батыш тарабындагы такыядай дөбөчөгө карай бет алды. Ал дөбөчөнүн айланасы алты канат үйдүн

ордунан аз чоңураак. Беш-он түп чий өнүчү. Аны да балдар тепсей беришип, дүмүрүн гана калтырышыптыр. Ошол дөбөчөдө баятан бир бала турган эле. Ал, түйүн-түйүн кызыл сызма менен ноктолоп алган күрөң музоосунун мойнуна асыла сүйөнгөн. Бирок музоо жедеп көнгөндөй, баланын салмагын тоотпой, соройгон чийдин учун жалмалап турат. Бала четке карабайт: музоосунун карттанган чакалайын тырмалап, үстү-үстүнө мурдун тартат.

Кол буюмун көтөрүп, маңкая баскан Зарыл, тигил баланын самсаалаган кебетесине куштар болуп, эркелете берди:

– О... садагасы Салмоорбек бизди тосун чыккан тура. Аманбы, Салмош?

Бала көздөрүн бажырайтып алдыртан карап койду да:

– Зарыл эжеке, – деди акырын. Баланын үнү токтоо чыкты.

Зарыл үйрүлө калып:

– Бери кел, садага. Сүрөт тартасыңбы? Көк, кызыл карындаш беремин! – деди.

Салмоорбек, Зарылга күлүмсүрөй карады. Бул кезде, баятан самолёт учурушуп, тигил көчө бойлоп чуркап жүргөн балдар да, Шамбеттерди таанып, эдирендешип жетип келишип, туш-туштан чуркурап учурашты:

– Аманбы, Шамбет байке!

– Аманбы, Зарыл эжеке!

Ансыз да кубанчы койнуна батпай көңүлү өскөн Шамбет, өзүн тегеректеп алган жеткинчектерди көрүп, ого бетер дардактап төбөсү көккө жете түштү:

– Аман садагалар! Өзүңөр кандай? И, самолёт учуруп жүрөсүңөрбү?

Кээси көйнөкчөн, кээси чолок ыштанчан, көздөрүн ойноктотуп, эдирендеп кубанып турган балдардын арасынан топчу мурун Сатай үнүн кайрат менен чыгарып:

– Сало-малейкум, Шамбет байке! Фрунзеден бизге эмне алып келдиңиз? – деди.

Балдар дуу күлүштү. Топчу мурун Сатай өз саламына өзү уялып кетти окшойт, кулагынан өйдө кызара түштү да мурдун шуу тартып алды.

– Баса, Сатайым туура айтат! – деди Шамбет күлө багып, балдарды эркелетип.

– Зарыл эжеңер күздөн тартып силерди окутам деп көп карындаштар алып келди. Көгү да, кызылы да бар. Сүрөттү жакшы тартканыңарга экиден берет, жаман тартканыңарга бирден.

Алп Шамбет баягы тирсийген портфелин балдарга көрсөттү:

– А Шамбет байкеңер да бош келгени жок. Мына муну көрдүңөрбү? Ичи толгон белек! Электр станциясын алып келдим! Көргүлөчү, садагалар. Кандай күчтүүмүн... жакында биздин кыштак Фрунзедей жарык болот. Клубда да, кампада да, сарайда да арбир үйдө өчпөс шамдар жанат. Биздин колхоз миллионер болбой турган эмне жөнү бар? Чалкайып жайытыбыз кенен, чачырап малыбыз төлдөөдө. Мына, кулак жарып, кыштакты аралап көк кашка суу атырылат. Биз ушул тентек сууну жөнгө салсак – жыргал үчүн кызмат кылат. Карындаштарыңарды алгыла, садагалар. Биздин бул саламды ата, энеңерге айткыла!

5

Мыскал Зарылга ыкташып, Зарылдардыкына токтогон. Бирок бир күндүк жолдошчулукта эки кыз анча сырдаша элек.

Тек эртеңки салкын менен терebelге көз чаптыргысы келген кишидей кыз тымызын үйдөн чыкты. Мемиреген кыштак ойгоно баштаган. Лепилдеп серүүн калкып, терebel көк жашыл. Эмгекке бараткан кишилер каңырт чыгарат. Те кең көчө менен бадачы көп үйдү талаага айдап баратат. Береги актаган тамдан бери огороддун четинде музоосун откозуп бала турат. Мыскал ал баланы көрүп, эмнегедир өзүнөн-өзү кубанды. «Кандай эрте турган бала. Мал жайып жүргөнү го, садага». Кыз жакын келди. Бала жапайы бедени жалмалаган күрөң музоонун мойнуна жөлөнүп турса, согончогу жерге тиер тийбес.

Азыр кыздын оюна өткөндөр түшөт. Мына, балапан кезде ойногон жерлер. Кышында Турумбек – «Жазда кел, Мыскал жан. Балапан кезде ойногон жерлериңди көрөсүң, эл-журт менен таанышасың, экөөбүз көчө бойлоп клубка барабыз» – деп кат жазган.

Бирок Мыскалдын барамын деп жазган соңку катына жооп болгон жок.

«Эмине үчүн жооп жазбады. Же катым Турумбекке жеткен жокпу?»

Көңүлү тынчыбаган Мыскал а дегенде береги баладан Турумбек жайын сурагысы келди.

Кыз жакын келгенинде куштар болгонсуп балага карады:

– Салмоорбек деген сен белең, ананайын?

Бала мурдун шуу тартты да, музоосунун чакалайын чукур-чукумаксан болду.

– Эмне, уялып турасыңбы? Кой, уялба. Мен эжекең эмесминби.

Бала көздөрүн бадырайтып алтыртан карап койду. Бирок, антип карашында: «Сендей эжекем жок. Тааы-баймын» дегендей талдоо бар.

Кыз үйрүлө калып:

– Кечээ карындаш бербедик беле. Кана айта койчу, атаңдын аты ким?

Бала үнүн акырын чыгарып:

– Акман, – деди.

Баланын кебетесине ыраазы болуп жылмайып коюп:

– Акманбы? – деди кыз, – атакеңдин аты жакшы тура.

Ал жакшы киши го. Атаң кайда иштейт ал?

Жакшынакай кызга, бала алдыртан карап коюп, ачыла баштады:

– Атам – мурап. Жээрде атына минип алып, сууга кеткен, жана.

– О... мурап де! Жакшы иште тура, Үйүңөр кайда, Салмыш?

Салмоорбек алдыртан кыздын үстүндөгү жакшынакай кийимине айландыра карай баштады:

– Жогор жакта. Тээтиги бакта.

– Мектептин жанына эмне келип жүрөсүң? Окуюн дейсиңби?

Бала музоосунун чакалайына карап туруп:

– Ойноп... окуймун десем эрте деп койгон, мугалим.

Кыз, аны ээгинен кагып эркелетип койду:

– Эчтемке эмес, чоңоёсуң. Анан Зарыл эжекең окутат. Эми таанышып албадыкпы. Сенден дагы бир кеп сурайын, айтып бересиңби?

– Айтып беремин...

– Эмесе Турумбектикин билесиңби?

– Билем... кайсы Турумбек?

– Камканын баласычы.

– Ооба... үйү, тетиги жакта. Шкөлдөн аркы, учу чыккан бактын жанында.

– Өзү барбы?

– Ким, Турумбекпи?

– Ооба, Турумбек?

– Жок, – деди бала эмнегедир жер карап.

– Аскерге кетти беле?

Бала кыздын көздөрүнө кыдырата карап алды. Анын эмки карашында байкоо бар. «Эмнеге сурайт?», «Кантер экен?» дегендей, сынап карайт.

Акырын гана, айыптуу:

– Ал өлүп калган... – деди.

Кыздын нурданган жүзү көлөкөлөнүп эмнегедир өзгөрүлө түштү. Үнү каргылданып, акырын чыкты:

– Качан өлдү?

– Ондон көп күн болду го...

Кыздын оозунан башка сөз чыккан жок.

* * *

Эбиреген угаанак катындар үй үйгө кабар жеткиришти:

– Адам, биздин жолоочулар менен бирге Мыскал деген кыз келиптир. Калыбы алыстан келген го. Колунда

татынакай чамаданы бар. Сөөгү таза, сөзү сыпаа жакшынакай кыз экен. Зарылдын энеси Айымжандыкына түнөптүр. Же ачалбаган сыры барбы, муңайым дешет... Андан кабары бар дагы бири:

– Анан канетсин бечара, жаш кезинен айттырган Турумбектин колуктусу тура.

– И-и, бечара де! – деп аңкоо сымал зайып шыпшынды. – Алыста жүрүп кандайча Турумбекке колукту бүтөт? Угаанак зайып эзелкини айтып эбиреди:

– Кыргыз байкуш жөрөлгөгө тез эл эмеспи. А кыздын атасы Адыл деген киши, ушул эле биздин элдик экен башында. Малдуу болгонбу? Кандай... Ал жагын жакшы биле албадым. Бая: колхоз болчу жылы жер которуп жибериптир. Анда бу кызы алтыдабы, кандай...

Буларды укпаган зайып оң кулагын жоолугунун астынан чыгарды:

– И... айтыңыз, жеңе. Айтыңыз? Бу төркүнү бар кызык кеп экен.

– Кыргыз байкуш жөрөлгөгө тез эл эмеспи, – деди эбирек зайып. – Ошол Адыл деген киши Турумбектин атасы экөө ынакпы, кандай. Ак тилекке жетине алышпай экөө баталашып коюшуптур. А?! Алдыңкы агым адамдын ою менен болбойт тура. Кийин мындай болду. Бири мында. Бири анда...

Баятан момурап олтурган жоош кемпир болжоп койду:

– А... Азыркы заман жолуңду ачты, балам. Баталашкан күйөөңдү өзүң издеп тап, деп ата, энеси атайы жиберген тура, анда.

– Катаа сүйлөп койдуңуз, байбиче, – деди эбирек зайып. – Укугу чектелген кишинин кызы өзүнчө эле кете бербейт.

– Кете бербесе, кантип келди ал бечара?

– Качып-бозуп да келбейт бекен?

– Кыз башы менен качып-бозуп жүрсө, укмушко, кудай?

– Эмнеси укмуш? Не кыз качуу бу элде жок беле?

Айчүрөк – Айчүрөк башы менен Семетейди издеп Таласка келген тура...

– Байыркы Айчүрөктү айтып эмине кыласыз байбице. Кечээки эле Бугу Каптагайдын кызы эмине? Казак күйөөсүн кары, бучук деп чанып; эркекче кийинип эр издеп төмөнкү Сарыбагышка барганычы. Аа караганда Турумбек бу бечаранын баталашкан өз күйөөсү тура. Тилегиие жеткизбей өлө кеткенин айтсаңар, андан да.

Момпойгон жоош кемпир момурап бет алды муңканды:

– А?! Боору таш өлүм кимди аясын?! Күкүк менен Зейнеп болушкан тура эки байкуш...

Эбирек зайып сөзүн улады:

– Ошо Зейнеп болгон байкуш чоңдон сураштан ийменгенби, кандай? Алты жашар Салмоорбектен кеп сураптыр. Аки-чүкүндү бала тергеп олтуручу беле. Сураганы ошол болсо керек. – «Камканын уулу Турумбек өлдү. Он күндөн көп болду» деп лам дептир Салмоорбек. Аны угуп, бечара кыз турган жеринде, колуна ак жоолук алып көзүн сүртүнүптүр...

– Сүртпөгөндө канетет, байкуш «Зейнеп». Атайы көздөп келгени жер астында жатса...

– ...Кимди өкүнтпөгөн өлүм каракчы...

– Турумбек байкуш жигиттин гүлү эмес беле. Ал жер жастанып... минетип аны периштедей кыз издеп...

– А дүйнө, издегенде тирилмек беле?! Мыскалдын келишин укумчул зайыптар ушундай божурашты.

6

Күнгө жекшемби – арачолоо кез.

Кыз-келин менен өң боз бала, көлдүн кыласына чыгышты. Алардын тандап алган жери: береги көлгө кирип барган булуңча. Бир заманда ал жер, токойлуу болуптур. Жээктеги камышына эки өркөчү тик турган төө араласа таптырбай кетүчү экен. Арасын кыргоол уялап, коён жактап жүрүчү эле дешет. Эми андагы калың токой суюлган кез: түп-түп чычырканак дүпүйүп, бүрдөн турган бирин-серин сары тал менен жылгын көрүнөт. Кээ бир жеринде чок койгондой топ-топ чыккан камышы бар.

Булундун жалпы көрүнүшү ушундай. Ал эми, тигил жээк тарапта кичирээк короонун ордундай аянтчага бүгүнкү сейил куруп чыккан боз балдар топтолду. «Күндүк өмүрүң болсо, түштүгүнө жорго мин» дегендей, кеч тамаша менен кирмек болду го.

Жээрде атты алчактата бастырып, туура жактан келген Акман да:

– Өмүрүң өтсө сен да өкүнөсүң. Күрдөөлдүү иштеп жигиттер, күлүп доорон сүргүлө! — деп бак-бак сүйлөп жаштарга кошулду.

Акман – чокчо, көк ала сакалы ээгинде жарашкан нур жүздүү киши. Сөзүндө нуска бар, сөөгү чымыр. Муздак сууга жүз чайып, жайы кышы бирдей салкын абада сергек өскөн адам. Улуу, кичүүнүн ортосунда кабак бүркөгөндү билбеген: издегени тамаша, сүйгөнү күлкү. Ушул жашка келгени карылыкты моюнга алган киши эмес, ык салышканы, өңкөй жаштар.

– О, бали, сөздүн атасын айтып Акам келди!

– Уктуңарбы, кыздар?

– Акам келди – күлкү келди...

– О жипке тизген шурудай тизилишкен садагалар! – деди. Акман атынын тердеп калган мойнун шапалактап. – Өмүрдүн алды жыргал болсо, арты өкүнүч дешет карылар. Ал эми жыргалы турганда өкүнүчүн күтпөгүлө, жашай бергиле!

– Кана, жалган деп айтып көрчү, ким бар?.. – деди Элебес.

Ансыз да сыйлаган жаштар. Тек улуу кишиге жадырай карашты.

– Ой, токтогула, – деди Акман. Өзү теңденип келген эки серке чаначтарга көрсөтө берип: – Мына, суусунуңар кансын, бүгүн көңүл ачкыла!

Шамбеттин үнү сүйкүмдүү заңк этти:

– Баса, Акам айттырбай билет!

Алыбеттүү өскөн Шамбет жаш кезинен эле колхоздо белдүү кызматкеринен болду. Ал эр жетип колунан ар түрдүү иштер келе баштаганда, колхозчулар аны прав-

лениеге төрагалыкка таап шайлашкан экен. Ал, адегенден эле камкор, иш билгилүү чыйрак чыкты. Жадаса, башкаларга үлгү берип, кээ бир оор иштерде өзү баштап кол кабыш көрсөтөт. Төлгө-төл кошулуп, эгинден түшүм көбөйүп, колхоз өркүндөй баштаган кез. Шамбеттин эмки санаасы – колхоздун өзүнө электр станциясын тургузуу. Ал азыр көктөп калган эки-үч түп көкөмеренди уйпалап, сырттын бөрүсүнөн бетер ооналактап, өң жаштардын ортосунда жатат.

Ай күнүнө жетип турган келинчеги Айганыш, тигине, кыз-келиидердин катарында тамылжып олтурат. Кыштактан берки жол эки чакырымдан кем эмеско. Жана келе жатканында, кең кесири тигилген ак жибек көйнөктү делбирете басып Айганыш бечара, кызуу менен сезген эмес эле. Эми олтургандан бери жүрөгүнүн өрөпкүгөнүн сезмексенге салып, эптеп күлгөн болот. Бирок, күлкүсү башка келиндердикиндей шаңкылдап чыкпастан, сыпаа гана жылмаюу менен токтолот.

Ошол келинчегинин сыпаа күлүшүн байкабаган болуп Шамбет:

– Ой, силер! – деп унчукту, тигил Акман теңденип келген киши бою эки серке чаначты челкилдетиپ, ээрден араң көтөрүп алып жаткан эки жигитке бурула карап: – Соёдой эки азамат жүрүп, эки чанач кымызды ээрден түшүрө албай жатасыңарбы. Болгула! Суусап кеттик!

Жигиттердин бири Акмандын иниси чап жаак Чаргын колун чаначтан албай туруп Шамбетти какшыктады:

– Суусап кетсең кант дейсиң?! Көз салган келиндердин чыгданына кирбей жүр. Барып башыңды көлгө матырып келбесең кымыз да жок, сага.

Күлкү сүйүп олтурган кыз-боз балага Чаргындын бул кеби чымырап калган казандын отун ичкелештиргендей болду белем. Те алда кайда көгөргөн көлдүн бетинде баятан сүзүп жүргөн эки өрдөк да, катуу чыккан каткырыктан чочуп, мемиреген тынч көлдү канаттары менен чапкылап уча жөнөдү.

– Ал тигине, көл да бошой берди...

– Чаргынга чалдырып таштапсың, Шамбет.

– Бар... Жарыктыгым Ысык-Көл кимди адалдабаган дейсиң.

Артыкча, Акия кетирекей Шамбетке алдыртан тийишти:

– Баса, суусарың эп! Табагына каймагы калың турат, анын... Бир күнөөгө батарын теги батыпсың өзүң! Кой эми. Айганышка жалтактаба. Окпош, кечпейт Акен.

Шамбет көпкө кайсалап, кара күчкө борс-борс күлдү да, серке чаначты челкилдетип көтөрүп күлө баккаи Чаргынды сөккөн болду:

– Өйдө качкан элик жаактанган шайтан, шашпа... Сени менен жеке сүйлөшөмүн.

Териси тар, мүнөзү чала ургаачы болсо, бая эле кырсы этип, кабагын салып калат эле.. Тамашага түшүнө олтурган Айганыш анткени жок. Тек гана жылмая күлүп, жылдыздуу олтурду. Жаш келиндин ушул мүнөзү күйөөсүнө бөтөнчө жага турган.

7

Артыкча жубун бузбагандар, береки төрт кыз болду. Төртөөнүн бири, Салмоорбекке жолуккан Мыскал. Ал бүгүн кечээкисиндей муңайым эмес. Акылдуу кептер айтып, кез-кез күлүп да коёт. Бирге олтурган кыздар менен биротоло таанышып алгандай. Артыкча ык салышканы – тизе тийиштирип олтурган ак жуумал Зарыл. Зарыл, бир уядан жалгыз. Ата, энесинин зарыгып көргөн баласы. Атасы Бектур деген киши. Журт ээси – баш көзү болумун деп, жашынан бир айылдын жигиттерин сүрө чыккан. Кийин, өз айылындагы тың кишилердин биринен болуп, журттун камын сүйлөп жүрдү. Энеси – Айымжан. Бектурдун сүйүп алган зайыбы.

Айымжан малга бар, башка жарды Таскак деген чечендин жалгыз кызы экен. Өзү өңдүү, түстүү болуп, жакшы тарбияда чоңойду. Бектурга келгенден кийин да, тур-

муштан забыр көргөнү жок. Зарыгып тилегени бала болду. Бирок, келгенине он эки жыл толгончо согончогу канабады. Башка кыргыз болсо, «иллалла» чалдырып үйүнө бакшы ойнотот эле. Айымжанды мазарга түнөтүп, жылдыз санатат эле. Кала берсе молдого көчөт көчүрттүрүп, үч айры жолго таштатып, ай туягы атап, кудайдан бала сурайт болучу.

Көзү жетип турган Бектур Айымжанга аны иштеткен эмес.

Айымжан кээде:

– Ушинтип артымдан көлөкө ээрчитпей өтөмбү, кудай? Ала кылыңды аттабадым. Батубанды окудум, бала жытын сагындым, – деп кейип калганда:

– Кой, Айым, – деп Бектур борс-борс күлүп, Айымжанды жооткотучу. – А бакшысын чакырса, а батубасын окуса, баласын берсе; анда кудай жарыктык паракор тура. Ошондо эле, бизге баласын бере турган болсо; анда мен оң менен солду жөө кыдырып: «О, кыргыз! Сенин тукумуң аз! Батуба оку, кудай силерге бала берет!» дээр элем. Жок, анткениме бала жок, Айым. Сен энеңди тарткансың. Энең уядан сени жалгыз учурган. Сен да ошентесиң. Ошонун өмүрүн тиле. Эркек учса – бактыбыз, маңызына карап атын өзүм коёмун. Кыз учурсаң – Зарыл дей бер.

Бардыгы атанын айтканындай чыкты. Айымжан уядан кыз учурду. Атын зарыкканда көргөнүм деп, Зарыл койду. Ал майда жашын жашап, мына эми он сегизге толгон кырдалы. Өзү курдуу кыздардын ортосунда шам чырактай жанып олтурат. Берки экөө бири али турмуштун ачуусун да сезе элек Гүлнар секелек. Анын катарындагы эркек балдар торпоктон түшө элек кези. А Гүлнар, кыз салтына түшүп тез чоңоюп алды. Анын үстүнө кыз баланын көз жоосу жеңе болот ко.

– Гүкөн өсүп кеттиң. Узун акенин тентек карасы сени көп карайт. Жылкычынын сары бучугу тийишкени жүрөт, – дешип, кээ жеңелер Гүлнарды тарынтып да коёт. Бирок, Гүлнар, анткен жеңесине чын таарынбайт. Тек

гана нокто салдырбаган кулундан бетер чырт этип мүнөз көрсөтөт. «Бул кандай? Эмне үчүн андай?» деп өз алдына суроо да коёт. Кайта Гүлнар, ал суроолоруна жооп табышка кызыкпайт. Суудай суюк, оттой тентек. Өзүнөн жашы улуу кызды көрсө: «Жаным эжеке!» – деп ич койнуна кирип кетет. Деген менен Гүлнардын да көбүнчө ык салышкан эжекеси – Зарыл.

Ал эми берки кыз Батиш деген. Орто бойлуу, мойну бир аз кыска дебесе, мүчө түзүлүшү сыйда. Өңү да анча серт эмес. Сурмасы тартылган тегерек көздөрү – оттуу. Сырын чыгара бербеген, кээде кырс эткен терс мүнөздүү. Кийинки кездерде: «Капырай, биздин кыздын туурасы чыгып кетти» – деп, жеңелери Батиштин өзүнө угузбай кеп кылышат. Эгерде, Батиш аны уккан болсо: «Силердин ишиңер канча! Мени коюп, өз этегиңерди тазалагыла!» – деп аларды жекирип таштамак. Өз кулагы укпагандан кийин Батиш да алдыртадан тымпыйган болот. Кепке сараң кеңешке жок. Кээде кара таштай мелтиреп мүнөз күткөн кыз. Ал эми да Зарылдын тобунда тек олтурганы болбосо, чечилип кеп чыгарбайт.

...Чап жаак Чаргын талтайыңкы тура калып, киши бою келген серке чаначты, чымчып буулган оозунан эки колу менен тутамдай кармап, чайкай баштады эле, жакшы ышталган жаңы чаначтын булуңдары тирсийип, күлдүрт-күлдүрт чайкалганда, ууз кымыздын жыты, жакын олтурган Элебестин мурдуна бур дей түштү.

Элебес да, күлдүрттөгөн чаначка күлүмсүрөп карап:

– Олда кагылайын кымыз ай! – деди, суусап олтургандарды ансайын кызыктыра сүйлөп: – Көргүлөчү, жытынан мурдум жарылып кетти. Бах... ушун үчүн сен, Тайдай-Караны жарган экенсиң го. Бах!

Баятан Акмандын кебине кулак коюп, жайнап олтурган боз балдардын бир тобу Элебестен сурап калышты:

– Ой сен, Тайдай-Караң ким?

– Качанкыны айтып олтурасың, ыя?

– Алдыртан кылтыйып олтуруп, укмуштун баары сенден чыгат?

Бул суроолордон улам, тынч отурушкан кыз, келиндер да Элебеске назар бурушту. Артыкча Гүлнарга жага бербей калды белем:

– Ичи жарыларын билбеген кандай киши, агай, ал? – деп ойноо көздөрү менен Элебеске күлүмсүрөп койду. «Биздин сураарыбыз да ушул болучу» дегенсип берки кыздар да тымпыя карашат.

Бирок Элебес түз жооп бербестен анткорлонуп мыңк этти:

– Аны мен да сураган эмес элем, Гүкеш!

Гүлнар канча тентек болсо да эстүү кыз. Ал Элебестин минтип айткан жообуна өз ичинен ыраазы болбосо да, аныкын тамаша деп түшүндү.

Элебес, жаш кыздын шагын сындырат экемин деп да ойлобой, адатынча солк этпестен олтуруп, жайбаракат кобурады:

– Антип сурай албагандыгымдын жөнү, Гүлүй... Ал Тайдай-Кара деген киши мен туула электе, бери болгондо төрт жүз жыл илгери жаралыптыр. – Элебес күтүүсүз жерден Айганышка жүзүн бурду. Жаш келин эмнегедир кызара түшүп, жер карап күңк этти:

– Апий, маскара киши! Эмнени айтып олтурасың өзүң.

Ай күнүнө жетип олтурган Айганышка, «ичи жарылган» деген сөз суук угулду. Челкейип олтурган бечара, топтун ичинде башкаларга кандай болуп көрүнөт болдум экен деп, өзүнүн кебетесин өзү эрөөн санап калучу. Кээде минтип калдым, төрөтү кандай болот болду экен? деп сонуркап олтуруп, – «капырай ушунтип олтуруп эле: кокус, ичим тырс жарылып кетсе кантем» деп чочуп да кете турган. Эми тигил олтурган Элебестин жомогуна улам бүткөн бою дүр дей түштү да, бечара Айганыш алдыртан кымырына баштады.

Элебес, жаш келиндин сырын сезгенсип, анткору күлүп сөзүн жөнөттү:

– Э, кантип дечү беле. Шайтан болсо арык аттабай бут сынат тура. Илгерки элдин үлүш дегени болучу экен. Үлүштө, этке тойбос, кымызга канбас бир опкок-мешкей очокко ол-

туруучу экен. Очок дегени – коломтонун орду, боз үйдүн чок ортосу. Очокко олтургандын милдети бошобогон аякты бошотуу. Ошентип, жайлоодо бир бай элге үлүш берип калат. Алты канат ак ордо. Анда аз болсо элүүдөй киши олтурат. Тайдай-Кара ортодо. Аягын бошото албай калгандар тыяктан сунат, быяктан сунат. Такең келген аякты кетирбей иче берет. Айтор жайдын саратан күнүндө шашке болбой олтурган, кеч бешимге тынбастан кымызды куя берет. Күн дигерге таянат. Тайдай-Кара да чалкая олтуруп, короодой сыр аякты көтөрүп кымыз жутуп жаткан кезинде, ычкыр байлоодон «барс» этип, Такеңдин кечке ичкен кымызы босогону көздөй шар берген экен. Калп чынына мен жооп бербеймин: кан аралаш аккан кымыз керегенин үч көзүнө дейре чыгып, жылдыз толгончо агып жаткан эле дешет.

Баятан араң олтурган боз балдар эми каткыра күлүштү.

– Оңбо, Элебес! Оңбойсуң сен! Калпыңа баракелде?! Жок шумдукту табасың!

Ал эми Гулнардын күлкүсүн кой:

– Ой өлдүм, эжеке! – деп Зарылдын көкүрөгүнө чеке-син коюп каткылыктагандай болсо, эки эле бөйрөгү бүлкүлдөйт.

– Ой, Элебес калпың ай...

– Кайдагы жок шумдукту табасың.

– Э, калп десеңер өзүңөр билгиле! Илгерки заманда байлыгына мас болгон кээ бир байлар, ошентип көк карын байкушту шылдыңдаганы теги чын, – деп Элебес өзү козголуп да койбойт. Кайнап жаткан казанга бир чөмүч муздак суу куйганчалык таасирин тийгизип, күлкү бир аз акырындай түштү.

Алда эминедей шумдукту көз алдына элестетип, жаш келин да чочуп кетти.

– Апий, маскара... Кантип чыдады экен чиркин?

– Өлгөндүр, байкуш!

– Анча эмнеге күч келди экен, башына?

– Эми Акман кепке аралашып, мурункуну жактап койду:

– Ар заман өз жомогун айттырат эмеспи. Илгеркилер атак көргөндүр. «Баракелде! Бейишке кеттиң азамат» – дешип, Тайдай-Караны макташты го кайра.

Көктөп турган көкөмерендин шорун катырып үстүндө оонаган Шамбет туруп олтуруп, Чаргынга карады:

– Кана Чаке, кымызың. Биздин жомогубуз кийин айтылат тура. Биз жаңы замандын кишилери атакты башкача калтыралы!

Жылаңбаштанган Шамбет – ортодо олтурганында алп мүчөсү козголбогон кара таштай локуят.

8

Алтындын буусу менен кырбууланган жакшынакай карала кесе Зарылдын колунда турат. Ал ырыска малынган балтыр бешик баланын өмүрүндөй – топтолтура, ууз кымыздын жыты буруксуп, илебине чыга мелтирөөдө. Зарылдын этиет козголгон кыймылынан улам болор-болбос, чайпала калса, кымыз ынак сүттөй кесенин эрдөөнүндө жылт-жылт майланышууда.

Боз балдар:

– Ичиңиздер, карындаштар!

– Ууз кымызга да суусун канычу беле, — дешет.

Бул тек гана сыпайкерчилик. Кыздарга сөз катыштыруу ретинде делген кеп-сөз. Болбосо ашыгуу жок. Балким бүгүнкү күн ушундай го. Көл да тынч, айлана да жымжырт. Көз учунда суналган береги кырды көргүлөчү. Ал да керилген төрдү жаздана, кымызга канган бир баатырдай ыксырап баратат.

Артыкча бул тынычтыкка магдырай калган Айганыш эле. Жүрөгүнүн өрөпкүгөнү бая эле басылган. Шилекейи оозуна татып суусап олтурган болучу. Кесе колуна тиери менен жарымына түшүрө жутуп демин алды. Суусашына караганда жаш келин кесени бир гана бошотор беле? Челкейген байкуш кайда батырып жатат? – дечү болобу дегенди кылт эсине түшүрө коюп, өз боюн өсөктөн сактады.

Шамбет өз ордунда – ортодо. Көңүлдүү олтуруш ага жага бербейт. Күлкүгө көтөрүлө түштү бейм, колуна тийген кесени кармап олтурбастан:

– Кана, куйгула! Кымызды ичкенге бер, – деп идишти сунуп калды.

Шамбеттин кымыз ичишин жактырып, Акман да:

– Баракелди, Шамбетим. Ич, кагылайын, ич! – деди.

Олтургандар Шамбетке карашты. Ал зор. Кундуздай кара чачтары сеңселе сапырылат. Күнгө чагылышып жылтылдай берет. Салыңкы бүткөн сүрдүү кабагы чыпылдап тердейин деген. Боз балдардын тамаша сөздөрүнө маашыркап кең көөдөнүн солкулдата борс-борс күлөт.

Шамбетке Чаргын да ыразы. Бирок ал чап жаак тамашасын таштабаган жигитко.

Бир сыйра жеткенде, кымыз серке чаначтын колуна дейре түшө түштү. Чаргын чаначтын оозун кайырып, куюуга эптүү кармап, аяк сунган келинчекке буйруп койдү:

– Тос, чыныңды! Мына, ичкиле! Кымызды бүтөт деп ойлобогула! Чаначтын берекеси – булуңунда. Салса толбогон, алса түгөнбөгөн: жомокто айтылган бөз баштык кандай болсо биздин чанач нак ошондой. Кесеңди кечке тос. Кымызым чорголоп куюла берет. Кезекти сармерденге берип, тамашага өтсөңөрчү!

Олтурган жаштар күжүлдөй берди.

– Кана!

– Кимден башталсын?

Элебес калыбында козголбой олтуруп макалдатып койдү:

– Койду серке баштайт, оюнду эрке баштайт. Бул олтурганда келиндердин эркеси ким? Ошол баштасын!

Өзүнөн өзү кысылып олтурган Айганыш, эмнегедир, таң калгансып шыпшынып алды. Жаш келиндин бул шыпшынышы: «Күжүлдөгөн ушул эл, мени да ырдатышат ко, челкейип олтурганым аз келгенсип ырын кантип ырдачумун» – деп өз кайгысын тартканы. Деле ушул чап жаак Чаргындын тилегин берсин.

Элебес жанагыдай дээр менен, ал да бир жактан айттып калды:

– Ой Элебес, сен шашпа! Эрке жеке эле келиндерден чыгат бекен. Биздин жигиттердин да эркеси бар. Мына! Быякта «Айчүрөк»тү көрүп келдим. Чүй кыдырып миллионер колхоздордо конок болдум – деп. Шамбет олтурат. Ушул баштасын!

Чаргындын ою: «Шамбет ырдап жибербес, кыз, келиндин алдында ага күлүп алайын» – дегени эле. Бирок, Шамбет Чаргындын анысын сезе коюп, намысын кетирбей токтоо сүйлөдү:

– Тайдай-Кара биздин Элебестин жомогу. Тарихте андайлар болсо да, чандадыр. Теги, курсагын жарганга бул дүйнөдө атак жок. Ал шылдың. Ал күлкү. Атак – эрдикте! Атак эмгекте! Биз атакты ошону менен гана чыгарарбыз! Чынымды эми айтайын: мен Фрунзе колхозунун клубун көргөндө намысыма келдим. Анын чоң шаардын театрынан айырмасы жок кең залы жаңырып турат. Сырдалган орундуктар. Эмне, ал курулуш биздин колдон келбейби? Келет! Бардык өнөр өз колубузда! Биз эртеңден тартып колхозубуздун улуу курулушун баштайбыз! Бүгүн жекшемби – дем алыш! Кезек оюн, күлкүнүкү. Болуптур. Сармерденди, мына өзүм баштайм. Акман аке, келе, комузуңузду!

Чаргын кайсактап арсак-арсак күлдү. Жигиттин минтип күлүшү: «Локуйган шайтан, бир демени долдурап коюп, комузду мага сунбагай эле» дегени болучу.

Шамбет анткени жок. Комузду колуна алып кулагын, толгоп күүлөп да олтурбады. Баржактаган шадылуу колдорун салмак менен таштап, сол колунун сөөмөйү менен аты жогу үч кылды терип басып, черте баштады. Черткени бул олтурган жаштар көп укпаган, элдик, тамсил күү. Шамбет бул күүнү мындан үч жыл мурун тескейге барганда, сакалы куудай агарган карыядан үйрөнгөн. Салмактуу күү ыргагы: куду тунук толкундай жамырап, кулакка уккулуктуу. Жарпы жазылып Шамбеттин теңтуштары кубанып олтурушту.

– Бали, Шаке!

– Локуюп жүрүп өнөрдүн казынасын курсакка каткансыңбы дейм.

Эми кымыз барганда бир четтен сүрүлүп чыга баштады го.

Бул тамашага кошул-ташыл күлкүлөр да чыкты. Шамбет ага кызый түшкөндөй болуп, коңур ошонго салып заңк-заңк этти:

Таза болсоң суудай бол,
Баарын жууп кетирген,
Балбан болсоң – жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн.
Жакшы жүрүп үлгү алгын
Көптү билген көсөмдөн.
Арам оюң – өтөр дейм
Айыкпаган кеселден!..

– Ой, Шамбет ой курбум! – деди Элебес, – сен жеке эле иш билген башкарма эмес, уккулуктуу күү куюлушкан ырлардын ээси турбайсыңбы. Сөздүн падышасын сен айттың, Шаке!

– Ой, бали!

– Мынча өнөрдү бизге билгизбей, кайсы жериңе катып жүргөнсүң, өзүң? – дешип теңтуштары туш-туштан суроо койду.

Шамбет лам дебестен күүсүн чертип болду. Комузду сол колуна алып, тизесине таяна кармады да, ирет күтүп алдында турган кесени оозуна ала коюп кайра Марусяга сунду.

– Ме, Макиш! Ичибизде бир уруу элдин кыздарынан жалгыз сен экенсиң; кезегимди сага бердим, ырда!

Шамбеттин бул жоругун байкап олтурган кыздар дуу күлүштү. Анткени: Макишке кезек өткөргөн Шамбет идишти бөксөртүп сунбаска милдеттүү болучу.

– Агай! – деп калды Гүлнар. – Бир уруу элдин кызына идишти бөксө сунасызбы? Оюн салты андай болбойт ко. Толук аякка бата жүрөт.

Шамбет сөзгө сынып, башын чайкап каткыра күлдү да:

– Экөөбүз ырыс бөлүштүк. Кана Макиш, мени уят кылбай ырдап жиберчи!

Макиш – орус кызы. Өз аты – Маруся, Ушул жерде туулуп, ушул жерде чоңойгон. Атасы – Дмитрий азыр да бар. Чарчы бойлуу чоң сакал адам. Сибирден отуз жашымда келген элем деп коёт өзү. Мына быйыл жети-миштен ашты. Сөөгү баягысындай, сакал, чачы агарып кеткени болбосо, али карылыкты сезелек. Дмитрий а деп келгенде ат-араба менен келет; конуш алгандан кийин жылыга теше, теше картошка айдап чарбасы ирденет. Аны көргөн кыргыз кеп салып калуучу:

– Ой, орус оокатты кыйын кылат белем? Баягы Метрей картөшкөсү менен эле байып баратат.

Анда катыны бир жактан:

– Ай атасы – деп калуучу, – орус байыса үзүрүн көрсөтпөйт бекен. Уулуңа дары болгусу бардыр. Барып, бир баштык картөшкө сурап келсеңчи?

Кара көңүлүн карматса, ата:

– Ой сен, тантыбачы! Метрей картөшкөсүн сенин уулуң үчүн айдаптырбы?! – деп коё турган. Ак көңүлүн карматса:

– Э, барса барайынчы. Баштыгыңдын чоңурагын бери, – деп аттанууга кам, уруучу.

Айтоор Дмитрийдин картөшкөсү үрөндүккө жетти. Ошол жылдардан тартып кыргыздар да андан картөшкө айдаганды үйрөндү. Баягыдай жатыркоо жок, күн өткөн сайын бир айылдын тууган кишилериндей таттуулук түзүлдү.

Дмитрийдин колунда бир уул, бир кызы бар. Кемпир Надежда Сергеевна андан жакшы. Каны да бир, жаны да бир болушуп, ушул жердин кыргызы менен бир эл, бир журт. Эң кенжеси тигил олтурган Маруся. Аны кыргыздын боз балдары сөздү көбөйтпөй – Макиш деп коюшат. Макиштин агасы уста Сергей, жашы отузга жете элек, мүчөлүү жигит. Ал бүгүн бакырчылык иш менен таң азандан шаарга жүрүп кеткен. Болбосо, тамашаны көркүнө чыгаруучунун бири ошол Сергей болучу.

Ошон үчүн:

– Бол Макиш, агаң Сергей качып кетиптир, кезеги сенде. Тартынба, – деди Шамбет Марусяга, – сенин тукумуң оюнга ыктуу, ырга шыктуу ышкыбоз болушатко. Мен сага ошондой элдин өкүлү деп кезекти бердим. Ырдап жибер!

– Макиш ырдабас, бийлеп берер!

– Ооба, бийлегин, Сергей эмдигиче, жерди түп-түп тепкилеп, тим эле чимирилип кетмек.

– Эмне, Макишти чимириле албайт дейсиңерби?

– Бизге оюндун ар түрдүүсү керек.

Кымызга кызып алган боз балдар ушундайча күжүлдөштү.

Бирок, элдин таалимин алып, салтка түшүнө олтурган Маруся сөз кезегин өткөрбөй:

– Жарайт, Шамбет агай. Бийлетмек үчүн сиз, мага аякты бөксө сунуп кезек бердиңизби? Биздин эл толук аяктан насип көтөрүп көнгөн. Мен азыр бир элдин атынан ырдаймын!

Колундагы кесеге кымызды мелт-калт куйдуруп алып, кыз обон созо берди. Маруся кыргызча ырдады. Үнү бийик, тили жатык. Нагыз элдик обонго салып, кайруусун бийигирек көтөрөт.

Тигил Мыскал Марусянын жөнүн Зарылдан билип, мурунтан эле таң калып олтурган болучу. Эми Макиш тамашага катышып, кыргыздын ырын ырдаганын укканда ал ого бетер телмирди. Жанындагы Зарылга: тигини уктуңбу, укмушко? Орус, кыргыздын эл обонун таптак созот дегендей, алдыртан жылмайып койду. Анан акылдуу көз карашын Марусяга жоодуратты.

Бул учурда кыр мурундуу Маруся көгүлтүр көздөрүн ойноктотуп, обонун салмак менен таштап, ырынын бул сабагын ырдап жаткан:

Карагай булак, Чоң-Ак суу

Көлдөн учту көп аккуу.

Аны алган шумкарга

Падарка берем Кызыл туу...

Маруся ошонун созо-созо кесени колуна алды да, кымызды мелтиретип Мыскалга сунду.

– Меңиз теңтуш. Алыстан келген конок экенсиз, кезегимди алыңыз!

Боз балдар туш-туштан жакташты:

– Бали! Макишим мына ушундай Макиш!

– Кыргыздын келиндери калп эле кетиреңдейсиңер: болсоңор – Макиштей болгула!

– Ала кой, кагылайын!

– Кезекти кетирбеңиз!

Мыскал эмне кыларын билбей кызарып кетсе, Маруся ага күлө бакты:

– Тартынбаңыз. Биздин оюндун шарты ушундай теңтуш. Ырдап бериңиз!

Гүлнар тентек да жароокөрлүк менен сылаң этип, эркелей карады:

– Ырдап берсеңиз эжекетай? Кана тыңшап туруңуздар. Жаңы эжекемдин обону кандай чыгар экен?

Кыз, келиндер да, боз балдар да тигил Мыскалга сый менен олтурушкан. Башка кыздарга айтылган келди-кетти тамаша кептерден, боз баланын эч бирөө да, ага лап дедирген жок. Ага сөз катыштыргысы келген жигит айтар кебин белендеп сыпаа туруп, «карындаш» деп бурулат. Мыскалга мындай мамиле көрсөткөн жигиттер, ошол замат раматылык Турумбекти көз алдына келтирет, өз ичинен өкүнөт: «О, кайран курбум... кайран жигит... Ушул чырактай кызды жандап, көл бойлоп басаң не, о, өкүнүч дүйнө...»

– Ырдап бер, кагылайын, эмнеден тартынасың? – дешти.

– Ушул олтурган кыз, келиндер – өзүңдүн эле эже-сиңдилериң.

– Эсиңде калгандыр: кичине кезиңде, жаныңдагы Зарыл экөөң далай жолу жүктүн бурчунда олтуруп куурчак ойногон болчусуңар.

– О карындаш, мен бир тамашаны эсиңе салайын! – деп аркы-беркини байкас албай Чаргын бек-бек унчукту

эле, коңгуроолу бийик үнү башкаларды басып кетти. – Жыйырма неченчи жылы – жаз; эл жайлоодо. Раматылык Турумбектин суудай суюк, оттой тентек кезеги. Артыкча экөөбүз баш кошкондо бир шумдуктун ичинен чыга турганбыз.

Чаргын «шумдук» деген сөзүн айтарда эмнегедир, жылмайып койду. – Бир күнү экөөбүз жайдак тайга учкашып алып күйкө учуруп жүрөбүз. Э-э, ал кезекти эске салса да болот, салбаса да болот. Тоого да, түзгө да кожо бир өзүбүз. Ырдаган да биз, жырдаган да биз. Күйкөнүн эң кырааны чымчык алатко. А биз Турумбек экөөбүз, салпактап карга учса да салып калабыз. Карганы күйкө ташты алсынбы? Зериккен неме кайып алып кыр ашып кетет. А бизге эмне... Капталды каптал билбей артынан чапмай. Этек жеңибизди бадал алып калат.

– Бала кезди эскерип эмне, эскербей эмне. Убакытты өткөрбө. Кебинди токтот, Чаргын! – дешип, ар ким-ар кимдер, ага аярдык менен карашты эле:

– Мишайт этпегиле! – деди Чаргыш токтолбой, – Турумбектин күйкөсүн каргага салып таппай калдык. Ташка барабыз. Бадалды карайбыз күйкө жок. Күйкөсү жаман болсо мейли го. Темгил чаар болгон, тептегерек кыраан күйкө. Колго конбой чырылдап талпына берет. Күйкө жоголду, биз айылга кайттык. Чакан короо аз болгондо он бештей боз үй бар. Мыскалдардыкы куба төбөл боз үй – короонун четинде эле. Жанында кичинекей ак чатыр бар. Анда айылдагы кыздар жыйылып куурчак ойношот. Ошентип күйкөнү жоготуп салбырай бастырып келаткан элек.

Турумбек маркум: «Ой Чаргын, тетиги кыздар ойногон чатырдын төбөсүндө кызарганды карачы?» – деди. Мен ал жакка карап алып: «Ой сенин күйкөң» дедим. Экөөбүз учкашкан бойдон чаап бардык. Турумбектин күйкөсү! Таранып коюп, чатырдын төбөсүнө конуп отурат. Чатырдын эшиги ачык. Куурчак ойноп отурган кыздар, күйкөгө карап кыткылыктап күлүшөт. Анда эң кичинеси ушул Гүлнар, ушул Зарыл, ушул Мыскал бар.

Раматылык Турумбек тайдан түшпөй; дардалактап күйкөсүн үндөп турсаа... ушул Мыскал ап-апакай, татынакай эле. Бизге карап: «Ой тентектер, этек жеңдери кантет?»-дегенсип, жылмайып коёт.

Бизге эмне, күйкөнү үндөп алып кете бергенбиз анда, Акия кетирекей Чаргынга тийишип койду:

– Ошол кезегинде кандай, болдуң экенсиң? Канетсе да, лок-лок эткен кара баласың го.

Кетирекей келиндин кебине Маруся бырс этти:

– Акия, тынч отурсаңчы...

Акман да Турумбекти көз алдына келтирип койду:

– Кайран бала, сонун жигит болду эле го!

Чаргын бул аңгемесин күтүүсүз жерден баштаса да атайлап, тигил олтурган Мыскалды уксун деген эле. Турумбек болсо бул тамашаны өзү баштап, нурдай жайнап олтурбайт беле. Чиркин өлүм, өксүттүң го... деп ичтен сызгандын бири Чаргын болучу. Ал өзүнүн айтканын эрөөн албай Мыскалга карады:

– Ой, карындаш. Бирөөнү көздөп келдиңби, же жөн келдиңби? Аны менен жумушум аз... Сөздү көбөйтө берсе, кудай билет кайда кетерин. Биздин Макиш кезек өткөрдү, сизге. Ырдай гой, мейли Макишти уялтам десеңиз, орусча ырдап жибериңиз!

Маруся да күлүп койду:

– Во-о мен эмне уялам? Кайра жакшы!

Түпсүз кудуктай мелтиреп тынч олтурган Мыскал ой пардасын бетинен алып жаткансып оң колунун башы менен маңдайын сылап койду да:

– Агай, – деди сөзүн жеке ушул жигитке айтчуудай болуп Чаргынга. Анткени жанагы кеби кыздын жүрөгүн сыздаткан эле.

– Агай, мен жеке эле бирөөнү көздөп келген эмес элем. Өзүм туулган жерди, өзүм чыккан элди көрөйүн дегеним. Сиздердей агайларга учурашайын дегеним.

– Туура, кагылайын! – деди талдап угуп, кыздын кебине ийип кеткен Акман да. – Туураны туура дебесе адамы кудай урбайбы. Элди, жерди ким сагынбасын!

Тамылжып өзүнчө олтурган Айганыш да алдыртан Мыскалды сынап койду. «Ой, оңбогур, кашкайып туруп айткан кебин көр. Колуңдан ар иш келет ко?»..

Шамбет Чаргындар да, башка кыз, келиндер да туштуштуан унчугушту:

– Бизге ыр керек!

– Ырдап бериңиз!

Мыскал да көп маалкатып олтурбады. Толкундуу заңкылдак обонуна салып, тилин тап-так айтып, нагыз украина элине таандык бир жакшы ырды аткара баштады:

Повий витре, на Украину,

Де покинув я дивчину,

Де покинув кари очи,

Повий, повий о пивночи,

– Мына! – деди, Акман өзү бир ооз сөзүнө түшүнбөй олтурса да кубанып, алаканын жая берип. – Бүтүн дүйнө бир кишидей сүйлөшөт деген эле ушул. Рас эмеспи, Макиш!

Маруся да, башка кыз, келиндер да, улуу элге таандык уккулуктуу обонго моокум кандырышып, шыпшынышат.

9

Күн кыргыз бешимден ооп калган кез. Сейилден кайткан кыз, келиндер кыштактын алды жагындагы көк ойдо, көгү тушарга чыгып көйкөлүп турган буудай таласын жээктеп жаткан жалгыз аяк жолдо, кызыл-тазыл болуп чубап келатышат.

Эртеден бери айтылуучу аңгеме айтылып, күлөр күлкү күлүнгөн белем. Эми келини да, боз баласы да эрине басып, жай маектешүүдө. Анын үстүнө жол өр, ичкен кымыз бойго тараган. Эгерде тоонун жели көлгө карай бүлкүлдөп жорто баштабаса, жайдын мемиреген аптабы бул элди кыштакка жеткенчекти бир топ акактатып таштайт болучу. Кээ бир немелер бешманттарын ийиндери-

не салып, эки колду аркага алып, өздөрү боргулданып келатышат да, Айганыш бечараны эрмектешет.

– Ой, мына бу Шамбеттин катыны кантет, ботом.

– О-о! Балчактаган байкуш! Ушул курсагың менен үйдө эле олтурсаң болмок экен!

– Ой. силер! – дейт, кып-кызыл болгон Шамбет, тигилерге унчугуп, – менин эркемди эмне деп келатасыңар. Акишим, азыркысында силерден тың!

Чынында эле кымызды анча ичпеген Айганыш боюнда болсо да, эртеден бери таза аба жутуп эркин жүргөнгө жеңил келаткан.

Ал эми те алды жакта заңкылдаган экөө – Акия кетирекей менен Маруся. Алар, кебелбеген Элебести ортого алышып, «По морямды» соктуруп баратышат. Бирок, Акия оңбогур орус тилин начар билгендигин тайсалдагып – тамашага салып, сөздөрдү ого бетер бузуп айтса, анын ырдаганы башка эле бирдеме. Ага Маруся таланы жаңырта каткырат да, кайра:

– Кел, Акия, ырдайбыз! – деп заңкылдай баштайт. Азыр Акия менен жакынырак таанышсак болор. Анын келин болгонуна эки жыл толот. Бирок күйөөсү Элебес экөөнүн мамилеси ээн-эркин. Тырсылдап ачык-айрым. Аны минтип жүрөт деп эч ким жүйө койбос. Күйөөсүнө калганда келиндин сүйүүсү тунук. Күлкү, тамашасы менен күйөөсүнө жакын.

Илгери кетишкен кыздар кыштакты аралап калды. Булардын ичтеринен чарчоону сезбеген Гүлнар тентек. Ал улактай секирип үч кыздын тыягына бир, быягына бир чыга калып:

– Эжеке, эжекебайларым! Менин кебимди да уксаңар! – деп, коңгуроодой ачык үнүн чыгарып бирдемелерди айтып калат. Зарыл, Гүлнардан толук төрт жаш улуу. Ошентсе да, кээ кыздарча Гүлнарга калганда улуусунуп мүнөз күтүүчү эмес. Ырас, кичинекей синдичегиндей сыйлап коюп, кепке, кеңешке келгенде теңтушундай мамиле куруучу. Гүлнар тентек да Зарылдын ушул мүнөзүн жактырып, ич-койнуна кирип, ага эркелей берип, кээде –

Зарылды күлдүрө турган тамаша кептерди айтып салучу. Ал эми Батиш менен анчалык эмес. Анткени – Батиш эжесинин мүнөзү ошондой. Гүлнар каадасындай ага да эркелей кеткиси бар. Бирок, Батиш анткенин жактырбагандай – өз боюн жогору көтөрүп, Гүлнардан бычак сырты өйдө тургандай болот. Кээде улуусунуп кабагын бүркөп, үнүн көтөрө айтып ачуу чыгарат:

– Гүлнар, сен аны билгенче боло элексиң! Бала киши баладай, аки-чүкү менен иши болбойт!

Анда ызалана түшкөн Гүлнар:

– Алда кудай ай... – деп Батишке таарына кетет, – Батиш эжекем эле үшүнтүп калат. Бала деп... Мен бала эмесмин го. Толук он бешке чыгамын... илгери болсо мендей кыздарды... А өзүң чоңоюп кеткендигиң менден эки гана жаш улуулуугуңбу? Сенден улуу Зарыл эжекем деле кепке келет. Алда Батиш эжекем ай! Көп болсо, менден мурун бир балалуу болоруңбу... улуу болгондо?!

Анда Батиш ызаланып кетүүчү:

– Олда секелек ай. Ошону айтканча сабагыңды жаттасаңчы.

Аппак тиштерин жарк эттирип жылмайып койгон Зарыл:

– Кой, таарынба, Гүлүй? Батиш эжекеңдин сенден улуусу улуу.

Эми да оозунан көп кеп чыгарбаган ошол, Батиш, кызыл дукабадан чепкеңче тигилген бешмантынын чөнтөктөрүнө эки колун салып мисирейген калыбында. Эми аны көргөн кемпирлер: «Каапыр, кыз киши чөнтөгүнө кол салып жүрөрбү?!» – дешип, куйка терисин куруштурбай калды: «Чоңунан кичинесине чейин сынып калгансып эки колун чөнтөккө салып коюшат. Ал эле дейсиңерби? Мурунку кыздардын чачтары беш өрүм болуп жаагынан түшүп турса, кандай жарашчу эле. Апий, эрге барбай жатып, чачын эки өрүп алышты. Апий, кагылайын, байбиче. Бир байлам немесин башына сербейтип байлап коюшат экен дагы; же кыз, же келин экени билинбей ак кулак болуп алышат...» – деп эбиреп

отурчу кемпирлер да, эмки кыздардын ыгына көнө беришти. Анан канетишет: «Акылсызы ошентеби дейм десең, тигил акылдуу эле Зарыл эмне? А... байбичем... деле заманыбыз ушуга чакырат турбайбы? Батишко – Батиш болсун. Кагылайын Зарыл деле тигинетип келатат, башын бир байлам кызыл жибек менен бууп коюптур. Үстүндөгүсү ушундайда кийип чыга турган жашыл дукаба бешманты. Көк торгун көйнөгүнүн этеги кеңирээк да, узунураак да. Артыкча кемпирлерге жарашыктуу көрүнгөнү: Зарылдын көйнөгүнүн этеги кош этек болбосо да, ошого жакын бүгүштөрү бар. Көргүлөчү, көйнөктүн узуну жакшы эмей, бойлуу бечарага, көк торгун көйнөгү деле жарашыктуу; деле кептүү – көрктүү». Чигирим булгарыдан кептүү тигилген кара маасысынын кончуна төмөн түшүп, баскан сайын көйкөлүүдө. Жол жээгинде түптүү чыккан сүт тикендер жармаша калышат да, «кап, кетирдик» дегенсип ээрчий жүгүнөт. Гүлнар тентектин башында топу; аны оң чекесине түшүрө киет. Үстүндөгү кызыл сатин көйнөктү мындан үч эле күн илгери өзү тиккен. Шаарда окуган кыздарды ээрчип – чолок этек, чолок жең бычмак болду эле – ата энеси жол бербеди.

– Кой кызым, ээнбаштанба! Асыл буюмду бүлдүрбө. Сен элеттин кызысың. Чолок бычам деген эмнеси? Сырактап калган оңорбу. Тигил Зарылды көрчү. Чоңоюп калган кыз узун кийүүчү.

Гүлнар энесине каршы болуп чырт эте түшкөн.

– Кой кызым, сен деле көйнөк тиккенди коё турчу. Мен муну Аттескеринин катынына тиктирип келейин, – деп энеси тикмечиге кетмек болгондо, өз көйнөгүн өзү бычып өзү тигүүнү сонун көрүп турган Гүлнар энесинин мойуна асыла кеткен:

– Өзүм эле тигейин да, энекебай?

– Жок... Бузганы турасың сен...

– Жок энекебайым, бузбаймын. Дегениңдей эле болсун. Жаман тиксем жаакка беш чап.

Ошентип, энесине көзгаранды болуп жатып көйнөгү өз оюндагысынан саал узун тигилип калган экен. Гүлнар

тентек – жакшы болот, энекебай, – деп энесин алдап жатып, көйнөгүн белинен бир элиден көбүрөк бүгүп – касап койду. Өз оюндагысындай эми болгон го, а деп кийип алып кубангандан беш-алты тегеренген. Бүгүн ошол өзү тиккен көйнөктү биринчи кийип чыкканына тентек кыздын көңүлү ого бетер көтөрүңкү. Кээде эки ийнин ыргыштатып мактана басат. Анысын Батиш эжекеси ан сайын жактырбайт. Гүлнар тентек Батиштин жактырбаганын сезе коюп, чырт этип четке чыга берет да, өз ичинен Батиш эжекесин кордоп коёт. «Ооба! Менин өзүм тиккен көйнөгүмө өрттөнүп жатат... Өзү ийне учуктайт бекен? Олда байкушум а! Өз колунан иш келбеген кишинин баары эле ушунетип күйкөлөк болот. Ичине кара кыл айланбаган байкушум а»...

Батиш жеке эле Гүлнарды эмес тигил чоочун Мыскалды да жактыра койгону жок. Анткени Мыскалдын кийгендери элеттик үлгүдө эмес, шаарча тигилген. Азыркы кийип келатканы: кылторко юбка, ак жибектен кофта. Кофтасы жакалуу, көкүрөгү сайма; жең учу бүйүрмөлөнгөн, бирок кең кесири. Чыканагынын үстүндө жибек жиптин кызылы менен тордогон көчөтү турат. Мойнуна салынган косынкасынын ак, көк гүлдөрү түрдөнө берет. Кундуздай кара чачы эки өрүлүп артында. Костюмун бырышпас кылып үч бүктөп каруусуна салып койгон. Ак саргыл жүзү анча муңайым эмес: кечке күлкүнүн ичинде болгонго кабагы жарык, кепке бар. Зарыл экөө ынак гана сөз үстүндө. Ошентсе да, өз ичинде жүрөгүн дүмпүйткөн өкүнчүсү кете электей. Кымбатын таппай жок издеп, жалгызсырагандай. Теңтушунун бул дартын түшүнө келаткан Зарыл, аны өзүнө жакындагып, баёосуз сөзгө алууда.

Өзүнө жан теңебей менменсиген Батиш мисирейгенден мисирейет: «Тигинтип, кофта деген немесин кийип чыга калганын көрсөң?! Анысы да бир асыл болсо экен. Баркыт, дукаба болсо экен. Көпөлөктүн канатындай делдектеген бирдеме өзү. Жибек –миш?! Бышшт!.. Андай жибектин миңи – менин кызыл дукаба кемселимдин бири...»

Береги делбиреген ак жибек кофта көзүнө уруна берген сайын, биздин Батиш бечара, аны кийип келаткан байкуш Мыскалды өз ичинен күнүлөп калат: «А, байкуш. Дагы күлүп коёт, окууну кеп салат. Сүйгөй жигитим өлсүнчү! Сенчилеп, убайымсыз, элди ээрчип, дардалактап жүрбөй калайын, бышшт!..»

Кепке көп катышпай мисирейген Батиш сырт кейпинде боз койдон момун көрүнгөн менен, ичинен ушунетип, өзүнө жан теңебейт. Кызыл дукаба бешмантты башка кыз кийсе киер, бирок меникиндей эмес дегенсип, эки колду чөнтөктөн бир алып койгон жок.

Кыздар ортоңку кең көчөгө өтүштү. Ажыраша турган жерге да жетишти. Дале оюну канбаган Гүлнар жеңил бурулуп, ойноо көздөрүн бажырайтып, эрке сүйлөп:

– Эжекелер, кош болуңуздар. Жакшы дем алып, татты уктап, сонун түш көрүңүздөр... деп таптагы кыргыздай бир жерге тынч тура албай ойсоктой берип, эжекелеринин колдорун бек-бек кысып ажырашты.

Зарыл менен Мыскал ага:

– Кош, Гүлүй садага...

– Эртең эле көрүшөбүз го кайтып.

– И, ананчы, – дей берди нускоолу карыларды туурап тырсылдап Гүлнар, – ооба эжекелер, аман болсок эртең эле көрүшөрүбүз чын. Аман болбосок: ажал жолу чилдин арышынан кыска, кырсык деген каш кабакта дешет тура.

Гүлнар өзү да, Зарыл, Мыскал да кийинки күлкүлөрүн бегирек чыгарды. Батиш калп жылмайганы болбосо, ооз ачып убара болгон жок. Кыздар менен салкын гана кош айтышкан болду да, баягы калыбын көп өзгөртпөй алгарак басып үйүн көздөй жөнөдү.

10

Зарылдын үй ичи төрт баш киши эле. Энеси – Айымжан, агасы – Табылды, анын келинчеги – Бурма, төртүнчү – Зарыл. Табылды Зарыл экөө бир жатындан

эмес. Айымжан жалгыз Зарылды төрөп, башкага согончогу канабай калган эле да. Табылдынын тегин иликтей келсек: ал, Зарылдын атасы Бектурдан улуу Кундуз деген эжесинен. Бая Айымжан менен Бектур балага зарыгып жүргөн кезде, Кундуз эженин боюнда болуп калат. – Ушул курсактагы бала аман көз жарса, Айымжандын койнуна салып беремин. Бектурдун эркелеткен эрмеги жок кейип жүрөт. Ушул бойдон туяксыз кетсе, кайран неме өрт өчкөндөй болбосун – дешип, эри менен кеңешип жүрүчү экен. Ошол Кундуз эже күнүн эсептеп, – бүгүн-эртең боюман бошоном деп калганында, иниси Бектурдукуна келип, баласын төрөйт. Кундуз эжеге толгоо белгиси келгенде эле, Бектурдун ак чардактай алты канат ак үйүнүн чамгарагынан эки түндүк бакандын учу сороёт. Ошенетип: Кундуз эжеге толгоо киргенде Айымжан да кошо толготот, экөө эки баканды кучактап толгоо тартат...

Бектурдун энеси – Калтар байбиче: – Шайтан-шапатарыңарды оолактата тургула! – деп айылдагы келиндерге сурданып койгон. – Береги өтүкчүнүн аңкылдагы көзү бозоруп төрөп жүрөт. Мен май томуруп жаткансып жетип келбесин. Айтып койгула! Нары тура турсун!

Үйдө эмчил-домчул беш-алты байбиче калып, Кундуз эжени төрөтүшкөн. Касиетинден айланайын, Ак байбиче сыйкыры бар киши эмес беле, жарыктык! Коргошун болуп эрип чыккан баланы жерге түшүрбөй, ичмектин курумжусуна тосуп ала коюп, жолдош жороосу менен жылуу боюнча алып барып Айымжандын алдына коё коюптур. – Баланы Айымжан төрөдү болуп, дөңгө олтурган Бектурга сүйүнчү барат. Ыйлап олтурган Бектур, өзү минип жүрүүчү тору кашка атын сүйүнчүгө берет. Үйгө аксакалдар келишип, азан чакырышып: – Кайыптан табылган бала экен, аты: – Табылды болсун! – деп ат коюшат...

Дүйнөгө ошентип келген Табылды толук бир жыл алты айдан бери армияда кызмат кылат. – Аманчылык болсо, күз бошоп келет деп күтүп турушкан кездери. Бурма

анын жаш алган келинчеги. – Эми, Зарылдардын үйүндө эркектин ордун баскан да Бурма бечара. Колхоз жумушуна да тез. Өздөрүнүн оокатына да жетишет. Зарыл экөө эки бөлмө үйдүн ич-тышын актап, үй ичин таза күтүнүшөт. Бакка тиккен он-он беш түп жемиш жыгачы Табылды барда эле мөмө төгүп калган болучу. Алма, өрүктүн быйылкы гүлдөшүн айтпагыла.

Бая эртең менен Зарыл:

– Жүрү жеңе, бүгүн колхоздун жумушу жокко. Көл боюна сейилдеп келели, десе:

– Өзүң эле бара койчу, кызыке. Үйдө эркек бар беле. Бакчага суу берейин, – деп Бурма болбой койгон.

«Турмуштун ачкычы адамдын өз колунда тура! Эмгек өстөнү булагын терең ташытса, колхоз кыштагы жемиш багын калың гүлдөтпөйбү! Баса, биздин жерибиз начар бекен, же кишилерибиз алсыз беле? Жок! Мына, арыктарда тунук суу шылдыр кагып, алма, өрүктөр жашыл тартып кулпура түшкөн тура!» – Ушул таттуу кыялына алданган Зарыл, Мыскалды үйгө баштабастан тунук суу шылдыр каккан арыкты бойлой басты. Кыздар жемиш багын аралады. Бак арасы серүүн тартып аңкыган таза сыдырым жалбырактарды дирилдетет. Мөмө жыгачтарынын эң картаң дегени, береги ортодо менменсип, жашылданып мөмө төккөн алма жыгачы. Аны, мындан беш жыл мурун, коңшу совхоздон Табылды алып келип Зарыл экөө отургузган. Агасы Табылды тамаша сүйгөн шайыр жигитко. Кол күрөктү күрт-күрт сайып, чым оодарып жатып, карындашын эркелеткен:

– О, Закиш. Жер семиз! Көрчү, топурак жөн эле күрөккө майланыша калат. Мындай жерге алма жыгачы эмес, төө кокону өндүрсө башына быштак мөмөлөп бербейби. Мунун алмасы сонун болот. Совхоздун карт багбаны мактап туруп берди. Убактысында сугар, курттан сакта, күзүндө чыныдай, чыныдай кып-кызыл апорттор топ, топ түшүп турбаса мага кел деди. Шашпа, Закиш! Көп болсо дагы үч жыл. Эмгек өз булагы менен сугарат. Сен да, айлуу түндө ушул жыгачтын түбүндө тура калып, чы-

ныдай болгон кып-кызыл апорт алма менен сүйгөн жигитинди уруп турарсың. Ашыкпа, Закиш.

Агасынын бул тамашасына жаш кыз анда селдең эткен:

– Аний!

Ал селтең, тек жаш кыздын мүнөзүндөгү тентектик, анчейин кылаң этип «чочугандык» болучу. А чынында кыздын ой сезиминин тереңинде мийзамдын гүлүндөй үлпүлдөк – өзүнчө бир жумшак таасир калган. Балким ошондон чыгар. Зарыл, дайыма бак аралап эрмектеп басканында Табылды экөө отургузган ушул алма жыгачына башкача сүйүүчүлүк менен кароочу. Кээде, ушул жыгачтын түбүндө түрүп, шагын ийе тартып, али быша элек алмасынан үзүп алса, четке карай ыргыткысы келет, кээде ыргытып да жиберип, кайра – бирөө менеи талашкандай тез-тез барып өзү ыргыткан алманы алат. Азыр Зарыл ошол алма жыгачынын жанында саамай чачы желге үлп этип, серүүндө күлүмсүрөөдө. Ооба, кыздын азыркы санаасы да таттуу санаа: «Көп болсо, дагы үч ай. Анан Касейин да келет. Ак төөнүн карды жарылгаи берекелүү күз. Жайлай эмгектенген эл – ак данга кампа толтурат. О! Айлуу түндөр. Салкын сыдырым калкып, бак дарактын жалбырактары дирилдеп, теребел тынымсыз шыбырайт. Бул жыгач шагын иет. Кызыл алмалар, мөгөдө салбырайт. О, ошондо, сүйгөн жигитти алма менен урамын! Анан бак аралап, клубка барабыз. Электр жанган кез болот! Табылды байкем да келип калат». Өз араа таң калып, экөө сүйлөшөт:

«Бале-е, кишилер убакытты бошко өткөрүшпөптүр го. Мына, таалай ачкычын колго алат деген ушул!»

Балким, узакка созулар? Айтоор, азыр кыздын оюн бөлгөн ушул таттуу санаа... ошентип, Зарыл тигил Мыскалга сылаң этип сүйкүмдүү карады. Кыздын бул карашында: «Мыскалжан санаалуубу? Турумбекти ойлойбу, же... дарттуу жүрөк – жазылат» деген талдоо бар.

«О, жердештер, улуу иш башташкан тура», – деп, Мыскал толкуп турат. Жарык жүздүү кубанып турат:

«Зор күч жумшалат. Жигер талап кылынат. Кайгыны эриген муздай жууп салган иштер бар тура! Мына өз клубу, өз жарыгы. Көк жашылга чөмүлгөн бул кыштак шаардан айырмасы болбойт. Арзыганым дүйнөдөн өтсө да... ата-бабам өткөн жер. Киндик каным тамган жер. Калсам кантет... Жок, ВУЗду бүтүрүшүм керек, бүтүрөмүн, пайдамды тийгиземин»!..

Зарыл ага:

– Жүрү Мыскалжан үйгө, – деди.

* * *

Сергек кайткан кыздар ойноп-күлүп үйгө киришти.

Төркү тактага баптап жыйылган жүк – текчедей болуп деле жакшы. Түргөн чийдей кылып, бирине бири тегиз койгон жууркандар бир топ. Алардын ичинен береги катар жыйылган окшош карала башайы артыкча көзгө түшөт. Бурчтары дирдийген оп-окшош алты ак жастык жүктүн үстүндө катар тизилген.

Тактанын түбүнөн ала жая салган чоң шырдак тим эле үйдүн теңин алып калган. Анын үстүндө үчтөн бирине жетпей кара сансаң көлдөлөң жатат. Алдыларында тасторкон жайылуу. Айымжан менен төрт-беш кары аял, ошол көлдөлөңдө чай ичип олтурушуптур. Бошогон чыныны алып, бөйрөгү гүлдүү карала чайнектен чай шорголоткон Бурма кирпиктерин көтөрө карап, утурулап койду.

– Келгиле, кыздар. Ниетиңер ак экен, чайга олтургула!

Тумарча кесилип, көөп бышкан жумшак боорсок менен каймак илип, жаңы эле оозуна алпарган Айымжан байбиче да кызына кайрылды:

– О... Соройгон балакетиңди алайын! Келдиңерби? Май боорсокту чыныларына салып коюп, канттаган чайды баптап ичип олтурушкан башка байбичелер кыздарга карап бирдемелерди божурашат. Алардын божуру да тигил – Зарыл менен Мыскалга кагылып согулуу.

– Биз басып келдик, анын үстүнө курсак ток – деп, эки кыз тасторконго олтурбай, кире бериште оң жактагы бурчка терезенин түбүнө ыктай коюлган столдун жанындагы орундукта олтурушту.

Байбичелер деле божурап жатышат:

– А кагылайындар, окшошкон.

– Көөлгүп көлдөлөң жатса, сороюп барып жыгачына конуп калышпадыбы.

– А байбиче, булар биздин кайран көлдөлөңдү ошентип каңкыйган жыгачына сатып коюшпадыбы.

– Мейли, жандары аман болушсун.

– Ошону айтсаң, байбиче. Баарыдан өлүм кор тура. Алдыртан бирден талдаган Мыскал тигилердин эч бирин тааный албады. Божурашкан жарыктыктар, сыйлай турган кишилер. – Баштарынан көптү өткөрүшкөн, бала чоңойтуп эне болгон байбичелер.

Артыкча, ортодо олтурган эң картаң кемпир убайымдуу киши экен го. Ал жашып олтурабы? Мыскалга эле карайт.

Мыскал ал кемпирге аң-таң болуп, акырын гана Зарылдан сурады:

– Тигил картаң эмнеге ыйлайт?

Бир аз мукактана калып, Зарыл:

– Турумбектин энеси Камка ушул киши эмеспи, – деди акырын. – Бирөөлөрдөн кеп уккан го... Тилегине жетпей калганына өкүнөткө.

Өзгөрүлө түшкөн Мыскал эчтеке айта албай, кыза-рып кетти.

Камка картаң, чынысын тасторконго коюп, былбыраган билегин калчылдатып, Мыскал жакка кол созду:

– Келчи жарыгым? Тилегим ордуна чыкса, үйүмдүн куту болот элең... Айлам канча? Тагдыр менен ажалга каяша айталамбы?!.. Чолпонум менин батып кетти го... Эч болбосо алкымыңдан жыттап алайын...

Үй ичи жым-жырт болду. Мыскал ордуна кандай туруп, кандай барганын сезген да жок. Тек гана картаңдын калчылдаган алсыз колдору кармалап, кайгылуу

көкүрөктөн чыккан ысык деми уруп, кебездей жумшак эриндери бетине жабыша түшкөнүн бир сизди. Камканын мончок-мончок кеткен ысык жашы кофтанын жеңине «тып-тып» тамды. Көз жашын көрүп, канаты ушаланып капаска камалган кекиликтей кемпирди аянычтуу сизди. Ал эмнегедир катуу коркуп кимдендир жабыр көрүп энесине ашыга келген баладан бетер таптакыр чоочун кемпирди:

– Энекем ай! – деп мойнунан кучактады. Кыздын үнү ызалуу да, муңдуу да.

Буларды көргөндө, тигил Айымжанга тизе тийиштирип олтурган орто жаштакы кырдач мурун кара сур аял Зарылга жалжал карады. Бул аял Касейиндин энеси Каныш эле, Каныштын минтип карашында: «Сен экөөбүздүн таалайыбызга эмне жазып койду экен... Аман көрөр бекенбиз» деген сыр бар. Зарылдын көзү да ошол олтурган аялда болучу. «Кой, кейибеңиз эне. Касейиниңиз эсен келет. Биз эсен баш кошобуз» дегендей, кызарып кетти Зарыл. Бирок Каныш менен Зарыл экөөнүн бул сырын эч бир жан сезгени жок. Айымжан баш болуп, берки аялдар тигил Камканы сооротушту: – Коюңузчу! Жарыктык...

Мыскал оолактап кетти. Картаң көк гүлдүү чыт көйнөгүнүн балбыраган жеңи менен жаштын шору кызартып таштаган көздөрүн сүртүнүп жатып:

– Кагылайын жарыгым, – деди айткан кебинен башка эч эчтемкени сезбестен, – Турумбектин үйү кайсы деп иликтепсиң, уктум. Тирүүдө өзүм, өлгөндө арбагым ыраазы. Чолпонум батып кетсе да, босогомду бир аттап эшиктөрүмдү көрүп чык, жарыгым...

Чай ичилип тасторкон жыйылгычакты, байбичелер тымыган казандай тым-тырс олтуруп калышты.

11

Мыскалды ээрчитип Камка менен Зарыл да чыккан эле. Көзүнүн күчү кеткен байкуш кемпир, колундагы көк тал таягын жаза сайып, бөкчөңдөп басып араң келатат.

Анын үстүнө түз көчө да эмес, эки орто огород, анан картөшкө талаасы. Зарылдардыкынан чыкканда Камканын үйүнө түз алып баруучу жол оңу ошондой, жакшы жери анча алыс эмес. Береги төрт керегеси сокмо ээн турган жалпак боз тамдын – баятан төбөсүндө карарып бирдеме турган. Ал көрсө, мор ордуна коюлган түбү түшкөн карапа тура. Самандын түтүнүнө ыш болгон четтери карарып көрүндү. Айланада мыдыр эткен жандуу жок. Бул боз тамдын тегереги жан жүрбөгөндөй эп-ээн, тым-тырс. Тумшугун чурайына катып жалгыз сары канчык эшиктин түбүндө жаткан экен. Таягын таянып шашпай баскан Камка, үстүндөгү эскилиги жеткен кара тырайке чапанынын кеби кеткен чөнтөгүнө кол салып, ачкычын таап чыкканча, сары канчык да куйрук серпшестен жездей болгон көздөрүн кызартып бир козголбоду. Андан көрөкчө те четте оттоп жүргөн эки мекиян менен эрмектешип турган көнөктөй кызыл короз ээсин тааныгандай кок-кок этет. Өзүнөн бетер эскирип кеткен галошунун тумшугу менен канчыкты көчүккө түрткүлөп, Камка:

– Кет! Жаны барбы өзүнүн... кет, курган! – дей берди. Калчылдаган байкуш кемпир кулпунун көзүн таппай кейип жатканда, Зарыл:

– Ачкычыңызды мага бериңизчи, апай! – деп кемпирдин колунан ачкычты алып кулпуга салды. Беш тактайдан эптеп койгон жаман эшик, ансыз да күнгө какшып араң турган эле. Ачар замат катуу карс этип барып артындагы тамга урунду.

Мыскалдар ичке киришти.

Жалпак боз тамдын сырты кандай жарды болсо, ичи да ошондой эле. Бир учу жерге тийип, экинчи учу керткен дөңгөчкө жазданган жалгыз тактай жүк тактасынын ордун алып, төрдө. Анын үстүндө чуудасы чыккан эки-үч жууркан, бир жаман ала кийиз жатат. Андан бери чаңга аралашкан эски шырдак салынган.

Илбериңки Зарыл:

– Апай, мен салайынчы – деп, баягы жаман ала кийизди алып жая таштап, Мыскал ошондо олтурду.

Эми Зарыл да Мыскалга жакындап коюп:

– Булар башта жакшы турушчу – деди, бул кедейчиликтин себепин туюндуруп. – Турумбек бечара узакка ооруду. Башка карашар кишиси жок, карылыгы жеткен жалгыз энеси. Анын үстүнө учук деген жаман дарт болот тура, Доктурдан доктурга да, алып барды, Эч айла болбоду. Тамакты күчтөп ичсе гана айыкчу дарт экен. Энеси андан кара жанын да аяган жок. Жылтыраганынын бардыгын зарып кылды...

Байлыкты сыноо Мыскалдын да эсинде эмес эле. Зарылдын айткандарын укту да, тим болду.

– Өзүндө жок болсо элде бар, – деди Камка жөнүндө Зарыл, – эл каралашат. Колхоз берет. Өлгөнчө эптеп турат да. Камка жалгыз эмес. Бир маал балдар топтошуп жомогун угат.

Күнгө караган жалгыз терезенин кандайчадыр төрт көзүнүн тең айнектери бүтүн. Тамдын ичи кадимкидей жарык. Кандайдыр, үйгө камалып калган жалгыз шайтан көпөлөк «тырс-тырс» айнекке уруна канаттарын дирилдетип, эркинге чыгып кете албай алектенүүдө.

Мыскал «дирилдеген» табышты улап ошол жанталашып жаткан жалгыз көпөлөктөн көз айырбай калды. Көпөлөк айнекке уруна улам жогорулап көтөрүлүп канаттарын «дирдир» сокту. Мыскал аны ээрчий карады. Көпөлөк терезенин башкы кашегине жабышып тып-тынч болду. Андан көз айырбай турган Мыскалдын жүрөгү тыз этип, балким ак саргыл бети да болор-болбос өзгөрүлө түштүбү. Кыз бул жолу терезенин үстүндө жалгыз мыкка илинген сүрөттү көрдү.

– Турумбек! – деди Зарыл айыптуу киши өңдөнүп, – ооруй электе түшкөн сүрөтү тура...

Мыскал томсоруп үнсүз болду. «Муңайба, селки!» дегенсип сүрөт да мелтиредди. Ал кайгы сезбегендей күлүмсүрөп турат. Мага баары бир: турмуштун алды да, арты да мени эч өкүнтө албайт эми, деген кишидей сезбес да, тоотпос да...

Бучук көк чөөгүн тез кайнады. Жарты көмкөрмө, төрт жумуртка тасторконго келди. Канетсе да, бул төртөө

жанакы кызыл короз менен эрмектешип турган эки мекендин берген кирешеси го.

Мыскалдар эки чыныдан чай ичишип, бир-бирден жумуртка жешти.

Кыздар кайтууга кам урушту. Кары Камка бет алдында бүжүрөп жаткан эле... Ак ала чыттан жөнөкөй тигилген аялдын көйнөгүнө ак калай кашык менен бөйрөгүндө кызыл гүлү бар бир чыныны ороп келип Мыскалдын алдына койду. Бирдеме айтмак болгон кызга:

– Алып кой, балам, – деди Камка озунуп. – Бу Турумбегимдин чынысы болучу. Анын өзүн мага ыраа көргөн жок, эми ушул бир чыныдан өлмөк белем! Кашык да ошонуку. Кудай Турумбегимди алып, сүйөрүн менден ажыратты... Алган теңимден, сүйгөн балдарымдан ажырап жатып... – кемпир, чыны оролгон ак ала чыт көйнөккө көрсөтүп койду. – Ушул бир чарчы бөздү алып калганымда байып кетет белем. Ушуну бере албасам башымдын жерде калганы эмеспи. Алып кой, жарыгым! – Кемпир кошумчалап койду. – Тескейлик Ала көздө жалгыз сиңдим бар эле. Ошол байкуш Турумбегимди азалап келиптир. Ал шордууну кечээ жөнөттүм.

Камканын бул сөзүнөн улам, Мыскал бая күнү машинада өзү менен бирге келген кемпирди айтып жатканын билди.

Азыр картаң Камка кайраттуу, чыйрак болуп кеткен эле.

Зарыл да үнүн акырын чыгарып коштоп койду:

– Алып кой, Мыскалжан! Энеңдин белеги. тура. Кыздар үйдөн чыгышты.

Камка эшик алдында Мыскалдын эки бетинен эки өптү да:

– Барагой эми жарыгым! Барагой... ата-эне оозанган ак батаны боору таш кудайга аркаладым. Өзүмдүн тайкы таалайыман көрдүм. Сага эки дүйнөдө ыраазымын, жарыгым!

Кыздар узап кеткенче карып кемпир боз тамдын эшигинин түбүндө селейип карап турду.

...Арадан бир аз күн өткөндө, эртең мененки чайды ичип олтуруп, Мыскал:

– Закен – деди Зарылды, – кыздын үнү акырын чыкты, сүйкүмдүү угулду, – ...тууган жеримди көрүүгө келген элем. Көрдүм... Өкүнчүм да, кубанчым да бар. Тууган жеримди көрдүм. Сагынган теңтуштарыма учураштым. Элге учураштым. Эми үйүмө кайтайын. Окуумду бүтүрөйүн. Туулган жеримден туз даам буюрса, кайрылып келермин. Балким керегим тиер.

– Мыскалжан мейлиң, – деди Зарыл да каршы болбой – Ал жак да өз эл, өз жериң болуптур. Жетимден жетилипсиң. Тарбия алыпсың, эми кайсы жерде болсо да өз үйүң. Ким болсо да бир тууган сага. Барагой!

Ошол эле күнү Зарыл Мыскалды узатып койду.

12

Сергек Зарыл күндөгүсүндөй эрте ойгонуп, эрте турду. Кызы бар үй – кымызы бар саба дегендей; ушул үйдүн ырысы Зарыл го. Зарыл турду жүк да жыйылат, ордун таппай чачылып жаткан буюм да болбойт. Жеңеси үй саап, сүт көтөрүп киргичекти, Зарыл кайнаткан «побуске» самоор да, буусун буруксута келип, ак падносто шулдап калат. Үй бүлө ойноп-күлүп эртең мененки насипке олтурушат.

Кээде Бурма менен Зарыл энени эрмектешип кычыгына тийишип; кээде экөө жарыша сүйлөп түш айтышат. Бурма чын көргөн түшүн айтса, Зарыл энесин атайын чочутмак үчүн, коркунучтуу окуяны сүрөттөй берет. «Түшүмдө мүйүзү бар жылан биздин үйгө сойлоп кирди... Бурчта жаткан Табылды байкемдин эски өтүгүнүн кончунан көк эшек башын чыгарып бакырып туруптур...» деп кыз жок шумдуктарды айтса, Айымжан чындап угуп, Зарылдын жалган түштөрүн жакшылыкка жоруйт. – Ат карып арпа түшөбөйт, эр карып эшек түшөбөйт, кызым. Эшек көргөнүң жакшы. Дөөлөт бакты... – дей берет эне.

Анда Зарыл эненин кебине кыт-кыт күлөт.

Зарыл түндө чын түш көрдү. – Ал, кыздар болуп сейилге чыгышып чалкайган төрдө жүрүптүр. Төр салкын абалуу, миң түрдөнүп ачылган гүлдөрү көздү уялткан сонун жер экен. Ошол гүлдүү сонун төрдү жарып аккан тунук суулу булакты бойлоп, жөргөмүш терип, гүл үзүшүп баратышкан кыздар, бир заматта көздөн кайым болуп кетишет да, Зарыл жападан-жалгыз туруп калат. Айланасында теңселе берген: ак, көк, кызыл, сары түстөгү сонун гүлдөр бат эле узарып кетет да, Зарыл аларды аралап басып башка кыздарды издейт... Ал жалгызсырап корко баштайт. Кайдан жайдан: «Зарыл эжеке!» деп Гүлнардын үнү чыга калат. Караса: тунук суулуу булактын боюнда, сандыкча таштын үстүндө өзүн чакырып Гүлнар турат. Жаш кыздын чыгып турган ташы да бордой аппак, үстүндө кийип турган көйнөгү да калдыркан көпөлөктүн канатындай делбирттеп күнгө чагылышат.

«Тез, тез Зарыл эжеке. Сагынган кишиң тигине!» – деп тентек кыз колун сунат. Ашыккан Зарыл: «Ал кайсы киши? Ал ким?» – деп суроого да чамасы келбейт. Тек көкүрөгүнө чабыла калып этек, жеңине ороло кетип жаткан гүлдөрдү колу менен ары шилей берип, араң дегенде Гүлнар турган аппак ташка жетет.

«Бол эжеке, келе колунду» – деп Зарылды колунан тартып алат да, тентек кыз төмөн жакка көрсөтө берет: «Тигине, эжеке, Касейиниң келе жатат. Сенин сүйгөн жигитиң келе жатат. Көрдүңбү? Аскерче кийинип алыптыр. Карасаң эжеке, бизди көрүп күлүп келе жатат... Ой кайран неме, келегой...»

Зарыл Гүлнардын ийнине таянып тура калып ылдам баскан Касейинди көрөт. Маңдайы жарык, бирдеме айтчудай күлүңдөп коёт. Үстүнө кийгени жаңы шым, жаңы гимнастёрка. Жакасындагы төрт бурч, төрт бурч акактар жалтырап алыстан таанылат. Боз шинелди үч бүктөп оң ийнине салып койгон; эмнегедир белин чечип илгичин колуна кармап алган.

Таштын үстүндө секирген Гүлнар тентек:

«Касейин агай, бизге, бизге... Булактан аттаңыз, берки өйүзгө чыгыңыз!»-деп кол булгалап кыйкыра берет: «Тез, тез агай! Зарыл сизди күтүп турат!».

Ал аңгычакты болбойт: «тунук жеңдей булак бат эле көбүктөнгөн дарыяга айланат. Касейин аркы өйүзүндө өтө албай туруп калат. Бирдеме айтып колун шилтегендей болот. Дарыянын шаркыраганы Касейиндин үнүн угузбай кетет...»

Чочуп ойгонгон Зарылдын жүрөгү сыздап калат.

Бул энеге айтылуучу түш эмес, бул кыздын жүрөгүндө сакталуучу сыр. Бирок канча тымпыйса да кыздын бул сыры энелерге маалым. Касейиндин энеси Каныш байбиче Айымжан экөө сырдаш кишилер. Ал эми Каныш болсо, уулу Касейин Зарылды сүйүп жүргөнүн көптөн сезет. Ал тургай мына бир жарым жылдан бери Зарылдын күткөнү да ошол Касейин го. Касейин мына быйыл жыйырма төрткө карады. Билеги күчкө толуп, сезими бышып гүлдөп турган курагы... Зарылдын түшүндө көргөнүнө караганда Касейин – эки далысы түп-түз шырыктай бойлуу: аскер кызматы ага жаккан белем? Анын көбүктөнгөн дарыянын аркы өйүзүндө кол шилтегилеп туруп калган элеси, дале Зарылдын көз алдында турат. Түшкө ишенбеген Зарыл анча таназар алып түшүн жорууну ойлобосо да, көңүлүн көтөрүп кубанчын чыгарат. «Белин чечкени армиядан кайтканы болор? Көбүктөнгөн дарыя суусу: биздин өмүрүбүз эмес бекен? Көп жашайт экенбиз... Бирок аркы өйүздө калганы кандай? Эчтеме эмес, ал азыр алыста жүрөт да...»

Эмнегедир Зарылдын оюна алыска кеткен Мыскал түштү.

– Жетти бекен, бечара?..

Кыз, бүгүн болбогон кептерди айтып энесин танттыкысы келген жок. Албетте, өтүктүн кончунан көк эшек башын чыгарып, тушүндө бакырса да ырыс келтирбеси Зарылга дайын.

Журт босогосуна ырыс булагын агызган сыйкырдуу ачык: улуу ынтымак, карылуу эмгекте тура. Мына дагы бир беш жылдык ийгиликтүү өтсө. Эл эмгектин көзүн тапса, заман дагы кулпурат. Журт супурасы ырыска толот! Тигил Табылды менен Зарыл олтургузган алма жыгачы шактуу, бутактуу болуп дүнүйө берет. Айтор аппак курулуштуу татынакай кыштак жөмиш багына чөгөт. Түнү аз, күнү узун – ар бир үйгө өчпөс шам күйгөн берекелүү биздин эл!

Сезимин козгогон ушул таттуу ою Зарылды ашыктырат. Чынысындагы чайды тез-тез ууртап жиберип, сыртка чыккысы келет.

– Ашыкпасаң, садага! – дейт анда эне, кызына. – Жо-лоочу атын чалдырганча, дыйкан тамагын ичкенче уба-кыт өтпөйт. Башкалар тамак ичпестен чыкмак беле, ишке.

– Жок, эне! – дейт, Зарыл чыныдагы чайды ашыгып ууртап энесин тамашалайт, – бүгүнкү эмгекке комсомолдор да, алардын энелери да эрте чыгышсын деп токтом кабыл алганбыз чогулушта. Сиз да чайды чоң-чоң ууртаңыз!

Айымжан кызынын кебине жетине албай күлүп коёт:

– Чоң ууртайын десем, ысык чай бүйлөмдү күйгүзүп жатат, кызым! Тиши жок ооз курусун. Энең карып калган тура!

– Тигини, карылыгын айтпадыбы эми...

– Жок, садага. Силер турганда карыбай калайын.

– Карылыкка тизгин карматпаңыз. Аз калды. Биздин колхоз да миллионерге айланат. Чоң да, кичине да ушул ырыста менин энчим көп деп мактанат. Менин энем болуп туруп ошондон сиз куру калмак белеңиз. Жүрүңүз. Бүгүнкү эмгек баарынан маанилүү! Электр станциясына суу агызчу өстөн казылат. Шамбет байкем өзү баштап кетменин таптаган. Уста Сергей да чыгат. Мал фермасы Чаргын келет. Акамдар, Макиштин атасы Дмитрий акакалдар да чыгышат...

– Ай... – деди, эмнегедир бир аз ойлоно калып Зарыл. – Бүгүнкү эмгекте эл ичинде Табылды байкемдер болушса кандай жакшы болор эле...

– Ооба... кызыке... – деп Бурма акырын жылмайды. Жеңенин бул жылмайышы «ооба, кызыке, Касейин болсо да бек көңүлдүү болор эле» дегендей. Кыздын оюн бөлүшкөндүк, сырын тапкандык болду го.

Зарыл өзүнөн өзү кызара түштү да, жеңесине жооп айтпай ордуна турду.

13

Тигил тиздеген нардай катар чөккөн эки асканын кайкаңынан күн алоолонуп жогору көтөрүлүүдө. Эртең мененки серүүн жел сапарын тартып алда кайда жортуп кеткендей теремел мемирей түштү. Бирин-серин гана жүлүндөй созулган көк түтүндөр болбосо, тап-таза аба жашыл кыштакты көшүлтүүдө. Өзүнчө бир мээрим – ыракат себүүдө. А кыштактан жогорку тигил кашат бою, куду төрдүн гүлүндөй көздү уялтат; алар: өстөн казган колхозчулар. Жигиттер кара шымчан, ак көйнөкчөн жеңдерин каруудан жогору түрүп коюшкан. Улам көтөргөн сайын алардын кетмендери жарк-жарк этип күнгө чагылышат. Келиндер кызыл-тазыл болуп жигиттердин катарында күрт-күрт эткизип курч күрөктөрүн кыртыштуу чымга батыра-батыра сайышат. Топурактар додолонуп, өстөндүн таманы тереңдөөдө. Шамбет, Сергей экөө бирдей жылаңбаш шайдоот, Акмандын колунда чоң токмогу бар. Ал абышка ак чалган чачтарын жылтылдатып топучан.

– Береги чоң таштын үстүнөн өтсүн өстөн! – деп Шамбет менен Сергейге кеңеш берип коёт. Тушарга чыккан көк шиберди жапырылта аркан сүйрөп, метрге өлчөп өстөндүн улам аркы учун белгилешип, ал үчөө казык кагып жүрүшөт.

Берки четте кетмен чапкан Чаргын чап жаак, тигил Шамбеттерге бурула карап унчугуп коёт:

– Эй, техник мырзалар! Өйдөлөп баратасыңар. Кийин өстөнүбүздөн суу чыкпай коюп жүрбөсүн! Байкагыла!

Мына ушундай өтсүн деп аркандын учун тигил казыкка түздөп тартып жатып, өз ирети менен Шамбет да Чаргынды тамашалайт:

– Техник башкача кишилерден жаралмак беле. Мына суунун тилин билген Акам бар. Бул киши бир көзүн жумп туруп суунун кандай агарын айтып берет сага.

– Ооба! – деди сөзгө жеңдирбей Чаргын, кетменди кере-кере согуп, Шамбетке: – Акаң экөөң өнөрдү ат жалынан окуп бүтүргөнсүңөр да?! Силерге дабаа жок. Электрдин станциясын куруп жиберип, анан колхоздун өзүнө эт муздатчу комбинатын долбоорлойсуңарбы деп чочуймун. Ошондо да кетмен соккон Чаргын болор! А силер, соройтуп карындаш кармаганга куштар болорсуңар.

– Да, эт комбинаты жакын болсо да жаман болбос эле, – деди Сергей көзүнө түшкөн саргылт чачын кайра сылап коюп, колундагы блокнотко өлчөнгөн метрлердин эсебин тиркеп: – Жайлай жайлоону куру оттоп, биздин мал майынан баспай калат. Бирок, Фрунзеге айдалып жеткенче, мал канчалык арыктайт.

– Артыкча кышка жуук айдалса, тонна, тонна май капчыгайда эле калат, – деди Чаргын, кетменди күүлөп көтөрүп. Ал талтайыңкы туруп асманга карай колтугун кере берген сайын, узун жигит ого бетер шаңдана түшүп, кетменди күүлөп-күүлөп согот.

– Чын эле эт муздатчу комбинатыбыз болсо сонун болор эле.

Акия баштаган бир кылка келиндер каз катар тартышып, жарыша күрөк сайышса, эпилдеген кыймылдарынан улам этектери делбирей түшүп, жел аргы соккон кызгалдактай келиндерден көз уялат. Кез-кез күрөктүн мизи кычыр этип ташка урунат. Кээде, калың чымдар, сазандай аласалат. Бир аз нымдалышкан семиз жердин саргылт топурагы бурт-бурт ыргытылып турат.

Күрөккө күрөк тийбей, эмгек кайнаган сайын келиндер жигиттерге тийише иш араа күлкү аралаш тамаша сөздөр чыгат:

– Мал деп жүрүп, байкуш пермебиз катын алганды да унутуп койду...

– Тигини, мындай сөздү уккусу келбейт...

Акемдер жүрөт. Төө басты кылып мойнунан ылдый топурак куйсак болот эле.

Келиндин саамай чачын үлп эткизип серүүн жортту. Салкынга эргий түшкөн кетменчи жигиттер ансайын балак-балак этишип, улам күүлөнүшөт: бири тизеден төмөн, бири бел кырчоодон төмөн өстөндү улам тереңдетип бараткан көпчүлүк жабалактап иштөөдө. Баягыдан бетер кетмендерин батыра-батыра согушат. Топурактар чоң-чоң ыргытылып, кээде күтүр этип таш оодарылат.

Мына дагы бир зор таш. Өстөнчүлөр бат эле ал ташты айланта үңүп туш-туштан келтек согушту. Шамбет өзү баштап алп көкүрөгү менен жоон келтекти басышты:

– Ал, оодардык!

Жабалактаган көпчүлүктүү күчү заңгелдей зор ташты бат эле кашатка оодара салды.

– Ай, ай, ай! Бали азаматтар, бали! – деп Дмитрий да кашатты жээктей арабасын айдап, бай сакалын экчеп күрдөлдүү эмгекти кубаттайт:

– Жарайт, азаматтар! Жарайт... көпчүлүк кол тийгизген эмгек ушундай үзүрдүү болот, балдар! Көңүлдү ачат!

– Ой чоң сакал! – дейт тыяктан Акман, курдашын тамашалап бек-бек унчугат.

– Куру бекер балдарды сүрөбөй өз колуңа кетмен ал! Бул курулушка кол тийгизбегеи кишиге жарык берилбейт. Оң кулагың менен ук!

– Ашыкпа, Акман! – деп Дмитрий да көпкө токтолбой. – Мен топурак тартканы келдим. Аз калды. Бул эмгек жарыгы алоолонбогон Ала-Тоо өзөнү болбойт. Кечээ эле сен ушул Шамбеттей жигит кезиңде, сенин айлыңда кересиндин лампасы чанда-чанда болучу.

– Чанда түгүл, – деди Шамбет Дмитрийдү кубаттап күлүп коюп, – Акам жигит кезинде, биздин айылда лампа такыр жок экен. Эң биричи Сарыгул деген болуш алып келиптир. Акам өзү айтып берсин: айылдын кишилери даңазалап таң калышып, атайы үйүнө келишип, болуштун лампасына көрүмдүк берип көрүшкөн экен.

– Караңгылык курусун. Болуштун лампасына көрүмдүк бергенибиз да ырас, – деп, Акман борс-борс күлдү. – Биздин элди темселеткен ошол караңгылыкты түбөлүккө сүрүп, мына Ленин атанын жарыгы тегиз тийди го! Эми минтип өз колубуз менен өчпөс шамды жандырып жатабыз. Мейли, биздин ишке башка эл таң калсын. Бүгүнкү Акман кечээки эмес.

Акмандын ушул сөзүн кубаттай бергенсип, те аркы четтен иштеген жигиттердин бири обон созду. Ага үнү коңурдоо чыккан келин кошулду. Бале! Салмактуу созулган эмгек ыры улам көтөрүлүүдө, улам калкып теребелди көшүлтүүдө. Ушул созолонгон эмгек обону менен жарышкан сыяктуу биринен бири өтүп, үч ак көпөлөк улам көкөлөөдө. Алар улам алыстаган сайын асмандын көгүлтүрүнө төнүп, эрбелендеп көздөн кайым болууда. Бах! Кандай эркиндик! Тим эле сүйгөнүн сагынган сулуунун кыялындай эргип-эргип учкан тигил үч ак көпөлөк асманга төнүүдө.

Эмгек обону андан бийик көтөрүлүүдө.

14

Баятан тигил эмгек обонуна берилип, келиндердин катарында тез-тез кыймылдап күрөк сайышкан Зарыл бели талый түштү го. Күрөгүнүн сабына таянып, саамай чачын сыланып, бир саамга токтой калды. Шашкеге таяп көтөрүлүп калган күндүн нуру Зарылдын чекесин ысытты. Кыз нурдан жалтана сүрмөлүү көздөрүн сүзүлтө берди эле кашынын алдындагы кичинекей мең карара түштү. Кыз алыска телмире карады.

Те, маңдайда тескей тоонун. зор тулкусу кебелбейт да, козголбойт да. Ак кар оронгон аскалары да, көк муз жамынган төрлөрү да көз учунда мелтирейт. Тигине, ак чоку. Ал бөрү тилдүү найзанын учундай асманга созулуп, Улуу тоонун мунарыктаган башка чокуларынын баарынан бийик көрүнүп, менменсинип көк тирөөдө. Ал чокуну көргөн адам: «0, булутка чулганган жарыктык,

сен жаралганы чокуңа башка жан тургай, зымырык конгон эмес чыгар. Кыш да, жаз да муз оронуп, булут бүркөнүп турганың турган». Өзүнөн кеминде, жетимишсексен километр алыста турган муз чокуга, ал адам ушуну айтар эле... Ошол чоку эми да Зарылдын көз учунда, бетинде токумдай булуту жок көгөргөн асманга сайылып каалгып турат. Анын бери астында муз төр чалкаят. Ойлоно калган Зарыл, ак чокудан көзүн төмөн түшүрүп, кыдырата берди эле. Ак кардуу чокулардан берки, карагайлуу кыркалар, көк жашыл тарткан этектер мунарыктай түшүп, жээк көрүндү. Алыстагы Улуу тоо кандай мемиреп, кандай мунарыктаса, андан бери эки ортодо тосмо болгон Ысык-Көл бети да ошондой мелтиреп, көгүлтүр тартып тынч жатат. Жалгыз гана те, чок орто ченинде уюлгуган кара түтүн – асманга куюн көтөргөн кара топурактын тозоңунан бетер жүлүндөй созулат. Ал көлдүн бети тыптынч турган кезинде, жүрүп бара жаткан пароходдун зор кернейинен чыккан түтүн болучу... Зарыл көз карашын дагы берилете кыдыртты. Көөн жатагына чейин өзүнө дайын берки жээк кыздын көз алдына келди. Мындан аз гана күн илгери өң жаштар болушуп сейил курушуп чыгышкан. булуң көрүндү... Ал күнү өзү менен тизе тийиштирип олтурган Мыскал бүгүн кайда? Созсо кол, кыйкырса үн жетпес алыста. Ал өзү да күтүлбөгөн жерден келген эле. Ой бечара өксүй басып өкүнчүсү менен кайра кетти го...

Ушул ойго алданып, туруп калган Зарыл, кыштак аралап жүргөн адамдардын баскан-турган – кыймыл аракеттеринен улам, кандайдыр бир дүрбөлөңдүү окуя башталганын байкады. Береги, аралай чаап салып уруп жүргөн атчан неме, бир шумдуктун жарчысы белем. Колхоздун мекемесинен чыга сала атка минип, көчө ылдый чапты. Бирок чоң көчөгө жетпей жол ортосуна тык токтой калды да, бирдемесин унуткан кишиче кайра тартып, өйдө карай жөнөдү. Алдында минген жапалдаш карагер мышыктай элпек жылкы экен, жата калып арышын керген сайын көзгө илешпей кетет. Үстүндөгү адам

ээрде бир аз өбөктөй келатат да, баскан тургандарга бирдеме деп, колун батыш жакка шилтегендей болот.

Көчөнүн боюнда кыйылып жаткан бир коло терекке минип-түшүп, баятан төрт бала ойноп турушкан эле. Тигил атчан ошол туштан өтүп баратып бирдеме деп калды. Балдар оюнду коюшуп, сулап жаткан теректин үстүндө бир бирине карап сорокуп туруп калышты да, анан төртөө төрт тарапка тызылдап короо, короого кирип жок болушту.

Көчө бойлоп сабаткан атчан бери келе түшүп тизгинин сол жакка бурду. Эми жолсуз эле жапыз тамдын бузулган жеринен аттата өтүп, бети ачык айдоого чыкты. Кудай сакта! Жапалдаш карагер, бузулган тамга туяк учун серпшестен таптак түйүлгөндө, үстүндөгү киши ыргып кетүүгө аз калды. Алдыңкы тамдан ажылдап, торой чыккан сары канчыкты да тепсетип кете жаздады. Канчык байкуш наркын таштай салып, куйругун кысып каңшылап жөнөдү. Аны көргөндө те алда кайда оттоп жүргөн кызыл короз өзүнөн өзү соксоктоп уча качып, талдын бутагына конуп, койкоктоп кок-кок этет.

Огороддо картөшкө отоп эки келин жүргөн эле. Экөө бирдей баштарын көтөрүп, атчанга карап калышты. Тигил атчан колун батышка карай шилтегени эми Зарылга даана көрүндү. Келиндер да кетмендерин колдорунан түшүрүшүп, «эмне дейт... » деген кишилерче делдейип туруп калышты.

Тигил аңыра чапкан атчандын катуу ашыкканын көрүп Зарыл селдее түштү:

– Ай, эй, Элебес экен. Мынча эмне ашыгып келатат, ал?

Келиндердин бир-экөө алдыртан Акияны тамашалоодо:

– Акиш, сенин алтының го...

– Мынча эмне адыраңдатты...

– Акиясынын муйдун сагынган го Элебеси.

– Эсепчи эмеспи. Чотун урган сайын Акиясынын тырсылдатып басканын эстеп турат да.

– Жок! – деди Акия өзүн тамашалаган келиндерге кайра, – а биздин алтындын мүнөзү токтоо болгону менен намысы тез...

Ал үрүңбараңдан турган. Канторго барып эсептин дебет-кредитин тактап, анан совхозго барып келем деген... Күрөктү ныкып сайган боорсок бет кызыл келин:

– Муйдундан үч өптү беле алтының теги? – деди.

– Акия эле болсо үч эмес, тогуз өптүргөндүр муйдун, – деп экинчи келин бырс этти.

Ал аңгычакты болбой тигил өйдө карай чапкан Элебес атын адыраңдатып жакын келип калды. Жигит эмнегедир ашыккандай, билгени бар кишидей эңтеңдетип, өйдөдө атын үстү үстүнө теминет. Кетменинин сабын таяна, тартайып тура калган Чаргын тигил ашыга келаткан Элебести тамашалагысы келип:

– Ой сен! – деди, утурулай Чаргындын үнү заңк этип бийик чыкты, – эмне ашыктың мынча? Биз өстөндү жаңы эле баштадык. Иш сага да жетет. Кетмениң кана?

Элебес Чаргындын тамашасына жооп айтпастан, кашатты дүбүрттөтүп атын түйүлткөн боюнча, тигил Шамбеттерге карай өтө чыкты.

– Ай келин! – деди Чаргын күлө сүйлөп Акияга. – Сенин Элебесиң эсептин ордуна түш көргөн го дейм. Мынча эмнеге дардактатты...

Элебес аттан ыргып түштү да, тигил Шамбеттерге ашыгып кабар айткандай болду. Эмнегедир жакын турган Дмитрий, Акмандар делдее калышып Элебести тегеректешти.

Дайым токтоо Элебес бир аз ызаланып алган. Кимгедир кекенгендей жүрөгүндө ачуунун калтыроосу бар.

– Райондон шашылыш кабар келди! – деди Элебес, чөнтөгүнөн калың кызыл конвертти алып Шамбетке сунуп. – Согуш башталыптыр! Согуш! Согуш! Гитлер өзү койгон колуна өзү түкүрүптүр. Келишимин тепсептир...Немецтин самолёттору биздин шаарларга бомбаларын ташташыптыр...

– Согуш! – Шамбет колундагы күрөктү жерге батыра сайды да конвертти жыртты. Терebel жымжырт

боло түштү. Кишилер тамашаны таштап, тегеректей башташты.

Шамбеттин каштары түрүлө түшүп, көздөрү өкүнүчтүү тиктеди. Эмгек кайнаган өстөн жакка өкүнө карап алды да, бек унчукту:

– Элди чакыргыла! Мында чогулгула!

Баятан кыштактын үстү жагында кызыл-тазыл болуп, обон жаңырткан кызуу эмгектеги кишилер, азыр бир жерге чогулушкан. Эмгек токтой калганга терембелде жымжырт. Анын үстүнө жука гана ала көлөкө түшүп, дүйнө бир аз көңүлсүз. Азыр гана өз ара тамаша жарыштырып, күлкү аралаш тез-тез күрөк сайган келиндер суук томсоро түшкөн. Муңая түшкөн. Кетмендердин сабын таяна кармап тынч туруп калган жигиттердин, азыр кабактары салыңкы. Кээсинин иреңинде ачуу ызанын көлөкөсү бар. Кээси азыр эңишке бараткансып каны ичине тартып сурданууда. Эмнегедир Дмитрийдин эриндери кыймылдап, бай сакалы майда-майда дирилдейт. Эмнегедир Акман тиштенген кишидей алдыңкы эрди катуу кысылат. «Кантебиз... жаман болду э, эжеке... Табылды байкемдер, Касейин байкемдер келбей калышты э, эжеке...» деген кишидей, Гүлнар тентек тигил келиндердин ортосунда сумсайып туруп калган Зарылга уламулам карайт. Куду ошол жерден өнүп чыккан сыяктуу Зарыл да козголбой турат. Азыр кыздын ою тумандуубу? Капкара көздөрү терең төнүп бир нокотко кадалат.

Азыр Шамбет көпчүлүккө газетадагы жаңы кабарды окуп турат. Зор жигиттин кайраттуу үнүндө ачуу ыза аралашкан толкундуу ыргак бар. Балким үлп этип тымызын жел өтөбү? Балким зор жигиттин жүрөгү күчтүүрөк согуп турабы? Айтор колунда жая кармаган чоң барак кагаз болор-болбос дирилдеп коёт. Бир ойду ойлогондой, бир максатты көздөгөндөй – көпчүлүк бир кишидей тигил кагаздан көздөрүн алышпайт.

Шамбеттин үнү заңк этип бийик чыкты: «Биздин ишибиз адал! Жеңиш биздики болот!» Көпчүлүк толкуй түштү. Көтөрүлө түштү.

– Айтканы келсин!

– Биздин колдон, эч ким эркиндикти тартып ала албайт!

– Кадырдуу ага, инилер! Сүйгөн эже, карындаштар! – деди Шамбет толкуй түшкөн көпчүлүктүн назарын өзүнө буруп. – Улуу партия ушул ишенимдүү үнү менен тыныч күндөрдө, бизди эмгекке чакырды. Биз – совет кишилери, партиянын бул чакырыгына шыктандык, камкордукту үйрөндүк. Эмгек менен өлкөнү гүлдөттүк. Биздин күлкү, кыштактын үстүн жаңыртып турган кезде алдыңкы жыргалыбыз үчүн, жарыша эмгектенип жаткан кезибизде, тигине! Бетпак жоо бизге кыянатын артты – өлкөбүзгө согушун такты.

– Мына!– деди Шамбет кагаз кармаган колун бийик көтөрүп, – бүгүн согуш күнүндө коммунисттик улуу партиябыз, совет кишилерин эрдикке, жеңишке чакырат!

– Биз! – деди Дмитрий Шамбетке кошулуп каштары түксүйө түшүп, бай сакалын силкилдетип, башын ийкегилей сүйлөп, – партиянын бул чакырыгын да кубаттайбыз! Кошулабыз! Аткарабыз! Акман, сен кандай дейсиң? Экөөбүз жөнөкөй кишилерденбиз, Кичинекей кишилерденбиз. Ошентсе да бул майданда чоң милдет аткара турган болдук!

– Туш-туштан кубаттаган үндөр чыкты:

– Аткарабыз!

– Аткарабыз, Метрей аке!

– Биз германдын жылкысын тийген эмеспиз.

– Өз эркибизде эмгектенип жатканбыз!

– Эмне үчүн Гитлер акмак, биздин тынчыбызды алат, ыя!

– Германды, биз согушка чакырган жокпуз го?!

– Ооба Метрей. Биз кичинекей кишилербиз. Бирок акыйкат үчүн болгон күрөштө кичинекей кишилердин күчү тоо көтөрүп кетет!

Кишилер ушундайча толкуду. Эти ачынган арстандай сүрдөнүштү... Тентектенип ойноп келип байкабай туруп туз ууртап алгандай; жадаса Гүлнардын жүрөгү тыз, тыз

ачышты. Алыс-алыс сапар чеккен жолоочу, айдар менен жарыштырган алдындагы канаттуу жоргосун аксатып алгандай, Зарыл да өксүй түштү...

– ...Митинге жабык, агайындар! – деди Шамбет көпчүлүккө. – Кайраттангыла! Жигерденгиле! Ар биринер алп күчүңөрдү чыгаргыла! Эми уулдар майданга жөнөшөт!

Кишилер бир бирин эмгекке чакырды:

– Кана, иш токтолбосун!

– Жүргүлө!

Эл тарай берген кезде Гүлнар Зарылга алдыртан карады:

– Жаман болду ээ, эжеке. Эми Табылды байкем менен Касейин агайлар келе албай калышты э, эжеке... согуш болбосо күзүндө анык келишпейт беле. – Тентек кыз Зарылдын өзгөрүлө түшкөнүн билип: – А... балким, согуш бат эле бүтөр... эки-үч күндө элө бүтөр... – деп капкара көздөрүн ойноктото карады. Тентек кыздын кирпиктеринин учтары чолок жашка суулана түштү.

15

Тууган эл уулдарын майданга жөнөтө баштады. Жигиттердин кээси чакыруу кагаздарын колдоруна алышып, кээ бирлери бүгүн, эртең чакырыкты күтүшүп, күн мурун даярданууда. Райондон келген уполномочендер колхоз, колхоздорду кыдырып митинге өткөрүшүп, журтту биримдикке, даярдыкка чакырууда.

Уулдарды узатыш үчүн ар бир колхоз жулунган семиз аттарды сарайга кармап, арабалардын жакшыларын оң тартып күтүнүп калышты.

Таң аздан атка минген Шамбет жайлоого чейин жете барып жайыттагы малды көрүп, малчылар менен коштошуп кайтты. Ал кайра тоодон түшүп келатканында, тигил «Кароол-Дөбөнүн» бери астындагы беш гектар түзгө тигилген колхоздун алма жыгачын аралады. Ирет-ирет тартып алыска кеткен жаш алма жыгачтары бый-

ыл экинчи жылы мөмө бермек. Жел жортсо жашыл жалбырактары майда дирилдеп, кээ бир жыгачтын чоңурак түйүлгөн алмалары жыбырап көрүнөт.

– Аттиң ай, э! – деп Шамбет өз алдынча өкүнүп да коёт... – Күзүндө, ушул алмалар кызарыш турган кезде араласам болот эле...

Беде өсүмдүгү көк ыраң тартып, акиташ менен акталган жыгачтар ак билек болуп көздү уялтат. Ансайын жигиттин жүрөгү ачышат. Ушул көк ойду таштап алыска кеткиси келбейт. Туп-тунук суу шылдыр аккан арыкты бойлой бастырып, кулактын бурулуштарына келгенде атынан түшөт. Камчысынын сабы менен, тигил суунун ичиндеги ташты түртүп, чымды алып таштап, алма жыгачтарын бойлогон арыктарга суу жиберип коёт.

– О, өз колум менен суу жиберип коёюн. Шылдыр аккан тунук булак алмаларга бара берсин.

Ушунтип эмгек менен коштошкондой Шамбет– атына минет да кыштакка карай бастырат.

Ар бир жигит эл, жер менен коштошот. Шамбет тигинтип келатканда, баягы Чаргын чап жаак жапалдаш керди тердетип үй-үйдү кыдырып бир колхоздун карыяларын, жакшы саналуу кишилерин чакырып жүрөт. Ал жадаса, огородду аралата бастырып Айымжандардын эшигинин алдына келген кезде Чаргындын минген жапалдаш кери соорусу көбүктөп, омроосунан көк буу чыгат; көкүлү сууланышып көзүнүн чуңкурунда тамчы-тамчы тери бар. Өңүнүн не кара, не тору экендиги таанылбай – кара терге түшкөн жаныбар эки таноосун делдектетип солуктагандай болсо, минип турган Чаргынды солкулдатат. Анын этек-жеңи далба-далба болуп, оң колунун бармагы канап жүрөт. Бирок ага кейип кабагым-кашым деген Чаргын эмес. Чекесинен буу чыгып күрө тамыры кызарып толкундап кеткен Чаргынга:

– Кагылайын Чаргын! – дешти эшиктин алдында үрпөйүп турушкан Айымжан менен Каныш жарыша. – Теги эмне болуп кетти. Эмне укмуш, бул?

– О, энекелер, – деп Чаргын Айымжан менен Канышка бурулду. – Эмне укмушту сурайсыздар. Герман бизге согуш ачты... Бизди силер эркек деп төрөдүңөр беле! Эми биз казатка кетебиз! Алса да кеттик, албаса да кеттик...

Эки эне жарыша айтышты:

– Эр бабаңардын арбактары жылоолосун... Аман болгула...

– Ким билет, – деди Чаргын бармагынын канын жаңы байкап, атынын жалына сүртө берип. – Биз күн кетебизби, түн кетебизби. Ким билет, энекелер, силерди көрүп каларды, көрбөй каларды; кечинде келип коштошуп калыңыздар.

Чаргын башка сөзгө келбей жөнөй бермек болду эле, көзүнө жашы толо түшкөн Айымжан шашып калды.

– Үйдөн даам татып кетсең? Түшсөң, кагылайын! – Тизгинин жыя берип Чаргын:

– Казат кишиси көп буйдалбайт, байбиче. Даныңыз болсо ат үстүнөн ооз тийгизиңиз?

Айымжан кызына карап:

– Зарылжан, бол, дан алып чыга койчу! – деди. Ил-бериңки Зарылдын үйгө киргенинен, падноско бир чыныдай боорсок салып кайра чыкканы тез болду.

Зарылдын сунган падносунан жалгыз боорсокту эңкейип чымчып алган Чаргын, боорсоктун туура тең жарымысын бөлө тиштеп алды да, калган тең жартысын Айымжанга сунду:

– Ме, энеке. Мен жеген боорсоктуп теңин сиз жеп коюңузчу. Бул бир ырым; сизге сактаткан аманатым. Ыйык энелердин насиби тартып эсен жүз көрүшкөндөй бололук!

Чаргындын ырым кылып берген жарты боорсогун алып жатып, Айымжан байбиче калчылдап кетти.

Калдастаган Чаргын колун бетине жеткизбей бата кылган болуп, жөнөй береринде Зарылга бурула карады:

– Сен да кел, Закен. Чаргын агаңдын колунан сен да даам ичип кал. Ким билет көрүшөр көрүшпөстү. Ким билет, мындан ары сейил куруп көл боюна чыгарыбызды...

Бул сөздөрүн айтып болгончо, Чаргын өзү да узай берди.

Айымжан менен Каныш тигини узатып бирдемелерди божурашат. Гүлнар тентек Зарылга жалжал карайт. Унчукпастан турат.

Эмнегедир согушка жөнөрүнө анык көзү жеткенден журт менен коштошкон Чаргын чап жаак жол издеп убара болбостон көчөнү туура кесип желдирте чыкты да, жарым кулактай суу шылдырттап аккан терең арыктан аттатып өтүп, картөшкө талаасын аралата быштысын желдиртип, залактай келатып ойго, тоого карап коюп, өз алдынча күңкүлдөй берет:

– Ой тентек дүйнө!.. ойдо кылдай санаа жок, мингеним – керкашка айгыр, малды сууга түшүрүп жүрүчү элек... Бүгүн минтип эл менен, жер менен коштошуп баратам...

Өзүнөн өзү эл менен коштошуп жүргөн Чаргын Камка карынын үйүн көздөй келе жатып:

– О, кайран Турумбек теңтушум! – деп өз алдынча үнүн чыгара кобурады. – Кайран теңтушум болсо өзүм менен майданга чыкпайт беле. – Чаргын камчысын бүктөй кармап алып нурга балкып күлүмсүрөй жаткан жерге кезеп койду. – Сен кара жер, ушунтип күлүндөп жатып суук койнуңа батыра берет экенсиң го?!

Камканын боз тамы баягысындай жымжырт.

Чаргын терезеге эңкее берип бек унчукту:

– О, Камка эне, барсызбы! Бар болсоңуз бери чыгыңыз жарыктык!

Бир аз убакыт өткөндөн кийин. Камканын үйүнүн эшиги кычыр этип, ачылып кетти да, картаң, кебездей былбыраган беттерин бырыштырып, карылыктан күчү кеткен көздөрүн ыкшырайтып босогодо тура калып, калчылдаган колун чекесине алды:

– Ботом... Сен кайсы бала элең?

– Мен Чаргын эмесминби, Камка эне.

– Ооба, кагылайын таанып жатам... Эмне дүрбөлөң болуп жатабы? Согушка жөнөп жатабы, кандай?

– Ооба, сиз да уккан экенсиз, Камка эне, – дей берди Чаргын да бек-бек сүйлөп. – Жөнөп жатабыз, Камка эне. Береги Герман деген чегибизди бузуп өтпөдүбү.

Түшүнө бербеген Камка эби кеткен тишсиз ээгин кыймылдатып карап калып сурады:

– А чек деген эмне? Кайда болот, кагылайын?

– Чекпи?

– Ооба, чеги?

– Төмөн жакта, алыста.

– И-и, – деди ойлонгондой болуп кемпир, – алыста болсо жанакы эмне, Поронзодо го...

– Ооба. Андан да ары... Батышта. Тиги эле күндүн баткан жеринде.

Түшүнө албаган байкуш кемпир, Чаргындын оозуна карап калды.

– И-и... ботом, анда жердин четинде болобу?

– Ооба, эне, – деди Чаргын күлүп. – Күн деңизге батат. А чек андан бир аз эле бери... Эми ошол жерде кызыл кыргын уруш башталды. Мен ошого кетемин...

Жумшак эриндерин шалп эттирип кемпир сурап койдү:

– А ботом! Сени аскерге чакырдыбы өкмөт?

– Жок, эне.

– Анан эмне. Өзүң эле кете бересиңби?

– Чакырса да кеттик, чакырбаса да кеттик. Бүгүн! Бүгүн болбосо – эртең. Эртең болбосо – бүрсүгүнү. Кыскасы кеттик, эне. Ким билет, көрүшөр көрүшпөстү. Менин ата, энемди көргөн киши элеңиз, Камка эне, кечинде келип үйдөн даам татыңыз!

Айтар кебин айтып болгон Чаргын бастыра бермек болду эле. Депкирин таппай калдастап Камка калчылдаган колдорун суна берип:

– Ой балам, токтой турчу! – деп үйүнө кирип кетти. Ашыгып турган Чаргын, артынан унчукту:

– О... эне, казатка бараткан кишини токтотпоңуз! – Көп буйдалган жок. Калчылдаган Камка, көмкөрмөнүн жартысын эки алаканына салып келип, Чаргынга сунду:

– Ме, Чаргын балам. Белиңе түйүп ал! – кемпирдин кызарган көздөрүнө жаш тегерене түштү. – Менин Турумбегим болсо сени менен бирге кетпейт беле. Турумбегимди ээси алды. Эми менин казанымда бышкан жарты көмкөрмөм жолдош болсун, саа! Бул дан! Байгамбарларым да ала чыгышчу экен, казатка чыкканда. Алып кой!

Камка кары көзүнө жаш алып муундарын калчылдагып, жарты көмкөрмөсүн эки алаканына салып турду.

– О, айланайын эне! – деди Чаргын каңырыгын түтөтүп, Камка сунган жарты көмкөрмөнүн бир четинен сындырып алып.

– О кагылайын эне, маа берген көмкөрмөнүз сизге аманат. Сиздин ак дан – ак буудайдан. Ак буудай өлбөс үрөндөн өнөт. Бул бир ырым болсун: мен келгенче сактап коюңуз. Аманат, эне!

Чаргын шашкалак башка сөзгө келбей, жөнөп кетти.

16

Чаргын «Б...» колхозунун белдүү жигиттеринин бири. Жашы отуздан ашкан. Жаагы кере карыш бөтөнчө чоң, көздөрү алаңдай берген – каракунастай тартайган узун неме. Кичирээк жылкыга минсе – үч бүктөлөт. Жөө арышы саржан салган кишидей өзү менен катар баскан адамдын алдына озуп кетет. Чаргын жашырак кезинде колхоздун буурсунун да кармап көрдү. Бригадири келип саржан салса ага ишенбей, дайым өзү айдаган жерин өз кадамы менен кадамдап чыкчу. Бригадири: бир гектар жыйырма беш сотый болду деген жерди Чаргын өзү кадамдап чыгып:

– Жок, бир эле гектар, деп талашчу.

Бригадир ага:

– Сен өз зыяңыңа чаап жатасың. Көп бүтүргөн ишиңди өзүң азайтып жатасың десе:

– Жо-ок кокуй! Эмки бригадирлер жинди болушса керек. Менин бутум ашепке шилтебейт, – деп Чаргын көшөрүп койчу.

Чаргынга далилдей албасына көзү жеткен бригадир:

– Ооба, тартайган ит! Сенин бутуң кудайдын өз машинасынан чыккан эмес беле?! – деп ызаланып кетүчү.
– Бригат боюнча сводкам кемийт. Болбосо сен акмактын күнү кем жазылгандан эч кимдин курсагы ачпайт эле.

Кээде Чаргындын бир гектар деген жерин, бригадири убара болуп өлчөп да койбостон:

– Ооба, Чакемдин тартайган буттары ашепке шилтебейт эмеспи.

Бригадир сводкага: «Чаргын айдаган жер – бир гектар жыйырма беш сотый» болду деп эсеп бере турган.

Ошол Чаргын ушул жашына келгенчекти катын алган албаганын өзү да байкай элек. Бул эмнеси деп Чакеме кине тага турган бизде да жөн жок. Үйдүн ээси, баланын атасы болушту Чаргын азыр да жаман көрбөйт. Кээде бул бактысыздыгын ойлонсо ичи туз ууртагандай ачышып, төшөктөн үч оодарылып кетет. Жашы жыйырмага карабай жатып ал: Итике дегендин Чолпон аттуу кызын алган болучу. Чолпон-чолпон дегендей эле, татынакай келинчек болгон. Бирок, – «таалайда көрсөткөндү пенде эки кылбайт тура». Келин болгонуна беш күн болбой жатып, онтоп оорубастан соп-соо туруп Чолпон каза тапты. Жаңы алган колуктусунан ажырап, өлүм күйүтү аз келип жүргөнсүп, эми Чаргындын артына айтылган ушактар чыкты. Бул ушакты ырбаткандын ана башы береги элден обочо отурган тегирменчинин Какылдагы. Ал бечара түшкө чейин беш кишинин үстүнөн ушак айтып жибербесе – түштөн кийин башым деп жатып кала турган киши.

Ошол тегирменчинин Какылдагы, тегирменине ун салдырганы барган келиндерге:

– Э ак кулактар, – дептир какылдап. – Чолпон келиндин өлө кеткенин эл кандай жоруп жатышат?

– Билбедик, жеңе?..

– Эл кандай жорумак эле? – дешип түшүнбөгөн келиндер сурап калышыптыр андан.

– Билбесеңер мен билгизейин, айта баргыла! – деп Какылдак, келиндерге бул укмушту угузуптур. – Силердин ал чап жаагыңарга эми катын токтойбойт. Алганы ошентип өлө берет.

Чочуп кеткен келин:

– О койчу жеңе! – десе;

– Койбой эле, көрөрсүңөр, – дептир тигил өңгөчүн үзө тартып эбиреп: – Чаргыныңардын жанакы кере карыш жаагында кескелдириктин темгили бар. Анысы көрүнүчү кишиге көрүнөт, адамдын баарына көрүнө бербейт, Менин тай атам жарыктык – көзү ачык киши болучу. Ошол киши айтып олтурганын уккамын. – «Миңден бир эркектин жаагында кескелдириктин темгили болот. Андай кишини ыйык десе да болот, бузук десе да болот. Эки дүйнөдө тең жанына зайып жатпайт деген. Андай киши ажыдаардын бутагынан жаралат. Жанына зайып жатса эти-этинен тийгенде эле не үч күндө, не беш күндө канын соруп алат деген». Мына силердин Чаргыныңардын бардык белгиси ошол менин тай атам айткандай. Аныңар ажыдаардын бутагынан келген эркек. Буга катын турбайт. Не беш, күндө, не үч күндө өлө берет...

Муну уккан келиндер аңкайып калышкан.

Мына Чаргындын артынан айтылган ушактын эң заардуусу ушул. Ал эми өзүнө теңтуш жигиттердин чыгарган экинчи ушагы да катын-калачтардын оозунда сүйлөнүп жүрөт. Бирок, муну оозго алычу сөздөр эмес. Бир жагынан алганда Чаргындын зоболосун көтөрүп коё турган «даңкы бар» ушак, муну жолдоштору сурай келсе, Чаргын өзү өлсө мойнуна албайт...

Элде чыбыктай солкулдаган жигиттер аз беле, Чаргын кеп айттырган кыз жаа бою дирилдейт. «Апий кудай! Ажыдаарга сорулуп өлгөндөй, мында жолдо калган жан бар бекен?! Эрсиз өтсөм да нары тура турсун!»-дечү болду. Бул укмуш Чаргын байкуштун жүрөгүн сыздатты... Бирок кыянат өмүр ага күтүүчү беле, ары-бери караганча беш-алты жыл өтүп кетти. Какылдактын чыгарган заардуу ушагынын изи сууюн

деп, анын үстүнө ой- сезимин 'жаңыча тарбиялап калган кыздар Чаргын менен кепке келип, эпкө көнө баштады. Бирок кыздын өз башы көнсө ата, энеси бүргөдөй секирет, ошентсе да жаратылыш жазып койгон насиптен Чаргын куру өтмөк беле. Жашы жыйырма бештерге карап калган кезинде, экинчи «үйлөндү». Бул жолку алган келинчеги үч эрден чыккан Айша деген болучу. Айша үчүнчү эринен келип, ата төрүндө жыл маалындай олтургандан кийин, Чаргын экөө кепке келди. Ата, эне билбейт. Кокус билип калса чыр чыгары анык. Айшанын атасы Орок деген киши, мөөрөйт деп жаңы туулган музоонун кулагын кесип таштаган. Ал эми кызынын Чаргынга кетерин билсе кандай заман башталарын бир кудай өзү билсин. Ошентсе да Чаргын байкуш өз түтүнүн чыгарбай кетмек беле. Ороктун милдетин өз мойнуна алып, кызын ала качты. Качканы курусун, карматып коёбуз деп коркуп жүрүп, Айша байкуш кийип отурган жалгыз көйнөгү менен чыкса болобу.

– Каракчыдай болуп кантип барам – десе;

– Эчтемке эмес... жеңеңдин киймин кийип турасың. Аңгыча атаң менен элдешебиз... Өзүм да кийим алып беремин, – деп Чаргын Айшаны аңтаңдатып жетелеп алган. Экөө түз үйгө кирип келе албай, келинчегин уй кепеге тура тур деп Чаргын жалгыз кирип, агасынын катынына шыбыраган.

– Жүр, Зуура жеңе, келин алып келдим. Үйгө ээрчитип кир...

Жеңеси Зуура кубанып кеткен:

– Оозуңа май, узун бут уул.... – Анан Акманга билгизген. Ой үйдүн ээси, азыр келин киргизебиз. Оозуңдун желин аяйсыңбы: жакшылап алкыш айт. Узун бут уул эми өзүнчө үй тиксин. Казанын ассын!

Чаргын жеңеси экөө уй кепеде турган Айшага келишет. Кубанчысы койнуңа батпагаы Зуура келинине жалбарып, караңгыда жүзүн көрө албаса да, бек кучактап бетинен өпкүлөйт. – Жүрү кагылайын, уялба садага, үйдө

кайнагаң бар, жүгүнүп кир... – деп Айшаны ээрчитип эшикти ача сала Зуура өзү баштап жүгүнө кирет. Күтүп олтурган Акман алкышты жобуратат.

– Бай бол, балам! Этегиңден жалгасын! Ичкениң чай, жегениң май болсун! Тукумуң өссүн, учу кыйрың кеңисин...

– А, шерменде... кеңигени да курусун деп келининин бетин биринчи көргөн Зуура күбүрөп калды. – А шоруң каткан узун бут... Ороктун үч эрден чыккан сойкусун жетелеп келген тура, мүшкүл!...

Аялынын күңкүлүн кулагы чала калган Акман:

– Эптеп түтүнүн чыгарса болду. Токто! – деп алдыртан акырайып салган.

Байкуш Чаргын ошентип алган колуктусу экөө бир төшөктө жаткандай да болгон жок. Шегин билип алган Орок бөрүдөй жаланган жети инисин ээрчитип алыптыр. Мингендери ат. Колдорунда суу талдан кырккан көк союл. Таң атпай баса келишти. Алдыда Орок, зааркангандай болсо адам бет багар эмес:

– Акман, кайдасың! Алдадан үмүт кылсаң кызымды чыгар! – деп Чаргындын агасын жеп жибере тургандай каардана келип, бир түнөгөн кызын жетелеп алып ал кеткен.

– О, узун бут! Ушунтип катын алгыча катып калсаңчы! – деп бир жактан ичи күйгөй жеңеси безилдеген.

Мына ушул ызага ардыккан Чаргын деле катын албаска каргыш айтып койгон болучу. Бирок ушул жашка келгенче үй ээси баш көзү болбогонуна кейип кетичү.

– ...О, дүйнө тентек! – деди Камканын эшигинин алдынан бастыра берген Чаргын өз алдынча түтөгүп. – Өрттөй дуулап согуш чыкты... же бүгүн, же эртең аны өчүрүшкө мен да жөнөймүн. Же түтүн чыгарып үй күтпөдүм, же атакелетип бала өппөдүм! Өрт өчкөндөй, жылан сыйпагандай, жып-жылма болуп сонун гана кеттим э!

Камыккан Чаргын кан болгон бармагы менен кылгырган жашын сүртүндү.

Күн бешимге таяп калган кезде, Чаргын өз агасынын үйүнө келип түштү. Табышты угуп эшикке чыга калган Зуура чочуп кетти:

– Э кагылайын, узун бут... Быштың кантет?

– О! – деди Чаргын күрсүнө. – Өлбөйт! Мындан ары минбесмин да.

– Э кагылайын, малдын убалы болбойбу? Жапалдаш кердин чылбырын кырчоого иле салып Чаргын:

– Убалды кой, жеңе... узун бутундун кайда кетерин сурасаңчы! – деп эшикти серпе таштап үйгө кирип кетти. Эчтемеге түшүнбөй Зуура ага ээрчий кирди. Акман бирдемени мыңкылдап коюп, коломтого жакын жаткан кызыл талпактын үстүндө локуя олтурат. Колундагы мүйүз саптуу ак бычагы көк талга жаңы аштаган кетменин сабын тегиздеп коптоодо. Салмоорбек жанында. Атасы түшүргөн жонундулардын ичинен кочкор мүйүз болуп түрүлүп калгандарын ала коюп бир башка жыят.

Чаргын үйгө киргенде Салмоорбекти мойнуна мингизип алып, – чамгаракты карма! – деп ойнотчу. Ушул эсине түшүп кетти белем: Салмоорбек мурунку ойнун таштай салып, узун агасына шыйпактай берди, эле, Чаргын ачуусун сыртына чыгарып корс этип таштады:

– Ары бара турчу, сен... чамгарак эмес, Чаргындын эмне болорун кудай билет!

Бала тынч болуп калды. Ишин иштей берип Акман:

– Эркелейт да агасына. Ойнотуп кой, – деди.

– Болду. Кетменинди ташта, сен да...

– Кокуй! – деп Акман инисине күлдү..

– Талаанын буудайы тургай кампадагы унду капка салчу киши жок..

– Э, эмне көрдүң ошончо? Малдан, жандан баарынан аша кечип?

Чаргын бул тынымда эч кеп айта албай, кабагын салып коломтонун башына олтура кетти. Кайнисинин сырына түшүнө албаган Зуура:

– Кагылайын узун бут, – деди алаканын суна, Чаргынга; – теги эмне дартың бар?.. Жөнүн айтсаң боло?

Чаргын чоң көздөрүн алайта карап, жеңесине:

– Дарт? Дарт? Дартты укпай, силер айда учуп жүресүңөрбү. Ак төбөл кара борукту азыр чаламын, болгула! Казан асып, суу куй... бар Салмоорбек, суу алып кел! Сен...

Зуура унчуккан жок. Бала казандын капкагында көмкөрүлүп турган чоң ак чакага карап, мурдун тартып койду.

Ишин иштей берип, Акман:

– Э, келинчек таптыңбы? – деди. Чаргын ызаланып кетти:

– Келинчек, келинчек?!.. Катын эмес кара баштын камы азыр. Согуш!.. Эмне, эл менен коштошууга акым жок беле? Же, боругунду көзүң кыйбайбы?.. Уландардын мыктылары урушка кетип жатса, кетмениңин сабын копшоп жайбаракат олтуруп алган тура.

Акман кетменин мындай коюп, өйдө болду. Сакалына жабышкан сүрүндүнү силкип койду да, инисине карды. Ал нур жүздүү, жапалдаш бою козголбой таштай бекем.

– Ой баатыр, – деди Акман инисине, – согуш жүрүп жатканың жакшы билемин. Сен согушка жөнөгүң келсе, мен эми.. сен үчүн да иштеймин, Эми кетмендин саптуусу керек. Же баарынан аша кечип салат белек. Эл менен үтүрөндөшпөй коштошсо да болот. Кара борукка кошуп ак кочкорду кошо союп бербесем көк урсун! Элди көп чакырдыңбы?..

– Баарын, – деди Чаргын жоошуй түшүп, – Аксакал, көксакалдарды. Ага, жеңелерди бүт...

– Э жакшы... – деди көңүлдүү сүйлөп Акман, – сенден мен борук эмес, өз башымды аясам көө урсун... Э болуптур. Эл четине, жоо бетине жөнөп баратканда чакырбаган элди качан чакырасың. Колдо кой бар тура – бири аз десең экини сой; малды ушундайга өстүрөт кыргыз.

Акман жүктүн үстүнөн кемселин алып кийип жатып, аялына эскертти:

– Ой катын, сен да камын! Береги келиндерден чакырып ал: отун, сууңа кол кабыш берсин. Эл келгичекти, мен да суунун башына барып келе коёюн.

...Акмандын чын жашы – быйыл туура алтымыш бешке толот. Бирок абышка өз ниетинде карылыкка ашыккан киши эмес: туура он беш жашын кемитип – быйыл элүүгө жаңы чыгамын деп жүргөн кезеги. Ал түгүл чарба книгесине да «1891-жылы туулгамын» болуп жазылып жүрөт. Өзү менен курбу кишилер, Акман жашын кичирткенине күлүшөт.

– Ой ырысыңды жегир! Сен качанкы Акмансың. Мен энемдин, сенден – туура беш жылдан кийин төрөгөн баласы экемин; быйыл – алтымыштын кырындамын. Сен жер каймактагандагы Акмансың! – десе, Акаң теңтушунун мунусун тоотуп да койбойт:

– Мен элдин энеси менен жумушум жок. Өзүмдүн алган катынымды билемин. Зуура менин колума туура он жетисинде келген, – быйыл ал кырк экиге карайт, мен элүүгө...

– Сен ырысыңды же! Зуураны алганыңда эле элүүдө болучусуң – десе;

– Э, мен жүзгө чыгайын, силердин эмне тиешенер бар, менде? Бешиктен бели чыкпай жатып карылыкка эңкейип берүчү мен эмес. Ата-бабамдын жөрөлгөсүнө түшсөм: эми эки токолду. карытамын. – Акман борборс күлүп олтуруп, теңтуштарын жеңип коёт.

Ошол Акман колхоздо белдүү кишинин бири. Билегин шыманып, колунан кетменин түшүрбөй суу башкарат. Жаз, күз талаа жумуштарына да кол тийгизишет. Өзү текшерүү комиссиясында мүчө, сатуу-коюуда, бөлүү таратууда активдер, Акманды кеп кеңешине алышат. Коргоо жайга, оокат тиричиликке абдан тың: өз менчигинде жер басканы – туура элүү жандык. Буга, Чаргындын тогуз кою кирбейт, Бир музоолу уй, былтыркы тай кунажыны балканактай – семиз. Жээрде атты болсо мурапмын деп минип жүрөт.

Тоо тоонун гана башы кызарып – күн уясына батып бараткан кез эле. Акмандыкына келишкен аксакал, көк

сакалдар, аба жарып эшик алдына чыгышты. Булар бир колхоздун, сыйлуу кары кишилери. Үч-төрт келин Зуурага кол кабыш берип тыкылдап жүрүшөт.

Акман жылаңбаш, чоктой кызыл табылгыга башын жез кийгизип саптаган жылан боор камчыны мойнуна илип коюптур. Куйругу табактай түрүлгөн ак төбөл кара кочкорокту мойнунан кармап эл алдында турат. Жүнү жаңы гана кыркылган көмүрдөй кара кочкорок, жаңыдан чыгырык болуп бараткан мүйүзүнүн кайырмактай ийилген учу менен, Акмандын жакасынан илип төмөн ийгендей. Бадырайган, чоң көздөрүн жоодуратат, «мен эр жигиттин курманы» дегендей. Тумшугун томпойтуп мекиренип, тиштерин кычыратып кепшеп коюп турат.

Элдин күткөнү, берегиде келе жаткан чоң сакал Дмитрий эле. Дмитрийдин уулу Сергей бая эле Шамбеттер болуп келген. Макиш болсо келиндер менен жүрөт. Ушул элден кечиккендер эле тигил келаткан Дмитрий кемпири Надежда экөө экен.

Элдин күтүп калганын көрүп, Дмитрий да: өзү да эткел киши, анын үстүнө калың көйнөк кийип,

– Ну, Надя! – деп кемпирин ашыктырат. Надежда башына чоң шалы жоолук салыныптыр, күйүгүп чайпала басат.

Тигил эл алдында локуюп турган Акман утурулата унчукту:

– Ой, Метрей чоң сакал, бассаңчы, тез!

– Шаштырба баатыр, шаштырба. Кемпиримдин баскан алы ушул.

– Сен отуз жылдан бери коңшулаш туруп, же биздин расмини унуттуңбу? Бол! Күн батып кетмек болду.

Кемпирин ээрчитип араң жеткен Дмитрий да;

– Олда Акман баатырым ай... Ийгиликтин эрте кечи жок эмес беле. Иши кылып түн ортосунда болсо да, кол салган душманды баарылап, жыксак болбодубу, – деп ал абышкалардын катарына өттү.

Эки көзүнөн ысык жаш тыйылбай ыйлап турган Камка кары да үнүн каргылдантып кубаттап койду:

– Метреймдин айтканы чын сөз, Акман.

Ал аңгыча болбой сыңар тизелеп олтура калган Чаргын сол колун кочкороктун мойнунан албай туруп, оң колун жайып:

– Омийин, журтум! – деди. Акмандын үнү бийик чыкты:

– Душман кол салды. Ат жалын тартып минген уландар казатка аттанышты. Журтум, балдар үчүн кара баш курман! Кана, батаңарды бергиле!

Кыбылага жүз буруп тегиз алакан жайып турган аксакал, көксакалдар чурулдашты:

– Пейли кең, берекеси өзүндө бейпил өскөн эл элек. Эч доо койбостон ээнбаш. душман кол салды дейт. Э жазаган, бизди пендем десең: карынын ырыскысын төкпө, Жаштын күлкүсүн сакта! Душман таш капсын – күндүн кызылы менен батсын. О кагылайын уулдар, тар жолдо, тайгак кечүүдө тартынбай эрен жүргүлө!

– Байыркы жоокер журттун тукуму жоодо чоогоол болчубуз. Коркокко – уят. Эрге даңк!

– Бабабыз Манас Кабландын арбагы колдосун! Чуркурап турган аксакалдардын каткан муундары көйкөлүп эрип бараткандай, эриндери эбиреп, жазыксыз сакалдары тал-тал дирилдейт. Жайнаган көздөр жылт этип батып бараткан күндүн кызылын тиктейт. Ар кимиси тоодой салмакты алакаандарына салып көтөргөндөй – алакаандар кең жайылган, колдордун учтары майда калтырайт. Бул – элдин үнү, элдин колу: эл, намыстын тоодой салмагын өз алакаандарына салып бийик көтөрүштү.

– О, уюткулуу журт! Улуу, кичүү, жаш, карың дебей казатка жүр! Уюткунду сакта!

18

Согуш кабары – чатыр этип асманды тең жарып өткөн чагылгандай тараган. Журт кулагын түрөт. Кыштак арасы баягыдай бейпилде – тыныч эмес. Аралай чаап ашыгып жүргөн жанды көрөсүң.

– Ой кагылайындар, эмне болуп жатат? – деп сурай калган кемпир-кесекке:

– Э, согуш каары ушундай болот, жарыктык! – Ашыгып бараткан адам темине берет. – Бешинчи жылдан берки туулган балдарды жөнөтмөк болдук. Коштошуп калыңыз... эл, мектептин алдында...

Тоо менен көлдүн эки ортосунда мемиреп жатчу кең кыштак бүгүн кыймылга толгон. Те, жогорку жакта калгасы жок эшиктей аңырайып турган коктунун оозунан бери чубап чыккан аттуу, жөөлүүлөр кыштакка карай агыла берди. Башкалардан окчун эң алдында келаткан жээрде атчан өтө ашыгат. Күмүш чаптырган белем: ээринин кашы күнгө чагылыша калып, аттанар жаккы үзөнгүсү жарк-жарк этет. Теңденип келаткан серке чачтар жерге тие салактап эки жагында бултаңдайт. Алар, тоодогу малчылар эле. Малга баш-көз болуп балдар гана калган го? Жадаса кечке ээрден түшпөй малдын артында жүрүүчү жыртак абышка: «Эй, дыңкыйган катындар! Бээлердин желиндери жарылып кетмек болду»... –деп келиндерге жай таптырбай безилдей бере турган сары бучук кемпири. экөө жарыша келатат. Ансыз да куду шибердүү төргө жамгыр себелеп тургандай, кыштак арасы күбүр-шыбырга толгон:

– О, эгем! Балдарды ат жалынан сактай көр! Журтундун уюткусун бузба! – деп кобурашып, жадаса Камка баш болгон карылар, этектерин жаза басып бирдемелерин колдоруна көтөрүп колтуктарына кысып мектепке карай кубоодо.

...Алдына чоң курсак тору ат минген, үстүнө чолок боз таар кийген бирөө ийнице куш атарын асынып алып, күн чыкпай өйдө жактан желдирип келген, Сельсоветтин мекемесине түшүп аттанып, чоң жол менен төмөн кеткен болучу. Көрсө, ал колхоз, колхозго чакыруу кагазын жеткирип жүргөн чабарман экен. «Б...» колхозунун мүчөлөрүнөн Шамбет, Чаргын, Сергейлер ичинде туура он беш жигит колдоруна чакыруу кагаздарын алды.

– Ой Чаргын дале бул жердесиңби?!

– Сен көрсө, элге эт жедиргиң келген экен го. Эмдигиче жөнөп кетичү киши эмес белең? – дешип, кийинки кездерде теңтуштары аны тамашалай баштаган эле.

Бая күнкү жапалдаш керди көл-шал түшүрүп кыштактын башынан аягына чаап, эл менен коштошкону эсине түшсө, Чаргын өзү да, оңтойсуздана калат. Эми чакыруу кагаз колуна анык тийгенде:

– Мына жеңе. Мен эми анык кеттим, – деди Чаргын, ашып-шашып жапалдаш кереге мине берип жеңесине, – бол жеңе! Эки көйнөк; эки дамбал камда. Көк чүңкүлөктү бер... мен эл журт менен чындап коштошуп чыгайын!

Шашып кеткен Зуура:

– Э кагылайын узун бут, азыкты кандай аласың? – деп сурап калды эле. Чаргын кылчайып да койгон жок. Жапалдаш керди белинен кайчылап таштачудан бетер, узун буттарын эки жакка жаза сунуп – «шөлп» эттирип бирдей темине берди да:

– О кокуй жеңе, билбейсиңби. Эр азыгы менеы бөрү азыгы жолдон! – дегенче өзү да узап кетти.

Жеңеси депкирин таппай:

– Эми кантейин, агасы да таң атпай суунун башына аттанып кетпеди беле, – деп безилдей калды. – Же бир чака боорсок бышырып койсомчу... Кап, кудай ай, чукулунан минтип кетээрин ким билди...

Мына, «алса да кеттик, албаса да кеттик» деп Чаргын пашкалактап бир жумадан берки кош айтышып өйдө төмөн чапканы эмдигиче Зуурага сезилбептир го. Айтор баары делип, баары айтылган. Ошентсе да баё өскөн Зуура бечарада эмне жазык. Же ал мындан мурун күл азык камдап казатка жигит атказып жүргөн киши беле.

Дайым ата, энеси туруп кеткенде ойгонучу Салморбек да энесинин безилдеген үнүн уга сала кие жаткан чолок кызыл көйнөгү менен дардалактап чыга калды. Уйкусу ачылбаган бала көздөрүн ушалап, тамтаңдап турат.

Короодо безилдеген Зуура уулун көрө коюп:

– О, курсагыңдан болоюн! Агаң аскерге кетип жатпайбы, жүгүр. Кең чөөгүңгө суу алып кел!

Бул тек ашыкканда айтылган сөз болду го. Болбосо, алты жашар баланын көтөрүп келген суусу Зуураны канчадан куткарсын!

Шамбет, Сергей, Чаргын, Элебес ичинде болуп он беш жигитке чакыруу кагаз келгенде, аларды узатышка чоң, кичине түп көтөрө тик турушту. Элдин берери мол. Мында калып жаткан кээ бир теңтуштар, миң, миң сомдон тутамдап алышып, кете турган балдардын артынан чаап жүрөт. – О Шаке, менден ичкен чайың болсун дешет. Бирок минтип жөн айткандар бир теңтуштар гана эмес: абышка-кемпирлер да, кыз-келиндер да. Кээси теңге тыйынын сунуп: – менден ичкен чайың десе; кээси саймаланган жоолугун берет: – ме, ак жолуң ачылсын дейт; кээ бирөөлөр ата-бабанын арбагын атап, найза сунуп, жоо сайган эрендин салтын сүйлөп, ар намысты эскертип: – э, кагылайын уулдар, – дешет, ата салтын эскертишет: – эр намыска туулат. Намыс алдырып, жоодон жалтанганың болсо, ата балам дебейт. Эне сүтүн кечпейт. Жоодон жасканып намыс алдырган уул, – ак бетине кан тамгандай өз элине так калтырат. Кыргыз атанын тукуму жоодон жалтанып көрбөгөн. Бар, кагылайын! Ок өтпөс бек бол да, жоо өтпөс чеп бол!

... Акман таңдан эле суу башкарып кеткен болучу. Ал, балдарга чакыруу кагаз келгенин талаадан угуп үйгө жеткенче ашыкты. Жээрде атты болоктотуп үйүнө келе замат, ээрден түшпөй жатып:

– О катын, кайниң кана?.. Эмне кылып жатасың? – деп үстү үстүнө сурай келди. Ар киши өзүнө бир мүнөздү өнөкөт кылып алатко. Ушундай бир кысталаңда ого бетер депкир таптырбай шаштыра бериш мүнөз Акманда бар. Сырткы кебетесине караганда жер дүйнөнү топон суу каптап келатса да солк этпечүдөй болуп көрүнгөн эринин бул мүнөзүнө кээде Зуура өзү да аң-таң.

– Бол катын... жол азыгы кам беле? Көйнөк-кечеси жуулганбы? Бол... – деп, ошол шашкалак мүнөзүн кармата берди Акман.

Ансыз да депкирин таппай калган байкуш Зуура ансайын кайсалап, сырын айта албай:

– Чурка, Салмаш, сууга. Тызылдап барып, тызылдап кел, – деп күчүн алты жашар Салмоорбекке чыгарды. Бирок өзү өтө чочуп, өтө ашыгып жүрсө да эрине кенедей сыр алдырган жок.

Кол сандыкты ачып таштап анда сакталган акча байлыгын санап олтурган Акман кейип кетти:

– Олда кокуй ай, жаман болду, э!

Колун сандыктын калайына алдырып алдыбы деп чочуп кеткен Зуура эрине жалт карады:

– Эмне болду... Чебердебейсиңби анан...

– Чебердебей жүргөн белем. Миң эле сом акча бар беле? Бул эмнеге жарайт?

– Э миң сом болсо, бир узун бутка жетишер, – деди аялы кырындап.

– Эмненин жетишкени, – деди Акман катынына; – аскерге кетип бараткан жалгыз сенин узун бут кайниң беле?! Биздин бир эле колхоздон он беш бала дейт, А тигил башка колхоздордон да балдар чакырылат. Алардын ичинде да көңүлү жакын кишилер бар. Эч болбосо жуз сомдон жол айтпасам мени көк урат ко. Акман атым өчүп сакалым өрттөнөт ко. Кой катын, мен дагы акча караштырайын, тигил чоң сакал Метрейге барайын...

Бул учурда шыйрагын кызартып төгүп-чачып көк чөөгүнгө суу көтөрүп келаткан Салмоорбек күшүлдөп-бышылдап эшик алдынан көрүндү. Көнөктөй болгон чөөгүндүн. бөйрөгү бир жагына майыша баскан баланын шыйрагын койгулайт. Канча чымырканса да алты жашар бала чоң чөөгүндү көтөрүп жер босогодон аттап өтө албаско. Бекер суусун төгүп, эмгеги зая болор. Аны көрө койгон энеси озунуп барып баласынын колунан чөөгүндү алды. Зуура оюнда эрине: бекерге карыздана бербесеңчи деп айтмакчы болуп турган эле. Бирок, өзү түшүнөр дегенсип жандатып койду:

– Метрейде эле кайдан артык акчасы болсун. Ал да Сергейин узатып жаткан тура.

– Сергей да кетип жатыпшы? – деп чочуп кеткен Акмандын көз алдына балка согуп туруучу Сергейдин зор тулкусу элестей түштү. – Э ботом, ал кетсе биздин колхоздун устасы ким болот?

Зуура унчуккан жок. Энесине бир чөөгүн суу көтөрүп келип бергенине Салмоорбек да чоң милдеттен кутулган кишидей дөкүрсүп турган. Тигил шашкалактап жаткан атасынын ар бир кыймылын алдыртан байкап, мурдун шуу тартты.

Акман кол сандыкта сакталган акча байлыгын, бөлүп-бөлүп чөнтөктөрүнө салып койду. Анан камчысын алып чыгып баратып:

– Бол катын! – деди, баягыдан бетер аялынын депкирин кактырбай, – жарым мүнөткө жетпей бардыгы белен болсун! Аскер иши сен экөөбүз ысык картөшкө жегендей эмес. Так болот! Ылдам жүрөт... кап, Сергейдин кеткени жаман болбодубу. Эр азаматтар казатка жөнөп жатса... э ботом, баарына бирдей жол айтсам экен. Арстан алганына кубанбайт – чалганына кубанат. Же алар менен казатка баратпасам...

Акман атына элпек минип узап кеткенден кийин аялы, анын артынан күңк этти:

– Узаткан сайын минтип чачып олтурсаң, он миңиң да буйдамга келбес.

19

Дмитрийдин үйү, кыштактын күн чыгыш жаккы четинде, дарбазасы чоң жолго караган ак тамдуу имарат. Алдыңкы бетинде арык жээктей эки кырка тигилген тал, теректер көп жылдан бери тамырдап дүпүйүп бийик чыккан. Бутактары чачырап, калың жалбырактан күн өтпөй түптөрү көлөкөлөнүүдө. Акман дайым Дмитрийдикине атчан келгенде, жээрдени так дарбазанын оң босогосундагы дүмпүйгөн кыркма талга байлоочу. Алчактата бастырып келген Акман эми да чылбырын талдын билектей бутагына күрмөп жаткан эле. Эшик чоң ачылып

Маруся көрүндү. Үйдөн күжүлдөп сүйлөгөн кишилердин үндөрү угула түштү.

Атайы утурулап чыкканын билгизип ызат менен Маруся:

– Келиңиз, Акман аке! – деди.

Нур жүздүү абышка ат үстүндө ашыга келгенге ого бетер кызарып, чекесинен чып-чып тер чыгайын деген, тебетейин кежигесине түртүп, маңдайын бууланта баскан калыбында:

– Э Макиш, – деди Акман кызга. – Эмне? Сергейди да узатып жатасыңарбы? Атаң барбы?..

Маруся ысык жашын бир-эки ирмеп алган го, тегиз кайрылган сулуу кирпичтери сууланышып, баскан-турган ойноктогон оттуу көздөрү анча сыр бербестен күлүңдөй кыймылында билинер-билинбес муңайымдык бар, бирок карайт.

– Ооба, Акман аке, Серезканы да узатып жатабыз, – деди. Кыздын үнү басмырт чыкты.

– Эчтеке эмес, кагылайын. – Эшик жанына келип калган Акман Марусянын көңүлүн жооткоп койду. – Жоо жакадан, бөрү этектен алганда эр жигит керекке жарачу... Анан тыякта согуш чыкса, үйдө жатып алышмак беле. Аман келишсе болгону...

Кыз Акмандын артынан удаа кирип эшикти жапты.

Надежда жүрөк оорусун шылтоо кылып, ар дайым өзү олтурган үйдө балдарга тамеки тарттыруучу эмес. Түтүн дем алса какап-чакап жөтөлө кетичү. Үй ичи иреттүү. Терезени ачык кармап, үйдүн абасы бир калыпта таза туруучу. Ортого коюлган чоң столго тасма менен баскан апапак дасторкон жабылып, анын чок ортосунда кичирээк чакадай карапага өндүрүлгөн сонун гүл, букет болуп буруксуп турар эле. Ар дайым мында келген сайын Акман:

– Мына турмуш! – дей турган, жаадырап жайнап Надеждага. – Бу сиздин үй кандай? Ой, Метрей, мен Надежда байбиченин үйүнө киргенде, Соң-Көлгө чыккандай боло калам да. Көрчү, гүл. Аба таза! Кана, бурчка

пайгамбардай созулуп олтурайынчы. – Абышка теңтушуна карап күлүп коё турган. – Э Метрей, айтсаң боло? Бу биздин кыргыз ушул турмушка качан көнөт, ыя?

– Э-э, Акманым, шашпа, шашпа! – дей турган чоң сакалын бакжактатып Дмитрий да, – экөөбүз эми он эле жыл өлбөй турсак далай кызыкты көрөбүз. Билесиңби, кечээ эле, сенин туугандарың, эмне дечү эле? Баласы ыйласа: «Чоң сакал Метрей келатат! Оозу жок Метрей келатат! Кулак кесет... картөшкөсүнөн бербей коёт...» деп соротучу беле? Ооба, минтип Акман сен өзүң да айткансың. А эми балаңа «оозу жок Метрей» деп.. айтып койчу. «Ооба, анын оозун муруту жаап турбайбы» деп кайра өзүңдү шылдыңдап күлөт. Шашпа! Бу биздин, тукумдан эчен өнөр чыгат. Көп сөз ич көптүрөт, музоо бош болсо сүттү төгөт, кана эмесе олтурбайсыңбы Акман баатыр.

Эки теңтуш бирин бири үшүнтүп кабыл ала тургаи. Надежда да бир жактан сыйга кам уруучу...

Бирок азыр андай жайчылык эмеско. Журтка оор кайгынын эпкини келгендей ар качан абасы бир калыпта таза туруучу үйдө эми көгүлтүр түтүн тумандай калган. Демейде – «Поф!» деп какап-чачай бере турган Надежда Сергеевна да, эми ачуу кайгынын башка түшкөн кыйынчылыктын, көк таштай салмагын чыдап көтөргөн кишиче Сергейинин жанында томсоруп жашып олтурат. Өмүрдүн ачуусун эми татый турган болдум го дегендей, эне акылы тартылган тамеки түтүнүндөй тумандуу эле... Аз болгондо он бештей адам баягы ортодо туруучу чоң столду курчай олтурушуптур. Алар, Сергейдин жакын агайындары. Ата, энеси болсо жөнөтө турган уулун ортолоруна алышып столдун төр жагында, Сергейдин жолдошторунан Шамбет, Чаргын, Элебестер бар экен.

«Жүргүлө бизге, абышка, кемпирдин колунан чогуу даам жейлик», – деп Сергей жолдошторун өзү ээрчитип келген болучу. Столдун бети тамак-аш толо. Калыңдыгы карыш ак бөлкөнү Макиш аябай туурап койгон эле, ар кими бир, бир кесимден алгандан кийин да ортодоку кызыл гүлдүү чоң далинкеде ак нан додолонуп турат.

Дайым жадырап жайнап келүчү Акман эми эшиктен кире замат тунарыктаган түтүндү дем алып, төрдө, уулунун катарында үнсүз олтурган Надежданы биринчи көрдү. Абышка өзү да басмырт боло түштү.

Бирок үйдө олтургандар ага жабалактай карашып:

– Акылдуу кептин ээси Акман акем келди,

– Келиңиз, келиңиз! Акам жигиттер жүргөн жерде да!

– Рас болду. Маруска орундук келтир, – деп, Дмитрий сакалын бакжайтып ордунап тура берди. – Кел баатыр, кел, Баланы жөнөтүп жатабыз. Эчтеке эмес, Мекен чакырткан соң барышсын. Согуш деген согуш. Айгышкан кармаш болот. Кан төгүлөт...

Акман тамакка олтурарын билген соң тебетейин алып, килемче жабылган чоң сандыктын үстүнө койду. Анан кашкая басып катарга олтурду. Дмитрийдin сөзүн улап кобурады:

– Ак жолдору ачылып, аман кайтышса, ийги...

Ичип, жеп чоң столдо олтургандар бирин-бири сөзгө алып кайра күжүлдөй баштады. Сөздүн көбү согуш жөнүндө, өкмөттүн чакыруусу менен, элди, жерди коргоого жигиттердин жөнөп жатканы: кайсы башкарма өз кишилерин кандай даярдык менен узатаары айтылат.

– Биздин даярдык да. жаман эмес, – деп калды локуюп отурган Шамбет, өз колхозунун атынан кеп баштап. – Чакырылган кишибиз он беш экен. Аларды узатам деген агайиндери болор, он араба мектептин алдында белен турсун дедик. Чакыруу пунктуна саат он алтыдан калбай барышка тийишпиз.

Туткалуу узун графинден суудай челкилдеген аракты идиш, идишке өзү куюп, Дмитрий:

– Ну, маты! – деди сакалын бакжайтып, Надежда Сергеевнага рюмка сунуп. – Кана, балдарды жолунан кечиктирбейлик? Сен... Вит... Серёжкага эне. Көзгө жаш алба. – Муну айтып жатып Дмитрий өзү да каргылданат, сакалы дирилдейт.

Акман бир жактан, унчугуп калды:

– О Надежда байбиче, уулуңузду күлүп олтуруп уза-
тыңыз.

Орус, кыргыз дебей үйдө олтурган кишилер энени туш-
туштан жаалашты:

– Надежда Сергеевна!

– Байбиче Надежда, убактыбыз аз!

– Биздин үйдөкүлөр да күтүп калышты. Сергей да биз-
дин үйдөн даам татып чыксын.

– Ну мать?

– Мама! – деди оң катарында олтурган: уулу Сергей
энесинин ийнинен түшүп бараткан шалысын оңдой бе-
рип. – Мама, бизди күлүп олтуруп узат. Ыйык ишке ба-
ратабыз: элди, жерди коргоого баратабыз, мама!

Эне эми көзүнөн жаш чыгара алган жок. Тек абыш-
касы сунган рюмканы калчылдап араң алды.

– Баргын уулум, ыйлабайм... – деди кемпир. Бирок
бирдемеден жабыр көрүп ызаланган кишиче, эненин
жумшак беттери кыймылдап, эриндери кемшең этти. –
Но вид, война... ок ажал көксөйт, – эненин жүрөгүн
сезбейт...

– Байбиче, – деди Элебес Надежда Сергеевнанын
көңүлүн жооткоп. – Сергейди район гана чакырып жа-
тат, балким кайра келербиз...

Баятан араң олтурган Чаргын эми чыдай алган жок.
Ал үйдү төбөсү менен тиреп калчудай болуп бурчтан
тура калды да, бир рюмка аракты бир ууртап алып:

– Келбейбиз, Элебес! – деп рюмканы Марусяга суна
берди. – Ме Макиш, дагы куй арактан! Алса да кеттик,
албаса да кеттик. А биз кайра келгенде, казатка ким
барат. Сөздүн чыны жакшы, Надежда эне. Биз райондон
кайра келип олтурбайбыз! Согушабыз! А Сергей сокчу
балканы болсо, мындан ары Метрей ата өзүңүз согосуз.-
..Макиш, кана арак!

Үйдөкүлөр дуу күлүштү.

– Ини туура айтат. Колхоз устасыз калбайт... – деди
Дмитрий бакжайып Акманга карап коюп. Ал барбай-
ган шадылары менен көк ала тарткан калкандай муру-

туя жанып-жанып алып, кайраттуу айтты: – Сережка, сен бил... сени согушка, ата менен эне узатып жатат! Биздин наамды булгаба! Улуу орус элинин наамын булгаба! Сен уктуңбу, Серёжка! Каның орус, бирок мына бул Ала-Тоодо туулуп өскөнсүң! – Абышканын бай сакалы дирилдеп, үнү бек чыкты. – Сен ушул биздин тоо үчүн; биздин көл, биздин жер үчүн күрөш! Уктуңарбы, балдар! Силер тууган эл үчүн баатырларча күрөшкүлө! Кайгы душмандын гөрүнө чөксүн! Кана жеңиштен кийин таттуу көрүшүү үчүн ушул ачуу аракты көтөрөлүк. Ну, мать! Жеңиш үчүн!

Калкандай муруттарын дагы жанып, жанып алып, Дмитрий өзү баштап рюмканы көтөрө берди.

Үй ичи бул арада чымындын ызылдаганы угулгандай жым-жырт болду...

20

Зарыл өзү да муңайым болучу. Ал катуу ашыгып, ачууга малынган жүрөгү сыздайт. Кийип олтурган жашыл жибек үлп-үлп этип майда титирейт. Билбеймин, балким жибектин жукалыгынан болдубу? Же кыздын мундарында болор-болбос калтыроосу барбы? Олтурган жери – терезенин түбү. Кез-кез гана башын көтөрүп, терезеден алыс мектеп жакка жалт карап алат. Кайтып колунда иштеп жаткан төрт чарчы актын четин, кызыл жибек жип учуктаган ийнеси менен илип, тез-тез саят... Эшик карс ачылды. Гүлнар энтиге кирип келди.

– Зарыл эжекем ай...

Ансыз да, катуу ашыккан Зарыл күтүүсүз кирип келген тентек кызга жалт карай береринде, сол колунун сөөмөйүн сайып алды, учугу да түйүлө түштү.

– Олда кагылайын Гүлнар ай ээ?! Ансыз да тогуз толгоо бир келгендей болуп жатканда... – деп кейип кетти Зарыл.

Өтө кейип, өтө өкүнгөндө гана Зарылдын үнү ушундай кескин чыга турган. Аны Гүлнар тентек жакшы

түшүнөт. Куюндап кирген тентек кыз кылмышын тез сезе калып:

– Эмне болду эжеке? Колунду сайып алдыңбы? – Жаракөрдүк менен торгойдой безилдеп Зарылдын алды артына түшө кетти Гүлнар. – Эмне эжеке? Менин кесирим тийдиби? Олда жесир калган мен ай ушундан көрө жерге кирсемчи!..

Тентек кыз бул сөздөрүн тек Зарыл эжесин күлдүрмөккө айткан. Эгерде Зарыл унчукпай койсо, Гүлнар дагы бир кызыкты лап дедирмек. Ак көңүл Зарыл капасын унутуп жылмайып койду:

– Ооба, Гүлүй. Айтпасаң да жесирсиң!

Зарыл бул кебин айтканында иштеген ишинен баш көтөргөн жок. Сөз төркүнүн байкаса албаган Гүлнар тентек сурайт берди:

– А... эмне үчүн, Зарыл эжеке?

– А тентек сиңдим, – деди Зарыл калыбында жай, – сен бүгүн да кечээкиңдей эле тентек жүргөн турбайсыңбы?! Тигине, чыбыктай солкулдаган жигиттер кайда жөнөп жатат дейсиң? Согушка баратышат алар...

Гүлнар эч кеп айтпастан кызарып кетти.

Зарыл учукту түбүнөн такай тиштеп, кыркып койду.

– Согуш басылганча сага таандык уулдар да кайткычакты жесириң жесир. Андан көрөкчө бүгүндөн баштап тентекчилигинди кой да, кетип жаткан жигиттердин ордун бас сиңдим. – Өзү сайган жоолуктун эки бурчуна көрсөтө кармап, кебин улады Зарыл. – Көрдүңбү, Гүлүй? Окулабы? «Тынч күндөрдөн белек!»

Өз уятын жуушка себеп таба албай турган Гүлнар, Зарыл сайган жоолуктун бетине карай калып кубанып кетти:

– Ай ий, эжеке. Окулат! Эң эле сонун сайып жиберипсиң го. «Тынч күндөрдөн белек!» Сонун, сонун, эжеке: ар тамгасын кол менен жазгандай кылып кандай сонун сайгансың. Кимге бересиң бул белекти, эжекебай?

Жоолугун силке кармап туруп:

– Кимге болсо да, – деди Зарыл, – биздин көл бойлоп, сейил куруп жүргөн тынч күндөрдөн эстелик болсун.

– Эмесе Шамбет байкеме бер, эжеке. Билесинби, баягыда сонун күү чертпеди беле?

– Бул белекти алган жигит – тынч күндөр үчүн октон жазганбай, оттон коркпой жоого кирсин! Бул менин белегим. Кыздан белек!

Гүлнар Зарыл сайган жоолукка кызыга карайт. Тентек кыз: «Мен эмне кылып жүрдүм? Эмне үчүн ушундай белек камдабадым, уят ай!» деп өз ичинен намыстана түштү. Зарылга таарынды. «Сен да белек камда деп, улуу киши кичүүсүнө үйрөтүп койсо эмне болот эле.»

– Кана Гүлүй, – деди Зарыл колундагы жоолукту асемдеп бүктөй баштап Гүлнарга, – сен белек камдадыңбы? Кана, көрсөтүп койчу. Кимге берер экенсиң?

Гүлнар кырт этип тез бурулуп, Зарылдын арт жагынан унчукту:

– Мен эч кандай белек-мелек камдай алган жокмун?! Биз... элдей колубуздан көөр төгүлгөн уз эмес элек?!

Гүлнардын ызаланганын сезген Зарыл ага жүз бурбастан туруп, акырын жылмайды:

– Койчу, ошондойбу, Гүлүйжан?

– Ооба! – деди Гүлнар. Бул жолу тентек кыздын үнү ачууга буулуп толкундап чыкты. – Биз белек бере албасак да, аскерге кетип жаткан агайлардын колунан бек-бек кысып туруп: – «Агай, маскара болбо, катуу уруш!» деп айтып каларбыз.

Эмнегедир тентек кыздын көздөрүнө ысык жашы толо түшкөн эле.

Зарыл да аны ызаланта бергиси келбей:

– Антсең жараганың. – Белектин эң кымбаты – жүрөккө тийичү жалындуу сөз! – деп койду.

Эки кыз үйдөн чыгышты.

Бул кезде, мектеп алдына ат котолоп, эл жыйналып калган. Эңкейген карыдан тартып эс тарткан жашына дейре бир колхоздун эли бүт келген. Калдастап ашыгуу, бек-бек унчугуу көбүнчө өкүм сүрөт. Кызыл ала шай кийген келиндердин кээси суз салкын жүрсө, кээси кол жоолугун суу кылып ысык көз жашын сүртүнөт. Алар, чакы-

руу кагаз алып жөнөп жатышкан жигиттердин жакында-ры: сүйгөн жарлары, бир тууган эже, карындаштары, бирге өскөн жандай ысык курбу-курдаштары. Күпшүйгөн калың тондун ичинде тердеп алган абышкалар, чекесинен көк буу көтөрүлтүп ашыга басат. Алар колдоруна эпсиз иретсиз бир буюмду салпылдатып кармап алышкан. Кээсинин көтөргөнү чанач. Булуңдары дердейип, ичиндеги кымыз суудай чайкалып, челк-челк этет.

Куду өз соодасын жүргүзүүгө алдастаган мурункунун ашпозчусунан бетер, кээ бир абышкалар ашыгып-пашып бек-бек унчугушат:

– О, кагылайын, балдарым! О, Шамбет, Чаргын! Менин колумдан да даам татып кетсеңер, кагылайыңдар!

Элдин көбү мектептин жанындагы кичине дөбөчөгө жыйылды. Ал дөбөчөнүн алдын курчай, туура он араба чубаша турушат. Ар биринде экиден семиз аттар пар чегилген. Кээ бир семиздер, айланадагы уу-дуу, ызың-кызыңга элирип, жан кайышта тек турбай ооздук чайнап селтең этет, жулуна берет. Арабалардын бардыгы тең ящиктелген. Алдына саман төшөлүп, кээсине жапжаңы ала кийиздер жайылган. Жаз күнүнүн ысык аптабын тартып жайылган кийиз бетинен ысык илеби урат.

Акмандын тебетейи колунда, үстүндө кийгени кыргызча тик жака тигилген ак бешмант. Топчулуктары чыгып жүрөт. Бети албырып кашкайган жазы маңдайы тердеп алган. Дөбөчөдө турган эркектердин ортосунда локуюп жотолуу. Топучан туруп алып бек-бек унчукса, анын коңгуроолу бийик үнү башкаларды басып коёт.

– О, Сергей. Шамбеттер келсеңерчи! Ата кокуй, кыздар ай, берчүңөрдү берип, алчуңарды алып бүтүрсөңөрчү! Ой эл-журт, балдардын колун бошотсоңорчу! Келсеңерчи, – дейт жалпыга.

Дөбөдөгү элдин ичинде Дмитрий да бар. Бирдемелерин колтуктарына кысышып, кудай арбакка жалынган бир топ энелер да турушат. Алар Айымжан, Надежда Сергеевна, Каныштар, кетип жаткан балдардын энелери.

Камка карынын эски трайке чапанынын этеги жерге түшүп, жеңдери шөлп-шөлп этет. Бирок өзү ага кайыл, кайраттуу, чыйрак:

– Ой катындар, кантесиңер! – деп жүрөт, ыйлаган энелерди жемеге алып, картаң: – Силер балаңарды өлүмгө жиберип жаткан жериңер жок! Ыйласам мен ыйлайын. Жалгыз баламды кара жер алган. Өзүм мына, какчаңдап калгам. Менин да Турумбегим тирүү болсо, тигил Шамбет, тигил Элебес, Чаргындар менен бирге жөнөбөйт беле! Баланы кудайдан тилегенде ушундайга жарасын деп тилейт. Кой! Көз жашыңарды токтоткула! Күлүп туруп узаткыла! Ак сүтүңөрдү кечип калгыла!

Камка энелерди жемелеп таштап, кете турган жигиттерге келет. Аларга жалынып-жалбарат, ар бирин токтотуп алып, эңкейип бетинен өпкүлөп жумшак эриндери менен жигиттин бетин шилекейлеп жаштайт. Анан бир топ нускоолор божурап коюп:

– Ме садагаң! – дейт, өзүнүн кеби кеткен чөнтөгүнө кол салып же бир, же эки жумуртканы кармап чыгып, тигиге берип, – алып кой садагаң. Карып энеңдин өз алын билесиң. Теңге тыйын колумдан келбейт. Эки эле тоогум тууйт... Өзүң казатка жөнөп жатканда эч болбосо ушул жумуртканы бере албасам, башым жерде калганы болбойбу анда. Алып кой!

...Баякы шашкалактап, тоодон түшүп келаткан малчы абышка болсо керек. Чымчып буулган эки серке чаначты эки колу менен кармап, дөбөчөдө топтошкон эл ортосунда. Жыртак көздөрүн жыртаңдатып, бир жактан ал бак-бак этет:

– Ой чуркураган кандай алат эл болгонсуңар! Аркы Шамбеттерди кымызга жеткирсеңерчи эми!

Кошул-ташыл үндөр чыгып:

– Тура турсаң... кымызың качып кетпейт...

– Ой Сергей, ме, чай ичип кой...

– Ата кокуй, жүз эле сом болуп калды... – дешип жөнөп жаткан балдарга жол айткандар, бир жактан унчушат.

Элдин уу-дуусу бир аз басаңдайын деди. Шамбет, Сергей, Чаргын, Элебестер кетип жаткан башка балдар, эми дөбөчөдө. Ал жерде топтогон ата, эне, аксакал, көксакалдардын ортолорунда кыздардан Зарыл, Маруся, келиндерден Бурма, Акия кетирекей бирден, экиден кесени кол колуна алышып чаначтын оозуна тосуп турушат.

– О кагылайын эл журт! – дейт жанакы малчы абышка. – О кагылайын Ала-Тоо! Агарган агың, көгөргөн көгүң менен; жер, суу, тоо, ташың менен; өзүңдөн чыккан ырыс кешигиң менен; элинди коргоп, балдарыңды сакта! Өзүңдүн залкардай салмагың менен душманды белинен бас!

– О жараткан!

– О журт, кандай кокуй болгонсуңар? – деп калды Акман:

– Чурулдабасаңар. Балдардын тамагынан кымыз өткөрөсүңөрбү. Же кымызыңарды ичилбей калсын дейсиңерби?!

– Баса рас эмеспи, – деди Дмитрий да сакалын дирилдетип, бир жактан Акманга кошулуп. – Ай, ай, биздин кыргыз ай, кыргыз ай... Силер койго туз төгүп жаткан жериңер жокко? А балдарыңарды аскерге, казатка жөнөтүп жатасыңар го.

– Эки абышканын жемесинен кийин элдин уу-дуусу бир азга басаңчалады.

Кетип жаткан жигиттер эмес, деле оозуна арак, бозо албагандар да толкундуу – кызуу. А тиги Шамбет, бүгүн эл көзүнө айрыкча зор. Көңүлүн ачмакка Айганышын эркелетет. Кээде күлкүлүү кептер айтат. Калың болсоң жердей бол, баарын чыдап көтөргөн, деген сөзүн актагандай. Анын бүгүнкү мүнөзүнө, эл артыкча ыраазы. Артыкча токтоо жүргөн, артыкча кымызды көп ичкен Шамбет эле. Ал эми да ортодо локуяп турса, ага тигил чокчо сакал унчугат:

– Ой Шаке, менин кымызымдан да ичсең?

– О Текем тура. Алып келиңиз, чаначыңызды! Татынакай кол чаначтын оозун кайрып алып, албырган бетин жайылтып күлүп туруп:

– Ал эмесе, сиздин кымызды да ичкеним болсун! – деп Шамбет чаначта чайпалган ынак кымызды кылкылдатып жутту.

– Бах! – деди, Шамбеттин кымыз ичишине моокуму кана түшкөн абышка. – Ушинтип кымыз жутканыңарды эстеп, силерди сагынабыз го эми.

– Ооба акелер, эми сагынышабыз. Тез көрүшөбүз де-сеңиздер мыкты иштеңиздер. Күчкө-күч кошуңуздар.

Алп мүчөлүү Шамбет залкардай болуп тура калып көпчүлүккө карады. Жигиттин бул карашында талдоо бар. Эр бүлөө, минтип майданга кетип жатабыз. Биздин колдон бүткөрүлчү зор иштерге, силердин карууңар жетеби эми дегендей, ата-эне, эже, карындаш – көпчүлүгүнө милдет койгон караш.

– Мен сөзгө чечен эмесмин, туугандар! Үйдө болсун, түздө болсун, мен үчүн көпчүлүк сиздер сүйлөп жүрдүңүздөр. – Жигит күч ташыган зор колун жогору көтөрдү. – Азыр улуу, кичүү агайин сиздерден өтүнөрүм бул: биз ынтымактуу жүрчү элек, ынтымактуу иштешчү элек. Даныбыз да, малыбыз да жетиштүү болучу. Эми согуш! Биз алыстабыз. О кадырдуу агайиндер, силер мында ынтымак менен иштешкиле! Кеткендердин орду жоктолбосун. Бизди тез келтиребиз десеңер, кампа бөксөрсөсүн. Мал этинен түшпөсүн. А кишилер муңайчу болбогула! Силердин кайрат, силердин эмгек бизге күч, бизге жигер, мына ушуну унутпагыла!

Ал эми биз баштаган өстөн эскирбесин. Жеңиш менен бирге айлыбызга өчпөс шам түбөлүккө жанат. Акыйкат биз жакта!

– Бир арманым бар, – деди жигит, бир аз толкундап кетти. – Уулдуу болсом дечү элем, көтөнгө бир чаап, атын Таалай койсом дечү элем, эми согуш. Мен алыстамын, мен уулдуу болсом атын эми Жеңиш койгула! Жеңиш-Таалай! Бул сиздерге аманат, журт!

Жер дүңгүрөтүп көпчүлүк чуу көтөрүштү:

– Аманатыңды аткарабыз, Шамбет!

– Ак жолуңар ачылсык!

– Өзүңөр жеңиштүү кайткыла!

– О журт! – деп калды жалпыга бурулуп Акман. – Балдарды токтото бербейлик, жөнөтөлүк. Аскер иши так болот. Кечиктирбейлик! Кана, улуу, кичүү батаңарды бергиле!

Жаш, кары бирдей чурулдап турганда, жер сүйлөгөндөй дүңгүрөй түштү...

Тууган эл өз балдарын узатып баратышты.

Алдыңкы арабада Шамбет, Сергей, Чаргын бар. Агасын узаткан Маруся менен күйөөсүн узаткан Акия кети-рекей олтурушат.

Чаргын кызуу. Арабанын үстүндө тартайып тура калып:

– Аман бол, эл! Биз кеттик. Кетпесек да кеттик! Ашепке жок! Менин жөнүмдү жакшы билесиңер. Ажыдаарданмын. Гитлерди соргону баратамын! Мен так бүгүн, силер ичирген кымыз үчүн салгылашам! Көргүлөчү, эл Журт! Көргүлөчү, кыздар, келиндер! Биз жүрчү булуң тигинде калып жатат. Ой, Элебес, карап койчу, тетиги булуңга! Сага жомок айттырчу жер. Мен так ушул көгөргөн булуң үчүн салгылашам! – Узун жигит ушул күүнүн дирижёрунан бетер, колдорун жайып калды. – Ой Макиш, баягыда, Украинадан келген кыздын ыры кандай эле? Ырдачы, Акия экөөңөр ырдап жибергилечи!

Кыз ырдай баштады. Ага Акия да, Сергей да кошулду.

Повий витре, на Украину,
Де покинув я дивчину,
Де покинув кари очи,
Повий, повий, о пив ночи.

– Мына! Мына! Украинга! – деп Чаргын теңселип койду.

Аттар жүрүштөрүн тездеткен сайын дөңгөлөктөр чимирилет.

Акмандын жээрдеси ызы-чууга селтең этип ойсоктой басат. Абышка дале жылаңбаш, үстүндөгү ак бешманты ого бетер күнгө чагылышат.

«Б...» колхозунан чакырылган жигиттерди жеткирип бараткан он араба жолго чыкканда, күн так төбөдө болучу. Ал атайы дүйнө үчүн жагылган зор фонардай илеп-тенип мемиреген табын сээп, жер жүзүн көшүлтүп турган. Азыр оң чекеден төмөн эңкейип баратат. Көл жактан жорткон салкын жел келди. Күн илеби кайта түштү. Шамбеттер түшкөн араба дале алдыда беш-он саржан окчун баратат. Эртеден бери азан-казан түшкөн тууган эл, узатып кала бергенде боркулдап кайнап турган казан тымыгандай жым-жырттык пайда болду. Ат айдаган Маруся эле. Акия кетирекей бирде Марусядан вожжны талашат. Кайра эринин мойнуна колун арта салып таштап, заңкылдап ырга кирет.

Айтор келгенине эки жыл толсо да, али сүйгөн теңи Элебес менен эзилишүүгө кумары ташыган тентек келин Акия, алтынымды чын эле узатып жатамбы деп эртеден бери мас болгондой жүрөт. Жүрөгү туз куйгандай ачышат. Бирок сырын башкага сездирбеске тырышып оюн-чынга салат:

– Ой агайын, буларды биз кайда жиберип жатабыз, ыя!.. – Өйдө караганын көрсөк, өлүп кете жаздачу элек. Эми өзүн кетирип жатабыз. Бир күнгө калаага кетсе, же талаага түнөсө, оюбуз токсон бөлүнүп, төшөктө тогуз жүз оодарылып: «Ашыкпа, сен келерсиң үйгө...» деп кетүүчү курган жан, эми алтындардын таманына зар болобуз го...

Өткүр келин ачуу ызага мыкчылган жүрөгүнүн ачышканын алаксытып, заңк-заңк ырдайт кайра:

Кызыл болсо жарашат
Кыз башына такыя,
Кыса карап, каш кагат
Элебестин Акия...

– деп тигил даңкылдаган өткүр келин Акия кетирекей туурасында айылдын тентек балдары ырдап да жүрөт. Бирок бул ыр, Акиянын жаман апас-жүрүшүнөн улам

чыккан ыр эмес. Тек гана, жаш келиндин отгон, суудан жалтанбаган тентектиги айыптуу. Машина мыктай чымыр, баскан-турганы тырсылдак, тамга ойногон улактартай жүрөт. Ошого жараша мунун теңи Элебес этинен эт кесип алса солк этпес калың болушу – күмүшкө данакер ширеткендей бек абзел иш болду го. Кокус Элебес да бутактуу чегедектей тырсылдак жигит болсо, Акия экөөнүн турмушу а деп баш кошушкан күндөн тарта, – айт менен айбашы болот беле, же отто жанган чычала чекеде жарк этип, үйдөн мушташ кетпей, чыны, чайнек таруудайдан быркырап турат беле? О ким билет?! Абийри бар жигиттер бул тамашаны көрбөй ок өтсүн. Ошон үчүн да көп учурда үй-бүлөнүн бири тентек чыкса, бири жөнтөк болору бекер эмес-ов. Айтор Акия кетирекей эр босогосун аттап, Элебесине келгенден бери эркелиги күчөөдө. Кээде атасына асылгансып, Элебес байкуш иштен келип чарчап олтурганына карабастан, таяк, быягына тыкылдап өтө чыгып, чап моюнга асылат. – Чу! Жаныбар кек буудан, – деп желе берет. Анысына, Элебес кээде солк этпей койсо, эптеп жоош эрдин кыжырын кайнаткысы келген Акия кетирекей, эринин делдейген кулагын тырс-тырс черткилеп, чачынан булкуп, шак-шак күлөт. Канча калың болсо да буга чыдап беришке Элебес да көнө бербес-ов. Келинчегинин таштай салмагына чымыркана олтуруп:

– Акияжан, Акия-ов! Бир дейин түш?! – дейт ал. Бирок, тийишкиси келип турган тентек келин, Элебестин бирин уга коючубу, – Чу! деп теминген болуп шак-шак күлөт.

– О-ой Акия!

– Ов... ов... ов...

– Менден көрөрүңдү билесиңби?!

– Көрбөйм... билбейм...

– Болду байкуш... эки дейин?! Түш эми...

– Жок... түпшөйт... ха... ха...

Мындан аркыга чыдай албаган Элебес да өзүнүн мүнөзүндөй салмактуу колдорун артына кайчылаштыра берип, эки бутту бек кысат. Акия кетирекей безилдеген

боюнча кулап түшөт, кээде ушул оюндан от чыгып, Акия ыйлап:

– И чала! Сага эскерткеним эмне эле, – деп Элебес аны табалап олтурат. Бир жолу ушундай оюн кызый берип, Элебес Акия акенди домдоп да койгон. Жоош кишинин ачуусун көрө элек Акия Элебестен чындап жаакка жегенде, ачуу үнүн барынча салып өгүз догун карматкан болучу. Ошентсе да кылмышты өзү баштаган Акияда кылдай көк жок. Кирпигинин учунан жашы кургай электе Элебеске кайра асылат.

– Ыя! Сен эмне мени ыйлатасың, ыя. Тим койсо шалак эткизип жаакка чабат, ой! Күрөктөй болгон алакаңды урайын э. Көрчү, кайран жаагым ысып кетпедиби... өчүмдү он кайтарып алайынбы, ыя...

Экөө элдешкенден кийин:

– Биздин Акия чаңырыкты салганда кулагымдын тарсылдагы жарылып кетерине аз калды. Тамдын төбөсүндө күнөстөп жаткан тооктор, коркуп кетип туш тушка уча качты, – деп Элебес шылдыңдап күлсө:

– Ооба, сен ошондой кыйын болбодуңбу, кана, эркелетип койчу! Муйдунан өпчү! – деп кетирейген чолок мурдун Элебестин оозуна тозо берип ырдап жиберчү:

– Жайлоонун башы жашыл гүл
Жошулганда бир күйдүм,
Бир жакшыга бир жаман
Кошулганда бир күйдүм...

Анда кенебей жаткан токтоо Элебес, Акияныш ичин күйгүзөм десе, акырын жылмайып күлүчү да:

– Ошол бир жаманга кошулган өзүм болдум го, чиркин. Тартчы мурдуң жаман экен... Тфу!

Намыска чукул Акия кетирее кырс дей түшүп:

– Ыя? Эмне дедиң, кайра айтчы?! – деп Элебеске чыны менен таарынчу. Бирок ошол заматта эле өз өктөсүн он эсе арттырып ызасы таркап, кетирейген чолок мурдун үч кайтара өптүргөндө каткырыгы чыга турган.

Бул эркелик тынч кездерде, бейпил убакта чыккан беле. Биздин Акия бүгүн, этинен эт кесип алса солк эт-

пес Элебесин узатып келатканына өтө толкундуу. Илгеркинин келининдей тартынып уялуу мындай турсун, жанында миң киши карап турса да тастаңдап ылдам.

– Айда Макиш аттарды, айда! – деп сүрөөнгө алат.

Сергей Шамбетке арка салып олтурат, Көл бетине телмире карайт. Папиросун илеп тартып көгүлтүр түтүндү бурулдата үйлөйт. Беттери тамылжып узун коюлган саргылт чачы кабагына түшүп, сеңселе берет.

«Согуш каардуу, согуш кандуу. Канчабыз анда калып, канчабыз аман кайтаарды кудай билет.»

Шамбет болсо дале токтоо. Келинчеги Айганышты катарына жакын олтургузуп алган, Жана жөнөрдө:

– Кой, сен ушул жерден эле кал. Кыйналасың – десе.

– Барам эле. Бир тамда соксоюп жалгыз отуруп калгандакым жеңил беле? Сени же ата, эне узатпаса, же мен узатпасам... – деп жаш келин болбой койгон.

Жолго чыккандан бери Шамбет, ай күнүнө жетип бир үйдө жалгыз калып жаткан келинчегине оокат-тиричиликтин жөнүнөн кеңеш берип келатат:

– Биз кетсек эл-журт бар. Өсүп-өнгөн жериңдесиң. Ойдо далай иш жүргөн эле... Согуш тилекти кести... Аман– эсен төрөп алсаң белиңди бек буун. Адамдын акысын жер кайтарат. Колхоздун жумушуна чык. Эмгек адамдын акысын жебейт. Огородунду таштаба. Балаңа сак бол... Жаңылыктарды үзбөй жаз.

Зор жигит толкундай түшөт. Кайтып жазы алаканын келинчегинин санына коюп, тигил Сергей көгөргөн көл бетине кандай караса, бул өз келинчегинин жалооруган айыпсыз көздөрүнө ошондой тиктеп, унчукпай калат. Жигиттин минтип карашында терең сыры турат. «Сен эми зарыгасың? Кантер экенсиң?» дегендей, «Оорду моюнга ал, ачууга чыда. Санаага саргарба!» дегендей, анык сүйгөн жардын башына түшкөн оор абалды сезип, жүрөк сыздаткандык бар. Жаш келин замандаш жолдошунун айткандарын угуп, оюндакысын түшүнө келатат. Оозунан көп кеп чыгарбайт. Тек гана телмире карап терең ойлонууда. «Аман келер бекенсиң. Көпөлөгүңдү тизеңде

олтургузуп эркелетер бекенсиң. Же... » Айганыштын деми дирилдейт...

Алаканын анын санына койгон Шамбет дененин илеби көйнөктүн сыртына өтө түшкөндө, ай күнүнө жетип турган жаш келинчегинин эти ысык экенин сизди да:

– Акиш, сага күн өтүп кетпесин. Жоолугунду бүркөнө салынчы, – деп зор жигит бурула калып, Айганыштын ийнинен ылдый түшүп кеткен ак. бөртмөнү жогору көтөрдү. Үнсүз мөлтүрөп отурган Айганыш күйөөсүнүн лебин жандырган жок. Шамбеттин айтканындай кылып жоолугун оңдоп салынды.

Чаргын чап жаак болсо өзүнүн эсепсиз узун буттарын арабанын артын көздөй – ящиктин кырынан ашыра таштап, көкүрөгүн дагдайтып кулачтары жайылуу, эки ортодо додолонгон куржун-кечелерди жаздана жатат. Алакандай көздөрүн ачып-жуумп, эриге караса, дүйнө ага ымыр-чымыр болуп көрүнөт. Ою тумандуу да, бирок акылы тунук өңдүү.

«Уруш чыкты а?.. мен анык жөнөп баратамын го... » деген ой чылымдын түтүнүндөй көз алдына, кез-кез уюлгуй түшөт да, көздөрүн чоң ачып калат. Арт жактагы чубашкан ат-араба көбөйүп кеткендей, уюктан-уюкка чубап жаткан кумурскадан бетер учу-кыйры алда кайда.

«Баса! – деп ойлойт, Чаргын, арабалардын көбөйө түшкөнүн көрүп. – Жеке биз белек. Бизден башка колхоздор да өз кишилерин узатпадыбы. Бүтүн район! Бүт облус! Дүйнөнүн бардык булуң-бурчунан ушунетип арабалар калдырттап, кайдадыр кетип жататко?» – Ого бетер Чаргындын көзүнө аттардын буттары эрбелектеп, дөңгөлөктөрү чимириле берет. Арабада олтуруп келаткан эненин элечеги төө тапандай агарып, келиндин кызыл-тазыл жоолугу желге делбирегенсийт. Аларды тиктеген Чаргындын көздөрү ого бетер ымыр-чымыр тартып: «О, тентек дүйнө! – дейт өз оюнда ал, – бүгүн бардык элде ушундай го. Тетиги элчилеп узатып калып ушул бизчилеп чубап келататко. Ушундай болуп асыл жибектин эришин чубагандай болуп, эчен-эчен мыкты эр аза-

маттар элден бөлүнүп кетип баратышатко. Бирок мендейлер аздыр. Көбүн ата, эне узаткандыр, Көбүн алган катын, сүйгөн бала узаткандыр... Мен акмак ушул жашка келгиче бойдок жүргөнүмө кара, Баса ага ким күнөлүү? Ажыдаардан чыккан өзүмө чала».

Чаргын терең күрсүндү. Сергей ага бурула карап, үнсүз тим болду.

– Э Чаргын? – деди Шамбет, далысын салып тетири карап отурган калыбында ага. – Туруп отур. Көл жактан жел келип турат. Ойду, тоону көрүп отур.

– Көрүп келатамын! – деди Чаргын корс этип. Ызага ууккан жигиттин үнү кардыгып ачуу чыкты. – Баарын көрүп келатам! Бүтүн дүйнөнү көрүп келатам. Мына биз басып келаткан жолду да көрүп келатам. – Узун жигит дардайып жаткан калыбында асманды жарып колун силкип таштады. – Ушул арабалар чубап келаткан жолду а дегенде ким басты экен? Аны да ойлоп келатам! Канча адам, канча айбан басты экен... Канчасы акмак, канчасы акылдуу, канчасы ууру, кески, канчасы эшен, сопу, канчасы ажыдаардын бутагынан чыгып менчилеп катын соргучтар болду экен?! Муну да ойлоп келатам! Сен Шамбет, мени мас болду деп жатасың го?! Мас кишиң мендей ойго келсе ушул кезде дүйнө тыптынч болор эле. Ушак да жүрбөс эле. Согуш да болбос эле...

– А кагылайындар, силер да жөнөгөн экенсиңерго, – деп калган аялдын үнү, Чаргындын кебин бузду.

Бул кезде арабалар жол боюндакы бир кыштакка кире берген. Келаткан арабаларды көрүп атайы күтүп чыгышкан го.

Жол боюнда сороюп, алты-жети аял тосуп турат. Алардын ичинде орто жашап калган салабаттуу бирөө бар. Ал киши баскан бутун козгоп коюп, бети тасмал менен жабылуу турган береги чоң ак чакага көрсөтө сүйлөдү:

– О кагылайын кызым! Арабанды токтот. Балдар биздин колдон да суусун жутуп кетишсин. Мен да силердей балдарды чоңойткон кишимин. Эки бирдей баламды жаңы эле узатып турамын, кагылайындар.

Марусяга кошулуп Акия кетирекей да:

– Дырр! – деп вожжынын бир жагын жыя тартты, арабалар жол ортосуна чубаша токтоду.

Райондун борбору болуп турган чоң посёлканын чок ортосундагы аянтта кыжылдаган эл кумурскадай жайнайт. Жалгыз тоок оттоп чыкса башынан аягына дайын көрүнүүчү кең көчөлөрдөн жол тийбейт, төрт тараптан тең аттуу, жөөлү болуп чубап турган эл. Бош арабалардын көпчүлүгү көчө-көчөнү жээктей тизилип, тердеп келген аттар асман тиреген бийик теректердин көлөкөлөрүндө тынч туруп калган. Берегиде көчөнүн бурчунда турган бир аттык арабада, кейип-кепчип байбиче калыптыр. Жалпайта оронгон элечеги бир жагына кыйшайып, ээк алгычы ээгинөн төмөн түшүп кеткен. Өзү канатын сый чаптырган тооктой болуп, арабанын эки ырдванын кармаган калыбында ордуна козголо албай далдайып олтурат. Анын үстүнө төрт-бештер чамасында бир кыз бала, байкуш байбиченин бир этегин баса олтуруп алып, асманды карап дарылдагандай болсо жер-сууну төбөсүнө көтөрөт. Кыз баланын оозу арандай ачылып эки көзүнөн мөлт-мөлт кеткен ысык жашы ууртуна кирип төшүнө тамат. Улам бакырып көктүгүн салып чалкалай калган сайын, кызыл дукабадан тигип кийгизген бешмантынын көкүрөгүнө кыркалата өңкөй он беш тыйындык күмүштөр жарк-жарк этип кыймылдап калат. Беймаза болуп жаны күйгөн байбиче:

– О, кедейген катын!! Ушул ыйың менен эле кантип сен атаңдын маңдайында отурмак элең. О озондогон катын, кудайдын көзү көрбөйт... Силердин күл алаңарга калтырды го, түбөлүк... Эч болбосо энеси келбейби эми?! Катын башы менен быйбачылын кантесиң?! О, жосунундун башына... – деп байкуш киши, дарылдаган кызды кармап, алда кимди жемелейт. Бирок ыйлаган кызды сооротушуп, кейиген байбичеге назар бөлгөн бир киши жок. Көчөнүн ортосунда келаткан жоон топ аял, эркектин катарында чайкала баскан эңирейген кара келин:

– А байкуш, тетиги кыз кантет дарылдап. Ансыз да ый аз болуп жаткан эле?! – деп, жанакы араба жакка карап чүйрүндөп койду. Кесирдүү келиндин бул чүйрүңүнө да назар болгон киши болбоду. Демейде минетип көп чогулган жерде дарылдап бала ыйласа, бир топ эл ага үйрүлө калып: «Ой, баласын ыйлатыш таштап ата, энеси кайда жүрөт! Кандай жүрөгү муз немелер эле?! Коё кой, аке-тайым. Ыйлаба, кекилик! Энекең азыр келет. Атакең эт алып келет. Коё кой, кекилик... » дейт болучу. Андайда келин чүйрүңдөсө, эркек эчтеме дебесе да катын байкап: «Ий, мурдуң кесилгир! Береги уста акенин келини кантет?! Тегеректе аксакал, көксакал жүрсө, жанды көзүнө илбей жаман мурдун теңиреңде анткени эмнеси экен?! Жосунуң кургур... » деп эбиреп жатмак.

Бүгүн ал жыйын жок. Бирөөнүн кебин тыңшап кебетесине көз салып, этек, жеңин сынап олтурчу кез эмес. Элдин бет алганы улуу иш, ыйык милдет. Кайраты ачынып алыска жөнөөгө ашыккан боз балдар. Кан базардакы калың элдей кыжылдаган көпчүлүктүн арасынан жигиттер кылдай суурулушуп, аянттын ортосуна жетишке ашыгат. «Сенден калбаймын... кайда кетсең да бирге-мин...» дегендей ар бирин жоон топ киши ээрчийт. Алар – кетип жаткан боз балдардын эт менен челдей жакындары. Он ай көтөрүп омуртка сыздаткан эне бар да. Айырмач токуп, тай мингизген ата бар. Бир тамырдан сызылып, бир уядан чыгып, алдейлеп бирин бири көтөрүп чоңойтушкан бир тууган бар да. Дүйнөгө күндөй керек, булбулга гүлдөй керек теңине жуп өмүрдүн кызыгына шерик, сүйгөн жар бар.

...Шамбеттер да арабаларын көчөнүн боюна калтырышты. Өздөрү жоон топ болуп, эл көп чогулган аянтка карай басып келатышат. Акия кетирекей догун арткан – кишиче Элебеске кыналат. Анын мыртыйган күчтүү колдорун багынтып бек-бек кыса кармайт. Сергей менен Маруся экөөндө бир туугандык сүйүүсү ташыган. Ажырашпас кишилердей бирине бири жакындай басат. Чаргын болсо баягыдан көрө жоош. Эмнегедир арабадан

түшкөндөн бери басмырт болуп, басса узун буттары кез-кез чалыштай түшөт.

Жолдошунун бул чамасын көргөндө:

– Э Чаке. Кана эми, Саржаныңды сала башта, – деп койду. Шамбет саал мурутунан жылмая берип, – сенин буттарың ашепке шилтечү эмес эле го?! Кантет, ыя? Чалыштап басат да?

– Чалыштаса Чакемдин буттары да! – деди Акия кепти илип ала коюп, кетиреңдеп. Башка кишинин буту болсо эртеден берки кымызды көтөрө албай батып кетпейт беле, жерге...

Акиянын бул кеби күлкүнү күчөтө түштү. Чаргын өзү да келинге моюн буруп бир аз канталап койгулданып калган чоң көздөрү менен сүзө карап:

– Ыя! – деди, узун жигиттин үнү бул жолу каргылданып чыкты; – о, арам бучук... Токто! Боо алып бере албай кетирейип да турарсың мен кеткенде...

Ушунетип, «Б...» колхозунан келген жигиттер да, аянтагы кумурскадай кайнаган калың элдин арасына житти.

Эл аягы сууган кез. Көчөнүн үстүңкү бетиндеги чатырчасы көк темир менен жабылган, эшигинин алдында сыйда чыккан эки катар жаш теректер бүрдөп турган көп терезелүү узун ак тамдан беш-алты адам топтой басып аянтка карай жүрдү.

– Ана, келатышат!

– Жөнөтө турган болду!

– О кагылайын, балдар! Силерге журт ыраазы болсун!

– Каныңарды жерге бекер тамызбагыла! – дешип өз алдынча кобурап жүргөндөр бар.

– Жанакы топ адам аянтка келер менен аскерче кийинген узун бойлуу чап жаак жигит үнүн жаңырык менен чыгарып, бир аз убакыт тизме окуду. Тизме окулуп жатканда аянт үстү жым-жырт боло калган эле. Эми аскер кишиси кагаздарды колуна орой кармап алыш:

– Тизмеде аты окулбаган жолдоштор колхоз-колхоздоруна кайта беришсин! – деп, бир айтты да, үнүн шаңк эткирип калгандарга команда бере берди:

– Аты окулгандар төрт төртөн тизилгиле! Тез, тез! Жүктү арабага бер! Ар бир колхоздон бирден, экиден араба пристанга чейин барсын!

Баятан тынчып турган журт дүр эте түштү.

Орус, кыргыз аралаш өңкөй ышкындай солкулдаган жаш жигиттер аскер кишисинин командасы алдында чоң көчө менен жүрүп келатат. Шамбет, Сергей экөө алдыңкы сапта. Экөө бирдей зор жигиттерден экендиги артыкча азыр көрүндү. Көкүрөктөрүн бийик көтөрүп, түз бет алдыга карашат. Салмак аттап аяктарын бирдей басат. Эмгекте бышкан балбан колдорун тең шилтешет. Шамбет да, Сергей да ушул минутадан тартып башка дүйнөгө чыгып, жаңы эрежеге түшкөндөй өздөрүн өтө жооптуулукта сезет. – Мына замандаш азаматтарды биз баштадык. Калкагар тоодой болуп артыбызда эл калып жатат! деген кишилердей. Таянган тоосу бийик – тээп темир үзчү балбандардай ал экөө кайраттуу да, белдүү да!

Эртеден бери муңайым болуп басмырт жүргөн Айганыш эле. Эми эң алдыңкы сапта эң зор жигиттердин катарында бараткан Шамбетин көргөндө жаш келин көтөрүлө түштү. Жадаса этинин ооруксунганын да унутуп: – Койчу, өлүмгө кетип жатты беле? Ушунча адамдын алдына өзү түштү го. Ата-бабасынын арбагы колдор. Кудай жолун ачып, аман келип баласын көргүсү бардыр, – деп жаш келин кайраттанып кетти,

Аскер кишиси команда берип, райком менен райисполкомдун өкүлдөрү, каз катар тизилген боз балдарды пристанды көздөй узатышып, башка журт бака-шака түшүп орус, кыргыз дебей дүр этип, көчө-көчөнүн боюнда турган арабаларына чуркашканда:

– Келе бер Акиш!

– Биз арабаны жолго тартып туралык! – дешип Акия менен Маруся кол кармашып чуркашкан. Алар ары-бери караганча болбой арабага жетишти. Шамбет, Сергей, Элебестердин куржун-кечелерин түгөлдөп, пристанга барбай калган арабалардагы башка балдардын азык-түлүктөрүн да алып алышты. Ал аңгычакты, чайпала басып Айга-

ныш келди. Ай күнүнө жетип калган жаш келин баятан элдин уу-дуусунда боргулданып тердеп кеткен.

– Акырын, секеттер. Ичимди согуп албайын, – дегенине карабастан, Акия менен Маруся аны эки колдон тап-так көтөрүп, арабанын үстүнө чыгарып кетишти. Экөө бирдей Айганышка карап:

– Көчүгүндү бек бас! Куржундар түшпөсүн! – деп буйруп коюшту да аттарды айдады.

– Нө-ө!

Кең көчөдө агылган арабалардын калдырты кулакты тундурут. Алдыга өтүшкө ашыккан Акия кетирекей менен Маруся эле. Ушулардын гана иштери. шашылыш болуп өңгө эл жай жүргөнсүп экөө бирдей:

– Пош! Пош! – дешип алдыда бараткан арабаны жөөлөтүп, аттууну койдурга кетишет. Көп адам унчукпайт, өз жаны менен алек болуп арабасын четке карай тарта берет. Ал эми кээ бир кишилер жол бошотпой арабанын үстүндө селкилдеп баратып Акияга уруша кетет:

– Ой кетиреңдеген кандай ээн баш келинсиң?! Же сенден башкалардын аскерге узатканы жок бекен? Тарт! Артка жүр!

Маруся тартынса да, ага Акия көнбөйт. Тигини эмне айтты дебестен, өз аттарын соорулата салып, айдагандан айдап:

– Нө-ө! Пош! Пош!! – десе.

– Кап?! Мына бу сары бучук келиндин азабы... – деп алдыңкы киши тажаганда жол бошото берет.

Ошентип орус, кыргыздан жол талашып арабалардын алдына өтүшкө ашыгышкан Маруся менен Акия көчөнүн бурулушуна келгенде чоң курсак жээрде бээге минген кемпирге жакындады. Көз жашын сүртүнө албай келаткан байкуш кемпирдин минген бээси тополоңдо адашып калган кулунуна каралап кишинеп тура калды. Арт жактан кызуу менен келаткан Акия аттардын оозуна ээ боло албай, кишинеген семиз бээни арабанын огу менен сооруга койдурду. Бээ куйругун кыпчып алып мөңкүп-мөңкүп тигиндей кетти. Ээрдин кашын кармай калган кемпир өбөктөп барып аз жерден

жыгылган жок. Жана коркуп кеткен байкуш кемпир: «Көзүнө карабаган кандай сокур, бул» деп карт кабагын бырыштырып ачуу карап урушкучакты болбой, өтө чыккан Акия арабасын айдай берип шак-шак күлдү:

– О азамат эне! Анык атта чоңойгон киши турбайсызбы! Балаңызды узатып жаткансыз го. Көзүңүздүн жашын аарчып алып, менин арабамдын артынан келе бериңиз!

Акия кетирекей арабасын шарактатып, эл алдына чыга жөнөдү. Аскер кишиси тартипке чакырса да, тентек келин аны тооткону жок.

– Кагылайын жолдош, командир... эрибизди узатып, өзөгүбүз өрттөнгөнү да аз эмес. Ой кагылайын жолдош, артка дейсиз да, эч болбосо эрибиздин бетин көрүп баралык! – деп шакылдаган Акия, стройдогу жигиттерге катарлаша жөнөдү.

– Капырай, береги кетирейген сары келиндин эри кандай неме болду экен.

– Ким билет, он беш эрди бир узатып– жаткансып жалактайт эле жалактайт – дешип, өзү Акиядай боло албаган кээ бир немелер алдыртан ушактап да калышат. Андай ушакка кулак коюп олтурушка биздин Акияда убакты да жок. Эгерде ал ушакты кулагы укканда да: «Бышш, тилиңерде сөөк жок. Эркиңер келсе эки кулагыңарды тең чойгула» – деп эликтеп салмак. Бирок адамды адам бирдей таанып, бирдей баалачу беле. Журт көзүнө тез түшкөн Акияны мактап жүргөндөр да бир топ. Көбүнчө тигил стройдогу жигиттер Акияга толук ыраазы го. Тентек келиндин жүргөн-турганын мактап келатышат.

– Капырай, тетиги бучук келин ай! Көргүлөчү. Мурду узунураак болсо жумурай журтту жалгыз бийлеп кетмек экен. Ой пале!

– Э тиши кетик болсо да көңүлү тетик да...

– Жок, деле эти тирүү азамат экен!

– Ооба! Анын: жанында кыргоолдун бозтегиндей койкоючу сенин катының:– бутун баса албай, мурдун тар-

та албай калды. А тиги бучукту кара! Ташка чыккан балатыдай; этек, жеңи кең жүрөт. Теги тырсылдаган азамат экен өзү. Эри ким мунун? Арман кылса көзүнөн чыгар буга!

23

Бая чакыруу пунктынын алдындагы аянтта аскер кишиси бек-бек атап тизме окуганда Чаргындын аты чыкпай калган болучу. Ошондон тартып чап жаак Чаргын катуу алакетке түштү. «Бул эмнеси. Же мени бирөө аскерге да жарабайт деп ушактаганбы? Же доктурдан жарабай калдымбы?» деген ою канын кызытып, ызасын ашынты. Куду өзү айдаган гектарды өлчөп жаткансып, арышын кере-кере басып келди да, тизмени окуган аскер кишисинин так маңдайына тура калып:

– Ой жолдош! Токточу. Мен кана? Эмне үчүн жокмун? – деди.

Аскер кишиси Чаргындын мамилесине мурутунан жылмайып койду да:

– А мен, уже түшүндүрдү, – деди.

Чаргындын өңү саал бозоро түштү да (Ал аша намыстанганда ушинтип кетичү), тигини уруп жиберчүдөй демитти.

– А... Мен... эч нерсеңди түшүнгөн жокмун!

Ал жерде тургандар Чаргынга карашты.

Аскер кишиси токтоо гана жылмайып койду:

– Ну, колхозуңа кете бер.

– Кетпеймин! – деди Чаргын баякысынан бетер ызаланып, – мен мында кайра колхозго кетиш үчүн келген эмесмин! Мен... өзүмдүн жолдошторум Элебес, Шамбеттер кайда барат, мен да ошол жакка барам. Тизмеден атым чыкпай калганына макул эмес, мен түшүндү?

– Ну жакшы, а азыр кайра кете бер... убакыт келет, чакыртабыз.

– Ашто-о? – деди Чаргын орусчалаткан болуп, эки алаканын жая берип, чалкалай түшүп, – меники убакыт

келелек, штоли? – Ал тигил кырка тизилген жигиттерге көрсөтө берди. – Ушул элге келген убакыт, мени аттап кетет, штоли?

– Ой жолдош, – деди Чаргынга топтун ичинен орто бойлуу чыкчыйган адам: – сиздин фамилияңыз ким?

– Коңуруп Чаргынмын. Өзүм «Б...». колхозунан келдим. Жыйырма тогузунда, саат төрткө деген повескам да бар!

– Аны билебиз, жолдош Коңуров...

– А билсеңиз ошол.. мен жолдошторумдан бөлүнүп кала албаймын!

– Барасың, жолдош Коңуров, барасың. Бүгүн болбосо эртең, акыр-барасың. Ага дейре белсенип колхоздо иштей бер...

Мукактана калган Чаргын ага каршылык айтканча эл ичинен сүйлөгөн абышканын үнү чыга түштү. Ал бир бутуна кепич, бир бутуна галош кийип чолок куйрук тору байталга минип, жыгач үзөнгү тепкен, башында малакай бар боз тондун ичиндеги көсө киши болучу.

– Ай, балам, – деди элди өзүнө каратып, көсө абышка, Чаргынга. – «Шак-шак эткен катынды үй чечкенде көрөрмүн, бак-бак эткен текени суу кечкенде көрөрмүн» дейт. Эр киши мындай болбойт, элден беш чыны кымызды артык ичкен көрүнөсүң, коржоң-коржоң этесиң! Жаныңдагы жолдош эмне деп турат? Сөзгө түшүнбөйсүңбү? Военкоматтын да өзүнчө планы бар. Сен колхоздо эче норма аткарасың, ошондой жумуш бул да. Эрдик сабыр да! –Көсө чал эриндерин чорчоңдотуп Чаргынды туурап койду. «Чолдочум, чолдочум» дейсиң. Же саа, биздин заманда жолдош табылбай калмак беле. Бүгүн Сергейбайдан калсаң, эртең Мергенбай бар. Эртең Мергенбайдан калсаң, бүрсүгүнү мына мени менен бар. Же бүгүн түндө түндүгү отуна түшүп, тып-тыйпыл болот деп турсыңбы герман! Мынча жакадан алган жоо, же жакаңды жулмайынча, же жанын бермейинче тынычу беле! Камынган жоо кардан келген чапкындай, муну жыкмакка эмне дебе. Ой жолуң болсун, сенин! Же биздин замандын

кишилери алыштан-чалыштан тартынчу беле? – Боо, сен да барасың, мен да барамын! Бирге билек ачышат, бел майышпайт, сан күчүнө бел эмес, кан баш иет. Бүтүн эл чыгып, торой чалса, бул душман ташка жыгылат, – мээсин жаят. Сен барып мен калмак белем! Же биздин Сы-Сы-Сы-Р да эркек туулган карга жалгыз эле сен белең?! Жайыңа койсо... Өз төшүн өзү жара муштап эр болбойт киши. Ой жолуң болсун сенин?!

Көсө абышка колундагы шапалак менен байталын моюнга тарс салды да, боз тондун эки өңүрүн эки жакка ачып жиберип, стройдо тизилген жигиттерге чөлдүн бүркүтүндөй окурая калды:

– Ой балдарым! Мен бул сөздү бириңерге айтпайм, баарыңа айтам. Өз төшүн өзү сындыра муштап эр болбойт киши! Силер тойго баратпайсыңар. Силерди эл, ат жалынан кан аккан казатка узатып жатат. Талаадан таяк жеп үйдөгү энеге даттанычу жашыңар өз жолу менен өткөн. Эми силер эл багычу эренсиңер, талаадан жоо жеңгиле, үйгө күлүп келгиле! Багы ачыктын маңдайы жарык. Болду! Башка айтар сөзүм да жок, силерге! Алло-и-акпар! Жолуңар ачылсын! Душман таш капсын!

– Туура, кагылайын ата!

– Айтканыңыз келсин!

– Боз тондун жакасын алтындай сөзү менен берметтеген сиздей кары сүйлөсө, өз тамырынан сызылып чыккан биздей уулдары эмес, Ала-Тоонун карт мөңгүсүн эритичү!

– Ой аке! Жигитке кайрат беричү, баштап казатка алып барычу, силердин ушул нуска болучу.

Дешип, журт дуу эте түшкөндө, стройдо каз катар тизилген жигиттерди аскер кишиси баштап алып жөнөгөн.

...Аянттагы элдин айлына кетүүчүсү айлына кайтып балдарын узатуучулары көчөнү чаңга толтуруп пристанды көздөй шарактатып, журт аягы сууп калган кез эле. Ызага жаны ачышып түнөрүп жалгыз калган Чаргын, өз колхозунан келген бир арабага ээ болду. – Чаргын

болсо кетпей калды дешип, Марусялар калтырып кеткен өзүнүн куржун-кечесин, ал кайра салды. Калгандар ашканалап, пивонун изине чөп салып кетишкен го. Чаргын алакандай чоң көздөрүн алаңдатып эки жагына карады эле, тааныш киши көрүнгөн жок. Тек гана колунда көтөргөн баласы бар: «Эми, канттим, учураша албай калмак болдум э» — деп безилдегендей болсо таңдайынан чаң чыгып, баласынын салбырап кеткен ороо-чылгоосун жыйып алууга да чамасы келбей, бир келин дедек уруп көчөнүн тиги бетинде баратат. Кечигип калып, пристанга жете албай бараткан келин экенин Чаргын сурабай билди. Бирок кайнаган ызасы али тарабай бүт элжурт менен жоолашкандай болуп жүргөн бир мүнөздүү жигит: «Келиңиз, менин арабама отуруңуз», — деп келинге тике айтышка намыс кылды. Антсе да ыксыз намысты ээрчип, унчукпай жүрүп кетишке бечара келинди аяп, Чаргын арабанын ортосуна тартайып туруп алды да, вожжинин учу менен аттарды соорулата берип, кыйкырып калды:

— О, пристанга баруучу ким бар! Ким бар...

Эти ачынган семиздер, бош арабаны шарактатып алып жөнөдү. Ошол замат качаанак тосконсуп, көчөнүн тиги бетинен да, бул бетинен да бир топ адам кыйкыра чуркады:

— Ай табарыш, пастой!

— Ой, мен бар, токто, жолдош!

Шарактатып кең көчөгө чуу түшүргөн Чаргын бир кварталча барганда аттардын оозун араң жыйды эле. Баякы бала көтөргөн келин:

— Ой кагылайын, мени да сала кет! — деп баласын бооруна жапшыра кучактап, жоолугу артына кеткен боюнча, жан алекетке түшүп чуркап келаткан экен. Олда Чаргын, Чаргын ай! Ушундай мүнөзүң кызык сенин. Байкуш келинди мынчалык убара кылбай, жана эле жаныңа отургузуп алсаң эмне болот эле. Бирок Чаргындыкы да туура. «Келиңиз» деп жеке келинди тынч отургузуп алганда мейрим канча. Андан көрө кысталаңдык бул бол-

со, унаа көзүнөн учуп бараткан кишилерди арабасына ушундайча олтургузган кызыкко, чиркин!

Күшүлдөп-бышылдап арабага түшө албай жаткан кишилерди:

– Болгула! Пароход жүрүп кетет... Күтө турган алым жок, – деп, Чакең кайра шаштырбайт бекен. Баякы бала көтөргөн келин менен жети-сегиз кишини арабасына үймөлөктөтүп алып, пристанды кайдасың деп Чакең да келаткан кез.

– Ой, менин азыгымды тепсеп салбагыла! – деп ал кез-кез жолоочуларына эскертип коёт да, аттарды айдай берет.

Өз ичинен бул узун жигитке миң кайтара ракмат айтып келаткан бечара келин өзүнүн толук ыразы экендигин билгизмек болуп:

– Жок, агай. Куржунуңуздан кам жебеңиз. Аттарыңызды айдай бериңиз! – дейт.

Район турган чоң посёлкадан узап чыккандан бери Чаргындын арабасына чегилген эки семиз бирде бөрү желеши менен желе калышса, бирде таскак салып төрт дөңгөлөктү шарактатып ала жөнөйт. Тиги көлдөн бери эки ортодо көз кайкыткан жашыл мейкин – буудай талаасы. Ошол жашыл мейкинди жарып өткөн араба жолунун эки жээгинде өзөк тартып ыргалган буудай өсүмдүгүнө бозомук чаң чөккөн. Бул баятан борпоң топуракты буруксутуп, ат-арабанын көп жүргөнүн баяндайт. Чаргын аны көргөн сайын «элдин арты болуп калган экенсиң го» деп өзү менен өзү урушуп келаткан жолу болучу.

Бир маалда:

– Ой Чаргын, сен белең! – деген тааныш үн кулагына шак этти.

Бурула караган Чаргын, Нуркасым деген өзүнүн бир замандагы жолдошун көрдү. Нуркасым мындан беш жыл мурун «Б...» колхозуна башкарма болуп иштеп кеткен. Чаргын менен да, Шамбет, Сергейлер менен да жолдошчулугу өтүшкөн жигит болучу. Эми кара суусар тебетей-

ди баса кийип, ак жал тору жоргосун айдатып эпкин урдуруп жете келиши да ошол жолдошчулуктун милдети го. Ээликкен жорго ат-арабаны жандай салып ээси эки тизгинди жыя кармаса да, оозун бербей ок жыландай атылып ойсок-ойсок басат. Майда көкүл эки кулактын алдына жайылып, уюлдуу маңдайы өйдө тарткан эликтей тастандайт. Кучак куйрук бураң-бураң этип жол жээгиндеги өсүмдүккө чабыла берет.

– Ой!.. Атаңдын көрү о-о-й-й! Нуркасымсыңбы, ой! Сен кайдан пайда боло калдың, ыя? Асмандан түштүңбү же буудайдын арасынан чыктыңбы, шайтан?

Чаргын чап жаак айга атырылган арстандай тура берип колун созду. Бул – Нуркасым деген нурдай жайнаган кызыл жигит экен. Эликтин шыйрагына алакандалган ичке жылан боордун бүлдүргөсү оң колунун ортонуна илинүү. Ойсоктогон тору жоргонун ак жалынан аша эңкейип Чаргындын колун кысып:

– Э, тартайган акмак! – деди, көптөн бери көрбөгөн жолдошун. Айтор Чаргындын жолоочуларына бул экөөнүн минтип көрүшүп, минтип учурашканы ич ысыткан тамашага айланды. Баласын бооруна кысып олтурган жанакы келин: «Баса, боз балдардын тамашасы ушул эмеспи» деген кишиче эки көзүн жал-жал эткизип Нуркасымдан албай карайт. Коюу чыккан кара каштарына жарашыктуу келтирип, суусар тебетей кийген сулуу жигит ансайын ажардана түшүп:

– Ой тартайган акмак, – десе, үнү токтоо анын өзү сыпаа. Тек гана жолдошуна ысык мээрим түшүрүп, кепке келет. – Сени да кетип баратат деп уктум. Учурашып калайын дедим... Шамбет, Элебестер кана? Силерден жөнөп жаткандар кимдер?

– Э! – деди Чаргын колун силке таштап, тентек сүйлөп. – Кимдерди эмне кыласың, кетип бараткандар мына биздер... жүрү сен да! Бизден калып мазар болмок белең. Жоргонду пароходко сал! Капчыгайга барганда союз жейбиз. А кыйбасаң, командирге берсең тапанчасын салпылдатып короздой койкоюп минип алат.

– Шашпа, Чаке... мен артыңдан барамын. Азыр арабаңды токтото тур. Коштошуп алалык.

– Ой, эмне дейсиң?! Бери карачы! Чын Нуркасымсыңбы, же буудайдын арасынан чыга калган шайтансыңбы? Чын Нуркасым болсоң айда, бастыр, Шамбеттерге учураш!

– Болду, Чаке. Мен силердин кетип баратканыңарды райондон уктум. Баякы Дмитрийдин досу тармал сакал Метке айтты. Тыкыр иш менен жүргөмүн. Болбосо пристанга жетип кайтышты сенден сурабайт болучум. Шамбет, Сергейлердин колун кыса кармап туруп салам де, менден!

Чаргындын арабасы төрт-беш минутадай токтой калды.

Нуркасым чийбаркыт бешмантынын төш чөнтөгүнө кол салып, жалаң элүү сомдуктан бир тутам акча алып чыгып:

– Ме, Чаке, – деди санабай сунуп Чаргынга; – кокус баарын өзүң алып алба. Тигил Шамбет, Элебес, Сергейлерге берген чайым ичинде. Токтой тур, дагы...

Үзөнгүнү тээп, ээр үстүндө тура калып жигит, галифе шымынын кең чөнтөгүнөн жарым литрдик көк моюнду сууруп чыкты.

– Ме, акмак!

Чоң көздөрүн алактатып күлүп жиберген Чаргын:

– Ой чочкоң о-ой-й! Эми калсаң да мейлиң, – деди, арсак-арсак күлүп.

– Ачуу-таттууну бир татышкан курбалдаштар элек. Пароходко олтурганыңарда биздин жеңиш үчүн бөлүштүрүп койгула!

Бул жолу өзүнүн пароходко түшпөсүнө көзү жеткен Чаргын:

– Э достум... Пароходко чейин да далай ырысым тургандыр! – деп колуна алган көк моюнду чоң алаканы менен көчүккө сокту эле. «Бүп!» этип ыргып кеткен тыгын эки аттын ортосуна түштү. Чаргын да бирдемелерди баж-баж сүйлөп, куржундан көк чүңгүлөгүн алып, жарым литрди бөлө куйду.

– Мына! Эл журт, тоо-таштын эсендиги үчүн!

– Сенин да акмак... кайрылып, Ала-Тоону аман көрүшүң үчүн!

– Бул жолу эсен кайрылышыма шегим жок, достум...

– Чаргын чоң көздөрүн бажырайтып күлүп койду да аракты тартты.

Бөтөлкөдө калган ичкиликти чүңгүлөгүнө бүт куюп Нуркасымга сунду:

– Ал, Нуке! Ич! Кудай билет, кандай болорду, тартынбай сок!

Алибеттүү Нуркасым чүңгүлөктөгү аракты суу ичкендей бир жутуп, козголгон жок.

– Аман болгула. Үзбөй кат жазгыла! Шамбеттердин колдоруна бек-бек кысып кармап кой мен үчүн! Кош, эми тартайган акмагым!

Сулуу жигит толкундай түшүп, Чаргындын колун бек-бек кысып коштошту. Бирок, колдорду бекемире кысыштан Чаргын да өз өктөсүн бергени жок. Демейде ушунтсе – «Ой, Чаке колумду сындырасыңбы», – деп Нуркасым уруша кетет болучу. Эми кайрылып көрүшөр-көрүшпөсү илме кайып, казат жолуна бараткан курбалдашын кечирип койду. Чаргындын шадылуу колдорунун күчүнө өзүнчө баа берди: «Кайран жигит, ажыдаардын бутагынан чыкканың да төгүн болбосо керек». Анан биротоло коштошту:

– Кош эми Чаке. Жолуң ачылсын!

– Э-э, кошсо кош! – деди Чаргын жалгыз өзү бир топ элдей баж-баж сүйлөп. – Ой шайтан! Үйдөгү жалжалыңа менден салам де! Ага катуу айт, кокус мен келгичекти башкага бурулуп кетпесин. Уктуңбу, унутпа! Кокус бузулсаңар, атаңдан көрбөгөндү менден көрөсүңөр, уктуңбу!

– Уктум, тартайган акмагым, уктум!

Нуркасым теминип койду эле ээликкен жорго ат Ала-Тоого бет алып төрт аякты устарадай серпе таштап, кайып кетти.

Чаргын болсо тигил көгөргөн көлгө азыр кирип барчудай аттарын соорulatesып, арабасын шарактатты.

Жол үстүндөгү эл пристанга тегиз келишкен кез. Жадаса бөлүнүп жалгыз калган Чаргын да арабасын калдырттатып катуу айдап кашаттан бери түштү. Пристанга карай ыктап, тартипсиз кыжылдаган журт азан-казан. Куду рой учурган аарыдан бетер уу-дуу. Берегиде калың топтун ичинде бир катындын жоолугу артына түшүп башы карарат. Узун сары жигиттин мойнунан бек кучактаган, эчкиргендей болсо ачуу үнү кулак тундурат. Кебетеси тигил жигиттин бир тууган эжеси го. Ый аралаш айткандарынан улам байкасаң, бири эркектен жалгыз, бири кыздан жалгыз белем. Бирок канчалык жалгыз болушпасын, – артык чыңырыш экилүүнүн иши экен. Аял бир тууганын бакырайтып мойнунан бек кучактап туруп обу-жоктук кылып заңкылдап кошуп жиберди...

– Ой тентек дүйнө! Эч болбосо мени ушунетип эже узатсачы... – деп, а дегенде тигил аялга жаны ачый түшкөн Чаргын эми кырс этип ачуулана кетти. – Ой атаңдын көрү... Өлүмгө узатып жаткансып... Жоросу жаман кандай катын?! Теги жол бергилечи! Пош! Пош!

Чаргын арабаны туруп айдаган калыбында чоң көздөрүн алаңдатып көпчүлүктүн ичинен Шамбеттерди издеп келатканда:

– Ой бери тарт! – деп унчукту Акия ага. – Сен кайда жоголдуң? Казатка кетчү киши сендей болобу?!

Шамбеттер болуп «Б...» кыштагынан келген адамдар чогуу турган. Алар Акиянын кебинен дуу күлүштү.

Деген менен Акия да абыр-дабырда ээликкен чалпоодой кызуу болучу. Кээ учурда ээ-жаа бербей өтө эле кети-реңдеп кетет. Пристанга келип пароходду көргөндөн бери:

– Эми сен менден кетесиң э, жаным! – дейт да Элебесинин мойнуна асылат.

Токтоо Элебес:

– Акиш, элди кантесиң, – десе, Акия аны кулагына да илбейт. «Эл өзү кечирет. Айыптабайт» деген кишиче укмаксанга салат.

– Ой жаным, сагынам го сени... – деп, көз жашын ирмей өксүп жиберсе, ысык илеби Элебестин беттерине урат. Ары кызып, ары ызага буулуккан оттуу келин өзүнүн сүйүүсүн тамгадай басып, эринин эсине калтырсам дейт. Кээде үч колдун башын батырып оймак почту салып, Элебестин этин үзүп алат. Жайчылык кезде минетсе канча калың болсо да: «Ой оңбогон бучук, этимди оюп салдың» деп кайкалайт беле Элебес. Эми калың жигит алыска кетип жатканын эске алып, келинчегинин экилүү жоруктарына солк этпей чыдады. Бирок Акия кетирекей кечке эле өз эринин жанында үйрүлүп калган жок. Ал кетирендеп оттон, суудан жалтанбай жүрүп, Шамбет, Сергейлер менен да, бир колхоздон келген башка жигиттер менен да ысык коштошту. Тек гана:

– Кош секет, аман бол уул! – деп жигиттерге кадала карап колдорун кысты...

– Кош, Чаке. Эми сен кал, – деди Шамбет, колун кыса кармап туруп Чаргынга. – Колхозго да киши керек. Айгыр атыңды өстүр. Эңкейген кары бар, эс тарта элек жаш бар, аларга баш-көз бол. Ыйлаганы болсо көз жашын сүрт. Билбегенине кеңеш айт. Акылыңды кош. Кыскасы өзүң колхоздо бир күн турсаң да, эки күн турсаң да, бизди жок санатпа элге. Мени да, Сергейди да, Элебести да ушул кеткендердин бардыгын бирдей жок санатпай ордун бас, курбум!

Чаргын азыр оор милдетти сизди. Өзү алардан бөлүнүп калганына жүрөгү өйүсө да сыр берген жок.

– Кам жебей бара бер, локуйган арам, – деди Шамбетке Чаргын, сөзүн кайра тамашага чалып. – Силер эми өз сапарыңарды билгиле. Найза сунуп жоо качырышты билгиле. А Чаргын болсо силердин катарга кирбеген, жоопкерчиликке жарабаган киши. Эмне иштерди өзү билет. Силер эми Чаргын жөнүндө кам жебей эле койгула. Ир алды тегирменчи жеңең баштап катындар эми Чакеңдин соңунда да. Ал карып кетти дээрсизер. Ырас, жашы жүзгө барса да дымагы күр-күр... тилдин учун

тиштей сүйлөп каш секиртсе текебери жок он сегиздеги кызыңды мындай тур дейт. Аны кантесиңер?!

Чаргындын кебине жолдоштору жан алы калбай күлүштү.

– Күлсөңөр да, күлбөсөңөр да иштерим ошол... Жеңеңер каш секиртет, Чакеңер ага жер карабайт, – деп күлүп туруп чөнтөктөрүнөн өзүнүн акчасын да, Нуркасымдын берген акчасын да чеңгелдеп сууруп чыгарып, Шамбетке да, Сергейге да, Элебеске да санабай сунду.

– Ме! Алгыла!

– Кой, акча саа да керек. Өзүңө калтыр дешип Шамбеттер айтса:

– Эчтеме эмес, – деди Чаргын башты чулгута сүйлөп. Менин жөнөшүм силердикинен да барктуурак болот. Э, аны эмне кыласыңар. Азыр тыйын эсептешүүгө чолоо да жок. Үч кошкондун базарында бөз соодалаган киши эмеспиз! Мегиле! Деле куржунумду да бердим!

Эки көзү бышырылган тамакка тирелген чоң кызыл куржунду Чаргын бир колу менөн так көтөрүп, тигилердин азык салган куржундарына кошо таштаганда, Шамбет ага:

– Ой, Чаке, алалык теги, алалык. Бышкан тамакты ыргытпачы! Идишиң өзүңдө калсын! – деп куржундун оозун сөктүрүп, ичиндеги бир козунун эти менен боорсокту бөлүштүрүп жиберди. Анан Чаргынга байкатпай козу карын майды бир көзүнө калтыртып Шамбет:

– Мына, Чаке. Ичиндегисин бүт алдык. Куржунундун деле кереги жок бизге. Кийин өзүңө да идиш керек болот. Дайындап айтып ичинде бир козу карын майы менен куржунду бош өңдөнтүп бүйрө кармап келип, кайра арабага таштап койду. Ар ким менен бир бажылдашып кош айтышып жаткан Чаргын Шамбеттин антип куржунду кайра таштаганына көңүл бөлгөн жок.

Ал аңгычакты болбой команда берилди:

– Жолдоштор, пароходко олтургула!

Жээк ызың-кызың, уу-чуу, соңку кучакташуулар. Соңку өбүшүүлөр менен жигиттерди пароходко узатты.

Көлдүн бети чыбырчыктап, болор-болбос толкун бар. «Дүкүдүк-дүк, дүкүдүк-дүк...» эте баштаган зор пароход бир-эки теңселип койду да, кең кернейинен кара кочкул түтүндү бурк-бурк үйлөтүп пристандан козголду. Бийик мачтанын учундагы кызыл туу кечки нурга чагылыша берген сайын – өрттөй алоолонот. «Немецтик басып алуучуларга өлүм!» деген бетиндеги ак жазуу бирде окулса, бирде окулбай, «лап-лап!» делбирттөөдө.

Пароходдо кеминде беш жүздөй адам бар. Бардыгы тең жээк жакка карашат. Өскөн жер, өстүргөн элге кош айтышып көбү кыргыздын ак калпагын булгалашат, көбү кыздын берген жоолуктарын силкишет. «Б...» колхозунан келген боз балдар үстүнкү палубага чыгып кетишиптир. Шамбет, Элебес алдыңкы катарда жээкке карай жоолук булгалап турушат.

– Кош! Кош! Аман бол, эл!

Балдарын узатып калып жаткан ата, эне, аял, эркек, улуу-кичүү түп көтөрө чурулдап, жээк уу-дуу, ызың-кызыңга толгон. Өздөрү да оңтойсуз иш кылып, тигил кетип жаткан баласынын да сай сөөгүн сыздаткан кээ бир экилүүлөр кой-айды угушпайт.

– Ой! Жаман жороонду ташта! Биз балдарыбызды өлүмгө кетирип жатпайбыз! – деп бир жактан жеме айткандар бак-бак этишет. Бирок биринин кебин бири укпай уу-чуу түшкөн журт, пристандан жаңы козголуп узап бараткан пароходко карай кол шилтешип жамырап турат...

Бирин-бири кубалап келип жээкте шарп-шарп этип кум чайкаган майда толкун буттарынын башына жабыла кетип турганын сезбестен, курсагын челкейтип жаш келинчегинин шолоктоп ыйлап калганын көргөндө, эч эчтемеден козголбочу эр жүрөгү болк-болк согуп, сөөгү жашый түшкөн Шамбет:

– Ой аттиң ай!.. – деп артына бурулуп, жибек жоолук менен көзүн сүрттү.

Узун саргылт чачтары уюлгуп маңдайына түшкөн Сергей да жолдошунун ал-абалын сезип, аны аяп кетти да;

– Ну, Шамбет... мейли... эчтеме эмес. Биздин жүрөгүбүз таш эмес. Раз... Айганыш жалгыз. Боюнда бар... көздөн жаш чыкса кылмыш болбойт. Ушун үчүн эле, жоого кыжырланасың да.

Шамбет уялып кетти. Көз жашын билгизбеске аракеттенип:

– Ой тобо... – деди күлгөн болуп, бирдемелерди калп кобурап. – Сергей, сени туурап мен да жоолук кармап алыпмын... Түк жарашпайт экен... көрсөң...

Зор жигит жоолукту алаканында жая кармады эле. Жука жибектин бырышкан бүктөөлөрүндө «Тынч күндөрдөн белек!» деген саймасы окулду...

Шамбет кайта бурулуп караганында, жээк алыс калган эле. Тигил келинчеги дале баякы ордуна козголо элек. Түнөргөн тилсиз көлгө арызын айткансып толкундун четин басып катып турат. Эми аны Маруся менен Акия экөө эки колтугунан желөп турушат ко. Кылак-кылак этип ак жибек көйнөгүнүн гана этеги делбирттейт. Күндүн кечки чагылышы көлдүн бетин жалтыратып, жээкте калган жаш келиндин сөлөкөтү да кумурскадай болуп улам кичирүүдө. Кара кочкул түтүнүн көл бетине калтырып пароход улам сорулуп, улам алыстайт.

– Кош, уулдар. Кош, боорунда уул өстүргөн мээримдүү, салкын Улуу-Тоо!

Күн тоо-тоодон ашты. Караңгылык пардасын жамындай көл үстүн иңирт каптоодо. Те, көз учундагы канжардын кынындай сунулуп көлгө кирип барган булуңдун деңгел тушунда жана ушул пристандан жөнөп кеткен пароход баратат. Азыр анын зор тулкусунан, ашында кызыл туу алоолонгон бийик мачтасынан дайын жок. Тек гана өчүргөн шакардан чыккандай болуп уюлгуган кара кочкул түтүнү көрүнөт. Бара-бара ал түтүн да улам суюлуп абага таркап, иңирттөөдө. Зор кернейден чыккан түтүн экендиги, же көл бетине чөгүп келаткан кечтин күүгүмү экендиги ачык таанылбай кетти. Баятан бир орунда катып турган келиндин абалы ойну канбай, оюндагысы аткарылбай ызаланып турган бала сыңарында

эле. Ал дүйнөгө кызыга карап, турмуштун ынагына келаткан өмүр ага, таттуусун гана берчүдөй күлө караган... Эми күүгүмдөнгөн көл бетине телмирип тумандуу ойго баткан Айганыш:

– А! Атаңдын көрү дүйнө күн! Ушундай экенсиң, э?! Эч болбогондо көз ачып көргөн баласын маңдайынан бир сүйсөчү... – деп өксүп турган көз.

Арабаны имере айдап оң жолго чыгарган Чаргын:

– Ой, Макиш, жүрбөйсүңөрбү? – деп ар жактан унчукту. – Узатчуларды теги узаттык, калуучулар болсо калдык. Жүрбөйсүңөрбү, эми? Кайталык! Бизден башка жан калган жок!

Маруся менен Акия Айганышты эки жактан колтуктап арабага олтургузушкандан кийин, Чаргын узун колун жогоруга серпе:

– Но-о! – деп божуну силкип калды.

Пристандын кашатынан чыккандан бери аттар бөкөн желиште, дөңгөлөктөр бир калыпта калдырт-калдырт табыш салганы болбосо терebel кулак мурун кескендей жым-жырт. Чөп башын ыргап тоо жактан келген сыдырым бар. Бул – кечтин сыдырымы, көңүлдү эргиткен салкын сыдырым. «Уктай гой, укта кагылайын» – деп маңдайдан сылаган энеден бетер бул сыдырым бир мезгил ушул көк ойдундун үстүнөн калкып өтөт. Чөп башын терметет. Күн бою ыз-бызга толгон эгин талаасы көшүлө түшөт. Кайдандыр жылан чардайт. Түндө ышкырган түрү суук азиздин ачуу тилинин чурулдагы бирде жакындай түшүп кулактын түбүндө болсо, кайра алыстап алда кайда көтөрүлө берет. Бул ачуу ышкырык, жолоочунун сезимин дүр эттирет. «Ой, капырдын тили ай...» деп кээси күңк этип да жиберет.

Бирок анткендер атта каалгый бастырып эриккендер экен. Бүгүнкүлөр ага көңүл бөлбөйт, кулак койбойт. Тек гана ар кимиси өз-өз бетинче ой кемесине түшкөн. Жадаса Акия кетирекей баятан бери бир унчуккан жок. Кыңкылдап обонун ичке чыгарып, ырдап коюп Маруся келатат.. Кыздын эмки обонунда кайнаган булактай

терең ойдон улам чыккан толкундуу ыргак бар. Айганыш болсо ыйды таштаган. Али кактыга элек жаш келин бала мүнөзүндө. Турмушка ийкемдүү ак көңүл жан. Кечки сыдырымга эр-эркей түшүп келип жаздын күнүндөй тез ачылды. Шамбети жанында кадимкидей сейилден келаткан кезиндей көңүлү сергектенет, бирок дале, туз ууртагандай жүрөгүн тыз-тыз этирген ачуу таркай элек. Бул ачуунун даны а дегенде жүрөгүн оорутарлык чоң болучу. Азыр болсо алаканга салган мөндүрдүн музундай эрип, аз-аздан кичирүүдө... Анын үстүнө эки бөйрөгү үзө тартып, бели сыздайт. Жаш келин этинин антип оор тартканын а дегенде таназар алган жок. Кечке жол жүрүп араба жанчкандыр... көл боюнда көпкө турганымдыкыдыр... деген. Эми, киндигинин алды катуу бурады. Айганыш этинин ооруксуганына тиштенип чыдап, бүгүп олтурган бутун сунуп жиберип, сыр билгизбей калды. «Бул эмнеси?.. Ичимдин мындай ооруганы?.. »

Чаргын чап жаак кез-кез гана аттарды айдап, Но-о! – деп үн чыгарып коёт. А өзү баякыдай эмес. Тек гана Марусянын созгон обонуна дит койгон кишидей моюн салып олтурат. Расында кыздын эмне ырдаганы менен иши да жок. «Бали! Макиш. Баякы украиндын кызынын ырын айтчы. – Повий, повий витир беле?» –деп Марусядан сурай салыш бир жолу кылт оюна түштү да, кайра башкага алданды...

«Баса, айтты-айтпады, төгүнү жок да, Шамбет өзү баштап белдүү азаматтар, минтип жөнөп кетишти. Колхоз бүгүн төрагасыз... Баш көз болуп чарбаны башкараар ким калды дагы? Дмитрий аке айткандай, о-то-го, брат. Өндүрүш аксаса уяты кимге? Дале өзүбүзгө-ө... Оо... дөңгөлөк дүйнө... дөңгөлөк дүйнө...

Эми ушунетип эртеңки чарба камын ойлонуп үнсүз, далы салып ат айдаган Чаргынга Акия кетирекей оңурая карап койду. Тентек келин бул карашында, «Ой, сен эмне үңкүйөсүң? Же баягы, бир түнгө бирге жата албай калган Айшаң эсиңе түшүп жатабы?» – деп шылдың ай-

ткысы келген эле. Бирок, жигиттин ызалуу экенин сезип, ал тамашасын тилинин учунда токтотту.

...Жылдыз толгон кез, район турган чоң посёлкада күндүзгү уу-дуу жок. Бая көп жыйналган аянт эп-ээн. Шарактап арабалар агылган кең көчө азыр, кулак-мурун кескендей тынч. Кайдадыр тигил чет жактан кудайга үнү жетчүдөй болуп чочко чаңырып калды. Жат доош чыкканга арабада келаткан аттардын бири кулактарын кайчылаштырып кошкурган болуп селтең басат... Кайра жым-жырт, жылдызга созулган бийик теректер, каалгып баратат. Бададан бөлүнүп кеч калган бир уйдун карааны берегиде, эки теректен аркы дубал тамдын түбүндө дүмүрөйөт. Кечке көк оттоп каниет кылбаган сугалак малды көр? Дале сасык мурдун балит жерде бышылдатып жүрөт, араба бурчка чыкканда тартылган гармондун үнү келди. Бул канетсе да райондогу, колхоз ашканасында тартылган гармонь го. Ашкана саат он экиге дейре иштетчү... Баякы ичилген көп тамактын орду бошоп – опкок тартып калган Чаргын гармонду угары менен козголо баштады. «Эй келиндер, бийба менен кошуңар кандай? Деле биздин Метрейдин досу Меткеникине конуп алсак канетет?» – деп кеңеш салууга камданып, тамагын жасады эле. Кыйналыш келаткан Айганыш Чаргындын анысын сезип:

– Чаке, аттарыңды ылдамдата айдасаң? Үйгө эртерек жетелик, – деди. Ушул кезге чейин сыр бербей чыдап олтурган жаш келин: «Капырай ушул меники толгоо болбосун?» – деп сезип калган. Бирок сааттуу Акия:

– Кана эмесе, Чаке, ашканаңа тарт. Бир-бир күрүшкө бийба жуталык да, үй кайдасың дейлик! – деди.

Деги бир Айганыштан башкасы бирден, экиден кружка пиво жутушка анча каршы да эмеско. Маруся болсо унчукпай макул болду. Жалгыз гана өз азабын тартып келаткан Айганыш:

– Кап... кете берсек эле жакшы болот эле... кечигип калабыз го... – деп кейип койду. Анын толгоо тартып келатканын алиге сезе элек жолдоштору:

– Кечикпейбиз, Акиш.

– Аттар семиз! Өзүбүз курсакты бийбага тойгузуп алсак колхозго кандай барганыбызды билбей да калабыз.

– О, балчайган байкушум... – деди келин, кыздын кеби өзүнө жага бербей калган Чаргын Айганышка, – мен барда камарап койбо. Шамбет сени башкага табыштаган жок, өзүмө табыштады. Азыр бийбага тойгузам, анан уйкуң келсе ала кийизге ороп коём. Эмнеге шашасың! Энтеңдеп үйгө барганда ыйлап калган бала бар беле. Ыйлоочу бала курсагыңда. Ал сөзсүз эркек төрөлөт. Акылдуу болот өзү. Бүгүн дүйнөгө теги келе койбойт. А Макиш, Акия бучук үчөөбүз, эртеңки жумуштан теги кеч калбайбыз. Эмне керек! О дүйнө тентек!.. Дүйнө дөңгөлөк!.. Кейibe, Акиш. Кеттик, бийбага, нө-ө!

25

Эмнегедир колхоздун ашканасы жабык экен. Анын катарындагы «Терек-Мазар»да насос чыкылдап, пиво сатылып жатат. «Терек-Мазар» дегенибиз – ресторан. Анын эки босогосунда бирине-бири атаандашкансып токол чыккан эки байтерек бар. Экөө бирдей кулачын кең жайган, бутактары калың жалбырактап, түптөрү көлөкөлүү. Аны көргөн кемпирлер, – жарыктыктар ай... Береги эки теректин эгиз козудай бирине биринин окшошу, деп таңданып өтүшчү. Ушундан улам бул жай: «Терек-Мазар» аталган. – Ыйык мааниде эмес, а дегенде Чегиртке деген зөөкүр айтып ошол бойдон «Терек-Мазар» – атка конгон. Кээде колхоз-колхоздун эс-өпчилери, банкадан акчаны мол алган күндөрүндө, – «О... түндө түн ортосу ооганча «Терек-Мазар»да болдук. Итиңдин бийбасынын көбүктөгөнү ай! Ой кээде бар эмеспи, жанакы чыкылдагын көп чыкылдатса, чоң челекти барс жарат экен бийба! Кудай урсун, көзүм менен көргөмүн... Эмне болсо ошо болсун, түндө туура ашык-кеми жок жүз сомдун башына суу куюп аттаныпмын!»-деп дүңкүлдөп барышчу. Мейли жашы, мей-

ли карысы болсун районго келгенде, «Терек-Мазар»дан бийба ичтик деп даңазалап барбаса айылдагылар аны тез таанычу эмес.

Кээ бирде көпкөлөң жигиттер кемсалды желбегей салып, көйнөктүн топчулуктарын чыгарып коюп жайлоодогу малчылардын төрүндө олтуруп:

– Бах-х! «Терек-Мазар»дын бийбасындай эле бар экен, итиң! – деп текебер айтып, ынак кымызды тескери үйлөчү.

Мына ушул «Терек-Мазар»дын даңазасы Айганышка да жеткен. Жаш келин бир жолу Шамбетке эркелеп олтуруп: – «Терек-Мазар», «Терек-Мазар» эле дешет, эмне аныңардын бийбасы кайдан келет? – деп сураган. Шамбет анда:

– Маскөөдөн! –деп тамашалап койгон. Жоош келин унчуккан эмес.

Эми Айганыш ошол «Терек-Мазар»да олтурат. Келгендерине бирер саатка жакындап баратат. «Терек-Мазар»дын даңктуу пивосу эринге али тие элек. Пиво ичүү мындай турсун, мына бу четки стол жаңы бошоп, талаш-тартыш менен жаңы гана олтурушту. Береги сол көзү таңылган бултук орой неме экен.

– Кет, кет! – деп мурду менен бир тийди да Акияны жөөлөп кирди.

Акия ага өз өктөсүн жиберчү Акия беле:

– О, ыштыктай болгон өлүксүз! Сен үйүңдөн ала келген үстөл жок. Жогол! – деп кетириңдеди.

Үйлөгөн чаначтай дырдыйган кең көөдөн зөөкүр кетирейген «жаман» келинден мынчалык сөздү укканда чыдап тура алчубу. Акияны акырая карады эле, соо көзү чанагынан ыргып кетерине аз калды. Муштумун түйдү эле – кол токмоктой боло түштү.

– Сен, жаман катын, кыйкырба! – деди өз төшүн өзү корс согуп зөөкүр, – көзүң ач! Согуш башталды... Биз ким болобуз, билесиңби, сен?

Зөөкүрдүн кейпин көрүп коркуп кеткен Айганыш өз алдынча күбүрөп жатат:

– Кокуй, Макиш... Муштап жибербесин! Кетеликчи... Бирок Акияга болуша кеткен Маруся Айганышты байкас алган жок. Зөөкүрдү көкүрөккө түрткүлөп, бек-бек сүйлөдү:

– Уходите! Боюнда бар аял олтурат мында! Тартипсиз...

«Бийба» алып келем менен кезекте турган Чаргын Марусянын ачуу үнү чыкканда эки аттап столдун жанына жетти. Окуяны билип, ызасы кайнаган узун жигит калч-калч этет:

– А ким, а ким! Эмне дейт ал... Ой эмне керек, саа? Алдакы ачык көзүң жумула электе тарт колуңду!

Зөөкүр Чаргынды көрө сала тартына түштү. Ал аңгычакты болбой ийнеликтей кара жигит, пиво көтөргөн официантканын ар жагына бир, бери жагына бир чыга калып:

– Товарищ Анюшке, мында! мында! – деп шайтан көпөлөктөй делдектеп, Чаргындын столун көрсөтө берди. – Мында, товарищ Анюшке...

Башка столдогулар да официантты өздөрүнө келбейт дешип сөгүнүп жатышат. Бирок ийнеликтей кара жигит жеке өзү ишке жарап жүргөн кишидей официантка көз кысып коюп, он эки бөтөлкө пивону бүт Чаргындардын столуна койдуруп ал дагы эскертти:

– Ой табарыш Анюшке, өзүң билесиң... бизге еще де-вит раз он эки...

Мына! «Терек-Мазар»дын «бийбасы» да келди.

Көз ачып караганча жоон топ бөтөлкө бошоп кетти. Жанакы ийнеликтей неме – Чегиртке деген зөөкүр экен көрсө. Анын жанында Чаргындын «бийба» ичиши тим эле баланын ойну болуп быякта калды. А тигил Чегиртке зөөкүр колуна стакан алса, оозуна тийбей жатып, «так!» деп столдо бош туруп калат. Өзү тиги ууртун бир, бул ууртун бир жаланып алат да, Акиянын колун кармай калып Айганышка көз кысат. Эки ийри бут болсо столдун асты менен өз кызматын кылып жатат. Бири Марусянын балтырына ойноп, бири Чаргындын кызыл

ашыгын түрткүлөйт. Дымак өрдө, ооз баатыр, тил текебер. Эки оозунун бири:

– Э, Чекеңден акча түгөнгөн күнү Ысык-Көлдө балык да болбойт?! – деп жанын салат. – Денги мол! Аябаңыз бизди... ичиңиз...

Айганыш бечара Чегирткенин жоруктарына аң-таң болуп оозун ачып калды. Анын үстүнө бир топтон бери ичинин оорусу акырындап, көңүлү бир жерде болоюн деген менен беттери тамылжып, көздөрү жашылданып кыйналган өңдүү. Маруся аны сезип:

– Эмне Акиш, бир жериң ооруйбу? – деди эле, жаш келин сырын жашырып койду.

– Баса, пивонукудур, – деп Маруся да байкас алган жок. Же пиводон бет кызарчу эмес беле. Бою бош шоонадай болгон тигил Чегиртке эмне? Көзүнүн агынан өйдө кан талап олтурат.

Акия да, Маруся да, не Чаргыны да Айганыштын кыйналганын байкай элек. Тек гана жаш келин ичинен тиштенип сыр бербейт. Айтайын дейт, башта толгоо көрбөгөн бечара өзү да анык биле элек. Айтпайын десе эти оор, тиштенип араң олтурат. Анын үстүнө, «Терек-Мазарың» кургур барган сайын өзүнө жаман таасир калтырууда. Береги эки теректин ортосуна керген зымга асылган электр лампочкасы гана көңүлүн бөлөт. Жарыкка келген жетим көпөлөктөр эбелектейт, тиричилик үчүн күрөш ачкандай жарыктан алыс кетпей, лампочкага соктугуп, канаттарын дирилдетет... Көзгө ишенбеген боз чымындар да жетим көпөлөктөрдөн жарык талашкансып уйгу-туйгу...

Айганыш ошол жаныбарлардын беймазасына алагды эле. Бутунун башын бирөө басып калды. Айганыш ага жооп берген жок. Тек гана өз бутун башка жакка алып билмексен болду. Ошентсе да Чегиртке акең Айганышты жайына тим калтырмак беле. Келинге ыктай олтуруп кызмат көрсөтүү:

– Ме кокуй... пиво ичиңиз! А тигил шайтан көпөлөктөрдө пайда жок. Карабай эле коюңуз. Эт түгүл

табагымды таппай жүрөм дегендей, алардыкы бир кеп. Тү, түү...дөңгөлөк шарак-шарак жол чимирилди, кара бука кетти...кеп быякта. Бул башка жактан келген эмес. «Терек-Мазар»дын пивосу. Чакеңдин кадыры. Алып коюңуз! – деп Чегиртке акең өз стаканын Айганышка суна берди. «Мына, дүйнө тентек», толгоо тартып, көзүнө чаар чымын учуп, араң олтурган Айганыштын сенден күткөнү ушул беле?!

«А мүшкүл. Аялдын касиети сүйгөн эри менен тура. Шамбетим жанымда болсо ийнеликтей болгон неме, мага минтип тийишмек түгүл – өйдө карайт беле», деп Айганыш кейип кетти эле, ысык жашы тегерене түштү. Ызасы кайнаган жаш келин түрү сууктун сунуп турган насибин нары түрттү..

– Өзүмдүн стаканым да турат... Ары алыңыз?!

– Э антпеңиз! Менин колумдан далай киши даам ичене! Алып коюңуз! Өкүнүп каласыз...

Ызага буулган Айганыш мүнөзүн жумшарткан жок. Баятан ачуусун араң токтотуп олтурган Чаргын:

– Ай Чегиртке! – деди. Ийнеликтей кара жигит чочуп кетти.

– Эмне, Чаке?

– Айганышты кыстаба! Бийбаң барбы? Мына мен ичемин!

– Мына азыр бар болот, – деп чочуган болуп Чегиртке сөзүн жөнөттү. – Шашпа, Чаке? Дебит раз он эки ичебиз. Ананкысы анан... Дагынкысы дагы... закуска готов! Каз этин жейсиңер! Чекең тим жүрөт бекен. Орустун баарын тааныйт. Кудай теңир урсун! Жана кечинде эле Метке деген досумдукуна үч айгыр казды куйкалатып коюп мында келгемин... Ой товарищ Анюшке, еще дебит раз он эки! Өзүм айттым... Олдо кагылайын Чаке ай, э, пиво деген агып келет! Ичесиңер, ичесиңер... Эше дебит раз ичесиңер. Анан Метке досумдукуна алып барам. Гарчицага малып олтуруп үч айгыр казды жейсиңер... Биздин кыкең ничево незнает. Айгыр каздын буртасын гарчицага малып жесең о, деген кеп!.. Тим эле

жонундан бир булак суу агат, мемиреп жаның жер жыттагысы келет! – Чегиртке алдыртан Акияны туткактап, Марусяга көз кысып калды. Маруся ага тилин чыгарып кыт-кыт күлдү. Кыздын минткени арсызды эликтеген шылдың күлкүсү эле.

Бул Чегиртке «мырзанын» дайым көздөрүнүн агы канталап жүрөт. Бет иреңи кер сары, баш териси ширидей тартылып сөөгүнө каткан. Бир топ ичип сөөгү жибиген кезде чекеси чыбырчыктап тердейин деп, куду майлаган шириге окшоп кетет. (Азыркы олтурушу так ошол абалында.) Бул өзү көп-көп «кесиптерде» иштеген жигит бирок өздүк кесиби алиге колуна келе элек. Тантырмунтур окуусу бар, бирок: «башында акылың болсо» тантырлыгың чот эмес да. Бир жылдары айылдык мектепте «окутуучу» болуп балдарга эне тилден сабак берип калды... Кээ учурда, сабак убактысында, «өз акылынан чыгарган» жомокту айтып, балдарды таң калтырчу. Бир жолу жат жазууга «Кара кой менен көк карышкыр» деген өз акылынан чыгарган жомогун жаздырса:– «Агай, кара кой көк карышкырды кантип жеди?» – дешип балдар туш туштан чуркураган. О, балдарга окутуучу моюн берет деген кайда. «Тырс?! Жөө жомок деген ошондой болот?!» – деп заарканып салган.

Окуучулардын ичинде көп тартынбаган Борбук дегендин баласы, тура калып:

– Агай, жазуучулардын китебинен эле жаздырсаңыз? – десе, Чегиртке акең сурданып койгон:

– Эмне жазуучунуң асмандан түшүптүрбү?! Же менин жомогум жазуучунун «Төштүгүндөй» кып-кызыл калп бекен. Же, силер жазуучуну эмдигиче тааный элексиңерби?! Маңдайыңарда олтурган ким?! Ой бала! Олтурбай аягың менен тик туруп жооп бер азыр: имилага жумланы кошкондо эмне болот?!

Борбуктун баласы кызарып кеткен.

– А... билбейсиңби? Илим деген сенин энекеңдин эмчек тарткычы эмес. Илим татаал болот. О, бучуйган мышык, – деп баланы өйдө карагыс кылган...

Мына ушинтип, «бир заманда мугалим да» болгон Чегиртке, азыр, «Терек-Мазар»да олтурат. Сый Чегирткеники. Анткени Чекең өзү да, Чаргын Шамбет да бир айылдын кулундары. Бирок Шамбеттер ишкер болуп чыкканда, Чегирткени айылдан айдап салган. Чегирткеде ошого арзырлык кылмышы да бар болчу.

Бүгүн Шамбеттердин жөнөрүн билгенде, Чегиртке кубанчысына чыдабай бир стакан аракты бир уурттап, – Мейли, кете берсин?! – деп, Шамбеттердин артына топурак чачкан. Эми болсо, атайын жаны күйгөн кишиче – Кап, көзүмө көр топурак түшүп Аркашканын кепесине уктап калган турбаймынбы... Силерди алат деген үч уктасам түшүмө кирсечи... Кап, акмак башым ай! Шамбеттерди билсем... Аркашканыкына өзүм ээрчитип барып, куйкалаган айгыр казды куржундарына салып бербейт белем... Тфу, чорт возмий! Мейли даде кеч эмес. Кечирим сурап кат жазам да: «О Шаке, бир өзүң жүз немецти өлтүр, чортту, деймин». Анан Меткенин эки айгыр казын куйкалатам да, почтого өзүм алып барып салам. Кайран Шакем күржүң-күржүң этип, мен гарчица сүйкөгөн каздын буртасын, так окопто олтурганда жесин.

Сырын билген Чаргын Чегирткенин бул кошоматын ачуусуна чыдабай араң укту да:

– Ай, Чегиртке?! – деди.

– Эмне Чаке?

– Кана бийбаң? Болобу, жокпу! Сен болбосоң, биз бая кетет болчубуз.

Чегирткенин жүлжүк көздөрү кытмыр кыбыңдады:

– Кайда Чаке... Үч айгыр каз куйкаланып турат... Шакемдин ордуна жеңем жесин.

Чегиртке Айганышка карап көзүн кысты. Азыр Айганыш бечера, анын кебин чегирткенин чырылдагындай да көргөнү жок. Чегирткенин кебин укмак түгүл кайра толгоосу катуулап, челкейген байкуш жан азабын тартып калган.

Ал аңгычакты болбой «товарищ Анюшке» дагы пиво келтирди.

– Вот, да! Балакет мейнетинди алайын Чаке. Биз олтурган столго пиво деген вот так суудай агат! Ой, табариш Анюшке, эшо девит раз он эки... Кана карындаштар, биздин кадыр, биздин көңүл, ичип жибериниздер. Чык-чык эткенден кийин колдо стакан калса арам болот. Выпием!

Чегиртке стаканын Чаргындын стаканына чык эткизип уруп коюп:

– Чаке, сенин кетпей калышың үчүн! – деди.

Араң олтурган Чаргындын таманынан төбөсүнө дейре муздай түштү да:

– Эмне дедиң, кайра айтчы!! – деди.

– Кетпей калышыңды куттуктайм, Чаке... эми алат деп чочуба! – Бул сөздөрүн айтарда, колун эбелектеп, көзүн кысты. – Сени, мени дөңгөлөк шарак-шарак жол чимирилди... кара бука кетти. Эми доктур да жаратпас жол табылат. Андан көрө, үч айгыр казды гарчицага малып тоюп алып, акырын бар да колхозго башкарма бол.

Чаргын кеп айта алган жок. Маруся менен Акия бири бирине карап тим болушту.

Чегиртке саал Чаргынга карай өбөктөй калып:

– Чорт-морт баары аралаш... – деп кебин улантты. – Токто, товарищ, ушул согуш көпкө созулат дейсиңби? Ары кетсе эки ай, болбосо он беш күнгө жеткизбей эле, биздики Берлинди көлгө түртүп жиберет. Ишенбесең картага кара. Фашисттердин Берлини өзүнөн өзү тегеренип барып «чулп» этип деңизге түшкөнү араң турат. Анан болгону! Турмушту чакмак алып жыргап жатып калмай...

– Э мунуң жакшы, – деди Чаргын Чегирткеге, – теги айтайын дегениң эмне сенин?!

Чегиртке ылжаң күлдү да:

– О кокуй Чаке, чорт возмий десе!.. колхоздун жумушун кончал менен жүрүп, өспөй калыпсың. Турмушта эмне кымбат, билесиңби? Жок! – Чегиртке айбалыдай тартайган колдору менен саамайын тырс-тырс чертип койду. – Мына бу кара баш кымбат. Бизди эне эки туубайт. Ток-

моктон да, октоң да ушул кара башты катыш керек. Анан каз, анан пиво! Анан барып сага тийбей койгон катындар... Согуш бүтсүнчү! Сенден корккон кызды көрөйүн. Араң олтурган Чаргын Чегирткенин сөзүн бузуп:

– Жүрчү баатыр, ээн сүйлөшөлүк... – деп ордуна турду.

– Ато, кайран товарищ, айтар кебиң болсо Чекең артыңдан калбайт деп, – Чегиртке да орундуктан турду.

Чаргынга жандай баскан Чегиртке бирдемелерди былчылдоодо. Бирок анын эмки айткан кеби Чаргындын кулагына да кирген жок. Ачууга буулган зор жигит демин терең алса, көөдөнү аңтаргандай болот. Дубалдың караңгыраак бурчун көздөй басып, «Терек-Мазар»дын пивосун ичкендер көп токтой турган жерге келип:

– Кана, жанакы кептериңди башынан айтчы?! Мен канткенде аскерге жарабай калам?! – деди Чаргын.

– О, сөз ушул! – дей берди арам ойлуу Чегиртке, ымырчымыр сүйлөп. – Кетер Шамбеттер кетти. Бар да башкарма бол. Артыңан мен барам. Май деген таттуу тамак, байланыштан байланыш, байланыштан байланыш. Ит мурунга тарткан жөргөмүштүн желесиндей чырмаласың да каласың. Болду! «Чаргын аке, Чаргын аке...» Май өз колуңда. Доктур деген көз айнегин ала коюп таттабайт жасайт. Катынды өзүм алып беремин! Андан кам жебе, кыргыздын малынын кереги жок. Орустарымдын токсон айгыр казын тоюңа сойдурам. Арак тарттырып пиво дегенди агызып таштаймын. Сүй пиет, сүй пливет! Эрки!

Чегирткенин келжирешине Чаргын кыжырын кайна тып тиштенип араң турду.

– Кандайын заказ бересиң, өз эркиң, Чаке! Мейли кара көзү, мейли көк көзү, мейли Чаке, чийкил көзү, баары бир чорт. Тетиги чий такасын тырсылдатып пиво ташып турган Анюшканы кааласаң азыр айта кой, Чаке. Анюшка менин алаканымда торгойдун жумурткасындай чайкалат. Аны бакырың, Аркашка досунун кепесине алда нече алып барган эмеспи...

Чаргын чап жаак Чегирткеин мындан аркы кебин угууга чыдап тура алган жок. Ал кериле түшүп согул калганда кол күрөктөй алаканы Чегирткенин ширидей жаагына шак чабылды. «Баракелде, жигит!» деп кубаттай бергенсип: кургак дубалдан «шап!» эткен жаңырык чыга түштү. Тигил чалгы тийген кызыл куурайдай ыргып барып, төбөсү менен дубалды сайып, бут серппей калды.

– Колхозго кана барсаң э?! Иттин баласы, – деди калч калч эткен Чаргын узунунан түшкөн Чегирткеге ызырына карап, – өлтүрсөм болор эле, законго сыйбайт. Ал «кымбат башынды» Аркашка досуң булгаган жерге жаздап жата тур?! Айгыр каздарың да семире түшсүн?!

26

Түн бир убак. Бетинде токумдай булут жок – жылдыздуу асман кереметтенип кең дүйнөгө көмкөрүлгөн. Көл бети түнөрүп күңгөй, тескей эки Ала-Тоо көшүлүүдө. Жылдызга сайылган шаңдуу аскалары үрүң-бараң тартып зоот жамынып, найза таянган алптардай каалгып үргүлөшөт. Леп-леп жорткон жел эркеси кырды кыдырып, ойду сыдырып калкып турат.

Ушундай сонун түндө из суутпай кан жол басып, кезип келаткан эки араба бар. Бири бош. А алдыңкысында олтургандар, «Терек-Мазар» да өткөн окуяны кеп салышып, күлүп келатышат. Булар – Чаргын, Маруся, Аки-ялар. Айганыш болсо, тынычтап салынган ала кийиздин үстүндө чалкасынан жатат. Малдаш токунуп арабанын арт жагына олтурган Маруся төрт бүктөп чапан коюп алдын толуктап, Айганышка жастык болуп алган. Кыз кез-кез келинди аяп кетип, саамайынан сылагылайт.

– Ой айнанайын Акишим, ичиң басылдыбы? Башыңа тынычпы?

Каргыш соккон «Терек-Мазар» дан чыгып кеткенге Айганыш боюнан бошоп алгандай кубанган. «Ой, кудайым ай, теги ошончо элдин көзүнөн алыс кеткеним оң

болду. Жүрөгүм айный баштаган эле». Азыр толгоо тартканына анык көзү жетсе да, эмгиче жолдошторуна билгизе элек. Тек гана, – «бул ичимдин оорусу» деп аларды ишендирип келаткан. Ошон үчүн да Акия, Марусялар көп таназар албай жанакы Чегирткенин жоруктарын кеп кылышып шарактап күлүшөт.

– Ой досуң ай Чаке. Же үстөлдүн үстүндө колу тек турсачы. Же үстөлдүн астында буту шүк турсачы... тим эле ала көлөкө...

Жаны менен алек болгон Айганыш тиштене жатып, тамашага жылмайып коёт. Көздөрүн сүзүңкүдөй ачат. Анда, те маңдайдагы көп жылдыздын ичинен бир ак жылдыз келиндин көзүнө, алыстан күлмүң карайт. Ал жылдыз – башка жылдыздардын ортосунда күлүндөгөн эркеси өңдүү. Айганыш көзүн бир ачса – бир, эки ачса эки күлүндөп маңдайында турат. Башта толгоо тартып көрбөгөн жаш келин, толгоосу катууласса да, – «адам ой, ошондой болот экен э?.. жеткенче чыдамсам экен. Чын эле бала төрөйм э?.. Эркек болду бекен, кыз болду бекен? Кудайым ай... көзү, кашы кандай болду экен? Мүнөзү да, баары эле Шамбетиме окшосо...» деп сонуркоосуна алданып толгоо азабын сезбей да калат.

Деген менен толгоо-толгоо да. Он ай көтөрүп, омуртка сыздатып ичтен, карабашыл киши чыгыш арзан беле. Кандан кан бөлүнүп, эттен эт суурулуп бараткандай, жаш келиндин бүтүн денеси эзилип: тырмактарынын түбүнөн өйдө сыздай түшөт. Бир саамга эсин албай, көл-шал терге батат. Мындан ары Айганыш, жолдошторунан сырын жашыра алган жок. «Кылмышы» ачылды.

Акия менен Маруся экөө бирдей тиштенип, алсыз ыңкыстаган Айганыштын үстүнө үйрүлө калышып:

- Толгоо! Кагылайын Чаргын!
- Акиш толготуп келаткан тура!
- Эми канттик? Кайра айда, төрөт үйүнө жеткизелик... Узун жигит эмне айтарын билбей калдастап кетти.

Бирок булар, райондон эбак эле узап кетишкен. Эми Чаргын аттарды кандай айдаса да, Айганыш жолдо

төрөрүн төрөмөк болду го. Жаш келин токсон толгонуп чыдабай баратат. Арабаны кайра районго дейре шарактатмак тургай, ушул токтогон жеринен козголтсо Чаргын чап жаак кылмыш тартчудай сизди. Кыйналган келиндин алын көрүп, узун жигит айласын таппай, «ой тентек дүйнө! Тоголок дүйнө! Дагы кайсы шумдугуңду жибердиң, сен?» деп селдейип калды. Акия кетирекей баякы зөөкүргө ачуулангандан беш бетер Чаргынга аж этти:

– Ой, Чаке! Кимди күтүп турасың! Же бир заматта эз болуп калдыңбы? Тарт арабаны, жолдун четине чыгар!

Намыска канчалык өткүр болсо да Чаргын байкуш, Акия кетирекейдин жемесин угуп кыңк эткен жок. Арабаны жолдун үстү жак четине тартып, чабыларына жакын калган беде өсүмдүгүн беш-он саржандай жиретип барып токтошу башкадан мурун аттарга майрам болду. Алар ооздуктарын шылдырт-шылдырт эттирип, жаңы гүл ачыл жаткан көк ыраң бедени учунан чалып оттоп калышты.

Айганыштан бетер Акия башынан эчтеке өткөрө элек келин. Маруся андан толгоо сыры тургай эркектин төшөгүн баса элек кыз. Тек ким-кимиси тең көз жарып дүйнөгө келген бирөөнүн балдарын колдоруна кондуруп эркелеткен жазыктары болбосо, дүйнөгө өздөрү бала келтире элек. Адам баласынын жыргалын сезип, азабын тарта элек, ысыгын алып, кыйноосун сезе элек тентек кыз-келиндер да... Булар азыр, жигит дегенди жотосун көтөрүп, кашын кагып ушул калыбында бир жактан келе калгандай тааныган көйрөң көңүл курч мүнөздө жүргөн, эч бири бала төрөп көрбөгөн эркелер го. Тек төрөлгөндөрүнө жыйырма беш, отуз жыл өткөн беттери нурдуу эр жеткен жигиттерди таанышчу. О, алар кан жанга нурдай ысык мейрим менен ыракат кошо турган. Көңүлдү наздантып, жүрөктү туйлата турган... А эми, жарык дүйнөгө жаңы көз жарып келаткан мына бу бала, жаш келиндерди шаштырып таштады. Толгоо тарткан жаш эне отто да, сууда да. А беркилер, баласы-

на үйрүлгөн торгойдой Айганышты чыр айланышат, эмне иштерге чамалары аз. Маруся да анча эмес, а тигил безилдеген Акия Чаргын байкушту оттон алып сууга салып жатат:

– Оңбо Чаргын, оңбо! – дейт Акия безилдек Чаргынга урушуп. – Кудай узун кишинин мөөнүн кең жаратса керек, эки саржан болуп алып кечке ичет, кечке тойбойт мунун курсагы... Э! Чегирткең менен кургуйга кеткир э! Бийба, бийба деп калышты. Эчак айылга жетет элек.

Акиянын жемесин уга-уга туруп, чыдай албай кеткен Чаргын анда-санда бир сүйлөйт:

– Э кагылайын Макиш, калыстыгыңды айтчы? «Тарт бийбага» деп а дегенде жолдон азгырган ушул бучуктун өзү эмес беле?

– Ой, болду саа! – деп Акия Чаргынды сүйлөтпөй таштайт. – «Калыш, калыш» деп калган тура! Жанакы ийнеликтей болгон кара немең менен кеңешип жүрүп, түн ушул убак болбодубу...

«Кеңешип» деген сөзгө Чаргыпдын жаны чыгып кетерине аз жерден калды да:

– Ой бучук! – деди Акияга үнүн көтөрүп. – Кеңешип дегениңди кулакка угузбачы! Чаргын кеңешер кишини тапкан экенсиң, сен?!

– Э, эми ошондой боло калган экен го?! А жана «Терек-Мазар» да бизден жашырып четке ээрчитип кеткениңде кандай элең.

Чаргын бул арада кеп айта албай мукактана түштү. Айтарга кеби белең болсо да, Акия кетирекейдин ага кезек берип коюп унчукпай чыдап турчу түрү жок.

– Дагы Шамбеттин теңтушу, дагы Элебестин курдашы миш?! Бышт... Алар жана кечиндө эле армияга жөнөрүндө эмне дешти эле? О Чаке, үйдө бир күн турсаң да катын, балага баш көз бол, дешкен сапырылган саа?! Тигине, Шамбеттерди алып кеткен пароходдун түтүнү көлдүн бетинен таркай электе, сен бизди эмне кылдың...

Жаны күйүп кеткен Чаргын бир сөз айтууга чамасы араң келди:

– Ой бучук, эмне дейсиң! Мен эмне кылганымдан жаздым? Силерди бийба ичсин дегеним жазык болдубу, же...

Ой! Сөз жок саа...

– Айганыш Шамбети барында, мен Элебесим барында босогосун аттаган эмеспиз, жанакы мазарыңдын! Казатка кеткен жолдошторундун көчөдө баскан издери сууй электе... сен бизди зөөкүрүңө тебелетип коё жаздадың го? Же аның киши сыягында болсочу. Салты бузук капыр экен, же сүйөм деп сүйө билсечи, же жаман буту үстолдун астында шүк турсачы! Э тепкилеген өлүксүз, балтырымды шишитип салды. Же мында эле сүлк дегенде үлп этип кол жоолук боло калчу жеңил баа киши бар бекен?! Кудайыма тобо! Үстүмдө түн турат: этегимди бир тентек жел ачкан да, бир жүрөгүм сүйгөн теңим ачкан. Эми өзүмдүн сүйгөн теңим ат жалынан кан аккан казатка кеткенине кубанып, этегин желпинтип жиберчү талпак Акия эмес! Оң кулагың менен да ук! Сол кулагың менен да ук! Сенин саатыңдан минтип, талаага төрөп жатабыз...

Солдойгон шордуу Чаргын мөндүр урган ат кулактан ары болду. «Теги мейли, бетимди тытса да туруп берейин» – деп Акиянын жемесинен кулакты жапырды. Эптеп, тамаша айтсам күлкү чыкса, жагынсам деген ойдо:

– Ой кагылайын Макиш, кой дечи...

– Кой дебейт! Сенин үшүнтүп таштаганыңа кой дейби?!

– Мен эмне кылдым бучуйган садага? Канча кылган менен менин эркек атым бар го, дүйнө! Акиш менден уялат болучу. А теңтушу сен, эмне үчүн сырын сурап, Акиштики толгоо экенин райондон узай электе билбедиң, дүйнө. Эми жоо кеткен соң кылычыңды бокко чап болуп, айла – түгөнгөн жерде тилиңди тырсылдатып, жилигимди какшаттып жибердиң го. Эчтеке эмес бул. Ууру алса үйүнө кетти. Карышкыр жесе тоого чыгып кетти деген кептин өзү. Айганышты талаадан төрөтөрүбүз эми айдан ачык, же кыргыздын катыны талаада төрөбөй жүрчү беле, дүйнө! Баягы менин асыя кайнатам Ороктун аты эмне үчүн Орок болуп калганын билесиңби, сен бучук? Анын энеси талаа-

да жалгыз, таруу оруп жүргөн жеринен төрөптүр...Баласын этегине ороп алып, өзү басып үйүнө келген экен. Орокто төрөлгөн деп атын Орок коюптур, Көрдүнөр го? кийин кандай киши чыкты ал. Орок баатыр десе Орок баатыр. Мөөрөйт деп жаш туулган музоонун кулагын кесип ыргыткан! Жадаса, үч эрден чыккан талпак кызын да менин койнума бир түнөтпөй алып кетти го, дүйнөң соолгур....

Маруся да, Акия да Чаргындын кийинки кебине бырс күлүштү. – «Э ушул да ургачы байкуш ак көңүл журт да. Бырс эткени таарынчысын унутту деген кеп» деп көңүлү бир жай боло калган Чаргын көтөрүлө сүйлөдү:

– Бүгүн, сен, асыя аңкылдаба! Бекер эркектин кусуруна каласың...

Бирок Акия кетирекей дале өктөсүн берген жери жок, уу тил менен Чаргынды сайып алгандай көп айтып, Айганыштын алдына кийиз төшөп жатат. Чаргын болсо калдастап жүрүп, аттарды пастронкадан чечип жиберип, арабанын ок жыгачын сууруп келди.

– Мына бакан деген! – деп бир учундагы каамыт боону иличү илгек чынжырды шарактатып, ок жыгачты ящиктин кырына, такап, тип-тик мамыча орнотуп жатат, – Мына. бакан деген! Же өзү толготкон катынды төрөтүп алыш биздин колдон келбейт бекен, тоголок дүйнө! Баягы жылы мал доктурлук окуусуна барганда Чаргын үч ай тоочту бекер жеген эмес! Же, алмустактан берки адамдын баары ак шейшепте төрөлгөн беле? Ааламды чапкан Манас баатыр муздун үстүнө түшкөн деген кеп бар... – Чап жаак Чаргын, ай мунум калп болуп кетти го деп, өз ичинен күлүп койду... – Каранын каны, кан Ормонду бир сайганда өлтүргөн Балбай баатырды энеси төөнүн комуна түшүргөн деген кеп бар... Же адамдын баары мамыкка түшүп, мамыкта өсүчү беле, дүйнө!.. Мына бул көк ыраң бедеге пайгамбар жаткан дешет. Ычкыры бош катын таманы менен баспай турган жер, бул!..

Ал аңгыча болгон жок, жол жактан дөңгөлөктүн калдырты чыкты. Айганыш менен алектенип шашып жаткан Акия, Маруся экөө бирдей айтып калышты:

– Араба өтүп баратат, аял заты бар болду бекен? Төрөт жөнүн билген кемпир-кесек келатсачы.

Муну укканда узун бут Чаргын арыш таштап, арабаны тосуп унчуга жөнөдү:

– Ой! Ким болсоңор да токтогула! Катын барбы ичиңдерде?..

Араба токтой калды. А дегенде аң-таң болгон жолоочулардын бири күлүп сурады:

– Ой кимсиң өзүң, катын жоготуп жүрөсүңбү?

– Мен... Бизге катын керек болуп жатат... Теги ичиңдерде кемпириңер барбы?

Арабада олтурган жолоочулар жоопко келбестен туруп кырааң каткы күлүп жиберешти. Чаргын эмне дээрин билбей оңтойсуздана түштү.

– О ботом, – деп калды эркек үндүү бир аял арабадан унчугуп, – кемпирди эмне кылат элең?

Араң турган Чаргын аялдын үнү чыкканда ансайын шашып кетти:

– О кагылайын байбиче, бол түшүңүз. Катын төрөтө албай жаткан элек...

Жолоочулар жана күлүштү. Ичтеринен бири, Чаргынды шылдыңдап да жиберди:

– Ой баатыр, кандай кеп айтып турасың өзүң, сен төрөтө албаган катынды кемпир төрөтмөк беле?

– О кагылайындар, тамашаны. коё турсаңар экен? Аскер узаткан элек. Ичибизде ай күнүнө толгон келин бар эле. Толготуп калды, же мурун бала төрөтүп көргөн кишибиз жок экен.

Жолоочулар эми күлкүнү токтотушту.

– Э жолуң болгур десе, бая эле ошондой дебейсиңби. А дебей катын сурайсың. Чочуп кеттик...

– Түшүңүз байбиче. Так эле сиздин издеген кесип тура, – деп жапылдаган бир эркек сүйлөп кетти. – Ичибизде, боблгондо да туура он сегиздин энеси келатат. Бул киши уулдан тогузду өстүргөн касиеттүү киши. Жигит болуп эр жеткен эки бирдей уулун бүгүн аскерге узатты: кана, байбиче колуңуз жеңил эмес беле, бала тез түшүп кетки-

си бардыр. Ак жолуңуз ачык эле, – бала эркек болгусу бардыр. Барыңыз.

Чынында эле арабадан түшкөн кемпир көптү билген нускоолу киши экен. Келер замат Айганышты чалкасынан жаткызып, ичин басып баланын оң, солун текшерди.

– Тиштен, кагылайын кызым, балаң оң келатат. Түшөрүнө жакын. Күчтүү кудурет, өзү чебер жараткан! Баканды карма. Адам, деле ырас орнотупсуңар. Ырас келиндер турбайсыңарбы, кагылайындар... Коркпо садага. Эчтеме болбойт... балаң оң, толгооң бышып калыптыр. Бала түшөрүндө өзү эле коргошундай эрип келет эмеспи. Апий ботом, антпесе жан калабы?!

– Ой, силер нары бара тургула! Келиним жаш бечара тура. Бою тартынат... Силерге мунун сонуну жок! – деп байбиче, эркектерди оолак кетирген. Ошондуктан Чаргын да калдастап ары жакта жүрөт.

Арадан жарым саат убакыт өткөн жок. Дүйнөгө жаңы келген баланын дабышы чыга түштү. Бул дабыш сүйкүмдүү – тунгуч дабыш. Түн жамынып уйкуда көшүлгөн теребелди, өзүнүн сүйкүмдүү күүсү менен ойготуп жибергендей болду. Чөп башын жел сыдырып теребелде толкуп өттү.

– Сенин барың ырас болбодубу, кызым, – деди баягы кемпир Марусяга сүйлөп. – Сен уюткусу бузулбас элдин тукумусуң. Ырым болсун, баланын киндигин сен кескин, кагылайын!

Баланын киндигин Маруся кести. Дарылдаган үн чыгары менен эле:

– О жолдоштор, эркек, журт! – деп Чаргын кубанып кеткен. Ал эми четте чыдап тура алган жок, дардактап жетип келер замат, үстүндөгү көйнөгүн чече салып, жая кармады:

– Кана, кагылайын эне! Атасынын эт көйнөгүнө орой берчи. Бая Шамбет экөөбүз көйнөк алыштырып кийген элек. Бул атасынын көйнөгү – ак жуулган таза көйнөк! Бол, ой Акия бучук! Арабадагы куржундарды тинтип жибер, бирдеме калды бекен. О дүйнө, сага жаңы кел-

ген мына бул кичине киши насипсиз эмес чыгар. Кемпир баланы орогончо, Акия кетирекей куржундарды кагып жатып, Чаргындын куржунунун бир көзүнөн баякы Шамбет каткан козу карын майды таап келип, кемпирге берди.

– Ме энеке, эми карындын оозун өзүңүз бузуңуз.

– Ой, силердин жентегиңер да бар беле?

– Атайы эле камына чыккан турбайсыңарбы, – дешип, берки жолоочулар да кубанып жатышат.

«Бысмылданы» он кайра божураткаң. байбиче, карындын оозун айрып жиберип, сөөмөйүнө май илип алды.

– О куңга-актаган үнүңөн кетейин! – деди байбиче, кичинекей урпактын ылжаң-ылжаң ачылган татынакай эрдине май тийгизип. – Ме, дарылдаган арам. Бул дүйнөнүн даамын таты. Сенин өмүрүң ушуд майдай, сүттөй ынак өтсүн. Сенин уулуң илим ачыкчын кармап, жыргал төрүнө чыксын. Акжолтой, май көтөн бол, арам. Тигил кеткең атаң эсен келип, минтип маңдайыңан өпсүн!

Кемпир чоп эттирип баланы маңдайынан өөп койду.. Баланы өз кучагына ала койгон Чаргын:

– Ой Шамбет! – деди, батыш жакка бурулуп, толкундуу бийик үнүн чыгарып. – О, курбум, мына! Үйүңө эркек келди, сенин тукумуң келди. Чымыркан, күрөштө кагылайын курбум! Ушул уулундун өмүрүн сакта! Бу тоголок дүйнөдө сен уулду болдуң!

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

1

– Журт эмгекти таанып, тартипке көнүп жаңы эле этек-жең жайылып келатканда, бул балакет согушту чыгарган ким болсо да оңбосун! – дешип балдарын жөнөткөн ата, энелер наалат окуп ызалуу. Булар кечээ журттун уу-дуусунда кызуу жүрүшүп сезбей калышкан экен көрсө. Жеке-жеке басып ар кимиси өз өз үйлөрүнө

келгенден кийин мына бу залдары катуу согуштун оор салмагын эми сизди. Бүлөө эсеби: же бир куттуусунан, же бир барктуусунан кемиди. Орду жоктолуу; ал олтурчу капшыт аңгырап ээн, каткырып күлгөн күлкүсү, бак-бак сүйлөгөн тамашасы жок. Өзү эмгекке чыгарында аш куйдуруп ичүү энчисиндеги чоң аягы бош... Тигинде ээри каңкайып, берегиде, эки терезенин ортосуна кагылган жалгыз мыкка илинген камчысы салаңдайт. Столдун нары четинде, бурчта, тике жөлөп койгон комузу турат. Ал кып-кызыл өрүк жыгачынан чабылган комуз. Мойну койкоюп, жүрөк сүрөтүндө, бетине чөгөрүлгөн күмүшү жалтырайт... Бул көрүнүш ата, эненин көзүнө томсоруп карагандай үй ичинде тунжураган көңүлсүздүк бар...

Терең ойлуу эндирей баскан эне, столго жакын келип бурчтан, жанакы комузду колуна алып кармалап, бир саамга карап калат. Эне оюна алда эмнелер түшөт. Карегин ысык жаш чайып, муундарын майда калтырак аралайт. Көз карашы жарк этип ыргактуу обон салып безитип күү чертип олтурчу уулунун жайдары элеси көз алдына келет.

Бир жамандык, бир жакшы

Эгиз болуп бир келген;

Бир караңгы бир жарык

Түндөн кийин күн келген...

дегендей, толкундуу обон кулагына угулат.

– О жайдары кулунум, ушул бизге кайгы алып келген кара жоонун бели сынса... Ак калпак элиңе аман кайтсаң. Береги тунжурап бош калган капшытыңды ээлеп, тасторконду ырыска толтуруп, кабагымды жаркыратып, ушул комузду кайра колуңа алып жеңишиңдин күүсүн чертсең. Ыргактуу обон салып ырыңды ырдасаң. Аны угуп олтурган эненде арман калабы?.. Кой! Үмүтсүз шайтан. Кудай пендесине өмүрдү кыска берсе да ырыскысын, кең, үмүтүн узун жараткан! Уулум, сенин жоо жеңип, эсен келип тамаша салып олтурганыңды да энең көрөр. Ага дейре бул үйдө сенин күмүш маңдай комузуңду баркына жетип черте жүрүүчү киши да жок...

Эне өз алдынча ушуларды кобурайт, комуздун маңдайына чөгөрүлгөн жүрөк сүрөттүү күмүшүн жеңи менен сүртүп коёт.

– Зым тарткандай кылып жыгачка күмүштү чөгөргөн чебер колуңдан айланайын!.. – деп эне ысык илеби менен ошол чөгөрүлгөн күмүштү өбөт.

Анан тепкесин жыгып казатка кеткен уулунун комузун кайра бурчтагы ордуна жөлөйт.

Терең кайгы күчтүү туйшүк экөө катар тизгиндешип ар бир үйдүн терезесин черткилеп, эшигин ачты... Этек-жең ырыска малынып, балпайып төрдө олтуруучу ата, эне эми түйшүктүн оор жүгүн артынды. Маңдай тер, билек күч менен эмгектен береке көрүп, күлүп күлкүгө тойбогон сүйгөн жар, боордош карындаштар сумсаят. Башта, ойлогон ойлору булактай тунук, көздөгөн максат аскадай бийик өңдөнүп бет алдыда дайын болучу. Ар бир адам, улам алдыңкысын долбоорлоп: «Өмүрдүн, дагы бир белесине чыгам! Дагы бир байчечегим чайтын ачат! Айдын он бешиндей жайнап толор кезим. Гүлдөй бер өмүр!» деген кыялы эргип эртеңкиге ашыккан. Ошенетип жергеси кең жайылган, чарбасы дүркүрөп өркүндөгөн күчтүү коом өсүп келаткан...

Бүгүн ошол коомдун кең жергесине, түгөнбөс кенчине сугун артып кекчил кыянат үтүрөйүп карады... Мээримдүү нурун сээп жарык тийген күн төбөдө бүркөлдү. Шакардын түтүнүндөй коңурсуган кара туман самсаалап, батыш, чыгыш түнөрдү. Чагылган жаркылдап, күндүн күркүрөгөнүнөн жер солкулдап, жүрөк титирейт, коркунучтуу шуулдаган доош чыгат. Учкан куштун канаты жулунап жерге топ түшөт; жашыл жалбырактары күбүлүп, жаш бутактары кыйрап ак кайыңдар жыгылат. Бардык өсүмдүктү жүндөй сабап, жер бетинен топурак буруксутуп, добул келатат... – Сактан журт! Бул добул эмес, – согуш! Шерт бузуп ырайымсыз түрдө чегибизден өткөн кара жоо сансыз куралдарын дүрмөттөгөн. Биздин жерге муздактын

чаба жааган муз мөндүрүндөй дабырап октор себилүүдө. Көп катарлуу үйлөрү кулап, таскыл көчөлүү көркөм шаарлар кыйроодо. Жолдор бузулуп көпүрөлөр жарылууда. Дарыянын ак көбүктүү таза суусу киргилденген кара кочкул канга айланууда.

Ошенетип кулдуктун чынжырын кулакка шылдыратып, ач ажал, кең жергелүү ыйык өлкөнүн зор дарбазасын күн-түн каккылайт... Зор дарбазасын күн түн каккылайт... Зор дарбаза күн-түн карсылдайт... Бирок урабас: асман тиреген ак зоодой дарбаза бекем турат! Ан сайын күчүн үйөрдөп ач ажал жинденет, ач ажал долуланат. Зор дарбазаны күн-түн такылдатат, жаасын катуулап тартат. Бирок биздин замандын кишилерин коркута алган жок. Мөмөдөй салбырап, кайгыга биротоло кул болгусу келбей, совет кишилери намысты туу кармап, ажалга тике караган кез! Уландар кан суудай аккан казатка жөнөөдө. Сүйүп алган жар, сагынып көргөн бала калды. Сүйгөн жарын, кактыга элек эрке балаң, жерден боорун ала элек жаш. Боордош карындаш өмүр отун жаңы тамызган. Өз кечүүсүн таап кече элек, өз журтун таап кете элек жаңы чыккан күндөй уялчак, жаңы ачылган гүлдөй үлпүлдөк. – Булар кантишет? Тынч жол тарткан кемебиз бороондуу күндөргө төө өркөчтөгөн толкун адырына кабылды. Журт эми кантет? Бул суроолорду өлкө тагдыры чечерин, биздин замандын иамыстуу кишилери сергек түшүндү. – Нарк жетпеген байлык, тоо көтөрөр күч-кубат, болот кескен кайрат жумшалар! Балбан кол иштен тайыр, түп-түз бел күчтөн тайыр, аппак жака кир-кир болор, бүтүн этек бүр-бүр болор, чеке тер тып-тып тамар, кызыл өң сумсаяр. Сиз ошого чыдап өлкөнү сактап, тагдырыбызды чечебиз! Эй ач ажал сен, береги кара тажаалга суктан! Мезгили жетет– душман белин сындырат, кечирим сурап биздин бутубузга жыгылат! Кайтпас кайгы анын төрүнө чыгат!

Жана уулунун комузун колуна алган жолу, көздөрүн ысык жаш чайып, муундарын майда калтырак басканда, эне да тунук акылын эргитип ушуларды ойлонгон. Күмүшүн сүртүп, тепкесин жыгып комузду кайра бурчтагы ордуна желөп койгондон кийин:

– Замана, мен да күүндү чертишмек, болдум э?! – деп эне эшикке чыкты. Мына үч айдын жүзү болду, жалгыз уулу Касейинден не кат, не кабар жок. Башта кечиккенде айга жетпей, болбосо – он беш күндө эле кат келип туруучу. – «Куттуу энеке, – деп жазуучу энесине катты Касейин. – Аман болсо күз барып калам. Узун боз шинель кийген, маңдайына жылдыз кадап жүргөн жоокер уулунду көрөсүң. Мен барганда мыктап той жедир элге. Бир эмес, эки кубанычың катар, эне. Барарым менен үйүңө ак элечек киргизип өзүңдү келиндүү кыламын. Жалгыздыктын каарын жакшы эле тарттың эне. Зарылжан экөөбүз жеңилиңди жерден, ооруңду колундан алабыз. Өзүңдү уя баскан тоодактай балпайтып, этек-жеңиңди жайылтып төргө отургузабыз. Энеке ошондо андан бетер үйүңдүн берекелүү куту болосуз. Тоюбузга арнап мыктап бордокулап кочкор байлатыңыз... Кордотуп бозо салдырыңыз. (Шамбет төрага локуяп ортого олтуруп ичсин. Чаргын тартак болсо, туруп-туруп эле челек башынан иче берет да. Ал узун бутта ар бар беле.) Экөөнө тең кызыл туулуу шаңдуу салам айтам! Биринчиден – быйыл колхоз, өз эгинге мол, малга бай болсун! Экинчиден менин барышыма жана Зарылжандын тоюна Шамбет он, Чаргын он, Сергей он отуз бөтөлкө спирт белеп турсун. Болбосо мыктап туруп ал үчөө менден бирди көрүшөт (албетте, тамаша сөз). Энеке, менин бул катымды да, Зарылжан окуп берер. Маңдайынан өөп коюңуз... Сагынбай жүрсүн. Өзүңүз да сагынбаңыз. Кудагыйыңыздын эки колунан тең бекем кысып кармап коюңуз. Айтмакчы, Табылдыдан кат алып турамын. Кымызды сагындым дейт. Аманчылык болсо ал да күз, аскер кызма-

тынан бошойт. Ал да элге барат. О, той чоң! Акман, Дмитрий аксакалдарга да кызыл туулуу саламымды айтыңыз!

Кош, куттуу энеке! Баса, менин күмүш маңдай комузума чаң жугузбаңыз. Жаңы күүм бар. Барарым менен чертип беремин!

Уулуңуз Касейин».

Бул Касейиндин соңку каты болучу. Каныш уулунан келген катты Зарылга окуткан. – О соройгон боюңардан согулайындарым! Силердин ушул ниетиңерге кара башымды курман кылбаймынбы! Кочкорго кошуп малымдын төл башы болучу, силердин тойго чабдар бээмди соёмун! – деп жетине албай олтурган. Жарпы жазылып кубанчы коюнуна баткан эмес.

– Зарылжан бүгүн үйүңө барбай эле койчу. Өзүмдүн койнума жатчы. Түнкүсүн жалгызсыраймын, – деп эне Зарылдын маңдайынан бир эмес үч кайтара өөп, катта уулунун тапшырган аманатын ашыра аткарган. Кубанчынан чыдап олтура албай ошол замат Зарылдын энесиникине келген.

– Э, Айымжан кудагый! Зарылжан бүгүндөн баштап меники болду. Зарылжанды өз үйүңө олтургузуп келдим!

Зарылдын энеси Айымжан байбиче да сөзүндө тамашасы, боюнда нускасы бар сергек акыл артык адам. Ак элечегин каркырадай кылып кудагыйы Канышка бурула карап:

– Апей ботом. Салтың кана? Сен да жем жегенди биллип, түлкү аларды унутайын дейсиңби. Келин алуучу киши алгач, тоюна камынат!

Бул сөзүнөн кийин Айымжан байбиче – өңчөй көмүрдөй кара көрпө иштетилген нооту ичикчесин оңдоп жамынганда, байыртан чач учтугунда жүргөн бир чеңгел ачкычтары шалдыр эте түшкөн.

– Коюңуз, мен салттуу элемин. Тоюм да, берерим да, соёрум да камында.

– А... Закенимди саа берил коюп мен кантем.

– Бая эле ошондой дебейсизби. Эңчисиз пенде жаралат деп сизге ким айткан эле? Мен келиндүү болсом, сиз уулдуу болосуз!

– Ушул кубанычыңа караганда кудагыйым Касейинден кат келген го, саа?

– И анан. Келбегендечи! Касейиним кат жазбай жүрүчү беле. Табылдың да күз келет экен. Тамагы жаман уулун кымызды сагыныштыр.

Касейиндин энеси Каныштын сөзү, Табылдынын энеси Айымжанды эриксиз күлдүргөн.

– Келишсе экен каректерим, – деген Айымжан байбиче.

– Экөө тең эле кымызды сагынышты го? Аскерде аларга кымыз бермек беле. Чет кырсыктан сактаса, кыштай эки тору бээни чөптүн түбүнө байлап коюп кымыз ачытып бербесем...

...Арадан эки күн өтпөй, энелердин мындай таттуу тилектерине – «согуш!» деген кыянат кандуу балтасын урган. Мына төртүнчү айдын жүзү болду. Эч биринен не кат, не кабар келбей Каныш да, Айымжан да кайгыдан мөгдөштү. Айымжанга да анча эмес, колунда кыз да болсо Зарылы, келини Бурма бар. Өздөрүнчө бажырашып олтурушса, кадимкидей акар-чакар үй-бүлөө кайгыны четке кагып салышат. Ал эми Каныш байкуштун күнү карайлады го. Бир үйдө жалгыз өзү. Күндүзү да көңүлү алагды, тиричиликте жүрөт. Кырманда болот. Көз талдырып күн батышка карайт:

– А... кулунум, качан келесиң? Карааныңды бир көрөр күн болор бекен? – деп желден сурайт. Түнкүсүн бир үйдө жалгыз өзү. Эшик жабык, сырт караңгы, не терезеден шоола түшпөйт. Не жетинчи лампа жарык күйбөйт. Анын шишесин да жазында көп убакыт эшик ачык туруучуда – үйгө улак ойноп кирип сындырып кеткен. Бу да согуштун залдары го. Ошондон бери жетинчи лампа шишесиз күйөт. Билигин көтөрсө ыш түтөйт. Басып койсо, бурч-бурч көлөкөлөнүп, алда кандай элес карандайт... Үй ичи тунжурап коркунуч туудурат. Кайдадыр бурчтабы же тактанын алдындабы «шытыр-шытыр...» табыш чыгып чычкан жүрөт. Ал жылуу коңулга же терең казган ийининин түбүнө түк ташып, куштун канатын тиштеп барып уяла-

ган. Анда балдары кыбырашат. Чычкан да-эне. Ийиндеги эт балдарын багуу аракетинде. Жалгыз тоголок дан тапса тиштеп алып, бурчтан бурчка жүгүрөт. Ошон үчүн Каныш аны – «сен да өз жаныңды эптеп баккан бир макулуксуң. Жүрө бер» деп койгон. Бир үйдөгү жалгыз эне, учу кыйрына көз жетпеген мейкинде жүргөндөй. Тумандуу ойлор менен акылын ачытат. Жалгыз жарык көңүлүн бөлгөндөй ага өз сырын ачып, кайгысын бөлүштүргөндөй... Эне жетинчи лампаны маңдайына жакын коёт. Оок-оок күйгөн кичинекей жалынына карап телмирип калат. Жанаканы чычкан эвакта унутулуп бурчка ташталган ширини кытыратат. Балким, ал шири сабанын өөнүдүр. Бир кезде ал төрт бурчу керилип, мойну тизгичке карай созулуп, боз үйдүн бурчунда тактада турган саба «күркүрү» бышылган сайын майланышып, кара өрүктөй жылт-жылт эткен барктуу идиш. Ичинде шуулдаган ынак кымызы далайдын суусунун кандырды го. Ичкендернин эки бетине кан толтуруп көңүлүн көтөрүп, жарпын жазды го. Бул сабанын кымызынан айылдын баш картаңы Камка да, раматылык Турумбек да ичкен. Карт кекирип коюшуп Акман, Дмитрий да ичкен. Азыр бир үйдө жалгыз өзү олтурган эненин алыстагы баласы Касейин, анын теңтуштары: Табылды, Шамбет, Чаргын, Сергей, Элебестерди, деле жаш-карыны, сулуу-сулуу эместерди ичиндеги кымызы менен сугарган саба! Ал эскирген каткан шири болуп унутулуп бурчта калган. Аны азыр чычкан кемирсе, кытыраган табыш-жалгыз олтурган эненин сезимине тиет. Чычкан ан сайын, өткүр тиштерин салып ширини катуурак катыратат. Ан сайыш жетинчи лампага телмире карап бир үйдө жалгыз олтурган эне кыжырланат, көкүрөгү тыз-тыз этип ызасы кайнайт. – «Мен да эне элем. Мен да жоктон бар кылып бала төрөгөмүн. Аны чарайнадан чайыл түн уйкумду, күн тынымымды койгомун. Таттуумду оозуна кармап, жылуумду ийнине жапкамдын. Кокус чекеси ысып башым деп калса – алты үйрүлүп үстүнө түшкөмүн. О жараткан пендем десең кайгыңдан ары кыл!.. Ушул баламдын өмүрүн бер, ыраматын көрсөт, дегемин.

Мойну узун кыштын түнүндө кирпик какпай уйкуну бөлгөмүн. Ошенткен бала да чоңойду. Эмгегимди кайтарып, ак сүтүмдү актап ыраматын көрө баштадым. Жок... жыргалым– мийзамдын гүлүндөй үлпүлдөк беле. Жел сокту. Терек жалбырактары кирилдеди: ыракат-жыргалым кайдадыр, алыска учту да кетти... Кандайдыр бир түрү суук коркунуч сыяктуу дүмүрдөй карарып кайгы ташы азыр таразамды баскансыйт... Ошенетип, маңдай жарган кечээки кубанычым бүгүн алаканыма түшкөн жалгыз тоголок мөндүрдөй эрүүдө. Аны эриткен көңүлдөн соккон Кара бороон сыяктуу күтүүсүздөн бурк эткен кандуу согуш.

«...Күт энеке, күз барамын. Той бердиремин...» деген баладан, төрт ай болду, дарек жок. Ага кошулуп элдеги уландар да кетишкен. Булардын да кээси кабарсыз, кээсинен кат бар: «... Согушка кирдик: согуш катуу, согуш кандуу. Биз өлсөк тууган эл, өскөн жер курманыңбыз. Бизди эстей жүргүлө!» –деп жазышат. Аны уккан эне да күлүк санаанын этегин бек кармайт. Учкыйры ченемсиз боштукка көтөрүлөт... Эне санаа менен ак булутту аралап, кан аккан казатты абайлайт. Түнт токой, дүмүрөйгөн бадалды аралайт. Ташкын дарыяны бойлоп толкундуу деңиз кылаасын кезет. Кара жоого төш тиреген миң сан жоокер уландардын тагдырын тилейт. Ошолордун ичинен уулу Касейинди издейт. «О карегим! Аман барсыңбы? Кайсы жерде, кандай абалдасың? Азыр бабаң Манастын айкырыгын салып, ажалга тике карап жоого кирип бараткан кезиңби? Жараткан шыпаа берсе элесиңди бир көрсөм? Ошондой кубат бүтүп боюма аккуу кебин кийсем: куркулдап жетип барып, канатымдын учунан суусун жуткурсам. Сени ок өткүс бек кылсам да, чок өткүс мөл кылсам. Ошондо мына бу менин таразама түшкөн кайгы ташын колуңа берсем. Ажалдан коркпо уулум! Колуңдагы кайгы ташын, жоонун ордосуна ыргыт десем... »

Түн ортосу алда качан ооган. Биликтен май сарыгып, жарык бүлбүлдөп баратат. Бурч-бурч баягыдан да күңүрт.

Үй ичи баягыдан жым-жырт, баягыдан коркунучтуу. Бирок эне эмнегедир кайраттана түштү.

«Кой күлүк санаа маа жолдош боло албайт. Ал мени саргартат, ого бетер алдан-күчтөн кетирет. Мен да түйшүктөнөйүн. Көз майымды жашка түгөтпөйүн, ишке түгөтөйүн. Күч-кубатымды санаага жумшабайын, эмгекке жумшайын. Жүрөгүмдөгү кайратымды уландардын өмүрү деп кетирейин. Балким, ошол да бир шыпаа болор. Эненин күчү ак, тилеги ыйык. Кой, эртеңки эмгекке камынайын...»

Биликтен май сарыгып, бүлбүлдөгөн жарык өчкөнчө, таң эртеңден жумушка кийип чыкчу кийимдерин камдап койду да эне да таттуу уйкуга кетти.

3

Ак саман күз... Көйкөлгөн жашыл ыраңдын эбак эле каны качып – өсүмдүк куурап, ой-тоо кумсарган. Эгер кун жааса, тоо башына кардап салат. Кээде бөксөгө дейре кыламыктап, Ала-Тоо жаңы бүркөнгөн зор шейшебин дагы бир аз төмөн түшүрөт. Чынжырдай ширешкен чоң тулкусу дагы бир аз агарыңкы көрүнүп, улам күн өткөн сайын кыш жакындап ызгар илеби согот. Бак-дарактар жалбырагын күбүп, кыштак жылаңачтанып, көчөлөр коңур тартат. Асман үтүрөйүп кыштак үстүнө сасык туман көчөт. Терebelге тунжураган көңүлсүздүк чөгөт. Бул – күркүрөгөн күздүн аякташы, залкардай Ала-Тоонун оюн да, кырын да, көгөргөн көл кылаасын да, көз жетпеген мейкинди да, калың токойлуу кең Россияны да ак кепинге ороп, малды, жанды зиркилдеткени кары кыш кылычын кайрап: «...Сактангыла, мен босогоңдо турамын! Чөбүңдү сарайларыңа үйдүң беле, отунду корооңо жыйдың беле? Тону жогоң тон, өтүгү жогоң өтүк алып кий!» деп кабарын кыш айттырды, ай арасында сары кар түшүп эки күндөй жатты. О бул жаратылыш эрежеси! От саргартып сого жүргөн ызгар. Саламын айтып келе жүргөн кыш!

Жылда бул убакта күзгү жумуштарды эбак бүтүрүп, кышка эрте күтүнгөн элибиз көңүлдүү жүрүшчү.

– Майрамга жакын калды. Камынгыла! – деп жеңил машинасын өңкүлдөтүп, колхоз колхозду кыдырып секретарь келүчү. Ал улууга да, кичүүгө да бирдей жайдары мамиле кыла турган. Колхоздун күлүк таптаган заяпкерине күлө карап:

– Э аксакал, күлүгүңүз кандай. Байгени ала тургансызбы? – десе;

– Ананчы! – дей турган заяпкер кары, райком менен сүйлөшкөндүгүнө көтөрүлө түшүп – күлүк табында, балам. Кокус чоң майрамда байгени башка район алса, мен кыңарак менен сакалымды кыркамын!

– Э башка район жатыбыз беле. Баары бир: биздин областтын аймагы.

– Ал ыраско, балам. Биздин заманда бир облус эмес, миң облустун эли өз намыстарын бир туу менен көтөрүштү. Ошол журт туусунун бетине менин намысым да барып кошулган. Менин намысым карынын намысы – баарынан күчтүү намыс! Ошол үчүн өзүм таптаган күлүк байге алса экен дейм, балам.

Ушунетип секретарь менен сүйлөшкөндө, заяпкер кары жайкалган ак сакалын сылап турган. Айткан кебине жараша сырткы кебетеси да көрктүү, барктуу. Нур жайнаган жарык жүзүндө терең акылдын каймагы көрүнөт. Секретарь, ага жетине албай, кээде андай кишилерди машинасына олтургузуп алучу. Колхоз колхозду бирге кыдырышса: төлдөгөн мал, гүлдөгөн дарак, көк жашыл мейкин көз алдыда саналучу. Чарбасы өркөндөп, элдин каймагы калыңдаганын көргөн сайын көңүл бийикке эргичү.

Секретарь менен колхозчу карыя түшкөн жеңил машина кыштакка кире береринде жону жылтырап күнгө чагылышчу. Анан көк түтүнүн бурк эттирип, зып, мектеп алдынан өтө беричү.

Эки-экиден куушуп, эки-экиден күрөшкөн оюн кызыгындагы балдар да делдейип тура калышчу.

– Ай ээй-й, райком агайдын машинасы өттү! Жаната да ак сакал кишиси бар. Райком агай келди!

Карылар көңүлдүү, жаштар шайыр тынч күндөрдө, секретарь колхоздор кыштагына ушул салтанат менен келип жүргөн.

Кээде жеңил машинада секретардын катарында олтуруп жүргөн барктуу адамдын бири ушул Акман эле. Андай кездерде, Акман кыргызча тигилген тик жана ак бешманттын өйдөкү эки топчусун топчулуктарынан чыгарып, үзүктөй этек ак калпактын алдын кайрып коюучу. Катарындагы секретарга бурула карап тамашалуу кеп салганда, айнектен чагылышкан күндүн нуру себиле калса, Акмандын жүзү ого бетер нурдана түшчү. Кубат менен ширетилген тулку бою карылык сезбей, өткүр караган көздөрү күлүндөй берип:

– Балам, сенин көңкөң менин жээрде атымдан да күлүк белем, ыя?

– Э кантет, карыя?

– Таң эртеңден бери дуулдайт. Мына күн түш ооду, дале дуулдайт. Жол артка чимирилет: биз алга карай зымырайбыз. Кокус машинаңа далдайган канат бүтүп учуп жүрө турган болбойлу, ыя!

– Карыя шашпаңыз, – дей турган секретарь да күлө багып. – Бир топ, бир топ кыйын-кыйын кезеңдерден аман ашып өтсөк, анан балдарыңыз бир айылдан экинчи айылга учуп жүрө турган болушат!

– Эмне үчүн балдар? А бизчи. Мен өзүмчү? Же Акманды карып кетти дегениңби. Жок, алдыңкы күндүн дооранын сүрбөй Акман карыбайт!

Анда Акман борс-борс күлүп, күлүк машинада заманды өзү баштап бараткандай сезген. Жол даңгыр, машина зымырап кете бермек.

...Жок! Бүгүн Акман да ал күлкүсүн күлбөй калды. – «Карыбаймын! Алдыңкы жыргалды көзүм менен керемүн деген элем... Текебер айтып койдумбу, ыя? Заман минтип бат эле, башка өстөнгө бурулду. Согуш-өстөнү. Жоокерчилик заман! Пай, пай, пай... Жарды өңдөнүп,

жетипшегендей болуп жатычу элек. Көрсө: адам учурундакысын сезе бербейт экен го. Таман акы, маңдай тери менен журттун чоң аягы ырыска толо түшкөн экен. Пай, пай, пай... эмне деген казана! Эмне деген байлык зарып болууда. Дүнүйө жерге кирсин: адам өзү тапкан дүнүйөсүн өз жыргалы, өз өмүрү үчүн жумшайт. Эчен уландар, эчен акылга бай эр азаматтар кандарын төгүп курман болууда. Пай, пай пай... Дүйнө ушундай курулган беле?..»

Акман бүгүн ушуларды ойлонот. Жакасы кирдебирек калган. Өңү азыңкы, кебетеси үрпөйүңкү. Колуна кармаганы беш илик айры. Сары суусу көөлгүгөн чылалуу короодон жер кургактап: балт-салт аттап басып келип, кол ат байланган чоң сарайга кирди, Сарай кең, опсуз узун. Маңдай тескей курулган чоң-чоң эки акыр бар. Ал акырларга шыкырап аттар байланган. Бир акырга байланган аттар, экинчи акырдын аттарына куйруктарын төгүлтүп соорularын салып турушат. Анткени – ыңтайы ошондой. Сарайдын чатырын тиреткен эки катар мамылардын аллеи бар. Анын орто арасынан чөп басылып кирген араба кең-кесири өтөт. Сарайдын бир башындагы дарбазадан кирип, чөбүн ортого түшүрүп салгандан кийин, арабакеч тике туруп алып:

– Нө-ө! – деп вожжиларын силкип коёт. Аттар аяндай басып, дөңгөлөктөр кылдырттап, араба сарайдын экинчи башындагы дарбазадан чыгат.

Акман да колундагы беш иликти оңтой кармап, жыты буруксуп көктөй кургаган кара сулудан, ныкып, ныкып бир-бир чоң айрыдан сузуп: ашык да эмес, кем да эмес өлчөгөндөй бир-бир айры чөптү ар бир аттын алдына салып жүрөт. Акман көп бала баккан турмушка камкор атадай. Айрысына сузган чөбүнөн жалгыз талын жерге чубатпайт. Береги эки акырда катар шыкыраган көп аттар, куду анын эс тарткан балдарындай: өз энчисин Акмандан алгандарына кудуңдап башын чайкап жибек жалын куюлтуп, майда көкүлүн сеңселтип, кара сулуну күрт-күрт чайнап калат. Кээси – табагынын түбүнөн май издегенсип, акырдын түбүн көздөй тумшугун матырып,

алдындагы чөптү бир тыягына, бир быягына түрткүлөп, бырр... быр... бышкырынат. Ал эми акырдын тигил четине байлангандары кулактарын тикчийте селтең карайт. Алар Акмандан энчисин ала электери. Кээси чыдамсызданып жер чапчылап, көздөрүн балбылдатып окуранып турат.

Акман да айрыдан чөбүн көтөрүп жүрүп, куду от башында кежирленип олтурган тентек карасын эркелеткенсип, эң четки керди эркелетет:

– Тек, Тентек кер! Сенин кезегиң жете элек. Сабыр кыл!

Эки акырда жыйырмадан – кырк ат. Кыркынын энчиси кырк чоң айры чөптү бирден жеткизип жаңы үлгүргөн Акман бир жумушту жайгаштырып болгонуна чекесинен терин шыпырып таштап, эң четки мамынын бери түбүнө айрысын таянып тура калды.

Малдын чыласынан чыккан нымды, кургак чөптөн буруксуган таза жыт басып, абасы тазарып сарай ичи көңүлдүү боло түштү. Анын үстүнө сарайдын түштүк жаккы бетинде терезелер (жогорудан оюлган, бийигинен туурасы узун. Көп көздөрү айнексиз). Ошол терезелерден түшкөн күн нуру себилип, аттардын соору жүндөрү жылт-жылт чагылышып жылуу дем урат. Курч азуулары, кургак бүрдүү тоютту «күрт-күрт» чайнаган сайын сарай ичи кандайдыр бейил тойгузуп, кулак кычуусун кандырган өзүнчө бир угумдуу күүгө толгондой,. Бир жактан: тойго чакыргансып шаттанып өз тилдеринде кужулдап, терезелердин ачык көздөрүнөн топ-топ таранчы учуп түшөт. Артыкча алардын чоң тою, аттарды сууга айдап кеткен кезде башталат. Анда сарай ээн, акырлар бош. Кээ жеринде шакел үйүлгөн. Кээ жеринде кургак чөптүн пыр-бүрү буруксуп күбүлгөн. Мына той ошондо! Калың таранчы жыбыраса боз чаар тартып акырдын ичине жан киргендей. Үндөрү кулактын кужурун жеп, тынымсыз кыймылдан канаттары чыбырчыктап көз адаштырат. Шырп табыш чыкса, бардыгы «дүр» терезелерге карай учушат. Андан кыял күткөн семиздер селтең этет.

– Тек акмак! Таранчы чымчыктан да чочуйт бекен, – деп Акман ойлуу жүрөт.

«Пай, пай, пай... – деп өз алдынча күңкүлдөйт кары. – Бу жүзүң кургурдун каары катуу келди го. Шамал айдаган чоң өрттөй бачыратып каптап каардуу согуш болду го. Кызыл аскер чегине беришеби?! Чоң, чоң шаарларды калтырып жатат?! Өз жерибизде уландар кандарын төгүүдө. Бул – жаман апас, аянычтуу иш. Уландар өз жеринде дуулап жүрүшсө болот эле... Этек-жеңдин тайкысы жетилгенде, эл-журт жыргап турган кезинде... Пай, пай, ай... Бу катуу каргаша болду го. Жаратылыш кырсыктап күчтүү алааматын жибергендей. Малга да, жанга да жан тындырбаган күн тууду... »

Дайым баптап минүүчү жээрде атын таптабаса, же чоң майрамдарда байгеге кошо турган колхоздун Төл-Күрөнүн кез-кез таптап жүргөнү болбосо; Акман төрдүн кишиси болучу. Шамбет колхозго башкарма болгондон кийин, эмгекти уюштуруу тез эле жолго коюлган. Акман эмес, Акмандан беш-он жаш кичүү кишилер эңкейип орок кармабай, буралып чалгы тартпай өз-өз шыбагасын сый тас-торкондон татып калган. Дале болсо Акман:

– Кеңкейип бекер бастырып жүрүчү киши мен эмес, Шамбетим. Менде карый турган ой жок! Да бир отуз жылга тизгин чойдурбайт, Акаң. Эң болбосо эки бир ай суу башына көз болуп берейин, – деп мураптык милдетин өзү алган. Эгиндер сары багалек болуп, сугат маалы өткөндөн кийин тек гана ат үстүнөн кеп-кеңешин балдарга айтканы болбосо, колу-жолу бош, сый үстүндөгү Акман эле. Ышкындай жигиттер барында, жаш-карыны урматтап сыйлоо салтын уландар ыйык сактоочу. Анда Акмандар: Шамбет, Элебес, Чаргынын бел тутунуп кабагым-кашым дебей жайнап олтуручу.

Азыр, аскер фондусуна коюлган кырк атка жалгыз чөп салып, ары жүрөгү кагып чарчаңкы тартып, ары чекеси тердеп жаны сыздап кейиген Акман:

– Ой тобой, дүйнөң кургур, сен ушундай болот экенсиң э? – деп угуза айтып; шуу үшкүрүп жибергенин өзү

да сезбей калды. Бул күтүүсүздөн санаага саргарып, түйшүк тартып калган карынын кектүү үшкүрүгү. Көкүрөгүн жарып чыккан катуу үшкүрүк. Береги эки мамынын ортосунда үймөлөктөшүп, чөптөн күбүлгөн бурпырды оттоп жаткан топ таранчы, бул кектүү добуштан чочушуп, терезелерге карай «дүрр» учушту.

Акман да өз үшкүрүгүнүн катуу чыкканын жаңы байкап, оюн алаксытып, четтеги Тентек-Керге карай басты.

4

Тентек-Кер, быйыл жаңы асый. Энеси кадимки салык курсак, уй куймулчак, майрык бакай маңызы бас кыргыздын бээси. Бирок ошондой туруп: төөдөй жүк көтөргөн, минсе ат. – Тизгин кактырбай сары таман жигит атынын катарында жүргөн кайып бээлерден. Атасы – Дон жылкысы; так маңдай уюлунда элүү тыйындык күмүштөй кашкасы бар, көмүрдөй кара жүнү, –кундуздай жылтылдаган ала аяк тоодой – Зефир. Ал азырда, жылкы совхозунун айгырлар сарайында, өз бөлмөчөсүнүн эшигинин кырына ээк коюп тентектенип турат.

Анда Шамбет жаңы актив: колхозду өзү башкарып калган кези. Жанында Дмитрийдин Сергейи бар. Экөө эки ат минген. Тыяктан алчактата бастырып Акмандыкына келишип, коңур үнүн заңк эттирип Шамбет:

– Аке! Э жарыктык! Бол, аттаныңыз! – деген.

Ошол замат үйүнөн чыга калган Акман кемзелин күнгө жаркыратып, жүзү нурданып күлүп турган:

– Э, ботом. Мени атказып кайда алпарасыңар?

Шамбет да, Сергей да экөө бирдей шайыр турушуп:

– Аке, куда түшкөнү! Совхозго!

– И, кимиңерге?

– Тиги «Заря» колхозундагы сиздин досуңздун жоон балтыр кызы, бериги чалыр көз Акматка тийип кетиптир...

– Э, куш боосу бек болсун, чалыр көздүн...

– А биз чоң курсак тору бээни совхоздун Зефирине алып берелик деп баратабыз. Куда башы сизсиз. Кым-кап чапаныңыз болсо кийип алыңыз!

Ошондон кийин, корс-корс күлгөн Акман да жээрдесине минип жолдо ката эрмектеше бастырышып, Шамбет, Сергей, Акман үчөө совхозго келишкен.

Совхоздун директору Андрей деген жапалдаш бойлуу кең көөдөн, куш көкүрөк кыт куйгандай чымыр, эриндерин кыймылдап сүйлөөгө эптенип дайым көңүлдүү жүргөн адам. Ал келгени – жылкы совхозу укмуштуудай байып кеткен. Негизги асыраган малы жылкыны айтпайлык. Жылкы төлү, түтөгөн доңуз сыртына чейин жылдыздай чачырап чатыраган кези. Жылкыны кой! Берегиде фермада: там-тамдын түбүндө күнөстөгөн ак чочколорго караңыз. Сазга чыккан бака жалбырактай кулактары калдаят. Жүлжүйгөн бүтүк көздөрүн жылтыратып, калмак үзөнгүнүн таманындай тегерек тумшугун таңырайтып кезкез бири «корк» этип колун, бутун керип күнгө кактанып барсайып жатат. Же береги ойдо, булуң тарткан көлчөнү караңыз. Аны каркылдап калың, каз ээлеген. Көбү канаты мекен сууну серпип, жээкте таранса; көбү куудай мойнун койкойтуп жомоктогу кереметтен бетер элесин суу түбүнө түшүрүп калкып баратат...

Айтор бул жылдары совхоз мелтиреген толу аяктай он түлүктө байлыгы ташыган кез. Тоо менен көлдүн аралыгы жаркыраган шаар го! Четтен келаткан адам:

– Бале, байлыгына! Баары иреттүү, баары таза! Береги тоо этегинен бери мөмөлөгөн алма, өрүгүнө көзүм тойду. Буларды кимдер жеп түгөтөт, чиркин! – деп кызыга карап өтөт. Көп убакыт алыстан атайылап коноктор келсе: аларга «Кара-Көз», «Тоо-Кайып» дечү жел жүрсө селтең эткен эрке аргымактарга жылтыраган сары булгаары капталган казак ээрлерден токутуп берүүчү. Ал эми директор өзү «Ала-Тоо» деген тайкы жал жээрде аргымагын ойсоктоото бастырып баратып, баягы мөмө төккөн алма, өрүктү, баягы жер жайнаган каз, өрдөктү, өрүштөгү жылкыны конокторго көрсөтүп:

– Вот, вот! Социалисттик чарба, социалисттик чарба! – деп кубана берет.

Ошол социалисттик чарбаны өз колу менен өстүргөн демилгелүү, чымыр тулкусу күч-кубатка толгон жайдары директор Шамбеттен жөн-жайды уккандан кийин:

– А... вот, вот! – деп тамашалап сүйлөгөн. – Силер биздин Зефирди көздөйсүңөр. Да. Зефир – таза кандуу асыл тукум айгыр. Эгер силер колхоздун жылкы тукумун асылдандырам десеңер, андан аргымак тукум алып, аны бозого минип жүрбөгүлө.

– Жок, жок, – деген анда күлө сүйлөп Акман:

– Совхоздун асыл Зефиринен асыл тукум алалык дейбиз. Биздин колхоздун чоң курсак тору бээсине кайындайлык.

Акмандын кебине директор да күлгөн. Шамбет, Сергей да күлүшкөн. Ал тек гана чын достук ниетте чыккан күлкү эле.

Директор, келген үч колхозчуну совхоздун чоң ашканасына баштап кирген. Ашкана ичи көңүлдүү, чоң, чоң терезелеринен күн нуру себилет. Дубалдын боорундагы чоң картинага оңурая карап калган Акмандын көз алдында мал киндиги Ала-Тоо өрүшүндөгү көркөм көрүнүш, чаң учпагап таза турмуш көз алдына келген:

Тигине доңуз сырты. Ар кайсы жерде төө моюндай чыккан арча. Жашыл дукабанын бетине айран тамгансып жашыл төрдүн анда-санда жеринде ак таштар жатат. Жылдыздай чачыраган өрттөй кызыл жээрде жылкы. Те береги эки ортодогу жоноюлда, укурук сүйрөткөн бир атчан бастырып келаткансыйт. – Бул Акмандар кирген ашкананын бийик дубалынын бир бетин бүт ээлеген көркөм картина. Жеке өзү бул совхоздун чарбасына мүнөздүү. Жайлоонун айтып сүрөттөй алгыс сулуу элесин берүүдө. Ачык аба, жан жыргатар мелүүндүк. Байыртан бери менменсиген чал баш аска. Берки жылгада чарык жиптей ичке буралып шылдыр аккан тунук булак...

– Ботом, деректир! – деп чочуп кеткен Акман чыны менен таңдана карап сураган: – ботом деректир. Бул таңмыңдын бетинде түрүү жылкы жайылып жүрөбү ыя?

Ал аңгыча болбой директордун тандоосу менен элпек официантка чоң табакка бир энчи кылып бышырган яичницаны көтөрүп келип ортого коё салган.

Ширин тамакка раким этип, конокторун сыйлай олтуруп, директор:

– Көрүңүздөр, – деген. тигил картинада жайылган жылкыларга көрсөтүп: – дон тукуму, мейкинде өскөн мал. Эми кыргыздын Ала-Тоосунун бийигине көнүп алышты. Кыргыз жылкысындай туяктары чымыр тартып бышык өсүүдө, Кыргыз жылкысы сөөгү ушак болгон менен чаалыкпас тукумдан. Мен бул тукумду кымбат баалаймын. Кана, жей олтуруңуздар. Ну, что же, социалисттик чарба! Кан аралашат: бара-бара бир тукумга айланат. Дон жылкысы саал торууга чалат. Кыргыз жылкысы саал жээрдеге. Ошентип эки кан кошулганда жээрде чалыш, а биздин Зефирдей кара айгырдан – кер чалыш тукум өсөт. Алар дон тукумундай сөөктүү, кыргыз тукумундай элпек, чаалыкпас, бышык, илбирстей жойлоп туюктан жол тапкыч сонун болот! Кана, жей олтуруңуздар!

Директор колхозчулардын мүдөөсүнө жеткен.

Кийинки жаз «Б...» колхозунун чоң курсак тору бээси чалыш кер кулун төл келтирген.

Ошол чалыш кер кулун, быйыл мына жаңы асый ат. Куйругу сополурак, жалы тайкырак, мунун да маңдай уюлунда элүү тыйындык күмүштөй кашкасы бар. Маңдайы жарык кечке тамашасы бүтпөгөн жигиттин теңизиндей; бул да өзүнөн өзү селтең эткен – кечке канбас ойну бар. Ошон үчүн муну жылкычылар, – «Эрке-Кер!», «Тентек-Кер!» атасы асыл Зефирди жазбай тарткан кыялы бар! Чоң үйдүн алтын көкүл тун уулундай. Биздин колхоздогу көп жылкынын эркеси ушул! – деше турган.

Акман азыр, жибек тал көкүлүнөн сылап ошол Тентек-Керди эркелетип турат. Билбеймин, балким, беш илик көтөрүп баятан тынбай чөп сузганданбы? Балким, эт жүрөгүн мыкчып, көкүрөгүн дирилдеткен билинер-билинбес толкуну барбы? Колдорунун баштары майда калтырайт. Сакалы сербейгенсип үнү кардыгып чыгат.

– Жаныбарым, жаныбарым... – деп Тентек-Кердин сүмбөдөй сулуу мойнунан кучактайт. – Жаныбарым, сен чын эле чоң үйдүн алтын көкүл тун уулундай барктуубуз элең. Жылкыбыздын асылы элең. Атаңды тартып: Дондун жылкысындай ирдүү, сулуу элең. Энеңди тартып: кыргыз жылкысындай желдей элпек, кайыптай жол тапкыч, чаалыкпас бышык элең. Ошонуңа Шамбет кызыккан! Өткөн күз өктөбүрдүн чоң майрамында сени минип оодарышка түшкөн. Сен ал кезде азуу сая элек, асый толо элек болучусуң. – «Кой, Шамбет Тентек-Керди минбе. Жаштык кылат», деп Дмитрий чоң сакал экөөбүз эки жактан чыкканбыз. Шамбет а көнгөн эмес.

– «О, Тентек-Кер асыл Зефирден! Бул мени уят кылбайт. Биздин колхоздун наамын көтөрөт. Чарбасын таанытат. Тентегимди оодарышка минем», – деп Шамбет болбой Тентекти минип оодарышка түшкөн... О өкүнткүч дүйнө? Ал чекене оодарыш эмес эле. Анда көп чордону. Бир район эли түп көтөрө жыйылган жери... Анда жолдош секретарь да кубанып карап турган. Исполком аксакал болсо өзү атка минип алып эл башкарып жүргөн. Анда Зефирди асырап турган чоң совхоздон да, арысы областан да коноктор келген. Кызыл кийген кыздар, узун кийген келиндер толгон. Айлана жык-жык элге батпай куду туман гүлүн ачкан апийим чөйрөсү түрдөнүп теребел кызыл-тазыл гүлдөп кеткен...

Ошондо Тентекти минген Шамбет ортого чыкты. Ал жылаңбаш, көөдөй кара чачы типтик-типтик. Көздөрү кайнап, эки далысы зор, алп көкүрөгү шайык боло түшкөн. А сен тентек, ошондо да өзүңдү минген алп жигиттин алдында, селтең этип камыштай кулактарыңды кайчылаштыра коюп тентектенип турганың... Ошентип, Шамбет экөөңөр журт көзүнө толгонсуңар. Шамбет өзүнө беттешип чыккан «Кызыл-Туу» колхозунун Акбалбаны экөө билек беришкен. Сен Акбалбандын астындагы беш асый ат менен омуруо тирешкениң. Чоң жыйын бирде толкуп чуу көтөрүп, бирде көз айырбай көпчүлүк силерге карап, теребел жым-жырт боло калып жаткан. Тек

гана жел жортсо ыргалган Көк ойдун буудайындай, көпчүлүк жыйынында толкун бар болучу.

– Капырай, кимиси алар экен? Экөө бирдей алп экен, азаматтар!

– Аттары тизелей калып жатышат...

– Кер бышты шайтан экен го. Кайыштан элпек бурулуп кетти. Болбосо...

Журт оозун жыйып алганча, сен Тентек-Керим: Шамбеттин каршысы Акбалбандын атынын артынан айланып чыга калгансың. Шамбет Акбалбанды чалкасынан тартып алып кеткен. Ошондо мен да, намыс талашып араң турушкан биздин колхоздун уландары; биздин тарап бүт чуу көтөргөнбүз. Кубанычыбыз чоң болгон. Шамбет эрен Тентек-Кер сен, ошентип биздин колхоздун намысын алгансыңар. Чарбабыздын салмагын журтка тааныткансыңар!

Ошондо мен кубанычым койнума батпай чоң сакал Дмитрийге күлө карап:

– Көрдүңбү чоң сакал: картөшкө менен байыган курдаш! Байкап кой. Бизде ушунтип намыска туулган уландар бар. Асыл өскөн, ок жетпес күлүгүбүз бар! Булар бир колхоз эмес, бүтүн элдин намысын сактайт! – дегенмин.

Анда Дмитрий чоң сакал да бакжая түшкөн. Калкандай мурутун эмгекте бышкан балбан колдор менен жанып алып, эбакыны эскертип, тамашалай сүйлөгөн:

– Эхе, Акманым, Акманым. Билесиңби? Мен ушул жерге жаңы келип картөшкө айдоочу жылдары, сен Акман кара мурут кезиң. Бакылдаган чатак элең. Мен кулакты жаңы байлап, картөшкөгө суу жибергенче сен камчыңды көрсөтүп, чоң өстөнгө карай чабычусуң. Анда сага мен ызырынып калчу элем. – «Эх, дикар! Долбить его черное башку китменем?!» – деп ачуума чыдабай сөгүнүп жиберер элем. А сен болсо сууну өз арыгыңа буруп алып ат менен чаап кетер элең...

Чоң сакал Дмитрий мага карап бакжая күлгөн:

– Азыр карачы, как будто жылда аз өттү. А заман такыр башка. Сен менден суу талашпайсың. А мен сени

«дикар...» деп урушпайм. А кайра экөөбүз бир колхоздо-буз. Доспуз! Элге бирдей кадырман, бирдей ак сакалбыз. Но, только, айырма: меники сакал чоң, көз көк. А сеники: Акман сакал чөкчө, көз кара. А башкасы бирдей. Азыр эрлер оодарыш жасады. Сен да биздин Шамбет деп намысын талаштың. Мен да биздин Шамбет алдырбаса экен деп намысын талаштым. А меники бала Сережа болсо, сеники ини узун Чаргын, экөө, тигине Шамбетти жетелеп келатышат. А эмне, мында таң калар эчтеме жок. Биздин заман! Барысы биздин замандын кишилери! Эгер эртең кандайдыр жоо бизге каршы согуш баштаса, биз тим туруп бербейбиз ага. Сталин бизге команда берет, анда сен да, мен да согушка чыгабыз. Биздин орустар айткандай – это непременно, Акман! – деген, чоң сакал.

...Акман өзү менен өзү күңкүлдөйт. Тентек-Керге ушул кептерди айткандай болот. – Ооба! Ой деңизине батып жүргөн кези. Бул карынын өз өмүрүнүн унутулгус эң орчундуу жүрөгүнө кетпес так калтырар учуру. Шамбеттей алп уландар азыр кайда? Балким, ал ушул сагатта бу жарык дүйнө менен түбөлүк коштоштубу? Эгер ошентсе кандай абалда, эмне деп айтты экен? – «Кош, мени өстүргөн эл! Кош, мен чоңойгон Ала-Тоо! Мен силер үчүн жан бердим...» деди го. Сөзсүз ал ушунетип айтат.

Акман кылгырган ысык жаштуу көзүн жылкынын балбылдаган чоң кара көзүнө жакын тиктетип, сүмбөдөй моюнунан бек кучактап, Тентек-Керди жаагынан узак жыттады, жылкынын жумшак жүндөрү беттерине сүйкүмдүү урунду. Жылуу илеби аралаш жылкы жыты сезимин козгоп, карыны ансайын жашытып жиберди. Бирок, кары сөөк эритип жашып ыйлаган жок. Ал калың чабуулда, адашкан атын таап алган алп сыяктуу кайраттуу жашыды. Ал алда кайда, кандуу казатта жүргөн Шамбетке да, кучагында турган айбан малга да өзүнө ишенгендей ишенет. Шамбеттин ач ажалга тике карарына ишенет. Тентек-Кер «чуу» учкан октон жалтанбай жейрендей арыш саларын да билет.

Ошентип ушул сагатта колхоздун чоң короосунда, кызыл аскер фондусуна бөлүнгөн кырк ат байланган; бул опсуз узун сарайда, акырдын эң четинде турган Тентек-Кердин сүмбөдөй моюнунан кучактап: алты жашар Салмоорбегин беттен жыттагансып, жылкынын түктүү жаагынан аймалап жыттап турган Акман мал менен чоңойгон адам. Мал – адамдын боор эти, мал адамдын чын досу. Кереги! Мал – адамдын кардалына жарайт! Мал – адамды уят кылбайт. Арыгын сактасаң ооз майлайт! деген кыргыз Акман.

– Жаныбарым, жаныбарым! – деди ал Тентек-Керди моюнунан бек кучактап: сени баккан алтымыштан эбак ашкан Акман. Атаң – Дон айгыры. Энең – биздин чоң курсак тору бээ. Ала-Тоо төрүн өрүштөдүң. Сени кыргыз жылкысы дейт, жыргалчылык заман болсо – сени үртүктөп багар элек. Көкүлүңдү түйүп, байгеге чабар элек. О кудай, биздин колхоздун арбагын көтөр! Намысыбызды кетирбе! – дөп мен көп эл ортосунда, дөңдө, калайык сенин туягыңдан чыккан чаңды карап турмак. Биздин ынак тилекке, кара жоо кандуу миз балтасын чапты. Сен эми, аскер фондусунда турасың. Уландары менен, малынын эң асылдарын жөнөтүп жатат, эл! О, Тентек, сен мени уят кылба! Байыртан эр аты баатырга канат! Сен менин жылдызымды тушүрбө! Ала-Тоо өрүшүнө шек келтирбесин. Кыргыз жылкысынын насылы түшпөсүн! Казатта, сени мейли командир минсин; мейли жөнөкөй жоокер минсин; чын ишенген жолдошу бол! – Ак чачынын акиси менен сени баккан алтымыш ашкан Акмандын сенден сураганы ушул, Тентек!

Акман баласына кайрылгандай өз алдынча кобурай берип Тентек-Керди түктүү жаагынан дагы узакка жыттады...

Тентек-Кер да ээсин түшүнгөнсүп аны урматтагансып, Акмандын жеңинен тиштеп тартып, куду баладай эркелеп чунаңдап турду...

Жолдоштору кетип өзү калгандыгына бир мүнөздүү Чаргын өкүнүчтүү да, ызалуу да. – Эмне, мен жадаса мылтык да ата албай калыпмынбы? – деп өз алдынча күңкүлдөп, намыстанып жүргөн кезинде, аны райкомго чакыртты. Бар санаасы жолдошторунун артынан казатка жөнөө болуп, даяр жүргөн жигит а дегенде бир аз толкуй түштү. Ал түгүл биротоло камдана чыгууну ойлонуп, – кой, кокус дагы жөнөбөй калсам, «баягы Чаргынча» дечүлөр күлкү кылышар деп арысы шылдыңдан сактанып эч кимге сырын айтпай жөнөп кеткен. Ал жолго буйдалбастан кушун качырган кишидей бөртө жүрүп районго эрте келди. Атын районун сарайына байлап, өзү камчысын сүйрөп кармап чоң короонун ортосунда салмак аттап басып келаткан эле:

– Эй жигит! – деди тааныш үн заңк этип; – бери бас!

Чаргын үн чыккан жакка жалт карады. Сары булганы сумканын узун боосун колуна жыя кармап, ажарданып күлө басып дарбазадан кирип келаткан Нуркасым көрүндү.

– Сени биз эбак Эдилден өтүп, майданга жетип калды го десек айлыңда жүрүпсүң.

Азыр Чаргын баягыдай бакылдаган жок. Эмнегедир. оңтойсуздана түштү да анан Нуркасымга жай:

– Ошондой болуп калды, курбум... – деди,

Нуркасым Чаргынга колун берип жатып да, тамашасын улантты:

– Аскерден калыпсың. Эми баягы акчаны сана!

– Ай ал акча эми колуңа тийбей калды го кайра... мен жигиттерге тараткамын.

– Андай болсо эле жайын таппадыбы – деди, Нуркасым ажардана карап Чаргынга. Тамашалуу жигиттин үнү жылуу мээрим менен угулду. – Сен майдандан теги калдың. Эми чарба өнөктүктөрүндө бирге иштешет экенбиз го.

Оң колу менен бөйрөгүн таянып теңселип койду да Чаргын:

– Мен жолдошторумдун артынан жетмейинче тынбаймын.

Бирдемени сезген кишидей, алдыртан маанилүү жылмайып Нуркасым сөздү башкага бурду:

– Бир кабар уккансың го? Эрте келипсиң.

– Ооба, чакыртышыптыр...

– Билемин... Жолдош Аскар өзү кабыл алат. Кежирленбе. Жолуң болсун. Тез жөнө!

Нуркасым Чаргынды далыга кагып шаштырып койдуду да өзү районун мекемесине кирип кетти.

...Арадан жарты саат убакыт өтпөй Чаргын райкомдун катчысы Аскардын кабинетине кирди. «Урушса мейли, мага кетиш гана керек. Майданга жөнөйсүң демейинче кабинетинен чыкпай коёмун» деп өз ичинен жакшы эле бекинип келген Чаргын, азыр бир аз сүрдөй түштү. Түштүккө караган чоң-чоң терезелерге тартылган ак жибек пардалар – бүйүрмөлөнүп, тегиз аккан шаркыратмадай төгүлүп, кабинет өзүнчө бир нурга чөмүлүүдө. Анын үстүнө ортодогу узун столго жабылган жашыл ноту – көк мейкин сыяктуу көздү уялтып, төрдө олтурган Аскар Чаргынга тереңден көрүндү. Кабинеттин терең жымжырттыгында жалгыз гана дубал саатынын «тык-тук» эткен салмактуу санаты угулат.

– А, келиңиз! Келиңиз! – деп Аскар ордуна тура калып Чаргынга утурулап колун берди.

Жолу улуу кишинин бул кичи пейилдигин көргөндө колхозчу жигит көтөрүлө түштү да, секретардын колун бек кысты:

– Саламатсызбы, аксакал! Мен Коңуров Чаргын деген боломун. Тигил «В...» колхозунан...

– Билем, билем, жолдош Коңуров! – деди олтура берип күлүмсүрөп Аскар. – Баягыда жигиттерди узаткан күнү жолдошторумдан калбаймын деп чатак баштабадыңыз беле...

– Ал чатак эмес да, аксакал, – деди Чаргын өзү орундукка олтурган соң, чоң алаканын жая сүйлөп. – Шамбеттер менен бирге чоңойгонбуз. Комсомолго да бир жылы

өткөнбүз... Ырас, ал Сергей экөө партияга бир аз мурун өтүштү... Ошон үчүн алар мени жаш каммунис дешип тамашалаша турган. – «Ооба, жашты силер ишке так-шалткыла» дечүмүн анда мен. Дайым өндүрүштө бирге иштештик. Оюн-күлкүдө чогуу жүрдүк. Ал эми казат башталганда, бирге өскөн теңтуштар жөнөп жатса, намысым чыдатабы, аксакал! Өзүңүз ойлоңузчу.

– Туура, намыстуу болушубуз керек! – деп секретарь кубаттап койду да, анан чечкиндүү айтты. – Азыр согуш учуру. Ар бир кишини өз ишинде дыкан болушту талап кылат, жолдош Коңуров.

Аскар бир тынымча унчукпай калып сурап койду:

– Азыр сиздин оозуңуздан колхоздун бүгүнкү абалын уккум келет. Кана, шашпай айтыңыз!

– Кандай жагынан сурайсыз, аксакал!

– Бардык иштери жөнүндө. Убакыт жетишет. Мен жакында Шамбеттен кат алдым. Ал көп нерселерди билгиси келет. Ошол жактан колхоздун камын ойлойт. Өкүнүчү бар, кейиген сыяктуу. Ага жакшылап жооп жазыш керек. Кана, айта бериңиз.

Чынында секретарга жооп бериш колхозчу жигит үчүн бир топ кыйынга турмак. Ал эми Чаргын болсо, башынан жан дили менен чарбаны сүйгөн – эл ичинде карыш сере кадыры да бар, Согуштан мурда Шамбет колхоздо башкарма болуп турган кезде да колхоздун бир жагын чойгон бир билерманы Чаргын; кээде Чоң-Торуда алчактата бастырып баратып кежирленсе:

– Койчу, Шамбет... сен маа чоңдук көрсөткөнүңдү, койчу, аке?! Ферма мен! Малдын милдети менде! Арыгына-торугуна, чыгымына, жогуна жоопту мен беремин. Эмесе малды кайсы убакта кандай жайытка чыгарарды мен көбүрөөк билейин. Жарайбы?!

– Сен бил, Чаке! Сен бил! – дей турган анда локуйган Шамбет күлө карап Чаргынга. – Теги сеники туура. Кежирленбей чатагыңды койчу, бай болгур.

– Бу колхоздун чатагы да мен, тартагы да мен; баарысы мен! Кежир десең дей кой. Азыр малды төргө чы-

гарышка эрте. Дагы айтарым ушул: мал жайытын мен билейин.

Ушул сөзүнөн кийин, Чаргын чап жаак узун колду силке таштоочу. Чоң-Торуну капшыра теминип өрдөштөгү малды көздөй жөнөп кеткенде, анын бир мүнөздүүлүгүн жактырган Шамбет ызалануунун ордуна кайра күлө турган.

Жеке малды башкаруу бүтүн колхоздун ишинчелик эмес-ов. Ошентсе да ушул бир мүнөздүү Чаргын эгерде кээ бир кежирлигин койсо, колхозду мыкты оң башкарып, чарбаны алып кете алар беле.

Азыр Чаргын жанакы суроосуна кайра өзү оңтойсуздана түштү да, ошол замат колхоздун жайын сүйлөй баштады. Жай убактарда сүйлөгөнүндө да Чаргындын үнү көтөрүлө чыгат. Кез-кези менен колун силке таштайт. Бирок бул жолу ал секретардын алдында токтоолук көрсөтүүгө тырышты. Ошентсе да адатынча, бир эки жолу колун көтөрүп алганын өзү кийин жагында байкап калат. Деген менен мейли чарба жагы, мейли колхоздун ички иштери болсун; тыгыз тааныш экендигин билгизди. Чаргын жеке супсак маалыматтар менен чектелген жок. Эмгекти мындан ары чыңоо, чарбаны сактоо жөнүндө айткан дурус пикирлерине Аскар раазы болуп, аны кубаттап олтурду.

– Ал эми, – деди Чаргын сөзүнүн акырында Аскарга бажырая карап, – сизден да бир ишти суроого руксат этиңиз?

– Руксат, сураңыз.

– Эмне үчүн мен калдым да, Шамбет кетти? – Чаргын бул жолу өз адатынча бек-бек сүйлөп жиберди. – Ушул суроомо жооп бериңизчи, аксакал. Ал колхоз үчүн керектүү киши эле да?

– Туура! – деди Аскар токтоо. Анын үнү бир калыпта сабырдуу чыкты. – Шамбеттей кишилер азыркы учурда майданга көбүрөөк керек. Ал армияда кызмат кылган. Даярдыгы бар.

Бир кеп айтууга эптенген Чаргын эми токтоло түштү. Аскар жай олтуруп кебин улады:

– Рас, чарбаны да жөнүн билген киши башкаруу тийиш... Буга эч талаш жок. Ал эми күтүп олтурууга болобу? Учур ушундай. Биздин кишилер ар ишке бүйрө болуш керек. Өсүп олтуруш керек. Жигитке кырк бир өнөр аз деген лакап бар го! Сиздин оюңузду түшүнүп олтурам. Жолдошторум майданга кетишти. Мен калдым деп намыстанасыз. Ал эми эмгек майданы маселенин көбүн чечет. Азыр бизде жоокер эмес киши жок. Мына ушул жагынан алганда бекер ызаланасыз. Жөңилдик биздин кишилердин сапаты эмес. Биздин кишилер ар бир ишке сабырдуу болот. Алп эмгеги менен таанылат. Иштин көзүн табууга тырышат.

Аскар кепти таамай-таамай айткан сайын, Чаргындын «Кабинеттен чыкпай коёмун» деген алгачкы чечими муз эригендей оюнан чыгып кетти.

Ал секретарь менен коштошуп сыртка чыккан соң, көчөдө бир аз компоё басты. Бир мектепти өтүп, таалим алган кишидей ойлуу да, сабырдуу да. Эмнеден улам, Чегиртке эсине түшө калды эле: ошол зөөкүргө эрегишкен мен да жарабаган жигит экенмин деп өзүн өзү жемелөөдө. Калыбеттүү, салмактуу басат.

6

Аз күн өтпөй «ажыдаардын бутагынан келген» узун жигит, өзүнө күтүлбөгөн жерден – башкарма болду. Бул бир болгон кокустуктан улам ойлонбой иштелген иш эмес, атайын ылайыгы, учурдун алдыга койгон талабы боюнча, Чаргынга согуш күндөрүнүн ушул орчун милдети тагылды.

Бир мүнөздүү жигиттен өз оозунан бул ишкө макулдугун угуш үчүн, аны, а дегенде правлениеге чакырышты. Анда олтургандар правлениенин мүчөлөрү, активдер: чоң сакал Дмитрий болсо, мен сельсоветтин өкүлүмүн дегенсип бакжайып коёт. Ортодо райкомдун уполномочени Нуркасым олтурат. Бардыгы көңүлдүү, салтанаттуу.

– Аңгеме ушундай, жолдош Чаргын, – деди Нуркасым баштагы тамашасы жок, токтоо камкор олтуруп, – Өзүңө түшүнүктүү – башкармаңарды узаттыңар. Биздин кеңеш ушул: правлениянын мүчөлөрү талкуулашты: башкармалык милдетин сага тапшырууну ылайык табышты. Райком да макул. Чарба менен тааныштыгың бар. Кишилер менен иштеше аласың. Кана, эмне дейсиң?

Булар мени шылдыңдап жатышабы деген кишиче Чаргын чоң көздөрүн бажырайтып, олтургандарга таңдана карады. Жигиттин бул карашында акылга терең, айылга барыктуу Шамбет иштешү зор милдетке менин чактым келмек беле дегендей ызасы байкалат. Ал, балким бир шумдукту баштайт беле. Бирок Нуркасым ортолорунда правлениеде олтурган кишилер бийик кадыр менен салмактуу, токтоо, өз оозунан жооп күтүштү. Бир мүнөздүү Чаргынга сен, биздин десибизди жандырба дегендей, тигилер шектене карашат.

Чынында эле Чаргындын азыркы ою майданга кеткен жолдошторунан калбоо. Ал, дабдардай жигит башы менен оорукта, катын, баланын арасында жүрүүнү намыс көрөт. Бүгүнкө жөнөкөй колхозчулар катарында өндүрүштө иштеп, үчтөн норма аткара турса, эртең майданга жөнөсө. Ал эми кокус башкармалык милдетин алса; дайым эле башкарманы жаңырта бербес, аны аскерден калтырып коёр. Муну жакшы түшүнгөн Чаргын:

– Эмне, мен аскерге кетпес болупмунбу. Түбөлүк башкарма эмесмин, – деди.

– Барасың... Барганыңча, – деди, Чаргындын оюн түшүнө олтурган Нуркасым, аны жоошута сүйлөп; – түшүнүшүң керек, Чаке, азыр согуш мезгили. Мекенди коргоо үчүн элибиз бүт көтөрүлгөн учур. Чарбанды бөксөртпөгөнүң – жоону жеңишип беришиң. Түшүн, сенин моюнуңа бул милдетти эл тагат, партия тагат!

– Анан эмне экен, – дей берди Дмитрий башын ийкеп коюп; – шундай учурда колхозубуз ээсиз калсынбы. Сельсоветте да сүйлөшүлдү. Бардыгы ылайык табышат, эң ылайыктуубуз Чаргын дешет.

– Окшош, эл мени макул табышпайт...

– А биз эл эмес бекенбиз? – деди баятан байкап олтурган Акия Чаргынды сүйлөтпөй. – А тигил, сага ишенип жатышкан райондогу жолбашчы кишилерди эл шайлашкан жок беле? Кой эми сөздү. «Чаке», «Чаке» деген сайын көп эле тарактай бербесеңиз. Колхозчулардын чоң чогулушун чакырып туруп эле шайлап алабыз. Болду. Ошондо шылтооң түгөнөт.

Акия айткандай, ошол эле күнү көпчүлүк чогулушу Чаргынды башкармалыкка шайлай коюшту.

* * *

Башта мынчалык жооптуу милдет алып көрбөгөн жигит иштин көзүн тапканча жүдөй түштү. Мүнөзү өзгөрүлүп, ойлуу жүрдү: «Дмитрий айткандай: ого-о, брат! Жолдош Аскар, сени кандай кичипейилдик менен кабыл алды. Анан кандай сөздөр айтты. Мунун өзү анча-мунча кеп түгүл. Бул деген – Чаргын сага эл ишенди. Эл милдет такты деген кеп. Залкардай кеп! Намысың болсо, иштечү кезиң» – деп ар дайым бирөөнүн үнү, достук сезимде Чаргындын кулагына угулуп тургансыйт. Ал иште бүйрө, кишилерге кичипейил, сабырдуу болууга тырышат.

Биздин кишилер ишти үйрөнүүгө шыктуу. Өсүүгө шыктуу дейт, партия. Демек, дайым «Чапжаак Чаргын» бойдон жүрө берип сен өсө албай жатасың деген сөз. Азыр сени «биздин башкарма» дешип улуу, кичүү жылуу сезим менен сүйүп аташ керек.

Бул кезде намыстуу жигит, ансыз да ушундай ойдо жүргөн кези. Дайым түндөн туруп өндүрүштө эл ичинде жүргөн кези.

– И, иштериң кандай, Чаке?– дейт, Нуркасым да райондон келген сайын Чаргынга. – Өнөктүктөр бүтүп жатабы?

– Иштер жаман эмес, аксакал! – дейт Чаргын токтоо; – көпчүлүк чогулушун өткөрдүк... социалисттик жарыштын аткарылышын текшердик.

– Звенелор боюнча го?
– Ооба. Биринчиликти Акия алды.
– Ал келин азамат көрүнөт.
– Ооба, – дейт Чаргын камкордук менен кебин улап;
– артыкча жаштардын сезимине катуу тийди. Өткөн жолу байгени Маруся алган. Ай, эми ал кыз өтүп кетер бекен Акиядан. Намыстанып калды. Бардыгы тең ишке түндөн чыгышат...

Жаңы башкарманын ишке берилгендигин байкап, ыраазы болгон Нуркасым ага папирос сунат:

– Тартасыңбы?
– Мейли, тишимдин арасында турсун... Жалгыз кемчилигибиз табилчибиз жетишпейт. Ал эми ар бир адамдын аткарган нормасы так жазылып туруш керек. Эсепчибиз да кеткен...

– Уже, бир топ колхоздордо жок. Эсепчилерди даярдоо үчүн кыска мөөнөттүү курс ачылат. Шыктуу кыздардан жибершип керек. Ким бар?

– Табабыз, – дейт бир аз ойлонуп Чаргын, – Зарыл сабак берет. Гулнар жаштык кылар. Маруся болсо өндүрүштү таштабайт. Акия экөө эрегишип алды. Комсомолдордун звеносун башкарат. Батиштен башка ыктуусу жок.

– Комсомолкабы?

– Маруся экөө бир өтүшкөн. Жаман жери бир аз тымпыгый. Көпчүлүк менен иштеше алса...

– Эсеп ишинде ошондой тымпыгый киши өтөт – дейт, Нуркасым чечкиндүү кубаттап. – Ал эми көпчүлүк менен иштешүү жагына үйрөтүш керек. Ал үчүн коллектив бар. Биздин учур жеке калууну көтөрбөйт. Ким көпчүлүккө алымдуу болсо, ошонун иши өзөт. Бул сөзүмдү сага да айтамын. Мүнөздүү тарбиялаш керек. А дегенде, сен да чатак салгансың. Мына азыр ал мүнөзүң көрүнбөйт...

– Көрө-көрө көсөм болот, сүйлөй-сүйлөй чечен болот дейт тура, – деп Чаргын алдыртан күлөт.

– Ооба, – Нуркасым салмак менен токтоо сүйлөйт. – Мүлүшкери жарашса, кулаалы куш тоодак алат. Көзүңө

айтамын. Сен экөөбүз жөн эле жигиттерден болучубуз. Баягы бойдон тарбиясыз өссөк – жородо чатак чыгаруудан башка иш колубуздан келбес эле. Азыр...

«Айтса айтпаса төгүнбү? Баса, мен ким элем» дейт Чаргындын ою. Ал Нуркасымдын акылын угуп олтуруп, өзүн өзү тымызын жемелейт: «Жадаса белгилүү өлчөмдү да кабыл алуучу эмес элем. Өзүмдүн кадамымды гана билүүчү элем. Чатак Чаргын атандым. Урушчаак катындар менен атандаштым. Дмитрий айткандай: ого-го, брат! Өткөндөрүңдү эстесең беттериң-тултуят...»

Куду ушул сырын сезип олтургансып, Нуркасым Чаргынды далыга кагып коёт:

– Жакшылап ойлон, Чаке. Сен эми баягы тентек жигит эмессиң. Оозу бош аялдар менен айтышканды ташта! Сен эми эл кишиси болдуң. Бир колхозго жетекчилик кыласың. Чоң, кичине менен сүйлөшөсүң. Сүйгүнчүктүү бол! Өтүмдүү бол! Керек жерде катуу да бол! Баарыдан мурда бир сөздүү – калыс бол! Ансыз өз кадырыңды сактай албайсың... Согуш учуру. Колхоздун алдына койгон талап анча-мынча эмес. Армиянын таламын камсыз кылыш керек...

– Биз кырк атты фондуга койдук...

– Вилемин. Жеке кырк ат менен мактана албайсың. Азыр ар бир киши өз ишинде жоокер!

Бардык таламдарды орундатууга милдеттүүбүз. Майданга белек уюштуруш керек. Партия менен өкмөт азыр бизден ушуларды талап кылат. Кеңешме өтөт. Ошого дейре уюштуруу иштериңди жолго кой! Правлениянын мүчөлөрү милдетсиз жүрүшпөсүн... Кеңешип иштешкиле! Даярданып бар. Кеңешмеде, сага сөз берилет.

Чаргын күлүп башын чайкады:

– Жок, Нуке, көпчүлүктүн алдында сүрдөп кетем...

– Сүрдөбөйсүң! Бардыгын ишиң актайт. Ишиң жакшы болсо, чечен болбосоң да чеченсиң. Кызарбагандай бол.

– Аракеттенип көрөбүз да.

– Көрөбүз да эмес. Ошондой болот деп иште. Ар дайым адам өз күчүнө ишенип жүрүш керек.

– Жарайт, аксакал! Уюштурабыз! Нуркасым күлүп айтты:

– Мен сага качантан бери «аксакал» болуп калдым? Итиң эмес белем. Чаргын кайсактап кеп айталбады.

– Экөөбүз баштагыдай эле курдаштарча жүрөлү, акмагым, кош! Нуркасым жоргосун сүлкүлдөтүп, экинчи колхозго жөнөп кетет.

– Иш түшүнүктүү! – дейт Чаргын да өз алдынча чымырканып, кырманга карай бастырып. – «Уят өлүмдөн күчтүү дешет! Уятка да калбасбыз, итим».

7

Мингени Чоң-Тору ат. Кийгени кара драп менен тыштаткан кайырма жакалуу ичикчеси. Аны баптап топчуланып: командирлер курчанчу сары кайыш курду сыртынан баса курчанган башкарма Чаргын бүгүн райондон келатат. Саал ойлуу, толкундуу. Тебетейи оң чекесинде. Ээрде бир аз кыйшык олтуруп, камчыны солгун таштайт. Ан сайын алдындагы Чоң-Тору, жал куйругун төгүлтүп чаткаягын түрүлгөн эшиктей керип, чарадай туяктары менен кең кара жолду тап-тап басат.

Баягы чоң шапалак жеген зөөкүр Чегиртке, жана «Терек-Мазардын» бурчунан чепилдеп, карп-курп Чаргындын алдынан чыга калганында, «Э, башкарма аке, акыры азоодой кулактатыпсың го?!» дегенсип арсыз неме ылжаң этип күлүп жиберген,

«Каап?! Ачуум чачымдын учуна чыкты-ов. Ошондо да не деримди билбедим, дүйнө тентек» – деп, Чаргын азыр ошону ойлоп оолжуй түшүп өзүнчө күнгүрөнөт:

– Ну, что ж... Кайран Сергей айткандай-чорт с ним. Душман не дебейт, түшкө не кирбейт?! Башкарма десе башкарма болдуң Чаргын; сен иштөөгө тийишсиң; райком, моюнуңа милдет тактыбы? Аткар! Эл саа ишендиби? Так, ишмер бол! Этегин үзө баскан илендилик салбар катынга жарашат. А сен, сенден катын качкан укмуш! Чаргынсың?!

Согуш заёмун тездетип, кызыл аскердин фондусуна төгүлгөн жүз сексен центнер буудайдын калдыгын пристанга жеткириш... үч күн срок. Ну, что ж... Кызык ушунда. Эки жүз элүү килограмм сары майга беш челек жасатыш керек. Колхоздун иши жеке булар менен бүтпөйт. Өлбөгөн кулга, жаз эртең эле күлө карайт. Бригадирлерди, активдерди чогултуп жазгы жарыш жөнүндө эмитен көңөшип ал, Чаргын. Бүгүн колхозго жетип үзөнгүдөн бутту аларым менен агаң Акманга айт: Тентек-Керди моюнунан кучактап, божурап кыял жарыштырганыңды ташта, чал! Тигил буудайды пристанга жөнөтүш деш керек. Анан Дмитрий уста да сакалын бакжайта бербесин көп. Көөрүгүн тез бастырсын. Болбосо кырк атка така ийиш, илеп соруп көк түтүнүн бурк эттиргендей чылым эмес. Аттарды такасыз жөнөтө албаймын. Чорт с ним! Эмки кызык ушунда! А, мени башкарма шайладыңарбы. Сөзүмдү уккула!

Чаргын чап жаак чоң көздөрүн алайтып эки жагына бирдей карап алды да:

– Ой иттин баласы! – деп күлүп жиберди. Көрсө, ал узун жигит баягы – Айганыш төрөгөн беде аянтынын деңгел тушуна келип калган экен. Азыр ал беде аянтынын гүлдөп турчу көк ыраң өсүмдүгү эбак чабылып, эбак ташылган. Тек аңызы кумсарып, чалгы кыйган өсүмдүк өзөктөрүнүн дүмүрлөрү учтарын соройтот.

Ошондогу Айганыш бечаранын толгоосу-ай, көздөн чаар чымын учуруп, жанды бир чыгарган эле.

Ой иттин баласы! Чоңоюп киши болуп келатканын кантейин дагы. – Чаргын ат үстүндө оолжуп коюп баарын эсине түшүрөт: берегиде агарып чыныдай таш жаткан жерге, ал арабаны токтотсо керек эле. Тигине, ак таш. Куду билгендей, ага азыр карга келип конду. Бар этип бала түшкөн дал ошол чен. Ар бир эне өз баласын ошонетип төрөдү э? Кызыгын, жыргалын көрөмүн деди го?

Байкуш энем, мени да ошентип төрөп, менден да ошону күттү го? Ушу мен кейпим менен жерге кирейин; кичинемде дарылдап ыйлак да болупмун. Тун уйкусун бөлүп,

күн тынымын коюп энем байкуш өмүрүмдү тиленди. Менден кайыр көрөм деди. Бел тутуп үмүттөндү. Жокчулуктан илдетке чалынды. Көрөрүн көрө албай чымындай жанын ээсине эрте берди. Али да көз алдымда: алыска-алыска төнүп кетип бараткансыды. Менден көзүн албай сүзүлдү. Батар күндөй томсоро түштү. Көзүнүн кычыгынан буурчактын данындай жашы тоголонду. А мен акмак, дарылдап, эч болбосо ошончо кыйналып, өзүмдү бу тентек дүйнөгө алып келген энеме, бүтүндөп көйнөк да алып бере албай калдым. Же эне сүтүн актабай, же курдаштарым менен казатка чогуу барып эл намысын сактабай; минтип чоң тору ат экөөбүз коржоюп кара жолдо «ара бөк» келатабыз... Тигинтип казат кайнап, дүйнөгө кымбат төрөлгөн балдар кан төгүп жатышса. А арым а... арым?! Менин мында кантип коржоюп бастырганым кимге таң?! Башкармалыгым кимге таң?!

Бир мүнөздүү жигит баятан ушуларды ойлонуп, суз иреңи түнөрө түшкөн. Атынын «тап-тап!» басканы кулагына угулбай, өзүнүн жол устүндө келатканын унутуп койгон. Эми артынан жете келген жеңил машина күчтүү моторун күрүлдөтүп зып алдыга өтө чыкканын бир билди. О, жанакы ЦКдан келген адам, машина ошонуку. Өзү шоферинин жанында терең ойлуу бараткандай... Аны жана парткабинеттин клубунда активдердин жыйынында көргөн.

– Жолдоштор! – деп жана жыйында, элге бурулуп ЦКнын кишиси сөз угузду. Ойлуу, токтоо, сөзү салмак менен чыкты, түздөн калкып болор-болбос жел жорткондой, болор-болбос жашыл ыраң козголгондой, анын коңур үнүндө ыргак толкуну болду. Айткандары ачылган акыл тизмектеген балбан сөздөр. Укканды терең ойлонтот. Намыс ойготот. Дүйнө жүзүн түнөрткөн кара туманды айдап кетичү бороондой күчтүү намыс! Журт намысы!

– Баарыдан мурда биздин кишилер – совет кишилери өлкөбүздүн кандай чоң коркунучка учурап олтургандыгын түшүнүүлөрү зарыл...

– Душман ырайымсыз жана таш боор. Ал биздин таман акы, маңдай терибиз менен сугарылган жерлерибизди басып алууну, биздин эмгегибиз менен табылган эгинибизди басып алууну көздөп отурат... – деген жана. – Ал докладынын орчундуу учурунда көсөмдүн сөзүн кайталап, көпчүлүктү ишке жана эмгекке шыктандырган. – Биздин кишилер эми тынч күндөрдөгүдөй жай-баракаттыкты, көңүлчөктүктү, кенебестикти таштоолору керек. Үстүбүздө согуш күндөрү турат. Бул фашисттик Германия менен болгон согушту кадимки жөн согуш деп эсептөөгө болбойт. Ал – эки армиянын ортосунда гана болуп жаткан согуш эмес. Ал – ошону менен бирге, бүткүл совет эли немецтик-фашисттик аскерлерге каршы жүргүзүп жаткан улуу согуш!

...Эми жандай салып зың өткөн машинадан чочуп, Чоң-Тору жолдун четин көздөй ойт бергенде, Чаргын аз жерден аттан ыргып кете жаздап, көзүнө кийиле түшкөн тебетейин колуна ала коюп бырс күлдү да:

– Баса, ырас сөздөр! Балбан сөздөр! – деп тебетейин баса кийинип, угуза сүйлөп алды. – Машина мени өз убактысында чочутту э! Болбосо түпсүз – ой, сени ойлой-ойлой олтуруп түнгө калат белем? Бул согуш жөнөкөй гана согуш эмес-ов. Бул баарыбыз катыша турган кандуу согуш ко. Буга – ээгин шалпыйтып олтуруп кемпир Камка да катышат. Буга – этегин булай басып кыз, келиндер да катышат. Ушу кан кара жолдо бараткан Чоң-Торум, шашпа! Сен экөөбүз да катышабыз! Кой, эрте жарыкта колхозго жетиш керек экен! Ну, чорт с ним. Алчак тору арышыңды ташта, эмесе!

Береги алды жакта улам узап, улам алыстап бара жаткан жанакы машинаны кууп жетем деген кишиче Чаргын эми чоң жолдун чок ортосуна түшүп, темине берди. Каршы урган абага бой тиреп ээрде эмки олтурушу шыңгактай түз. Тоңголок жол экилүү дабырттап, кезкез гана чаң бөлүнүүдө. Таскагы улам катуулаган сайын Чоң-Торунун жал куйругу жайыла түшөт...

Кулак түптөн жел ышкырат...

Чаргын колхозго эл орунга отура келди. Ал а дегенде, Дмитрий чоң сакалга жолугуп, – аскерге жөнөтүлө турган кырк атты такалаш керек. Эки ат арабанын бир бирден дөңгөлөгүн жаңыртпаса болбойт. Балдардын билбестиги-ай. Суу саманды оор басып, арыкка салып айдашып, өгүз арабанын огун майыштырып салышканын көр. Аны да түзөттүрүш керек. Бул ремонтторду тездетпесе болбойт. Буларды эскерте кетейин. Дагы бир көөрүкчүнү экинчи бригада чыгармак эле. Көмүрү жетишет бекен? Дмитрийге жолугуп аларды билейин деп келаткан эле. Бирок кыштактын четинен уй минген катын карп-курп жолугуп, Чаргындын ал планын бузду. Көрсө, уй минген катын – баягы тегирменчинин Какылдагы экен. Бозортуп алдына салынган бирдемеси бар. Ую мурдун бышылдатып шүдүндөй басса аттан калышпайт. Тигил Какылдак катындын ээрде олтурушу эркектен чыйрак.

Ал Чаргынды караанынан эле тааныды.

– А кагылайын, караны тоодой болуп келаткан ким десем башкарма тура. Узун бут тура. Баса, жоо сайып, олжого батып келаткансып жүрүшүң тез. Кыйратып келаткансыңбы, дейм?

Эртеңки бүтүрөр чарба жумуштарына оюн бөлүп келаткан Чаргынга түгөнгөн катындын какшык аралаш бул кептери такыр орунсуз айтылды го. Бирөөгө тийише жүрбөсө, башы ооручу Какылдак байкуш өз оозунан чыккан кебинин орунсуздугун талдамак тургай, – «Апий, жыландын тукуму. Ажыдаардын бутагы?! Жадаса, бул узун бутту көрсөнөр, аскерге да албайт?!» –деп, балким, ушагын арбыта жүргөндүр. Уюнун мурдун бышылдатып, өзүнө жандай бастырып какылдай берген катындын бул сыры Чаргынга да маалым, тамашага чалганы менен, Какылдактын азыркы айтканы да оюндагы сөзү. «Кой, башкарма деген атым бар. Тилине ээ боло албаган ээн-баш катынга теңелсем – менде эмненин сыйкыры?! Кой, даракка жалбырак бүткөн сайын ийилет. Мындайда ке-

чиримдүү, токтоо бол, Чаргын! Дайыны жок жерден жүгөнүн шыпыра берген түгөткө кеп коротпо. Бекер, теңтуш болуп алса, анан ташка чыгып кекиликтейт...»

Чаргын азыр ушул акылга келди да ичинен териккенин сыртына чыгарган жок. Тек гана атына сылай камчы таштап сабыр кылды. Тигинин минген ую бышылдап, мунун Чоң-Торусу аягын тере басып экөө катардай беришти.

Чаргындын эмки токтоолугу Какылдактын ызасын күчөттү. – «Муну көр, тирүү арбак?! Кырк ашканча катын албай, жалгыз жатып жүргөнү менен иши жок. Башкарма боло калдым дегенсип дыгдыя калган тура. Шашпа балам, миң жыл удаа такка минген кан болгон эмес. Сен эле башкарма болуп отурбассың?!» – деп өз ичинен кекетти да Чаргынга дагы тийишти:

– Деги герман, ушул согушун билип ачыштыр. Эркектердин кырылып жатканы да ырас болду, бир эсептен...

– Көөмөйүндөн кулгуна жарылсын, так?! Бул эмне деген кебиң, жеңе?! – деди Чаргын.

– Эркек жерге кирсин?! Бул ушундай деген.. кебим...

– Эркектер жерге киргенде, жеңеке этегиң эмне менен толорун көрдүң?

– Деле менин этегимди эркек толтура алган эмес, кайним?!

– Ооба, деле эркекти жаман көрчү элеңиз.. Бир шумдук болгон го?

Чаргындын бул сөзү, жел тийип этегин делп эттиргендей анча-мынча чалып өткөндүктөн Какылдак кичине жоошуй түшүп:

– Кеңүлүңө алба, узун бут? Эркек жерге эле кирсин! – деп жаагын жанып сүйлөй кетти. – Эркектин алтын баштуусу, тигил калдуу жеңенин жалгыз уулу Касейинби?!

– Касейин эмне кылыштыр?

– Чочубай эле кой, сен да... карыган энесин жалгыз таштап, өзү эки жылдан бери аскерде. Бирөөнүн жалгыз кызын саргартып күттүрүп тыяктан, орусунан катын алып алыптыр. Убалы жетсин, Зарылдын...

– Э, коюңузчу?

– Койбосо, барып көрбөйсүңбү. Быштайып бирөө келиптир го... тууп алыптыр дагы, туураңан түшкүр.

А дегенде чочуганы менен Чаргын кайтып:

– Анын эмнесине эркектерди каргайсың. Же кыргыз орустан катын албай жүрдү беле? – деди.

– Жок кокуй, – деди безенип Какылдак. – Орус эмес, маа десе шибээсинен алсын. Антип аскеринде жүрүп катын ала турган болсо, бирөөнүн жалгыз кызын эмне зарыктырат. Же Зарыл жигит чангандай балабы, какмар?! Зарылдын балакетин алсын ошол... Дагы камунуммиш. Биртоп аскердин башчысы-миш?! О-ошонун башчылыгына... бузулган арам...

Чаргын Какылдактын каргышынан жалтанды: «Тилиңди жылан жутсун, тажаал катын. Түфай, түфай...»

Чаргындын унчукпаганына ого бетер ызасы кайнап, аны унчуктуруш үчүн көшөргөн Какылдак эми ого бетер заарканды, тажаалданды:

– И-и-ий, үйүң күйгөн герман?! Ушул чабышын баштаганы да бир эсептен оң болду кудай...

«Жаагыңды бас, тажаал?! Кан төгүлгөн чабыштын эминеси жакты, сага» деп айта жаздап, Чаргын араң токтолду. Тилинин учуна келе калган бул кепти айтып жиберсе, кудай билет? Какылдактын оозунан кандай алаамат укмуш кептер чыгат эле?!

Ансыз эле Какылдак бардык каргышын эми бүт эркек-киндиктүүгө каршы жаадырды:

– ... де-еле... ушу эркек аттуулар кургуйга түшүп кетсе... менин ташым тегеренет болучу...

Ушул кеби менен оңбогон Какылдак Чаргынды сүйлөтөмүн деген. Бирок, тажаал жеңесинин сырын жакшы билген Чаргын кайрадан чыйрала түштү:

«Э-э... оңбогон шумпай. Бардык эркек аттууда эмине акың бар эле. Сенин акың менде да. Ажыдаар болуп мен сени сорбой койдум. Сорсом болот эле... Сенин уу тилиңден корктым. Болбосо...»

Какылдак мууна калгандай укмуштанга өңгөчүн үзө тартты:

– И-э-э-эххх... Шукшурдун шумпай кудайы?! Жанагы эркектин этине жылынышкан эрке айымдардын менчилеп кыштын узун түнүн сактап муздак кара таш кучактап жатканын көрсөм э-э-э?!

Какылдак жеңесинин оюндагысын жазбай сезген Чаргын өз ичинен «бырс» этип... Бирок, күлгөнү жок. Кокус, Чаргын күлүп жиберсе, анда, амалдуу Какылдакка алданып кетер беле? Ким билсин...

Баятан айтылган уу кептерди таптакыр укпаган киши болду да, Чаргын таптакыр ойдо жок суроону берди:

– Жеңе, саан уйга минип алгансызбы?

– Саан уйга минбегенде кантебиз?! – баягысынан бетер безенди Какылдак. – Бригат ат бербейт. Көрбөйсүңбү, согуш убактысы. Сен миничү аттардын баары пондуга кетти дейт. А өзү сороюп аттан түшпөйт. Аттан түшкөндө жалпайып каймактуу катындын жанынан кетпейт... Бербесең бербе, жөө жүрө аламбы дедим да, көк токолду чүлүктөп минип алдым. Бу кара баскан чабышың бүтпөсө канзаададай уулдар ат жалында кыргын таап... Кара башыл жамандар бул жакта бири башкарма, бири бригат болушуп... өң шагыраган катындардын кадыр-сыйын жеке көрчүдөй го, кудай?!

«Кара оозуңа кан толсун, тажаал» деп айта жаздап Чаргын араң токтолду. Талуу жерине көк союл соккондой ардуу жигит ызага уугуп калтырап кетти.

«О, көзү жок кудай. Маа тажаалдан ушундай каргыш угузмак белең? Ушул кепти уккучакты майданда окко учсам боло...»

Чаргын унчугамын деп оозун эптеп кебин айталбады.

– И?! – деди Какылдак. –Ат жалынан кан акканда эл баккан эр өлүп, эпсиз жамандар кемеге сактайт. Күнүмдүк карды тойгонуна куштар, андайлар. Баарын эстен чыгарып салып, сороюп ат минип, солдоюп жесирлердин жанынан чыкпайт, жамандар...

А?! Чабышы бүтпөсө бүтпөсүн. Саан уюң кошко чегилип... эркек жытын сагынып, сарыбашыл келиниң сар-

гайып көз жашын төгөт. Аны көрчү керүп, сезчү сезип жан кейибесе, көрбөчү көрбөйт. Сезбөчү сезбейт, шукшурдун кудайы... Анын эминеси таң?!

Какылдактын береги тике айткан кебин укканда, жадаса Чаргындын бүткөн бою дүрүлдөдү.

«Ай теги безенген каапырдан оолак кетейинчи» деп ал, чоң көчөгө жетпестен Шамбеттин үйүн көздөй бурулду. Жанагы айткан сөзү адамдын тагдыры жөнүндө. Баса, Касейиндин ал жактан катын алганы чын болсо: Зарылжандын жүрөгүн жаралаган сөз. Аны айыктырыш арзан эмес. Энеси Айымжан намысынан өлөр бекен?» деп бир ойлогон Чаргын, кайтып «сүйгөн колуктусу Зарылмында эки жылдан бери аны келет деп зарыгып жүрсө – Касейин кайдан эле катын ала койсун. Аны иштөчү жигит эмес эле. Каапыр Какылдак беш өрдөгүн учура салды го», деп кайра ишенген жок.

9

Жалгандыгына көзү жетип турса да «балким ушунда чындыктын негизи болбосун?» деп бирдемени укса, кулак түрүп тикие калыш ар адамдын мүнөзүндө өнөкөт иш ко.

Бул окуя чын болсо, Айганыш да уккандыр. Балким ал эмдигиче Каныштыкына барып, келинин да көргөндүр. Аныгын Айганыштан билейин, деп Шамбеттикин көздөй бурулган жөн да ошол эле.

Атчан бастырып капкадан Чаргын да кирди. Ошол замат сырткы эшик ачылып, жоон топ караан топурап үйдөн чыга башташты.

Таң калган кишиче Чаргын аларга:

– О силер кимсиңер? – дей берди.

Тигил топтон Акия кетирекейдин үнү чыкты:

– Бизбиз, башкарма аке. А өзүң кайдан, түн каткан жолоочудай болуп?

– Райондон... айылда кандай кеп бар? – Башкалар унчуккан жок. Дагы баякы Акия:

– Айылда кеп көп: агаң кырк атты багып атат. Макиштин чоң сакал атасы көөрүктөрүн үшкүртүп дүкөнүндө узанып атат. Мал аман! Баш соо! Сен эмес, тигинтип жеркуйда жүргөн жигиттен катын менен бала келди. Аскерге теги жарабайт экенсиң. Башкарма болдуң! Өң катындар сенин колуңа өттүк. Баарын соруп түгөтө албассың. Саа катын алып берелик деп кеңештик.. Артыңа из калтыр!

Акия кетирекейдин бул кептери, келиндердин күлкүсүн чыгарды. Жанындагылар: Айганыш, Маруся дагы айылдын бир эки келиндери экен. Айганыш баласын Марусяга берип өзү эшиктин чагарактарын шылдыратып кулпу салды да, Чаргынды ызаланбасын деп Акияга:

– Олда Акиш ай, тамашанды эми койсоңчу... – деди ал.

– Чаргын катын алсын. Анан коёмун... – деди Акия. Чаргын башкарма эмне дээрге билбей делдейип калды. Чынында эле аны кепке «кемтик» кылган ушул башкармалык-мансап, – «Кой, баштагы мүнөздүн бир тобун өзгөртүш керек. Эми катын, бала менен ыгы жок кажылдаша беришке болбойт», деп сактанганы да. Болбо со мындай сөөгүнө өткөн тамашаны кулагы укканда, Чаргын чыдап тура албайт эле. Ал эң болбогондо: «ай балам, сениби...» деп Акияны бир жөөлөтүп өтмөк. Эми токтоо, сабырдуу. Акиянын тамашасын эч таназарына албай, тек билмексен сурады:

– А кимден, кайсы жигиттин катын, баласы? Кайдан келиптир?

– Калдуу жеңенин аскердеги баласынан! Зарылжандын күйөөсүнөн! Ал, ошол жакта жүрүп орустан катын алганмиш...

– Зарылды кантет экен, дүйнө?

– Биздин таң калганыбыз да ошол...

– Теги аныгын билдиңерби? Кандай неме экен? – Биз да ошонун аныгын билелик деп баратабыз. Кандай неме болсун: көтөргөн баласы бар. Жаш гана келинчек дешет... Өтүп бараткан машинадан түшүптүр. Кампадан үрөн тазалап келаткан катындар көрүшүптүр. Өзү тил

билбейт экен. Тигил Бурма чала моңол: – «ат куда келди, маржа?» – деп сураса: – «запат... Касейин, мамаша... келин... » дептир. Калдуу жеңеникин сураптыр.

Биз ошого бастык. Кыргызча билбесе орусча билер, жөнүн Макиш сурап көрсүнчү.

Өзү майданда жүргөн командир жигит Касейиндин энеси Каныштын үйүн сурап бала көтөргөн жаш келинчектин келиши, бүгүн, кыштак адамдарына бөтөнчө жаңылык болду.

Тынч күндөр болсо, кыштакка бала көтөрүп келинчек келдиби? Же балпая бастырып байбиче жүрөбү? Мейли, деле эл тааныбаган чоочун жан болсун. Кимдин иши ким менен болучу эле. Чалкайып ээн, чатырап кенен күн көргөн момун эл, бирине-бири саламдан башка борчу жок. Этегин, жеңин кең жайып – бейпил болушчу. Эшикке кулпу түшпөй, үй ээси тымызын басып, тынч эмгекте жүрүчү. Балдардын кээси кагаздан жасап алган «самолётун» желге учуртуп жол жээгинде тызылдаса, кээси бойтоюп торпогуна минип кызыгып карап туручу. Мейлиң кеч кайт: казаныңда сүтүң каймактап, капшытыңда даның тирелип, баары өз жайында тынч. Баары калыбында кебелбей аман: – «Кел үй ээси!» дегендей турмушуң, өзүңдү күлө багычу.

Жок! Бүгүн бейпилчилик бүткөн. Журт казаны чайпалган кез. Эшикти кара кулпу кайтарат. Үй ээси күн да, түн да сыртта. Эмгек карылуу. – Эмгек бүтпөйт. Кубаты жеткенче чоң да, кичине да каруулашып иште..

Журт кулагын түрөт: «... Кан төгүлгөн катуу согуш жүргүзүү менен бирге биздин армия бир аз артка чегинди... Шаарларды калтырды... Амалдуу өжөр душман бурондолгон муштумун түйдү... Чагылгандай уруп, жеңип алабыз деп дардактап көйрөңдөнүп жатат... » деген билдирүүлөр.

Жоонун сандаган колу Маскөөгө кирип келиптир. Өкмөт кишилери чыгыштагы бир шаарга которулушуп, батыш жактагы завод, фабрикалар тереңге көчүрүлүп жатыптыр, кагылайындар деген имиштер.

Байкуш Камка да бул имишти укканда бүжүрөп шагы сынып маңызы бас болот.

– Ата кокуй ай... Бул чын чыкса, жаман апас экен го, – деп Камка кары жумшак эриндерин «шалп» эттирип шыпшынып, катуу кейип, катуу өкүнөт. Картаңдык, тез сезгич, назик жүрөгү, байкоосуз ачуу ууртагандай тыз-тыз ачышат. Муңайып кабагынын бырышы көбөйө түшкөндөй, жаак эттери кебездей былбырап чөйчөктөнө түшөт, турмушту тааный элек бала мүнөздөнүп; билгиси, түшүнгүсү келип окуянын түбүн казып кайра, кайра сурайт.

– Адам, Маскөөнүн кишилерин көчүргөндө кайсы жерге токтогула деп көчүрүптүр?

Бул арада – жүн түйдөктөп, аркан эшип олтурган башка кемпирлер да биринин имишин бири улантып, куду – өзү көрүп, өзү уккансып жобурашат:

– Адам, биздин өлкө кең тура. «Кыргыздын Ала-Тоосу бийик. Кыргыз деген эл бейпил, боорукер. Бир чети баатыр: душманды жолотпойт! Кокус душман а болбой басып кирсе, жеринде, жашыруун сыры бар. Душмандын сан колу, Ала-Тоосунун сай сайында самсып адашып кырылат... Тоо арасында курулган Каракол, Нарын деген шаарлар бар. Бир иштешип, бир күрөшөбүз» дешип, ушул биз жакка да келген кишилер, кекенип келип жатышат дешет.

Өздөрү айткан имиштерине өздөрү таң. Жумшак эриндерин шалп эттиришсе, – тунук турган кудукка майдамайда таш түшкөнсүп «чолп!» тамшантышат. Камка колундагы түйдөгүн чала эшип токтотуп:

– Анда кагылайын чоң кемендир өзү кайда экен?-деп сурайт.

Имиш айткан кайсы мурун кара кемпир, колдорун эпилдетип, түйдөгүн эше берип:

– Маскөөдө эле дейт, жарыктык...

– И адам? А киши өз башын сактабайт бекен?

– Жок. А киши Маскөөнү өзүм сактайм дептир... Айрыпланга минип алып, туура он беш күн, он беш түндөн

бери жерге конбой, Маскөөнүн үстүндө айланып учуп жүргөн колбашчылары бар дешет.

– И адам. Ошентип жоонун ченемин алат экен го?

– Ооба, кагылайын: «Деле, мен бул жоону жеңбей койбоймун. Жерден алдырсам асмандан жеңем!» деп а киши асмандын ченемин алдырат дейт, ошентип!

– И, акылман де!

– Жакында ал киши аскерлерге жаңы буйрук берет экен: «Мен жоонун күчүн алаканымдагыдай көрүп турамын. Ал азыр дардактаганы менен күчтөн тайып баратат. Кызыл Аскер, сен, бир таман артыңа жылба! Кары дебей, жаш дебей биздин эл бүт белин бек бууду. Аз күндө жоону кайра саябыз! Ошондо, ал баш катарга жер таппайт. Жердегисин жерден, көктөгүсүн көктөн жеңебиз!»

– Теги, ошондой эле болсо экен?

– Алысты көргөн акылман киши да. Билгенинен айтат да. Береги түйдөктү эпилдете эшкен кайкы мурун кара кемпир, башкалардан көрө билерман сүйлөйт:

– Ооба, кагылайын. Ар бир жоокерге ошо кемендир дем берет экен!

– И, кагылайын де?

– Жанакы колбашчылар түшкөн айрыплан биздин аскерлерге кызыл болуп көрүнөт экен. Жоонун көзүнө кара болуп көрүнөт экен...

– И, жараткан де? Кубулуп жүрөт экен го? – деп Камка жакасын карманат.

– Ушуну атсак эле биз жеңебиз дешип жоо ошол, көздөрүнө көрүнгөн кара айрыпланды аткылап, окторун коротуп караны жерге түшүрүшсө эле жоонун өзүнүкү болуп калат дешет.

Өздөрү айткан бул имиштерине өздөрү таң. Дагы баякы жумшак эриндери «шалп!» этип, бечара кемпирлер тамшана беришет.

– Адам, укмуш экен го!

– Өнөр да! Жыйырма, отуз жылдан бери балдар окуп жатпайбы. Окумуштуулар тапкан өнөр да, ал. Ошентип эле биздин өнөр ашып, ушул уруш бүтсө экен.

Айтылган имишти таң калып угуп, өз алдынча шыпынып, баятан күңкүлдөп олтурган чолок мурун чүкөдөй сары кемпир:

– Уруш бүтө турган болсо, – деди болгон кепти чала-моңол туюнуп, сөзгө катышып: – өкмөт эмне көчөт? Ал жактын эли эмне бизге келип жатышат?

– Бүткөнчө да, байбиче... – деди, түйдөктү эпилдете эшкен кайкы мурун кара кемпир тигиге түшүндүрүп; – катын балада эмне жазык.

Ошол согушка жакын калаалардын бизге окшогондорун жиберип жаткан тура.

– Ботом, – деди бирдемени эсине түшүрүп Камка да. – Калп айтпасам, биздин мына бу Каныш байкуштукуна да бала көтөргөн келин келди деп уктумбу?

– Келиптир, байбиче, – деди аныктап бири: – ал Каныштын өз келинимин деп келиптир....

– И, адам?

– Тиги, аскердеги баласынын зайыбы экен.

– Касейиндинби?

– Ооба. Улуту: бул орус – деди, каңырыш уккан кемпир өзүнчө буруп сүйлөп. – Деле тили башкача түшүнө албай койдук-дешип, үрөн тазалаган катындар кеп кылышты.

Кепке чала-моңол түшүнгөн, чүкөдөй сары кемпир сурай калды:

– Бул орус кайсы? Ошондой да эл бар бекен?

– Ичкериде, бул орус – өзүнчө журт дейт. Деле, биздин өкмөт ар уруу элдин башын кураган тура... Деле баласынан кабар жок, Каныш байкуш саргарып жүрчү эле. Келини келсе, ырас болуптур.

– Ырасы курусун, – деди Камка башын көтөрүп. Карынын кебетесинде бирөөнү аягандык, жан тарткандык көрүндү. Үнү каргылданып, бегирек чыкты. – А Зарылжандын убалы кимге? Чолпондой бечараны жашынан күттүрүп, күттүрүп, а бул орусунан катын алып алганы эмнеси? Өз колуктусу Зарылжанды алдаганы болот да?! Мындай сыпат жигит кишиге жарашпайт. Биринчи

сүйгөн кызын алдоого, антип жүрөгү тилинген киши – атаны, энени алдоого да барат. Өз ата, энесин алдоого барган киши жолдош жороосуна да шек келтирет. Өнүп-өскөн эли журтун да алдайт. Кой, а кубанбай эле койгула! Антип сүйгөн колуктусун алдаганы анык кеп болсо, анда ал өз башы менен болсун. Жоокерчилик кылып, казатта жүрөт деп да кубанбагыла, а. Антип сүйгөн колуктусун алдаган киши – жанакы Маскөөнүн үстүндө айланып учкан кызыл айрыпланды деле ачык көрө албайт. Алдамчы кишиден сыйкыр качат. Бул дүйнөдө эле эмне жаман: калп – жаман! Кишини, киши алдаган жаман. Алдаганга барган киши, жамандыктын баарын кылат. Кой, алдамчынын бети курусун, какмар?! Атанын, энин да, элдин, жердин да мээрими жылытпайт аны?!

Камка кары бул сөздөрүн айтып жатканында токтоло калып улам ойлонот. Тумандаган көздөрү күүгүмдөп, бир орунду кечке тиктейт. Бул араада үй ичи жым-жырт болот. Кемпирлердин эч кимиси өздөрүнөн жашы улуу карынын кебин бөлбөй, көп жашаган бу да бир касиеттүү киши да, дешип Камканы ичтеринен кадырлашат. Бирине бири кечиримдүү, сыйлуу. Ичтерине каткан кылдай арамдык жок. Баары боорукер, баары салттуу. Сезип, билип көздөрүнө көрүнгөндү сүйүп олтурушат.

Жанакынтып айтып болуп:

– Жүрбөйсүңөрбү! – деди түйдөк түйүп, аркан эшкен кемпирлерге Камка кары. – Деле мейли эми... Анда эмне жазык. Бул орус келинди көрөлү. Ак тилек тура. Куттук айттып коёлу?

Ошентип аркан эшкен кемпирлер да Камка карыга жол баштатып, эми Каныштын үйүнө келатышкан кездери.

10

Касейиндин энеси Каныштыкына, бала көтөргөн жаш келин келгенин, жалгыз Зарыл уга элек. Балким тегирменчинин какылдагандай оозу бейбаш катындардын би-

рин жолуктурса, «...адам Зарылжан, сен кимди күткөнсүң?! Касейин тыякта жүрүп катын алып алган тура. Анысы да, деле биз көрбөгөн журттан экен... Алганына далай болуптур. Эч болбосо, – бер тоочту, үйрөтүп койсо боло?! – деп лап дедирет беле?

Ырысына бүгүн андай оозу бейбаштар Зарылга жолугууга мүмкүнчүлүк да болгон жок. Анткени: мугалим кыз, районго мугалимдердин кеңешмесине кеткенине бүгүн экинчи күн; кеңешмеде: мектептерде окуунун жүрүшү, өспүрүмдөрдү өндүрүшкө катыштыруу жөнүндө маселелер каралат деген. Балким, кеңешме өз ишин созсо, Зарылдар бүгүн келсе да кеч келишер.

Ал эми Гүлнар тентек болсо, быйыл сегизинчи класста окуп жүргөн кези. Анын үстүнө күз башынан бери, колхоздо табил жазат. Күзгү жумуш кызып кирип келгенде, колхозчулар көпчүлүк чогулушунда туш-туштан чуу көтөрүшкөн:

– Табилчигибизди аскерге алып кетти!

– Күн-түн дебей иштеген болобуз. Эмгек күнүбүз так жазылбай жүрөт. Киши жок болсо, окуган балдар жардам берсин?

– Ой, балдарды койгула...

– Кыздардан пайлап алабыз! Жанакы Гүлнар тентек жарайт. Жети-сегиз жылдан бери советтик окуусун окуйт. Биздин иштеген күндөрүбүздү кантип тактабасын!

– Ой, ал кагылайын шайкелең эң эле... Табилди жоготпосо жарар...

– Туура эмес! Бала кезде баарыбыз тең эле шиберге өрт коючубуз. Кийин, турмуш ноктосун салган: акырын, акырын соорудан сылап, жоп-жоош кылып үйрөтүп алган...

...Ошол чогулуштан бери Гүлнар тентек колхоздо табил жазат. Ырас а, дегенде эжекеси Зарылга келип:

– Ай и-й эжеке. Кандай кишилер теги... колхозчулар мени өздөрүнө табилчи болсун деп сыртыман бийлеп алыштыр... Мен да кишимин го. Ал эмнелери экен?! – деп тентек кыз чулундаган болучу. Бирок бул – эмгектен баш тарткысы келген кежирлик эмес. Тек гана жайлоодо, сан

гүлдөн башы адашып, – эргип-эргип канаттарын күнгө чагылткан көпөлөк сыяктуу, жай турмушта эркин өсүп келаткан муңсуз жаштын өргө чапкан кыялы. Бүгүнкүдөн эртеңким сонун! Турмуш мага күлө карайт деп, тентек кыз эркелеп жүргөн. Айылдан онунчу классты бүтүрмөк. Шаарга бармак. Институтта окумак. Аны бүтүрмөк. Андан ары дагы улантып, – ушул илимдин ток эткен жери кандай болот болду экен? – Ай, и-й, эжекем ай! Билимдин так чокусуна жеткен адам да бар э? Ал адам жерде жөө баспай эле учуп жүрөткө, ыя? Эжекебайым?

Зарылдын жанында ушунетип, кадиресе кептерди айтып олтурган Гүлнар тентек укмуш уккандай таң калып, башкача, сонун дүйнөдө жүргөнсүп, теп-тегерек, кап-кара көздөрүн ойноктото карап:

– Мейли, эжеке. Окуй берем, окуй берем, – дечү талабын айтып жобурап: – так саамай чачымды ак аралаганча окуймун. Анан... – Тентек кыз кыналган ичке белине жаш чыбыктай ийилтип колдорун таяп, үнүн жоон чыгарып. – Анан, алтын алкактуу ак көз айнекти кабактын алдына кыпчытып коюп, биздин доктур, биздин академик, товарищ Гүлнар Сейтова болуп Фрунзенин айнек көчөсүндө басып жүрөт да акең!

Тентек кыз ширин тилегине кубанып. өз сөзүнө маашыр болуп, бөйрөгүн бүлкүлдөтүп, кыт-кыт күлүп:

– Анда Зарыл эжекем, Касейин байкемдер, бөкчөйүп кары-ып калышатко.

Маңдай тиштерин күрүчтөй агартып, жылмая сүйкүмдүү үн чыгарып Зарыл:

– А Гүлнар карыбас беле? – десе;

– Товарищ академик Гүлнар Сейтова илим менен өзүн өзү жашартып алат да, анда! – деп сылаң этип коючу тентек кыз.

– Кудай бардыр, Гүлүй сага. Башкалар сенчелик боло албай калат экен да.

– А мен жеткизет бекемин!

Ушул ширин кыял жаш кызды ээликтирген. Көңүлүн өргө чаптырып-тентек өстүргөн. Эмесе, күн-түн талбай

эмгектенген колхозчулардын күндөрүн тактап, Гүлнар табил жазат деген кепти а деп укканында, тентек кыз жаш кулундай «селтең» этип чочушу да эп.

Көзүнө чолок жашы келе түшүп:

– Ай, и-й, Зарыл эжеке. Бүгүн канча иштедиң деп кимдин артынан жүрөм, эми – деген.

– Боло бер садагасы, – деген Зарыл, тентек кызга түшүндүрүп, аны эпке көндүрүп. – Жигиттер согушка кетишти. Алардын ордун биз баспасак иш кантип бүтөт. Ийгилик кайдан келет. Кой Гүлүй жан. Анетпе! Согуш бүтпөсө, жигиттер келбесе... Кыздар күзгү кайыңдын жалбырагындай саргарып кетишпейби...

Гүлнар тентек жашка жуулган кирпичтерин ирмеп-ирмеп туруп, ойлуу күлүмсүрөп өз ичинен: «Баса ыраско, кыздар саргарып кетишет ко?» деп анан Зарылга тек:

– Ай-и-й, эжекебай, коюңузчу...

Сыры терең алп турмуш, ошол сагаттан баштап тентек кызга тымызын ноктосун салып, куду – азоону үйрөткөндөй акырын-акырын соорусунан сылап; өз ыгына көндүрө баштаган. Кыз бир аз токтолуп, турмушту тааныйын деп анын терең сырына түшүнө баштаган кези. Баягы тентек кыялдары азыр жомок сыяктуу өзүнөн өзү алыстап, колго түшпөс асмандагы куштай айланып улам арылоодо. «Ай мен акмак, турмушту байкабай, канаттуу кыялыма минип, ак булуттун үстүндө жүрчү турбаймынбы. Көрсө, турмуштун ачуусу да, таттуусу да бар болот тура. Мен тим эле ойноо секелек белем?» деп кечээкисин эстесе, бүгүн ызаланып кетет.

Ал баягысындай селтең этпестен кадресе кишиче токтоо басып, ойлуу жүрөт. Үнүндө салмак, кебинде мазмун бар. Зарылга келип:

– Мен билчү эмес экемин, эжеке, – дейт Гүлнар эми. – Көрсө эмгек кылган элдин ичинде жүрүү абдан көңүлдүү болот тура. Колхозчулар кээде, кызык сүйлөшөт. Мени укпайт дешсе керек. Ары карап кетип баратсам: «Байкуш кыздарга да убал болотко, эми... буларды кантер экенбиз» деп күлүп калышат... Ал эм-

нелери экен? Биз кантмек элек, эжеке? – Ойлонгондой болуп, кимгедир таарынгансып туруп. — Согуш бат эле бүтөт да... Анан Касейин байкемдер, Табылды, Шамбет байкемдер келишпейби?

Зарыл тымызын гана кубаттап коёт:

– Аман болушса келишет...

– Бул карабаскан согуш бурк этип чыга калды да. Болбосо, Касейин байкем күз барамын деп кат жазбады беле, Небак эле келген болот эле. Эмдигиче эчак тоюңар тарабайт беле. Каап?! Бул каапыр согуш деген жаман экен го... Бат эле бүгүн жатып уктап, эртең эрте тура калганыбызда эле: «Көңүл бургула!! Көңүл бургула!! Өкмөттүн кабарын беребиз:– Согуш бүттү! Биз жеңдик!» деп радиодон айта калса, э, эжеке? Анда кандай сонун иш болор эле! Бул жеңиште менин да энчим бар деп мактанар элем. Узун, узун шинелдерин бозортуп, этектери жер чийип, аскер агайлар келишер эле. Касейин, Шамбет байкемдер келишер эле. Анан болду. Эжекемдин тоюн берип, жыргап-жыргап жатып калар элек! Ай, атаң көрү ай десең... Сонун болор эле...

Дале болсо, ушундай кыялга батып жүрчү Гүлнар, жана мектептен келатып: «Калдуу жеңеникине бала көтөргөн келинчек келди. Касейиндин зайбы экен. Согуш чыкканда энесиникине жибериптир... » деген имишти катындардан угуп:

– Коюңуздарчы?!– деп чочуп кетсе;

– Ишенбесең барып көр, кыз. Келген келин Калдуу жеңенин үйүндө чай ичип отурган кезидир... Калп айткандай өчүбүз бар беле, биздин, – деп катындардын бири мостоюп койгон.

Ошондон бери Гүлнар тентек күйүп-бышып, Зарыл эжекеси үчүн кейип жүрөт. Өз үйүнө токтоно албай колхоздун мекемесине келди. Топураган кишилер жок. «Тырс-тырс... » чотун уруп Батиш гана олтуруптур. Ал баягы бир мүнөздүү, сыр баштыгын бек бууп тымпыйган-Батиш. Азыр ал кыз да колхоздо үйрөнчүк – бухгалтер. Эшиктен ашыгып кирген Гүлнарга көңүл да бөлгөнү

жок. Алдыртан бир карап койду да, көзүн сүзгөн болуп тырс-тырс...» чотун урат. Батиштин бул мамилеси Гүлнардын ызасын ого бетер арбытты. – «Олда байкуш ай... биздин Сы-Сы-Сы-Рда чот урганды билген киши жалгыз өзүм дегенсип тымшыятко?! Эч болбосо учурашса боло?!» деп ичинен кекетти. Столдун тыягына бир, быягына бир чыгып, жеңин Батиштин чот урган колуна да желпип өттү. Батиш деле байкамаксан, «тырс-тырс...» чотун кагып, баягы тымпыйган калыбын кебелтпейт.

Ого бетер күйүп-бышкан Гүлнар өзү олтуруп жүргөн столго олтура калып, тарткычын ача салып, андан бир эки барак кагазды алды. Шак эткизип тарткычты кайра жапты. Бирок буларынын баары максатсыз кыймылдар. Тек гана, тентек кыз ызасын билгизмекке иштеген шарак-шурагы. Батиш эми гана үн чыгарды:

– Гүлнар, үч күнкү табилицди бербейсиңби? Тымпыйганы үчүн кантип өч алсам болор эле деп кекене калган тентек кыз:

– Үч күн боло элек?! – деп үнүн кескин чыгарып жооп кайырды.

Чот урганын коюп Батиш:

– Бүгүн эмне болуп калгансың. Гүлнар?!

– Бүгүн ушундай болуп калдым?! – деди тентек кыз ызасынан ыйлап жиберчүдөй үнү кардыгып, көздөрү койгулдана түшүп: эки бети алмадай кызарып. – Жигит дегендин өлүгүн... жигит деген эле Касейинби?! Жандын баарын алдап...

Оозунда сөзүн айта албай, өпкөсү көбө түшүп Гүлнар шолоктоп ыйлап жиберди.

Тентек кыздын ызасын түшүнгөн Батиш тымпыйып кытмыр жылмайып, тымызын гана:

– Кой, Гүлүйжан. Анын эмнесине жаш коротом.

– Анын эмнесине... Анын эмнесине... эчтемени укпай эле... – Гүлнар өпкө кагып кебин айта алган жок.

Калыбын өзгөртпөй олтуруп, Батиш:

– Уктум. Зарылжандын жигити аскерде жүрүп колукту алып алыптыр.

Гүлнар тентек кирпиктери жашка чыпталышкан теп-тегерек кап-кара көздөрүн тикирейте карап, эми жаңы уккансып таң калып сурады:

- Сен дагы уктуң беле? Ким айтты сага, ыя?
- А сен кимден?
- Үрөн тазалап келаткан катындардан. Жеңемдерден.
- Мен да ошол жеңелерден...
- Чын болду бекен Батке, ыя?
- Жел сокпой камыш козголбойт...
- Баса десең, калп болсо – Каныш энемдикине баласын көтөрүп чоочун келин да келмек беле?!

Тымый түшкөн казандын отун ичкелештиргендей, Гүлнар тентектин ачуу ызасы кайра чымырап, тек кагыла элек тентек кыймылына балалык мүнөзү эриш аркак боло түшүп:

– Токтой турсун. Зарыл эжекем да райондон келер?! – деди.

Бирдемени жазып коюп алдыртан күлүмсүрөдү Батиш:
– А Зарылжан келгенде эмне кылмак?

– Батиш сен да кызык экенсиң, – деди тентек кыз тигини жактырбай тырсылдап. – Экөөнүн айтышкан анттары, дешкен шерттери болсо... Зарыл эжекем ал келет, ант бузбайын деп эчен жылдан бери самандай саргарып күтсө... Ал жигит антын унутуп, алчактап, катын ала койгону эмнеси экен?! Антип ант бузам десе, Зарыл эжекеме жигит деген четтен кудай демек. Же мен билбейт бекенмин. Эчен алтындай жигиттер Зарыл эжекеме каттар жазган. Жайында облустан келген обкомдун инструктору кара каш кызыл жигит да эжекемди көрүп алып тамшанганда таңдайы так-так эткен! Өткөн күз тиги эле чоң Фрунзеден келген узун бойлуу сур жигит эжекемди көрүп алып суусаган таандай акактаган! Анын жөнүн кийин укпадык беле: энчисинде жеңил машинасы бар. Экинчинин бири болуп, чоң мекемени башкарган бир наркомдун орун басары экен. Зарыл эжекем жеңилдик кылса антын бузса: ошол узун бойлуу сур жигит менен кете бермек. Эри мансапта болсо катыны кошо мас.

Жеңил машинада койкоюп күйөөсүнүн катарына олтурган соң, минтип, колхоздун кеңсаларында сербейип чот урумүш болгон сен экөөбүзгө – «бышт!» демек. Анда кантет элек?!

Батиш мүнөзү кырсы, ичине кара таруу айланбаган кыз го. Беттери кызарыңкы тартып, бир аз ызалана түшүп:

– Кантмек элек?! – деп күңк этти. – Ал келген замнарком чындап алам деген жокко. Чындап алам десе, Зарыл машинасына учуп барып түшмөк?!

Батиштин бул кеби Гүлнарды ого бетер күйгүзүп бышырды.

– Быш-шт?! – деди тентек кыз колун шилтеп. – Батиш сен экөөбүздүн жаныбыз күйбөсүн, а. Машинасына учуп түшөт дейт тура, Быш-шт?! Арым а?! Ал жигит Зарыл эжекеме кандай сабылган экен. Менден үч жолу кат бердирген. Биринен бири узун, чечен тил чебердеп тизген сүйүүнүн сөздөрү жазылган. Кыз жүрөгү эмес, мөңгү музун мөлт эттирип, бир заматта буу кылып жибергендей сөздөр. Окуган көздү кубантып, уккан кулакты кандырып, эт жүрөктү тыз-тыз чегип сүйүүнүн айыккыс жарасын салган сөздөр: «...Өмүрүмдү өзүңүз менен өткөрсөм, бу дүйнөдө армансызмын? Десимди жандырбаңыз? Багымды сындырбаңыз, карындаш...» – деген акылдуу сылык сөздөр...

– Андай болсо, – деди Батиш ич тардыгын билгизип, кекер менен какшыктап;– ары акылдуу, ары сылык, ары чоң иштеги жигиттин десин эмне кайтарды?!

– Койчу, Батиш. Теги сен, кызык экенсиң, – деп чулуң этип бурулуп, бурчка карап олтуруп алып безилдеди Гүлнар.

– Десин эмне кайтарды дейт тура? Чангандан жаман көргөндөн кайтарган бекен анын десин. Зарыл эжекем деле: сүйгөн, жактырган. Көп ойлонуп саргарып да кеткен! «...Кой, көз ачып көргөн, бет ачып өпкөн, менин биринчи арзыганым: ары ысык, ары балтыр бешик баладай ак, таза болучу, Касейиним менен колду катуу кармашып, шертти бек айтышкан элем. Ал азыр алыста, армия катарында жүрсө

да элеси жанымда. Сүйүүсү жүрөгүмдө. Кой, шерттешкен теңимди алдасам болбос, таалай кушум учуп кетер!»-деп акыл менен сабыр кылган. Ошентип ал жигитке: «Агай, кечериңиз, мен сиздин, алтын башыңызды чансам, асыл журтубузду тузу урсун! Менин чыгып койгон мунарам бар. Экинчисине бутумду артпайын. Ырас, Сиз да жүрөгүмө чок салып койдунуз. Ысык арзуунун бул илебим, жүрөгүмдүн толтосуна тымызын катып коёюн. Кез-кез эстеген учурумда мени жылыта жүрсүн. Кечериңиз?» деп Зарыл эжекем да, акылдуу сылык жооп берген. Ал жигитти чанган эмес – жакшы көргөн. Сүйгөн! Кой, Касейинди алдабайын деп, кийинки сүйүүсүн сабыр менен бөгөп койгон. Анын эмнеси жаман!

Баятан Гүлнардын кептерин укса угуп, укпаса чотун уруп, кинегеге тактагандарын жазып коюп мисирейип олтурган Батиш:

– Анын эмнеси жакшы?– деди кекетип табалагансып.

– Ошончо мансапка жеткен киши тегин бекен... Анын десин Зарыл кайтарса, мына эми Зарылдын десин тагдыры кайтарды. Эптеп чыккан мунарасынан түбү терең кудукка кулап түштү?!

– Адам Батиш, кызык экенсиң. Кудугун эмне, дагы?– деди тентек кыз тигинин тамсилине түшүнө бербей.

– Кайгы кудугу – деди Батиш. – Көз жашына толгон кудук. Эми Зарыл экөөбүзгө көз артчу жигиттер, өздөрү сапар тартышты. Балким, түбөлүктүр... такыр жоктур...

Гулнар кеп таап айта албай делдейип карап калды. Кыздын бул карашында, кандайдыр түшүнүксүз сезим, үрпөйүп чочугандык бар: «Ушу чын бекен? Кандай суук сөз, бул?»

– Кантебиз... – деди Батиш кебелбей олтуруп. – Эми эч болбосо, бизге чолок-чулак артса экен...

Гүлнар кеп айтуунун ордуна үшкүрүп жиберди. Бул – турмушка тизгиндете элек бала мүнөз тентек кыздын байкоосуз үшкүрүгү. Ак куунун төшүндөй эти аппак, жаңы түйүлгөн мөмөдөй тирсийип келаткан айыпсыз жаш көкүрөктү тээп чыккан биринчи үшкүрүк.

Өз бышкырыгына өзү чочуп селтең эткен кулундан бетер, Гүлнар өз үшкүрүгүнөн өзү чочуп элтең карады. Кыздын маңдайында дубалдын бооруна илинип портрет турган эле. Баятан Гүлнар байкаган эмес экен. Эми тигил портрет, сыйкырдуу касиети менен тентек кыздын сырын түшүнгөнсүйт. Бирин-серин ак аралаган саамай чачтары жылтырап, кара муруту кайраттуу түрүлүп жылуу күлүмсүрөгөнсүйт. – «Кой, тентек кыз, сыр бербе, кагылайын. Кейитпейин, силерди!» деп айтып жиберчүдөй. Кереметтенип, жан кирип козголуп келаткандай сүйкүмдүү, сүрдүү.

Көсөмдүн ошентип өз маңдайында турган портретин көрө коюп Гүлнар да уялып кызарып төмөн карады...

11

А дегенде Гүлнар тентек күйүп-бышып, Зарыл эжекесинин таламын талашып: «Шашпа, Зарыл эжекем кеңешмеден келсин. Таалай кушум үндөгөнсүп, күн батышка талбай карап... Эжеке, сен, ал деп жүрсөң... Айымжандын кызы кара далы болуп, саргарып кетти. Мөмө бышканда – ээси үзүп албаса эзилип кетичү эле деп ар кимдин оозунда кеп да болуп жүрсөң. Касейин агайдын бул эмне кылганы, эжеке? Уялбай алган аялым деп, элге жиберет, анысын да?! Жүр эжеке. Каныш энеме айтып, бир түнөтпөй куудуруп жиберибиз! Кайда кетсе анда кетсин! Бирөөнү ынагынан бөлгөн эткен неме эле ал» деп Гүлнара тентек Зарыл эжесине айтмак болгон. Көрсө, бул тек гана чукул мүнөз балалыгы белем, Бурк этип катуу кайнаган ызасы бир аз соолугуп, бир аз акылын токтотуп, кайтып: Баса, ал бечарада эмне жазык? Касейин агай аны да алдаган чыгар. Башым бош боймун, шерттешкен кызым жок деген чыгар. Кой, жаш баласы менен кайда барат, байкуш. Теги мейличи... карабаскан ушул согуш тып басылып, Касейин агай деле аман кайтса экен. Зарыл эжекеме жигит табылбай калмак беле? Таалайына дагы бир жакшы агай тургандыр. – Адам сен

өмүрүм кыска деп турмушка сараң караба! Дүйнөдө, ээлеген ыйык ордун бар. Ордунду тап!– дешет тура чоңдор, – Таалайыңа берген өз энчиң, булактап ташып турган кең мол ырысың бар. Башканыкына сук артпа! Өз ырысыңдын көзүн тап. Кор болбойсуң!– дешет тура чоңдор.

Тентек кыз акылын эргитип жайдын күнүндөй тез ачылып, токтоо, эстүү боло түшүп:

– Жүрү, Батиш эжеке, – деди Батишке, суроолу көз караш менен, – кеч кирди го? Айымжан энемдикине барып Зарыл эжекемди күтөлүк.

Элпек Гүлнардын көз карашы жароокер, үнү сүйкүмдүү эле. Мисирейген Батиш да көп эстүү кыз. Гүлнардын эмки кыймылынан ички сырын сезе койду да:

– Күткөндө Зарылга жагар дарыбыз эмне?!– деди.

– Койчу, Батиш эжеке. Анын эмнесин табалайбыз. Өз башыбызга эмне келерин ким билет, эч болбосо: «Кой эжеке, капа болбо! Чаргын байкем айткандай, бул тегерек тентек дүйнө ушундай тура...» деп жел сөз менен кайрат айтканга да жарабасак, теңтушчулугубуз кайсы биздин?

Гүлнардын бул кептерине акырын күлдү да, орундуктан турган Батиш жайылуу кинегесинин бетин жаап, чоту экөөнү бир кармап оң колтугуна кысып, Гүлнарга:

– Болуптур Гүлүйжан, жүргүн эми, – деди.

Кыздар колхоз мекемесинен чыгышты... Бала көтөрүп Каныштыкына келген келин жөнүндөгү имиш, чала-моңол Зарылдын энеси Айымжанга да угулду. А киши бул имишке ишенгиси келбеди. Кайра ойлонуп: кимди азгырбаган жашчылык, болсо болор... деп эне ишенбей да коё алган жок.

Кызы Зарылды аяп, бир аз зээнин кейиткен менен анча сыр бербей, каадасынча уя баскан тоодактай балпайып ордунан козголбоду. Ишин токтотпой: жакшы өңдөнгөн кой терини улам кынаптап бүктөп, бир үлгүдө – үч салаа мээлей кесип олтурат. Оор жүктү зор күчкө салып илгериге тарткан шаа мүйүз өгүз сыяктуу. Эненин жайбаракат кыймылы мазмунга бай, Мүйүз саптуу, учтуу кара

бычагын кармап шы-ыр-р терини кессе, жибектен бою чалган оймогу сөөмөйүндө жүрөт... же Зарылды аяп олтурабы? Кез-кез терең чыккан үшкүрүгү бар: муну Табылдым кият деп, тигишин тиштеп кынаптап беш салаа мээлей тигип олтурган курган жан... минтип, укмуштантып, үч салаа мээлей тилип, ким билет Табылдым киярин? Ким билет Касейин... Иши кылып жоокерге! Касейин анетсе капам да жок, Зарылыма жазганы тургандыр. Кудайым, бу калабаңдан балдарды сакта!

Эне ушуларды санап үшкүрүгүн терең чыгарат. Райондон жаңы кайткан Зарыл да үнсүз.

Мына эшик ачылды. Үйгө, Гүлнар тентек, Батиштер киришти.

Бир сырдуу Батиш шек бербей тымпыят. Гүлнар тентек Зарылды көрө коюп, «уккан го» деп селт дей түшүп, тек:

– Ай, ий, Зарыл эжекебайым да келип калган тура, – деп деле элпек, Зарылдын алды-артына чыгып, улам бирдемени бежиреп –жан алакетте. Сыр алдырбай сурай берди.

– Райондо кандай жаңылык бар, эжеке? Согуш жөнүндө эмне кеп уктуң? Кеңешме кандай өттү, эжеке? Бат айтсаң, айтсаң? И-и, сени келсе экен деп жолуңду эле карап жүрдүк...

Зарыл каадасындай токтоо. Жүзү сумсайыңкы. Көз карашы муңайым. Бирок ошонусу да өзүнө, кандайдыр бир сүйкүм берет. Көргөндү: «Мындайда жылдызы жарык бечара экен!» дедиртип, ансайын ич элжиреткен сапаты бар Зарыл, эми да Гүлнардын десин жандырбай көргөн-билгендерин айтууда. Кыздын коңгуроолу үнүндө билинер-билинбес толкун ыргагы байкалат.

– Бул жолку кеңешме кызуу өттү, –деп оң кашынын үстүндөгү тегерек кара меңди адетинче сыйпап коюп кебин улады. – Кеңешмени райкомдун катчысы өзү ачып, ишин өзү башкарды. Залдан чымын учкан жок. – Кан дарыясы агып, катуу согуштар жүрүп жаткан кез. Душмандын каары катуу. Мекенибиз чоң коркунучта турат. Кара туман төбөбүздө самсаалап, ач ажал зор дарбазабызды катуула-

тып такылдаткан кез. Эт ачынып ызалуубуз! Же өлүм, же өмүр үчүн жүрүп жаткан улуу күрөшкө катышпай, биздин кишилерден обочодо калган болбойт. Курал көтөрүүгө күчү жеткен уландар майданга! Кадыр сактап чытырап жүргөн ата, энелер балдарыңардын ордун баскыла! Өзүңөрдү эмгек майданында көрсөткүлө! Бизде эми эмгектеген жаш да тез чоңоюп, тез эс тартар кези.

Армияга жетиштүү курал-жарак, жетиштүү азык-түлүк, жылуу кийим берүү милдети мойнубузда турат. Муну биздин кишилер, сергек түшүнүүлөрү керек деген сөздөр айтылды. Кеңешмеге келген журт жымжырт олтуруп угушту.

Баса, чын сөздөр да, – деди Батиш жай.

– Ананчы. Эмгектен кол тартуучу убакпы... – деди Гүлнар тентек каймана күрсүнүп. Теги мейли эле, агайлар ошол жактан үйлөнүшүп, келбей коюшсун... Баштары аман болушса экен, эжеке,

Гүлнар кыйшыңсыз кеп айтып алдым го деп өзү да оңтойсуздана түшкөн эле. Жаш кыздын эки бети тамылжып ысып кетти. Үрккөн улак сыяктанып элтең каранды. Батиш эжекеси:

– «Ай каапыр Гүлнар» деп өз ичинен бырс этин тымызын күлгөнсүп, өңүн жасап мелтиреп койду.

Ал эми баятан капасы толуп, калыңдыгынан чыдап олтурган Айымжан, же «кың» дедиртип үнүн чыгарбай, же кыймылын өзгөртпөй балпайган калыбында козголбой олтуруп, өңдөлгөн теринин бетине көз жаштарын «тып-тып» тамызды.

Аны Зарыл да байкады.

«Эмне болду, эне сага?» деп сурай албай, энесине муңайып үнсүз.

12

Бул окуя чынында эле Акия Чаргынга айткандай башталган. Чоң короодо үрөн тазалаган зайыптар кечке жакын үйлөрүнө кайткан кезде, өтүп бараткан машина токтой калып, андан бала көтөргөн орус аялы түшөт. Ма-

пина жолу менен жөнөп кетет. А тигил бечара болсо, жат жерге келгендей чочуркап делдейип турат. Ал аңгыча болбой үрөн тазалаган катындар жанынан өтө беришип, орус тилин чала-моңол жөрөмөлдөгөн Бурма:

– Ай маржа? Сен аткел придеш, а? – деп билгиси келип, токтой калганында, тигил накта украинча сүйлөп жооп берген:

– Мен алыстан келатам, подруги... Согуштун өзүнөн.

– Куда пайдош, а?

– «Б...» колхозу ушул болобу?

– Ага....

– Мен Касейин Жайнаковдун энеси Каныштын үйүн издеп келдим...

Үрөн тазалап келаткан катындар:

– Адам, калдуу жеңенин атын атадыбы?

– А кишини кайдан билген неме экен? – дешип кулактарын түрө калышкан.

Орус тилин чала-моңол жөрөмөлдөгөн Бурма өзүнүн мынча тил билгендигине көтөрүлө түшүп, бала көтөргөн чоочун келинге бир сөзүн орусчага окшоштурса, он сөзүн кыргызча чалып жөрөмөлдөп, кээде колун жаңсап сүйлөшкөн.

Тигил бечара: – Согуштун өзүнөн, Батыш Украинадан келатам. Эки айдан ашык жолдо жүрдүм. Өзүм да жаңы төрөгөн элем. Жол азабын көп тартып. арып-азып өлөрдө араң жеттим. Мага фронтчу, Касейин Жайнаковдун энеси Каныштыкы керек. Мүмкүн болсо ал кишинин үйүн көрсөтүп коюңарды сураймын, – деген эле. Бирок тилмечтиги анча күлүк эмес Бурма тигил бечаранын көп кебин ой жоруп түшүнгөн. Маселен – тигил бечара: өзүм киевдик элем. Кыштакта туруучу энемдикине барган элем, деп арызын айтса, берки катындардын бири:

– «И бечара келинимин деп жатат?» деп ой жоруп кубанып кеткен. Тигил келиндин: «киевдик элем» дегени кулагына жылуу угулган.

– Адам катындар...келинимин деп жататко?

– Кимдин келини болот?

– Адам, Калдуу жеңеники да, Болгондо баласы Касейин ошол жакта жүрүп орустан катын алган экен го...

– Ооба, кагылайындар, «Жайнакуп» деп кайнатасынын атын атаса, оозу-мурду кыйшайбайт...

– Адам Бурма сен, орустун тилин суудай билет турбайсыңбы! Жүргүлө. Келинин баштап барып, Калдуу жеңеден сүйүнчү алалы.

– Сүйүнчүнүн да жолу болсун, – деди катындардын бири токтой калып. – Касейин тигил Зарылжан менен убадасы бар дешчү эмес беле?

– Эмненин убадасы! болучу эле, – деди катындардын экинчиси. – Жаштар бир убакта тим деле жүрүп коюшкан да. Анын эминеси өөн. Көрбөйсүңөрбү, баласын көтөрүп эми өз келинчеги келип олтурат.

Жаңы эсине келген Бурма баса, ал жигит биздин кызды чанганы болобу деп ызалана түшкөн эле. Кайтып тигил катындардын уу-дуусуна кызып, анын үстүнө «биздин кызга жигит табылбай калмак беле» деген намысы жеңди.

Бир жактан аны берки катындар ээликтиришти:

– Деле эмгегиң өттү, Бурма. Орустун тилин суудай билет турбайсыңбы. Адам, сен баштачы.

Тигил чоочун орус келинди баштап, катындар кызуу менен Каныштын үйүнө убай-чубай киришти.

Бул кезде Каныш мээлей тигип, үйүндө жалгыз олтурган. Эненин тиккен мээлейин майдандагы жоокер киймек.

– Олда балакетиңди алайын карегим а!.. Келип жүзүңдү бир көрсөтпөсөң да: эне, сен тиккен мээлейди мен кийдим деп жазган катың келсе, зоболом көтөрүлөр эле, – деп Каныш кыял менен толкундап ийнесин жаза сайып олтурган кезде;

Тигил катындардын бир-экөө:

– Адам Калдуу жеңе дэ-эле бир үйдө соксоюп жалгыз олтуруучу элеңиз...

– Кана, сүйүнчүбүздү бериңиз! Балаңардан келин келди! – дешип эненин тигип олтурган мээлейин колунан

шап жулуп алышты. – Болуңуз! Сүйүнчүбүз чоң. Балаңар келди!

Каныш байкуштун чактысы кетип алдастай түштү. Куду, катуу куюн буруксуткап тозондон бетер акылы чатышып, алда эмнелер оюн бөлдү. «Балаңар келди! Келиниңер келди! Касейинимби? Кайсы келиним? Эмнеси болсо да, жакшылыкко» деп алдастай бергем эне:

– Болсун, кагылайындар! Оозуңарга май! Теги, кими-си, ыя...

– Мына көрбөйсүңөрбү! – деди «тилмеч» Бурма тигил келген украиналык жаш аялды көрсөтүп. – Тыякта жүрүп Касейиниңиз башка элден келинчек алган тура. Эми согуш башталгандан кийин, энемдин колуна бар деп сизге жибериптир, балаңыз. Анан кайда барсын, бечара.

Мындай кабарды Каныш үч уктаса түшүндө угам деген эмес. Эне, майдандагы баласынын аманын тилечү. Келерин күтүүчү. Бирок анын өзү келбей, катын, баласы келет деп күткөн эмес. Уулум азыр армияда, бой. Арзыганы – Зарыл күтүп жүрөт. Аман келсе, тоюн беребиз. Зарылым – келиним деп жүрүчү.

Дал болуп колунан ийнесин түшүрүп, Каныш:

– Кагылайын, бул ким эле... Кай жактан келиптир?

– Келиниңиз! – дешти, катындар жарыша жамырашып. – Биз кечке, үрөн тазалап кампадан чыккан элек. Мектептин алдында эле бала көтөргөн чоочун келинчек турат. Өңү азыңкы. Кейпи алыстан келгендей. Чочуркаган түрү бар. Өтүп бараткан элек, бизди жалжал карады. Тил билбесин сездик. «Откил, маржа?» – деди Бурма орусча. Бул бечара: өңүнө кызыл жүгүрө түшүп, жөнүн айтып жиберди. Көрсө, Касейиниңиздин келинчеги экен! Силерди сурады... Сүйүнчүмдү бериңиз! Балаңыздын баласы койнунда турат. Көрүмдүгүн бериңиз! Адам, кан төгүлүп ушунча катуу согуш жүрүп жаткан жактан, атайы сиз деп: балаңыздын баласын көтөрүп, издеп келгенин көргүлө. Таап келгенин көргүлө, бечаранын.

Аң-таң калган байкуш эне канатын жайып ого бетер далдайды. Ишенбейин дейт жоктон пайда болгон келин баласын көтөрүп маңдайына келди.

– «Жок... кет нары. Келиним Зарыл» деп, тигини үйүнөн кууп чыгарууга дити бакпайт. Өз баласы Касейиндин сүйүп алган жары дейт. Ал түгүл невереси тигине, көтөрө келген!

Эне акылын жыя албай дал. Эмне дээрин билбейт.

Кыргыздын бир ооз тилине түшүнбөгөн украиналык жаш аял андан таң. Жөнүн сурашып, ушул үйгө баштап келген тигил аялдар өзүнө жылуу мамиле кылгандай. Алар көзүнө жакын көрүнө түштү. «А воны дывысы ты народ ласковый та шырый»¹ деп, ичи жылый түштү.

Көп күндөр жол азабын тарткан. Талаада төрөп, каны көп агып, соолугу начардаган, ысык наар албай, кээде ач, кээде жаанга калган. Жаңы төрөлгөн баласын эмчеги тойгуза албай жаны кейиген. Ызаланган. Ачуу көз жаштарын төккөн. Өз айласын таппаган кишилер: жаш, кары, катын-балдар. Куду кечүүсүз сууга камалган калың койдой чуркураган. Быкып вагондорго толгон. Ошолордун ичинде, эптеп бир бурчка сыгылышкан. Вагондун бүкшүгөн ысык абасы ансайын демин кыскан. Башы айланып, көңүлүн айныткан эриндери кеберсип, бети кагаздай үлбүрөп, көздөрү жалдырап эчен-эчен ирет колунан баласы түшө жаздап:

– Чи неме у вас мой ридни хоть трошки выпити водицы?!² – деп, жанындагыларга үлбүрөй караган. Бирок, ички сезими тилегин мокотпой алыс жакка, «жат» элге чоң үмүт менен келаткан.

Ошентип азаптын дарыясын кечип өлөрүндө эптеп жеткен украиналык жаш аял, муунуна кирбей алсыз үлдүрөгөн кебетесинде, алыскы тоо арасындагы «жат» элдин босогосунан аттап, үйүнө киргени ушул. Ал, жана машинадан түшүп, жол жээгинде сербейип. жалгыз ка-

¹ Мээримдүү бейпил эл го, булар?

² Туугандар, бир ууртам сууңар бар бекен?

лып оюн бөлгөн: «Куда я попала? Возможно це нарид суворый, дикунский? Я що я не найду соби прытулку, що робыты мени тоди. О, боже мий!»¹

Эми өзүн мында баштап келген катындардын – автоматтан бетер бат-бат айткан кептерине түшүнбөй, – анын үстүнө, шашканынан колунан ийнесин түшүрүп, канатын жайган калыбында этегин үзө басып дал болуп калган Касейиндин энеси Каныштын кебетесине аң-таң боло түшкөн бечара көптөн бери төш чөнтөгүндө сактап келаткан катты эсинен чыгарып, баласын бооруна кыскан калыбында ар кимисине карады. Украиндык келиндин бул карашында: «Мени кубалабагыла» дегендей жалоорко бар.

– Ну, что! Биздин келин, маржа – абысын! – деди «тилмеч» Бурма, украиналык жаш аялга бурулуп. – Бот сеники кайын эне. Малчик маа бер. А сен кайын энеге жүгүн!

Украиналык жаш аялдын колунан баласын жулуп алып, анан өзү алдыга өтүп ышарат кылып жүгүнгөндү көрсөтүп эки-үч ирет белин ийип-ийип:

– Эми, понял келин? Үшүнтүп жүгүнөт! – деп күлө сүйлөдү.

Бир чети коркуп, бир чети жатыркай аң-таң турган украиналык жаш аял, бул ышараттан улам: «...Можливо у них такый звычай заходыты в хату?»² деп түшүнүп, Бурманын кыймылына окшотуп, Канышка карай эки-үч жүгүндү.

Баятан Бурманын тилмечтигине маашыр болуп жүргөн катындар:

– Баса!.. – дешти, өздөрү баштаган жоругу экенин байкашпай таңданышып, тигээ ыразы болушуп:

– Адам, жүгүнгөндү да билет тура!

– Келиниңизди алкаңыз, Калдуу жеңе! Келиниңизди алкаңыз! Адам: «Барганда энеме жүгүн. Биздин элдин

¹ Мен кандай элге келдим. Мээримсиздир, жапайыдыр? Мага баш маанек кылар жер табылбаса кантем? О, кудай ай.

² А балким, бул элдин үйгө киргендеги салты ушундай болор.

ырасмиси ошондой болот» деп айткан го балаңыз. И кагылайын...

«Тилмеч» Бурма эки колундагы баланы мурдунан өптү. Начар өскөн баланын арык колдору араң кыбырап, көздөрү ачылар ачылмаксан жылтырайт. Билбеймин, азганыбы? Билбеймин, ата канынанбы? Өңү кер сары. Көптөн суу көрө элек эттерине бөртмө-бөртмө кызылдар пайда болгон. Алсыз гана «кың» этип койду.

Өз депкирин таппай калган Каныш да, тигини атайы жүгүндү деп түшүндү:

– Бай бол, чырагым! Этегинден жалгасын! Алыстагы теңиң аман келсин! Ырыс кешиктүү бол! – деп алкап жиберди. Бир-эки кадам илгери басып, украиналык чоочун аялды маңдайынан жыттап өптү.

Анан, «тилмеч» Бурманын колунда араң кыбырагаи жармач баланы өзүнө алып, чүтүрөйгөн алсыз перизенттин бетине улам карады. «Касейиниме окшогон бекен?.. Же... » – Бул талдап караш, бирок эненин жаш толгон көздөрү жакшы байкай албайт, туманга батып бараткансып, бала бети тунарыктанат: көздөрү араң жылтырайт. Мурду ормойгонсуйт: «Кимиси болсо да өмүрлүү болсун! Кор болбосун!»

13

Кандуу согуш жүрүп, журт башына калабалуу күн тууп, оор түйшүк тартып оюн-күлкү унутулуп турган кезде да кишилер муңайбасам дешетко. Жан алгыч жутунуп, эшигин жыртып, босогосун кычыратып көз көрүнө апсыйып келатса да, адам ага тике карайт. Кээде, өз боюна жолотпой алка жакалап, кош колдоп ары түртүп: кет менден! Сени менен бой тирешип, кабак бүркөп жүргүм келбейт. Жоокермин. Эмгек сүйгөн кишимин. Күлөр күлкүм, көрөр жыргалым бар дегендей. Эртең эле бул калаба бүтсүн. Журт бейпилде, берекеде күлкү менен күн өткөрсүн. Тукумга зыян келбей казаттан уландар кайтып: үйлүүсү аялын көрүп, балдарын

сүйүп эркелетсин; бою-жар алып үй күтүшсүн: ошентип көктөп, тукум өссүн деген тилек.

Балким ар кимдин оюн бөлгөн ушул ак тилек, ушул таттуу санаа айыптуудур? Же, Бурма келиндин орус тилин чала-моңол жөрөмөлдөп, тигил, баласын бооруна кысып, арып-азып алыстан келген украиналык жаш аялдын жөнүн чала түшүнгөндүктөндүр.

Мейлиңер, «Б...» колхозунун катындары келинибиз келди деп жүгүнтө бергиле. Мейлиң, сен да азып келген жаш келин, жаңылыш бел ийгениңди – салтка жөрөлгөлө.

...Ошентип, Касейиндин атын айтып, энеси Каныштыкын иликтеп алыстан келген украиналык жаш аялдын өз оозунан жөнүн сурап, ким экенин анык билбестен, ак тилекке жөрөлгөлөп, түйдөктөрүн жыйыштырып бөжүрөп баскан кемпирлер да, Камка карыга жол баштатып, Каныштыкына киришти.

– Ботом, Каныш, келини келди дешет. Кайсы келиниң?

– Апей, жарыктык! – деди, кайкы мурун кара кемпир, Камка карыга. – Кайсы келини болсун жанакы орус...

Ал аңгычакты болбой, келгендерден көрүмдүк алууга эптенип даяр олтурган катындардын бири кемпирлерге утурулады:.

– Көрүмдүгүн бергиле, байбичелер? Бир эмес, эки баш кошулду!

– Ботом, берейин – деди, Камка кары, этек-жеңи шөлбүрөгөн эски чапанынын жан чөнтөгүнө кол салып, бөрү карагатка боёлгон марле жоолукка түйүлгөн үч-төрт сомун чыгарып, тигиге бир сом сунду:

– Ме, келиним үчүн көрүмдүктү сен ал, балам. А бу балам үчүн...

Камка кары үч сомдук кагазды колуна сербейтип кармап алып, ансыз да жатыркап, корунуп олтурган украиналык жаш аялды чекесинен өптү. Анан колундагы үч сомун, өз ороосунда мемиреп уктап жаткан баланын койнуна салып койду да:

– А оңкойгон арам, бүт эле оруско? – деп баланын бөрсөйгөн мурдунан чымчып өөп койду.

Берки кемпирлер да Камканын жолун жолдошту. Азып-тозгон аялга алдыртан көз сала олтуруп Камка:

– Ботом, Каныш! Келиниңдин жөнү ким экен. Биле алдыңбы? – деп бүлк этти.

Азыр баягы аң-таң калып дал болгон кебете Канышта жок. Эне бирдемеге көзү жеткендей, жөндү түшүнүп, бир жерде көңүлү жай болгондой. Эки бети тамылжып, чекеси тердеп алган.

– Деле, кимиси болсо мейли эми, – деди, самоордон чай куюп жатып Камкага жооп берип Каныш. – Касейиндин жанынан келиптир. Маа ошону су керек. Ак тилек болсун деп анын үстүнө өзүңөргө окшоп кишилер келе турган. Баладай камыр жууртуп, чоң чакадан көбүрөөк боорсок бышыртып койдум, кыздарга. Касейиним келип калар бекен деп атайы сактап жүргөн козу карын майым бар эле. Оозунан бузуп салдым. Таттуу коёюн десем жок болуп калды ал, байбичелер. Майдан алып, чайдан ичкиле?

Берекеде меймандос өскөн, боорукер бейпил кемпирлер, Каныштын минтип кадимки жентек ордуна май боорсок менен чай бергенин мактап калышты:

– Ботом Каныш, ырас кеп!

– Баса, ак тилек эмегенде. Төрт-беш айдан бери кабарсыз Касейиндин жанынан келиниң келсе...

Камка кары да Канышка толук ыраазы. Оозундагы жумшак боорсокту бүйлөсү менен эзип, кебездей былбыраган ууртун чулчуйта түшүп:

– Колундун кыскалыгы да байкуш. Бар болсо, жандык мууздатып, түлөө өткөрүп койсоң кана? – деди.

Кемпирлердин бири Канышка карап:

– Теги Касейиндин колуктусу экендиги ырас бекен? – деп сурады. Ага кошулуп, «баса, ырас бекен?» дегенсип, беркилер да карашты,

– Ким билет, ыраско, байбичелер, – деди Каныш. Метрей уста, кемпири экөө совхозго кетишиптир.

Макиш да жок, жаңкы эмнеси, жаштарынын иши менен башка кыштакка кетиптир. Ичибизде Бурмадан тың тил билгенибиз жок окшойт.

– И... Кагылайын, – деди кайкы мурун кара кемпир эбиреп: – эми тиги Зарыл байкуш укса кантээр экен?

– Канетсин, жазганын көрөт да, – деди Каныш айыптуу сезип. – Зарылжанды үйүмө кийрип алгандай сезүүчү элем. Бу дүйнөнүн тамашасы да көп болот тура көрсө...

Кемпирдин бир экөө шыпшынып коюшту.

– Бу урушу качан бүтөт дейт? Сурай алдыңарбы? – деди Камка.

– Тил билгенибиз жок болуп жатпайбы, байбиче. Украиналык жаш аял, өзүнө жат турмуштан чочуркап, дасторкондон обочорок олтуруп чай ичүүдө. Же жалпак олтуруп көнбөгөн бечара, чокчоюп олтурушу эпсиз. Алдына буттарын батыра албай сунуп коюп, же колундагы чыныны тигил кемпирлерче түбүнөн эптүү кармап албай өзүнүн олдоксон олтурганы менен иши жок. «Та воны дывыс ты, сыдають прямо на доливку»¹ дегенсип жерге жарашып, эпейип, сонун олтурушкан байыркы кемпирлерге таң калууда. Булар энеден төрөлгөнү ушунетип жалпак отурушуп көнгөн. Кебетелеринде эпейген эптүүлүк бар, кыймылдары элпек. Талдап кылдат байкаган көзгө – ушул олтуруштарында кандайдыр бир жылдызы тууган кишилер го.

Кана, украиналык жаш аял, сен да алдыртан байкап олтуруп, өзүнүн мурунку турмушунду көз алдыңа элестете бер. – Ашканасы өзүнчө эки бөлмөлүү үйүң бар эле. Жумшак креслоң, никели жалтыраган солкулдак керебеттериң, анда аккуунун төшүндөй мамык жастыктар тирелип, тушунда көчөттүү сонун килем тартылып туруучу. Акының Тарастын портрети илинген. Эл тагдыры үчүн маңдайы жаркырап, терең ойлуу, дайым үй ичине сумсая кароочу. Сен шайыр. Өз элиндин жатык тилинде тамашалуу кеп айтып, куду жылаажын шыңгырындай

¹ Булар жерге олтурушат экен го

күлкү чыгарып, тык-тык басып, ортодогу столго чоң букет гүл коючусуң. Украина багындагы сирень! Украина багында чайтын ачкан атыр жыттуу сонун розалар! Жеңдери кең, түрлөрүнө сонун саймалар сайылган улуттук кофтанды буруксутуп акыныңа бурулуп, – Наш Тарас! Жви с ним! – деп, кыргыектей сылаң этичүсүң. Үйүңө шайыр курбуларың келишчү. Сен гүлдесте койгон чоң стол ырыска толучу. Сүйгөн парень катарыңарда олтурушту. – Та як же це можно сидиты без музыки!¹ – деп, бириңер, ташта ойногон улактай ыргып тура калып патефон коючусуң. Сен пластинка тандап: байыркы кобзардын сонун күүсү ойнолучу.

Ошондо сен курбуларыңа сылаң этип:

– Ану хлопцы та дивчата, за нашу молодь!² – деп, бакал көтөрүүчүсүң. Вино! Алтын Украинанын кара топурагында өңгөн жүзүмдөн жашыл жалбырак оронуп: мөмөлөрүндө шурудай тизилишкен жүзүмдөн, күн – нунун мээримдүү табын жеп – бээнин эмчегиндей тирсийип, мөлтүрөп бышкан жүзүмдөн тартылган вино! Куду, силердин ынак курдаштык таттуу өмүрүңөрдөй ширин вино! Кечээ эле... кечээ эле.. сен ушундай оокаттуу болучусуң. Үйүң көңүлдүү: курбу-курдаштарың бар. Жылаажын үндүү күлкүң чыгып, шайыр элең. Кобзардын сонун күүсүн угуп вионун ширинин ичкенсиң! Ошенткенсиң! Ошенткенсиң!

Ал эми чочуркаба, келин, чочуркаба. Совет өлкөсүндөгү зор үй бүлөнүн кишилери, мейли жашы, мейли карысы сыйлашууга шыктуу.

Баса, сен ким элең?

Мына баятан сага, көздөрүн жылтыратып боолгой караган Камка кары:

– Балам, – деди, куду өз баласына сүйлөгөнсүп, энелик мээримин менен сени аяп. – Бери, дасторконго жакын олтур. Чочуркаба. Сенин энең да биздей эле кемпир-

¹ Ай, музыкасыз да отурууга болучу беле!

² Кана кыз, жигиттер гүлдөгөн жаштык үчүн!

дир. Элиңерде, кемпирлериңер бардыр. Өз үйүңдөгүдөй олтур. Майдан салып, чайды ысык-ысык уурта. Өңүң кер сары. Жаш төрөп, териң чыкпай калган тура бечара. Жакшылап терде!

– Жарыктык, – деди чолок мурун чүкөдөй сары кемпир Камкага бышыксынып: – бу орус кызы тилиңерге түшүнбөйтко.

– Өзүм да билип олтурам, – деди чайын ууртап коюп Камка. – Тигил биздин Метрей деле орус. Тилимди эмес, ал менин көргөн түшүмдү жоруп берет.

– А жарыктык, – деди чолок мурун чүкөдөй сары кемпир дагы. – Метрей болсо биздин орус. Тилибиз эмес динибизди билет ал. А бу бечара алда кайдан келген го. Көрбөйсүзбү, койго келген жат эчкидей чочуркап олтурат.

– Көрдүм аке, – деди сары кемпирди жактырбай Камка, – Алда кайдан эмес; деле тигил чоң Поронзодон келсе да, биздин кеңеш өкмөтүнүн адамы. Бу келиним менин тилиме түшүнбөсө – түшүнбөс. Ниетиме түшүнөт. Жакшы ниет жарым ырыс деген. Тилин билишпесе эле бирин бири сыйлашпай коймок беле, Ниеттери туура болсо: орусуң ким? Кытайың ким? Кыргызың ким? Түбү бир: жер жүзүндөгү калайыктын баары бир тууган – Адам ата, Обо энеден тараган.

Сары кемпир Камканын сөзүн бөлдү:

– Бир тууган эл: тигинтип бирин бири эмне кырат, байбиче?! Же кудайымдын жери, суусу аларга тардык кылып жатпаса...

Көздөрүн жылтыратып, тигиге карап калып:

– Кудайымдын жери, суусу кең, пендесине, – деди Камка кары, – Жердин, суунун тардыгынан эмес, ниетинин тардыгы...

– Ниетибиз жакшы эле эмес беле, байбиче?....

– Ооба, биздин ниетибиз ар качан жакшы...

Сыязда чыгып сүйлөгөн кемсомол бала баягы жылы эле айткан: «Биз, башка бадшанын бир укум жерине көз артпайбыз. Өзүбүздүн жерден бир укумун башкага бер-

бейбиз... » деп. Анда Турумбегим да тирүү. Шамбеттер тиги Метрейдин Сергей деген баласы, ушул эле Чаргын, баары жаңыдан кемсомол болушкан. Ошол сыязда баары тең эле бар. — Э ботомдор, ак бадыша алда качан тагынан кулаган эле. Эми биздин жерибизди талашчу дагы ким? деп байкабай сурап калсам, кемсомол балдар маа күлүшкөн: ак бадышадан башка да жоо бар, Камка эне. Быякта герман, тьякта жапан. Дагы эмне эле... Аттарына да тилим келбейт, Деле жердин тиги четинде, бу четинде жашаган байлар бар. Баарынын тең ниеттери башка, дешкен.

Эми уксак, биз менен уруш ачкан: ошо — жердин четиндеги байлардын бири герман тура. Же ал жер, суусунун тардыгынан урушуп жатышпы? Же ал уруша койгондо, биз коркуп кетип жер-суубуздан бөлүп бере салмак белек. Сыязда чыгышып кемсомол балдардын сүйлөгөн сөздөрү эле туура. Ошо герман түгөнгүрдүн өз ниети жаман! Алар өздөрүн: «...Биз адамдын асылыбыз» деп санашат тура. Ошенткендери чын болсо, асыл болбой аңтарылсын бачис — герман. Асыл — жөн жерден уруш ачып, бөөдөсүнөн бейкүнө кишилерди өлтүрүп өлтүрбөгөнүн минтип, — Камка кары сөөмөйүн. бүкүрөйтүп, тигил чай ичип олтурган украиналык жаш аялга көрсөттү да, кебин улай берди. — Бу кызымдай, аздырып-тоздуруп: кызыл жүздү муңайтып асыл болмок беле. Асылдын акылына жамандык кирбейт. Адамдын асылы, бирөөнүн өмүрүнө кыянатчылык кылбайт. Асылды — асыл өлтүрбөйт. Анеткени а да асыл. Аны кыйбайт. Асылды, жаман өлтүрөт. Анеткени, жаман тигинин асыл экенин да билбейт. Эмесе бачис — германың асылмын деп мактанбасын. Жаман, ал?! Ал асыл болсо, биздин да асыл экенибизди таанымак. Же, бизде асыл жок беле. Биздин кишилерибиз мындай турушсун, малыбыз асыл кандуу, асыл тукумдуу. Жанакы эмне, германдын бадышасы «мен асыл тукумданмын!» деп мактанат дешет. Ошолорчулап, кыйкырып асыл болот бекен?! Биздин колхоздогу зоот карала бука эмне? Зоот

десе, зоот! Асыл десе асыл! Жүз уйдун атасы Асылмын деп мактанса, ушу биздин чоң карала бука мактанар эле. Жаман букаларчылап, мүйүзү менен күл челсе: «Муу! Муу! Мен асылмын! Мен асылмын!» деп жайы-кышы өкүрмөк, күркүрөп-шаркыраган үнү Ала-Тоону жармак. Деле мен ушу жаныбардын «муу...» деп койгон үнүн уга элекмин. Короонун төрүндө, кешпеп тим жатса ала телек кары бар дөбөдөй. Те, Ак-Кыянын белесиндей кебелбейт. Асылдын мүнөзү, ошондой оор басырык: кирешеге бар, чыгашага жок, байдага бар, зыянга жок салмактуу болот. Ошон үчүн асыл, ал!

Тигил чолок мурун чүкөдөй сары кемпир Камкага таң калды:

– Жарыктык, деле сонун кептерди айтасыз да.

– Ботом, эмнеси сонун, – деди Камка кары кебелбей олтуруп. – Ушунча жашка кел. Жакшы, жаманды көр. Же өнөрпоз болбо. Же эл баккан мыкты болбо. Же жоо сайган баатыр болбо... Ботом, анан мен эле, ошончо жаман белем, эки ооз кептин башын чүрпөй албагандай. Көп жаттагам. Акты-көктү көргөмүн. Эркелетип койгон эмес: турмуш, мага да эчен-эчен оор жүктөрүн арткан.

Кемпирлер дагы шыпшынышты:

– Жарыктык, береги биз менен уруш ачкан германдын бадышасын кандай билдиңиз дейм да...

– Э ботом! – деди Камка кары чүкөдөй сары кемпирге. – Кечээ эле, колхоздун сыязында олтурбадыңбы? Тиги райондон келген ополдомочун сүйлөбөдүбү, германдын башчылары өздөрүн таза кандуу – асыл элбиз деп эсептейт. А башка элди мажүрөө – жаман тукум дейт, деп. Же сен, анда кеп укпай кулагыңа кебез тыгып олтурдуң беле. Дагы, ээрдиң түшкүр шалп эттирип шыпшынып коёт да...

– Баса, кагылайындар, – деди Каныш да сөзгө аралашып, – бачистер¹ деди беле? Анысына да чаламоңол

¹ Фашисттер

түшүнгөндөй болдум. Орустарды: ара төрөлгөн баладай жарым кан, ал бизге – кыргызга окшогон элдерди – деле эл катарына да, адам катарына да кошпойт бачистер, маймыл деп коюшат дебеди беле?

– Маймыл!

– Маймыл деген эмнеси!

– Маймылы менен жерге кирсин, каапыр.

– Ооба, ботом. Бизди маймыл деп коёт экен, – деди, калыбында жай сүйлөп Камка. Эми карынын үнүндө кардыгуу бар. Ачууга ууккан терең ызасы, кайнаган күчтүү кайраты бар:

– Менин жаңкы айтканым эмне. Тукуму асыл болсо, аларың адамды маймылга теңемек беле. Тегинде, муну чыгаргандын өзү маймыл го. Дүлөй укканын койбойт, сокур көргөнүн айтат, көсөө түрткөнүн кылат. Иттин көзү кишиде болсо, тегеренип улам кабакка барат дейт тура. – Ошонун өзү маймыл, каапыр.

Кыргыз эл. Эл болгондо да, бекер журт эмес. Эзелден түбү калың, теги өскөн, жер-суусу бар. Кээ санжырачылар айтышат: «Кыргыз ыйык! Кандын кызы баштап кырк кыз көл боюнда ойноп жүрүшүп ак көбүк ууртап коюшуп, ошол кырк кыздын бойлоруна болуп калган экен. Ошондон улам – кыргыз деген уруу эл болупбуз» деп. Бу деле жалган сөз. Көбүктөн адам жаралса, андан кийин деле далай уруу эл төрөлбөйт беле. Кыргыз байыртан эле булут үстүндө ат ойнотуп өткөн жортуулчул калк... Иликтесек – ар уруу элдин түбү бар. Эл тең тууган, тең укуктуу. Өз насибин, адал эмгектен алышка милдеттүү. Адамга жалантып бычагын кайрагандар, жанакы байлар. Алар дүйнөдөн жоголсо, мен ак, сен көк дешпей жумурай журт бир тилекте болушса. Таалайына балта чабышпай, өздөрүнө ырыс кешик тилешсе. Кудайымдын жери кең! Суусу терең. Жыргалдын тизгини адамдын колунда болор эле го. Майдан салып алып, чайыңды ысык-ысык ууртап терде. Төрөттөн кийинки тердин зыяны жок, балам. А, тилибизге түшүңбөгөн бечара кысталып олтурат ко.

Камкадан көп кичүү болушса да, ошол кары курдуу катарда болбурап олтурушкан байбичелер болушсун же тигил «тилмеч» Бурма курдуулар болушсун, деле ушул үйдө олтурушкан улуу-кичүүлөрдүн бирде бири үн катпай кары кебин дит коюп угушууда.

– Балпайып ырыс күткөн кары наркы.

Сыйламак жаш карысын элдин салты, – дегендей.

Артыкча биздин кыргыз карысын туу көтөргөн эл го. Тоо арасын жердеп, көчмөн болуп, боз үйдө өсүп-өнүп жупуну көрүнгөнү менен – бийик сыйга бекем, нарктуу, салттуу. Кеменгер тартып жай олтуруп маек курса, кеп-сөзү кумдай чубурган сергек кишилери аруу. Алтын, каухар чулусун алаканда салмактап көрсөткөндөй ар бир сөзүнүн салмагын так, таасын айтып кулакка куйган чечендери аруу. Кең пейил кишилери баш ийкеп: «Атаңды өлтүргөнгө энеңди алып бер» дейт. О, бул кишилер душманды да кечиреби дейин десең – «Короолудай душманыңды тоодой көр» дешет.

Айтор, эң байыртан турмуш таразасын кылдат өлчөп бабадан атага, атадан-балага адамдык асыл баамчылыкты, жакшы салттарды мураска сактап келаткан кең пейил журт өз ич арасында жүргөн-турган болсо, – ой, сен ким? дебеген. Тасторкону майлуу. Жадаса, жети атасы тааныбаган бирөө эшигинин алдына келип:

– Э, үйдүн ээси бар бекен?. Жолоочубуз. Кудайы конокпуз! – десе, сырттан жат үн чыгары менен үй ээси ыргып туруп эшигин ачат:

– Ассалома-алейкум, меймандар. Арбаңыздар! – дейт. Анда атчан турушкан чоочун кишилер бакыя жаадырай учурашат:

– А-алекума-ассалам, берекелүү адам. Бар болуңуз!

Малыңыз аман, башыңыз эсен болсун!

– Э, айтканыңыздар келсин! Аттан түшүңүздөр! Балдар, ат алгыла! Катын, төргө көлдөлөң жайып жибер.

Үй ээси конокторду үйгө баштайт. Бир жактан конок камын көрөт:

– Балаң кайда? Чаптыр. Мал алыш келсин! Болгула, кечикпей казан астыргыла!

Ушундай бейпил, мейман дос, жайы-кышы казанында май кайнаган – берекелүү. Башкага сук артпаган ток пейил. Айыл, айыл канатташ. Эли жамакташ болуп, алдуусу алсызына каралашкан. Бейкүнөө бирөөгө кыянат ойлоп, жазыксыздын өмүрүнө балта чаптырбаган – ак көңүл боорукер кишилери аруу.

О, байыртадан караөзгөйлүктү, калыссыздыкты, арамдыкты, уурулукту, көйрөңдүктү жектеген ата наркы! – Жылкы асылы – ат качырбас боз айгыр. Киши асылы – киши үчүн өз боюн өрткө таштаган. Атантайжоо – март деген лакабы күчтүү мээрман кишилери башынан кичи пейил. Акыл асырап, ой тербеген токтоо.

Кокус журт кыйрына жоо келсе, ага каршы жапатырмак аттанган жоокер!

...О, ошентсе да ак ниетке – ак сунат!

* * *

– Эл ичинде эл жүрөт. Тукумубуз өссүн, жергебиз кеңисин десеңер: эмгекчи кишиге катарыңардан орун бергиле! Жеңилди жерден, оорду колдон алышып, бат эле ынак таттуу болуп кетесиңер, балдар! Улуу ынтымак, күчтүү эмгек таалайдын эшигин кеңирек ачат, балдар!

Биздин элдин салты ушул. Балдарына айткан акыл азат кеби ушул.

Чечен тил – кулакка угумдуу, жүрөккө жагымдуу кебин жаттап, босогосун кызартып боз кийизин бүктөп, жүгүн жүктөсө шаа мүйүз өгүзү кепшеп, иңгени бук этип... Ала-Тоосун аралап: кылымдар бою көчүп жүргөн үшүнети! Аскар тоолуу. Жаз күнү мелүүн кеменгердин таттуу кыялындай бүлк-бүлк салкыны жорткон; ою да, тоосу да көз уялткан: гүлдөй килем жайган. Кышкысын болсо, жаңы болотнайдан ак кардан шейшеп жамынып,

ой-тоосу күлүндөгөн. Сай-сайында калың күбүр астында чээнден күркүрөгөн арстандай кашка суусу күжүлдөгөн жергеси сонун!

Азыр да ак тилек менен Каныштын тасторкону жыйылбайт.

– Ботом, бизди маймыл деген эмнеси?! – деп жадаса Камка кары камыгып, жоого кекенип, кайраттанып олтурат. Герман – өнөрү өргө чапкан, ташы өйдө кулаган, амалдуу журт дешчү эмес беле? Ботом, амалы курусун. Адамды маймылга санап... Айды алам деп асманга атырылыш ала көөдөк дардаңпоздун иши эмеспи. «Чечен алжыса төө дейт, молдо алжыса келжирейт» деген ушул бачистин окумуштуулары тура, анык?!

Капырай, маймыл дегени эмнеси?! Маймылдан баатыр-шер туулабы да, кыйла жоодон журтунун кыйрын коргоого эр чыгабы. Же баланын ырайына карап туруп таалайын тапкан; эртеңкисин айткан. Невере-невереден чөбөрөсү ким чыгарын айткан Санчыдай сынчы! Же таңдагы булбулдай тилин кайрап, талыбай заманын. сайрап Токтогулдай, булбул ырчы чыгат беле да, же, жайдын күнү кышты айткан, кыштын күнү жайды айткан – Манаке чыгабы? Журт Манакеге келип: «Э, көрөр көзүм айтып кой? Быйыл кыш каардуу болобу. Малды кандай кыштатабыз?» деп сураганда; кыш каардуу боло турган болсо: «Журт, камынды эрте көр. Кыш каат болот. Карды жер көтөрбөй калат быйыл. Малыңды карага көчүр!» – дечү экен, Манаке. Кыш жеңил боло турган болсо: «Кыштооңордо кыштай бергиле. Кыш жеңил. Өрүктүдөн өйдө кар, аттын тизесинен жатат. Кара бороон күчүндө жок!» – дечү экен. Эл Манакенин айтканын угуп, кыштоо-кыштоосунда көчпөй калычу экен. Жыл айтканындай болуп, кыш жылуу өтүчү экен. Ошол Манаке жарыктыктай жыл эсепчиси кеменгер чыгат беле, маймылдан? Журт баштаган төп, кол баштаган лөк чыгат беле, маймылдан?!

Капырай, бу эмне деген кордук. Эмне деген ыза. Муну уккан журт кантип чыдайт.

Э, баса. Өңкөй «Г»лер, расалык теориянды абайла?! Жер жүзүнүн адал журту кантип чыдайт, ага?! Уккандын акылы ачынып-ызалууда.

Ал эми кадимки маймыл – шимпанзе, жылуу жерлердин калың токоюнда. Калың жалбырактын көлөкөсүндө бутакты кармап, чөлдүн ысык закымын жутуп акактап, сенин илиминди мыскылдап күлүп олтурган кези.

15

Ушул кезде Каныштын үйүн үч көтөрүп эл толду. Совхоздон кайткан Дмитрий уста Надеждасын баштап кирди. Аларга удаа Акман эл арты болушуп Акия, Марусялар келишти.

– О... чоң чогулуш Каныш жеңемдин үйүндө тура! – деп Чаргын бакылдай берди.

Жадаса ээрчий келген Салмоорбек өз энеси Зуура менен Акия кетирекейдин ортосуна кыпчылып, кез-кез мурдун тартат, көздөрүн бакырайтып ар кимди бир каратат. Азыр үй ичи жым-жырт. Улуулардын алдында жаштар сыпаа, кичи пейил, сылык да. Тартип бузган бир Жеңишбек. Ал Шамбеттин уулу. Кандуу казат башталган күнү, атасын майданга жөнөтүп төрөлгөн бала. Бир жамандык бир жакшы эгиз болуп бир келген дүйнөдө, арты кайрылуу болсун! Мына бу жамандыктан кийин жакшылык – жеңиш келтирсин. Шамбеттин уулунун аты: – Жеңишбек болсун! – дешип ушул олтурган эл балага ат коюшкан.

Азыр Жеңишбектин балтыр бешик былдыр кези. Оюнда санаанын данеги жок. Же кызыкканы, же сүйгөнү белгисиз: көзүнө көрүнгөнгө талпынып канатын жаят. Үн берип өзүнчө күлүп, жылдызын жайнатат. Булут жыргып күн көзүн көрсөткөндөй жылуу мээрими бар. Жүрөктү элжиреткен сонун күлкүсү – эң кичинекей жылаажын үндүү. Айыпсыз таза, сүйкүмдүү – кызык! Азыр да ал, энеси Айганыштын тизесинде

тынч олтурбай украиналык жаш аялга талпынып, үн чыгарат. Анткени азыр, бул үйдө сүйлөп олтурган жалгыз ошол украиналык жаш аял. Ал кез-кез колун көтөрүп, аты жогу менен көзүнүн алдын сүртөт. Билбеймин, өнөкөтүбү? Билбеймин, көзүнүн алдын суулаган чолок жашы барбы? Үнү кардыгып жай чыгат. Деми кыстыгып жетөлү кычайт.

Ансайын Жеңишбек ошол аялга карай талпынат, коңгуроолуу үнүн чыгарат. Энеси Айганыштын колунан жулунат. Балким ал украиналык жаш аял эне катарында бала бериштенин көзүнө жылуу көрүнөбү? Тааныш көрүнөбү? Балким анын маңдайында, орундукка койгон жарыкка кызыгабы? Айтоор Жеңиш ошол тарапка канатын жаят. Сүйкүмдүү талпынып күлө берет.

Алсыз сүйлөгөн чоочун аялдын оозуна караган жалгыз Жеңишбек эмес. Ушул үйгө келген эл бүт: аял, эркек, улуу, кичүү бүт тигил аялдан көздөрүн алышпайт, Бул эл, – азыр согушта жүргөн Касейиндин жердештери. Жакын агайындары. Булар а дегенде, «Касейиндин орус келинчегин, андан төрөлгөн баласын көрөбүз» деп келишкен.

Балким бул келген жаш балалуу аял тек Касейинди энеси Каныштыкын сурап келген чоочун аялбы?

Азыр ал бечара, ортодо жалпак орундукка коюлган жетинчи лампанын оок-оок үлдүрөгөн жарыгынан жаштуу көздөрүн албай өзүнүн ким экенин баяндайт. Кайдан, кантип келгенин айтууда. Бирок анын тилине түшүнгөндөр аз. Жалгыз Маруся. Анын атасы чоң сакал Дмитрий. Чаргын чап жаак да, Акия кетирекей да тигил аялдын андасанда бир кебин кармап, көбүн түшүнө албайт. А тигил ушул элге дүрбөлөң салган Бурма бечаранын «тилмечтиги» анчейин гана өрдөк жокто чулдук бий экен. Азыр, «тилмечтик» мындай турсун, «Капырай, он сөзүнүн бирин түшүнсөм боло. Деле тили орустан башкача экен. Ушул чоочун болуп калбагай эле», деп журттан бети чымырап алдыртан шыпшынууда. Ал эми Камка да, ал карыны катарындагы башка кемпирлер да бирде бири тигил беча-

ранын сыңар ооз кебин туюна албай, тек гана дит коюшуп аны ниеттеринде аяп олтурушат.

Кез-кез бири:

– Эмне дейт, Макиш? – деп сабырсызданып өнөкөт сууроосун берсе;

Жанында олтурганы:

– Ашыкпасаң. Айтып бүтсүн, деп тигини тыят. Украиналык жаш аял кепке сараң беле? Же чарчаган жайы барбы? Тынып, тынып жай сүйлөп аз гана кеп айткандай болду.

– Да! Акман... – деди Дмитрий күрсүнүп. Чоң сакал орустун дирилдеген үнүндө ачуу да, ыза да бар. Акман бир кабар күткөндөй Дмитрийдин буурул муруту каптаган оозуна одурая карады.

– Да, Акман! – деди чоң сакал уста. – Биздин туугандардын башына оор кайгы чөктү го... Биздин жерибизге ажал кирди го...

Абышка башка кеп айта алган жок. Тек гана, эриндери тарткансып сакалдары тал-тал дирилдеп, тигил эжеңдин жөнүн олтурган элге билгиз деген кишиче кызы Марусяга карап койду.

– И Макиш? Жөнү ким экен, бу бечаранын?

– Теги Касейинди бар дейби? – дешти үндөр.

– Билет экен, – деди Маруся. – Бул келин Украинадан келдим дейт...

– И ботом? – деди таң калып Камка. – Баягы мен байкуштун Мыскалы кеткен Украинбы?

– Ооба, апай, – деди кыргызча тап-так сүйлөп Маруся.

«Украинадан» деген сөз картаңдын кулагына жылуу угулду го. «Кантсе да билер. Көрдү бекен Мыскалды?» – дейт ою. Бала мүнөздөнүп чыдамсызданып, Марусянын кебин бөлдү Камка:

– Украинадан болсо, Мыскалды билер бекен, сурачы? Жай убак болсо, кыз Камкага күлөр беле. Кыздар унчукпаса да, же Акман, же Дмитрий экөөнүн бири:

«О, жарыктык! – деп Камкага күлүшөт эле. – Мыскалыңды кайдан билсин. Украина дегендин кагаз бетине

тартылган картасы эле соолук койдун терисиндей. Украина деген: ондогон облус, жүздөгөн чоң-чоң шаар. Аймагы кең, адамы сан! Кара топурактуу жерине алтын дандуу ак эгин мындай ок турсун; эгер айдап койсо: чанач-чанач сүзмө; кап-кап курут өнөт... Сиздин Мыскалды кайдан билет?»

Азыр антип картаңга күлгөндөр да болгону жок. Тек гана ар ким өз ичтеринде, «Канетсин карып байкуш, жылтыраган. Украиндын кеңдиги менен жумушу эмне. Бу да өз даргын айтат да» дегендей.

Азыр Маруся да куду тигил чоочун аялдын калыбында өңү муңайым, үнү пас, кеби жай чыкты:

– Өзү Киевде туруучу экен, – деди, Маруся тигинин айткандарын кыргызчалап; – турмушка чыкканына эки жылча толуптур. Күйөөсү экөө тең орто мектепте бала окутушчу экен. Боюна болуп төрөрүнө жакын калган кезинде мектебинен бошоп, чоң шаарда тура албай, батыш райондордун биринде колхоздо туруучу энемдикине барган элем дейт...

Кемпирлердин бири:

– А! Ошондой бекен? Баса, аскерде жүрүп, Касейин кайдан эле катын ала койсун дейм да!

Эртеден бери айың учургандар аңкайышып аң-таң. Айылды учурган кайкы мурун кемпир оңтойсузданып, тек:

– Байкуш эне а... – деп күрсүнүп койду.

– Он беш күн өтпөй согуш башталды. Бир жактан энемди кыя албай, бир жактан ай күнүм жетип, жол кыйындап кайра Киевге кете албай калдым дейт... Эр бүлө бүт аскерге катталып, партизандык кылууга токойго кетишип, кары-картаңдар, жаш аялмет адамдар чыгышка карай агылды. Энем кары, менин ай күнүм жеткен. Партизандыкка руксат эмес. Жоо колунда калууну жүрөк каалабайт. Айла жок, бизге да чыгышка карай кетишке туура келди дейт...

Эне дегенди укканда, жүрөгү тыз этип байкуш Камка чыдамсызданып:

– Ал энеси бар бекен, Макиш? – деди.

– Энесин душман өлтүрүптүр, – деди, Маруся куду тиги аялдай муңайым олтуруп. – Немецтер, жадаса биздейлерди: өң катын, баланы аяган жок дейт. Эңкейген кары, эмгектеген балдар элек дейт. Бир уюктан экинчи уюкка чубаган кумурска сыяктуу батыштан чыгышка – өлкөнүн тереңине карай чубаган көп арабада өң кары-картаң, катын, бала олтуруп келаткан болучу... Тынымсыз агылуу чоң кара жолдун айласын кетиргендей. Кычыраган дөңгөлөктөрдү көтөрө албай эзе баскан туяктарга чыдай албай кең жол аяк астында онтоодо – эзилүүдө, туманданып тозоңу көтөрүлүүдө. Энем экөөбүз бир арабада элек. Менин жүрөгүм согуп энем башымды көлөкөлөп, бөтөлкөдөн суу ууртатып келаткан болучу дейт. – Так ошол учурда: ардактуу эне, кыйналган кызына өз колунан салкын суусун ууртатарда, куду адам өмүрүн талашкан кыянатчы жан алгычтын шумдугу сыяктуу «күр!» этти. Немецтик самолёт чыга түштү... Ал жолдун так үстү менен самсыган элдин төбөсүнөн учту. Ал бети ачык жолдо, эч коргонуусуз чыгышка карай агылган өң катын-бала, кары-картаң толгон арабаларга куду, канаттуу каракчыдай ырайымсыздыгын көрсөттү. Бомбаларын таштады... Пулемётторунан огу септирди. «Ах, кичинекей Любушкам, сактан! Кымбатым, карегим!» деп эне байкуш кызынын үстүнө түштү... Канаттуу каракчынын огу, аны экинчи тилге келтиргени жок. Байкуш эне кызын далдалаймын деп өз башын ошентип ажалга тосту.

– Оңбосун, жырткыч!.. – деди туш-туштан ар кимдер. – Дагы асылбыз деп мактанышканын көр. Асыл ошентип, жол үстүндө коргонуусуз келатышкан катын, баланын канын төгүүчү беле. Коркоолук эмеспи, бул!..

– ...Убакыт көп өттүбү, аз өттүбү, билбеймин дейт бул бечара. Бир кездерде эсимди жыйсам, бел кырчоомдон ылдый топуракка көмүлүп жатыптырмын дейт...

Бул сөз сезимине жете бербеген Камка кары баягысындай таң калып сурады:

– Э кагылайын Макиш, арабанын үстүнөнбү? Кантип?

– Жакын түшүп жарылган бомба, булар олтурган арабаны каңтара таштаса керек.

– Ий ботом? Бомбусу да түгөнсүнчү! Түшүп жарылганы эмнеси? – Жумшак эрдин шалп эттирип койду картаң.

– ...А дегенде көзүмө жарык дүйнө күңүрт, жер астын-үстүн болуп бүлүнгөн өңдөнүп көрүндү дейт. Арабалардын дөңгөлөктөрү асманга караган. Аттардын төрт шыйрагы асманга карай сунулган. Ал эмес бая, самолёттон ата баштаганда, «сактан Любушкам!» деп кызынын башын өз бою менен калкалаган эне да, четте, – чалкасынан асанды карап жатат. Куду, өзүнө ажал алып келген канаттуу каракчыга наалат каргышын айткандай алакандары да асманга карай жайылган. Көздөрү агына айланып, түпсүз асманга коркунучтуу тиктеп калган... Оозу жарым ачылып, эриндери көгөрүп бараткан... А дегенде, «атайын ошентип жатабы», дээр элең. Бирок өңүнөн өмүр шамы эбак өчкөн. Ууртунан агып катып калган каны бар. «Ушунтип адам, бириңди бириң өлтүрө бер. Тойду биз тойлойлук», дегендей өлгөн эненин ачылган оозуна карачымын үймөлөктөшөт. Куду, той тойлоп сайран күткөндөй. Алар кипкичинекей тумшуктарын мадап, бирде – учуп, эненин көзүнө конот.

– Эч болбосо, өлгөн энемдин бетин чымындан коргоюн деп, козголо албадым дейт бул бечара – деди Маруся; тигил. чоочун аялдын өзүндөй жап жай сүйлөп. – Билалбаймын дейт, убакыт көп өттүбү, аз өттүбү? Өз көз алдымда, ардактуу эненин сүйгөн жалгыз кызы Любасынын көз алдында, ошентип эненин өлүгүн кара чымын жеп жатты...

О, эмгекчил адам, сенин укугуң зор: бул дүйнөнүн ээси да сен. Башкаруучусу да сен. Сага акыл да, эп да, күч да, өнөр да, шык да берилген. Дүйнөнүн эмгекчил кишилери бекем достукта, адам эмгек менен бийик наам сактап турганда; адам изин арстан баса албайт. Ал эми тигинтип, эмгекчил элге каршы жырткыч жоо чыгып,

акылдан табылган өнөрдү жыргалга жумшабай, кууралга жумшап; өмүрдүн кыянатчысы шумдуктуу тажаалдай долуланып, эч жазыксыз катын-балага, кары аталарга, энелерге ажал септи. Алар тигинтип өлүп жатышат. Мына өлүмдөрү аянычтуу абалда. Жадаса, кара чымын көздөрүнө конуп тоюн тойлоодо... Кылмыштуу жоо ушундан кийин бийик наамдуу адам кейпинен өтүп, коркоонун терисин жамындың?! Мейлиң бүгүн моторунду дүрүлдөтүп асманда уч. Мейлиң, болотко оронуп жерде жүр. – Сен жазалуусуң! Сен кулбайсың! Бүгүн эне – тигинтип сенин колуңан каза тапса... Эртең сен – көркоо ушул эненин баласынын колунан өлөсүң. Сенин өлүмүң – ит өлүмү болот. Сенин өлүмүңдү жер койнуна албайт. – Сен – Гитлер көркоо, күлүң желге сапырылат?!

– Көркөө элеси коркунучтуу ырсыйып көз алдыма келгендей, акылым тумандай түштү... О ардактуу энемди өлтүргөн Гитлер, сага адам баласы каргыш айтат, дедимби? Билбеймин дейт, бул бечара дарманым бошоп, кайра эсимден таныш калыпмын...

Билбеймин убакыт көп өттүбү, же аз өттүбү? Көзүмдү ача албадым: кулагыма «кың-кың-ң» үн угулгандай... Күн кечтедиби? Же күндүн көзүн булут алдыбы? Аба салкын тарткан, мен көлөкөдө жатамын: «Жалгыз калганмын го? Өлгөндөр өлүп, тирүүлөр чыгышка карай кетишкен го? Тыңшаймын... Жок... Жакын жерде адамдар жүрсө керек. Кобур-кобур үндөр чыккансыйт. Мына күрөк табышы: жер казып жатышкансыйт. Балким мен өлгөндүрмүн, кер казып жатышатко?

Бир топ убакыт өттү. Жок. Барган сайын эсимди жыя баштадым. Угуп, сезип, көзүмдү ачып көрө баштадым. Эптеп айланама көз түшүрдүм дейт. Баягы дөңгөлөктөрү асманга караган арабаларды, төрт бутун асманга сунуп дырдыйып калган аттарды, өзүмдөн алыс эмес жерде, оозуна чымын үйүлүп, алакандары жайылып чалкасынан жаткан энемди көрө албадым.

Башка жердемин. Талаада, мен-менсип бүрдөп турган жалгыз кайыңдын көлөкөсүндө жатамын. Терebel: талаа го. Топ-топ бадал. Жоокерлер жүрүшөт. «Булар кимдер? Немецтер жетиштиби?» Жок. Тилдери орусча, кызыл аскерлер. Чоң талаа замбирегинин дөңгөлөгү көрүндү. Үңүрөйгөн сүрдүү оозу батышка карай бурулган. Үстү далдаланган: темирди жарып чырпыктар өнгөндөй.

– Ии, карындаш? – деди менин жаныма бир жоокер чуркап келип. – Абалың кандай? Снаряд көтөрүүгө кандайсың.

Күнгө күйүп карарып алган чекесинде тер бар. Көздөрү ойноктоп, күлүмсүрөп карайт. Алсызмын, үнүм араң чыкты:

– Энем кайда? Жанымда энем бар болучу...

– Энеңди издебей эле кой, карындашым. Өзүң эне болдуң, – деп жоокер күлүп койду.

... Ырас түшүмдөгүдөй... оору сезгендей болгон элем. Мени бирөөлөр көтөрүп жүргөндөй болушкан эле.

Жоокер ошол замат, кайыңдын түбүндө оролгон чүпүрөктү колуна алып жогору көтөрүп, көрсөттү:

– Мына, таанып алыңыз. Сиз эми мына бу жигиттин энеси болдуңуз!

Таң калдымбы? Сүйгөнүм болдубу? Жоокердин колундагы чүпүрөккө оролгон баланы жалдырай карасам керек. Сизбедим – жашым аккандыр.

– О карындаш! – деди жоокер, колундагы баланы бийигирек көтөрүп. – Бул жигитиңиз оңой баатыр эмес экен. Биздин орудиянын командирина бандиттик кылды. Сумкасында сакталган жаңы чылгоосун тартып оронду. Көрдүңүзбү? Эми колун соруп жүрөт.

Кандайдыр бир сүйкүмчүлүк жүрөгүмдү козголтуп, башымда турган оор кайгы чылымдын түтүнү сыяктуу тарап кеткендей, мен да жылмая карадым. Билбеймин, эриндерим бирдемелерди күбүрөдүбү? Болотнайдай агарган жүзүмө кан келдиби? Беттерим ысып чыйрала түштүм.

– Милинкий... Жизнь, ты моя!

– Олда бала ай, – деди Камка картаң терең күрсүнүп. – Барың да балаа, жогуң да балаа сенин...

– Атаңдын көрү дүйнө десеңиз, байбиче! – деди Акман да картаңдын кебин улап. – Дүйнөгө кымбат төрөлгөн адамды, береги Гитлер жырткыч арзан жоготом дегенин көрүңүз.

Сакалын бакжайтып Дмитрий:

– Да! – деп койду чолок гана. – Гитлер?! Гитлер?! Жыйырманчы кылымдын жырткычы... Асыл өнөрдү жамандыкка бурган Гитлер. Эч заманда жоокер киймин кийген адам-каракчыдан бетер, капыстан чыга калып, кары ата, энени, жаш аялмет катын-баланы жол үстүнөн кырган эмес, тигинтип?!

– Кайраттан карындаш! – дептир орудиянын команди Касейин агай, алсыз үлдүрөгөн Любага куду өз агасындай мээрим менен. – Жоокер, бир туугандарың энеңиздин сөөгүн бети ачык калтырган жок. Энеңиздин сөөгү жерге берилген кайгылуу минутада, душмандын бомбасы жакындан жарылып турган коркунучтуу учурда, алдыңкы күндүн жигити төрөлдү. Жеңилбес элдин тукуму көз жарды!

Өзүңүз баланын энеси болдуңуз! Азыр сизди чыгышка карай кетчү кирээ менен жөнөтөбүз. Алдыңкы күндүн жигитин чоңойтуңуз! Эсенчилик болсо, жолугушарбыз, – деген дейт Касейин агай үмүттүү күлүп коюп кебин улап; – жигитиңиз оронуп алган чылгоо жоокердин баптап сактаган жап-жаңы чылгоосу. Кирдетпей сактасын жигит!

Анын күнгө күйүп, бир аз кочкул тарткан карасур жүзүндө кайтпас кайраты бар. Кеби тамашалуу, орундуу, пикири ачык: жоодон кайтпоо! Жүрөк, акыркы чотун ургуча душман бетине тике карамакмын дегендей. Көз карашы чечкиндүү. Шайдоот басып, дыкан бурулуп:

– Жолдош жоокерлер, убакыт аз! Ну! Молодой человек? – деп Касейин балага эңкейип, куду сыңар эмчек-

тин үрпүндөй бөрсөйгөн мурдунан чымчып өөп коюп. – Родной крайга бар, мамаң менен. Ала-Тоого чоң энеңди-кине баргыла. Жакшылап күтүп алышат. Чоң жигит бол! Баатыр өс!

Ну пока. Бардыгына, кызыл туулу жалындуу салам!

– Касейин агай жөнүндө билгени ушул экен, – деди Маруся Канышка карап.

Баласы Касейин туурасында толугурак кабар билгиси келип сабырсызданып олтурган Каныш:

– Садагаң Макиш, Касейинден бөлүнгөнүнө канча күн болуптур? – деп сурады.

– Көп болуптур, Каныш апай. Төрт айдан ашты дейт. Көп убакыт жолдо өттү. Бир шаарда, ооруканада жатып калдым дейт.

«Төрт айдан ашып кетиптир» деген жоопту угуп байкуш эненин кызыл өңү бозоруп, сабыры сууй түштү:

– Кат келбей калганына да төрт айдын жүзү болду, дүйнө күн. Шашып калган го. Эч болбосо төрт ооз аманчылыгын да жазбайбы, Макиш?

Эненин үмүтүн Маруся Любага түшүндүрдү.

– Ах, эсимден чыккан!.. – деди, Люба алдастап топчулугун чыгарып, койнуна колун салып: – Жол бою эсимден чыгарбай сактап келгем. Азыр шашып калган экемин да.

Узак убакыт жанында сакталып, сүрүлүп жээктери жыртылып эскирген конвертти берип, Люба:

– Шашып жазган. Адресин көрсөткөн: менин мекеним, менин энеме бар. Республиканын борборуна жетиңиз. Анан колхозго барсаңыз, Касейиндин энеси Каныштын үйүн сураңыз. Беш жашар бала да биздин үйгө баштап барат. Ала-Тоо төрү салкын, эли меймандос, кичи пейил. Бардыгына биздин кызыл туулуу саламды айтыңыз. Душман райымсыз, ал азыр шамал айдаган өрттөн бетер каптоодо. Азырынча чегинип жатабыз. Ага ачуубуз чексиз кайнайт. Биз терең селдеп, душман өртүн өчүрөбүз.. Өчүбүз алынат! деген балаңыз. Анан: менин энемди өөп кой, деген балаңыз.

Люба туруп келди да, эңкейип Каныштын жаагына ээрдин тийгизди.

– Уулуңуз үчүн.

Мына көптөн күткөн кат жазылганына төрт ай өтсө да азыр Каныштын колунда. Жеке Каныш эмес балдарын узатышкан ата, энелер алардан бир кабар билсек дегенде жорткон желден сыр сурашкандай, кечке кулак түрүшөт. Кат ташыгычтардын тынчын алышат:

– Ой почтоочу, менин баламдан качан кат келет? – деп сурайт, түз эле.

– О мен сыйкырчы белем... балаңыз кат жазса келет да, – деп почтоочу өзү да кейип жооп берет.

– Баламдан бир кабар билсем, э? – деп ошол зарыккан энелердин бири Каныш азыр, колунда кармаган катты кимге ачтырып, кимге окутарды билбей токтоло калган кези эле.

Так ушул учурду күткөндөй эшик ачыла түшүп үйгө кыздар менен Зарыл кирди. Үй ичине кыймыл аралады. Каныш да маңдайы жазыла түшүп, ошол замат катты Зарылга сунду:

– Окуй кой садага! Биздин жакын кишибиз жазган кат экен. Окуй кой садага!

Дмитрий бакжая карады:

– Туура, Зарылжан окусун!

– Ооба, окуп жибер кагылайын! – деди Акман бир жактан. – Баарыбыз угучу кат. Баарыбызга тийиштүү кат.

17

Зарыл жарыкка бир карап алды да катка көз түшүрдү. Бул өз өмүрүнүн эң толкундуу минутасы эле. Сүйгөнү кабарсыз. Мындан төрт жарым ай мурун жазган каты колуна азыр тийди. Шашылышта жазылган кат: кагаз эскирген, тамгалар сүрүлгөн, чоочун көз тез тааный албас эле, кагаздын бурчунда баш бармактын батып калган тагы турат. «Замбиректин майынанбы, же дарынын даты бекен?» Ушул ой көңүлүн бөлгөндө кыздын жүрөгү, урушун

катуулатып «дики-дик-дик» согууда. Жамгырдуу түндүн таң эртеңинде дүйнө жүзүнө жаңы кылайып уялчаак караган күндүн көзүнө, үлбүрөгөн асыл эриштүү кызыл жибек жоолукту делбиретип жая бергендей – кыздын куба жүзү тамылжый түштү. Коңгуроолу үнү айлар жел аргы айдап келип турган комуз күүсүнүн ыргагы сыяктуу сезимге тийген сүйкүмдүү уккулугу менен:

«...Жандан артык көрүүчү куттуу энем Канышка! Эл чети, жоо бетинде кандуу майданда жүргөн балаң Касейинден».

Үйдө олтурган улуу, кичүүлөр кат окуган Зарылдын оозуна жапырт карашат.

– Касейин деген атыңдан айланайын! – деди эне. – Энең са курманың болсун кагылайын! Атанын жалгызы – аттын кашкасы элең. Кандуу майданда жүрсөң жараткан өзү жар болор? Кантейин. Амалым болсо жоонун огуна кара ташты тоссом болор эле.

Жумшак эриндерин шалп этирип бир тамшанды да:

– Олда курган эне ай, – деди Камка картаң; – баланы төрөйт экенсиң, төрөйт экенсиң. Түйшүгүн тартып, өмүрүн тилейсиң. Бир жолу ыраматын көрсөң көрдүң, миң жолу азабын тартып саргарат экенсиң да...

Байыркы картаңдын бул кебине, калгандары эпейип олтурушуп баштарын ийкеңдетишти. «Төгүнү жок. Төгүнү жок» дегендей кемпирлердин ийкеми.

«...Менден кам жебе. Аман соомун, – деп окулду кат кемпирлердин ийкеминен кийин. – Куттуу эне, биз көздү ирмеп алганыңча, адамдын өмүрүн чечип турган учурдабыз. – Күүгүмдө ышкырган сеңирдин жыланындай, ач ажалдын уу тили кулакты чурулдатып турган кез. Ошентсе да уулуңдун кулагы тунбайт! Биринчи душманым: адам өмүрүнө ач ажалдын балтасын чаптырып келаткан береги, кара жоо – Гитлер. Экинчи душманым: жүүнү боштук, кейикчээлдик, коркоктук. Балаңдын бул сөзүнө түшүнөрсүң эне.

«Ага, иниге, жердештерге салам де, куттуу энеке. Оор жүктү журт өзү көтөрдү. Убактылуу кыйынчылыкка

жалакайланып кейүүчүлөр чыкпасын! Ырас, журт эми далай оордукту тартар. Согуштун кыйынчылыгын көтөрөрсүңөр. Ага муңайбай, оокатка бүйрө болгула! Бизди азык-түлүктөн, кийим-кечектен өксүтпөгүлө!

Бул биринчи тапшырмам. Экинчи тапшырмам эне: ушул катты алып барган жаш балалуу украиналык келинчекти өз кызың катарында кабыл ал. Жөн-жайын өзүнөн сурап билерсиңер. Кыскасы бул бечара, жаңы ачылган жазгы гүлдөй жаш эне болорунда, бомба жарылды. Биздин колдо төрөдү. Туулуп өскөн жерин жоо таманы басты. Бар да, энелик милдетиңди актай бер деп силерге жибердик. »

«Чоочунсунтпа, өз кызыңдай кабыл ал, эне...»

– Э шайтан Бурма! – деди Чаргын, ансыз да мештин түбүнө тыгылып, калган «тилмеч» Бурмага. – Сен кайсы тилиң менен тилмечтик кылып, бул бечараны Каныш жеңемдин келини деп жүрөсүң, ыя?

– Ким билет, кокуй... – деди Бурма чактысын таба албай, бети чымырап башын мештин далдаасына катып: – келинимин дегендей эле болгон эле...

А дегенде үйдөгүлөрдүн кээси аргасыз бырс күлдү. Кээси, бүгүнкү өз көз алдында өткөргөн окуяга түшүнө албай аң-таң.

– Теги жаша Бурма! – деди Чаргын. Бурма байкуштун тилмечтигин үстү-үстүнө шылдыңдап. – Тилмечтигиңе бале? Өзүң көрүмдүк жыйып алдың. А энелерге жентек жегиздиң. Сени чоң Маскөөгө жибертиш керек.

Бирдемени ооздоруна алдырышкансып баятан дал боло калган эл, эми күлүштү.

Эзелден мындай жорукту баштарынан өткөрүп көрбөгөн кемпирлер шыпшына беришкенде, Акман көтөрүлө түшүп сүйлөп калды:

– Э ботом, эмнеге күлүп жатасыңар силер! Бурма келиним деле жаңылган жок. Тигине келин десе келин келип олтурат. Бала десе баласы алдында. Касейин атасы болбосо, бу балага, Касейиндин жолдошу атадыр. Анын эмнеси жат. Касейиндин баласына болбосо, анын жолдо-

шунун баласына көрүмдүк бердик, жентегин жедик. Мунун эмнеси ороскөөл. Же биздин замандын ынтымагы бөтөн беле. Мына кызык, күлкүңөрдү токтоткула!

– Зарылжан, Касейин жазган катынын аягын окуй койчу!

Күлкү тып басылып, үй ичи жым-жырт боло түштү.

Зарыл да каттын аягын окуурунда жылмаюу менен нур жүздүү болду: «Биздин сүйүүбүз тунук, бузулгус сүйүү» дегендей кубанычыбы? Же ушинткен салтыбы? Айтоор, чоң сүйкүм менен каттын аягын окуду:

«Үчүнчү тапшырмам: Менин күмүш маңдайымдын капкагы чаңдап кылы суу болбосун. Үйүңө комузчу киргенде, мен жакшы көрүүчү «Насыят»ты чертип чыксын!

Кош, куттуу энеке!

Элге, журтка кызыл туулу жалындуу саламым менен балаңыз Касейин... »

– Ата кагылайын ай, э, – деди Камканын катарында эпейип олтурган чүкөдөй сары кемпир. – Көпөлөк гүлүн сагынат, булбул үнүн сагынат деген ушул экен да. Жакшы көргөн күүмдү черттире жүр дегенин көр...

– Баса рас айтат! – деди Акман, тамагын жасанып, ак аралаган сейрек муруттарын сылап-сылап койду да анан:

– Кана, Касейиндин күмүш маңдайына кол жалгап койчу, акем!

Касейиндин күмүш маңдай комузун колуна алгандан кийин, Акман күңгүрөнө олтуруп, кезек кезек кулагын бирден толгоп, күүгө салып, анан эмгекте бышкан балбан манжаларын баржаңдатып, үч кылды терип басып, анда-санда башын чайкап, кең көөдөнүн термелте олтуруп «Насыят»ты чертти.

Комузчудан комузчуга өтүп, көп жыйылган жыйындарда, топ олтурган дөңдөрдө, кала берсе кымыздуу үйлөрдө, кыз, келикдүү жайларда чертилип байыртан бери, жедеп журттун угумунда калып, сезимине сиңген «Насыят»ка эл, эми да көйкөлө түштү. Жан эриткен жагым берип, сезимге курч тийип, жүрөктү чымыраткан сайын ар ким:

– Бали! Черте түш, Аке!

Дешип комузчуну сүрөп коюшат, үнү ачык шыңгыраган комуздун чечен тили кайрып-кайрып чебер безенип, жанды эритип журтту ойго батырууда.

Жадаса лампанын кичине жалыны созула күйүп, чоң-чоң көлөкөлөр козголбой там-тамдын бооруна ката түштү. Жорткон жел токтоп, терезеден күү тыңшагандай, дайыма шылдыр кагып Каныштын үйүнүн түбүнөн өткөн көк кашка тоо суусунун шары комуздун шаңдуу күүсүнө басынып, кайдандыр былдырагансып кулак учунда калды. Жалгыз гана жүрөк сүйгөн байыркы күү бирде безенип майда ыргагы сезимге тийип, бирде такшып көтөрүлө берип – муздактан жорткон салкындай сергектетүүдө, Жүрөккө от жаккандай кан кызытып, делебе козгоп, бой чымыратып кайрат берүүдө.

Кез-кез Акманга комуз черттирип, моокуму канып угуп олтуруп, – кудай бар Акман, сенин тырмагыңда шайтан олтурса керек. Ушул үч кылдуу көзгө комсоо комуздун сонун күүсүн укканымдан кийин, гитар кулагыма, «дың-дуң» бирдемедей эле. Мен абдан көнсөм керек. Угасың, угасың, кары жашаргандай, а жаш болсо, жоосун сайгандай көтөрүлөт. Таң каласың! – дей турган чоң сакал Дмитрий. Азыр ал чоң сакал орус, эмнегедир кайраттана түшкөнсүп:

– Да! – деп чечкиндүү үн менен унчукту да, калкандай муруттарын жанып-жанып алды. Дмитрийдин эмки кыймылында «ак сакал башымдын атагын чытарамын!» дегендей чечкиндүүлүк терең кайраты байкалды.

Акман «Насиятты» чертип аягына чыкты да Канышка:

– Ме, байбиче, – деди комузду берип; – балаңыздын талабы боюнча сүйгөн күүсүн да черттим. Эми комузу кайра ордунда турсун.

Бир тынымга ичи кулак мурун кескендей жым-жырт боло түштү. Бул жым-жырттык «ушунетип, комузчулар күүсүн чертип чатырап олтуруучу жыргалыбызды

буздуң э, сен бетбак жоо», деп ар кимдин ичинен окуган наалаты болучу.

Бул тынчтыкты байыркы картаң Камка бузду. Ал жатан чертилген күүнү уга уга олтуруп Турумбегин эске түшүргөн. «А, жарыгым! – деп өз ичинен күңгүрөнгөн. – Дайынсыз жым-жырт болдуң э. Тирүү болсоң өз башың аскерге кетсе да, колуктуң жанымда болбойт беле. Букарда булу бардын көөнү ток деп, мен кемпайдын таянары болбойт беле...»

Азыр карай, карай олтуруп балага мээримин түшүп Камка:

– Балам! – деди Любага, – атын койдуң беле уулдуңдун? Сурачы, Макиш. Баласына ат коюппу?

Маруся тиге Камка картаңдын суроосун туюндурду.

– Микола, – деди Люба бир аз кызара түшүп, акырын эмнегедир оңтойсузданып. – Өзүмчө эле, жөн эле... уул болсо, атын Микола коёмун дечү эле атасы.

– Микола? – деди картаң жылтырап, башын ийкектеп. – Микола де. Атасы айтычу экен да? Анын кандай мааниси болот, Макиш?

– Кандай мааниси? – деди Маруся, картаңдын суроосуна так жооп бере албай, бажырайган көздөрүн ойноктотуп, бирде Любага, бирде атасы Дмитрийге карап алып, анан Камкага: – Жөн эле ат. Эркелеткен түрдөгү баланын аты да?

– И, жөн эле ат де! – деди картаң ойлонгонсуп олтуруп жобурап. – Жөн эле ат де. Эмесе Макиш бул келинине түшүндүрүп бер: колундагы уулуна жөн эле ат койбосун. Ушунча алааматтан, жанакы жарылучу эмнеңер? Бомбу беле? Ошол жарылган жерде көз жарып, кызыл аскердин жоокерине киндигин кестирип, чулгоосун тартып оронуп алган. И бешик көрбөй жатып ушунча сапарды чеккен уулдун аты жөн эле болбосун. Маанилүү коюлсун, – Камка картаң башын көтөрүп Дмитрийге карады: – Ой Метрей чоң сакал, кандай дейсиң, ыя? Менин сөзүмө? Бу баланын аты жөн болбосун: кандуу казатта, каарман Кызыл Аскердин тобунда туулган бала. Бул уул-

дар ушул эл баккан кызыл аскердей бекем, кайраттуу, узун өмүрлүү, таалайлуу болушсун!

Бул балаңдын аты Аскер болсун. Люба балам! Макиш, менин кебимди толугу менен туюндур.

Маруся Камка карынын талабын Любага айтканда, ал ниетинде макул болсо да, жүрөгү тызылдап, бир азга мостоё түшүп, «Аскер, Аскер» деп өз ичинен бир нече ирет айтып алды да, анан:

– Туугандар, – деди Люба бир аз толкундап, – мейли Аскер болсун... Бирок атасынын талабы эле... – деди.

Дмитрий, Акмандар бир жактан, олтургандар бир жактан дуу көтөрө беришти:

– Туура! Атасынын талабы жанбасын!

– Жаман үйдүн коногундай дуулдабагыла, туугандар! – деди Чаргын салтанаттуу буюруп. – Деле Микола-Аскер болсун!

– Туура, Микола-Аскер болсун!

– Биздин кызыл аскердей боосу бек, өзү өткүр эл баккан азамат болсун!

– Ой чуулдабай токтой тургула! – деди байыркы Камка. Ар ким сөзүн токтотту. – Менин дагы айтарым бар: береги, Айганыштын тизесинде олтурган Шамбеттин баласы (бул кезде Жеңишбек балбырап, таптатынакай болуп энесинин алдында уктап кеткен) акмактын уктап калганын көр ой. Мейли, уктаса да айтамын. Атасы Шамбет казатка жөнөгөн күнү, көк майдан беденин үстүндө көз жарган Жеңишбек акмак деген ушул, садага.

Камка картаң көздөрүн жылтыратып ар кимге карап койду:

– Жанакы кимиң, Китлер беле? Ботом, ошол мен асылмын деп дүйнөгө мактанат дейт тура. Башка эл ара төрөлгөн баладай жарым ач, маймыл деп кемсинтет экен го, какмаар?! Чөптү кор көрсөң көзгө зыян. Капырай, биз адам турбайбызбы? Ошол бизди кемсинтип маймылга теңеп, насылыбызды түшүргүсү келген Китлер какмаар өзү жоголгусу бардыр. Ооба, андай неме тең укуктуу адам баласын кор санаган неме кантип жоголбосун! Ошондон кий-

ин мына бу Шамбеттин уулу Жеңишбек, тигил Люба келинимдин уулу Микола азыр, а Микола-Аскер дөп өзүбүзчө ат койдук. Дүйнөнүн ушулар курдуу балдары: сен орус, мен кыргыз, сен кытай, мен парансоз деп кан бөлүшпөй: бирин бири кемсинтпей тең укукта, бир максатта, – жыргалда өтүшсүн! Мына бу Жеңишбек, тетиги Микола-Аскер экөө, бешик дос болушсун! Алып келгиле, экөөнү тең бери. Ал, Каныш май салып кел, чыныга!

Бу уулдар сары майдай татуу, сонун замандын кишилери болушсун, ананайындарым!

Бу да салтко деп бүшүркөгөн Люба, чочуркоону коюп жылуу мээримде кишилерге ишеним менен карап, тек гана кубанычы, акырын жылмайган күлкүсү болду. Өз ичинен: «Та воны як зьясовутся нарид гостинный!» деп ойлонуп, тигилердин ар кыймылын кетирбей абайлоодо.

Камка картаң кебездей жумшак сөөмөйүнө чыныдан май илип, көздөрү жумулуп уктап жүргөн Жеңишбек менен Микола-Аскердин бөрсөйгөн эриндерине жалатты.

– Өмүрүңөр таттуу, түгөнбөс береке менен өтсүн, садагаларым!

Баятан араң олтурган Чаргын чап жаак ыргып турду да:

– Төштөшүп достошот, достор! Мына минтип достошот, Камка эне, – деп Чаргын уктап жүргөн балдарды шадылуу чоң колдору менен уйпалай кармалап, биринин төшүн бирине тийгизип кучакташтырган болуп, – мына минтип баатырларча достошкура! Мал аяшпас, жан кыйышпас доспуз! Доспуз! – дегиле, акмактар!

– Ой Чаргын, болду! Балдардын жүрөгүн түшүрөсүң!

– Кой, уйкулары бузулбасын, Кантет, акырын! – дешип ар ким Чаргындын кылыгына күлүштү,

– Бек эле кармаймын, – деди Чаргын чап жаак ансайын кежирленип, балдарды улам-улам кучакташтырган болуп.

– Менин колуман катындын жүрөгү түшпөсө, баланын жүрөгү түшпөйт! Мына минтип достошкура, садагалар!

– Ай Акман менен Метрей чоң сакал! – деди Камка картаң бул арада, үнүн көтөрө чыгарып; – экөөңөр калп күлгөндү койгула! Көрдүңөрбү, мына бу дос болушкан балдардын аталары, жалпыбыз үчүн төш тирешкен казатта азыр! Экөөңөр экөөнүн, атасынын ордун баскыла. Балдардын ак тилегине ырым кылып койгула! Уктуңарбы, силер!

– Уктук байбиче, уктук, – деди эки абышканын жообу. – Ак тилек үчүн арак менен козу эмес, деле башыбыз менен, ак чач, ак сакалыбыз менен даярбыз!

– Токтоңуздар, акелер, – деди Чаргын төбөсү менен үйдү тирей жаздап тура калып, оолжуп, – ырас достук да, арак ичирген ак тилек да адам баласынын ыйык милдети, ыйык иши. Бирок биз ушул ак тилектин арагын канткенде ичер элек. Туугандар, мен азыр кыял масмын; бакырып ыйлагым келип турат. Шамбет, Сергей, Касейин, Элебес кебелбес өңдүү менин курбуларым азыр жанымда жок. Алар азыр баатыр – жоокерлер, А мен, чорт возмий, какойто башкарма районго, кеңешмеге барам. Кайра колхозго келем, катындар менен айтышам. Келжиреп жүрөм... Ырас, майданга деп жылуу кийим, акча, заём, эт, сүт, дан, май берип жатабыз. А што, бизден башка колхоздор аларды бербейт бекен. Көп берип жаткандар да бар...

– Аз берип жаткандар да бар, – деди кимдир бирөөнүн үнү.

– Туура, аз берип жаткандар да бар, – деди үн чыккан жакка бурулуп коюп Чаргын: – бирок биз андайларга атаандашпайбыз, тоголок дүйнө десе, башкарма болбоймун дедим: өзүңөр күчкө салып шайлап алдыңар. Рас, мен башкарма экемин, Дмитрий аксакал айткандай – баст! Кыңк этүү жок, дегениме көнөсүңөр!

– Э иним, көнбөй жүрөбүзбү? – деди Акман.

Зор жигит кырдын карагайындай оолжуп койду да, кебин улады:

– Бүгүн Зарылжан экөөбүз тең райондо кеңешмеде болуп келдик. Зарылжан агартуучулардын, а мен көгөртүү-

чүлөрдүн... А што? Туура, жеңиш биздики болсо көгөрөбүз да.

Кыскасы ушул: биздин күч кубатыбыз, эмгектен сааган байлыгыбыз бүт согуш! Согуш! И жана да согуш үчүн! Болду, түшүнүктүү!

Угуп тургула, туугандар: үч күн ичинде, Кызыл Армия фондусуна бөлүнгөн 180 центнер данды пристанга төгүш керек. – Бул – бир! 250 килограмма сары майды өз челегиз менен, аскер фондусуна коюлган 40 атты – толук жабдыгы, 40 жүгөн, 40 жем баштык, 40 ээр, ичмек, тердиги жана үч күндүк жем, чөбү менен өткөрүшүбүз керек. – Бул – эки! Куттуу энелер канчаны тигишсе ошончо мээлей, канча топтосок ошончо жылуу кийим. – Бул – үч!

Азырынча биздин майдан үчүн, журт казынасына кошор кошумчабыз ушул! Ушул саатта жоо менен төш тирешкен замандаштар, мынабу ырыс дасторконуна чогуу олтурушсун десеңиздер майданга берер кошумчабызды кечиктирбейлик!

– Уят – өлүмдөн күчтүү, туугандар! Менин жолдош секретарга берген убадам катуу. Эгер аткара албасак уят болобуз!

Дмитрий чоң сакалын көкүрөгүндө жайылтып Акманды колтукка түрттү:

– Да, Акманым, ини туура айтат. Комузду дагы чертсек кантет, а!

– Жок, – деди башын чайкап Акман. – «Музоо көп эмсе ичи көбөт, бош койсо чакадан сүттү төгөт» деп жүрөсүң өзүң. Комуз да токтосун, сөз да бүтсүн. Эртең эрте ишке чыгыш керек!

18

Ой, тоо тегиз агарып, темир аяз кычырап, кары кыш күчүндө. Жылда – бул кездерде кызмат сээлдеп бекер басчу кишилер, быйыл күчтүү эмгектен колдорун алышпай түнү менен иштешет. Колхоздун устасы чоң сакал Дмит-

рий баштагыдай жайкалбайт. Сакалынын агы көбөйүп, аза түшкөн. Көп учурларда Надежда Сергеевна да түнкү эмгектен кеч кайткан абышкасынын келгенин сезбей калат. Түндө кызматтан кеч кайтып, кеч жатканына карабастан уста бүгүн да таң азандан турду. Эртеңки чайын ичип болуп, өзүнүн сөөмөйүнөн жоон кылып ачуу махоркадан чылым ороп алып, эки-үч ирет терең-терең илеп тартып бозомук түтүндү тумандатып үйлөп коюп Дмитрий:

– Да! – деди адетинче.

Бул кезде чоң сакал устанын көзү, эшик жактагы терезенин катарында жабыштырылган «Бардыгы майдан үчүн!» деген плакатка түштү.

Өзү үйлөп чыгарган түтүндүн арасынан плакат туманданып көрүнөт. Анын бетиндеги зор танкалар чабуулга өткөнсүп, таманында кыйрап жыгылган токойлордон чаң буруксугансыйт.

Көздөрүнүн алды шишимик тартып, жүрөгү кез-кез болкулдап, өз оорусун бүгүн көбүрөк сезген Надежда Сергеевна – абышкасына кадала карады:

– Только куришь да и дакаешь отец. Эч болбосо көңүл алаксытып кеп салсаң боло...

– Куру кептен эмне чыгат, энеси.. Жүрөгүң сыздаса, капаланба. Бекерден бекер адамдын жанын кейитесиң...

– Кантейин анан... Серержкадан кат келбей калганына, мына үчүнчү ай... Башта кандай эле: ар беш күндө, кечиксе он күнгө жетпей каты келип туручу. Согушка дагы кирдик деп соңку катында бир билдирди. Ошол бойдон эч дайыны жок. Аз убак эмес: туура үч ай!

– Үч ай эмне, энеси? – деди Дмитрий өз ичинен чочулап, кейигенин билгизбей, кемпиринин көңүлүн жооткоп, – үч ай дейсиң: согуш убактысында үч жыл да кабар бере албай калат солдат, туугандарына. Ар кандай себеп. Ошон үчүн согуш да... Акыры аман жүз көрүшсөк болду. Бул жеке биздин башка түшкөн кыйынчылык эмес. Кайраттаныш керек.

– Кайраттанып эле жатам. Ошентсе да жүрөк чыдабайт... А ведь, оюн эмес да. Серержка урушта жүрөт. Душ-

мандын кан күсөгөн тилсиз огу аны аямак беле? А бол-босо, кокус, кызыл жүгүрүгү кармаса кантет...

Надежда Сергеевна сөзүн айта албай махорканын ачуу түтүнүнөн деми кыстыгып жөтөлө баштады.

Дмитрий үйдү ичи ачуу түтүнгө толгонун жаңы байкап, колундагы чылымын, самоор турган падностогу сууга басып өчүрүп жатып:

– Кой, энеси, – деди кемпирине; – биздин. Серержкада эч кандай кызыл жүгүрүк жок болучу.

– Ал кез-кез колу-бутум деп жатып калчу эле да?

– Тим эле... энесин тамашалап... Көп учурда, Сергей көөрүктүн алдында тынбай узануучу. Ысык темирде кызыл жалын ширенди чачыратып балка согуучу. Чарчай турган. Жатып, эс ала турган. Энеси сен, балаңдын үстүнө түшүп: «Эмне, бир жериң ооруйбу», деп анын тынчын ала берүүчүсүң. А Серержка тамашакөй балаң эле да. Оорудум деп энесин чочутуп: май салдырып блины, каймак куйдуруп пильмен жегенди жакшы көрүүчү. А өзүндө кызыл жүгүрүктүн шайтаны да жок болучу. Кечке, кызыл жалын ширендини шыркыратып балка соккон устада кандай кызыл жүгүрүк чыдап турмак эле.

Уулунун кылык-жоругун эстеп, Надежда Сергеевна бир аз көңүлдөнө түштү.

– А мен ишенчү элем да.

– Да ананчы, энеси, сен – чындап эле коркуучусуң, – деди Дмитрий азыр да кубанып. – Көп учурда мен да, кызың Маруся да, Серержка өзү да сага күлүчүбүз. «Жылуу жат. Үйдөн чыкпа», деп балаңдан сурануучусуң. А Серержкаң сени алдап коючу: «...Эми мага кызыл жүгүрүктүн алы жетпей калды! Жумуш бар!» деп.

Анан атка минип Шамбет, Чаргындар менен башка колхоздорго барып, тамашалап жүрүшчү. Жаштарга эмне, көңүл өстүрүп таң-тамаша жыргал эмес беле. О го-го, брат... «Көп эмсе ичи көбөт, бош койсо, музоо чакадагы сүттү төгөт», а!

– Мени айтасың, атасы? – деди абышкасынын кейгинин көрүп Надежда Сергеевна, – а өзүң эмне?

– Эчтеке эмес... үч күндөн бери катуу иштеп койдум: Менин жашымда балка согуш арзан эмес да. Кырк атка така жасап, кырк атты бир күндө такалаш. Кыш. Күн кыска. Ойлоп көрүш керек. Ал эми шаймандарды ремонттоо бар. Да! Серезканы туурап, сага таттуу пильменди бышыртып жеп, жай жатчу учур эмес азыр. Мекен коркунучта. Бетпак душман кутуруп турат. Шашыш керек!

Уста кийинки сөзүн улам, улам кайталап айтты да, анан эмнегедир кам көргөн кишидей чоң сандыгын оодарып, көптөн сакталган үч георгиевский крест алды. Анан аларды баптап чүпүрөк менен сүртүп, төшүнө такты.

– Мунуң эмнең? – деп кемпири таң калып сурады. – Сандыктын түбүнө катыш коюучу элең, эми төшүңө тагынасың?

– Бүгүн бизде майрам күн. Митинге болот. Райондон кишилер келишет. Кызыл Армияга аттарды жөнөтөбүз!

– Ошон үчүн да, тиги комиссар көрсө мунуңа капа болушар... падышадан алган сыйлыгы бар экен деп...

– Муну мага падыша берген эмес! – деди. Бул жолу абышканын үнү кайраттуу чыкты. – Муну мага орус армиясы берген. Бул үчүн, мени, кайра макташат. Ушул эле немецтер менен болгон биринчи согушта алгамын. Эрдигим үчүн! Эрдик өлбөйт! Эрдик качан да болсо бааланат! Башта – жоону огум менен аткамын, эми балкам менен согом. Прочем, Надя сен жылуу жүрчү...

19

Бир Дмитрий эмес, улуу-кичүү, аял-эркек бүт, бүгүн аягы менен тик турган күн.

Колхоздун чоң короосу азан-казан. –Айт-уйт: кобур, бек-бек чыккан эркектин үндөрү. Үй-үйдөн чыгып, көчө-көчөнү бойлоп чоң короону бет алып чубаган жан. Күн ачык тийгенге: жаңы жааган кардан көз уялат. Адам, жаңы дүйнөгө киргендей: кызыгып, терebelге уяң карайт. Ой да, кыр да, тоо да, таш да, бүтүн жер жүзү

аппак! Ай-ай, көргүлөчү: карарган тагы жок, бүгүн дүйнө жүзү кандай аппак, кандай таза!

Айтпаса да сезимин ойготкон ушул ойбу? Же уялгансып, же жылмайгансып ар жак, бер жактан көзүн албай бирде алыска, бирде жакынга телмире караса Зарылдын жүзүндө кубулуш бар. Ал: же кардан түшкөн күн нурунун чагылышыбы? Же, сезимине тийген өз кытыгысыбы? Айтоор кыздын жүзү кандайдыр бир жумшак жылмаюу, мээримдүү, жылуу нур чагылышы менен толгон. Жанында кыз-келиндер бар: Батиш, Гүлнар, Маруся, Айганыш, Люба, Акиялар.

– Булар, түнү бою Шамбеттин үйүндө чогуу олтурушуп: улуу иш баштап, чоң жумуш бүтүрдүк дешип өздөрүнчө кубанычта келаткан кыз-келиндер.

Жеңишбек Марусянын колунда. Микола-Аскерди Акия көтөрүп алган. Маруся экөө катар эң алдыда. Акия баштагыдай шайыр.

– Кел Макиш, поморямды по ем! – деп ийни менен Марусяны карууга түртөт.

Дени сак, сөөктүү өскөн Маруся, антип Акиянын түрткөнүнө кебелбей басып:

– По ем дебе Акиш, – дейт күлүп: – Споем де.

– Ашто, споем болсо, споем, кел! – дейт. Акия кетирекей тартынбай Марусяны дагы түртүп. – Макиш, сени менен поморямды споем кылып жүрүп орустун тилин үйрөнүп албасам болор эмес. Кокус, мен да бир жерде Бурмача «тилмечтик» кылууга жарап калармын?! А нука Макиш давай, поморямды начинай...

«Начинай»дан кийинкилер Любаны ортолоруна алган Зарыл менен Айганыш. Бул үчөө өз ара көп чыгарбай тек гана тымызын жай катар басууда. Айганыш бир аз муңайым, бир аз сумсайыңкы эле. Бирок тигил Маруся көтөргөн Жеңишбек сүйкүмдүү таттуу үн берип, энесин кубантып келатат. Люба болсо өз боюн токтоо кармап, башын оң жак ийнине бир аз кыйшайта басып, өз ичинен: «Ой що за весела та одверта молодиця» – деп Акия кетирекейдин начинайына акырын жылмаюуда.

Катуу кыйналуунун кер сарысы тарап, өз иреңине кирип келаткандай: өңү ак саргыл тартып, көбүңкү. Каны толоюн деп жүзүнүн жылдызы жанууда. Сурмалуу, тунук көк көздөрү бир аз сүзүлүңкү. Чачыктарын төгүлтүп баса салынган сокмо калың жоолукту тиреп, саргылт чачы уюлгуп калың, үлпүлдөп толкундуу.

Арткылар: Батиш менен Гүлнар тигилерден бир аз окчунорак калышты. Гүлнар каадасындай чын сыры менен эпилдеп бирдемелерди айтууда. Ага Батиш эжекеси дит койгон жери жок. Тек гана ооз учунан – И, анан... деген болуп, ою башкада. Бет маңдайындагы сары кыр тартып чөп үйүлтөн чоң сарай эмнегедир өтүктү эсине түшүрдү. Ошондон улам мындан аз күн мурунку – таң алдында, таттуу уйкуда жатып көргөн түшүн эстеди. Ал түшүндө жылтыраган капкара булгарыдан ултарылган такасы бийик өтүк кийип кайдадыр, жаман жолдо жалгыз баратат. Улам басса улам буту тайып жолу арбыбайт.

Бекер такасын омуруп албайын, деп өтүгүн чечип колуна алар замат: эки өтүгү эпсиз бир чоң өтүк болуп, булгарысы кара эмес; сары узун такалуу жаңы эмес; такасы бир жакка жемирилген эски – жаман өтүк. «Ой шумдук, бул эмнеси? Эми эле бутумда экенде такасы бийик жылтыраган кара өтүк эмес беле? Экөө түгөйү менен эмес беле», деп аң-таң калып карап турса, колундагы эски өтүктүн ичинен бир кара көлөкөлүү сөлөкөт койкондоп, мойнуна чыга калып: «Өг..., Батишжан, ээн жерден ырас жолуктук э, экөөбүз...» деп ырсак-ырсак. күлөт.

Коркуп кеткен Батиш өтүктү ыргытам деп колу карышып ыргыталбайт...

Ойгонсо – түшү. Бирок түшкө ишенбеген Батиш этибар алганы жок. Ошентсе да – «ургаачы түшүндө бут кийим кийсе, күйөөгө тиет» деген ар кимдин жоруусу да эсинде. «А, кайдан эле... түш, – адамдын өңүндө кергөнү, ойлогон ою» деп тымпыйган кыз өңүндө жылтырак өтүк кийсем экен дебесе да, жакшы жигит теңим болсо дээр. Бойго жетип калган Батиш күйөөнү ойлосо кылмыш эмес-

ко. Кайра убактысы келгенде иче турган аштай милдеттүү иш. Шексиз аткарууну талап кылган моюндагы парыз. Эмесе Батишжанга коёр кинибиз да жок! Мисирейип «Өз акылым өзүмдө. Ишти кандай баштарды сенден сурабасмын», дегендей сыр сандыгын бек сактап, тымпыйып жүрүп жигиттүү болбой калганына ичинен өзүн жемелеп жүрөткө. Турмуш ансыз кызык эместей ар ким өзүнүн сүйгөнүн күтүшөт. Кээде, сыр сандыгын бек сактап, жигитти бир көргөндө эле: «...А кокуй, чиренимиш болгонун менен каш кабагың ким экениңди дайындап койду: анык дердеңбайдын өзүсүң го» деп тымызын гана кирпиктин учунан сынап коюучу чыйрактар да жаңылат. Күн түш болбой көзүнүн жашы көлдөп, мурдунун суусу булактаса «Кантейин дердеңбай. Сага гана кор болуп калдым! Кор болгур...» деп кейисе: кеч киргенде бул кейиш «салтанат»ка айланат. «О, дердейген мурдундан секет. Көзгө атар мергеним, менин! Жүрө гой пиваңа, шуңкулдаган суу бүркүтүм! Бир литрди эки ирмеп шыпкачы: бакалоорун коржоң этсин! Жүрөгүм тыз десин, менин... Жүрө гой, ат башындай алтыным» деп, асты үстүнө түшүп, «ат башындай алтындын» костюмун ала чуркачулар да бар.

Рас, кокус мындайларды көрүп калса биздин Батиш: «А шалпылдаган байкуш, толгон жигиттен тапканың жаныңдагың болсо, жырлаган экеңсиң эрге?!» деп сынтагып өтүчү... Баса, көзү көрүп, кулагы уккан адам, бул тентек дүйнөдөн нендейлерди жолуктурбасын? Кээде өз этегин бүрө албаган жүүнү боштор, жылдызы жайнаган эстүү жигиттин колтугунда баратканын көргөндө, күйбөгөнү күл болуп, өзүнүн жынысына тигил эркекти ыраа көрбөй: «Толгон кыздан тандаганың ушул болсо, катынга этегиң толгон экен, байкуш. Э, уялбай да, сөлтөксөлтөк эткизип ээрчитип алганын көр анысын. Бышшт?!» деп шек алдырбай тымызын мурдун чүйрүп өтүчү.

Ушунетчү чыйрак кыз Батиш, бизге эми да оңой менен сырын төгүп жиберүчү жан эмеско. Анын үстүнө багысындай «аңкоо» эмес. Ала бөйрөк дүмбүлдүктөн өткөн

кези. Азыр эмгектин кишиси: колхоздун кеңсаларыпда олтуруп калган, – бухгалтерге шакирт. Мисирейип кирпичтин учун жиберип чотун кагат. Бүтүн бир колхоздун эли менеи «сырдаш»; кимдин канча күн иштегенин, бир күнүнө эмне тиерин төкпөй айтууга жараган. Ал түгүл бир колхоздун дебет-кредитин жаңылбай айткан так эсептин ээси. Жеке эсеп чот эмес, азыр өз катарында бирдемелерди кеп салып бараткан Гүлнар тентек да мунун карамагында. Тек, Батиш эжекеси эмнени тапшырса, ошону аткарган табилчиси ал. – Балалыгың ай, теги чоңойсоңчу, синдим. Сен экөөбүздү кыз дейт. Жигит көзүнө түштүк, марчада жүргөн улактай секиргениңди ташта, деп бирге иштешкенден бери Гүлнарды жемелегени менен, «балага айткан сыр, – байланбаган торпок» дегенсип, кеңешине жуутпай, чыйраксынган Батиштин ички дүйнөсүнө көз жеткиришке Гүлнар кыз – али тентек, али бала.

– Батиш эжеке ай, – деп эжекесинин алды-артына түшүп, бирдемелерди айтып, бирдемелерди сураганына Батиш эжекеси таңсык түгүл, калп эле ооз учунан жооп берет.

Өзүнө теңтушсунтуп Гүлнарга кеп баштамак тургай сапарынан кечигип, «жакындан жылт-жулт эткен от чыгабы, ыя» деп, өзүнө өзү күңкүлдөп, алды жагынан көзүн албай желип-жорткон жолоочудай, Батиш да тумандаган ою бийлеп эртеңкисин болжойт:

Не айтар элең тагдырым,
Тобокел кушун учурсам?
Сары оору болуп күйөрмүн
Жаманды мага туш кылсаң...

Өз тагдырын тобокелге байлаган кыздардын бири Батиш. Ал бүгүн ансайын томсоруңку суз; ансайын сыр сандыгын бекиткен кези.

Азыр мындай сырга түшүнө элек Гүлнар тентек чырт этип:

– Алда Батиш эжеке ай... Деле кишини менсинбегенсип, жооп бербей каласың да? Олда кайран киши ай. Деле кой... – деди таарынгансып.

– Эмнеге теңсинбейин сени, Гүлүй жан, – деди Батиш, салкын жылмайып; – кой таарынчу эмес эжесине?

Бул арада кыштын муздак абасын жарып, заңк-заңк эткен Акмандын үнү чыга түштү:

– Жүргүлө кагылайындар, жүргүлө!

Кыздар кылаң этишип үн чыккан жакка карашты. Өз жээрдесине минип Тентек-Керди жетегине алып жоон топ элди баштап колхоздун чоң короосунан чыгып келаткан Акман көрүндү.

20

Ата мекендик согуш жылындагы улуу күндөрдүн бири бүгүнкү күн, «Б...» колхозунда чоң салтанат менен башталды го. Баятан үй-үйдөн чыгып көчө-көчөнүн боюнда чубаган элден, мектептин жаны каз канаттап дүмпүйүп карара берди.

Баягыда алты жашар Салмоорбек туруучу дөбөчө бүгүн элдин тепсөөрүсүндө кытырап не кар, не дөбөчө жер экендиги таанылбайт. Тек гана ал жерде турган кишилер бир аз жогору, башкалардан кээси ийнинче, кээси башынча чыгып турганы болбосо, алар турган жерди дөбө экен деп айтуу кыйын. Бул дөбөнүн кичинелигинен да эмес, элдин көптүгүнөн го. Анда-санда чоң-чоң майрамдарда жыйылбаса, бул жайда мындай көп элдин да баш кошуусу сээл болучу. Бул сыяктуу чоң жыйындын эң акыркысы: согуш а деп башталганда, аскерге алынган боз балдарды биринчи жөнөткөн күнү болбоду беле.

Балким ошондон уламбы? Ата, эненин оюна казатка кеткен балдары түштүбү? Эми да энелер көкүрөгүн дилдетип:

– О, жараткан, жалгызымдын жүзүн көрсөтөр бекенсин? – десе.

Кээси кайратына бел байлап толкундап турушат:

– Кой, жашыңарды кургаткыла! – Бул ак тилек, адам! Астына минер ат, үстүнө киер тон белек жиберип жатабыз балдарга!

Эл аягы суюла түшүп, журт толук жыйналган кез эле. Жоон топ адам мектептен чыгып, топту жарып түз дөңгө карай басышты. Баятан жыйындын күткөн кишилери да ушулар болучу. Каж-куж басаңдап бул четтегилер тең жарылып тигилерге жол ача бериптти.

Азыр мектептен чыккан топ: райкомдун атайын уполномочени Нуркасым, райвоенкоматтын биринчи бөлүмүнүн начальниги Сергеев, районун башкы мал доктору баш болгон – өткөрүп алуучу комиссиясынын үч адамы. Арткылар жергиликтүү активдер: Чаргын чап жаак, Акия кетирекей, Зарыл, сельсоветтин кызматкерлери.

Арадан беш минут өтпөй Чаргын:

– Агайындар! – деди дөңдөн журтка бурулуп. Терebel жым-жырт боло түшүп, көпчүлүк момурап Чаргынга карашты.

– Агайындар! «Б...» колхозунун көпчүлүк эмгекчилеринин баш кошкон минтингасын ачык деп жарыялаймын! Сөз, райондук партия комитетинин атайын уполномочени Калкаев Нуркасымга берилет!

Нуркасымдын үнү бийигирээк чыкты. Үнүндө салмак да, токтоолук да бар. Кээде кайраттуу толкун менен муздак абаны жарып алда кайда жаңырат.

Кез-кез гана кимдир бирөө жөтөлөт. Четтен аттар бышкырып, ооздук кемирп, суулугун шылдырата берет.

– О жасаган, көптүн тилегин бер?! – дешмип энелер алдыртан күңкүлдөшөт. Жумшак эриндери бүлкүлдөп, көздөрүн жылтыратып Нуркасымдан албайт.

– А ботом, жыйын мени эмне кылсын... Сыязда активдүүлөр дэ-эле узакка сүйлөшөт, анан калса, Үлдүрөп олтуруп үргүлөп кетет экенбиз.

Ушунетип энелер башта чогулушка келишчү эмес. Азыр Нуркасым антип эч кимди тажаткан жок, Так, кыска сүйлөп:

– Агайындар! – деди ал сөзүнүн акырында. – Совет эли кайсы гана убакыттагыга караганда да азыр абдан

чың болуп отурат... деп партиябыздын айтканы – бүгүн сиздер тараптан иш жүзүндө айкын болду!

Чыңдалган достук, көрсөткөн эбегейсиз жардамыбыз аркасында каарман Кызыл Армиябыз улам күч алууда. Акылман партиябыздын жетекчилиги астында ыйык Москванын босогосун бастырбай биздин Армия жоонун мизин кайтарды. Бул – жеңишибиздин башталышы. Мындан ары сокку үстүнө сокку урулат. Фашисттер кыйрагандан кыйрайт!

Жоо, советтик түзүлүш чың эмес, совет элинин достугу анча бекем эмес деп үмүт кылган, Кызыл Армия катуу сокку көрсө эле иштин аяктаганы: «...Жумушчулар менен дыйкандардын ортосунан чыр-чатак башталат, СССРдii элдеринин ортосунда уруш башталат, көтөрүлүштөр чыгат...» деп үмүттөнүшкөн; «өлкө бөлүндү болот, элдери бытырап кетет. Биз аларды өйдө каратпай кул жумшайбыз» деп тилеген. Бирок мында да душмандын ою таш капты. Элдерибиздин досчулугу болоттой ширешүүдө. Улуу үй-бүлөнүн ыйык кишилери болгон: ата, эне, эже, карындаштар, сүйгөн жарлар арстандай шерденүүдө. Биз бүгүн атабыз Акман асырап берген кырк бууданды комиссия менен өткөрүп алдык. Аттар сонун багылган. Кыркы бирдей, кечикпей майданга жөнөтүлөт.

Райондук партия комитетинин атынан «Б...» колхозунун кишилери, сиздерге чын жүрөгүмдөн ракмат айтамын! Партия менен Кызыл Армия майданга жардам берүүдө, сиздердин ушул күжүрмөн демилгениздердii күн сайын өсүшүнө ишенет!

Бул сөздөрдү кишилөр алда нече угушкан. Бирок үрөндү өз убактысында себиш маанилүү го.

Нуркасым сөзүн аяктаганда сыдырым жел жортуп, көк ыраңды козгогондой эл арасын кыймыл аралады.

Энелердин атынан Канышка сөз берилди:

– Мен эмнени айтайын, кагылайындар? – деди Каныш. Эненин үнү толкундап акырын чыкты.

– Бүгүнкү бул сыязда мен сүйлөбөсөм болот эле, кагылайындар... Мен сөздү эмне кылат элем. Маа сөздү

ким койду эле. Элге бурулуп, менин ордумда менин Касейиним сүйлөп турса болот эле. Уландар сөз алычу кез болучу. Биз ата, энелер, балдардын ыраматын көрүп, этек жеңибизди ырыска малып коюп балбырап төрдө олтурсак болот эле... – Эненин көзүнө жаш толо түшүп, ызасы ачына берди. – Биз, немец шүмшүктүн ооругуна кол салып, жылкысын тийген эмес элек! Биз, өз күнүбүздү өзүбүз көрүп: бала-чакага узун өмүр, терең ырыс тилеп, кайгы-капаны, кардарчылыкты унутуп бараткай элек...

Бул да болсо кудуреттин жазганыдыр, кагылайындар. Кыйрыбызга кара көбөлөк тийди. Колубуздагы, азыр иче турган толү аяктагы ырыскыбызды чайпалтып төктү го. Жаңыдан чайтын ачкан өмүргө керимсел соккондой зыянын тийгизди жоо.

Бул жорукка биздин этибиз ачынат! Жаныбыз күйүп, кайратыбыз курчуйт! Жашык жапырылат, болоттон от чыгат: Партия биздин элди ак болоттой курчуткан. Нуркасым балам, жолдош секретарга айт: партия менен өкмөткө, бизди ак жолго баштаган партияга ишенебиз! Биз Кызыл Аскердин керегин берип, кемтигин толтурууга борчтуубуз!..

Жалгыз уулум Касейини казатта жүрөт, Касейиндин аман-соосун бир жараткан өзү көрүп турбаса, мына баламдан кат келбегенине көп айдын жүзү болду. – Эненин көз жаштары гүлгө турган кыроонун тамчысындай мөлтүрөп көрүндү. Бирок эне козголбой токтоо турду. Үнү толкундуу, кайраттуу угулду. – Касейиним аман болсо, кереги үчүн жанымды курман кыламын. Касейиним табыштап жиберген украиналык келинди өз кызымдай төрүмө алдым. Касейиним: – «Таш көтөр, эне» десе – таш көтөрүп барам балама! Жок... жаман айтпай жакшы жок: кокус Касейиним казат жолунда жер жастанса, арга барбы өлүмгө: журт үчүн курман болсо шейит! Анда баламдын куну үчүн да колуман келгенди аябаймын аскерден, кагылайындар.

Азыркым: өз колум менен он тери мээлей, эки жылуу шым тиктим. Мына, муну өткөрүп алгын, Нуркасым балам!

– Ракмат, Сизге! Ракмат, энелерге!

Дөңдө тургандар кол чаап жиберешти.

– Туура айтасың байкушум, туура айтасың! – деп чыкты Камка картаңдын үнү.

Кемпирлер көз жаштарын сүртүнүштү.

– О, жараткан!

– Кылыч мизинен уландарды сакта! Ок жолунан калкала!

– Кезектеги сөз күйөөлөрү майданда жүргөн сүйгөн жарлардын атынан Акия кетирекейге берилди.

Келин, бүгүн баякыда ушул дөңдөн узаткан Элебесин эсине түшүрүп артыкча толкундуу. Анын үстүнө азыр Каныштын сүйлөгөн сөзү көбүрөөк таасир этип, эки бети тамылжый түштү да, а дегенде үнү ачуу чыкты:

– Жолдоштор!

Бирок ошол замат оң кол жагында катар турган Акман менен Дмитрийди көз кычыгынан байкай коюп, иймене түштү да:

– Кадырдуу ата, энелер, ага, жеңелер! – деди кайтып. Келиндин үнү мурункудан кичине басаңдай түшүп токтоо чыкты. Эми башта Камкадай картаң, Акмандай кайын ага алдында тастаңдап, сүйлөп чыга элек Акия а дегенде, ал улуулардан ийменип оюндагысын айтуудан тартынып, бир аз кысталып, айтар кебинен жаңылып мукактанган келин: «Тобокел, чындыкты кимден жашырамын» деп кайра чыйрала түштү да оюндагысын төкпөй айтты:

– Замандаш келин, кыздар! Сүйгөн жарыбыз, курбукурдаштарыбыз жаныбызда жүргөн кезде биз толгон айдай толукшуган ырыстуу келин, ырыстуу кыздар элек. Жайлоонун гүлүндөй сонун болучубуз. Анда сүйгөн теңибиз, курбуларыбыз, куду таңдын салкын сыдырымындай бетибизден сылоочу. Алар бизди ысык мээрим менен эркелеткен. Бизди муңайтпаган...

Эркин заманда эмгек менен гүлбакча өндүргөн элек. Бирок күтүүсүз жерден тажаал чыгып бизге кыянатчылык көрсөттү. Гүлбакчабызга өрт койду. Бизди сүйгөн

теңибизден бөлдү... Жылуу төшөгүбүз салкын тартты. Сүйгөнүбүздү сагындык... Көз жаш менен жастык кучактап, ачуу кайгы жүрөктү мыкчайт.

Замандаш келин, кыздар, түшүнгүлө! Сүйүүсүз жашоо турмуштан жайдак өтүү деген кеп. Биз бала төрөп – эне болгубуз келет! Жар сүйүп – гүлдөп өткүбүз келет!

Таалайга балта чаап, бизди күң жумшамак болгон каракчылардын өлүгүн бир эмес үч көрөйүн!

Эл арасынан күлкү чыга түшүп:

– Жарайсың, Акиш! Гитлерди башка тепсең, э? – деп калды кимдир бирөө.

– Жолдош Нуркасым! – деди Акия кетирекей сөзүн райкомдун атайын уполномоченине айткан менен көпчүлүктөн жүзүн бурбай сүйлөп. – Биз – «Б...» колхозунун келин, кыздары сүйгөндөрүбүз менен кошо майданга аттандык. Жолдош секретарга айтыңыз! Биз өкмөт менен партия алдында берген убадабызды ыйык милдет катарында аткарабыз! Жеңиш болмоюнча, сүйгөн теңибиз жеңиш менен келмейинче, бизге жылуу төшөк, татуу уйку да жок. Уят – өлүмдөн күчтүү! Эгер биздин колхоздун өндүрүшү үзгүлтүккө кабылса, уяты бизге, жолдоштор... Куру сөз менен соороткондой болбойлук. Жоокерлерге деген белегибиз мына бул түйүнчөктөрдө!

Акия баштап Зарыл, Маруся башка кыз, келиндер колтуктап турган түйүнчөктөрүн ортого беришти.

Муңайыңкы Зарыл азыр ойлуу. «Тилегиме жетсем: заман, мага кавхар тагар. Жетпесем: таштан чыккан алтын эмес, жаштан чыккан алтындын өз башы кимге кор болорун ким билет».

Кыз, кулагын көрктөгөн алтын иймегин чыгарып, түйүнчөккө койду:

– Нуркасым агай, кыз кулагында алтын жүрүчү кез беле?! Менин бул иймегим оор замбиректин снаряды үчүн жумшалышын талап кыламын!

– О, өзүмдү тарткан чын карындашым, садагасы, Зарылжан. – деп Чаргын чап жаак чоң алакандарын тарсылдата чапты.

Энелердин ысык жашы серпилди. Журттун сезими дүркүрөп, кары, жаш түгөл чуу көтөрдү. Тамдын кырына чыккан балдар тура калып карашып, Акман баккан семиздер селтең этет. Кээси кошкуруп, кээси камыш кулактарын кайчылаштырып дирилдейт.

– Кагылайын Закен!.. Кагылайын кыздар!.. Кагылайын балдар!..

– Атаңар, энеңер силердин курманыңар!

– Гүлдөгөн өмүрүңөрдүн сонунун тараткысы келген кесепет жоону улуу журттун каргышы урсун!

– Бизди тоздурам дегендин өзү тозот. Эзелден ак ийилип сынган эмес, журт!

...Күчтүү толкуган журт бир аз тынычтанды.

– Сөз сизге берилди, Акман аке!

– Балам, мен эмнени айтайын, маа сөз калдыбы? – деди алтын иймегин чыгарып берген Зарылдын ишине катуу таасирленген Акман. – Кагылайын Зарылдын айтканынан да балбан сөз барбы? Закен, ушул жерден элдин сөөгүн жашытты... Ызабыз ачынат, кайратка буулугат журт! Кыйрыбызга кирип, аяк толгон шыбагабызды колдон талашкан тетиги кара бет жоо тобуна кекендик биз.

Ырыскысы кайнар булактай оргуп турган болпойгон момун кыргыз эли, кокус ачуусуна жоо тийсе шердене кеткен салты бар! Бабасы Манас баатырдын айкырыгын салып, кыраандай тик качырычу жоону.

Ботом, бу герман кудайды караса боло?!

Сы-Сы-Сы Рдын улуу журтун чебердеп кордосо боло?! Же, корс этирип бүктөп салгандай, биз жалгыз тал чыбык болбосок; же көргөзбөй көөмп салгыдай жалгыз көз кудук болбосок, алтымыш уруу эл баш кошуп: бир үй-бүлөнүн ынтымагын куруп, бир тилде кеп түшүнүшүп, бир тилекке бет буруп улуу журт болдук! Элибиз эмес, малыбыз канын кошту. Алачыктай даңкайган Дондун жээрде жылкысы тигине, Ала-Тоонун төрүнө өрттөй чачырады!

Мына бу кырк буудандын эркеси береги, Тентек-Керди көргүлөчү! Энеси – туюктан жол тапкан кыргыздын

чоң курсак бээси. Атасы – Дондон келген тоодой Зепир. Тигине Тентек-Кер бир үйдүн тун уулундай, ыргыштап ойноп турат.

– Нуркасым балам! – деди Акман ак аралаган чокчо сакалын оң колу менен тутамдап кармап туруп. – Бүгүн чынымды айтайын: ушул заманда карылыкка моюн сунбай, туура он беш жашымды кемитип элүүдөмүн деп жүрүчү элем. Жок, быйыл алтымыштын бешиндемин! Ушул жашымда актаган арпа менен жемдеп, мына кырк атты аскер балдар минсин деп мен бактым. Мына бу чоң сакал Метрей менден эки жаш улуу адам. Аскерге кеткен уста уулунун дүкөнүн тул калтырбай: ушул жашында узанып, сакалынан тер тамчылатып кырк атты бир күндө бу такалады.

Балам Нуркасым! Эми ушул чоң сакал Метрей экөөбүздүн айта турган бир гана ооз кебибиз бар: а да болсо, энеси кыргыздын чоң курсак бээси, атасы Дондун тоодой Зепири, береги Тентек-Керди ишенчиликтүү колбашчы минсин. Ооба, жолдош секретарь балам. Маскөөгө кат жазып биздин атыбыздан өтүнсүн: «Б...» колхозунун абышкалары Тентек-Керди каарман колбашчыга мингизүүн талап кылышат деп жазсын!

Бул менин ак ниетим. Чын сөзүм, балам! Тентек-Кердин көкүлүнө тумар түйдүм. Кудай калкаласа, аяттан ок жалтанат дечү эле...

Бул бир төлгөм!

Ырыс алды ынтымак, балам!

Бу Тентек-Кер колхоз менен совхоздун төлү. Кыргыз менен орустун малы. Ушул жашымда (Акман ак аралаган чокчо сакалын кайра-кайра сылап койду) жаңылыш айтсам, Акманыңардын алжыганы эмеспи. Бу Тентек-Кер сыйыртма жолдон тик түшкөн, өрдөктөй ойноп көл сүзгөн. Минген ээси жарашса тик качырып өрт кечкен сопол куйрук, сом туяк, анык калбыр өпкө, жез канат. Колбашчыга ылайык, жортуулга минчү күлүк ат!

Бул бир сыным!

Кеменгер айтса сөзүн ук, балам!

Кайсы бир күнү түш көрсөм: шакардын кара кочкул түтүнүндөй бороон уюлгуп жер жүзү түнөрө түшөт. Ит улуп, мал чурулдап, киши адашат. «Сактан, журт! Көйкаптан ажыдаар чыкты!» деген үн угулат.

Ал аңгыча болбойт, алдына ушул Тентек-Керди минген бир адам башын кызыл жоолук менен байлаган, колуна жалындай алоолонгон кызыл туу алып: найзача сундура кармап, каракочкул бороонду аралатып ажыдаарды кубалайт.

Балам, бул менин кыялым, санаам. Таң супасын салары менен төшөктөн тура сала сарайга барычумун, Жаныбарым Тентек-Кердин алдына беде салып, майда көкүлүнөн сылачу элем, балам.

Бул менин ак ниетим! Тентек-Керди колбашчы минсин, балам!

21

Бул күндөрдө көңүлү жай Чаргын Чоң-Торуда жайкала бастырып, өз алдынча күңүлдөйт:

– Баса, биздин ишибиз деле майдандын пайдасына го дүйнө! Жүз сексен центнер ак буудай менен эки жүз элүү килограмм накта сары майды бир жөнөттүк. Тентек-Кер баштаган кырк бууданды таптап, куйругуна үкү тагып, бар шайманын түгөл баптап... Энелер тиккен мээлейин, кыздын белек иймегин чоң салтанат менен дагы өткөрдүк. Огого, брат! Майданга өзү барбаса да эмгеги күч Чакеңдин! Жеке кечээки эмес, жеке эле бир-эки эмес, Чегиртке зөкүш¹ айткандай: еше девит раз он эки жөнөтүүлөр болот эмеспи? Шамбет курбум буларды укса кубаттар беле: «Жарайсың, Чаке! Иш башташың жаман эмес!» – деп айтар беле?

Чорт вазмий десе, дейт Чаргын өз кебине өзү куштар болуп, атынын жалынан ашыра чырт түкүрүнүп, башын чулгута: – бу тентек дүйнөнүн кызыгы да көп белем?! Эр азамат түгөл ач айкырып жоо сайып казатта жүрүшсө,

¹ зөкүш – зөөкүр

Чаргын сенин энчиңе – аларга токоч даярдоо түшкөнүн айт... Мунум өзү кордукпу, саа? Же сыймыкпы, саа? Согуш бүтсө: жоо сайган эрендер келишсе, о-о, сен Чаке майдан түгүл али бойдок белең?.. –деп күлүшсө, мөндүр сабаган марал кулактай, кулакты жапырып каларсың сен шылдыңга? Бах! Кордукпу саа? Сыймыкпы саа?

Ушинтип өз алдынча күңгүрөнүп жүргөн кезинде турмуш аны бул окуядан чыгарды:

«Уулум Жеңишбекке!

Эл чети жоо бетинде жүргөн атаңдан кабар ук, садагасы! Энең экөөңдөн кечирим сурап, а дегенде силерге кат жаза албаган жөнүмдү билгизейин:

Биз – атаң Шамбет, чоң сакал атаң Дмитрийдин уулу Сергей, экөөбүз, туура үч ай жүзү, садагаң, сага кат жаза албай турган жерлерде болдук... Анеткени – байкең Сергей экөөбүз, армияда чалгынчылык ишинде кызмат кылабыз. Биздин жоокер жолдошторубуз Шамбет, Сергей деп чакырышпайт. – Бөлүктүн көрөр көзү, угар кулагы деп аташат. Несин сурайсың, садага! Башыбыздан эчен укмуштуу «тамашаны» өткөзгөн кездер болот. Көп учурда ажал менен колтукташа басып, немец армиясынын офицери олтурган жайга кирип барабыз. Ал корооздонуп кыз жандап, вино ичип олтурган кези болот... Бизди көргөндө: кээсинин көзү чанагынан чыга түшөт. Кээси алдастап пистолетин сыйпалайт. Бирок аракетин зая, – биздин автомат: – «ал!» деп ажалга буйрук берет. – Күмүш мойнун койкойткон кооз бөтөлкөлөр кыйрайт, вино төгүлөт, чыңырып кыз коркот. Кызга офицер жашынат... Бүк түшүп жер кабышат...

«Кээде, жоо биз менен болот кийип беттешет. – «Өлдүң Иван, багын!» – дешет. –Жок, Ганс, өлүм сеники! Жеңиш биздики! – дейбиз биз. Учурду тартынбастык, коркпостук, эпчилдик чечет.

«Ошондой бир беттешүүдө, байкең Сергей экөөбүз бир танкасын өрттөп, ашык эмес, кем эмес жыйырма фрицти «бейишке» жөнөттүк. – Бул, мындан бир ай мурун болгон окуя. Ал эми мындан үч күн мурун, бир чоң кап «тил» көтөрүп келдик. – Ооба, садагасы Жеңиштай: чоң

кап «тил?!» Бирок сендей балдар жөн турган сүт боорсок козунун тили эмес ал. Фрицтин дардайган капитаны ал. Андай тилди бала жешке болбойт, согуштун пайда-сына керектелет. Оор замбиректер жейт аны.

«Кыскасы биз көтөрүп келген чоң кап «тил» керектүү сонун сырды ачты. Полковник бизге алкыш жарыялады. Орденге көрсөттү. Төшүбүздө «Кызыл жылдыз!»

«Атаңды ордени менен куттукта, Жеңиштай. Өзүң энеңе эрмек бол. Эстүү чоңой! Бизди өстүргөн эл, бизди өндүргөн журтка жалындуу салам!

Бек кучактап бетиңерден өбөм.

Атаң Шамбет».

«...Айтмакчы унутуп баратыпмын, сени бедеге төрөткөн Чаргын байкең кандай турат? Ал менин орду-ма башкарма болуптур. Иштери кандай? Эсиңде болсун: биз фашисттерди жексендер замат, колхозубуздун электр станциясын курууга киришебиз. Деги ал узун байкең үйлөндүбү? Али бойдок жүрүшү уят. Тизесин кучактабай, келинчек алсын!»

Бул жолу уулу Сергейден, чоң сакал Дмитрийге да кат келген, Надежда Сергеевна болсо:

– Ах, ты, баловень ты же мой! – деп көйнөгүнө сыйбай, ар түрдүү тамак менен стол толтуруп, жаңы эле конокторун узатып олтурган кезинде, эшик карс ачылып, бир-эки келинди ээрчиткен Акия үйгө сурдана кирди.

Чоң келеп жипти чубап таштап, байпак токуп олтурган Надежда Сергеевна, келиндерге утурулай карады:

– Келгиле, кыздарым. Келгиле!

Келиндер бир аз сестее түшүшүп, анан сыр бербеске салышты:

– Куттуктап келдик, Надежда байбиче!

– Согуштагы уулуңуз орден алыптыр!

– Рахмат, кыздарым! Серёжканын сыймыгы мени да чыйралтты. Мына, жоокерлер үчүн жылуу байпак токуп олтурам!

Эне колундагы ишти көрсөтүп, көтөрүлүп койду...

– Олтургула, кыздарым. Конок болгула.

– Ракмат, байбиче. Өзүбүз да коноктон... Башкарманы издеп келген элек.

– Алар тамак ичип жаңы эле чыгышты. Эмне, жумушуңар бар беле?

Акия бир аз мукактана түштү да, анан тырсылдап кебин жөнөтү:

– Шамбет менен Сергей үзөңгү жолдош курбу эле. Экөө тигинтип бирине келаткан ажалды бири тосуп майданда жүрүшсө, орденди да бир алышса! Жеңишбек атасынан кат алса, бир борукту курмандыкка чалса! Айганыштын үйүндө сыңар бут эркек жок: ак баш токол эчкидей өң катын-калач олтурабыз. Үйдүн куту эркек экен го? Шамбетим үйдө болсо, жигиттен эшик жыртылат эле. Эч болбосо Чаргын келсе боло деп Айганыш кейип атат. Айганыштын көңүлүн улап Чаргынды издеп чыккан элек.

– Туура, Айганыш баламдыкы. – Надежда Сергеевна да кубаттап койду. – Чаргынды таап, ээрчитип баргыла. Абышка экөө устакана жакка кетишти.

– Кеттик, Акиш, устаканага!

Эгер Надежда Сергеевна бир аз назарын бөлсө, албууттанган келиндердин ички сырын тереңирээк байкайт беле? Айтор, аңгеменин түйүнү тигил Акия айтканда түгүл, бир топ тереңирээк болуучу.

Уулу Жеңишбектин атына келген Шамбеттин каты жакшы ниеттеги кишилердин баарысын кубантты. Камка картаң болсо, тобо-топук оозунан түшүрбөй кудайга жалынып, Айганышка келип Жеңишбекти бетинен өөп олтуруп:

– Жакшы ниет жарым ырыс, балам Айганыш. Колуңдан кой келеби? Сой! Бизче түлөө... Силерче, Шамбеттин ордур алганына кубаныч, той деп кой балам! – деген.

Бул сөздүн четин уккан Акия:

– Жеке сенин кубанычың эмес, Айганыш, баарыбыздын кубанычыбыз. Атасынын көрү! Кетик тиш акенин байлап турган семиз боругу бар. Алтын албас, акча алар;

атадан калган дүйнө жок, сураганын бер да алып келип союп сал. Чыгымын тең тартабыз!

Башка келиндер да Акиянын кебин сүрөп кетишкен:

– Баса, туура айтат Акия. Кубанычыбызга кубаныч улансын. Ошентели!

Кетик тиш акенин боругун жетелеп келишип Айганыштын үйүнө союп салышкан соң, Акия:

– Адам, башкарма эмине келбейт! Же, ал, эрдик үчүн кубанбайт бекен. Же майдандан орден алышкан биздин жигиттердики эрдик эмес бекен?!

Тигил боорсок бет келин чүйрүштөп, ого бетер Акияны көкүттү:

– Ал эми чоң киши да. Башкарма да. Бизди теңсинбей Метрей акеникинде эркектер менен олтургандыр.

– Ал кечээки эле арыштап саржан салган Чаргын. Он башкарма болсо да, теңсинбей көрсүнчү.

– Анан эмне... Жеңиштайга кат келип, ушунча кубаныч болуп жатса, баш багып койбойт.

– Ой, келиндер! – дей берди тигил албууттанган жолдошторуна Акия. – Бири-бирибизден жашыраар сыр да калган жок. Эркекти жулмалаш өзүбүзгө да сонун болуп баратат. Кыйының мени ээрчи. Барып башкарманы сүйрөп келели!

– Андайга мен даяр! Жүр Акия! – деди Боорсок бет кызыл келин. – Башкарманын быкынына үч колду бир батырайын.

Мына азыр Чаргынды издеп жүргөн келиндер, ага ушундайча кекенишкен.

Бул кезде бричка арабанын дөңгөлөгүнө темир алкак шыкап болуп, усталар кубанып турушкан:

– Ого-го, брат! Кадимкидей жаңы дөңгөлөк болуп калды!

– Мейли тогуз жыл ташка айдасын, кебелбейт эми.

– Даа, жондон тер чыпылдады...

– Ох, бектик бек шыкалды. Бар! Эми колхоздун таласында кылдырттап сапарыңды чеге бер!

Балкачы балбан колдору менен чалкасынан жаткан чоң дөңгөлөктү туура жыгачтарынан кайчы кармап туруп бек чимирди...

– Ай-ий! – деди Акия дөңгөлөккө карап. – Тим эле сонун дөңгөлөк жасап жибергенсиздер го!

– Ооба, Акиш, – деди балкачы барскаңды алып.

– Түнү менен араба даяр болот! Эртең таң азадан келип атыңды чек да, талааңды семирте бер!

– Ананчы! Бул дөңгөлөктү кечээ эле жасап коё турган жөнүңүздөр бар эле.

– Туура, кызым! – деди Дмитрий бармагына жуккан кара майды этекчесине сүртүп. – Колдон келсе эртең Гитлердин башын жара чапсам. Аркы күнү сага Элебесиңди келтирип берсем деген тилегим бар!

Бир аз кызара түшкөн Акия улуу кишиге жооп айтуудан ийменип, жөнөй берди:

– Жүрү Макиш. Жок экен...

– Ким керек, келиндер?

– Башкарма.

– Ал азыр эле ушунда келген, – деди Дмитрий көңүлү жай бапыйып, – арабаны тез оңдогула деп бизди шаштырып, өзү ары чоң короо жакка баскан.

Куду ушул аймактын чебинен бетер айланасы эки гектардай жерди ээлеген колхоздун чоң короосунда, дайыма эмгектенген кишилер – бакбак этишип, калдырттап арабалар чубашып, боз балдар туруп алып ат айдашып, семиздер дирилдеп, кулактарын кайчылаштырып, бир жактан балбан трактор күрүлдөп, молотилканы сүйрөп; же көк түтүнүн бурк эткизип, бригаданын талаа ашканасын тартып дарбазадан чыгычу. Береги чоң таразага тартылган дан тирелген мүшөктөрдү, алп жигигтер ыкшай-ыкшай так көтөрүп ийиндерине коюп, наркы эшиги чоң ачылган кампага кетип жатышчу. Айтор колхоздун бул чоң короосу ичине береке толтуруп кеңейүүдө, өркүндөөдө: мына, азыр Акиялар келаткан оң жак капшытын жыгаччылар ээлеген. Алар дайым чоң короону «так-тук» эткизип доошко толтурат. Бири курч балтасын жалантып устун сомдосо, бири талтайыңкы туруп алып сүргү сүргүлөп тактай жылмалайт. Жеңдери карууга түрүлгөн дагы бир азаматы жыгачтын боорун эзип буроо бурап ышкыры-

нып – эмгек күү сыбызгып чоң короо толукшуп туруучу. Гүлдөп туруучу. Азыр согуш күндөрүндө да чоң короону өксүтпөөдө: колхозчулар күн-түн эмгектенүүдө. Ал тургай кишилер чеберчилигин улантын, башта колхоздун устаканасында иштелбей турган аспаптарды азыр, колхозчулар өз колдору менен жасоодо.

Биздин кишилер өсүүгө шыктуу. Биздин кишилер өнөргө шыктуу! – деген Аскардын кеби менен Чаргын чогулуштарда көпчүлүккө кайрылат:

– Туугандар! – дейт ал Аскардай токтоо сүйлөөгө тырышып, кишилерди эмгекке чакырып. – Колхозчу убадага бек, ишке так болушу керек. Рас, мени башкарма деп шайлап алдыңарбы? Болду! Бир сөздү эки айтыш жок! Күндүн иши түндө, жайдын иши кышта бүтсүн! Ансыз биз майдандын талабын өтөй албайбыз, туугандар!

Төрт көз түгөл чакта, жумуштун оору тепсе темирди үзгөн алп жигиттердин колунда болучу. Азыр алар майданда. Оор жүк биздин моюнга түштү. Көтөрүүгө тийишпиз. Чыдоого тийишпиз. Ар ишке такталууга тийишпиз, туугандар!

Ансыз да шашкалак Чаргын тигинтип айтып, көчүгү жер жыттабай, өндүрүштө демилгелей берет. Аны көргөн кишилер: мына, коомдук иш адамды камкор кылып коёт тура. Бале! дешет ушинтип – башкарма жигиттин ушул кеби, азыр ар бир кишинин оюнда айтылгандай. Мына, колхоздун чоң короосу бүгүн да кужу-кужу. Кишилер күндүн батып баратканын анча сезе да бербейт. Тигине, жыгаччылар: билегин шыманган экөө, жаңы жасалган рдыванканын чоң шатысын эки жактан көтөрүп, өгүз арабага коюп мактоодо:

– Бале, эп келе түштү!

Бири балбан колу менен рдыванкадан терметсе, араба кылдырттайт.

– Эй, арабакеч кайда! Өгүздөрүн чегип кетсин!

А тигил калпагын чыкчырылта кийген сүргүчү кез-кез ышкырынып коёт. Колтугун кере-кере созуп, так-

тайдын кырын шарт-шарт сүргөн сайын, сүргүсүнүн коңулунан ак тасмадай узун-узун сүрүндүлөр буртулдап чубалууда.

Башкарманы ушул жыгаччылардан табабыз го деп эңтеңдеп келаткан келиндер, мына ошол сүргүчүнүн тушуна келип калышкан кезде, шакирт жыгаччы наркы эшиктин алдынан туруп, жаңы бүткөн дөңгөлөктү тигил устаканага карай тегеретип жиберди.

– Кач, келиндер!

Күү менен түз жиберилген дөңгөлөк калдаңдап, эки келиндин ортосунан өттү.

– Ай, байкабайсыңбы... Тийип кетсе кантесиң... Шакирт жыгаччы келиндерди чочутканына маашыркап каткыра күлдү да:

– Биздин дөңгөлөк эмгекке карай ашыгат. Жолун тоспогула. Тийсе тийип кетет... Ой балкачы! Тосуп ал, беркини да.

Ашыккан келиндер туура өтө чыгышты.

Катардагы саал кичирээк бөлмө кайышчылар иштеген дүкөн. Алардын иши ошондой го. Анын үстүнө бир топтун ичинде бир куудулу болсо, күлкү аралаш иштин кандай бүткөнү байкалбай калат эмеспи. Мына ушул кайышчылардын ишин күлкү менен кызыткан, береги төрдө олтурган өрмөчү. Ал, чачтай тегиз тилинген узун жырымдарды эпилдетип, дайым өрүм өрүп колу да тынбайт. Анда-санда «пүфү-а» деп колуна калп эле түкүргөн болуп, узун тартып жырымды сыдырып коюп, кызык кептин сабагын айтып оозу да тынбайт. Тигил жалпак-жалпак тилинген сары кайыштарды жөрмөп шилия көктөгөн жолдоштору, аны сүйлөтүп коюп кыт-кыт күлүп кечке тамашада олтурушат.

Дүкөнгө баш багып Чаргынды издеген келиндерге азыр вожжи өрүп отурган өрмөчү жайдары карап алды:

– Келгиле, бышкан алчадай болгон садагалар. Кимди издеп жүрөсүңөр?

– Керек кишини, агай...

– Биздин ичибизде жокпу?

- Көрүнбөйт, агай...
- Биздин эмгек силердин аракет...
- Аныңызга ракмат!
- Ракматты кой, мурдундан бир чымчытып кет.
- Апей, Сиз мурундан чымчып жүрчү белеңиз...

Өрмөчүнүн эмки тамашасын укпай келиндер нары кетишти. Алар эми кампа жакта келагышат.

Төрдөн күлкү чыгат. Кобур-кобур үндөр угулат. Бир келин триерди айлантып, бири чакалап жемине буудай куюп, эки-үчөө жайылган чоң брезенттеги таза данды мүшөктөп кампага ташып куюшуп, Бурманын тобу үрөн тазалоодо. Азыр алардын ичинде Люба да бар. Ал украиналык жаш келин эмгекте. Ал а деп кыргыз келиндери менен биринчи келгенинде өзүнүн чарбасын аралап жүргөндөй бул чоң короо көзүнө жылуу көрүндү. Ана, сарайдын төрүнө айыл чарба шаймандары жыйылган. Катарында чоң кызыл молотилка. Аны Харьков заводу чыгарган. Азыр ал, Ала-Тоодо. Кыргыз колхозунун чоң короосунда. Азыр Харьков жоо колунда. Биздин кишилердин эмгегин жеңилдетип, алп машиналарды чыгарып турчу Харьков заводу азыр топуракка аралашты. – О, биздин Харьков! Тууган Харьков! – дейт Люба дайым ушул молотилканы көргөндө. Келиндин жүрөгү ачышат. Эмгектенгиси, эмгектенгиси келет. Ал Бурманын тобунда кечке үрөн тазалашат. Күндө ушул чоң короодо жүрүп, тигил молотилканы көрөт. Ал дайым ушул молотилканы чыгарган Харьковду мактайт. Украинанын бай чарбасы, сонун маданияты жөнүндө сүйлөйт. Ал кээде, кыргыз келиндери-не да таасир этет.

– Ни чо-о, Люпка! – дейт ага Бурма. – Согуш кончол будит. Мужия биздики придет будит. А потом болду. Биздики күлайт. Озеро пайдом купат будит! А азыр үрөн тазалаш керек!

Люба Бурманын кебине акырын жылмаят. Келиндердин тамашасына кошулат. Кээде чаканы ала коюп, күрт-күрт буудайды сузуп мүшөккө куят. Кээде же-

ңин шыманып шайдооттонуп далысына мүшөк көтөрүп кампага кетет.

Бүгүн чоң короодо кыймыл көбүрөк. Бир жакта усталар узанып, бир жакта келиндер иштеп, ал эми эртеден бери Марусянын звеносу бүт, туура үч арабалап талаага семирткичтерди тартууда. Маруся тигил чоң дарбазадан кирген сайын:

– Но! – деп вожжины силке таштап, арабада туруп алып ат айдайт.

Жадаса бүгүн Зарыл да пионерлерди баштап келип, түштөн бери тигил четки кампада топондун арасынан алма иргетип жатат.

– Жакшы тандагыла, секеттер! – дейт Зарыл пионерлерге. – Бузулуп баратканын кошпогула! Өңкөй кызылдарын, өңкөй жакшыларын чыгаргыла!

– Эжеке, – дейт топчу мурун Сатай балалык сезим менен билүүгө кызыксынып, – бул алмаларды биз жибербиз э?

– Ооба, силердин белек, секеттер! Жакшы-жакшыларын тандагыла! Бул алмаларды бекем-бекем ящикке салабыз. Анан анын капкагына: «Каарман жоокерлерге белек!» деп жазабыз.

– Бизден деп, э эжеке?

– Ооба, пионерлерден деп...

– Анан жооп келеби, эжеке?

– Жоокер байкелер жооп жазышат.

Балдардын кужуруна додолонгон кыпкызыл алманын сонун жытына толгон чоң кампа көңүлдүү да, берекелүү да. Баятан бери чоң короону кыдырып табель жазган Гүлнар да азыр мында. Ал балдарга кошулуп алма тандаша кетти. Кез-кез чыныдай болгон кыпкызыл апортту эки колдоп көкүрөгүнө кысып алып:

– Ай, атаң көрү ай э! – деп тегеренип, тегеренип кетет кыз. – Ушул алманы ыргытып жиберсем, көкөлөгөн бойдон барып Шамбет байкемдин шапкесине түшүп калса, э!

...Башкарма Чаргын баятан чоң короону кыдырып, ушуларды көрүп эмнегедир, өзүнөн өзү ызаланды. Ал

тигил алма тандаган балдарды эркелетти. Үрөн тазалаган Бурманын тобун демилгелеп:

– Иштегиле, кагылайындар! – деди.

Анан чоң короонун төркү эшигинен чыгып бет алды кете берди. Анын улам изин басып жүргөн берки эки келин, эми ага удаа баратышты...

Мына, күндүн кызылы батып, жер суу иңирт жамынууда. А Чаргын болсо, азыр баягы Шамбет суу жиберчү алма багын аралап тектирге карай кетип баратат. Кайда баратат жигит? Келиндер ага жетүүгө ашыгышат. Ылдамдай басышат. Акиянын чекеси тердеп алган, жүрөгү дик-дик согот. Эки этеги жайыла түшөт. Келин азыр эмнегедир өзүнүн ушинтип келатканына ызаланат. Шамбет үчүн жүрөмүн... дейт келиндин ою:–эрдиктин атагын асманга учуруш керек!

Келиндер Чаргынга жете келишти.

– Ой башкарма, токто!

– Кайда ашыгасың?

– Ашыгам! – деди Чаргын. Анын үнү токтоо, ишенимдүү угулду. – Жеңишке ашыгам. Бүгүн биздин армия 600 кыштакты бошотту! Алар эртең 1600 дү бошотуу үчүн күрөшөт. А эмне? Биздин кишилер эмгектен баш тартыштыбы? Жок! Биздин чоң короого түн кирбөөгө керек! Электр керек! А кишилер болсо фонар менен олтурушат. Мага жарык керек! Мен кашатка баратамын!

Келиндер жигиттин ызасын түшүнүштү.

– Биздин жер томсорбоого тийиш! – деди Чаргын бир тыным үнсүз басып, анан: – биздин жерлер күлүп туруш керек. Ну, вот тентек келиндер. Биздин кол менен чала казылган өстөн азыр зеригип жатат! Бизди күтөт. А биз башка иштерден бошобойбуз! Азыр мен ошол кашатка баратам.

– Кашатым зерикпе! Биздин курдаштар атагын чыгара баштады! Жакында суу агызабыз, жээгине тал тигебиз! Дүпүлдөтүп электр барасын чуркатасың! Колхоздун чоң короосунда күн да, түн да бирдей болот деп кашатка айтып коёмун. Ого-го, брат! Сүйлөшсөң жер сенин ке-

бинди жакшы угат... Тентек келиндер силер аны түшүнбөйсүңөр да...

– Биз аны түшүнөбүз! – деди Акия Чаргындын өзүндөй токтоо сүйлөп. – Түшүнгөн үчүн сени издеп келдик... Жүргүн, азыр Айганыштыкына барабыз. Анан сен да түшүнөсүң...

– Жарайт, бара бергиле. Жете барамын.

22

... Чаргын чап жаак босогодон аттай элегинде эле:

– И сен бизден качып калган экенсиң го! – деп, Акия кетирекей үч колдун күчү менен оймокпоочту салып өттү.

– Ал, келиндер!

Өзүнө кекенген келиндердин түрүн байкаган Чаргын тамашага бурсам чымчуурдан кутулар бекемин деп ойлоп, арсак-арсак калп күлүп:

– Ий боорсок беттенген секеттерим, колуңар тийген сайын кычышкан жерим басыла калып жатат, – деди.

– Ооба, сиздин ушул жериңиз кычышкандай болгон эле...

Чаргын селт этип майыша түштү.

– Жарайсыңар, келиндер! – деди Акия албууттанган келиндерди ансайын көкүтүп. – Дагы катуурак! Минтип туруп үзүп ал. Бул ажыдаардын тукуму да... Мунун этин чымчып, чымчып үзүп таштабасак өң катынды соруп жоготот бул?!

Атайын уша аттанган Акия Чаргынга мостоё карады:

– Бол, чыныңды айт, катын аласыңбы, жокпу, ыя?

– А колго түштүңбү, узун бут!

– Башыңдан ылдый сорпо куюп, өзүңдү даардап сала-лыбы? Же...

– Же, тезирээк катын аласыңбы!

Окуяга катышпаган Зарылдын тобундагы кыздар, үй ээси Айганыш, адатка анча сиңишип кете элек Люба бечара. Кыздар болсо кыткылыктап күлкүнү жөнөтүштү.

Айганыш акырын жылмайып, анда-санда гана:

– Болду го, жиндилер... койсоңорчу эми? – деп албуттанган келиндерге тыюу салган болот. Бирок анын тыюусуна кулак койгон келин жок, өз жоруктарын ырбатып, баягыдан бетер Чаргынды шаштырууда.

Булардыкы же оюну, же чыны экенин ачык түшүнө албай аң-таң болуп олтурган Люба, бирде кыздарды туурап күлгөн болот да, бирде узун жигиттин тамтыгын чыгарып, колдорунда ойноткон келиндерге делдее карайт. «... Ой шо за веселы одверты молодыцы».

Чактысын таба албаган Чаргын бечара, же күлөргө, же урушарга билбей: «Канетсин байкуштар, канетсин анан... – деди Чаргындын ою, келиидерди аяп. – Өмүр базарын таң күнү оюн-зоок, таң-тамаша менен өткөрүшчү эле... же сүйгөн тең курбулары жок. Же камчысынын учун кармарга асылкеч шоок жигиттер алыс... Зеригишет да, зеригишет да, анан... «Сыртынан арсак-арсак күлгөн менен зээнинин тереңинде ызасы ташып курбукурдаштарын сагынып. – «О! эч болбосо, жанымда Шамбет, Сергейдин бири болсочу?! Эч болбосо кебелбеген Элебес болсочу?! Бири ырдап, бири комуз чертип, мына бул буулуккан келиндердин жарпын жазышпайт беле? Чөккөн көңүл көтөрүлүп, күлкү чыкпайт беле?»

Узун жигит ушул ой менен буулуккан келиндерге эми ызаланбас да, ачууланбас да болду. Тек гана алардын эркине көнүп, чын жүрөгүндө жалынып:

– О кагылайын жалжалдарым! – деди ар кимисине бирден. – Мен силерге кул... кул... ойнаңарды көтөрөм...оюңарды аткарам, бирок чебердегиле, кокус бир жеримди канатсаңар, эртең элге өсөк кетет. – «Дөбөт көбүккө семирет, акмак көпсө – желигет, кокуй?! Баягы чатак Чаргын башкарма болгонуна эсирип, күйөөлөрү аскерге кеткен келиндерди тепкилеп салыптыр» деген жаман аттыны маа тагасыңар?

Өз колдорунда чакмак алынган узун жигиттин оозунан ушул сөз чыкканда келиндердин бир-экөө бырс-бырс күлүп жиберипти:

– Ой чын эле, оюндан от чыгычу эле...

Ошол замат алар четтей беришти.

– Ойногон ким бар? – деди Акия кетирекей кадимкидей сурданып. – Катын аларын айтсын! Болбосо кайнаган казанга башын малабыз мунун. Бир жолу таз болуп жатсын. Көктүгү муздай, долулугу суудай неме эле?!

– Э узун бут, – деп калды, үйгө жаңы кирген тилмеч Бурма. – Мынча не катындан коркосуң, алайын деп кулсаңчы?

– Алайын, кагылайын жал-жалдар, – деди, чоң көздөрүн алактата карап Чаргын. – Деги алайын...

– Тигини-ой. «Деги» дегенин көр?

– Деги болбосо, кимди алайын?

– Чын убада беришиңби?

– Таң атканча жаным чыксын! Өзүм да жете албай жүргөнүм ошол...

– Токтогула! – деди Акия, келиндерге буйрук берип. – Биз убадабызга жетмек болдук. Орду-ордуңарга отургула!

Келиндердин кээси күлүп, кээси күйүккөндөн кызарып өз-өз орундарына олтурууда. Суу боюнда таранган көгүчкөндөн бетер бир тобу, назданып чебер кыймылда, ак оромол кармап терин аарчынып, саамай чачтарын сылап, жоолуктарын оңдоп салынууда.

– А сен жигит, – деди Акия өпкөсү көөп күшүлдөгөн Чаргынга. – Катын аларың ырас болсо, мына бул ортого отур. Алкасак да, каргасак да баягы менин Элебесим айткан Тайдай-Карача сенин ичинди тырс жарууга кудурет келет бүгүн.

Сеңселип, уйпаланган кара көлдөлөңгө олтура берип, Чаргын:

– Кулуңмун Акиш, кулуңмун! – деди.

Акия кетирекей дагы бир жолу Чаргынды ийнинен укуп тырс этти:

– Айтканга көн, айдаганга бас! Кың-мың этпей моюн сун!

Узун жигит келиндин оюндагысын өз акылында жоруптап, кеп айтпастан карс-карс күлдү...

Күлкү азайып, күйүккөндөр демин алып, катуу өткүн төгүп, төгүп жиберип теребелге күндүн алтын нуру себилгендей – үй ичинде сүйкүмдүү мелүүн тынычтык пайда болду.

Ошол замат Айганыш өзү маң-маң чебер басып, күлө сүйлөп, кечирим сурап конокторунун алдына эки чоң дасторконду улай салды. Ага удаа, бая Дмитрийдикине барышкан кызыл бет келин чоң ак чака менен үймө борсокту дасторкондордун тигил четинен баштап бул четине дейре чубурта төктү.

Чаргындын катарында эркекче малдаш уруп отурган Акия:

– Токтогула, сунуш бар. Жеңишбек менен Микола-Аскертай кайда?

– Жана эстери чыгат деп тышка көтөрүп кетишкен балдарды, – деп калды Айганыш.

– Экөөнү тең азыр алып келгиле!

Тыным убакыт өткөрбөй келиндер эки баланы көтөрүп киришти.

– О, жаркыраган садагалар!

– Чоң коноктор ушулар...

– Төрдүн төбөсүнө олтурушсун, экөө.

– Жеңе, Жеңишти мага бериңиз?

– Жок, мен алып отурамын? – дешип, Зарыл менен Гүлнар, Жеңишбекке талаша кол созушту.

– Макул, жарайт! – деди Акия буйрук берип. – Экөөнү экөөнө бергиле. Ошол кыздар алып олтурушсун!

Жеңишбекти Гүлнар, Микола-Аскерди Зарыл алды.

– Кап! – деди Чаргын тамашалай: – Батишжан менен Макиш жан куру калышты. Бала жокпу, ар жакта...

Бул кебине карай аны дагы бир жолу чалып өтүшкө кырдалы келе түшкөн соң, келген кепти тартынбай айтып калды Акия:

– Муну көр ой, бала жокпу дейт тура уялбай дагы?! Балага ата болучу кишинин кебетеси сендеби?! Же кыздар сага көшөгөдөн чыкпай олтуруп бала төрөп берүүчү беле?!

«Туура айттың ушуну, жеңе...» дегенсип Батиш сездирбей астыртан кытмыр жылмайды.

– Койдум, кулуңмун Акиш. Койдум теги? – Узун жигит эки алаканын бирдей көтөрдү.

– Менин сунушум бар! – деди Акия. Бул жолу тентек келин сумсайыңкы, токтоо болду. – Ушул насиптин алдынан Шамбеттин Жеңиштайына жазган каты окулсун! – дешти келиндер.

– Окулсун!

– Окулсун! – дешти келиндер.

Айганыш кара баркыт кемзелинин төш чөнтөгүнөн, кынаптап салган катты баа жетпес асыл буюмдай чебердеп алып Зарылга берди.

Үй ичинен «дың» этип чымын учпай, кат окулду. Куду, айдын жүзүн ат жабуулап, коңур булут тоскондой, келиндер сумсайыңкы болушту. Көз мелтиреп, жүз томсоруп күтүүсүз үшкүрүк чыкты. «Жок! – деди Чаргындын ою. – Бул жакшы кат. Сонун жазылган кат. Кайран курбум ушундай эрдиктин казанынан кайноочу эр кул болучу? Жарайт, жарайт!»

Чаргындын көзү Жеңишбекте эле. Бала кат менен иши жок, өзүнчө базар куруп, улам бир боорсокту мыткып кармап, оозуна салып дасторкондо олтурат. Кез-кез татты тили менен:

– Этия, этиа... деп үн берет да, тоголонгон боорсокту кубалайт. Боорсокту алат. Кубанып талпынат:

– Этия, этиа...

– О, тилиңден айланайын, аталаган. Атаң сени көрөр бекен? Келсе, көрсө! «Этия» лаган татты тилиңди укса! Чочогуңдан жыттап, мойнуна мингизип көтөрсө, э? Адамдын ырысы ошо да? Төбөсү көккө жетер эле го атаңдын анда.

...Кат окулду.

– Ушундай Шакем болучу! – деди Чаргын сөз таба албай кобурап. – Көрөрсүңөр, ал Советтер Союзунун Баатыры болот!

– Айтканың ырас, Чаке, – деди Акия сөзүн илип. Шамбет милдетин аткарып атат. Аман болсо, баатыр да бо-

лот. Тигине, алдынан тосуп чыгар Жеңиши бар. Боосу бек болсун!

Жалгыз өлсө чуу чыкпайт, жар ураса суу чыкпайт. Шамбет сени: тизеңди кучактабай катын ал деп жазган тура. Казаттан калдың, өң катынга башкарма болдуң. Ажыдаар Чаргын соруп алат деп, наамыңа кылапат айткан тегирменчинин Какылдагы эми өзү сага жете албай жүрөт окшойт... Шамбетти чын курбулукка санасаң сууросун аткар!

– Ой сен эмес, жыйырма алтынчы жылдын балдары эртең аскерге кетип калам деп кыз ала коюп жатышат, четтен.

– Капырай десең, Борбуктун баласы эмне? Келинчеги менен бир түнөбөй жөнөп кетпедиби...

– Аны койгула, карыган койдун жашындай. өмүрү калган кетик тиш акечи, кээде, бизди карап сакалын тарап калат.

– Апий, байкуш, бөлбүрөгөн...

Кимдир бирөө оор үшкүрдү. Бул тең курбусу майданга кеткен жаш келиндин тереңден зээнин чердеген күчтүү сагынчы беле? Куду ушул үшкүрүк муңаюунун уругун сепкендей – үй ичи томсорду. «... Өмүрүбүз жайнаган базар эле. Кызыл жүздү муңайткан, душманга наалат. Желдет Гитлер, балдарыңдын өмүрүн көрбө, сен?! Жылуу төшөк, таттуу уйкуга зар бол. Сүйгөн теңиңден ажыра?!»

Келиндердин айткан каргышы ушул.

– Чаке! – деп Акия чыныны колуна кармай олтуруп кеп баштады. – Сен ачпасаң биздин кабакты, ким ачат? Бир аз тамашалап күлүп алалык дедик... Асылкечтин ойну зая. Айып этпе, Чаке! Буулугуп калыппыз... Келиндер сагынып калган тура... Этиңди оорутуп койдук окшойт. Ургаачынын кылары ушу деп оюңа жамандык алба! Азырынча кудай сактасын: бузула элекпиз, ниети-биз спирттен таза, Чаке. Бирок чындашканда да айтарыбыз жанакы кеп: катын ал!

Ырас, тескери соккон жел эркектин тебетейин учурат тура. Жадаса мөөрөйт деп жаш музоонун куйругун үч

кесип ыргыткан Орок чатак да эрден чыккан кызын жаныңа бир түнөтпөй алып кеткен күндөр болгон.

Ал үчүн Чаке, бизге таарынба? Орокко таарын. Ажыдаардан туудурган жомокко таарын. Кыскасы Чаке, – деди Акия сөзүн тамашага чалып, – же эркек сагындыкпы?! Же сен сулуу болуп кеттиңби? Азыр биз сага ашыкпыз...

Же уятын жууп сөз таап айта албай, же келиндерге тик карай албай Чаргын чап жаак каткыра күлдү.

– Күлүп кутулбайсың, бизден Чаке, – деди келин. – Катын алсаң кутуласың!

– А... албасамчы?

– Анда башы бош кишини эмне кыларын, келиндер өзү билет... Ажыдаар болсоң оп тартып соруп кой?! Болбосо кудай урсун! Чын сөзүбүз ушул. Көрчү, тигил уулдарды! Ким ушулардай балдарга ата болгусу келбейт. Же деги эркек болуп ардансаң боло? Деги тукум калтыргың келеби?

Айласы куруп Чаргын:

– Болуптур бай болгур. Теги ким тиет ма? – деди. Келиндер күлүп жиберешти.

– Гүлнар жаш, – деди Акия. – Зарылдын күткөнү бар. Экөөнөн башка кыздардын кимисин десең аттанып түшүп бербесем – Акия атым өчсүн!

Шашып кеткен Чаргын:

– Э Акиш, азыр эле кантип айтам, ойлоноюн. Эч болбосо бир күн бер? – деди.

– Бир эле күнбү? Тилиңе тишиң күбөө? Шейшебиңди камдай бер! – деди Акия кескин. – Кана, эмесе келиндер! Биздин улуу жеңиш, ата, баланын эсен жүз көрүшү, жана эрди-катындын эртеңки жылуу төшөк – ынак турмушу үчүн...

Бул учурда, дасторкондун четинде өзүнчө базар куруп жай баракат олтурган Жеңишбек колундагы жарты баш пыязды кемирип, кемирип, ачуурканып көзүнөн жаш тамызып мылжыйып күлсө; ич элжиретип тамашалуу, жамгырдан соңку мелүүн тийген күндөй нурдуу, жылдыздуу.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

1

Артыкча быйылкы кыш каарында. Кара жатчу күңгөйлөр ашпак. Улуу тоонун бөрүсүндөй кез-кез борон улуйт, борошо сапырылат. Таң атканча темир аяз чыкылдап, жадаса, алкынган тоо сууларына жалтырап муз тоңуп, үстүнө калдайып күбүр турат.

Башта, жылдын бул учурунда эмгек сээлдеп, кишилер бош бастырышчу. Быйыл ага чолоо жок, куду бир чоң жүрөк алп денеге тынымсыз кан үрөгөндөй куду Сталинград алдындагы улуу салгылашка бирге киргендей, бул күндөрдө биздин «Б...» колхозунун кишилери да жигердүү, жооптуу эмгектен кол тартышпады.

Тыякта байыркы Эдил жээгин канга жошултуп, душманды алдан тайдырып, майдандагы уландар ажал менен төш тирешти. Ар бир кадам жер үчүн салгылаш жүрдү. Күчтүү коркунуч төбөгө улам жакындап самсаалады. Ансайын кайрат курчуду түндүктөн түштүккө, кең өлкөнүн бардык жерине:

«**НЕМЕЦТИК БАСКЫНЧЫЛАРГА ӨЛҮМ!**» деген уран бирдей угулду. Ага биздин кишилер түп көтөрө кошулду. Мына көсөмдүн командасы берилди. Шумдуктуу күч жер силкинтти. Гитлердик армия бөйрөгүнөн ойдуруп, Сталинград да курчоого алынды. Кызыл Армия бөлүктөрү чабуулун тездетти. Бул – генералдан тартып, ар бир жоокерге жигер кошту. Оорукта эмгектенген чоң, кичинеге жеңиштен кабар айтты. Буга – Чаргын баштап «Б...» колхозунун кишилери да сыймыктанышты. Көкүрөк кере дем алышып, жеңишти улантуу үчүн; кишилер – жаңы күч, жаңы жигерде майдандагы жоокер уландардын катарында баягыдан да милдеттүү, жооптуу, чыдамдуу. Акман болсо, тандалган кырк атты өткөзүп бергендин эртесинде эле, дагы элүү бешти акырларга байлады. Бирок, бул жолкулар. мурункудай аскер фондусуна бөлүнгөн, тандамалуу аттар эмес. Эмки аттардын көбү каржалган арык мал-

дар. Алардын ичинде азуу тишин өйкөп, алдынкы эрдин шалпайтып, чамбыл тартып карыганы бар. Азуу тишин сайбай жатып ээрге бастырып, омууроосун каамытка же-дирген чобурлары бар. – Баары жумушчу малдар. Ошен-тсе да бул элүү бештин кеминде жыйырмасын аскер фон-дусуна жарактуу кыламын. Калгандары кош аттары, жу-муш аттары болот, деп Акман милдетин алган.

Азыр ал абышка баягыдай майышып басып, айры менен чөп көтөрүп акырларга салууда. Баягыдай чеке-синен көк буу чыгарып сарайдын таманын күрөп, күндө эки маал тарактап аттарды тазалоодо.

Эми акырдын четинде, Тентек-Кердин ордунда өзүнүн жээрде кашкасы турат. Акман азыр көкүлүн сылап, жалын тарап, мойнунан кучактап, көзүнө көзүн учуратып ушул өз жээрдесин эркелетет. Кээде калтаа-рып кейип:

– Жаныбарым, жаныбарым! Тыныччылык күн келип сени алчактата бастырып, баягыдай суу бойлоп жай жүрөр кез болор бекен? – дейт.

Акмандын замандашы Дмитрий чоң сакал болсо, ал таң күнү кечке устаканада. Көөрүктөр оозунан от чач-кан жомоктогу ажыдаардан бетер күшүлдөйт. Көк жа-лын чыгарып кызыл корду кечке үйлөйт да турат.

Дмитрий өзү, колдон боёлгон кара булгаары алжапкы-чын көкүрөгүнө байланып алган. Жендери каруусунан өйдө түрүлгөн. Куду айван чегирткенин арткы эки бутундай кай-чылашкан азуулуу чоң кычкачын эки колдоп жазып кар-мап барып, чычаладай кызарып кордо жаткан сом темир-ди бек чымчытып дөшүгө коёт. Ошол замат, алаканына түкүрүнүп камданып турган кара сакал балкачы талтай-ыңкы туруп алып, чоң балка менен күрс-күрс соккон сай-ын «шыр-р-шыр-р!» этип кызыл ширенди туш-тушка бүркүлөт. Дмитрий өзү чоң сакалынын учтарын. дирилде-тип, сом темирдин улам бир бетин оонатып, балкага тосо берет. Бир тамчы суудай мөлт этип жаагынан томолонгон тери сакалынын учунан тамат. – Бул кары сакалы уятка малынбасын деген эмгек тери! Намыстуу кишинин тери!

Бул жеке Акман жүргөн ат сарайда, же Дмитрий узанган устаканада тамган тер эмеско. Бул ушул оор күндөрдө эмгек үстүндө жүргөн ар бир кишинин маңдайынан ушундай тамчы-тамчы тери тамууда. Мейли өбөктөгөн кары, мейли жерден боорун көтөргөн жаш, өз өз алынча маңдайынан ушундай терин тамызууда. Ар кими өз алдынча эмгектенүүдө, түйшүктөнүүдө, максат үчүн күрөшүүдө. Тынымга да, уйкуга да болжолдуу саат калбай бараткан кез.

Башкалар мындай турсун, алыскы Украинадан азып келген Любага кара. Ал таң азандан туруп, совхозго барып жүрөт. Анда кыска мөөнөттө тракторчуларды даярдоо курсу ачылган. Меймандос эл достук менен күтүштү. Мен да буларга пайдамды тийгизейин. Колхозго демилге берейин деген Люба, ошентип трактористтердин курсуна катышты. Башта даярдыгы бар, зейрек келин техника илимин андан тез өздөштүрүүдө. Ошентсе да, Люба кечинде үйгө, майланышып, бензин жыттанып чарчап кайтат. Келе замат жууна салып, таза кийинет. Кечке Каныштын багуусунда калган Микола-Аскерин алдына алып, акырын гана обон созуп, украиналыктардын тилинде, сүйгөн ырын ырдап олтуруп, баласын эмизет.

Башта белгилүү саатты иштеп басып кетчү кишилер, лампаны ортого коюшуп, түнү бою, чот кагып эсеп тактап, кагаз жазып, чоң книгаларга тизме тиркеп контордо олтурушат. Күндүзгүсүн булар, өндүрүштө өздөрүнө милдеттүү эмес иштерди бүтүрүп сыртта жүрүшөт. Кээси арабалап кык ташып, айдоо аянттарына төгүшсө; кээси үрөн тазалашат. Тегирменге дан жеткизип, устаканага көмүр алып келет. Бири пристанга араба айдап барып, бири өгүнтөн топтолгон жылуу кийимдерди, тери терсек, жүндөрдү районго жеткизет.

Ал эми Чаргын өзү да күн тынымын, түн уйкусун койгон. Ал кечке жол көрсөтүп, кеңешин берип, тынымсыз эмгектенген кишилер менен бирге жүрөт. Кечкисин

правлениеде өндүрүш кеңешмесин жүргүзүп, кишилердин арасына эртеңки иштерди бөлүшөт.

Ал бүтөрү менен контор жумушу башталат. Көп учурларда онунчу лампадан чыккан ак жалын оок-оок созулуп таң жээк салганча өчпөй турат.

2

Бүгүнкү иштер иши бүткөндөй болсо да, колхоздун конторунда төр агалык столунда ал узакка олтуруп калган. Эми тигинтип эмгекке берилип, өз каршысында тырс-тырс чот урган келинчегинен алдыртан көзүн албай ичин элжиретип кубанып олтуруп:

«Чорт вазмий десе? – деди өз ичинен Чаргын чап жаак кайра-кайра таң калып. – Турмуш деген шумдук болот экен го, дүйнө тентек... Ушул Батишжанга мен кандайча үйлөнүп калдым, ыя? Үйдүн ээси, менин жарым – Батишим».

Батиш да – өзүн күйөөсү тигинтип алдыртан байкап олтургандыгын сезмексенге салып, калыбынча тымпыйып чотун урууда. Бирок ошентсе да өз оюнда бир иштен уялгандай беттери тамылжыган көздөрүндө койгул тарткан уяндык бар; бир ишке кубангандай жүзүндө сүйкүмдүү жылмаюусу да, илбериңки элпек кыймылы бар. Тек чот кагып, чоң книгага көп сандарды жазуудан башкага алагдысы жоктой бүйрө. Тымызын ишмер.

Чаргын чап жаак алдыртан көз салып келинчеги Батиштин ушул мүнөзүн байкаган сайын:

«Чорт вазмийдики, – дейт таң калуусу да, кубанычы да улам күчөп өз ичинен күбүрөйт. – Мойтоюп отурганын көрчү, жанымдын... жанып турган шамчырак өзү! Куду жайнап турган электр жалжалым! Секелектүү чагынан билемин э, бул кызды? Бирок ушинтип мага түгөй болот деген кепти үч уктап түшүмдө ойлогон эмес элем да. Күндө көрүп, күндө билип жүрүп бүгүнкүдөй жылдызын көрө алган эмес элем да».

Жигит келинчегин алдыртадан байкап: кыймыл аракетинен кылдай кине таба албай, улам суктанып, ичи элжиреп сүйүп олтурат:

«Татынакай, татынакай... чорт вазмий, эртең да ушундай болор бекен? Же бул жорук, бул мүнөзү өзгөрүлүп кетер бекен? Жок, өзгөрүлбөс. Өңү-түсү да, кыял-жоругу да жап-жакшына! Ийгиликтин эрте кечи жок. Мына, таалайың! Көп зарыгып күткөн, көп кыдырып издеген сүйгөн жарың! О, сенде ченем жок экен го. Вай, тоголок дүйнө күн. Лам дегенче – лап этип колго түштү. Көрчү, көгүчкөнүм!.. Бу, жомоктон кызык миң тегеренген дүйнө тентекке, бирде таарынасың, бирде терең сырына акылың жетпейт, кызыгасың. Көрсөң эми, көрсөң! Майданга кетем десем, башкарма болуп калдым. Так өтөм дечү элем, катын алып калдым. Баары башкача! Баары тескерисинче. Жок, жакшы тилек жарым ырыс дешетко? Тилекке жетем десең көңүл калышпас, Батишжан, көңүл калышпас...

«Чоң өкүнүчүм: мына бул калабалуу согуш, кадырдаш жолдоштордун алыс жүргөндүгү. Болбосо – турмуштун жарманкесин курбаска эмне эле. А что, чорт с ним! – деди Чаргындын ою орусчалап. – Боротса будум! Бул тоголок дүйнөдө турмуш күрөш дешет тура. Күрөшсө Чаргын күрөшкө да бар. Майдан эмне талап кылса баарын даярдаш керек. Жоонун кыйрашын, курбулардын келишин тилен. Дмитрий чоң сакал айткандай музоо көп эмсе ичи көбөт, бош койсо сүттү төгөт, куру кыял жеңишке алып барбайт, ага күрөш жеткирет».

Чаргын азыр бир аз өзүн жемеледи, бир аз келинчегине таарынгансыды. Оолжуй тартып столунан турду да, эптеп тийишкиси келип, акырын аны чыканакка түрттү.

– Кечириңиз! – деди Батиши тымызын жылмайып. – Биз алык-салыкты тактап жаткан элек... Ишке тоскоол этпеңиз...

Ооз учунан минткени Батишжандын тек гана жел сөзү го? Болбосо жандан муруи өзү кеп айтып тийишкиси келет. «Аксакал агай кантесиз, башкарма агай коюңузчу»

деп наз көрсөтсөм дейт. Деген менен антишке бир аз тар-тынат. Анчага бет ачылып кете элек.— «Ашыкпа жигит, ашыкпа. Аман болсок, далай санат тургандыр. Кокус ээн баштанып, иттин үнү угулган жерге консоң, тырс-тырс чот ургандай баскан изиңден эсеп алып, ак шейшептин астынан үй тергөөсүн жүргүзөрмүн сага!» деген кытмыр сыры көмүскөдөгү кумалак сыяктуу сезиминин тереңине катылса да, Батиш азырынча сылык, азырынча сыпаа. Тек жүрөк тыз эткен сүйкүмдүү үн менен:

– Кечириңиз? – деди го.

Узун жигит жарынын ушул мүнөзүнө мас болуп, толкундай түштү да, келинчегин эркелетти:

– Кечем, Батишжан, кечемин... Чотунду уруп болсоң, тизмени берип койсоң? Согуш заёмун толук төлөй электер да барбы, бизде?

Жылмаюусу бир аз күчөй түшкөн Батиштин үнү акырын чыкты:

– Анан кандай деп жүрөсүз... Сизге ишенип, асылкеч кишиңиз алиге бербей жүрөт?!

– Кайсы асылкечим, Батишжан?

– Ошончолук көп беле сизде...

– Ой, ой... жолборстун жүрөгүн жебесе, жөн ургаачы жолочу эмес эле?!

– Эсиңизге салсамчы?

– Аныгын мойнума алам го...

– Го...

– Капырай...

Батиш баягыдан бетер сүйкүмдүү күлкү чыгарып:

– Тегирменчи жеңем Сиздин сырыңызды билген жан дешчү эле го?

– Ого-го, брат. Сөз быякта жаткан экен го!

Чаргын чап жаак катуу күлдү да, узун колу менен орой кучактап, Батишти колтугуна бекем, бекем кысты:

– Кой, жаным. Антпе? Ушак деген болот.

Батиш Чаргындын колун кийин түрткөн болуп, таарынгансып койду:

– Мени жайыма коюңузчу!..

Бүркүттүн канатына кысылган кыргыздан бетер, Батиш узун жигиттин колтугунда бырпырап, бетин жашыра берди: . Ошол замат анын ысып-күйгөн жаагына күйөөсүнүн эриндери жабыша калып «чоп!» эткизип катуу өптү.

– Кетелик, Батишжан. Түндүн далай убактысы болду окшойт.

...Тегирменчи деген кеп, Чаргындын жанакы таттуу кыялын бөлдү, жүрөгүнө кичинеден ызанын ачуу тузун себеледи. – «Дөөтү тегирменин адамзаттын пайдасына чуркаткан дечү эле?! Бул чорттун Калыйпасы, тил тегирмен жүгүрткөнүн таштап, мойнундагы карызынан кутулсачы...»

Ыза узун жигиттин ачуусун кайнатты го.

Ал таңзаарынан атка минип, тизгинди түз тегирменге карай алды.

Чаргындын ачууланган кишиси кара жаак Какылдак болучу. Эмнегедир экөөнүн жылдызы илгертен кас. Чаргын Какылдакты көргөндө, аңдоостон баратып, жыландын куйругун басып алгандай сезими дүр этип, ичинен күнгүрөнүп сурдана түшүчү: «Азезил чорт... кара жаак капыр?!»

Ал эми Какылдак Чаргынды көргөндө, токтой калып, бирдеме айтычудай тикеле карап:

– Ой узун бут. Оолжуп калыпсың, билгениң бар го? – десе.

– Асмандан дөө пери түшүптүр. Тили узун катын болсо тилинен тизгин тилет экен? ! Билгеним ошол, – дечү Чаргын.

Анда угуп турган кишилер аргасыздан күлүшчү:

– Пай, пай, экөөнүн сүйлөшкөнү-ай.

Бирок экөөнүн минткени көндүм иштей – эрөөнсүз. Тек гана айыл адамдары тамаша күлкү катарында, тез пайдаланылчу жеңил лакап ордуна: – Ой, Какылдак менен Чаргындын чатагы да. Тайгандын күлүктүгү-түлкүнүн кызыл жүнү, деген кеп да...– дешип, ар ким, ар ким күлүп коюшчу.

– Ооба! Катындардын калпы бар: оңбогон Чаргын тим жүрбөйт. Өзү бойдок болгон соң анча-мынча даңкы бар. – Бирөө ушунетсе анда экинчи бирөө санын салып, каткырып күлүп калып:

– Э, куштун талпынганы жем да. Ары баатыр, ары шер кимден жанын аясын Манас... Өзү узун, өзү зор Чакең неге карасын...

Чакеңдин курдаштары ушуну айтып күлүшчү.

– Ай тартайган оңбогур, желдин күчү болбосо жекен неге желпинсин, Какылдак байкуш бирдеме көргөн да, желпинип калган. Болбосо...

– Ананчы, Чакең жинине тийип салган, ал какылдап калган...

– Теги эмне кылдың эле, айтып койчу, Чаке? – дешчү.

Чаргын жолдошторуна:

– Ой менде эмне ал? – дечү чоң алаканын жайып. – Силер билбеген сырым барбы? «Сен ажыдаар, катын тийбейт, соруп аласың» дейт ал. Айтканың ырас деймин мен. Вот, все. Дагы эмне?

– Жо-ок, билмейинче сүйлөбөйт Какылдак...

– Дал ошол сага катын тийбейт дегенинде кеп бар, – дешип, жолдоштору кыстаса:

– Кеп эле ошол, – дей турган Чаргын, – жеп коёсун, ары жүр! – дейт ал. А мен байкуш, кээде унутуп калам да, ошол көчөдөн жүрүп коёмун. Болгон күнөөм ушу.

– Жүрүп эле коёсунбу?

– А что, больше...

Шылдың ушуну менен аяктоочу.

Ал эми Чаргын барк күткөндөн бери бул шылдыңга да чек коюлган. Ал азыр, баштагыдай айылдын жай боз баласы эмес, бир колхозго жетекчилик кылган, журт киши-си. Ага – жигит өзү да салмактуу тартып, Какылдак да ыйба кыла баштаган. Чаргын Батишке үйлөнгөндөн тартып, Какылдак кайра ээликти. Анын себеби жылып жүргөн уурудай эч кимге байкалган да жок. Бирок Батиш каймана жеринен бул жөнүндө чоңураак казанда кайнап: төмөнкү окуядан чыккан. Муну Чаргын чап жаак али сезе элек.

3

Окуя мындай башталат:

...Түндүн бир убактысы. Сыртта кар бурганактап, улуу тоонун ач бөрүсүндөй бороон улуп, ноого муз катып, күпчөгү көк жалкаяктап, тегирмен чуркабай калган.

Мына ошондуктан тегирменге – адам ээл-сээл каттайт. Какылдак токол көк уюна минип, кыштакты бир сыйра кыдырып, күүгүм талаш кайткан. Үйүндө эрден чыгып келген кызы экөө, кечки тамакты кечирээк ичип, кечирээк жатышкан. Уйку жок: асман тең жарылып жаткандай – курс-тарс этип экиленген доош чыгат. Бороон улуйт – мор ышкырат. Сапар жолдон жолоочу келип, камчысын бүктөй кармап уруп тургансып терезе дың-дың зыңгырайт.

Көзүн жумса да көңүлү бөлүнүп, бирдемеден жүрөгү сестенет: Какылдак уктай албай жатып, жаңыдан дылдырап көзү илинип бараткан. Не улуган бороон урабы? Не сапар келген жолоочу кагабы? Терезе тык-тык этип:

– Эже? – деген үн чыккан.

Дылдыраган Какылдак чочуп кетип көзүн ачкан.

– Ким, сен?!

– Мен, эже! Эшигиңизди ачыңыз!

– Мендин аты жокпу?!

– Мен, – Чегирткемин...

Тумшугун көгөртүп, үйүнө үшүп кирген Чегирткени көрүп:

– Ий, жилигимди чабайын? – деген Какылдак. – Сени аскерге кетти дебеди беле? Кандайча келип калдың?

– Такып:эмне кыласыз, эже... деген Чегиртке селейген алакандары менен беттерин басып, басып. – Тезирек меш жагып, ысык бирдеме ууртатпасаңыз жаным чыгып баратат. Кап, кайран арак, сиздикинде жоктур э, эжеке?

– А жилигимди чабайын, арагы болсо эжең сенден аябай калсын.

...Ар «кесип» колунан келген Чегиртке акчага да бай эле. Ал, мындан он беш күн мурун эмгек фронтуна жөнөтүлгөн кезинде жети миң беш жүз элүү сомду үч-

төрт бөлүп, жан жанын бултуйткан. «Терек-Мазар» дагы пиводон тогуз кружканы удаа ичкенин бир билет. Тогуздан кийинкиге эсептин кереги не. Кан талаган көздөрү ала-чакмактап, пиво булактай оргуштаган...

Чегирткенин оозу баатыр:

– Эх! – дейт да эки алаканды шак салат. – Дөңгөлөк шарап-шарап, кара бука жол тарткан заман. Биз зымырап, жер чимирилип баш айлантат, не жардам сурайсыңар менден, жашы улуу акелер?

Ушунтип Чегиртке келаткан командада жаштары илгери барган ак көңүл, кой оозунан чөп албаган момун кишилер бар. Алар Чегирткеге карап калышат.

– Журт, силерден аяган жан окко учсун! – дейт Чегиртке момундарга сездире айтып. – Билем, билем агалар. Баарыңарда бала бар. Бириңердики мен окшогон мас, бириңердики жерден боорун ала элек жаш... Э-э бул согуш бери болгондо он жыл дей бергиле! Биздердей баш бүлөлөр кетип, кетип бүткөн соң ананкы кезек: кайраттуу катындыкы дей бергиле! – Чегиртке беш колун арбаңдатып абага шилтеп коёт. Э-э жашы улуу байкелер, аны менен бүтпөйт. Ананкысы анан, дагынкысы дагы... Калгандар, өң жаман катын, жаш балдар болот. Жыртылып отко жакындашат да, эңкейип жерге жакындашат, байкуштар.

Муну уккан момун кишилердин кээси үңкүйүп олтуруп шыпшына берет.

– Э-э жолуңар болсун, байкелер? – дейт Чаргын анткендерди далыга салып. – Не керек, кейип?! Акча барбы? Чытырман туюктан заңгыраган жол чабат. Во-вот, например, мына биз басып өттүк Боомду. Бир заманда ал калтар жүргүс капчыгай эле. Эми, көрдүңүздөр го – машина зымырайт. Зыңгыраган зоо, мелтиреген көк жалкайак таштын ажалы да акча болду го чиркин?!

Жанынан отуз сомдук, элүү сомдук червондорду булактатып сууруп чыгат да:

– Алгыла, байкелер! – дейт Чегиртке «март». – Бириң эмес, баарыңа ишенем!

Момун кишилердин бири Чегирткенин колунан акчаны көрүп чочуп кетет:

– Э балам, акчаңды эмне кылабыз?

– Во-от, тамаша... эч болбосо арак алып ичпейсиз-дерби?

– Кой, кагылайын, арактык акча өзүбүздө деле бар.

– А, во-о-от, ана? Байкелер, сиздер мени аяп жата-сыңар го...

– Э, аябасак да...

Чегиртке тигил кишинин кебин айттырбайт:

– Аябаңыз, мени! Кадырлуу атам, энем, меники да-но өлгөн. Кара көз катынды послн войну аламын! А бу эмгек майданына барбай-йт, Чегиртке. Согуштун болорун он жыл мурун билген Чегиртке. Ошондон почти, күндө үч убак военкоматка кирем: «Жолдош военком, старый танкист Чегиртке келди, майданга тез жөнөтүңүз деймин?» А жолдош военком мени далыга кагып күлөт да: «Нуу, что, Вы? Сиз мында да керексиз, шашпаңыз» – дейт. А... менин ишмерлигиме кызыгышып, колдон чыгаргылары келишпейт да?! Согуш! Турмуш деген залкардай кара ташын моюнга арта берет. Курсак деген бөксөрөт, карын май деген жукарат. Ого, аны билип турушат. Ишмер азамат, Чегирткени пайдалансам дейт... Ата мекендик согушка кылдай пайда бербей соттуу болуп кетчү акмак жок, мында?! Же, айдаган жакка баскан Чегиртке кара эшектин такайы эме-ес?! Же аскерден качып, башкарма болуп алгыдай Чаргын келесоо эмес. Чегирткенин акылы башында, көзү маңдайында-а! Күндө, күндө бара бердим: «Мени майданга жөнөткүлө?» деп чатакты сала бердим: «Дарма-ед чортсуңар?!» деп кээсин сөгүп да жибердим. А эмне, билип туруп атайы иштедим, муну... Начальниктер мага эрегишип, минтип трудовойго жибершти.

А мен алардын ою менен трудоуюна барат белем? Жок!

Чегирткенин оозунан муну уккан момун кишилердин бири, түшүнбөй сурады:

– Э, балам, трудовой дегени оор болобу, кагылайын?
– А жарыктык, билбейсиз да, – деди Чегиртке анткору күрсүнүп, кебин жөнөтүп; – трудовой – эмгек: карагай агызып, таш кулатуу деген сөз. Беш жүз грамм кара нан Сиздин нормо...

– Э, балам, андайга өкмөт бирдеме дебейт бекен?

– Дээр эле... – короздонгон Чегиртке алаканын жайып, жылмаң этип күлүп коёт. – Бирок согуш! Баарына согуш айыптуу. Чара жок. Мейли, өзүм деги бул трудовойго барбаймын. Чоңдорго айтамын: – «Мен кылчылдашкан майданга жарачу кишимин. Ден сак! Же корпуска, же ротага командир болушка теги жараймын. Майданга жибергиле», деймин! Жиберишет. Айда! Майданга бир жетсең, точка: акча ишке жарабай калат. Бөтөлкө дегениң мойнун койкойтуп өлгөн немецтин чөнтөгүнөн мөлтүрөп карайт. Сууруп алсаң – спирт!!! Болду, таманга уруп кете бербей. Ошон үчүн мага акчанын да кереги не... На, ала бергиле! Дагы эмне, менден тилегениңер болсо айта койгула. Чегиртке журт үчүн, өз жанын, так кан жолдун мизине байлаган жигит!

«Капырай, сөзү бузук шум окшойт?» деп шексингендер Чегирткеге көп унчугушпайт. Аңкыйып оозун ачкан тегерек сакал момун киши Чегирткеге ыгын салды.

– Балам, туулганы тиги Поронзоң эмес, үйдөн жети чакырым узап чыккан жан эмес элем. Чоңдор тил алса, биздейлерди алыска жумшабай колхозго иштетсе, пайданы көбүрөөк берет элек. Арысы катын-баланын алын көрүп турар элек? Эптесе айла болор беле, балам?

– Неге болбосун? – дейт, тили баатыр, колу март, ою арам Чегиртке купшундап. – Аракет күч болсо, ажалга айла табат шайтан. Тоонун, таштын ажалы акча го?!

– Балам! – дейт анда момун киши. – Өз башынан аяган дүйнө курсун, эптеп аракеттенип көрбөйсүңбү?

Ушул кепке башын чулгуп коёт Чегиртке:

– Вапробуюм, байке?! Тоонун, таштын ажалы акча?! Чегиртке алакандарын шак эткизе бир салды. Станция-

дан поезд козголгондо начальник эшелон вагондон өтө берди эле, Чегиртке аны токтотуп, чеп-чеп этти:

– А... товарищ начальник, арак бар, ичишке руксат этиңиз?

– Рукса-ат...

– Компанияга кошулуңузду сураймын?

– Айып этпеңиз, мен кызматтагы киши...

– Туура, биз да кызматка бараткан кишилер! Жеңиш үчүн! Бирди гана!

Жолдош начальник күлүп гана башын чайкайт:

– Жеңиш үчүн бирди ичпеске болбойт...

– А как жи...

Чегиртке өз ичинен жым деп стаканга «мөлт-мөлт» эттирип аракты куюуга ашыгат.

Жолдош начальник бышкырынат:

– Болду, куйбаңыз? Көп болуп кетти...

– Эчтеке эмес, таанышканыбыз үчүн...– дейт Чегиртке, эпилдеп, стаканды дагы толтура берип: – Башка болбойт. Жутпасаңыз тишиңиздин арасында жүрсүн!

Жолдош начальник күлөт да, стаканды акырын алып жутуп коёт.

– Вот, все!! – дейт Чекең жарты литр аракты мөлтүлдөтүп куржундан сууруп чыгып. – А муну, жаныңызга салып коюңуз, кыш – вагон суук... кереги тиет... Алчу киши болсо, биздин балдарда арзан май бар. Сиз үчүн бекер... А башкаларга сатылат!

– Жолдош, бул уже ашык кеп! – дейт узатуучу саксынып. – Бул тамашаң мага жакпайт...

Чегиртке аңкоосунат:

– Өзүңүз билиңиз, жолдош... Бирок биз мышыктын мурутуна да залалыбыз тийген эмес...

Узатуучу көп сырдуу эскертет:

– Аны биз билбейбиз да...

Чегиртке чеп этет:

– Кадырың жан болсун, жолдош...

Тигил укмаксан болуп басып кетсе, Чегиртке ага өкүнүп да койбойт. – Ого, муну кара, – дейт анын арам

ою. – Сен көнбөсөң ооруну көндүрүш оңой: жука чурайды кан чыгара тырмап туруп көк ташты сээп салсам – котон жара даяр! Жок, анча жанды кыйнагым келбесе: ала чыккан апийимден буудайдайды мурч салган арак менен жутуп койсом, болгону – порох серце колдогу...

Ушул сыяктуу оңой «оорунун» далай түрүн башынан ойлоп койгон Чекең: алаканды шак чабат: – Чыкыроон аяз чытырап, карын жукарганда сары май жалпыга дарыбы?! Керсейген начальник, торсойгон доктор майдан качпас-ов?! Андайда арбын акча ка-айда-а?

Тигил момун кишилердин жанына олтура калып Чегиртке жайдаңдады:

– Байкелер, иш жайында! Миң сомдон акчаңар болсо, замбиректин огу өткүс документ колуңарга тиет!

Деле, мийзамга каршы баргысы келбеген момун кишилер:

– Э, балам, бул ишибиз кылмыш болбойбу? – деп сурашты эле.

Чегиртке күлүп койду:

– Сиздерди кыстабайм, байкелер... Кылмыш десеңер өзүңөр билгиле? Бирок, баарыңарда бала бар...

– Ооба, кагылайын...

– Эмесе ойлоп көргүлө: алыс кетсеңер турмуш жанакы? Ал эми эптеп кайтсаңар, окшош тыякта иштеген жумушту эки эсе артык колхоздо да иштейсиздер. Өкмөткө да пайда! Өзүңөр болсо, катын-балдардын маңдайында...

– Баса, ыраско балам? Биз өзүбүз көнгөн иштен көбүрөк пайда келтирерибиз чын да.

– Пра-авда, эмнеси кылмыш. Теги ойлонуңузда! Мага көк да бир, жер да бир...Кара көз катынды послы войну алам! Ага дейре жалгыз башым: таманга уруп кете бермей. Кай жакты карап учсам кош канатым өзүмдө. А мен көргөн кам, силердики?

Ою арам Чегирткө муну угуза айтып, өз ичинен: «эптеп, силерди алдасам, көрөр кам кара баштыкы» деп кылмындап турган.

– Э, жилигимди чабайын? – деди Какылдак таң калып, Чегирткеден дагы сурап. – Кантип келип калдың?

Темир мештин түбүндө белин чечип олтурган Чегиртке чеп-чеп этип койду:

– Иниңиз пустой жан эмес, эжеке. Мурундан тийген тумоо турсун, кара келтеге моюн берет бекем!

– Ий... антпечи? Пустоюң эмне, кагылайын?

Бекер жаралган жан эмес дегеним. Иниңизди район баалабаса область баалайт! Область баалабаса, центр баалайт!

– Ошондой эле болсун, жилигимди чабайын?

– Болбогондочу! Еще девять раз алса да ошондой болот. Дагыңкысы дагы, ананкысы анан болот. Во-от, бул жолкусунда мени наркоматтын бир чоң жеринде олтурган досум колдоп койду го! «Достум, олуя болсоң колдоп ал? Мен труд армияга баратамын», деп зымсыз телеграммды жанга билгизбей уруп коюп кете бердим. Дөңгөлөк шарак-шарак, кара бука күшүлдөп Туркестанга поезд токтоду: «Пятый вагон, жолдош Чегиртке ким?» деп көк шапке начальник кирип келди. Өзү ойлоп тапкан калпына өзү маашыр болуп кытмыр күлдү.

Айла жок, аскер тартиби мен: – мен! – деп колду чекеге алдым. «Кудай кулум десе, пайгамбар үмбөтүм дебеске чара жок» дегендей көк шапке кичи пейилдик менен күлүп койду да:

«Наркоматтан телеграмм: Сиз жаңылыштан келатыпсыз!» деди.

А мен:

«Я нечего не знаю! Биздики кете бермей...» деп башымды чайкадым эле:

«Болбойт жолдош Чегиртке! Кечиресиз! Мына бул документ Наркоматтан! Замбиректин огу өтпөйт. Кайра барасыз. Бир чоң кызматка пайдаланышы керек Сизди» деди.

Айла жок, келе-е бердим. Тартип да!

Калпты чындай жамап айтканына кубанып ылжаң этип күлүп койду. Бирок Чекеңдин бет иреңинде «капыра-а-й, ушул калпымдын түбү, мени түпсүз орго салар бекен» – дегендей болор-болбос сестенүү бар. Өзүнүн жоруктарын эстеп мостое түштү да:

– Олда дүйнө ай, бир чоң кесе бозо болсо э, эжеке? – деди.

– Эжекеңдин өңгөсү болбосо да бозосу болот, өңгөчүмдү чабайын! – деп Какылдак жапма челегин ачып жиберип бозо сүздү.

Чегиртке ачуусу жетише элек дүмбүл бозодон үч чоң кесени удаа шимирип:

– Во-от, эжеке? Еще девять раз болсо да иче бере турган бозо экен.

– Дебит разың эмнең? Жүлүнүмдү чабайын?

– О... Ал жута берсең жутабайсың деген кеп.

– Жута гой, жумурумду чабайын, – деди эжекеси Какылдак.

Чегиртке ылжаң этип бир күлдү. Митаамдыгы, мээримсиздиги эрибеген муз сыяктуу жүрөгүндө катылган. Сырт мамилеси элпек – бычактын учун көрсөткөн кас кишисин да «сен» дебеген, эң мурда ич койнуна кирген – «достум» «жан курбум» деген. Уй сааган зайыпты «энекем» деп, мойнунан кучактап каймагын жеген, «жаракөр» эпчил мүнөзү бала кезинен бар. Эмесе Какылдак мунун бир тууган эжеси тургай аталашы эмес. Тек гана жыты – эже. А дегенде, экөөнү бир тууган кылган – тегирмен болучу. Анда Чегирткенин балараак кези. Суу жыгышып, каптын оозун ачышып берип жүрүп, көрсөтпөй эки чөнтөгүнө буудай толтуруп кетүүчү. Буудайды куурутуп теңин эжекесине калтырып, теңин салдырып алып өзүнө азык кылуучу. Кээде, төрттөн-бештен мойну жулунган тоокторду, кээде экиден-үчтөн мойну кайрылган каз, өрдөктөрдү боз мүшөккө көтөрүп күүгүм талаш, эрбелендеп чөптү аралай чуркоочу...

Ошол «олжолуу» келүүчү Чегиртке бул жолу да «эжесинин» колун куру койгон жок. Бозодон бешинчи кесени ичкенден кийин жадырай түштү да:

– Во-от, эжеке, мен унутканский...-деп чочуп кеткен болуп, белине ороп койгон беш метр бөздү чубап, Какылдактын алдына таштады.

– Во-от мен унутканский... мына Сизге көйнөк!

Бул жолу көйнөк күтпөгөн Какылдак күлүп жиберди:

– Баса, менин иним ушундай ини эле дейм да. Эрдин эри өз башынын аргасында жүрсө, бул маа көйиөк да алып келген тура!

– А как же! – деп койду Чегиртке дөөкүрсүп. – Иниңиздин тамашасын көрө бересиз мындан ары. Согуш кү-үч! Шамбетке окшогондор кырылып жаткан кез. Дагынкысын дагы болсо да, иниңиз эми оңой менен илинбес... Эмне десеңиз: тигил сынтырдан баштап, сиздин ушул тегирменге чейин эле кызматчы керек. А мен болсом эжеке, сынтырга барбайм, чакырса да...– Анткени – жооптуулугу зор. Районго көнбөймүн – жаның тынбайт. Анысы еще мало, выговордон кутулбайсың...

– А выговорун эмнеси, колкомду чабайын?

– Э эжеке, сурап не кыласың... Выговор – токмок да. Анан мага эмне калды? Сот болсом болор эле, бакырайган тирүү кишини кесесиң – убалынан коркосун...

Чыдамсызданып Какылдак:

– А башкарма болсоңчу, жүрөгүмдү чабайын! – деди.

– Вот, во-от! – деди Чегиртке да.– Башкармага көңүл бир аз, бир аз... Ошондо да колхоз бай, эли момун болсо?

Чегирткеге жакын эңкейип күбүрөдү Какылдак:

– А биздин колхоз кандай болор эле, саа жилигимди чабайын?

Чегиртке бир аз ойлогон болуп туруп:

– Бул колхоз ыктуу... Бирок Чаргын акмак бар да.

– Ырас?! – деди кыжырданып Какылдак. – Ошол бар. Тыртыкты алган кудай, ошол узун арамды албай турган болду.

– Шашпа, эже, алып да калар...

– Эмнеси болсо да, ушу биздин колхоздон кыз алчы, өз айлың...

– Аны Сиз билесиз да?

- Жакшы кыздар бар.
- Например? – Чегиртке күлүп койду.
- Напримериң эмнең, кекиртегимди чабайын?
- Кимдер деген сөз да?
- Зарылчы?
- Жарабайт...
- Эмне үчүн, жүлүнүмдү чабайын? Өзү мугалим...
- Ошон үчүн, төрт жердеги төрт-беш дегизип жүрөмбү?! Азыр анын, төрт жерде төртү киреше бербейт.
- Эмесе чоң сакал. Метрейдин Макишин ал. Беш жигит иштөөчү жумушту бир өзү бүтүрөт – ударник. Сыйлык алып турат. Ал тийбесе, Батишти?
- Эмне иште?
- Бухгалтер, ал. Бардык эсеп-чот ошонун колунда!
- Да-а! – деди Чегиртке. – Төтөн өзүм башкарма болсом, куп жарашар эле. – Бир аз ойлонуп туруп анан сурады: – Тиер бекен?
- Койчу, колкомду чабайын, тийбей кайда барат? – деди экиленип Какылдак. – Эмки кызга жинди болсун эр керек. Сенден айлансын, кыз. Тиймек тургай учуп келбейби, тыртык?!
- Ушул сөздөн кийин Чегиртке ойлонуп да олтурган жок.
- Маа тийчү кыз эртең конок болсун! – деди да жаныман бир тутам акчаны сууруп, Какылдактын алдына таштап койду.

5

«Маа тийчү кыз конок болсун, эжеке» деп бир тутам акчаны Какылдактын алдына Чегиртке тек марттыктан таштаган жок. Ал мындан мурун да «катын албай жүргөн эмес». Алганда, – үй-жайга ээ, балага ата болуп, кокус жазып-тайып сапары кыска өмүрүм менен кош айтышып кетсем артымда белгим калсын. Жарык дүйнөгө түн уурусундай келип кетпей, из калтырып, коомго керегим тийип өтсүн деген адамгерчилик тилекте

эмес, – «аткан ок, алган катын кайда калбайт. Чорт байың... мыкты катын кере жуткан пиво-о» – деген жапайы сезим менен жүргөн. Ошон үчүн бул селсаяк да, кийинки күнгө чейин куттуу үй түгүл, белгилүү түнөгү, меники деген үбү болгон эмес. Кокус ырыстуу ата – балтыр бешик баласын колунда эркелетип, алкымынан жыттап кумары канбай, ууздай этин агартып көтөнүнөн өпкүлөп турганын, Чегиртке көрсө, өзү ошентип мен да баламдын жыпар жытынан жыттап кумарымды жазар бекемин деп ичи жылып кызыгуу мындай турсун, пиво кекирип, теңселип коюп: «Ү-фү-ү, адам зверден да ары болот экен го?! Мына бул акмак, сийдигине чылаган сасык баласын кантип жыттайт, ыя? Чорт байың...» – деп ормойгон тумшугун тескери буруучу.

Дүйнөнүн укмуштуу гүлүндөй, ата, эненин кумарын жазган балтыр бешик баланын сонун жытын ушул жашка келгенче мурдуна албай, «сийдиги жыттанган чорт байын» деп жүргөн Чегиртке бая күнү, а деп эмгек майданына алынган кезинде ички сезими адамгерчилик арын козгоду. Ысык сүйүшүп коштошкон ата-баланы, эрди-катынды көргөндө өзүнүн жалгыз баш жүргөнүнө катуу өкүндү. Эми ага: «Война бүтсүн, кара көз катынды после алабыз, биз байке», деген сөздү көп айттырган да, ошол туз ууртагандай ичин ачыштырган күчтүү өкүнчүсү болучу.

– Мен селсаяк ит болбосом кишиче жүрсөмчү? – деп ал эсине келип, өзүн өзү жемеледи. – Токто! Бул жолу ишим оңунан чыкса, бир кара көз энчине турган чыгарсың. Чегиртке сен тура тур дечү заман артка дөңгөлөгөн. Жигиттин жигитин тандаган кыз, азыр сумсая карап: «Эр болсоң мени ал», – деп өзү ээрчиген кез. Алганда да карап тур, эсеп чоту-колунда, эң болбогондо сельпо кармап, маслопромго бухгалтер болом деген кыз меники!

«Инисинин» ушул кыялын алдан сезген кишидей «эжеси» Какылдак колхоздун жаш бухгалтери Батишти ал, деп сунуш кылар менен, Чегиртке жым дей түшүп, ошол замат жанынан бир тутам акчасы колок этип ыргып кетишинин жөнү да ушул болучу.

Ал жана «Батиш, мага тиер бекен», деген кепти ойлонбой айтып жибергенине эми өзү да күлдү. – «Баса, чорт вазмийдики. Менин аңкоолугумбу же момундугумбу? Азыр кызга чандыруучу жигит мен белем! Кара баш аман турганда каптап акча таппасам Чегиртке атымдын өчкөнү да, тийбеймин деген кыз болсо, ырысын суудай төккөнү го» деп бекинген Чегирткенин ээл-сээл чочуган жери военкомат. Амал алыс узабас. Доктур сурданып, тыңшоорун жүрөккө коё коюп, «хватит вам, гулять! Жүрөгүңүз өгүздүкүнөн соо. Барыңыз да мекенди коргошуңуз!» дечү заман турат. «Эх, эли момун, чарбасы бай бейиштей колхоздун босогосун эптеп аттап алсам... Ананкысы анан, дагынкысы дагы өз ирети менен жиги билинбей эп келишип, чөнтөктө замбиректин огу өткүс бронбай жүрбөйт беле?»

Ушунеткен Чегиртке, «дүйнөнү сел алсын, кара башым соо калсын» деген байыркы кара мүртөстүн нак өзү болгон. Митайым, кытмыр, эптүү да, кези келген учурда дөөперестенген шамалдын эпкини тийген чала кайым дел талмалуу да, чынында бир жолкусунда адамдын ич койнуна кирет, эпчил. Баарыдан мурун жаман көргөн кишинине бейпилдик менен «Сиз» деп сый көрсөтүп асты үстүнө түшүп, акчасын аябай марттыгын карматат. Ошон үчүн кээ киши: «Адам, жек көрүп турсам да ушул Чегирткеден чыгалбаймын», деп өзүнө өзү таң. Кээ бир кыйбас достор да бар. Кээде, ошол достору колдоп, Чекең майлуу жерди да басат. Артыкча соңку жылы миң кой, үч жүз уйдун гуртоправы болуп, Фрунзе эт комбинатына мал жеткиргенин эстесе жүрөгү «зыр» дөй түшөт да, салкын гана мурутунан жылмаят. Чегиртке – Чегиртке атка конгону ошол жолкудай коомдун шыбагасына колун матырган эмес чыгар-ов! Үч жүз километр жер басып, мал комбинатка жеткенче, тирүү салмагы эки центнерден келген ири бодолордон туура ону моюнча торпокко айланып, үчөөнө акты жазылды го... Шылтоо белең: «Жол алыс, айдан ашык карантинде жаттык... Аягым менен тик туруп, ак нээттик кылбасам, чыгым дагы канча көп болот эле, то-

варищ... деген. Бириниң тебетейин бирине кийиштирип, жегендеринин изин жашырып кеткен, Так бүгүнкү күнү ушул райондо райзонун башкы мал доктору ошол гуртоправ болуп комбинатка мал айдаган жылдан бери Чегирткени мыкты тааныйт. – О, товарищ, качан мени мал чарба шайлатасың, а? – деп коюп, жолуккан жерде пиводон куру койбойт, аны.

Чегирткенин бир бел байлаган кишиси: ошол «эски товарищи». Эгер ушул эски товарищ жалгап койсо, – ажап эмес: кадрлар бөлүмү анын специалисттигин сыйлап турган кезде, Чекең эң болбоду дегенде – мал чарбага үмүттөнүп жүргөн кези. «Бул жолу узатуудан калсаң, эптеп коёбуз...»деп айткан «эски товарищтин» убадасы да бар болучу.

Кокус Согуш Комиссариаты кырсыктап койбосо, Чегиртке кайтарын кайтып келди. Райзого кирип:

«А... товарищ, во-от мен келдим. Чатакты оору баштады: өпкөнүн көбүн курт мойсоп коюптур... Май жеш керек! Мен эми мал багып мекенге кызмат көрсөтөйүн», деп өтүнмөк.

Ал «эски товарищ» балким Чегирткенин митаамдык сапатын күүгүмдөгү шаңдай, өз акылында элестетсе элестер, бирок бүт бою менен митаамдыктын ылайына баткан кара киши деп түшүнбөйт аны. «Эски товарищ» өз кесибине мыкты, – жетим улак аксабаса экен деген ак нээт, кишини сыйлаган жадаса мурду менен бир тийген оройдун көңүлүн калтырып, десин жандырбаган ак көңүл. Ушул эр ортосунан өтүп калган кезинде жигиттик кубаты менен чымыр жүргөн. Иштеп талыбас, ууртап-татып ичкенди сүйгөн... гекти сүйгөн, тамашага бар, чоң менен да, бала менен да теңтуш жүргөн болпойгон ырас адам. Мына биздин Чегиртке бул специалисттин ошол ак көңүл, болпойгон ырастыгынан пайдаланып, ич койнуна кирип, аны менен «эски товарищ». Ал тек гана Чегирткенин сыйын көрүп, тамашасына аралашкан болбосо, нээтин буруп Чегиртке менен жешейин деген оюнда тымызын арамдыгы шок, кылмышсыз адам.

Ал түгүл зөөкүрдүгүн аста-аста таштаса ушул Чегиртке өсө турган азамат. – Колдош керек муну. Тарбиялаш керек, деген анда адал нээт бар. Муну Чегиртке жакшы түшүнөт. Ошондуктан кокус сыр берип койсом, бул пайдалуу киши менден колун үзөр деп Чегиртке ал «эски товарищ»тин алдында сыпаа, сылык. Маселеге түшүнгөн ишмер. Тамашакөй куудул. Кээде, «айран менен сүттөн бөтөн тамак ичпей калат».

Бул Чекеңдин ишмердик сапаты. Ал эми ден соолугу ага айкаш: «...Туура күн-түн вагондо тырышып жатып калыпмын. Көзүмдү ачсам оозума дары салып... доктор жанымда турат...» – деген кебине карт «замбиректин огу өткүс» күбөлүк-кат жанда.

Эмесе темирди кызуусунда сок, Чеке. Айыптуу кишидей кылчактап күндү өткөрбөй, районго тез жетип, ишти оңош көрөк. Анан кара көз кыз Батиш жан өзү келип тийбесе, Чегирткеге бул чорт байыңдын дүйнөсү астын үстүн болгону да ошол-ов!

Нак ушул тыянакка келген Чегиртке, мурутунан ормоюп койду да Какылдакка билдирди:

– Ну, эжеке, согуш убактысы! Тим турууга чолоо жок. Кечикпей чоңдорго көз көрсөтүп, ишимди илгери агызайын... А Батиш кара көз болсо, а дегенде эрдин даңкын алыстан уксун. Кепти кишиден сурабассыз? Кандай мактасаңыз инициз Сиздин алаканда. Үйүңүзгө чакырасыз, кызды. Жө өзүңүз барарсыз... Ак деңиз, кызыл деңиз, дагынкысы дагы, ананкысы анан деңиз... Эптеп кулагын үйүр алдырып коюңуз? Болду! Ишим акса жети күнгө жетпей келем! Тойго эмне союлат, келинчегим не киет, аны өзүм билем... Мактоодон иш бузулбайт: «Чактым өлтүрөт, мактоо жеткирет», муну унутпаңыз.

Ушул сөздү айтып ордунан тура берген Чегирткеге:

– Ий бөйрөгүмдү чабайын? – деген Какылдак экиленип, өңгөчүн үзө тартып: – Эжең сен дегенде оймоктун көзүнөн өтпөйбү, эми. Андан көрө өзүң кечикпе. Бузган-жарганы көп болот кыздын... Акыл эсин жыйып алганынча кучагыңа кандай киргенин билбей калсын, Ба-

тиш жаның! Ий тыртык! «Ой?! дегенче, «уй!» деп жооп бере салгандай жеңил-желпи жан эмес ал...

«Колкосу эмине болот», дегендей Какылдак өңгөчүн үзө тартып, байкалар-байкалбас кашын серпти. Сөздөн кыймыл – сыпайыраак, чеченирек, түшүнүктүүрөк жана таарынчысы да жок, мейлиң: «Кандай түшүнсөң андай түшүн, иним?! Ал мендеги милдет аткарылат» дегендей эрөөн терөөнү жок шексиз эскертүү болду.

6

Ошентип эжеңиз Какылдак өз милдетин аткарууда бүгүн.

Колхоздун эсепчи кызы – Батишти жолдошторунан бөлүп, жалгыз өзүн үйүнө конокко чакырган.

Коногу Батиш – ары жалгыз, ары «оймокко ченеп» тамак ичкен кыз бала болсо, өзү томуктай этти түгөтөт беле. Какылдак ага караган жок, касаптан кабырганын кыртышы туура эки эли келген семиз карчыганын теңин тарттырып алган. Ал азыр, казанда бууланып кайнап чыккан кез. Батишжан ички үйдө. Алдында тасторкон жайылуу, буурчактан аз эле ири кесилген чий боорсок төгүлүп, жайы кышына байыбай, саадырган, минги токол уйдун тартымдуу сүтүнүн сары каймагы ортодо – далинкеде. Пыяз туурап үстүнө мурч себелеп, жалаң жумуртканын сарысын кууруп дагы койду. Тасторконуна кыл жукпайт, идиштери жеткилең. Койгон тамактарынын жыты буруксуп деле ширин, деле сонун.

Батишжан артыкча чий боорсоктун ичке кесилгендигине, мистедей кызгылт тартып жакшы бышырылганына кызыгып, бирден алып:

– Ай, ий, жеңеке, кантип кескенсиз теги? – деп күрүчтөй аппак болгон маңдай тиштеринин арасына коёт, же чайнап, же чайнай элегинде талкандай үбөлүп, ширин боорсок таңдайында бал даамдана берет. Жөрөлгөлүү Какылдак, жадаса ушул боорсогун да ырымдап бышырган. Кокус Батиш кыз мактап жесе, Чегирткенин ага

жылдызы түшсүн, башын маң кылсын: о кулкулдабат – алдемсамат деп коюп, өзү боорсоктун алдын жеген эмес. Алдын Батиш алса башы айланып Чегирткеге имерилгиси бардыр деп төлгө тарткан. Ал түгүл, жана Батишти үйүнө ээрчитип киргенинде да: «Үйүмдүн куту, айтканымды бул кыздын көңүлүнө уют?» деп артынан Батишке байкатпай өз босогосун өзү ары бир, бери бир эки аттаган.

– Башың жаш, колкомду чабайын Батыке, – деди Какылдак Батишке шек алдырбай эбиреп. – Аман болсоң жээриң алда, сүйөрүң алда...

Какылдак экиленип күлүп койду.

Азырынча эч эчтемеден шектенбеген Батиш сөз каткан жок.

– Жолдошторуман бөлүп чакырат деп капарыңа алба!

– Аний, жеңеке...

– Ооба, жүрөгүмдү чабайын? Базарда миң киши бар: ар ким сүйгөнүнө салам айтат. Заман жаңырды, мийзам өзгөрдү. Баягыдай сени жүктүн бурчуна олтургузуп коюп, эсебинди атаң, энең табуучу кез жок. Андайга өзүң да көнбөйсүң: эми журттун эсеп-чоту өз колуңда...

Какылдак экилүү күлкүсүн шак-шак эткизип баягыдан катуурак чыгарды.

Бул жолу да Батиштин оозунан чыккан кеп жок. Алдыртан, «бул эмнеси экен? Айтары кайсы?» дегенсип арам ою козголуп өз ичинен тымпыйды.

Сөздүн түйүнүн кайсындан баштап чечкенде Батиштей бойго жеткен кыздар бат ийип, жигитке көңүлүн берип коёрун чебер түшүнгөн Какылдак деле жөрөлгөлүү, деле салттуу олтурат. Кебин макал-лакап менен тамсилдетип, «эртеңки куйруктан бүгүнкү өпкөнү» айтты; – «Күндүк өмүрүң болсо түштүгүнө жорго мин» деди. Ашыра бой көтөрүп, ашыра сын тагып кеткен да болбойт. «Сынчынын сыңар өтүгү майрык...» «Гүлдү тандаган карга талга коно албайт». Адам баласы бири асманда, бири жерде эмес, көп болсо бири камчы таштам өйдөдүр, бири камчы таштам ылдыйдыр. Өтө эле тыңсынып,

өйдөсүнүп; өтө эле акылдуусуна берчү эмес. «Өтө кызыл тез оңот». Бири тентек, бири жөнтөк; бири эпчил, бири момун эрди-катындын. Бири сүткө түшкөн коңуздай болсо, бири жууп койгон сабиздей сары. Бири жабууланган кара ингендей ырыс жүгүн балбыратып көтөргөн кириш ээси болсо, эрди-катындын бири дүйнөнү суудай чачкан чыгыш ээси...

– Ий, бөйрөгүмдү чабайын Батке? – деди Какылдак, Батишти эркелетип, өңгөчүн чебер тартып; айткандарыма түшүнсүн деп кептин түйүнүн чечип айтып; – эми жеңендин кептерине түшүнүп отурасың го? Жүрөгүмдү чабайын; мен кантип жаманды атайын! Баягы Чекиш садаганын көзүнө түшүп калыпсың. Апий, тыртык, өзү менин баламдай болсо да, райондогулар ары кетсе эмне дейт дагы? Тиги эле сынтыр менен сүйлөшкөн жолу улуу садага ал... А сен менин кызымдайсың. Кызымдай болсоң да эсеп чотуң менен бир колхозду титиреткен садагасың. Экөөңдүн тең жолуңар улуу экен. Сакалымды койнума катып, араңарга жүрүп койдум... Чынар жалбырактаган сайын салбырайт. Катууну ийсең бетке тиет... Ий, колкомду чабайын; сени кантип ошентет дейин. Эстүү жансың, жеңекеңди уят кылба! Мейлиң үч күн, үч түн ойлон дагы. Кабыргаңа кеңешип туруп, жообунду берип кой, садага!

Ушул сөздөрү менен бирге экилүү күлкүсүн кошо жөнөткөн Какылдак, кантип олтурат экен, деп алдыртан байкап Батиштин сырын тартууда. Бирок «макулбу», «жокпу?» Тымпыйган бир сырдуу кыз бул тынымда эмнени ойлоп олтургандыгы туюк болду. Беттери бир аз кызаргансыйт. Каштарынын асты шишимик тарткансып көбө түшүп, көздөрү койгулданып, суу тийген карагаттай жоодурай түштү го? Бул кубулушун кандай жорусаң да эш «Чакырганда айтарың ушул беле, Какылдак!» дегениби? Же, «тиерим эр болгон соң Чегирткеден артыкка бармак белем, макулмун жеңе», дегениби?

– Ойлонуп көр, колкомду чабайын? – деди Какылдак эмнеси болсо да, жеңдин учунан жыландын башын

көрсөтүп коёюн деп ойлонуп Батишке, – ойлон, садага. Ойлонбой эрге тие коюш ысык картөшкөнү бысмылда-сыз сугунгандай кеп. Картөшкө кишинин оозун күйгүзсө, эр деген жүрөктү, жанды күйгүзөт, секет... Тынччылык заман болсо, мен шүмшүк силердин араңарга жүрөт белем, минтип... Ышкындай солкулдаган күлгүн жигиттер, биринен бири талашып, өздөрү келбейт беле, силердин артыңардан жанымды чабайын. Жигиттердин кыйырын бузган, кыздардын кызыл жүздөрүн кубарткан, мына бул каргыш тийген согуш болбодубу.

Ий... тыртыктын кудайы! Эми кыздын баарына, көңүлүндөгү жигит кайда? Озунганы тапканына тиет да, «Жибек жокто бөз кымбат, жигит жокто чал кымбат». Эмки абышкалар сакалдарын таранычу болуптур тыртык... Кой жүрөгүмдү чабайын, сенин баскан изиңе беш абышка садага! А караганда Чекиш экөөң теңтуш эмес-сиңерби?

Сөз ушуну менен бүткөн.

Бирок а жолу, Батиш же макулдугун, же каршылыгын айткан эмес. Какылдактын оозунан тигиндей кепти уккан соң ызага буулду, жүрөгү калтырады. Жанакы бал даамданган ширин боорсок деле, тигил сары каймак, семиз эт жүрөгүнө баскан жок.

– Жедим... Ичтим, жеңе, деп, –же тарынчысын, же кубанчысын билгизбей тымпыйып үйдөн чыккан.

...Башы жаш Батиш чынында шагы сынган. «Өз башымдын бийлигин өзүм чечемин дечү ырыстуу жаштардын бири элем го мен» – деген кыз каңырыгы түтөп, ызаланып, ыйлагысы келген. «Таңкы гүлдөй эркин ыргалып, жүрөгүм сүйгөн жигиттин колтугунда басмак эмес белем? Таалайды чечип, маңдайды ачып, турмуштун ширесин татып, өз теңиме назданып кызыгына канбай эркелермин дечү элем... Жок, арага киши жүрүп, көңүлүм сүйбөгөн жигиттин атын атап, жаш жүрөгүмө айыкпас дарттын ачуу уругун салат деп күткөн эмес элем го? О, оңбой кал, Гитлер?! Мен өңдөнгөн муңсуз жаштын үмүттүү, таттуу тиле-

гин кескен сенин чапкан кандуу балтаңдын мизи. –
Сенин баштаган согушуң?!»

Мына ушул ойго чөгүп, ысык көз жашын төгүп кол-
хоздун конторунда, жападан жалгыз Батиш жүрөгүн кал-
тыратып кыңылдап ырдап олтурду:

Тарактап чачым тарасам
Тал-талы менен өрүлбөйт,
Таңды күнү издеп карасам
Менин –

Таалайым журттан көрүнбөйт...

Бул ырды кез-кез муңдуу обонго салып Зарыл ырдоо-
чу. Анда Батиш тымызын тымпыйып, өз башы андан
алыс тургандай болуп коюучу.

Эми өзү ичтен кыңкылдап, өкүнүчтүү ырдап олтурат.
Аны ырдаткан да, ыйлаткан да ыза. Ар намысы. «Че-
гиртке менин теңим беле. Мага кеп айттырып, эркин
жүрөгүмө бийлик кылуучу Чегиртке беле?»

Батиштин ачуу ызасына эми күчтүү коркунучу ко-
шулду. Жүрөгү зырып этип, ордуна тура калды.

Ошол арада контордун эшиги карс ачылып, Гүлнар
кирди. Ал баягыдай тентек, калыбындай жайдары. Те-
резеден шоолаланган күндүн кызылы батып кеткендик-
тен контор ичи күнүрт тартып, бурч-бурчка караңгы-
лыктын пардасы коюуланып келаткан.

Гүлнар Батиштин жашын байкай алган жок, элпек
жүрүп, жайдары, муңсуз көңүлдүү:

– Айнектүү лампа алып келдим, Батиш эжеке! – деди
кыз, куду «сүйгөнүң келди эжеке!» деп Батишке куба-
ныч жарыялагансып, кудуңдап. – Бир аздан кийин Чар-
гын байкем, Акия жеңемдер келишет... Контор ишин
түнкүсүн корутундулап, күндүзү өндүрүшкө чыккан да
жакшы экен э, эжеке?

Батиштин жооп кайырбаганын Гүлнар таңазарына
алган жок. Тек гана элпек кыймылдап, ширенке тар-
тып лампа жандырды. Ошол замат тез бурулуп, бирде-
ме айтышка Батиштин бетине тике карап алып, өзгөрүлө
түштү да:

– Э эмнеге ыйладың, эжекебай?-деп сурады.

– Ыйлаганым жок, Гүкөн...

Батиш жылмайып койду. Кыздын жылмайышы да суз, салкын, муңдуу жылмайыш болду. Көңүл ачуунун жылмаюусу эмес, – наалаттыкы, катуу каргыштыкы: «Жүрөгүмдү канаткан Гитлер шүмшүк оңбой кал!»

Жанакы көңүлдүү кирген Гүлнар тентек да эми суз боло түшүп, лампанын созулган ак жалынын тиктеп тептегерек, капкара көздөрүн жоодуратты.

7

...Батиштин жаштуу көзүн конторго кирген Зарыл да, Маруся да, булар менен бирге келишкен Айганыш менен Любалар да байкашты. Бирок эч бири көз жаштын себебин Батиштен сурай алышпады.

О, Батишжан!.. Сен баштагыдай тымпыйып, элкин калуудан сестенесиң. Кишилерге ык салып, жолдошторуңа сыр сандыгын ачсам дейсиң. Баса, береги Чаргынга кара. Адамдын оюн таап, кабагын ачкан ак көңүл, кайраты ачылган алп жигит, сенин да кадырыңа жетер беле?

Ушундай ара чолоодон убакытты бош өткөрбөй майдандагы курбуларга чогуу олтуруп кат жазалык деп, тигил келиндерди баштап кирген ошол Чаргын:

– Жолдоштор, – деди ал төрагалык столуна олтуруп, куду көпчүлүккө айткандай бак-бак этип. – Биз бүгүн кымбат курбуларыбыз менен бетме-бет сүйлөшкөндөй көңүлдүү бололу. Биздики – ак тилек: эсен-соо жүз көрүшүп, дагы баягыдай көл боюна сайран куруп чыкчу күн болор. Чогуу эмгектенип, ушул колдор менен зор иштерди да бүтүрүп баруучу күндөр болор.

Азыр бир Батиштен башкасы ойноп-күлүп көңүлдүү, шайыр. Бирин-бири адылкечтик менен тамашалашууда. Ошентсе да тигинтип Батиштин суз болуп, муңайып олтурушу беркилердин ыркын бузгандай, күлкүлөрүнө зыян келтиргендей, көңүлсүздүктүн илдети тийгендей – бай-

коосуз зыяны бар. Бул артыкча Акияга жаккан жок. Ал баягысындай тырс-тырс этип Батиштин тигинтип кала-луу олтурганын ичинен жактырбай:

– Батишжан, сен бүгүн муңайба! – деди, Акия көңүлүн жооткоп кызга, – кой кызыке! Сенин минтип муңаяр жөнүң жок. Муңайсам мен муңайын. Кучагымда жа-туучу сүйгөн теңимдин не өлүү, не тирүүсүн билбеймин. Бир үйдө өзүм жалгыз – зирилдеп тизем жылыбайт, таң атканча...

Акия бул кебин күлдүрмөккө атайы айткан эле. Өткүр келиндин тике айткан кеби, кайра Батиштин дартына тийгендей, ансайын тымпыйган кыздын жүрөгүн сыздат-ты. Батиш жүзүн бурду. Келин, кыздар бирине-бири ал-дырган каранышты.

– Олда байкушум ай, чыныңды айттың го! – деди Чар-гын кепти тамашага буруп, Акияга; – чыныңды айттың. Тентек дүйнө сенин да жаныңа бата баштаган экен го...

Баса, зээндин терең кейүүсү ушундай тымызын боло-бу? Кыздын улутунушу, келиндин үшкүрүгү жайдын чак түш мезгилиндеги, көк ойдун үстүнөн «бүлк» этип кал-кып өткөн желиндей байкоосуз, тыныч болду. Тамыл-жып закымды көзү менен кубалап көңүлүн алаксыткан баладай, лампанын жарыгынан көз албай олтурган Гүлнар тентек гана сезгени жок. Эненин тизесинен түшө элек, али былдыр бериштелер – Жеңишбек менен Мико-ла-Аскер сезишпеди. Тигил украиналык жаш келин сез-ди. Ал азыр кыргыздын тилине анча түшүнө элек болсо да, нээтине түшүнө баштаган. – Да вид, кишилерин таа-ныш үчүн, – ошол элдин тузун татып, салтын көрүп, турмушуна сиңишип ички дүйнөсүнө кирсе боло? Жол-дон өткөнүн карасаң жупуну, орой өңдүү; ал түгүл көзү көргөнүн гана түшүнгөн, дүйнөнү чолок көргөн «жапай-ылык»тан анча узай элек түрдө дээрсид... Чынында жол үстүнөн көрбөй ошол кишинин үйүнө кир. Колго чапкан үч кылдуу комузун көр – көзгө комсоо. Черттирип ук. Башкача безенген чечен тилдүү көп кайрыктуу сезимге тийип жан эриткен ыргагы бар. Ах, боз тондун ичинде

басмырт жүргөн кишилери да ушундай: бөлбүрөп бош, болпоюп жоош. А чынында сынашып көр: боштун бир кишиче күчү бар да, арам нээти жок. Жооштун саймедиреп баян эткен эрмеги бар да, боштугу жок. Бул сырды а дегенде чоң сакал Дмитрий түшүнүп, Акман экөө достошкон... Кечээ келген Люба гүл сугарган Днеприн бойлоп кобзарды окуп, кобзарын уккан. Бүгүн, күмүш маңдай комузду укту да, боз тондуу кыргызды көрдү. Баса, айырмасы кайсы? Дүйнөнү бирдей тааныган эмгек ээси, достукту сүйгөн тилеги бир бейпил, боорукер кишилер. Тилдери жат болсо да нээттерин кошту. Бирин бири түшүнүштү. Булар да курбуларын сагынып душманга наалат айтышат. Тынымсыз алп эмгек менен каруулашып, жеңиш күнүн күтүшөт...

«О да сагынчыбыз бир, тилегибиз бир» деп Люба да сумсайды...

8

– Кана эмесе, жолдоштор! – деди сумсайган келиндерди эркине койбой Чаргын. – Дмитрий акем айткандай, музоо көп эмсе ичи көбөт да, бош койсо чакадагы сүттү төгөт. Убакытты бошко өткөргөндөргө өтмө кызыл туу берилбейт. Каттарды бирибиз жазалыкпы, же баарыбыз жазалыкпы?

– Баш башыбызча жаза турган болсок, мында чогулуп не кылат элек? – деди Акия тырсылдап чечкиндүү буйруп. – Биздин жазарыбыз көп каттын бири эмес, – маанилүү каттар. Баарыбыз ойлоп бирибиз жазабыз да, бирибиз жазганга баарыбыз колду коёбуз!

– Болуптур, – деди Чаргын башын чулгуп, – мен баарына макул! Кана Закишжан, калам ал колуңа. – «Белчесинен кан кечкен курбуларга...» деп баштай бермей да.

Катты жазган Зарыл болгондуктан Акия кетирекей Зарылдын көңүлүн улап:

– Кыздын кырк чачы улуу! Касейинге мурун жаза-лы? – деди.

Чаргын чап жаак кепти тамашага чалгысы келип:

– Касейин кыз беле, дүйнө...– деп күлдү.

– Күлбө сен! – деди Акия ага. – Касейин сен эмес – же кыз сүйбөгөн, же жоо сайбаган. Касейиндин зарыкканы Закен. Закен өз сүйгөнүнө мурун жазат. Жаза бер, Закен!

Чаргын ага жооп таап айта албай карс-карс күлдү.

Ошентип бардыгынын атынан жазылса да, биринчи кат Зарылга таандык болду. – Алыстагы сүйгөн жигитине кыздан жазылган кат. Ар бир сүйлөмдө эркин сүйүүнүн күчтүү бийлиги болууга тийишко? Ойлонуп «мындай жазылсын» деп кеңеш беришкендер да, тек оозго кирген кепти лап дедирбей, акыл эргитүүдө. Катты жазып олтурган Зарыл өзү да терең ойлуу. Кирпигин бирден терип, жүрөк канына малгандай каламынын ичке учун кочкул сыяга ичирип, бир сызыктуу дептер кагазынын бетине арзыган жигитине арналган сөздөрдү жазган сайын жүрөгү өрөпкүйт. Бирде эмнегедир кубангандай, толкундуу жүрөк бегирээк согот. Балким үзүлгөнбү? Же өсүп жетише элегиненби? Жалгыз тал көкүл чачы өрүмгө кирбей каш үстүндө үлпүлдөөдө. Аңкүдүк адамдын көзүнө балким, ал чач байкалбас да. Ал эми адам сырын кирпичтин учу менен талдаган кылдат көз ошол үлпүлдөгөн жалгыз тал чачтын учун байкап: улам дирилдегенин купуя санаса кыздын жүрөгү ушул минутада өмүр чотун канчадан урганын эсептеп коёр беле? – Ооба, азыр Зарыл оюн катка гана бөлгөн. Кагаз бетине ойногон каламдын ичке учун ээрчий караган сайын капкара көздөрү жоодурап, кирпичтери тал-тал сайылып, сүрмөлөрү тартылууда. Оң жак кашынын астына конгон тептегерек, кип-кичине меңи бадырайып карарууда. Аксаргыл бетинен көрк берүүдө. Жылдызын жайнатууда. «...Биздин колхоз майдан үчүн, силер үчүн күлүк аттарын, ак буудайларын, сары майларын жөнөтүүдө...» деген сөздөрдү жазганда, кыз сүйгөн жигитин көз алдында элестетет. Бетме-бет сүйлөшкөнсүп катар кыналып олтургансып сезет. Ошон үчүн анын калам тарткандай коюу чыккан

кара кашынын үстүндө сеңселген жалгыз тал чачынын учу дирилдейт, – жүрөгүнүн сокконун билдирет. Ошон үчүн ал, акылын терең эргитип баалуу сөздөрдү тандайт. Жоокер жигитти кубанткысы келип:

«...Биз оорукта калган кишилер, силер менен майдандашпыз. Силер казатта жоо менен беттештиңер, биздики карылуу эмгек! Ырас, силердики коркунучтуу: адамдын алтын өмүрүнө кандуу балтасын батыра чабуучу ажал менен жакалашкан кезиңер. Ач ажал, кокусилерге жетсе – ал ташбоордук бийлигин бизге да жүргүзөрүчын. Камка энедей картаңыбыздан өйдө жердештериңиз жоонун бул ырайымсыздыгына толук түшүнгөн кездери. Колубуздан келер иш болсо: ок өткүс олпок тигип жиберип, силерди ач ажалга алдырбасак дейбиз. Колубуздан келсе – силерге сыйкырдуу мээлей жиберип: чок карматсак дейбиз... Эгер ушуга адамдын кубаты келсе, биз аны аткарабыз! Улуу жеңиш үчүн билектин каруусун, жүрөктүн кубатын жумшайбыз!

«Ач ажалдын көтөргөн кандуу балтасынын мизи кара ташка кыйрасын!

«Эсен жүз көрүшөлүк! Кош!»

Ушул сөздөрдөн кийин Касейинге жазылган катка биринчи Зарыл кол койду. Анан Чаргын, дагы башкалар колдорун коюшту.

...Элебеске жазылган катта, сөздөн күлкү көп болду.

– «О Элебес, Элебес!» – деп жаз Закишжан, – деди а дегенде эле Чаргын күлө сүйлөп. – «О Элебес, элден салам ук! Акия тентегиндин муйдуна өп! Муйдун сагындың го байкушуңдун...»

Бул сөзгө баары дуу күлүштү.

Баягы суз олтурган Батиш жок, эми ал кыз сүйкүмдүү, коңгуроолу күлкүсүн чыгарууда. Жадаса энелеринин тизелерине былдырлап олтурган Жеңишбек менен Микола-Аскер экөө бирдей үн берүүдө, кыт-кыт күлүүдө. Бирок эки баланын күлкүсү чоңдордукуна кошулбайт. Балдар бирде ортодо оолжуган лампанын жарыгына талпынышып, бирде контор үйдүн боорунда

жүргөн чоң-чоң көлөкөлөргө карап кубанууда. Анеткени – столду курчап олтурган Чаргын, Акиялар, Батиш, Марусялар кээси эриндерин эбиретип кеп айтып; кээси колун жаңсап катуу кыймыл жасап күлө берген сайын, тамдын боорунда жүргөн көлөкөлөр да оштонууда, бирде шумдуктуу элестен бетер арбаң-тарбаң этсе, бирде кадимкидей сөлөкөтүн сактап – укмуштана берет; бала эмес, байкап олтурса чоң, күлгөндөй элеске келет.

Жеңишбек да, Микола-Аскер да, тигил шумдуктуу көлөкөлөрдү карап алек. Ошон үчүн чоңдор күлгөндө алар да күлүшөт. Көлөкөлөр ошол учурда көп кыймылдап – укмуштанат.

Чаргын улам айтып улам койбойт:

– «Муйдунан өп байкушунду, муйдунан...»

Күлгөнүндө боорсоктой болуп бөртөйө түшкөн Акиянын мурдуна улам карап алып, улам бөйрөгүн бүлкүлдөтүп кыткылыктаган Гүлнар тентек:

– Мурдунан десеңиз, Чаргын агай! – деп күлкүсүн токтотсунчу.

– Жок муйдунан! Акияныкы мурун эмес, муюн да. Элебесине бул муйдунан бир күндө үч өптүрбөсө башы ооручу мунун. Эми кантип чыдап жүргөнүн билбеймин?!

Акия кетирекей да оңой менен кеп берүүчү келин беле. Тигинткен Чаргын бирди айтканча, экини айтып:

– Ыя, – дейт ал тартынбай өз мурдун өзү мактап кайра. – Көрчү биздин мурунду, алтын мурун го. Жигит өбүүчү мурун го!

– Ооба, анан мен кайсыны айтамын? Алтын муйдуң алдагыбы? Бөрсөйткөн байкуш...

– Бөрсөйөбү, бөрсөйбөйбү жигит өпкөн бул таноо!.. – Темир комуз каккансып сөөмөйү менен мурдунун учун кагып, кагып коюп. – Көрүп кой сен, көрүп койгун, жигит өпкөн бул мурун! – дей берди Акия кетирекей ого бетер Чаргындын ичин күйгүзүп. – Мындай алтын мурунга сендейлердин эрди тиет бекен?! Биздин муюн ушундай. А сен жигит экенсиң, кызга өптүрүп көрчү кана? Сенин алдагы ороктой тумшугуңа кыз эмес,

келин эмес, тамдын кырында мыяблап олтурган мышык түшүп бербейт...

Дагы күлкү бурк этип, дагы Гүлнар тентек бөйрөгүн бүлкүлдөтүп кыт-кыт тынбайт. Дагы баякы көлөкөлөр арбаң-тарбаң этип укмуштанат.

«Ах, күлкүсү көп... Шайыр жандар булар да...» деп нээтин кошууда Люба да, күлкүлөрүн кубаттоодо, булардын.

– Жаза бер Закишжан, жаза бер, – дейт Чаргын да – «Кетирейгөн алтының куруп жүрөт – Элебес...» деп жаз...

Тартынбаган Акия Чаргындын кебин илип жөнөйт:

– Жаза бер, кызык. Чаргын бойдок билеби?! Мунун тентек дүйнөсү тартип түзүп коюптур. Аялдын эрсиз жыргалы супсак тура.

Алтынымды эстесем –

Түн уйкумду үч бөлөм,

Баса мунун эмнесин жашырайын. Жаза бер, баарын, кызык. Мойну узун кыштын түнүндө кирпик какпай зирилдеп, кыялым сан-сан бириндеп кымбатымды сагынганым төгүнбү же? Жаза бер, кызык, жаза бер.

Тилекти колго бергенде,

Германды Совет жеңгенде,

Мойнуна минсем, эркелеп,

Кымбатым эсен келгенде...

– Байкуш Элебес, байкуш курбум...– деди Чаргын Акиянын тигил ырынан улам. – Жигиттин лөгү да. Ушу сендей бучукту жайына коюп мойнуна мингизип... Ай байкушум...

– Ой, – деди Акия Чаргынга кеп бербей. – Көздөп аткан ок таамай, орундуу айткан кеп таамай, «Байкуш» ким, ыя? Мынабу карабаскан согуш болбосо, Элебесим экөөбүздүкү айт менен айбашы болмок. Ошондо да коржойтуп тизесин кучактап жатмак сендей бойдок.

Акиянын бул кебинен бура тарта албай Чаргын чап жаак катуу күлдү. Кара күчкө күлүмүш болгону менен бул күлкүсү узун жигиттин көңүлүн көтөрбөй, басмырт кылды кайра. Бүкүлүү жутулган буудай сыяктуу

жүрөгүнүн башына дүмпүйө түшкөн ызанын үрөнү акырындап ичин ачыштырууда. Балким ызасы ачып ачуулана да берер беле? Антүүгө бара алган жок. Анетсе оройлук да кетирген болор эле. Себеби ага Акия душмандын кебин айтканы жок. Кептин кыйыры келе калганда тамаша ретинде айтты. Бир чети ызалансын, арына келип катын алсын дегени.

Акиянын бул оюн Чаргын да сизди. Ошон үчүн ичин ачыштырып жалган күлгөн күлкүсүнөн артык келинге жооп таба алган жок.

– Жаза бер, кызыке! – деди кат жазган Зарылга Акия ансайын күчөп: ансайын Чаргынды намысына келтире айтып. – Бу дүйнөдө эмне ынак: арзуу ынак! Эмне күчтүү: сүйүү күчтүү! Эмесе сүйгөн киши шордуубу? Же сүйбөгөн, сүйүүнүн жөнүн билбеген киши шордуубу? Акылы бар өзү чечсин! Менин арзыган теңим Элебестей алтыным, жоо бетинде бүгүн! А сен... «А сенин коргой турган сүйүүң да жок жадаса. Башкарма болумуш болуп жаныңды сактап жүрөсүң мында» деп айтып жибере жаздап, бул кептерин Акия акыл менен тилинин учуна кармап калды. «Кой, мынчалыкка барбайын, көңүлүнө оор тиер» деди. Бирок тентек келиндин бул кеби тилинин учунда калган менен Чаргынга угулду. Чаргын муну акылында түшүндү. Же катуурак ызаландыбы? Же өзүн өзү ичинен жемеледиби? Түнөргөн сыяктуу ойлуу болуп, бир заматта чөгө түштү.

Чаргындын тез өзгөрүлгөнүн сезе койгон Акия:

– И! – деди ага короздоно карап. Бул жолу үнү да, оозунан чыккан кеби да сүйкүм менен жумшак угулду. – И! – деди келин сүйкүм менен. – Ызалансаң алгач катын ал, анан казатка бар. Анан сүйгөнүң саа да кат жазат ушунтип! Жаза бер кызыке, садага! Жаза бер.

Күн уктасам, түшүмдө –
Күндө бирге жүрөмүн,
Түн уктасам, түшүмдө –
Түндө бирге жүрөмүн...
Бир кайрылып алпа-арып

Бомба ордуна жоого ыргы-ыт,
Алты-ыным –
Акияндын жүрөгүн!

Майдандагы теңин сагынган келиндин обону жүрөктү тыз-тыз эттирген ыргагы менен толкундуу, бир аз муңдуу. Жагымдуу таптак тили, күчтүү сөздөрү коңгуроолуу обонго кошулганда жүрөктү мыкчып, сезимди дүркүрөтүүдө.

Күлкү басылган. Баятан арбаңдап тез-тез козголгон көлөкөлөр да карарып бир орунга ката түшкөн. Ошон үчүн Жеңишбек менен Никола-Аскер да тынч.

Айганыш терең үшкүрүп баласынын сеңселген көкүлүнөн жыттап, жыттап ошол боюнча башын көтөргөн жок. Балким келиндин көздөрүнө ысык жашы толо түштүбү? Жө өлүү-тирүүнүн ичинде майданда кан кечкен атасы үчүн уулун сүйүп, уулун жыттагысы келдиби? Билбеймин. Жоош келин Жеңишбегин бооруна кысыңкырап сеңселген бала көкүлүнүн жыпар жытын алууда...

– Чаке! – деди Акия, макоркең болсо ортого кой эми... Сен да папирос тартычу белең, деген кишиче Акияга бир карады да, Чаргын унчукпай жанынан баштыгын чыгарып столго койду.

– Кана! – деди Акия газеттин четин айрып тамеки орой баштап, – Чакем айткандай бу тентек дүйнөнүн түтүнүн да жутуп көрөлүкчү...

Бул учурда тентек келиндин жүрөгү өрөпкүгөн, беттери канга толгон, кирпичтерин жаш суулаган. Билбеймин, балким папирос түтүнү ачуурканттыбы? Же тымызын саргарткан күчтүү сагынычтын ызасыбы? Айтор, тентек келин Акия биринчи ирет колуна папирос кармады, азыр.

– Кана эмесе, жолдоштор! – деди Акия колундагы эпсиз оролгон папиросун эки-үч илеп тартып, ачуу махорканын көгүлтүр түтүнүн уюлгутуп үйлөп, – кайгыны душман тартсын. Биздики ак тилек; Ак ийилип сынбайт, кара качып кутулбайт. Ыйласа душман ыйласын.

Жаза бер Закиш, жаза бер! Баштан аяк менин сөзүм болсун, бул эки жигитке жазылчу катта.

Ал эмесе:

«Өзүңөр жүрчү жер, өзүңөр өскөн эл текши аман! Анда эл чети – жоо бетинде баатырдык көрсөтүп, душмандын тобун тайманбай аралап, күндө чоң кап тил көтөрүп келип жүргөн Шамбет, Сергей кыраандарыбыз; биз, мында, алыскы Ала-Тоолу, чалкар көлдүү мекенде, сиздер үчүн күн тыным, түн уйкуну коюп талыкпай эмгектенүүчү сүйгөн жарың Айганыш, уулуң Жеңиштай, карындаштарың Зарыл, Маруся, Гүлнар, Батиштер, о жана ата, эне, ага, жеңелериң курбу-курдаштарың бир туугандык кымбат тилектери менен айдай жарык, күндөй ысык саламыбызды табийгаттын сырдуу күчү аркылуу килем түрдүү салкын төрдүн тасторконуна салып алдыңарга тартабыз!»

– Ай-ий... жеңеке бул эмне деген саламыңыз, теги! – деп Гүлнар тентек таң калып сурады.

Башкалар да ойлуу күлүмсүрөштү.

– Бул ушундай деген салам болот, Гүкөш, – деди Акий Гүлнарга. – Бул эл коргогон шерлерге жиберген салам! Эрдикти ким көрсөтсө – ошол элинен нак ушундай килем толгон салам алат!

Кана Закиш, жаза бер:

«...Саламдан кийин айтарыбыз: сиздердин кийинки катыңарды окуп, аманчылыгыңарды билип кубандык жана, да көрсөткөн опсуз эрдигиңер үчүн төбөбүз көккө тийди! Сергейдин атасы урматтуу устабыз Дмитрий аке, кемпири Надежда экөө өздөрү курдуу аксакалдарды кечке коноктошту. Жадаса, ичпеймин деген акелерге да бир чыныдан арак ичиришти...»

«Ал эми Айганышың козу сойду... Биз өң жаштар жеңе, карындаштарыңар да силер үчүн ичиштик... Шамбет, сенин Жеңиштайың ал күнү бир баш кызыл пыязды бүт жеди. Мына, атасын тарткан уул, деп мактадык. Көлдүн кылаасын, сайран курчу күндөрүбүздү, Шамбет сенин ырыңды, Элебестин жомогун эскердик.»

Баарысы бир тең, бирок биздин алп мүчөлүү жигиттерибиз силердин жоктугуңар жаныбызга катуу батат... Сагынабыз, сагынабыз! Баягыдай коңгуроолу күлкүбүз жок, биз эми сумсайыңкы жүргөн кез... О алтындарыбыз! Биз, силердин жарык жүзүңөрдү бир көрүүгө эңсейбиз. Ысык илебиңерден алсак деп көксөйбүз... Айлабыз канча? Кара булут чулганып, кесепеттин кан тоосу арабызда турат?!

Ак шумкардай шаңшыган,
Ашыгым кайда, мен кайда?
Ат жалынан кан аккан
Ашыгым согуш жайларда... –

деп Айганышың ырдап жүргөн кези, Шаке:

Туйгунда темгил канат бар,
Туйгунум туурун сагынар.
Тууруна туйгун конгончо,
Сумсайыңкы жүрөт жар.

деп биздин ырдап жүргөн кезибиз, Шаке.

«Ак жүзүңөрдү көргөнчө биз, силерди сагынарын сагынабыз. Сумсарын сумсарыбыз... Азыркы күндөрдө сумсару да, ыйык ишкө? Койнубуз суук, коңгуроолу күлкүбүз аз. Турмуштун жүктөгөн залкардай жүгүн чыдап көтөрүп тына баскан сапары алыс жолоочудай бел ийилип, жан кейип, жүрөк сыздаган кез... Эптеп шылтоо таап кабагыбызды ачып күлсөк, ак тилектин үстүнөн чыксак деп ойду алаксытабыз. Силер алыстасыңар, майдандасыңар... Ал эми Чаргыныңар эми колхозго башкарма болдум, жумуштан бошой албай жүрөмүн деп катын албайт. Кээде катындар менен айтышып алып: «Мен согушка кетип калайынбы, ыя?» деп төшүн согот. Майдандагы курбулары Шамбет, Сергей, муну катын ал деп катка ырас жазыпсыңар. Биз өң келиндер муну ортого алып: «Согуштагы курбуларыңа жоопту эмне деп жазабыз?» дедик. Даардаганга чейин бардык. Шаштырдык. Эптеп тартайган байкуштун оозунан: «Макул, жарайт... кимди алайын» деген сөз чыкты. Узун курбуңар эми, айткан эмесмин деп моюн бербей жүрөт. Э курбулары, айткыла-

чы, муну кантсек болот. Ургаачыдан корккон ушул эркекти көрдүк да...

Жок!

«Шамбет, Сергей секеттерим. Эмки жазган катыңарда, Чакемди куттуктап, куш бооң бек болсун, баатыр, дегиле! – Чакем буюрса Батишке баш кошот, буюрбаса, тегирменчинин Какылдагын болсо да алып беребиз...»

Баятан тымпыйып тымызын ичте күлүп олтурган Батиш эми өз атын атаганда:

– Ай-и-й, теги коюңузчу, жеңе...– деп чочуп кетти.

– Акия жеңекем абдан туура айтат! – деп Гүлнар тентек алаканын чапкылап, Чаргын өзү баш болуп, контордо олтургандар дуу күлүштү. Кадимки, тынч күндөрдөгү, көл боюна сейил куруп чыккан кыз, келиндердин күлкүсүндөй коңгуроолу күлкү. Баягыда катуу чыккан күлкүдөн чочуп көл үстүнөн өрдөктөр уча качкан болсо, эмки чыккан күлкү – энесинин алдында балбырап, таттуу уйкуга кеткен Жеңишбекти чочутту. Бала элтең этип, бөрү карагаттай бадырайган көздөрүн ача салып, чочугансып, дүйнөгө сестейе карап алып, күлгөн энесин, жат эмес өңдөрдү тааный койду белем, өзү да нурдуу жылмаң этип табышсыз күлгөн болду да, кайра бат эле балбырап таттуу уйкусуна кетти.

– Апий жеңе... Теги коюңузчу...– деди Батиш эми да. Эки бети кыпкызыл болуп же урушарга, же элге кошулуп күлөргө билбей. – Теги коюңузчу... эмне, мен силерден эр сурадым беле... Эркин заман тура... Ар кимдин тилеги өзүнүн билгени го...

Батиш чын оюн айтты. Анын оюнда Какылдак эскерткен Чегиртке да, деле Чаргын да жок; биздин сүйүү эркин сүйүү деген Батиш Какылдактын оозунан Чегирткенин атын уккандан бери санаалуу болду. Ал кээде себебин өзү да ачык түшүнбөй ысык көз жашын төгүп, көп учурда муңайым суз да, үшкүрүп мундуу да... Чегирткенин атын эстесе андоостон жыландын куйругун басып алгандай сезими дүр этип, түпсүз ордун четинде тургансып коркуп кетет. Ошондо көз алдына Чаргын келет.

Бул, – кыздын эриксиз ою. Эмнегедир Чегирткеге караганда: Чаргын жүрөккө жакын, сүйкүмдүү да. Асырай билсе береке ырыска шерик. «Баса, дүйнөдөн так өткөн эркек бар беле да, эрсиз кеткен кыз бар беле? А тийсе тийип алса не болот экен?»

Бир сырдуу мисирейген бекем Батиштин ушул оюна балким, азыркы окуя карт келгендир. Же кыздын уялганын сездиби? Айтор Чаргын ордуна турду да, башкалардан мурда эшикке чыкты. Түн ортосу оой берген го. Мүйүз аяз теминип, жигиттин көңүлү сергектене түштү. Көтөрүлө берди. Өз ара бирдемелерди кеңештиби? Үйдө калган келин, кыздар кобур-күбүр үндөрү угулуп, такалары тык-тык басып контордон чыгышты. Тек Чаргынды таназар албай баса беришти. Акия бир аз жерге Чаргынды колтуктап сылаң этти:

– Батиш коркот... Жалгыз жибербей узатып кой, Чаке... – Тентек келин кебин тамашага чалып, Батишке катар келгенде жигитти «кал» дегенсип, алдыртан укуду. Өзү тырс-тырс ылдамдай басып узап кетти.

Эн көчөгө үнсүз катар баскан берки экөөнүн карааны байкалбай караңгылыкка төңүүдө.

9

Бир аз мезгил өткөн соң Чаргындын Батишке үйлөнөрү айыл адамдарына ачык болду.

– Ой тобо-о! Дүйнө сен маа ушунтип Батишжанды алып бердиң э? – деп эми келинчеги үйүнө киргенине жылга айланса да, Чаргын чап жаак өзүнчө аң-таң, турмушка толук ыраазы. Батиш жаны көзгө ысык, көңүлүнө төп. Балким бирөө «Батишиң мындай, Батишиң андай...» деп атына кылапат айтса, намысы катуу Чаргын ызаланаар беле. Айтор ал, өзүм деген кишиси үчүн жанын таштап жиберип, өрткө карап баруудан тартынбас-ов!

Тымпыйып алдыртан тымызын байкаган Батишжан да Чаргындын бул мүнөзүн билип койгон. «Баса, эр жигит ээликкен сел! Жигитте – ушундай элден

бетөнчө бир мүнөзү болбосо жигитпи, ал» деп Батиш теңи Чаргындын ушул мүнөзүн жактырып, ушул мүнөзүнө көтөрүлүүдө. Сүйүү илеби, Батиштин жүрөгүн муздаткан коркунуч музун аздап эритип санааны чайып кетирди го. Батиш да – гүлү аңкыган төрдүн тымызын жорткон салкын желиндей Чаргындын кучагына кирди... «Ажыдаардын бутагынан бүткөн» жигитти аймалап, анын жүрөгүнө баш койдү. Ага сырын айтты:

– Буюрганга амал да жок экен го? – деди Батиш эркелегенин билгизип Чаргынга. – Кандайынча Сиздики болуп калдым мен?

Келберсип эринген Чаргын көзүн сүзүңкүрөп, бир аз кыялдангансып жатып сурап койдү:

– И башка да көздөгөнүң бар беле анан?

– Болбогондочу! – Батиш тымызын жылмайып, Чаргынды кантээр экен деди.

– А... болсун?! – Жигиттин үнү Батишке салкын угулду.

– Ошондой... – деди Батиш бир саам кеп күтүп анан.

– Жеке эле кыз көздөчү беле, кызды көздөчүлөр экөө.

А, дегенде узун жигит, келинчегинин тамсилине түшүнө бербей башын көтөрдү:

– Эмне үчүн экөө?

Батиш жылаажын үндүү эрке күлкүсүн биринчи ирет бегирээк чыгарып күлдү да, Чегиртке менен болгон аңгемени эрине баяндады. Чаргын Чегирткенин атын укканда эле жүрөгүнө сууктук аралап, эмнегедир Батишке да салкын тарта түштү. «Кап, ушунусун маа бекер айтты», деди ал өз ичинен ызаланып.

Батиш эринин бул өкүнүчүн сезген жок. Кайра жаш келин, мен зөөкүр Чегирткенин сунушун кабыл албай төшкө түрткөнүмө эрим ыраазы болор, кубанар деген ойдо. Ошон үчүн ал болгон ишти болгондой сүйлөп: аны Какылдак үйүнө жалгыз чакырып барганынан баштап, ширин чий боорсок, куурган жумуртка жегендигин; ал түгүл, а деп кездешкен жерден Чегиртке

буга «маа тийсең булгаарыдан пальто алып берем. «Терек-Мазар»дын Московский пивосун бирге жүрүп ичебиз» деген шертинен өйдө угузду.

– И-и-й... маскара! – деди Батиш, Чегирткенин маданиятсыз жоруктарын сүрөттөп. – Айбаалыдай колдорун арбалаңдатып, каэде кишинин ар кайсы жеринен кармалап жиберет экен... Акчасын булактатып мартын кантесиң, деле. «Как ак жайдын күнү согумга бээ сойбосом... келе колунду, эжеке!» деп Какылдагыңыз менен кол алыша да кетет. Бир туруп: «Кап, Аркашка достумдун айгыр каздарынан сойдура келбей...» деп өкүнөт. Айбаалыдай тарбаңдаган де-е-ле кызык неме экен.

«Да-а! Чорт байдын тентек дүйнөсү! Сен маа, көрсө Чегиртке акмак кеп айтып, кол тийгизген кызды алып берген белең?!» – Өз ичинен ызаланган Чаргын эми гана кеп чыгарып:

– Ошондой сулуу... Тентек дүйнө кызык, дүйнөнүн кишилери да кызык, – бир аз күрсүнүп. – Бирөө куру калат, бирөө алданат деген кеп ушул...

Чаргындын күрсүнгөнүн түшүнө албай Батиш:

– Бул эмне дегениңиз? – деди.

– Эчтеке эмес... – деди Чаргын жүрөгүнүн тыз-тыз ачышканын сездирбей. – Турмушта ар кандай иш боло берет, Батишжан...

Батиштин үнү акырын, бирок ишенимде салмактуу чыкты:

– Таарынып калдыңызбы дейм? Кой, антпеңиз. Арзыганга кыянат ай балтасын чаба албайт да. Сиздин Какылдагыңыз өңгөчүн үзө чапты... Биз ага алданбадык...

Бир азга козголбогон тосмо суудай мелтиреп ойлуу жаткан жигит, бурулуп келинчегине колун артты. Үнү жылуу мээрим менен угулду:

– Эчтемке эмес, Батишжан... Дүнүйө тентек тегерек... Ар кандай иш боло берет... Сен аа улутунба...

Ушул күндөн тартып, бул экөөнүн тунук сезими бир өстөнгө куйган кош булактай, ансайын жарыша акты.

«Бир акмак атасы өлгөндө көбөт, бир акмак катын алганда көбөт» деген ушул. Береги Чаргынды көргүлө, журт! Өмүрү ак жоолуктун жанында жатпаган кешиги жок, ат жалынан кан аккан казатты да, колхоздун кайнаган жумушун да эсинен чыгарып дардайып үйүндө жатат» дечүлөр болбосун. Үйлөнгөнүнө жылдан ашып баратса да, өз боюн ушул өсөктөн сактаган Чаргын түндөн турат:

– Батишжан, сен жата бер. Мен ишке аттанайын. Келинчеги уйку соонун арасында дылдырайт:

– Эрте го... Түндөн кайда...

– Азыркы учурда түн деген жок болгон. Менин курдаштарым кайда? Балким алар бир нече күндөр кирпич кагышпас; кой, бозо кекирип, жылуу төшөктө жай жатычу кез эмес.

Ушунетип, түндөн турган Чаргын бирде устаканадан көрүнсө, бирде чоң короодо жүрөт.

Башкарма жигит бүгүн да эртелеп атка минди. Көрпө тумагынын артын түшүрүп, алкымын байланбай, ичигин сыртынан курчанып, Чоң-Торуга мингенге, Чаргын чап жаак ого бетер зор, ого бетер шаңдуу. Суукка чыйрыккан Чоң-Тору, элтең басат. Согуштук заёмдон толук кутулбаган эки-үч кишинин бири Какылдак. Береки кишилер кем-карчтыктан төлөй албай жүрүшөткө? Ал эми Какылдактын жөнү башка. Бул кара жаак түгөт, тегирмендин кулагында олтурат. Жайы, кышы ак нан жейт. Тамагы ток, үстү бүтүн. Колунан акчанын жугу үзүлбөйт. Бергиси келсе, ыгым-чыгымдан бир кутулуп коюп, жаркылдап күлүп жүрө турган жөнү бар. Ошентсе да жокту айтпаса башы ооруган түгөт, жокту айтып кежирленбесе болобу. Анын үстүнө Батиш Чегирткеге болбой, Чаргынга тийип кеткенге кара жаак Какылдак ого бетер бекинди. «Тартайган арам, так сенин оң ишинди тетириге буруп олтуруп түбүңө жетпесем, менин Какылдак атым өчсүн!» деп карганып салган түгөт; көзүндө огу болсо,

Чаргынды көргөн жерден атып жиберсем дейт, аргасы жок. Ызырынып ичинен каргап токтолот.

Какылдактын бул сырын жете түшүнгөн Чаргын, тыяктан дүпө-күпө бастырып келди. Атын энтиктирип тегирмендин босогосуна токтой калып, Какылдакка кыйкыра учурашты:

– О жеңе, иш илгери-и! Тегирмен чуркап жаткан тура! Баракелде...

Баранын күүсү ноодон атылган тоо суусун ак көбүктөтүп ыргытып, куду каардуу кереметтей ташы күркүрөп, тегирмендин шакылдагы кулак тундуурат. Майда ун топондоп учуп, бурч-бурч ак кыроо. Түнү менен тегирмен чуркаткан Какылдак башы менен унга чөмүлгөндөй – саамайынан өйдө кыроолонуп, эмнегедир өзүнөн өзү ызалуу жүргөн. Какылдактын ачуусу келген кишиси да ушул Чаргын го.

Ал кечээ кечинде он путтай куурулган арпаны, он беш пуд буудайды өгүз араба менен тарттырып келди, данды тегирменге түшүрүп, Какылдакка буйруп кеткен:

– Түнү менен тартып сал, жеңе! Ун, талкан керек. Жазгы айдоо келатат! Ысык тамак уюшулат!

Албетте башкарманын буйругун укпай «...Күпчөк тоңду... күн-түн тегирменден чыкпагыдай мында темир өзөк жок» деп Какылдак моюн бурап кежирлик көрсөтүштү бир ойлогон, ошентсе да ал, түнү менен тегирменден чыккан жок; сөөк өчтү катын тегирмендин шакылдагы менен тең жарышып Чаргынды каргоодон тартынбады.

– «Жаман атка жал бүтсө – жанына торсук байлатпайт». Катын алдым дегени го?! Чиренип калды... Түнү менен бүтсүн дейт. Мага буйра турган болду, ой...

Ушуларды айтып түнү менен тилин кайраган Какылдак, азыр тигинтип таң азандан келип турган Чаргынды көргөндө ага карай жаралуу карышкырдай аркырады:

– Жамандын көпкөнүн көр. Ат-маты менен тегирменге кирип келгени жүрөт да...

Бул кепти угуп туруп Чаргын сабырдуу болбосо, балким ачууланат беле? Ызаланат беле? Бирок «жа-

мандын көпкөнүн көр» деген көпкө бүткөн бою дүр эте түштү. «Башкалар бир тең, чорттун Какылдагы бир тең ушундайда?! – деп Чаргын өзү да чочуп, сактанып келаткан. Анын үстүнө «Сиздин Какылдак... жалбарса... жан койбой өпкө-боорун чаап салат экен.. сак жүрүңүз?!» – деп тымызын айткан Батиштин какшыгы сөөгүн сыздаткан Чаргын ызалуу да. – Ай ушул тажаал бүгүн мени кайсап койсо да, кудайдан келгенди көрсөмбү, дүйнө? – деп кектүү да Чаргын ачууга жеңдирсе алда эмине болмок? О, анда баарыдан мурда Батиш эмине дейт», – деп ал эч эчтеме укпагансып токтоо болуп... атынан топ түшүп, тегпрменге күлүп кирди:

– О, о... кайран жеңем! Калыйпа жеңем ушундай жеңе! Эркектин чактысы жетпеген тегирменди эпкиндүү тегереткен жеңе. Ун, талкан салынып калган тура!

Тегирмендин ичи кызыткан дан жыттанат. Жемден шыркырап чубурган кайрактын кызыл буудайы үбөлүп аппак ун болуп, атайы орнотулган төрт бурч чоң ящикке эленүүдө. Таштын алды додолонуп унга толуюда. Какылдак ошол унду күрөктөй болгон калак менен бурк сузуп капка сала берип:

– Ооба, ун, талкан салынып калды... Сен мени калп мактаганыңды коюп дардактабай жүр, узун бут башкарма.

Шар кечүүдө туруп кыйкыра сүйлөгөн кишилерче экөө биринин кебин бири жакшылап уга албай:

– Калп айткан катып калсын! – деди Чаргын кыйкыра сүйлөп: – Ак ниетим менен мактаймын. Мындан ары мага тарынбай жүр, жеңе...

«Ооба» – деди Какылдак ичинен кекетип, Батишти Чегирткеге алып бере албай калганына өкүнүп: «Сен болбосоң эшигимден ырыс агат болучу. Эмдигиче Чегиртке салдырып берген радио тишим жаркылдап турмак» деп өзүнүн сокур түшүнүгүнө алданып, түнү менен Чаргынды так ошол үчүн кармап, ошон үчүн ызаланып, кекетип жүргөн неме азыр да кекетти:

– Менин таарынчымды биличү киши азыр туула элек, колкомду чабайын?! Ары бара тур?!

– Андай дебе, жеңе, – деди Чаргын. – Сенин баркыңды баарыбыз түшүнөбүз. Аял башың менен тегирмен кармап турасың. Мынабу чимирилген оор ташты жигиттин алпы козголтпойт. А сен аял башың менен ушул ташты оодарасың! Ушул ташты чегесиң!

– Антип мактабай эле кой, бай болгур! – деди Какылдак калакты кармаган боюнча өйдө боло калып. – Тегирмен кармаш менин ата-баамдан берки кесип! Менин жети атам тегирменчи болуп өткөн. Ал аз болсо, менин тийген эрим да тегирменчи болучу. Тегирмен чегем деп жүрүп, көзүнө таш тийип сокур болгон...

– Өткөн ишти кой, жеңе...

– Коё албаймын...

– Кесибиң...

– Кесип-месибинди билбеймин. Тегирменим күн, түн чуркап турганы эсеп мага!

– Мен да ушул кебинди кубаттайм. Шашпа, жеңе...

– Шашып аткан жерим жок...

– Ушул кежирликти ташташсак, чатакты унутушсак...

– Мына ун, талканың салынды! Башка жумушунд жокко?

– Атайы келген жумушумду айттырбай жатасың, жеңе, – деди Чаргын күлүп, Өз ичинеи: «Ай, ушул чатак катын тегирменди башына көтөрөр бекен» дөп ойлонуп.

– Кана, башка жумушунду айтагой! – деди Какылдак өз ичинен «азыр алтындай кеп айтсаң да жаранын оозун үзөмүн» деген кишиче Чаргынга алдыртан карады.

– Кана, башка жумушунду айтагой?!

– Жумуш ушул, жеңе, – деди Чаргын абдан эле токтоо сүйлөп. – Согуш заёмунан бүт кутула элек экенсиз. Төгүп коюңуз? Ошону эскертейин дедим.

Бүгүн конторго барып, заёмдун калдыгын төлөп кутулуп коюш Какылдактын өз оюнда жүргөн. Бирок, тигинтип башкарманын доолап келиши ишти бузду. Оозу буулуп турган капты эки кулагынан кармап, так көтөрүп,

наркы бурчка күп таштады да, кайра чимириктей тез айланып, эки бөйрөгүн таянып Чаргындын маңдайына тура калып анткорлонду:

– Бир жылда заём эче жолу чыгат?

Какылдактын эмне айтарын түшүнө койгон Чаргын:

– Бир эле жолу! – деди куудулдана сөөмөйүн көтөрүп.

– Ошол бир жолку жөнүндө кеп...

– Калп айтасың! – деди долу катын сурдана. – Биз өкмөттүн салыгынан өз убактысында кутулбай жүрчү киши эмеспиз. Өкмөт бир эмес, үч заём берсин. Мен аны накта төлөймүн. А сага окшогондун жумурундагы жинди курту үчүн мында акча камдап турган киши жок.

Атайын чатакты тилеген катындын кийинки кебине Чаргын бир аз териге түштү да:

– Жеңе, чактап сүйлөсөң кантээр эле? – деди ачуусун араң токтотуп туруп жигит. – Арактын акчасын салык катарында элден жыйган кимди көрдүңүз?

– Көрүп эле жүрөбүз! – деди Какылдак кепти тике сүйлөп Чаргынга. – Арагы эмес, алган катынын да эл жонунан кийинткен чоңдор бар. Көрүнүп турган ишти көпчүлүктөн жашырбай-ок койсо кантет.

Бул сөздүн төркүнү: «Чаргын катынына алган плюш пальтону ортонун акчасын төлөп алыптыр» деген ушакка чаап жатканын түшүнүп, Чаргын:

– Жеңе, тил чиркин кепти байкап десе кантээр эле? Же... – Ачууга уугуп кебин айта албай мукактана түшүп, анан: – Көптүн акысын жечү Чаргын мен эмес!

– Ортонун үч миң теңгесин, катынынын бир чапанына чачкан Чаргын көп акысын кайдан жесин. Жеп жинди болуппу, ал?!

– Далилдеп бериңиз, жеңе! – Чаргын келген жумушун унутуп койду. – Коомдун энчисин чачканым үчүн, эч ким мени маңдайымдан сылап койбойт.

– Билебиз?! – деди Какылдак да, какшык, кекээр менен үнүн көтөрүңкү чыгарып. – Катыны бугалтер башкарма эмес, катыны бугалтер эмес башкарманын кулкунуна теңге түгүл, казысы сере бээ түшүп, кайра чык-

пайт. Кантип далилденет. Эсепти өзү тактайт. Эр да аныкы. Чапан да аныкы.

Артыкча Какылдактын ушул кеби Чаргындын сай сөөгүн катуу сыздатты го. «Отуздан өтүп катын алып ушул кепти укмак белем, дүйнө» деп ызаланып кетти да, кайра ачуусун токтотуп, жай сүйлөдү:

– Жеңе, жок чатакты таштап, заёмдон кутулуңуз...

– Баса! – деди баягыдан бетер долуланып Какылдак. – Жок чатакты, башкарма аке, Сиз баштабаңыз, заём үчүн алты жүз сомду ушул колум менен бергемин...

– Квитансаңыз кана? Көрсөтүңүз!

Какылдак бир аз мукактана түштү да анан:

– Кандай кипитанса?! Силер мага кипитанса берип жүрчү белеңер?!

– Берип жүрчүбүз! – Чаргын чечкиндүү талап кылды. – Кана, мени арак ичип алдың деп айыптап жатасың. – Квитансаң менен мойнума кой! Анын өзү чоң кылмыш. Мен жооп беришим керек!

– Кайдагы кипитансаңды козгойсуң, ыя?! – деди Какылдак тажаалдыкка салып башын чайкап сүйлөп. Ушул сен жок жерден менин жанымды күйгүзгөнүң үчүн, чуркап турган тегирмендин ташына отура калайымбы, ыя?!

– Олтурсаң олтура кой, – деди Чаргын да аны тажатып. – Олтура койчу. Тегирмендин ташы сени кайжакты көздөй учураар экен.

Бул кезде Чоң-Тору чыйрыккандан жер баспай дирилдеп, ооздугун карс-карс кемирип, эшиктен башын салып турган. Буркан-шаркан түшүп, кайнаган ачуусуна чыдай албай, улам бир капты көтөрүп тигиндей ыргыта таштап жүргөн Какылдак эми, тигил босогону кычыратып, жер чапчылап бышкырынган Чоң-Торуну чуркап келип тумшукка тепти:

– Тарт тумшугуңду, иттин малы?! Тегирменди жөөлөйт да!

Ал кулагын жапырып башын кейкектетип кийин качырды. Тигил жорукту көрүп, атын аяп, ачуусун токтото албай:

– Малды башка урба, тажаал?! – деди демите басып Чаргын. – Малдын кусуру ургур. Малды башка урба!

Ачууну көксөгөн долу катын, чыңырган бойдон кыштакка карай жөнөдү:

– Кыйратты! Эл-журт кыйратты! Мынабу неме?! Чоркоктуң өпкөнүнөн, жамандын көпкөнүнөн сакта, дечү элем...

Кампадагы буудай эбак бүтүп, тегирмен куру чуркап, ысып-күйгөн таш кургак калдырап, от жыттана баштаган. Муну жаңы байкаган Чаргын ашыга чуркап чыкты да, ноодон сууну жыкты. Анан кайра келип, каптардын оозун бышыктап, тегирменди кулпуга бекитип атына минди.

11

– Чорттун тажаалы минтээрин билгендө, конторго чакыртып алып айтпай, – деп өз алдынча күңкүлдөп, бир саамга тегирмендин жанында сороюп тура калган Чаргын, тигил безилдеген катындын артынан желдирте чыкты да, тек, өрт көргөн кишиче элтеңдеп бастырды.

Бейжай Какылдак куду бийиктен жүргөн кыяндан бетер көбүрүп-жабырууда. Оозунан кирген-чыкканын билбей долуланууда. Безилдеп кез-кез ачуу-ачуу чаңыргандай болсо, кыштакты төбөсүнө көтөрөт.

Чаңырыкты угуп Камка картаң да үрпөйүп, этегин үзө басып үйдөн чыкты:

– Ботом, эмне шумдук болуп кетти?

– Бул бейжайга теңелген ким?

– Тиги Чаргын эмне кылып жүрөт?

Улуу, кичүү аң-таң. Тигил чаңырган катынды утурулашты.

– Эмне көрүндү, жеңе?

– Ким ызалады мынча?

Какылдак уялмак тургай эр-ээркеген балача чаңырыгын күчөттү.

– О, кагылайын журт! Согулайын эл! – Үстү башы ак ала боюнча. Оозун толтуруп кан түкүрүп, колундагы тиш-

ти элге көрсөтүп. – Муну көрүп койгула, баарыңар. Күбөө болгула, баарыңар. Береги көпкөн башкармаңар, арактык акча бербейсиң деп аты менен тегирменге кирип барды... Минтип маңдай тишим ыргып... Бул өкүмгө кантип көнөт?! Бул зордукка кантип чыдайт, эл?! О, жараткан, бар болсоң тетигиндей көпкөн тентектин көзүнө көрүнсөң боло! Бул эмне деген зомбулук?!

Аттарга чөп салып болуп, сарайдын оозуна чыгып турган Акман да айрыны колуна кармап басып көчөнүн боюна чыкты. Баятан чөптү оор-оор сузганга, чекеси бууланып, беттери тамылжыган Акман эми салмак аттап, безилдеген Какылдакка утурулады:

– Сабыр этчи, келиним? Эмне болду, жөнүн туюндурчу?

Үч жылдан бери шылкылдап жүргөн маңдай тиши колуна кандай келгенин өзү да байкабай калган Какылдак улуу кишиден ыйба кылып токтоло калыштын ордуна:

– Мына, көрүп койгула силер да! – деди, кайра колундагы тишти саргартып Акманга көрсөтүп, оозуна кан толтуруп Акмандын алдына түкүрүнүп. – Мына агасы эмессиңерби. Көрүп койгула, силер да «Иче турган аргыма акча бербейсиң деп береги көпкөн иниңер минтип маңдай тишимди сындыра койду... Минтип ак кыроо болуп күн, түн тегирмен чуркатканым кылмыш экен го менин. Мына, көрүп койгула, силер да»:

Какылдак оозуна кан толтуруп, дагы түкүрүндү.

– Мындай ажыдаарды не кудай көрсөчү, не өкмөт аскерге алсачы. Өң эр-азамат тыякта кан кечип, жандарын ооздоруна тиштеп жүрсө... Бу ажыдаар быякта өң катындарга айгыр...

Муну көрүп чогулган эл да аң-таң. Элден мурун, тигинин артынан удаа келген Чаргын өзү аң-таң. – «Бу катынды оозго коймок тургай жакындаган да жок элем го?»

– Эй ит? – деди Акман карылыктын кадимки салттуу намысы менен иниси Чаргынга одурая карап. – Бул эмне деген кеп, ыя? Тил билбеген жаш бала, жөн билбеген жаман катындарды коркуткуч келген беле сенин!

– Э дүйнө, кимди ким коркутуптур? – деди агасы Акмандын жемесине уугуп. Чаргын журтка иштин жөнүн баяндап. – Согуш заёмун төгө элек, алдагы Калыйпа. Ошону төлөп кой дедим!

Какылдак өңгөчүн үзө тартты:

– Дегениң ушунча экен го... Ат-матың менен тегирменге кирип барбадыңбы? Тепсетип өлтүрө жаздабадыңбы.

– Эй, акмак! – деди Акман инисин жемелеп. – Ушул катын-калачтын тилин укпасаңчы!

– Э ботом Акман, кантип укпайт, – деди баятан Какылдактын жоругуна ачууланып турган Камка картаң, беттери кыймылдап. – Бу келинимдин тили да оңой эмес... Кызмат иши менен бардым деп атпайбы Чаргын. Өзүбүз башкарма бол деп шайлап алсак. Анан милдеттүү иш жүктөлсө, Чаргын аны аткарууга барса, минтип четтен жолуккан катын каап олтурса, а Чаргында эмненин баркы калат!

– Ыйба кылып кой, акем! – деди Камка картаң Какылдакка. – Куру талаага долулана бербө. Милдеттүү чыгымыңды бере элек болсоң, берип кутул. Анан сен үчүн, Чаргын өз жанынан төлөмөк беле!

Ызага уугуп, ыйлай жаздап камыккан Чаргындын каңырыгы түтөдү:

– О-о касиетиңден айланайын, Камка эне-е. Теги ошону айтыңызчы...

12

Батиштей сулуу кызды ала албай калган соң, Чегиртке тойго деп алып барган арагын Какылдактын маңдайында көзү кан талаганча ичип олтуруп:

– Узун иттин кыбыраганын эсепке ал, эже. Өлгөнчө материалдашам! – деген.

Ачуу шаштырган Какылдак Чегирткенин ушул кебине алданды. Ансыз да кез-кез тамырынан өйдө сыздап ооруганына чыдай албай, «ушул өлүгүндү көрөйүңдүн»

тиштерин, тегирмендин ташына өйкөп салармын!» . Кутула жадап жүрчү Какылдак эптеп тиштерин сууртуп таштап ордуна алтындан койдурууга көксөп жүргөн кезде тиш жөнүндө кеп чыгып Чегиртке мактанып койгон:

– Иш оңолсо, мен башкарма болуп келсем, эже, Сизге алтын эмес, радиодон тиш койдуруп беремин!

Какылдак чочуп сураган:

– Радио деген да болобу, жүлүнүмдү чабайын?

– О-о... Радио деген алтындын атасы! Жаңы табылды. Кокус, тиш койдуруп алсаңыз оозуңуздан от күйөт. Таңдайыңыздан күү чыгат, сайрай бересиз! – деп Чегиртке томсоруп койгон.

– Андай болсо, алтыны курусун. Акыры өлө турган жан экен. Ошол радиодон тишиме койдуруп берсең, жүрөгүмдү чабайын?

Чегиртке сыр берген эмес:

– Койдурамын эжеке, койдурамын! Батишжанды алайын! Башкарма болоюн, анан радио колдо! Көп болсо эки тиштин куну бир чоң челек сары майдыр. Бир челек майдан колхоз кемибейт. Казат токтобойт...

Таап айткан кебине маашыр болуп, санын салып Чегиртке каткыра күлгөн.

– Арсаңдаган жилигимди чабайын, анетсең, эжеңди жыргатасың го! А Батишжанды кучагыңдагыдай көрө бер... – Какылдак да кошо күлгөн. Бирок күлкүсүн күлүп бүткүчө, Акия кетирекей ишти жөнөтүп, келиндер Батишти Чаргынга алып беришти. Чегиртке болсо радиодон тиш салдырып бермек тургай, таарынчын айткан:

– Эже, мени ушунтип сызга олтургузмак белеңиз? Узун акмактан өчүм кайтсын десеңиз, баскан изин андыңыз. Же аны кулатам, же Чегиртке атымды өчүрөм.

Тигил чатактан кийин Чегиртке атайы келди:

– Чатак чыкты деп уктум, эже...

– Ооба, секет... Бүт кыштакка узун буттун абийирин төктүм...

– Жулунган тишиңиз кана?

– Апей, анын кереги эмине?

– О, эми Сиздин ошол тиште иш! Арызды мизилдетип колунузга берем. Тишке кошуп тийиштүү жерге сунуңуз. Болду, акмактын узунунан түшкөнүн көрө бересиз!

– Ушул ишти шүк койсок канетет садага? – деди Калыйпа, Чаргынды каралагысы келбей.

– Чочубаңыз, эже. Тим койгондо болбойт! Кылымшы-керди жашырдың дейт. Кийин өзүңдү айыптайт.

Калыйпа эмне дээрин билбей мукактана түштү. Араң олтурган Чегиртке сөзүн аяган жок. Ошол замат келтире жазып арызды колуна берди:

– Коркпо, эже. Кебиңен жаңылба. Көз жашыңды аяба. Кудай ишти оңосо, ушуну менен узунунан түшөт, ит.

13

Ансыз да бул окуядан кийин басмырт болуп: «О, тентек дүйнө! Сенин менде эмине алмагың бар ыя?! Ушунтип кордоп, ушунтип ызаламак белең. Минтип урушчаак катындын ушагына кабылганча майданга кетсемчи. Шамбет, Элебестей кадырды билишчү кымбат курбуларымдан калып жерге киндик, элге тутка болмок белем же?!» – Ызасы ачынган Чаргын ушундайча күңгүрөнүп жүргөн кезинде – прокурордун алдына келди.

Мийзамдын калыс чапанын жамынган прокурордо көз жалтанткан бийик айдың, өткүр сүр бар. Ал, Чаргынга бир топ суроолор берди. Курч балта көк талды бир чаап, чорт кертип түшүргөндөй, прокурордун Чаргынга берген суроолору таптак, кыска, түшүнүктүү, мазмуну терең: чарбага, өнөктүктөргө арналган; колхозчулар эмгегинин өнүмдүүлүгүнө, колхоздун майданга берген жардамына арналган.

А дегенде, прокурордун алдына эмне жөндүү чакырылганын түшүнбөй, ой жоруу менен басмырт келген Чаргын да, жолдош прокурордун төркүндүү суроолорун тез баалап: «О, биздин колхозду жакындан таануу тилеги бар экен го бул кишинин» деп ойлонуп, суроого ылайык жоопторун тартынбай берүүдө. Айрым кемчиликтер-

ди кошо айтып, колхоздун ички турмушун ачып тааныштырууда.

Чаргындын кебин дит менен угуп, прокурор сылык олтурат. Анын тек жайы менен, ким экендиги менен таанышты. Бир-эки ирет Чаргындын айткан кебин кубаттап, маашыркап күлүп да олтуруп:

– Жолдош Чаргын, – деди прокурор Чаргындан көзүн албай тымызын. – Колхоздун тегирменчиси аял болсо керек эле?

– Ооба, аял, – деди Чаргын.

Бул жолу сырт кебетесине чейин өзгөрүлө түшкөн Чаргындын үнү дирилдеген толкуну менен угулду:

– Ооба, жолдош прокурор. Биздин тегирменчибиз аял... Аял болгондо да шумдуктуу аял. Иштесе эркектей таш көтөрөт. Бирок а, Какылдак деп ат коюп койгон...

Чаргындын кебин бүтүртпөй прокурор:

– Ошон үчүн Сиз ал аялдын маңдай тишин сууруп алган белеңиз?! – Ал столдун ортоңку тарткычында, чүпүрөктүн бетинде даяр жаткан тишти саргартып кармап Чаргынга көрсөттү.

Кылмыштуу киши катарында мийзамдын алдына жооп берүү Чаргындын оюнда жок иш эле. Какылдактын жалаасы ырбап, прокурорго жетиши чоюн чокмор менен төбөгө соккондой, Чаргындын акылын бөлдү. Ал бир самга өзүнүн эмне абалда олтурганын сезбей калды.

«Э, Чаргын баатыр, жаман катын, жаш балага жоон камчылык кылмак белең, ыя?» деген кишиче прокурор да сырдуу күлүмсүрөп, бул саам кеп чыгарган жок. Тек гана ушул кудуктун түбүндө таштанды көрүнөбү дегендей сыноо, талдоо менен Чаргындын көзүнө карайт. Бирок Чаргындын чоң көздөрүндө кылмыштан сактанган парда тартылбайт. Ал дүйнөгө кытмыр карап, тымызын амал издеп, митаамдыкка жуунган көз эмес. Анда тек ачууга, ызага түнөрүп караш бар: «Эмне десем? Мен Какылдактын алдына милдеттүү иш менен келгем. Мен ал катынга кол көтөргөн эмесмин. Бул – анын тажаалдыгы. Асыя жалаасы деп чынын айтсамбы. Же ушул

ызадан көрө, ооба, мени жазалагыла. Мени штрафтагыла? Казатка айдагыла десемби?..»

– Ну баатыр... – деди алдыртан талдап караган прокурор, Чаргынга. – Кол менен иштелген кылмыш моюн менен тартылат. Мына бу өзүңүз сууруп алган тишке жооп бериңиз?

Прокурор минтип катуу айтканы менен: «Балким жалаадыр, бул киши актыр» деп ойлоп, өз ичинен Чаргынга анча кекенбейт. Өз алдында жооп берүүгө келген кишинин кылмышын мийзамдын калыс таразасы менен ченегиси келет. Ошондуктан Чаргынды намыстантып, ага чын сырын айттырууга тырышып, прокурор:

– Мыкты уулдар салгылашта эркиндик үчүн күрөшкөн кез. Эл таалайы үчүн биздин замандын ак ниет кишилери майданда. Алар күн тынымын, түн уйкусун коюп эмгек менен каруулашып жаткан кез. А Сиз болсоңуз өзүңүз башкарма боло туруп, журт камын көрүүчү киши боло туруп; жазыксыз аялга жоон камчылык кылгансыз. Намысыңыз кана, Сиздин?

Прокурордун кийинки айтканы Чаргындын сезимине балта менен чапкандай таамай тийди. Ал баятан алдыртан талдап карап Чаргындын ички сырын дал байкаган кишинин кебин укту.

Чаргын сергектенип, кайраттана түштү да, прокурордун бетине бадырая карады:

– Эгер ушул тажаал катындын маңдай тишин мен сындырдым десем, мени согушка жибертесиздерби?

– Согушка, неге согушка?

– Жазалап, штрафтап...

– Жок!

– Эмне үчүн?

– Ата мекенди ак ниет уул коргойт. А Сиз болсоңуз...

– А что! – деди Чаргын ызаланып. – Эмне, мен кара ниеттик кылдымбы?

– Сиз кылмыштуу кишисиз...

– Ырас! – деди Чаргын прокурордун кебин бүтүртпөй. – Чаргын кылмыштуу. Бирок тажаал катындын бүтүн ти-

шин сууруп кылмыштуу болгон жок. Майданга кеткен замандаш курбуларынан ажырап жеке калып кылмыштуу. Же Чаргын курбуларынын артынан жетет, же...

– Же? – прокурор салкын жылмайды.

– Же чын кылмышкер болот Чаргын.

– Сиз ызаланбаңыз, – деди Чаргынды жоошутуп прокурор. – Азыр биздин алдыбызда Сизди кылмыштоого толук далил бар... Сиз салтты жактаган жигит көрүнөсүз. Ооба! Кыргыз элинин салты боюнча болгондо да: баш жаруу, тиш сындыруу, көз чыгаруу эр кунуна тете болучу. Ал – Сиз ушул кылмышты иштедиңиз. Аял кишинин тишин суурупсуз. Закон жобосунда да мындай кылмышкердин тартар жазасы оор.

– Ну, аксакал, – деди Чаргын, Калыйпа Батиш туура сынан эрегишкенин айткысы келбей прокурорго. – Аксакал, музоо көп эмсе ичи көбөт, бош койсо чакадагы сүттү төгөт деген биздин устабыз Дмитрий чоң сакалдын лакабы бар. Кылмыштуу Чаргын болсо: кеп көбөйтүп, аны үгүттөп эмне кыласыз. Колу-жөнүн бош койбой тез кылмыштаңыз. Кылмыштаганда: бир топ жылга кестирип, колонго айдаткан менен пайда жок. Чынымды айттайын, мен колонго барсам: бекер күнөкөрлөрдүн азыгына зыян келтирем. Андан көрө Сиз чын совет өкмөтүнүн адил прокурору болсоңуз, Чаргынды штрафтап согушка жөнөтүңүз. Болду, башка сөз жок!

– Жок, – деди прокурор, Чаргындын кебине өз ичинен күлгөн менен сырт кебетесин өзгөртпөй сүрдүү, токтоо олтуруп. – Закон эки тарапты бирдей угат. Оозуңздан тиш сындырып кылмыштуу болгон жокмун деген кеп чыкты. Эгер андай болсо – актыгыңызды далилдеңиз. Күбөлөрүңүздү айтыңыз! Биздин милдет: гражданды жазалоо эмес, укугун сактоо – актыгына жетүү. Мен сизди тек таанышуу үчүн чакырдым.

– Жок, аксакал! – деди Чаргын узун колун чечкиндүү шилтеп прокурорго. – Сиздердин милдет актыкка жетүү болсо болор, а мен Чаргын Сиздин алдыңызга келдимби? Келдим! Демек, уже кылмыштуумун. Ооба, алдыңызга

келбесем болот эле... ушул урушчаак катындан алыстатыңыз... Менин оорукта жүргөнүм кылмыш... Түн уйкумду бөлүп, чарбанын камын көрдүм. Пайда келтирейин дедим. Рас маанилүү иш колумдан келбейт экен, мени бул жерге койбогула. Элден башка күбөм жок. Эгерде Чаргын бизге жабыр көрсөттү деген сөздү бир кишинин оозунан уксаңыз, аябаңыз. Мейли, кылмыштаңыз! Мейли, штрафтаңыз! Чаргынга баарысы эп, райкомго, военкоматка айтыңыз, жөө болсо да мени согушка жөнөтүшсүн. Курбуларыма кошулам! Болду, башка сөзүм жок! Кетишке руксат этиңиз?

– Жакшы болот, бара бериңиз.

Чаргындын артынан эшик жабылары менен, прокурор секретарын чакырып эскертти:

– Эсиңизде болсун: жакында «В...» колхозуна чыгабыз.

14

Бир мүнөздүү жигит минтип ак жерден жаманатты болуп, прокурордун алдына келгенине катуу ызаланды. Ал, туура үч күн удаа «Терек-Мазар»дан чыккан жок. Эс-учун билбей калгыдай болгуча ичти, бирок эки этегин чылага булгап темтеңдеп жүргөн жок. Кой, бирөө болбосо да бирөө көрсө: «Баягы Чаргын катын уруп, башы соттуу болгону жатыптыр, ызасына чыдабай, темтеңдеп жүрөт» дээр. «Батишимдин шагы сынар». – Сапарда бирге келаткан жан жолдошу сыяктуу ушул ою аны колтукка түрткүлөйт. Узун жигит темтеңдей түшүп кайра чыйрала басат.

Чаргындын баскан изин аңдып калган Чегиртке, анын райондо эмне жөндүү жүргөнүн жакшы билет. Балким алдыртан аңдып прокурорго кирип чыкканын да көрдү го.

Башынан сөөк өчтүү Чегиртке, артыкча Батишти алдырып жибергенден бери кектүү. Батиштей сулуу кызга берген убадасы менен ага арнап: булгары пальто, жибек көйнөк, узун така ботинка алгандарын эстесе, Батиш-

жанды сага алып берем, садага деген сөзү үчүн Какыл-
дакка өткөргөндөрүн эсептесе, Чегирткенин ширидей
түспөлү саргара түшүп, жаак эттери булкуп таргат. «Узун
акмак, үстүндөн девять раз материал түзсөм да сенин
түбүңө жетпесем менин Чегиртке атымдын өчкөнү го»
деп кекенет. Бирок бул тек ичтен ызырыныш. Түн жа-
мынып желе жорткон сырттын бөрүсүндөй, четтен ак-
малап жамандыктын канжарын Чаргынга тымызын
уруу. Сыртынан – Чегирткеден жайдары, Чегирткеден
март киши, бул райондо жоктой. Чаргындын алдынан
чеп-чеп этип күлө чыкты:

– Ой, Чаке! Кайда жүрөсүң деги? Түндөтөн бери тап-
пай жүрөмүн го сени!

Чоң көздөрүн сүзүлтө каратып, Чаргын:

– И, сагынып калдыңбы мени?! – деди.

Сагынбасам да сагынып кала жаздадым! – деди кебин
тамашага чалып Чегиртке куу. – Жаңы үйлөнүп жаш
болгон Чакем, арак ичип мас болгон Чакем каздын этин
жээр бекен дедим. Аркашка досумдун эки бирдей айгыр
каздарын сатып алып, өзүңдү издедим... Түртпөгөн эши-
гим, өтпөгөн тешигим калган жок. Таппадым! Теги кай-
да түнөп жүрөсүң ыя?

– Айтканыңдын баары калп! – деди Чаргын. – Мен
Төштүк эмесмин жер астына түшкөн. Чын издесең табат
болчусуң!

– Олда, Чакем а-ай, – деди элпектенип ички сырын
чыгарбай Чегиртке. – Мен сен деймин, а сен болсоң
качан болсо ушунтесиң. Деле өлүп кетсем да мага
ишенбейсиң.

– Болду! Аркашка достукуна кеттик. Каздын бурта-
сын аракка малып сугунтпасам, Чаке сага, анда төбө
чачымды тескерисинен жул!

Максаттуу Чегирткенин бул жолу арак алып, каз сой-
дуруп атайын Чаргынды издеп чыккан жолу болучу.

Көбүрөк байкалып, жаман аттысы көбүрөөк чыкса
экен деген Чегиртке, өзү менен катар баскан Чаргын-
ды кынала колтуктап, баткактуу чоң көчөнүн ортосу

менен келатышат. Куушураак ачылган берекеси тайкы алаканын чепейтип, жая берип Чаргынга жагынып, кошоматтанып сүйлөсө, үнү бийигирээк, күлкүсү узагыраак чыгат. Чаргын тигинин кебин угар-укмак-сан. Чоң көздөрүн сүзүлтө берип, көчө боюна кароодо. Баткактуу чыладан сарыккан ылай суулар, көчө бою көөлгүп, тыптыныч мелтиреген тосмо. – Бактардын учтары ак селделүү зыңгыраган алыскы Ала-Тоо аскалары: куду – туптунук таш күзгүдөн көрүнгөндөй, ошол көөлгүгөн тосмо көлчөктөрдүн түбүнөн чагылышууда. Чаргындар баскан сайын, ошол чагылыштан көрүнгөн бак учтары, тереңдеги зыңгыраган аскалар кайдадыр жылып кетүүдө... Улам жаңы кубулуштар, тереңге баткан элестер. Чаргын, мына ошол кубулуштарга тосмо көлчөдөн чагылышкан элестерге, ылай арасында чаңкыйган асманга, жыртылган булуттарга алданууда. Катарында келаткан Чегирткенин кеби кулагынын сыртынан кетип, тигил чагылыштарды көргөн сайын, дүйнөгө кызыга караган жаш жолоочудай, жүзүнө нур көлөкөлөнүп жылмаюу пайда боло берди... Эмнегедир Шамбет эсине түштү. Бейбаш кыял өргө чапкан көйрөң көңүл, өткүр чактар эсине түштү. Береги кир суунун түбүндө чагылышкан Ала-Тоо жондорунда, тел кулундай оюн салып, жарыша чуркап, тандап гүл терген кездер... Ал көрсө, өткөн өмүрдүн шаңдуу бир учуру беле? Эми андагы карагаттай көздөрү ойноктоп туруучу тентек кара бала Шамбет кайда? Туу жондун дандуу да, ынак сүттөй таттуу да жөргөмүшүнөн бир калпак терип алып, кош учу менен актаган тарууча сугуна турган арык кара бала Чаргын – өзү эмне абалда. «Эх, чорттун тентек дүйнөсү... Өмүрдү эскиртесиң – адамды үшкүртөсүң» – ушул оюна алданып Чаргын өзү да үшкүрүп жибергенин байкабай калды.

– Кой, товарищ Чаргын! – деди арам ойлуу Чегиртке Чаргындын үшкүрүгүн тетириге жоромолдоп, анын ички сырын тартуу амалы менен кошоматтанып: Зачем үшкүрүнүш. Акыры чындык жеңет...

Чаргын чоң көздөрүн бажырайтып эми гана биринчи ирет Чегирткеге карады:

– Мени эмне ойлоп үшкүрдү деп жатасың, сен!

– Белгилүү да...– деди чеп-чеп этип Чегиртке куду Чаргындын дартын бөлүштүргүсү келген жан жолдошунан бетер, сыр бербей.– Башкармалыктан түшүп каламбы. Сот кесип жибереби дейсиң да?

– Атаңдын башы! – деди башка сөздү коюп, үнүн каардуу чыгарып Чаргын Чегирткеге.– Сендей акмак адамдын оюндагысын таап, жан жолдошу боло алмак беле?!

– А... ырас, ырас... Мен жерге кирейин... Х-и... Чегиртке санын салып ажыкызданып катуу күлдү. Чаргын ага караган да жок, экинчи ооз ачып кеп айткан да жок. Тек көчөнүн баткактуу жолунун айласын кетире – балтсалт эттирип, көөдөнүн көтөрө басты.

– Ушу сенин мээр чөбүң болсо керек, Чаке! – деди Чегиртке эки алаканын шак эткизе бир чаап, жойпуланып. – Кандай уруп, кандай сөгүп койсоң да ушу сенден көңүлүм калбайт. Чоң көздөрүңдү, узун буттарыңды көргүм келет да турат! Сен тилдесең, уккум эле келе берет. Теги Чаке ушу сенде мээр чөп бар. Ушул узун кебетенди кишиге жакшы көрсөтө берген сыйкырың бар. Касиетин бар!

– Келжиребе, акмак.

– Ах чорт байың! Ушул сен тилдесең жая кесип сугунткандай боло түшөмүн!

– Эмне деп чепилдейсиң, ыя?

– Бө-өг май кылгыра түштүм, Чаке. Дагы тилдечи, суусунум кана түшсүн.

Чегиртке жасакерленип Чаргындын билегинен эки колдоп кармаган калыбында, чалкалай түшүп кара күчкө күлдү. Күч менен чыккан жасалма күлкү – кошомат күлкүсү. Балким башка кишиге Чегирткенин бул күлкүсү жакса жагар. Жигитчилик сыпатын бийик алып жүрүүнү сүйгөн бир мүнөздүү Чаргынга Чегирткенин күлкүсү жаман таасир берди. Ошентсе да күлгөн кишиге орой айта алган жок. Тек гана тиштери орсоюп, чоң ачылган

Чегирткенин оозуна жийиркене карап, «кайран Шамбет, кайран курбуларым» – деди өз ичинен замандаштарын эскерип, алардын кыял-жоруктарын сагынып. «Ушул чепеңдеген акмактын ордуна Шамбет болсо эмне? Экөөбүз март-март айтышып тамашага канбай тарс-тарс чабышып, колтук созушуп, оодарышкан бойдон ойноп кетпейт белек, дүйнө».

Ушул оюнан улам бир аз ызалана түшкөн Чаргын, Чегирткеге кадала карады. Жигиттин бул карашы да, «Сен, бала, ачуу арак, арам ой ойлоштон башка жолдошчулугуң да жок мага» деген сурдүү караш.

Чаргындын бул кебетесин көргөндө, күлкүсү тып басылган Чегиртке, баягыда өз башы менен таткан чоң муштум кылт эсине түшө калды окшойт бүткөн бою дүр этип кетенчиктей берди да:

– Кеттик, Чаке, Аркашка достукуна! – деди.

– Аркашка-маркашкаңда жумушум жок! – деди Чаргын чолок сүйлөп.

Чегиртке кара күчкө жойпулана берди:

– Андай дебе, Чаке. Сенден аяган сомду мен көлгө саламын. Туура токсон сомго сатып алгам, токтудай болгон айгыр каздын буртасы Аркашка достун чугункасында ала салып, ала салып борк-борк кайнап жаткан кез азыр! Барабыз да ашайбыз. Кокус тойбой калсаң торопоюн сойдурамын Аркашка достун...

Торопой деп айтарын айтып коюп кайра Чаргындан корккон Чегиртке арсак-арсак күлдү. Чегирткенин бул күлкүсү: «Кантээр экен, ачуулуу неме чоң алаканы менен бир салып, жаагымды чуулдатар бекен» деген коркочтун жойпуланганы болучу.

Бирок Чегиртке болжолдогондой, Чаргын аны чоң алаканы менен жаакка салганы жок. Эмнегедир ал ак көңүлдөнүп, жоошуй түшүп күлгөн болду:

– О, иттин баласы, сен мага торопой жедиргени жүргөн экенсиң го...

– Ну, да-а! – деди Чегиртке тамашага чалып колун силкип, – чочко, доңуз, кашкулак, свиния баары бир чорт.

Баары тең чочкодой семиз болушат. Мен катын алсам, каман союп той берет болучумун чорт байың. А эмне, туура эмеспи? Акыры өлө турган жан май жеп жыргап керек, Чаке. Э-э... жин жыттанган. согуш! Дөңгөлөк шаарак-шарак, кара бука кү-үк! Байкуш жер такыядай чиририлет... Бүгүн мында турганың менен эртең бизди кайда алып кетерин шайтан билет... Теги, Чаке, сен олуя экенсиң... Башкарма болуп ал дегениме ачууң келген эле. Эми ойлосоң ырастан эле ачуу келе турган кеп айткан экемин чортуңдуку?! Мен акмак көзүм көргөндө түшүндүм, Көрсө – эр бүлө согушка жөнөп, колхоздо: жаш бала да, жаман катын калышмак тура... Баса, жанагы тегирменчи Какылдак мага эже болот миш. Андай эжеден көрө, Аркашка досумдун мурдаагы жылкы сойгон карала чочкосу өйдө.

Сөздү узарткысы келбеген Чаргын:

– Адамды чочкого теңебесең! – деди.

– Эх, Чаке! – деди канталаган көздөрүн сүзүлтө карап Чаргынга. – Чочконун да чочкосу бар да... Карала – ар жылыга он экиден торопой эрчитичү. Аркашка дос аны кандай сойду, катыны менен да ажырашты. Каздары да азайды, чорт байың. А тиги менин эжем болсо, өз тишин өзү сууруп күндө прокурордо жүрөт. «Эй, эже, жамандыкты ташта дедим мен ага. – Мына кан суудай агып, кызыл кыргын, сары сүргүн война! Чорт знает: алдырабыз, чорт знает чалдырабыз... Прокурор агай, сенин арызыңды текшерип, Чаргынды жоопко тартабы, же көз айнегин талкалайбы, азыр бизге табышмак. Кой, эже, Жамандыкты ташта дедим...

– Эй, Чегиртке, сен эмне деп келжирейсиң?! – деди Чаргын чечкиндүү кайталап. – Кана, максатың эмне, айта койчу бай болгур?!

– Дөңгөлөктөр шарк-шарк... кара бука кү-үк! – деди Чегиртке кара күчкө күлкүсү менен тамашага чалып. – И-й... мөлтүрөгөн садага! Арактан артык тамак жокко... Жүрү, ичели, Чаке!

Узун жигит күркүрөп койдү:

– Сени кармаган киши жок. Иче бер. Бар! Чегиртке ансайын бөйпөңдөй берди:

– Теги насилиц артык жаралган, Чаке...

Чаргын анын сөзүн бөлдү:

– Ай иттин баласы, бери карачы! Сага мен насилимди текшерип бер дедимби?!

– Жок, Чаке. Нисколько... мен сага өз ниетимди айтып жатамын. Эйбогу, касиет! И десең, угуп турсаң? Касиетиндин эки-үч эле белгисин айтайын. Чаке. Сага катын жолобойт деп арам Какылдак ушак таратты беле?

– Анын эмнеси бар экен?

– Токто, Чаке, эми катын түгүл Батишжанды менден тартып албадыңбы?

– Ал жамандыгыңды кимге айтасың. Кегич бар экен го, менде?

– Жок, кокуй, Чаке... Батишти ал деген да жанагы эже сөрөй болучу. Ырас көңүлдөнсөм да, мени тарпка олтургузуп коюп, Батиш сулуунун сага кетип калганына бек ыраазы болдум...

– Калпты сүйлөбө, акмак...

– Калп десең чочконун тумшугу урсун, мени Чаке, деди Чегиртке чын ниетин айткан кишиче шек бербей кебин улап Артыкча сенин касиеттүү Чаргын экениңди билгенимден бери сени; өзүмдөн да жакшы көрүп кеттим. Ишенсең ишен, Чаке, ишенбесең ошол. Сен шумдук болосуң, күнгө минип алып, учуп баратыпсың. Калппы, анан? Кыздын сулуусун алдың. Военком даап сени аскерге да ала албай калды. Үстүңдөн бир Какылдак түгүл, миң Какылдак арызын жаадырсын окшош, акмакчылык Анжиянга алып барбайт. Орой айтканда сенин тезегине куурай-сайчу киши жок, Наоборот – деди Чегиртке кебинин кытмыр жерин орусчалатып калпты сүйлөп: -Ты, счастливый-будуш! Эйбогу, счастливый будуш, Чаке... Мен түшүмдө сенин ошентип күнгө минип учканыңды көргөмүн... значит, счастливый будуш! Өзүң айткандай тентек дүйнөнү чорт знает. Көз көргөнгө болбосо, көз көрбөгөнгө адам акылы жетпейт... Тигине союздаштар

экинчи фронтун баштабай жатышат. Балким алар эртең бизге каршы атышар. Ырас, канчалык каарман болсо да Кызыл Армия, дүйнөнүн селине туруштук бере албасов... Теги жанагы күнгө минип жүргөнүңө караганымда, Чаке, сен бир журт сураган шаа болосуң го деп койдум!

– Кебинди бүттүңбү, Чегиртке! – деди Чаргын. Зор жигиттин үнү күркүрөп чыкты. Анын алп келбетинде токтоолугу да, көз жалтанткан сүрү да бар. Ошого карабастан: жүрөгү мыкчылып, ызасы ачынгандан го? Жарым кварталга чейин сүйлөгөн жок. Тек ызасына буулат.

– «Эмне кылсам ушул итти?»

Аяздуу түндөй, Ала-Тоо жактан көлгө карай жорткон муздак айдар беттерин желшип өтсө, анын да көп сезе бербей туруп кескин сүйлөдү:

– Сени тим эле дайыңын таппай жүргөн зөөкүр го дечү элем. Көрсө, максатың зор экен. Сен иттин баласы, менин шаа болорумду да билет экенсиң. А азыр мен сага эмне айтканы турганымды билесиңби?

Чаргындын кайратынан, Чегирткенин заманасы куурула түштү белем:

– Жок... жок... кагылайын Чаке? – дей берди ойлонбостон жооп кайтарып. – Жок... Мен сага анчейин, сүйгөндүктөн...

– Жок?! – деди Чегирткенин жообун кайталап Чаргын. – Сүйгөндүктөн дейт тура иттин баласы! Башыңды талкалай койсом болор эле, сага короткон кайран муштум! Экинчи байкап сүйлөп жүр! Келжирегениңе куп дей коюучу Чаргын мен эмес, ит! Эл аралык саясатты талдап, Кызыл Армиянын күчүн таразага салуучу сен эмес, да! Биздин кишилер кырк биринчи жылы да туруштук берген. Сен аны билесиңби! А эми урагыс чептей бекембиз. Сталинграддын алдында казылган көр Гитлерди биротоло тартат. А экинчи фронт эмгек майданы, ал биринчи эле күнү ачылган. Ар бир кыштак, ар бир адам ошон үчүн күрөштө. Сен акмак, көзүңдү ач, болбосо орго түшөсүң. Арамза пикириңди кубаттай коюучу мен эмес, ит!

– Кагылайын Чаке, урушасың да... мен, тек, анчейин.

– Жаагыңды бас! Куу экенсиң. Күбөсү жок былжырадың. Дайныңды таппайт элең. Айда, экинчи көзүмө көрүнбө!

Ушул сөзүнөн кийин, Чаргын чап жаак салмак атап, узай берип, өз алдынча күңкүлдөдү:

– Ашыкпа, ит. Ким экениң таанылып калды. Ак кишилерге карап үргөнүңдүн азабын тартарсың!

15

Артыкча кийинки жолу «Терек-Мазарда» Чегиртке экөө ичишкенден бери Батишке калганда Чаргындын илеби бир аз жана түштү. Дайым сыр сандыгын бекем сактап – тымпыйып басып, тымпыйып олтурчу келинчегин кээде тымызын алдыртан байкай анын жүргөн-турганына ичи элжиреп – «О жарым. Дүйнөдө толгон-толгон сонун жигиттердин жакшысына буюрбай.., Ажыдаардын бутагынан чыккан мага кабылдың, э?! О мен акмак, курбу-курдаштары тигил майданга жүрсө өңкөй катындар менен тытышып... минтип узун буту арыштап саржан салып жүргөн тартагай ит болдум... Батишим, сениң баркыңды билер бекем?! Кадырыңа жетер бекем?!»

Ушунткен Чаргын Батиши үчүн отко түшүүгө да даяр болучу. Эми тигил Чегиртке менен ичишип, аны менен «сырдашкандан» кийин ардуу Чаргын ичимдикке мас болбоду.– «Э-э, Чаргын байке... Мен көзү жок эрмин да. Ушу сен алган Батиш сулууну алам деп жутунбадымбы. О, көзү жок эле шермин да... Ошол ой маа кантип келди экен?!» – деген Чегирткенин анткорулук менен көз көрүнө айткан айыңына Чаргындын намысы кайнады.

«О тентек дүйнө?! Тоголок дүйнө?! Маа сен дагы кандай укмушунду угуздуң, ыя?! Көгүчкөндөй ыйык санаган Батишиме ишиме ушул мен жек көргөн Чегиртке арамдын көзү түшкөн беле?.. О, Батишим, сен, ушул Чегиртке акмак кеп айтып, кол тийгизген кыз белең? Бул зөөкүр

арам, кыздын ыйыктыгын, асылдыгын билмек беле?! Бул зөөкүр арам, балким сени эркелетем деп этиңди ооруткандыр. Балким кучактап нур жүзүңдөн сүйгөндүр? А балким, ал зөөкүр сага таптакыр жологон да эместир. Мас болгон кезинде оозун көбүртүп – «Менден калган саркындыны Чаргын алды» деп ал мактанып да жүргөндүр. Ооба, ал зөөкүрдүн колунан адам абийрин төгүү толугу менен келет. О, тентек дүйнө. Тоголок дүйнө?!»

Канчалык ойлонбоюн, акыл тутуп сабырдуу калыс болоюн десе да ушул өңдүү ачуу өкүнүчү Чаргындын акылын тымызын жоруптады. Жүрөгүн сыздатты. Өкүнүчү Батишке эмес. Баса, өз уясында тымпыйып жоош олтурган көгүчкөндү жаман кулалы салпактап чочутса, көгүчкөндө не жазык. О бул тегерек тентек дүйнөдө ошондой салпактаган сарылар, кулалылар көп болуп... алар адам арын булгай бергенине өкүндү, Чаргын. Бирок ошол салпылдаган кулалылар эч жазыксыз, эң мөлдүр, эң ыйык, эң назик кыз өмүрүн кордоп койгон учурлар аз беле?

Ушуларды ойлонуп, Чаргындын жүрөгү шуу дей түштү.

«Батиш, Батиш... көрсө, сен ушул салпылдак зөөкүр көз арткан кыз экенсиң да...»

Чаргын Чоң торуну моюнга, бир салды да максатсыз бура тартты. Ал кайра «Терек-Мазарга» барып аябай ичкиси келди. Кайрадан Чегирткеге жолугушуп, ал ит менен аябай сырдашкысы, сүйлөшкүсү келди. Эгерде, Батиш жөнүндө анын айткандары чын болсо... О, анда канетет? Тегерек тентек дүйнөдө эмине укмуштар болбойт.– Алам деген жарыңды өзүңө кыйдым алагой демек. Эгерде...

«Айткандары жалган болсо, анда ал зөөкүр бул жолу тирүү калбайт. Аны муздап салам да... мени албаган аскеринин жазалоо атретине кетемин?!» Дал ушул саамда чоң курсак тору ат минген адам Чаргындын алдынан чыга түштү. Жүрүшү оор тартып желе баскан чоң курсак тору жедеп даки болуп калган мал белем. Токтой калычудай Чаргындын атына каралады.

Үстүндө адам Чаргындан тике сурады:

– Сиз «Б...» колхозунун башкармасы белеңиз? Чаргын токтолбочудай ага оолжуй-карады:

– Ооба?! Ошондоймун...

– Рас жолуктуңуз. Райвоенкоматтан сиздерге пакет алпаратамын. Бекер атты кыйнабайын. Пакетти ала кетиңиз.

Чаргын башка сөз таап айталбай тумшугунан корс этти:

– Эмине, тың атыңар жок беле?

– Тың ат деле, бар, – деди тигил. – Тыным жок. Күнтүнү чабармандап жүрмөй. Аттар арыйт экен...

Акылына келе түшкөн Чаргын жоошуп, өзүнүн осол айтып салганын тез сезди:

– Пакеттиң кубанычтуу кабар айтса... ала кетемин.

– Жок, кубанта албаймын, жолдош. – Атчан булгаары сумкадан көк конвертти сууруп Чаргынга сунду. – Суук кабар. Жарына, жакындарына көз сал, башкарма!

Тизгинин кайра ийди. Кайра кетерди билдиби? Чоң курсак торусу эми жайдаңдап жеңил басып кетти. Колхоздун адресине келген конвертти Чаргын жолдон жыртты.

Колунан тизгини түштү:

– О, эмине деген суук кабар?!

Чаргындын жүрөгү сыздай түштү да, ысык жашы серпилди:

– О, асыл курбум. Сенин ордуңа мен кетсемчи... Мен акмак бул жакта ит болуп жүрөмүн. Теңтушум Чегиртке зөөкүр. Ичкеним «Терек-Мазардын» арагы. Уккандарым айың. Мен өлсөмчү, о арсыз баш...

Чаргын тизгин какты. Чоң тору таскагын чыгарды. Узун жигит көз жашын сүртпөдү. Алдыга түз карады. Көгөргөн жердин деминен чыккан суук жел аны бетке урду. «О иттин баласы. Ак ийилет, сынбайт, кара качып кутулбайт. Душмандын өсөгү ашса, жан күйгүзөр. А тигил асылдар аман болушса, не...»

Чаргын ат үстүндө тике олтурат. Жигиттин көзүндө сызылган жашы бар. Мына дагы бир чоң сокку! Согуштун каары катуу болду...

Чоң-Тору башын силкет, суулугун кемирип каткан карды туягы согот. Суук жел күч алып, аттын жалын түрүлтүп, кээде сыбызгып ышкырык чыгат. Чоң жолдун жээгинде жалгыз караан болуп сызгырылып келатат.

...Кокус Батиш күйөөсүнүн бүркөлгөнүн байкаса:

– Жайдары жүрсөң, жаным, – дечү. Сүйгөн теңине асылкечтик менен эркелей карачу.

– Эмне болду сага? Эчтеке эмес, Батиш....– дечү Чаргын. Ал тымызын күрсүнүп коючу:

– Жумуш оор, Согуш катуу. Көптөн бери курбулардын эч биринен кат келбейт. Мен аларды сагындым. Кайран Шамбетим менен колтук созуп оодарышып, ойноп жүрөр күн болор бекен? Байкуш Элебеске Тайдай-Каранын жомогун айттырып күлүп олтурар кез болор бекен?

– Болор! – дечү Батиш этегин баса олтуруп, күйөөсүн маңдайынан сылап, – кейибечи жаным! Элибиз уюткулуу, эл баштаган көсөмүбүз кемеңгер. Согуш да бүтөр. Курбу-курдаштарың да келишер. Куттукташып көрүшөрбүз.

Ушунткен Батиш Чаргындын ишине жардамдашууга тырышты. Жеке өзүнө илдеттүү эсеп ишин гана тактоо эмес, кээде өндүрүшкө чыгат, талаа жумушуна кол тийгизет.

– Теги согушка кеткен курбуларынан бир жаман аты кабар болбой турса экен деп жаш келинчек күйөөсүн жүргөн кезде, айтор прокурор да аны жөн ишке чакырткан жок да. Мынча эмнеге кечикти?

Табыш чыккан сайын, Батиш терезеге карай калып олтурган.

Катуу-катуу дүбүрттөтүп, атчан бастырып келиндин жүрөгү «болк» этип сестене түштү; Ал бүгүн контордо эсеп ишин тактап олтурган. Колундагы каламын коё коюп терезеге карады. Келген Чаргын экен. Чоң-Торудан ооп түшүп иреңи кумсарып, маанайы пас, камчысын сүйрөп басып эшиктен кирди. Жигиттин жүрөгү мыкчыган күчтүү кайгысы айтпаса да Батишке угулду.

Бир азга дал боло калган Батиш күйөөсүнөн араң сурады:
– Эмне иш менен чакыртыптыр? Жаман сөз уктунбу?
Бирок узун жигит сөзгө келбей келинчегин бек ку-
чактады.

– Эмне болду. Жүрөгүмдү оорутпачы!

Чаргын жанынан ачык конвертти алып столго таштады.

– Мен кымбат курбуларымдан айрыла баштадым, Ба-
тиш. О, кайран замандаш... Мен эми сенин эркең, сенин
жыргалың Акияңа эмне деймин, ыя?

Батиш түнөрүп олтурган күйөөсүнүн ийининен колун
арта салып, башынан сылады.

– Кайгылуу кабар, кымбатым... Бирок ушунтип ол-
турганыңды Элебес курбуң көрсө, мактабас эле го?

Чаргын акырын бурулуп келинчегине таңдана кара-
ды. Баса, ырас сөз го дегендей жигиттин бул карашын-
да талдоо бар. Дайым тымпыйып түнт жүрүүчү келин-
чегинин оозунан мындай жылуу, акылдуу кеп укканы-
на ыраазы. Айтор аялдар ушундай табышмактуу.

– Албетте оор, – деди Батиш алдыртан күрсүнүп, ке-
бин улады. – Мага да оор. Бирок азыр кайгыга тизгин
бериңү мезгил эмес да. Оор кайгыга муңайсак бизде ал ка-
лабы, Чаке. Оорго – чыдайлы, Чаке. Кубатым. Тирегим.
Кан суудай агып, майдан али күчүндө. Күрөш күчтүү. Жа-
даса Гүлнар секелек бир жагынан окуп, бир жагынан
түйшүктө. А тепкенде темирди үзчү жигит башың менен
камынасың. Кой, уят болор минткениң. Курбуң Элебес Ста-
линграддын босогосунда өлгөн тура. Аа сыймыктаналы...
Биздин жеңишти жакындатты.

Бул кайраттуу кептерди угуп, Чаргын дале үнсүз.
Дале тигил көк кагаздан көзүн албайт. Жигиттин
көңүлүп бөлгөн терең ою да, жүрөгүн сыздаткан курч
сезими да тигил кагазда билдирген оор жоготууга ко-
шулгусу келбейт. Акияны аяйт.

Чаргынды кейиткен конверттин ичиндеги алакандай
көк кагаз. Ал алыскы – майдандагы бөлүктүн жиберген
билдирүүсү болучу:

«Жоокер Элебес Актанов, Сталинград салгылашында баатырдык менен курман болду. Сөөгү шаардын чыгышында, байыркы Эдилдин кашатына коюлду».

«Кош, кайран курбум. Жаткан жериң жайлуу, топурагың торко болсун!»

Чаргын куду – Элебестин мүрзөсүнүн башында тургансып, алакандай көк кагазды тиктеп үнсүз көз жашын кылгыртат.

«Кечээ эле этиңден эт кесип алса да солк этпестен, тымызын күлүп коюп, жомок айтып олтуручу элең. Эми түбөлүккө жок болдуң. Кош, замандаш! Кош!»

«Туйгунда темгил канат бар,
Туйгунум туурун оагынар,
Тууруна туйгун конгончо
Сумсайыңкы жүрөт жар...»

деп жаш келин дайым, обон созчуу. Казатта жүргөн Элебесин сагынып сумсаюучу. Согуш токтосо, туйгунум тууруна консо деп Элебесинин эсенчилигин тилөөчү. О! кишилердин тилегени ар дайым келе бербейт тура. Минетип Акия бечаранын туйгуну жибек боосун биротоло тыткан беле... Кош, курбум! Топурагың торко болсун!» Ордунан эми турган Чаргын залкардай болуп келинчегине карады:

– Сен туура айттың, Батишжан. Туура айттың. Ырас, Сталинграддын баатырлары көз жашты талап кылбайт. Алардын тизгинин алган – түбөлүк даңк! Кой, кеңешелик. Биз Акия бечаранын кайгысын бөлүшөлүк.

16

Камка картаң башында өң кары кишилер болпоюшуп боорукер, камкор олтурушуп:

– Ыйманы жолдош болсун! Элебестин көзү өтсө, артында эли бар. Теңтуштары, силер барсыңар! Ырааты менен келинчегине угузуп коёлу. Бечаранын мунун бөлүшөлү. Өлүм кимдин башына келбей коюучу эле? – дешти карылар.

Камка картаң атайы өзү келип:

– Чаргын балам, Акия шек албасын, сен аны бир ишке шылтоолоп ээрчитип кете тур. Биз алдыртан камданып алалык, – деди Чаргынга.

Ушул кеңештен кийин, агасы Акмандын жээрге кашкасын токутуп коштоосуна алып, Чаргын чап жаак Акияга келди.

– О, Акия! – Ал үнүн көңүлдүү чыгарууга тырышты. – Бери чык, кетирейген садага!

Ошол замат үйдөн чыккан Акия кылаң этип Чаргынга жайдары карады:

– И, сагынып калдыңбы мени!

– Ооба, сени кантип сагынбайын, кетирейген байкушум. Бол, аттан! Экөөбүз тоодогу малды көрүп келели...

– И, малда менин тиешем кандай? Барбаймын... деди Акия күлө карап. Бул тек жаш келиндин анчейин аземи эле.

– Анетпе, Акишжан, аттан! – деди Чаргын кебин тамашага чалган болуп. – Кокус мен согушка кетип калсам ордумду сен бас! Эмитен чарба башкарып көнүп ал...

Ушул аттангандан Акия көңүлдүү жүрдү. Кээде артта калып, анан:

– Ай башкарма, кайсы жериң кычышат? Бол, тез ай!

Келин жээрге кашканын оозун коё жиберип, колундагы жылан боор камчы менен «чып!» эткизе Чаргынды жон талаштыра бир-эки чабат да, куюндатып алдыга өтө чыгып шак-шак күлөт. Бул – тек көптөн бери буулуккан келиндин көңүл ачкан күлкүсү...

Акия кайра бура тартып Чаргындын жолун торойт:

– Оодарышка кандайсың, балам!

Үлпүлдөгөн майда көкүлүн көккө ыргытып, жээрге кашка алчактай басат. Чаргын ансайын жаш келиндин көңүлүн көтөрөт:

– Кой, Акиш, оодарып саласың.

Акия шак-шак күлөт:

– Баса, баса коркуттумбу, балам!

Азырынча эчтемеден кабарсыз Акиянын шак-шак чыккан шайыр күлкүсү, Чаргындын жүрөгүн катуурак сыздатат. «Күл, күлүп ал, байкушум» – дейт узун жигит өз ичинен Акияны аяп. – «Күлүп ал, байкушум...»

Ушул ою менен Акияга аянычтуу бир карап:

– Э, Акиш! – деди.

– И эмне? – деди Акия, кебин айтканча Чаргынды демитип.

– Биз замандын эң жооптуу учурунда жашап жатабыз, э?

– Мындан эмне айтмаксың?

– Замандаштар майданда. Алар байыркы Эдилден тартып, фашисттерди жексендеп киришти.

– Жалгыз серт жаш катындын жыргалына массың.

Акия шак-шак күлөт. Чаргын кепке токтолот. Ичине сыр каткан кишидей мукактанып алдыртан тымызын муңканат. Эми Акия да баягыдан жоош. Жаш келин алдындагы жээрде кашканы алчактатып Чаргынга тизе кагыштырып катар бастырды. Алар салынган боз тумшукту имерилип келатышат. Алателек кар жатканы болбосо, күңгөй кара. Ээк алдынан жайыт ачылып, каптаган калың койдун чети көрүндү. Ал «Б...» колхозунун койлору. Чаргындар көрөбүз деп келаткан малдын бир короосу ушул, алды жактан чети чыккан калың койлор. Чачырап, бир күңгөйдүн бетин ээлеген.

– Мына Акиш, биздин колхоздун койлорунун бир короосу, – деди Чаргын камчысын бүктөй кармап, калың койго көрсөтүп Акияга. – Кыш катуу болсо да мал этинен түшкөн жок. Токсон чыкса, болду. Жамыратыш койдор төлдөй баштайт... Кебетеси, эр азаматтардын калгандары дагы казатка жөнөйт окшойбуз. Ата Мекенди коргош керек. Өлгөндөрдүн ордун тирүүбүз басууга тийишпиз. – Чаргын бул сөздөрүн алда нече ойлонуп, чебердеп байкап айтты. – «Кулагы үйүр ала берсин. Угузганда катуу чочубасын» деген ойдо. – Заман ушундай, Акиш, – деди ал кебин улап. – Согуш улам күч алууда. Ат жалынан кан агып... Эчен-эчен сырттан жигиттер,

эл үчүн курман болууда. Балким эртең мен да жөнөрмүн...

– И, бар! – деди Акия. – Сен кеткендерден артык-сыңбы?

– Э, баса... Бул дүйнөң шумдук тура. Согушка биринчи кетүүчү киши элем, дале жүрөмүн...

– Коркосуң да!

– Болор... Ай, Акиш, аз күндө мени да узатасыңар го. Ошондо байкагыла. Кокус Чегиртке зөөкүр колхозго жакындабасын... Анетсе береги калың койго карышкыр тиет. Байка, Акиш! Ал түлкү аракеттенип да жүргөндүр... Эртең мени согушка узатсаңар, Акиш, өзүң бол башкарма. Жарайбы?

Куду ак зоодон куюлган шагылдай, күңгөйдө калың кой ыңырсыйт. Бүтүн бир бет агала болуп, көздү адаштырат. Терebel жылдыздай чачыраган малга толгон. Үстүртөн жылкылар кишинейт. Береги өзөндү толтуруп, өң кызыл кашка уйлар каптоодо. Ушинтип жайыт, жайытта жай баракат жайылган төрт түлүк, колхоз төрүн берекеге толтурган.

Чаргын менен Акия тизе кагыштыра бастырышып, береги боз дөбөнүн туу кырына чыгышты. Боз дөбө бир заманда «Кароол дөбө» атыккан. Анткени, Боз дөбөнүн жонуна киши чыкса, көз жеткен жер алакандагыдай дайын көрүнөт.

Эми да Боз дөбөнүн туу жонуна бастырып чыккан Акия башка дүйнөгө келгендей сергектенип, терebelге кызыга карады. – Маңдайда, ортодогу менменсиген терең көлдү туюктап залкардай кебелбей улуу тоо жатат. Булутка тие жаздап байыркы аркалары көз учунда чагылышат. Бале! Не деген сулуулук – бул дүйнө, ак баш тоо эң көркөм килемин жапкан белем! Ушул килемди тепсеп сырттын бөрүсүндөй эркинде чоңойгон уландар азыр кайда!

Жер, сууну көрүп турган Акия ушуларды ойлоду го? Дайым шайыр, дайым күлүп жүргөн жүзү сумсая түштү да, бөрсөйгөн мурдунун таноолору кызарып, телмире карады.

«Кайраттан, келин, кайраттан. Сенин ыйыңдын башталышы ушул болот» дегенсип, көл жактан жорткон сыдырым Акияны желпип өттү.

Тигине, тынч күндөрдө өң жаштар сейил куруучу көлгө кирген жашыл булуң, кумсарып – эп-ээн. Ал булуңду көргөндө Акияга өкүнүчтүү боло туштү.

Жаш келиндин өкүнүчүн байкап Чаргын:

– Жүрү эми, Акия, кетели! – деди.

17

Акиялар аттанып кетишери менен Акман башында агайын кишилер Элебестин короосуна чогулушту.

– Жүгүр, садагасы! Атам чакырып жатат де. Метрей чоң сакалга! –деп Салмоорбегин чуркатып Акман өз ортолоруна. Дмитрийди да чакыртты.

– Кайран Элебес дүйнөдөн өттү деген кагаз келди. Журтка зыянын тийгизген бала эмес эле. Шамбеттер болушуп, ушул колхозду өнүктүрүшкөн уулдарыбыздын бири болучу. Ал, эли үчүн кан кечти, эл үчүн өлдү. Өрт өчкөндөй болбосун. Береги келинчегине ата-бабанын ырааты менен угузуп коёлу! – дешип өң агайын кишилер кеңеш куруп, Акман колундагы менчик коюнан эттүүрөк деген боз боругун мууздатты.

Эски трайке чапанынын этегин бөлбүрөтө баскан Камка картаң:

– Ботом келиндер, тез-тез кыймылдагыла, Акиялар келип калышпасын. Бир-эки чака боорсок бышырып жибергиле! – Камка келиндерди башкарды. Андан божурай басып кемпирлерге келди:

– Жүргүлө, байбичелер, тигил Шамбеттикине келген киши болуп камынып олтуралык. Тыштан шек албасын Акия. А келин атынан түшүп өз үйүнө кирери менен биз айылчылаган болуп артынан кошо кирелик!

Эми тоодон келген Акияга деле шек берген киши жок. Жаш келин аттан түшүп жатса:

Акиянын жанына эки-үч келин менен Айганыш келди.

– Акиш, мал кандай экен? Койлор төлдөй баштаптырбы?

Келиндердин бири элпектенип Акияга кошомат кылгансыды:

– Акиштин атын алайынчы... Кокус биздин ичибизден Акиш аксакал болуп калгысы бардыр!

Тек сыр бербеске аракеттенип боорсок бет кызыл келин четтен чүйрүштөп койду: – Акишиңерге чоңдукту ким коюптур, кетирейтип...

А дегенде Акия эчтемени байкаган да жок. Келиндер анчейин асылкечтик кеп баштаган болуп шек бербөөдө.

– Камка апам бир топ кемпирлерди коштоп кыдырып, келиндеринен чай ичкени чыгыптыр, – деп койду Айганыш, үйгө киргенден кийин Акияга, – сага келишсе сен жоксуң... Биздикинде олтурушат...

Эч эчтеме капарында жок Акия тырсылдай баштады:

– И мен жок болсом, сен үйдөсүң. Самоор коюп боорсок төгүп отурбайсыңбы? Экөөбүздү теңтуш дейт. Кошуна дейт.

– Ачууланбай коё тур, Акиш. Сенин ушунетериңди билип, самооруңду кайнатып, боорсогунду бышырып турганбыз...

Айганыш кебин бүтө электе эле, эшик ачылып бир топ кемпирлерди баштап алып божурай басып үйгө Камка картаң кирди.

Келиндер улуу кишилерге жол бошото беришти. Акия төргө көлдөлөң жайды. Камка картаң көптү көргөң байыркы көздөрүн жылтыратып Акияга карап калып:

– Атайы үйүңө келсек кайда жүрөсүң, келин балам? – деди. Картаңдын бул кеби тек биздин топ-топ келип калганыбыздан жаш келин шек урбасын, чочуп кетпесин деген этиети. Өлүк угузарда ушунеткен кары наркы.

Дале эчтемеден шек албаган Акия кичипейил:

– Келиңиздер, энекелер. Келиңиздер. Мал жайытын көрдүк.

Ал аңгыча болбой: балта сураган болуп, элгек сурап кирген болуп үй ичине катын-калач толо берди. «Байби-

челердин чачпагын көтөрүп жүрөбүз» деген болуп эки-үч эркек кошо киришти. Эркектердин келгендеринен улам Акия бирдемени шексингенсип, жүрөгү болк этип делдее калган эле.

Айганыш менен жанакы атын алган боорсок бет кызыл келин жарыша сүйлөп Акиянын көңүлүн бөлүүдө:

- Үйүңө коноктор келсе, Акия, олтурасыңбы?
- Камылгаң кана?

Бир жактан өздөрү илбериңки болушуп, бири кайнаган самоорду көтөрүп кирип, бири тасторкон жайып боорсок төктү.

Камка картаң бир топ нускоолуу кеп баштап, макалдатып журттун көңүлүн бурууда. Үйгө кирген эркектер өздөрүнөн шек бербес үчүн, кепти башкага буруп: күндүн жылып келатканын, коштун жакында чыгарын айтып жатышса, бири жөнү жок жерден эле жоонун чегине баштаганын кобурады.

Камка картаң тигил согушту кеп сала баштаган эркекке, «чеберде, орой айтып салба», деген кишиче одурая карап:

– Ой сен, жоонду жоболо капсын. Токтот! – деди тигинин жаагын басып кебин улап картаң; немис какшаалды кара бассын?! Ай-аалам пенделерин маймылта теңеп, эсирип, тынч жаткан элге тийишти эле. Эми анын иши оң болмок беле?! Эр азаматтардын аккан кандары, ата, эненин айыпсыз тамган көз жаштары да узатпас какмаарларды. Каргыш соксун?! Ата, эненин жылдызын түшүргөнү үчүн, жыпар жыттуу төшөктүн жылуусун өчүрүп, бойго жеткен кыз балдарды, чачпак салынган келиндерди сумсайтканы үчүн узабас ал, жоо?!

Азыр согуштун заманы... Боору бүтүн, башы эсен ай-аалам пенделеринде аз. Шакардын түтүнүндөй көмкөрүлүп, дүйнөгө кайгы чөккөн кез, ушул.

Үй ичинде олтурган улуу, кичүү бул арада козголуп койгон жок. Камка картаң карылык наркын сактап, меселдетип, мааниге терең нускорлу кептерин жөнөткөн

сайын, нөшөрлөп төгүүчүдөй калың бүркөлгөн күн сыяктуу үй ичи тунжурай түштү.

Тунжураган, бүркөлгөн энелердин кабактарынан улам, бирдемеден шек санап, жүрөгү кабынан болк эте түшкөн Акия: ар кимдин ооздоруна бир карады:

– Кагылайың энелер, эмне шумдугуңар бар?

Ошол замат оңдонуп олтурган киши болушуп, эки аял Акияга эки жагынан жакындап, кокус бетин алдырбай шап-шап Акиянын колдорун кармап калышка эптене олтурушту.

Айткан кептерин лакап-макал менен меселдетип, – бул дүйнөдөн кайгысыз пенде аз өткөнүн акылдуу сөздөр менен тамсилдеп айтып келип Камка картаң:

– Корккон менен жүрөк айрылбайт, сүйүнгөн менен маңдай жарылбайт! – деди беттерин былкылдатып, Акияга, тике карап угузуп: – Балам Акия, сен эстүү келинсиң. Энеси, эр жигитти эли үчүн төрөйт. Эр жигит эл үчүн өлөт. Кудайдын буйругуна көн. Акия балам! Сенин теңиң – жүрөгүңдү мээрим менен жылыткан Элебесиң, Сталин атындагы калааны жоо колунан бошотуп аларында – шейит өтүптүр!

Жаш келин үнүн ачуу чыгарды:

– Кагылайын журт! Мен силерден ушундай суук кабар укмак белем? – Анан өксүп-өксүп көз жашын төктү.

Бир аздан кийин сырттан: – «Бир боорум!» деп өкүрүк чыкты. Сакалынан жаш куюлтуп, эркектерди баштап үйгө Акман кирди.

Бул ый – журт үчүн курман болгон уулдун атын сыйлаган шаңдуу ый. Салт ыйы!

Көз жаш менен жоого айткан улуу журттун ачуу каргышы!

– Акия балам! – деди колуна кармаган жоолугу менен жашын сүртүшүп олтуруп, төрдө аялдардын ортосунда ачуу ыйлаган Акияга көңүл айтып Акман:

– Акыл токтот, балам! Элебес жоо бетинде журт коргоп жүрүп өлдү. Ак өлүм! Шейит өлүм аныкы! Мындай өлүмгө ыйлабасак да болот! Кой, сабыр кыл, сабыр кыл, кагылайын балам!

Акмандын сөздөрү кайрат менен чыкты. Үйдө олтурган нускоолу кишилер да Акмандын сөзүн улап туш туштан унчугушту:

– Ыйды токтоткула!

– Көз жаш менен жоого кеткен кекти ала албайбыз!

– Кайрат керек. Кайраттангыла!

– Кой кызым, ыйлаба! – деди баятан кайышып кейип олтурган Дмитрий чоң сакал да көңүл айткан кыргыздарга кошулуп. – Кайраттан! Элебестин эли калды, Биз барбыз! Көз жаш менен эмес, чеке тери, билек күчү менен кек алабыз душмандан!

– Туура сөз! Ыйлап олтуручу заман эмес!..

– Койгун, Акия балам! Акыл токтот! Элебес сенин замаңдаш теңиң болсо, бизге ини болучу. Журтка бала болучу! Журт кайышып олтурат. Сабыр кыл, кагылайын!

Ушунетип журт Акиянын кайгысын бөлүштү.

Көңүл айтып, жесир келинге суу ууртатып, күйүтүн басаңдатып, Акман эркектерди баштап Шамбеттикине чыгышты.

Ортодо онунчу лампа алоолоңо созулуп жарык себүүдө. Үй ичи толгон эркектер бир капшыттан экинчи капшытка карай тизе кагышып тизилише олтурушат.

– Аңгеме согуш жөнүндө, эрдик жөнүндө.

– Бале! – деди Акман, Москванын алдында жоонун жүздөгөн танкасына туруштук беришкен жыйырма сегиз баатырдын бири Дүйшөнкулду мактап. – Окту оттой чагып мойсоп келаткан болот танкеге, жалтанбай төшүн тиреген экен го! Бале! Уул туулса – Дүйшөнкулдай болсуң! Октон, оттоң жалтанбас шер туулсун! Тирүүсүндө – журтка таалай. Өлүмү өчпөс даңаза! Бале азамат!

Бурч жакта олтурган чокчо сакал балкачы:

– Өтөрүн өтүптүр дүйнөдөн, – деди көкүрөгүн илгери жүткүнтүп термелип коюп. – Элебес раматылыктын да эрдиги болгой эле?

Дмитрий бакжайып койду:

– Эрдик менен өлдү деп кагазда жазылган тура. Аны түшүнүш керек. Оңой кеп бекен!

– Э-эй балам,– деди Акман, тигил чокчо сакал балкачынын кебинен улам. – Эрдик дегенди кеңири түшүнсө болот. Илгеркилер эрдик деп жоо сайганды, жолборс чапканды айтышчу. Ал заман бир башка... Мына шумдукту, биздин замандын кишилери табышты! Өңгөсүн коюп, мына бул олтурган чоң сакал Метрей мен көргөн түш болсо, жетимиштен ашты. Карагылачы, тулку бою кара таш! Жыйырма бештеги жигиттин балкасын көтөрүп темир соксо, кызыл ширенди орто белдин желиндей бүркүлөт. Кырк атты бир күндө такалады. Эмне, бул эрдик эмес бекен!

– Аке, – деди тигил чокчо сакал балкачы, күйгүлтүктүү сүйлөп. – Сиз согуштан мурда оозуңуз менен элүү бешке түшүп жүрөт элеңиз. Согуш башталгандан бери сакалыңыздын агы көбөйө түштү. «Бу жетимиштеги мен да кырк атты жеке багамын, силер эмне...» деп бизди жемелейсиз. Бул сиз, ушу бүгүн эчедесиз, теги?

Чокчо сакалдын бул сөзүнөн улам ар ким-ар ким туш туштан:

– Баса, баса, Аке? Теги Сиздин чын жашыңыз канчада? – дешти.

– Эмне, силер мени билбейсиңерби? – деди Акман күлө сүйлөп. – Чын жашым ошол жетимиштин жанында. Карыгым келген эмес, кыркка түшүүгө оозум барбай, элүү бештен өтпөй жүргөмүн. Анда элүү бештен өтсөң болду: «карыдың, аке, дөңдө олтур, эми» дешип Шамбеттер тизмеден чыгарып коючу. А мен көптүн катарынан бөлүнүп дөңгө кетким келичү эмес. Эми согуш жылында жетимиш эмес, жүзгө чык; аскер фондусуна коюлган аттарды баксаң, адам бул – атак эмеспи! Ой сен, мунун эмнесине чокчоюп менин жашымды текшересиң, ыя!

Үйдөгүлөр Акмандын кебине дуу күлүштү.

Тигил, чокчо сакал балкачы өзү да күлүп коюп:

– Э, чоң кнйгеде жашыңыз элүү бештен төмөн тиркелсе, аке Сиздин бир, аскерге чакырылганыңызды көрсөм экен,– деди.

– Чакырса мына, Акман даяр. Бара берет! – Акман маашырканып, борс-борс күлдү. – Чын жашым жетимиште болсо, аны азайтып аскерге барсам меники эрдик эмеспи кайра.

Акмандын бул айтканы тек тамашага чалган кеби эмес, – чын пикири. Береги мезгилсиз кеткен кырчындай жигиттердин ордуна биз кетсек эмне деп түшүнгөн карылардын бири Акман. Бир Акман эмес, ушул үйдө олтургандардын көбү нарк сактаган кишилер. Каруубуз казык, башыбыз токмок болсо да турдук, чыдадык деген кишилер.

Булар – нарк менен жоокерлик салтты, илгерки өткөн алптарды, Айкөл Манасты сүйлөп олтурушат. Кимдир бирөө жоого шумкардай тийген баатыр Гастеллону даңазалады. Баса, байыркы замандан эр уулу ушундай атак калтырчу. Мына түн бир убак. Кайтууга кам урган кишилер козголо баштаган кезде:

– Акелер! – деди Чаргын элпек тура калып, козголгон кишилер Чаргынга карашып бир саамга тынчый калышты. Баятан күрөгүн мыкчыган терең кайгы ачуу ызаны кайрат менен жеңген Чаргын эми сабырдуу, салмак менен кебин баштады:

– Тамчы бир тамса, кургап калат. Көп тамса, деңиз жыят. Бирге – эл бел. «Төр бели ат ашырат, журт ынтымагы таалай ачат» дейт туура акелер. Өлөр Элебес өлүптүр. Ал үчүн ыйлап олтуручу учур эмес. Ынтымагыбызды күчөтөлүк. Күчүбүздү үрөйлүк. Кегибизди кетирбей, бетбак жоодон өч алалык! Өкмөттүн керегин берелик!

Жөн убактарда жолдошторуна күлкү болучу Чаргындын оозунан ушундай сөздөр чыкты. Согуш жеке эле өлүм келтирбей, кайра адамды өстүрөт тура.

– Иним туура айтасың! – деди Акман Чаргындын кебин кубаттап коюп, Дмитрийге карап. – Баса, кандай дейсиң, Метрей сен? Уулубуз өлдү деп үшкүрүп олтуруп, алуучу учур эмес экен азыр. Өлгөндүн кунун кууп, кеткендин кегин албасак душман бизге күлө турган. Элибиз

сумсайып ата-бабаларыбыздын аты тепселип, даңкыбыз өчө турган.

– Жок! Ата-бабаларыбыздын даңкын өчүрбөйбүз, Акман! – деди Дмитрий заңк этип. Жайкалган узун сакалынын учтары дирилдеп, үнү жаңырык менен чыкты. – Партия бизден эмнени талап кылат – баарын аткарабыз! Ынтымактуу алакандар Ала-Тоону да көтөрөт. Ал эми Акман сен менен биз ынтымактуу иштеп турганда, биздин балдар ынтымактуу күрөшүп жатышканда душман күлө албайт. Ал күмүрөй болот, жер жазданат!

– Баса, Метрей чоң сакалым туура айтат! – деди баягы чокчо сакал балкачы чөгөлөй калып. – Элди сором деген ажаанды жер соргон. Эми жанакы Гитлер эл сором деп келдиби. Аны да жер сорот. Деле падыша элди карай араанын ачпасын. Артыкча бизге карап араанын ачпасын. Сом балкамды тамагына туура кармаймаймын! Билип койсуң, ар кими!

Чокчо сакал балкачынын кебине ар ким күлдү. Бул тек кези келгенде айтыла кеткен кеп эмес, балкачынын ар дайым оюн бөлгөн – сезимин ойготкон кеп. Бул ушул үйдө олтурган кишилердин көбүнүн оюндагы кеп. Айтор ар бир адамдын колунда өз куралы бар. Эңкейген кары да, эмгектеген жаштар да күрөштө. Ар бир кишинин ишеними зор. – Теги ченеп ээликсечи жоо?! Бизди кантип жеңет. Кантип кордойт, ыя! – дешет.

Ар кимдин сезимин ушул ой козгодубу? Үйдөгүлөрдү кыймыл аралап, күңкүлдөр угулду. Кимдир бирөө колун жогоруга көтөрө берди эле: узун жеңдин көлөкөсү замбиректин зор түтүгүндөй тигил бурчтан бул бурчка сунала түштү.

– Иним! – деди ошол, колун илгериге сунган киши Чаргынга, – согуштагы балдар үчүн, карууну казык, башты токмок кылууга, мына биз туруп бергенбиз. Кебинди айта бер, кагылайын.

– Ырас, акелер, – деди Чаргын, тигил кишиге ыраазы болуп. – Эмгекке, каруу коштунар, иште демилге бердиңер. Аны өзүңүздөр да айтып олтурасыздар. Ал эми эсиңиздер-

ге, сала турган бир иш: ошол жоокер балдарыңыздар, күчтүү куралданса, ошондо тезирээк жоону мойсоор эле. Ошондуктан ушул учурда, биздин кең өлкөнүн чоң үй бүлөсү бирин-бири ыйык ынтымакка чакырышты. – Чаргын жан чөнтөгүнөн кезит алып жая кармады. – Мына өзбек элинин алдыңкы пахтачыларынын кээси: жүз миң сомдон, акча чыгарып «Өкмөт, ушул менин акчама курулган зор танканы, баатыр өзбек танкистке бергизүүңүздү сурайбыз» деп жогор жакка каттар жазса; ал пахтачылардан Тяньшандын малчылары калышпады. Айтор биздин кишилердин бул демилгеси да көпчүлүктүн оюнан чыкты. Көпчүлүк кошулду! – Чаргын өзүн токтоо тутуп, чечен сүйлөөгө тырышып: – «Алыбек алына жараша» колунан келген адам мейли миң десин. Колу тайкы – мейли – жүз берсин, эрки! Чоң үй-бүлөнүн бул ынтымагына биздин колхозчулар да кошулууга тийиш! Бул жөнүндө атайын көпчүлүккө да угузабыз. Азыр тек рети келгенде, айтылган кеп. Кабырганыздарга кеңешиңиздер. Түшүнбөгөн чыкса, ээрчитипиздер. Улуу ынтымакка кошулалы!

18

Куду, канаттуу жарчы жүргөндөй: «Элдердин улуу ынтымагына кошулгула!» деген бийик чакырык кыштак үстүндө кереметтенди. Айылдын картаңы Камкага да, быйыл мектеп босогосун жаңы аттаган Салмоорбекке да чакырык угулду.

– Ботомдор! Бул да жөнү бар кеп! – Камка, түйдөк түйүшүп олтурган кыздарга кеп салды. – Силер эскиликти көрбөй калбадыңарбы. Кимдин колунда алдаяр камчы болсо, ошол эле тебетейди түшүрө чабычу. Найзанын учтуусу, кылычтын миздүүсү жоого сес! – Картаңдын кеби сезиминин тереңинен чыкты. Байыркы самайы дрилдеп турду. – Жанагы, жоону тепсете турган эмнеси эле? Банке беле, танке беле? Атын да унутуп кала беремин. Ошондук тыйын колуман келбес. А чындасам бир жоокердин аты, тонунун милдети мойнумда.

– Э, апа, апа, – деди бир кыз. – Өзүңүз картаңсыз. Асерге кеткен уулуңуз деги жок. Деги кимдин тилегин тилейсиз.

– Кой акмак андай дебе – деди Камка кызга. – «Жаман болсо баласы, дебөдөй болгон атасын төө үстүнөн ит кабат». Бала жакшы болсо, журт камын ойлосо – андай бала жеке эле ата, энесине эмес, ал менин да балам! Элдин да баласы ал! Андай балдарды ким балам дебейт. Өз жатынымды жарып чыккан Турумбегим өлсө да, тигил жоо бетинде жүргөн Шамбетим бар. Тиги Каныштын уулу Касейин бар. Чаргын бар, каракунастай тартайган байкушум. Тигил Айымжандын кызы Зарыл бар. Украинага кеткен Мыскалым бар. Силер барсыңар, акмактар. Толуп жатат менин балдарым. Тирүүмдө сыйлашат мени, алар. Өлсөм, энекелеп өкүрүшөт. Анан кантип ошенткен балдарымдын тилегин тилебейин мен! Кантип силерди сүйбөйүн. Өзүңөр келип минтип түйдөк түйүшүп олтура сыңар. Ооба, чыйрак түйгүлө, садагалар! Тама, тама көл курулат; өсө, өсө эл жыйылат...

...Гүлнар тентек Салмоорбек баш болгон жоон топ балдарды ээрчитип, кыштакты кыдырып жүрдү. Тентек кыздын колтугунда бүктөп, бүктөп кысып алган жоон топ газети бар. «А» менен «Б»ны быйыл таанып, «Алиппээ» китебин колтуктарына кыскан өңдөй мадра баш балдардын көзүнө Гүлнар көптү билген кадыресе киши.

– Балдар, каргага таш ыргытпагыла! Кыйкырбай жүргүлө! Антсеңер мен силерди ээрчитпей коёмун! – деп балдарды тартипке чакырат. Ичинен өзүнө өзү ыраазы: «Мына, кеп укпаган тентектер тилиңди алат. Чоңойгон экенсиң го, Гүлнар!» дегендей корстон болуп, ансайын балдардын ортосунда билерменсинет, улуусунат.

Салмоорбек да улам, улам сурайт:

– Эжеке, танкенин чоңу чытызы трактордой: болобу, же андан да чоң болобу?

– Үч тракторду бириктирсе, бир танкедей араң болот.

– Ай-эй-й, эжеке! – деди бүчүлөгөн тон кийген топчу мурун Сатай тосурайып энтиге сүйлөп:

– Үч трактордон чоң болсо анда, – танке айдаган байкенин башы айланбайбы, эжеке?

Гүлнар тигил тосурайган Сатайдын суроосунан улам бир аз оңтойсуздана түштү да:

– Башы айланбайт, садага, – деди жеткире түшүндүрүүгө тырышып балага. – Танке айдаган байке, танкенин ичинде олтурат. А танкенин ичи кадимкидей эле үйдөй. Бет алдында кичинекей, кичинекей оюгу болот. Танке айдаган байке ошол кичинекей терезесинен карап олтуруп, жоону тепсетет.

Гүлнардын мындай деп түшүндүргөнү балдарга жомок сыяктуу угулду.

Топчу мурун Сатай каргага таш ыргытканды коюп, тосурайып бирдемени ойлогонсуп мостоюп басты. Дүйнөгө балалык көз караш менен анын балача түшүнүгү оюн бөлдүбү? «Эмне үчүн танке кичинекей эмес. Кичинекей болсо, биздин колхоздун устаканасында Дмитрий уста деле жасай алар эле аны. Ал эмес Дмитрий уста араба деле жасайт, сокону деле оңдойт, аттарды такалайт... Танке кичинекей болсо, усталардын бардыгы аны жасай алышар эле. Эң көп болор эле танкелер. Анан, биздин колхоздор: согушка аттарын да, танкелерин да жиберер эле. Согуш бат эле бүтөр эле. Эмне үчүн танке кичинекей эмес?»

Балким ушул ою айттырдыбы, же балалык кыялы сураттыбы? Билбеймин. Тосурайган топчу мурун Сатай мурдун тартып койду да, суроосун жаңыртты:

– Ай эжеке! Чоң танкелерди кайда жасайт, ыя?

– Зооттон иштеп чыгарат, садага.

– А зооттон башка жерде жасаса болбойбу?

– Башка жердин күчү келбейт. Зоотто станоктор бар, адис жумушчулар болот. Эриткичтер бар...

Гүлнар балдарга түшүндүргөнү ушул болду. Анткени ал өзү да элеттин кызы. Заводдо болгон эмес, станокту көрбөгөн. Тек китеп бетинен, газеталардан окуп, ой жорутат. Завод, мейли, айыл чарбачылыгын жабдууда, мейли Кызыл Армияны куралдандырууда көп-көп

шаймандар, курал-жарактар чыгарып турган чоң өндүрүш жайы деп түшүнөт. Ал эми тигил балдар, алардын ичинен, артыкча тосурайган Сатай Гүлнардын заводунан Дмитрий чоң атасы узанып турган устакананы шумдуктуу көрүчү. Анткени, бул тек, эпейтип, катынына көрүк бастырып коюп, чык-чык балка урумуш болгон жеке уста эмес, бүтүн бир курулушту ээлеген зор дөшүлөр оор-оор барскандар, чоң-чоң көрүктөр. Баскан сайын кереметтенип, куду жомоктогу ажыдаардай үшкүрүнүп жалын үйлөйт. Сокопун бүтүн калагын да чогуна батыра койсо, бир заматта кыпкызыл кылып жиберет. Дмитрий уста, куду айбан чегирткенин арткы эки бутундай кайчылашкан узун кычкачы менен, кызарган сом темирди тиштетип, чоң дөшүгө төшөй берет. Чокчо сакал балкачы талтайыңкы туруп алып оор барсканды жогору көтөрүп урган сайын, «шыр-шыр!» этип туш-тушка ширенди бүркүлөт. О, керемет! Бир нече киши иштеген, бир капшытына арабанын дөңгөлөктөрү тизилген, экинчи капшытына оңдоло турган соколор турган, толгон-толгон темирлер дөбөлөнгөн чоң устакана. Колхоздун устаканасы!

«Эмне үчүн танке заводдо эле жасалат? Эмне үчүн аны биздин колхоздун устаканасында Дмитрий чоң сакал жасай албайт? Эмне, же биздин усталар адис эмеспи? А адис болбосо кантип арабага дөңгөлөк жасай алат. Кантип эскирген соколорду жаңыртып чыгарат. Ооба, Гүлнар эжекем өзү да түк билбейт. Акчаны көп чогултуп берсе, биздин усталар деле танке жасай алат! Андан көрө көп көп акча бер деп атама айтам!»

Ушул кыялы менен устаканага кандай келип киргенин сезбей калган тосурайган Сатай, «шыр-шыр!» бүркүлгөн кызыл ширендиден сестенип, шу эткизип мурдун бир тартып, бүчүлүгүн кармалап босогого жөлөндү. Салмоорбек баатырсынып, ичке карай баса берген Гүлнар эжекесинен калышпады.

– Ишиңер илгери болсун, Дмитрий ата! – деди Гүлнар. Балбан колдор узанып, эмгек казаны кызуу кайнаган

устананага киргенине жарпы жазылып, тентек кыз ба-
жырай түштү.

Усталар соконун тишин чыңап жатышкан.

Чоң кычкачына бек тиштетип алган кыпкызыл тиш-
ти дөшүнүн бетине лып-лып оодарып жатып Дмитрий
чоң сакалын экчеп койду:

– Айтканың келсин, кызым! Жаз жарыш дешет ко,
абышкалар. Жаз келатат. Мына соколорду оңдоп жата-
быз!

Гүлнар үнсүз күлүмсүрөй карады. Кыздын азыркы
күлүмсүрөшү, тек улуу кишиге көрсөткөн ийкеми. Өзүн
сылык туткан ыйбасы.

Гүлнардын ыйба кылып токтой калганын сезип, Дмит-
рий сакалын экчеп койду:

– Өзүңөргө жол болсун, кызым? А тентектер, эмне...
окууңар жок беле?

Дмитрий чыңалган кадакты тепшидеги сууга матыр-
ды. Шырр этип тумандана түшкөн көк буунун арасынан
уста унчукту:

– А-а, тентектер... Музоонун мурдун качан тешеси-
ңер, а?

Устанын кебине машыр болуп Салмоорбек да күлдү,
береги топчу мурун Сатай да күлдү.

Көк буу тарай берди. Көздөн кайым боло калып кай-
ра көрүнгөн кереметтей чоң сакал уста балдардын маң-
дайына тура калды:

– А шиш жасатып алганы келдиңерби?

– Жок, шиш эмес...-деди босогодо турган Сатай шаш-
калактап. –Танке...

– Ого-го-о! Сатай мырза, – деди уста башын чайкап, –
Танке жасаш менин колуман келбейт.

– Жок, ата... – деди Салмоорбек Сатайдын кебин түзөп.
– Танке эмес, акча... Уста каткыра күлдү.

– А-а, акча! Аны да жасай албайм го. Впрочем, калп
айтам, колуман келет! Балканы соккон сайын элүү ты-
йын күмүш ыргып турат. А сага көп керек беле?

– Элүү миң сом...

– Ого-го! Бир тыйын да кем эмес!

– Жок, мага эмес... тыякка... Маскөөгө, – деди оюн толук айта албай бала, Гүлнарга көрсөтүп, – эжекемде кезит бар... Тиги-ил, тигил, эмне эле.

Чокчо сакал балкачы оор барскандын сабын таянып тура калып, Салмоорбекти эркелетти:

– Ай Акман акемдин баласы, сен эмитен акча жыйнагыч болупсуң. Чоңойгонуңда зөөкүр болосуң го, ыя?

– Жок, байке.

Бала уялгандай көзүн бажырайтып, башын оң ийнине карай кыйшайтып тымызын жылмайды.

– Эмгек күнүңүздү да жазганы келдим, Дмитрий ата, – деди Гүлнар сылаң этип. – Анан Шамбет байкемдин үйүндө өзүңүз айткан турбайсызбы. Биздин комсомолдор чогулуш өткөрүштү, элге кезит окуп беришти бизге тапшырышты. Мына, бүгүн кезитте буларды жазат:

Куйбышев областынан бир колхоздун устасы өз кирешесинен элүү миң сом берип: «Ушул акчама курулган танкени танкист уулум Сергей Дмитриевич Карповго жибериниз» деп жетекчилерден сураган. Ал устанын баласы танкист окшойт. Мына «Сергей Дмитриевич» аты да уйкаш экен Сизге. Буга эмне дейсиз, Дмитрий ата?

– Да-а, аттары уйкаш! – деди алп колдору менен калкандай муруттарын жанып-жанып алып Дмитрий. – Аты уйкаштыкка эч таң калууга болбойт. Росий дарияларынан суу ичкен Дмитрий да көп, Сергей да көп. Ага таң калууга болбойт, кызым. Таң кала турган иш башка-а. Вот маселен, 14-жылы кышында сенин атаң менен, мен жогорку Аксуунун чатында тегирмен талашып урушкан элек. О-о, анда катуу уруш болгон, кызым. Ошону ойго түшүрсөм мен бүгүн да уялам... А жылы, кыш катуу болгон. Тим эле түкүрүк муз болуп кетет. Тегирменге келген кишилер, ар ким өзүм мурун кетсем дейт. Сенин атаң раматылык бышылдатып кызыл өгүз менен барган. А меники трашменке араба. Ал айтат: «Ой, Метрей мен мурун салдырамын, өгүзүм токтобой жатат» дейт, а мен айтамын: «А сеники өгүз мага керек жок... Айда-а, за тебя

мерзнуть богом не приказано!» деп мен талашам. Ал айтат: «Бог-могунду билбейм, жүн баш. Мен салдырам!» дейт, а мен айтам: «Языком то не шипко мели. Бога моего не трогай. А то я тебя помелю, дикарь?!» деп муштумду түйдүм. А сенин атаң да кайраттуу кыргыз болучу. Менин муштумумдан чочуган жок, ал: – Тигини?! Маа муштумун көрсөтөт, ой?! Сен кимди урганы жүрөсүң, ыя? – деп эле, кайран киши, алдаяр камчысы менен мени салды, салды... А мен аны муштум менен. Орустар мага кыйкырат; «Сплюсни, морду дикаря!» А кыргыздар ага кыйкырат: «Чокуга сал, жүн башты. Чокусун айра чап!»

Эски жоруктарды эстеп, азыр да ызаланып Дмитрий башын чайкагылады:

– Ай, ай, ай... Ошондогуну эске түшүрсөм азыр да уялам. Ушундай болучу, балдар. Ошондо эле Дмитрий, Сергей, Акман, Мергенбай, Келгенбай деген уйкаш аттар көп болучу. Бирок акмакчылыктар да көп болучу анда. А андан бери көп жылдар өтүбү? Жок! А только заман жаңы башталды. Кишилер суу талашпайт. Тегирменде мушташпайт. Бир максатка баратышат! Миң булактар куралып чоң дарыя болгондой, башта миң тарапка карашкан кипшлер, азыр бир тоонун чокусуна карайт! Ушул тоого бир чыгабыз дешет. Вот, мына ушул ынтымакка таң каласың. Куйбышевдик уста Сергейине танка жиберткени мени таң калтырбайт. А ошону угуп, а мен эмне Сергейиме андай танка жибере албайт белем? А, мен жаман ата белем деп намыстанып кеттим, азыр. Менин ушул сезимимди ойготкон, менин санамды да улуу дарыяга кошо куйдурган күчкө таң калам! Биздин жердин дарыялары миң булактардан курулган, менен, биздин жерде жашаган кишилер бөлөк-бөлөк эле. Токойдо бирден адашкандай тирексиз элдер бар эле. Эми аларга кара! Темир сел болду! Болотко оронгон желмогузга төш тирешти!

Мына ушул күчкө таң каламын!

Айтор Салмоорбек да, береги бүчүлөнгөн тон кийген тосурайган Сатай да устанын жайкалган узун сакалынан көз айрышпайт. Аларга устанын айткандары жомок

катарында угулду. «Түкүрүк тоңгон суук... Тегирмен талашкан уруш...» А тегирменди талашпаса да күн, түн күркүрөп чуркап турат ко? Анын кыжаалаттыгы канча? Устанын сакалы дирилдейт: «Тирексиз элдер бар эле... Темир сел болду!» дейт. «Тирексиз» эмне? «Темир сели» кандай? Темир да жаачу беле?

Балдар чоң сакал карт устанын кебин ушундай талдашты. Тигил тосурайган Сатай, артыкча устанын сакалына таң калды. «Эмне үчүн андай дирилдеп турат?» Ага баланын акылы жете берген жок.

Уста калкандай мурутун жанып койду да, кебин тыянактады:

– Ракмат, балдар. Мен да бир өстөнгө суумду бурган кишимин. Намыс – акчадан кымбат, эркиндик өзү келбейт. Мен да кемпириме кеңешип койгом. Элүү дебейин, андан беркиси колдон келет. Жашынан картөшкө айдаган. Балканы соккон чоң сакал Метрей айтса, анын сөзү арзан эмес... – Жанындагы балкачыга карады. – Кана, сен эми не демексиң?

Балкачы тфу деген болуп колдорун ушалады:

– Бутум аксак болсо да, колумдун күчү толо. Табабыз!

Гүлнар тентек өзү айткандай эки коёнду бир атты: усталарга газета да окутту, алардын эмгек күндөрүн жазып, беш күндүк табелин тактап, устаканадан чыкты.

Күн кечтей бергенде кара сууктун илеби балдарды бир аз ичиркентти. Анткен менен асман көгүлтүр тартып, тоо-тоонун башындагы булуттар суюлган, ак канатын алыстан сермеп кары кыш сапарын баштаган: дүйнө сергек тартып, жаздын кабары бар. Балким ушул тунук аба таасир эттиби, же көңүлүн өргө төгөргөн тымызын ою барбы? Бул араада Гүлнар тентек, ыргыштап чабытына теминген кыргыектей кымпыңдап:

– Көрдүңөрбү, балдар! – деди жанындагы балдарга. – Мына, жаз жарыш келатат. Аттар семиз, соко, шаймандар даяр туруш керек ага. Тепкенде темир үзгөн байкелериңер, тигинтип жоо менен салгылашта... А колхоздо,

бардык адам эмгекте. Көрдүнөрбү, Дмитрий абышка беш нормодон аткарат. Акман аке жалгыз өзү элүү ат багат... Ай, ушул уруш чыга калбаса, мен да эмдигиче медицина институтуна кетип калат элем. Ал эми минтип бүтүн өндүрүштү кыдырып табель тактап жүрөмүн. – Тештегерек капкара көздөрүн ойноктотуп жанындагы балдарга бирден карап Гүлнар: – быйыл буурсунду силер кармайсыңар го, садагалар, э? Анан ким кармайт. Киши күчү жетишпейт... Ошенткиле! А эмгек күнүңөрдү мен ашырып-ашырып жазамын...

Мурдун бир тартып Гүлнарга бурула карап Салмоорбек чыны менен сурады:

– А кантип ашырып жазасың, эжеке?

– Кантип... оңой эле... сен бир норма аткарсаң, бир жарым күн!

– О, анда уят болот да.

– Эмне сенин бир эле норма аткарганың уят болобу? Гүлнардын жообуна кубанышып, балдар кытылдап күлүп жиберипти.

Гүлнар өзү да күлүмсүрөөдө. Бирок жаш кыздын бул күлүмсүрөшү тек көңүлдүүлүк эмес, терең мааниде жүзүндө ойдун, түйшүктүн көлөкөсү бар. «Ушундай балдар буурусун кармоочу беле? Акмандай акелер ат багуучу беле? О, согуш отун жаадырган Гитлер, оңбо, сен!» дегендей, суз боло түштү кыз.

– Эжеке! – деди ушул кезде Салмоорбек, – эмне үчүн Дмитрий устанын сакалы дирилдеп турат, ыя?

– Ал абышканын кайраты, садага. Дмитрий аке бир күндө бештен норма аткарат!

Салмоорбек Гүлнардын берген жообуна толук түшүнгөн кишидей, каадалуу басты.

19

Чегиртке дале болсо митаамдыгын койгон жок. Сыртынан боз койдон момун тартып, көргөн жерден «Б...» лыктардын кимисине болсо да үзүлө түшүп, «Терек-

Мазар»дын пивосуна чакырганы менен максаты жат. Биринчиден, сыйкор, жөн билген, элдин камын ойлогон киши болуп таанылгысы келсе, экинчиден, «Б...» колхозунун кишилеринин сырын тартып, колхоздогу жаңылыктар менен таанышып, кээде ыгын келтире калып: «Э-э... туугандарым, силер түшүнбөй жүрөсүңөр. Аманчылык болсо, жанагы Чаргын акмагыңардын азабын далай тартаарсыңар. Ал митайым, тартайып алып ак көңүлсүгөнү менен, силердин эмгек акыңарды сууга салат эмеспи» деп ал, Чаргындын үстүнөн жамандоосун да тымызын таратат. Деген менен «мактоо жеткирет, чагым өлтүрөт» дегендей, Чегирткенин жамандоосу Чаргын жөнүндө айрым кишилерди тетири пикирде калтырып, аларды – кээде ойлонтуп да коёт. Өз алдынча күңкүлдөгөн Чегиртке шуудуратып, эки алаканын ушалай берип, арамза аракетин арттырып жүргөн кезинде, Элебести угузган күнкү Чаргындын кебин кулагы чалды.

«Да-а! Это, демек, айгыр каздын буртасындай экен кеп! – деди Чегирткенин ою.– Мындай бурса – мындай... тигиндей бурса – тигиндей... Кош муун, кошалкы жалгоо... Значить, коюндагы котур таш – кокуйлатып башын жанч! Бале-е, бале-е! Эмгекчил колхозчулардын көпчүлүк чогулушун, чоң салтанат митингесин өткөрүүнүн ордуна, эски салтты көксөп феодализмдин жөрөлгөсүн жактап, өң «байкуш» абышкалардын мээсин айланткан. Коркуткан! Үркүткөн... Танканы шылтоо кылып, өз тамагына алардан миндеген сом акча жыйнамак болгон... Жок! Жыйнаган! Обязательно, феодализмдин калдык жөрөлгөсүн башбактырыш керек! Значить, бул арык өгүздүн чыккыйын ойгон ак балтадай кеп! Ушул чечимине экинчи арызын негиздеген Чегиртке, шегин билгизбей жипке тизген шурудай чубуртуш керек деп жүз граммды бир көтөргөн.

Кекчил зөөкүр кан талаган көздөрүн тигил бурчка аттырып, өз ичинен күңкүлдөдү.

– Оңкоңдон түшүрмөйүнчө, изиңе чөптү салганым салган, балам. Түбүңө жетсем... жанагы кара көз Батиш менен сүйлөшүп –көрсөм, ошондо:

– Э, сулуу. Чаргының кайда? Да, да...

Алтындын баркын жездейби,
Акмакты адам эстейби.

Баса, сенин алтындай кебиңе түшүнөт беле. Булгаары пальтонун кусуру ургур?!

Чегирткени мынчалык көкүткөн, азыр анын төш чөнтөгүндө сакталган үчүнчү арызда кеп.

Биринчиси бизге маалым – баягы өзү суурган – Какылдактын тиши жөнүндө. Экинчиси жанагы – «момун кишилерди алдап, Чаргын алардан акча жыйнап алыптыр» деген кеп. Ал эми үчүнчүсү – бизге маалым болбогон менен азыр Чегирткенин төш чөнтөгүндө даяр. Окуянын түйүнү дал ушул үчүнчү арызга көбүрөк байланган. Анеткени анда Акманды каралайт. «Рас, Акман болсо ак нээт адам, а карабаган – башкарма инисине сүйөнүп, билгизбей сиңирем деген ою менен, аскерге жарактуу аттын турасына мык каккан. Чынында: баш тоголотуп агасын бул кылмышка түрткөн да Чаргын Коңуров өзү экендигинде шек жок. Ал тергөө орундарынын көзүнө түшүп жүргөн туруксуз адам...»

Албетте арыз «зыянкечтер катуу жоопко тартылсын» деген айдың менен аяктаган.

Жел жортпой чөп башы термелбейт дегендей, Чегирткенин соңку арызында болор-болбос «чындык» бар. Бирок, чындык – Чегиртке айткандай эмес, анын тетирисинче аскерге жарактуу аттын турасына Акман мык каккан жок, Акмандын жээрде кашкасынын оң колунун туягын жарып баржайып, акбаш чыкты.

Жээрде кашка Акмандын төл малы. Артыкча жылкыны жанындай сүйгөн, бир жакшы атты өз алдынан кетирбеген заяпкер адам. Эми тигинетип, алдындагы жакшы аты карып болуп, үч буттап очорулуп турганын көрүп зээни кейиди.

– Жакшы ат адамдын канаты эмеспи, балам! Алдындагы атын таптап мине албаган жигит жолдоштун кадырына жетеби? – деп айтуучу Акмандын өз колунан бул жолу айла келе алган жок.

Жээрде ат, быйыл опсуз семирген. «Мал семирив кырсыктаса – экини табат, адам семизинен кырсыктаса – зыянга чабат» деген кеп бар го. Жакшы ок убайын көргөздү жаныбарым. Эми ушул этинен түшүрбөй чоң ишке жаратайын деп жээрдесинин мал болбосуна көзү жеткен соң, атын соймок болгон күнү айылга Чегиртке келди.

Канчалык митаамданганы менен да Чегиртке кээде ички сырын адамга байкатып коё турган мүнөзү бар, мактанчак, саал-паал аланказар, бирок бул мүнөзүн өзү анча байкай берүүчү эмес, тек чөнтөгүндө эки-үч миң сом артык жүрсө, же өзүнүн жек көргөн кишисин бир жерде купуя жамандап койсо, дөкүрсүй түшүп кээр сүйлөп кокойгонсуп калат. Ал бүгүн «Б...» кыштагын аралап басканында, нак ушул дөкүрсүгөн мүнөзүн колдонду. «Шаш-па-а, көрүндү казып койдум» деген кишидей, кесирдене басып, алдынан ким жолукса да аны менсине бербей басынта карайт. «Мен Чегиртке, таанып койгула!»

Айылды кыдырган Чегиртке арам ою менен күүгүм талаш Акмандын босогосун аттады.

Бул кезде, эт алганы келген кишилер тегеректей олтурушуп, Акман өзү башкарып, тигил чокчо сакал балкачы колуна курч ак балта алып, устукан жиликтерди бөлө чаап, оозгу бөлмөдө эт бөлүштүрүп жатышкан. Терезеге койгон жетинчи лампадан анча жарык түшө бербей кишилер көлөкөлөп, анын үстүнө – эт бөлүштүрүшкө көңүлү бурулган Акман эшиктен Чегирткенин киргенин анча байкай алган жок.

– Бөлүнбөгөн жамбаш калды, балам,– деп тек тигил иш менен алагды.

Чегиртке үйдөн өңкөй момун кишилерди көргөндө. «А, буларына кыр көрсөтүп коёюн» деп өз ичинен сыймыктана түштү да, Акманга тийгизип:

– О-о... Согумду уурдап союп жаткан экенсиз, Аке. Чүйгүндүү болсун?! – деди.

– Бул согум эмес, балам.– Чегирткенин жоруктарын имиштен кулагы чалган Акман, эми өзүн көргөндө ичинен кыжырлана түштү да: – Бул согум эмес, балам –

деди кайталап абышка. – Акман эт жегиси келсе, согумду уурдабай соёт. Акмандыкы уурдап келген мал эмес, адал эмгеги менен тапкан мал!

Сөздү ырбаткысы келген Чегиртке анткору сурады: – А адал эмгек болсо, ат союлат экен го?!..

Акман кыжырланып унчуккан жок. Чегиртке арамза кыймыл жасап чепеңдеп койду.

– Да, да... эр-азаматтар кан төгүп жатканда, силер капарсыз май чайнайлык деген экенсиңер го?! Мына феодализмди көксөгөндөр.

Акман, ага үнсүз одурая карады. Абышканын бул карашы: «Эй, ит, казатта кан кечкен уландар үчүн кызмат кылган ким?» деген наалат караш. Ызага ачынып, ачууга буулуп турган кишинин карашы.

– Эмне дейсиң, балам? – деди тыным караштан кийин Акман Чегирткеге. – Биз малды сүйгөн киши элек. Эмгекти да сүйө алдык. Сага жол болсун, балам? Алыш-беришиң жок оозуңан жаман сөз чыгат. Кана, элге-журтка тийгизген пайдаң кайсы сенин? Акырын айткан сөзүм ушул, балам сага. Азыр үйүмдөн чык! Ким сени үйүнө кондурса, ким – менин ушул адал малымдын сорпосунан сага ууртатса, касмын! Ак ниет жолоочуну өзүм чакырып коноктойм. Ою арам селсаяк үйүмдөн чыксын!

Артыкча дөкүрсүнгөн Чегиртке бүгүн Акмандын оозунан мындай жооп угамын деп күткөн эмес. Ал, кайра жөнүн таап, карапайым кишилерди кекетип таштамак. «Мен ким боломун. Таанып койгула!» дегенди угуза айтпаса да мамилесинде түшүндүрмөк. Ыгын келтирсе чепейип, төрдө олтурмак.

Ушул кыялына мас болгон Чегиртке, тике караган Акмандын оозунан, жаңкыдай жооп уккан соң, же кеп айта албай, же ошол замат үйдөн чыгып кете албай кумсара түштү да, тек сес көрсөттү:

– Аке, байкап сүйлөңүз... кимди кет дейсиз...

– Сени, балам! – деди Акман баягыдан бетер тартынбай. Сени кет деймин. Ниети бузук адамга орун жок үйүмдөн! Уктуңбу, балам! Азыр кет!

Абышканын кайтпас кайратынан жалтанып:

– Көрүшөрбүз, көрүшөрбүз... – деп чеп-чеп этип үйдөн чыккан Чегиртке ошондо да кекенген: «Бир таяк менен эки коёнду селейте чабычу кезиң ушул. Буларды көр-ой. Айылды жеке бийлеп эсире башташкан тура».

...Азыр даяр арызды чөнтөгүнө салып коюп, Чегиртке «Терек-Мазар»да олтурат. Балким катуу кетсем ушул иштин арты алда кандай болор экен. Өзүм баткак сүзүп алып, өкүнүп калбайын? Жумшарта жазсам, «турасына мык какты» дебестен, тек «коомдун чарбасына суук колун салды» десем бекен? Жок...

Жутуп койгон эки жүз грамм. Чегирткени эрдемсинтти.

«Аскер атынын турасына мык каккан.»

«Терек-Мазар»дан чыккан соң, тобокел деп чечкиндүү басты.

20

Прокурордун максаты бой көрсөтүп, сырттан кетүү эмес, колхоздун иши менен тыгыз таанышуу го. Ал, «Б...» колхозуна келгенден бери эл ичинде жүрөт. Чакырып колхозчулар менен сүйлөшөт. Үйлөрүнө кирет. Улам жакындап, таанышкан сайын, иштин дурус жагы байкалууда. Ал эми башкарманын артынан айтылгандар тим эле ушак сыяктуу. Төрага ак ниет, эл үчүн кызмат кылган жайы бар. Рас, ал бир аз тамашалуу, бир мүнөздүү. Кээде шашма, кээде намыска чукул, тез териккен, бирок жел айдаган булуттай ачуусу бат тараган ак көңүл. Ичинде кылдай арамы жок, кыйынчылыкка тике караган кайраттуу жигит. Чаргын журт кишиси болгонун сезип, бир мүнөздүүлүгүн, терикчелдигин калтырып баратат ко. Ал эмес колхозчулар да байкап калышкан экен.

– О, аксакал, быйыл баштагы Чаргын жок, – дешет. Прокурор да турмушта көптү көрүп, дасыккан адам го. Ал оор басырыктуу, салмактуу: «Кишилер өсүүдө,

өзгөрүүдө дейт анын ою кылдат талдап. – Баса Чаргын кечээ эле, жеке турмушу бир аз ордуна чыкпаган, күлкүгө жакын, кыштактын жөнөкөй жигити эмес беле? Балким өзү сүйгөн иштин бир катарын ал азыр акыл менен таанып иштөөнүн ордуна жүрөгүндө сезер... Ал эчтеме эмес, эмгекти сүйүп, ташкындап турган азамат. Бара, бара мойнундагы ыйык милдетин аткарып кетет. Жаш коммунист... Өсүп кетет!»

Мына, бир столдо маңдай-тескей олтурушуп, жолдош прокурор эми Чаргындын өзү менен сүйлөшүүдө. Бири Чкалов тарабында төрөлүп, темир жол жумушчусунун үй-бүлөсүндө өскөн. Орто бойлуу өткүр тиктеген, салмактуу адам. Бири көк жайыктуу Ала-Тоолук уул. Ал даалдап, оюн жашырбай кепти чын жүрөгүнөн чыгарган узун бойлуу, арыкчырай азамат.

– Кана эмесе, – деди прокурор эми, – өткөн жолку аңгемени аяктайлык.

Чаргын башын ийкеди.

– Жарайт, аксакал, менин айтарым да бүткөн. Ички сырым да ушул тышкы турушум...

– Дале өз ишиңизди кандай дейсиз?

– Эч кандай!

Чаргын өз кежирлигин сезе коюп, бир аз токтоло түшүп, кебин улады:

– Рас, көп ойлондум, көптү! Чынын айтайын, аксакал, басынып бараткан экемин. Жок, мунум ишке жарабас дедим. Өзүмдү өзүм жемелеп да алдым. Жигитке баш салуучу учур эмес азыр. Рас, өзүң баралбайт экенсиң, майданга кеткен курбуларга жардам бер. Иште.

– Мына, бул чечимиңиз туура чечим, – прокурор чын достук ниет менен кубаттады. – Сизге дагы айтарым: каражат топтоо иши силерде жакшы болуп жатыптыр. Бул – зор иш, дурус иш. Мындай ишке кең жол берип, өлкөгө даңазалаш керек... Дмитрий, устанын убадасы аз сумма эмес. Анчаны ал жолдон таппады. Эмгектен тапты. Устанын канча кошкону, ал акча кайда жумшалганы көпчүлүккө көрүнсүн.

Чаргындын көңүлү жай, узун колду силке таштады:

– О, андан кам жебеңиз, аксакал. Баары өз жайы менен. Көпчүлүк чогулушун да өткөрөбүз. Ар бир актив канча айтарын эл угушат. Башкалар да кошулушат.

Прокурор алдыртан сурады:

– Балким чогулушта мага да сөз берерсиз?

– Биз конокко жеке эт бербейбиз, сөз да беребиз.

Сүйлөйсүз, аксакал.

– Ракмат, – деди прокурор күлүмсүрөп. – Колхозчу Акманды мага жибериңиз. Келип кетсин.

Прокурордун алдында Акман чындыкты кызуу менен бек-бек айтты:

– Өз малыма карасанасам оң боломбу, жолдош! Тек, ат арыктап баратат. Баарыбыз тең эле мал менен чоңойгон кишилербиз го. Акбаштын жөнү белгилүү – акыры айыкпайт. Союуга туура келди.

– Ооба, ошону менен ушакка жол ачтыңыз.

– Эчтеке эмес, жолдош. Адамды жамандык аңдып турат. Анын дарысы эле – ак ниет болуш керек. Эл менен болуш керек. Болду. Сени карай, сойлогон жыланды көрөйүн.

– Сөзүм бүттү. Убада ушул, өмүр ушундай тунук өтсүн, аке!

21

Башкарма көпчүлүк чогулушун салтанат менен өткөрүү үчүн даярдык көрүүдө. Ансыз да клуб ичи кызыл-тазыл: илинген портреттерге, плакаттарга, ураандарга толгон. Бирок бүгүн Чаргындын көзүнө алар жетишпегендей көрүндү. Өзү баштап, клубдун төрүнө узун кызыл тасманы тартышканда, анын бетинде даана жазылган чоң-чоң ак тамгалар: «Бардыгы майдан үчүн! Бардыгы жеңиш үчүн!» деген ураандарды айтат.

Чаргын тепкичке чыгып, ураан жазылган тасманын бош учун керип, Люба ага балка сунуп турган. Тигил

тасманын тегиз кадалышын байкап залдын ортосунда турган Гүлнар тентек ыргыштап, Чаргынга:

– Жыгыласыз, агай! Жыгыласыз, агай! – деп, ийиктей чимирилип келип, бери жакта колхозчулар коюп жүргөн скамейканын так ортосуна олтура береринде эшиктен прокурор кирди.

Тигил портфель колтуктаган салабаттуу кишини көрө сала бир чети чочуп, бир чети уялып кеткен. Гүлнар бетин басып алып, клубдан чыга жөнөдү.

Жанынан зып өтө берген жаш кыздын тентек кылыгына тымызын жылмайды да:

– Чеберде кызым. Өзүң жыгыласың! – деди прокурор Гүлнарга.

...Төргө илинген көсөмдүн зор портрети келберсип, терең карайт.

Мына «Б...» колхозунун кишилери бүт чогулду. Гүлнар ийиктей чимирилген жанакы кең залга азыр эл толгон. Камка картаң ортолорунда. Өңкөй эпейген энелер алдыңкы катарда. Алар: – Жасаган жалга? – дешет. Алдыртан күбүрөшүп, алыстагы балдарынын амандыгын тилөөдө. Өң ак сакалдуу аталар бир кылка. Алардын кээси нуска сактап, үч колунун башы менен жайбаракат сакалдарын ушалоодо. Кээлери тебетейлерин тийиштире берип, өз ара бир маселе жөнүндө маектешет.

– Балдардан аяп калган дүйнөнү сел алсын! – деген күңкүлдөр.

Окшош-окшош кийинишкен үч-төрт келин, куду бирине бирин кынап койгондой козголушпайт. Артыкча, үчүнчү скамейканын түпкүрүндө олтурган боорсок бет кызыл келин эмнегедир аңкая карайт.

Тымызын кирген Гүлнар тентек, Любанын катарында олтурат. Кыз эми тымпыйып жопжоош, жанагы адамдан көзүн албайт. Ал жана көзүнө ачуулуу кишидей көрүнгөн. Азыр токтоо, салабаттуу. Ал тургай өз ишине камкор. Тигил алдында жана портфель маанилүү кагаздарга толсо керек. Көпчүлүк толгон кең зал бир киши олтургандай мемирей түшүп, сөз ошол кишиге берилди. Ал ашыкпай

туруп, сөзүн салмактуу баштады. Ал турмушту терең көргөн, кишилер менен көп аралашып, аларды ички дүйнөсүн калыс талдап, өз ишине дасыккан акыйкатчыл адамдын кебин: айтууда. Көпчүлүктүн оюн, кишилер жөнүндөгү камкордукту айтууда. «Баса дейт Чаргындын ою, – чын коммунист адам ушундай болот да, өзүнөн мурун көпчүлүк жөнүндө ойлойт. Көпчүлүк үчүн иштейт».

– Туугандар! – деди прокурор көпчүлүктү. Анын үнү жаңырык толкуну менен бийик чыкты. – Көп улуттан түзүлгөн биздин зор үй-бүлөнүн кишилери азыр, кутурган душман менен кармашып жаткан кез. Кызыл Армия анын эсин оодарууда. Майдандын маанилүү багыттарында душман тобу чегинүүдө. Мыкты дивизиялары Москва алдында кыйрады! Сансыз колу Сталинграддын борошосуна көмүлдү. Туткундалды. Ошентсе да, Гитлер улам жаңы күчтөрү менен өзүнүн эсирген желдеттерин толуктап, алар жаңы куралдар менен жарактанып өжөрлөнүүдө. Майданда катуу согуштар жүрүп жаткан кез. Өлкөбүздүн үстүнө самсаалаган кара туман али сүрүлө элек. Ошондуктан, биздин кишилер бөтөнчө дыкан болушуп, кыйынчылыктарга муңайбас – алп кайрат, ак ниет менен иштөөлөрү керек! Ырас, согуштун оор күндөрүндө граждандык милдетин сезбеген, ачык ооз, коркоктор болбой койгону жок. Ал ачык ооз, кээде ак ниет кишилердин көңүлүн ренжиткиси келет. Алардын үстүнөн ушак таратат. Кээде, жеке өз кызыгын көздөп, мансапка талашат. Журт казынасына суук колун салууга көксөйт...

Сөзүм көпчүлүккө жетип жатат бекен, деген кишиче, прокурор токтоло түшүп кыдырта карап алды.

– Менин көздөп айткан кишим силерге тааныш шум Чегиртке жөнүндө. Ал жеке ушакчы эмес, эмгек майданынын качкыны катарында да бети ачылды. Тийиштүү энчисин алды. Иш жеке анда эмес, Чегирткеге ишенип, алтургай ага жардам көрсөткөн киши болгон...

Кимдир бирөөнүн кайраттуу үнү арт жактан чыкты:

– Аксакал, айып болбосо ошо кишинин атын айтып койсоңуз экен!

– Жашыргым келбейт. Ал киши биздин Калыйпа жеңе. Рас, өзүнүн милдетиндеги тегирменде дурус иштейт...

Жанагы үн дагы угулду:

– О, аксакал, катын ушагын айтпаса башы ооруп калат, Калыйпа жеңеме руксат.

Күлкү угулду. Баятан жымжырт турган зал, бир аз дүңгүрөй түштү.

– Ал жакшы эмес, – деди прокурор. – Ошол ушак башын оорутат. Калыйпа жеңе ушуну эсине алсын. Мыкты иштегенине ракмат. А болбогон ишке катышпасын.

Канча кара жаак болсо да сестенип коркуп кеткен Калыйпаны жабалактай караган көпчүлүктүн көзү, ошол олтурган ордуна мадап койду.

– Туугандар! – Чаргын прокурордон кийин, сөзүн жайбаракат баштады. – Жолдош прокурор бизди туура сынга алды. Муну баарыңардан мурда Калыйпа жеңем экөөбүз моюнга алууга тийишпиз. Рас, Чегирткедей бекер оозду кыштакка жолотпоо керек эле. Эми ал жөнүндөгү сөз да бүттү. Эмки сөз жеңишти жакындатуу үчүн айтылсын: мына, майдандагы замандаштарыма жардам бериш үчүн керт башым эмгек акымдан, танка курулушуна он миң сом кошом!

Куду калың камыш термелгендей, залдагы көпчүлүктү өзүнчө бир добуш аралады. Кимдир бирөө үшкүрүк аралаш оор күрсүндү. Кимдир бирөө мурдун тартты. Балким, булар энелердир. Балдарын сагынып олтурушкандыр? Балким, алар келиндердир. Майданга кеткен түгөйүн эстегендир.

Айтор көпчүлүк арасынан чыккан өзүнчө бир дооштор бар.

Секунддар урулду. Жым-жырт боло түшкөн залды бурчтан колун көтөргөн Салмоорбектин коңгуроолу үнү жаңыртты:

– Байке!

Көпчүлүк балага жабалактай карашты. Балким, ошол көптүн көзүнөн жалтандыбы? Жээ балалыктын али ачылбаган уяңдыгыбы? Салмоорбектин эки бети анардай боло түшүп, өзү бир саамга мукактана калды.

Туш туштан ар ким, ар кимдин үнү чыкты:

- Уялба, акмак.
- Сүйлөй кой, садага.
- Кана, эмне айтмак элең?
- Тынчтангылачы!

Баланын бажырайган ачык көздөрү тек оттонуп ойноо. Кара тармал көрпөдөн кептүү тигилген кулакчыны жарашып, тону менен тосурайып, бала ансайын жылдыздуу. Ансайын сүйкүмдүү, тамашалуу. Ага жараша айткан кептери да кызык чыкты.

– Согушка барайын десем кичинемин. Атам: кой балам сен азыр мылтык көтөрө албайсың дейт, ичим күйөт. Эмне үчүн мен мылтык көтөрө албаймын? Уктап каласың дейт. А эмне үчүн мен уктап каламын? Мылтыгымдын боосу менен өзүмдүн бир бутумду жанымдагы кызыл аскердин бир бутуна байлап жатсам ойгонбоймунбу? Койчу, балам. Сен кичинесиң. Башымды оорутпачы, дейт атам. Эмне үчүн мен кичинемин? Манас баатыр жетисинде жоого аттанган деп өзүң эмне айтасың деймин. Мылжың кылбачы кишини, кебиңди укпаймын деп атам ары карап жатып алды. Атам бат уктайт. Коңуругу эң эле катуу, атамдын катуу тарткан коңуругу, эмнегедир мени коркутту. Акырын эки жагыма карадым. Ошол замат, тигил эки терезенин ортосуна чапталган чоң кагаз көрүндү. Анын бетинде чоң-чоң кызыл жазуусу: «Бардыгы майдан үчүн! Бардыгы жеңиш үчүн!» дейт. Карды чаңызгытып, калың токойду жапырып алга бараткан танка көрүнөт. Эмне үчүн ошол танкада олтурбаймын? Анан Гүлнар эжекем бизге кезит окуп бергени эсиме түштү. Сёма деген бир пионер танка курулушуна миң сом кошуптур. Дагы ичим күйдү. Эмне үчүн мен кошо албаймын. Карасам, атам коңуругун катуу-катуу тартат. Мына эмесе деп, капчыгындагы акчаны алып алдым.

Ошол акчамды танка курулушуна кошом. Сатайды, Матайды бардык балдарды жарышка чакырам!

Баятан кишилердин кээсинин күлкүдөн ичи ооругандай болду.

– Ой, акмак. Сен атаңдын чөнтөгүнөн уурдап алган акчаны кошосуңбу? – деди Чаргын инисине.

– Мен уурдап алган жокмун. Атама каттырып койгон өз акчамды алдым,– деди Салмоорбек кадыресе кишидей. – Мен жазында чөмөлөнүн атына мингемин. Элүү эмгек күнүм бар. Соко чыкканда буурсун кармаймын. Анан болду. Өз эмгегимди коштум!

Бул окуяны журт баладан күткөн эмес. «Бала – баланын иши чала» деген кишилер, жашы сегизге жаңы толгон Салмоорбекке эми «Бала – баланын ойлогон ишине кара» деп карашты. Салмоорбек чоңдорду ыраазы да кылды. Таң да калтырды. Басмырт олтурган кээ бир кишилерди кубантып да койду. «Тобо, ушул чыкканактай бала ушунча иш баштаганда мен эмине, эмдигиче шүк олтурамын» дедиби, кээ бир кишилер тамагын жасап, козголо баштады.

Так ушул секундда:

– Ой журт, токтогулачы! – деди Камка картаң. Трайке чапанынын кең жеңин бөлбүрөтө сунуп, журтка Салмоорбекти көрсөтүп. – Береги акмак менин алда качанкы каткан сөөгүмдү жибитти. Жүрөгүмдү элжиретти. Теги ыйлабайын деп карганып да койгон элем. Болбой көзүмдөн жашым да чыгып кетти. Ата, энени айтпайлы. Жанагы кимиңер, Китлериңби? Ошол какмаардын баштаган чатагы жадаса, балдардын да көкөйүнө тийди. Болбосо – ушул балдар чогулушка келчү беле. Чоңдордун оюн ойлочу беле. Окуусун окуп, оюнун ойноп, өздөрү кагаздан жасап алышкан айрыпланын учурушуп, таң күнү таза абада:

Кучактатып мойнунан,

Алма берип колунан,

дешип, каңкылдашып, каркырадай тизилип басышчу кечээ. Эми көргүлөчү, үстүнө тон кийип калган. Оозу түйшүктүү кеп кылат. Ушундай балдар буурсун кармап көргөн беле, же. Ошол жашты да, карыны да түйшүккө салган, кайгыны алып келген жанакы Китлер арамды ушу мендей энелердин ак чачынын акысы урсун! Мени

да катардан калтырбагыла! – деди үнүн көтөрүңкү чыгарып картаң. – Салмоорбек жаш болсо, мен картаң болуп казатка баралбай турамын. Мына ушуга ичим күйөт. Мени беш жүз сомго жаз, Батиш балам. Жанагы ким эле? Кыргызды маймыл деген. Китлерби-митлерби? Ошол какшаалга аткан огум болсун!

Мени беш жүз сомго жаз, Батиш балам! Мен да, какмаар жоого карап ок атып калайын, кагылайындар.

Камка картаң кебин бүтүрүп, ордуна олтургандан кийин да, анын кат-кат болгон кебездей жумшак беттери былкылдай берди. Жоолугунун астынан байыртан көрүнчү куудай чачтары дирилдеп, муундарынын калчылдаганы али басылган жок. Бул – тек байыркы картаңдын бекем чыйралган кайраты болучу. Картаңдын бул кайраты көпчүлүктү кошо чыйралтты. «Баса, мууну ката элек бала, өлөрү калган картаң ушундай алп турушса, биздин кишилерди ким жалтантат. Кандай салмак биздин кишилердин белин ие алмак! Ушундай ойлогон кишилер теректүү бекем.

– Кана Акман! Эми экөөбүз артта калабызбы? – деди Дмитрий чоң сакал өзүнүн курдашына карап, алп колдору менен калкандай муруттарын ары бир, бери бир жанып, куудулданып. – Ат аттан калса кулагын кес да... Биз олтурабызбы!

Дмитрий өз кебине өзү маашыр болгондой бүткөн боюн солкулдатып күлүп койду.

Ырас, а деп прокурорду көргөнүндө Акман бир аз сестене түшкөн. Ал, баягыда Чегирткени үйүнөн кууп чыгарын кууп чыгып, кайра өз ичинен өкүнгөн: «Жакшы эле адамдын көңүлүн калтырбайын дечү элем. Ушул акмакка катуу айтып койдум э, кап!»

Менин бул кылганым да чекиликтир, мийзам жолунда. Бирөө буруп айтса: балким кылмыш да болор. Мактоо жеткирет, чагым өлтүрөт деп ал, жээрде атынын союлганына да өкүнгөн. Бирок Акмандын бул өкүнүчү көпкө созулган жок.

– Жок Метрей, экөөбүз артта калбайбыз! – деди Акман ордунан туруп. – Жүзүн көпчүлүккө бурса да, кебин

прокурорго айтты. – Тоо арасында мал менен өсүп калган киши экемин. Малды жакшы көрүүчү элем. Артыкча, алдымда бир жакшы ат жүрсүн дечү элем. Ырас, согуш жокто: Шамбеттей, Элебестей уулдар колхозду гүлдөтүп турушканда, менин алдымда да жакшы ат бар эле... Согуш чыкты. Жакшы ат эмес, жакшы уулдарды жөнөттүк. Мен да ушуну пондого кошоюнчу деп, алда нече рет алдымдагы жакшы атымдын чылбырын чечтим. Бирок атымдан ажырай албай койдум. Билбеймин себебин. Өзүм да айта албаймын. Алдыман атым кетсе эле, башыма заман акыр түшчүдөй, мүңкүрөп калычудай, өлүчүдөй сездим... Ким билет? Кудай мени ошон үчүн кыйыктадыбы? Аны да билбеймин, балам. Ошол жакшы атым жакында кырсыкка учурап калды. Жок, балам! Адам семирп кырсыктаса иши оңолбойт, мал семирп кырсыктаса экөө болот деген кеп бар тура. Аскерге тирүү тулпар бермек элем, анын ордуна темир тулпар кошоюн дедим: адал эмгек акымдан он миң сом эсептеп келдим. Эгерде жетпесе, дагы кошоюн?

– Жетет, аксакал, жетет! – дөп прокурор биринчи алакан чапты.

Зал дуу көтөрүлдү.

Столго карай топтошкон кишилер кошумчасын аташат:

– Үчкө жазып кой, балам!

– Мени бешке!

...Түн бир убак. Чогулуштан тараган кишилер кыштактын кең көчөсүнө толду. Тоо ылдый леп-леп калкып турган салкын бетти аймалайт. Көчө бойлой мен менсиген узун-узун теректер өзүнчө бир сырга баткандай калгыйт. Кобур-кобур үндөр, кез-кез күлкү чыгат.

Тартайган Чаргындын жанында прокурор орто бойлуу дыкан адам, тек экөө өз ара маектешип келатышат.

– Кандай, жолдош Чаргын. Майданга жөнөйлүбү, же иштей берелиби?

– Ооба, аксакал! – деди Чаргын. Үнү сыймык менен чыкты, – Жеке майдандагы жоокер эмес, биздин кишилердин ар бири жоого ок атканын бүгүн көрдүм.

– Э-э... эми туура айттыңыз! – деди прокурор. – Мындан кийин айың сөзгө анча терикпей жүрүңүз. Чаргын токтой калып чечкиндүү айтты:

– Кулак укса, курсак кайнайт деген макал бар. Айың сөзгө жол бербейиздер!

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

1

Быйыл жыл учуру болду го. Анын үстүнө эмгек да жакшы уюшулду: жумушчу колдун жетишпегендиги жөнгө салынды. Ала жаздан чоң, кичинеден эңкейип эмгек кылбаган адам болгон эместир. Кар кетери менен соко чыгарылды. Белсенген буурсунчулар кез-кез ышкырып, соконун атына минген өспүрүмдөр, кечке жаагын жанып ырдоодо. Көп соко кыркаар тартып, кара жер көңтөрүлүп, коңурсуп буу көтөрүлүп, айдоо тереңдей берди. Кең аянтта тракторду күрүлдөтүп Люба жүрдү. Үстүнө жылуу шырыма кийип, башын кызыл жоолук менен байлап койгон жаш келин эми күн, түн колун рулдан албайт, Ал, азыр өзүн бир туугандык менен кабыл алган меймандос кишилерге көмөк көрсөтүп, колхозго пайда келтиргенине разы.

Ал эми тигил этектеги соко жүрбөс таштакта өң күрсүлдөгөн келиндер катар турушуп, өмүрү тиш тийбеген семиз дыңды күрөктөөдө. Токумдай жерди бекер калтыргысы келбеген Чаргын узун бутту арыштай басып, ушул таштактын дыңына көз токтоткон. Кыялданып баж-баж этип кубанып, колхозчуларга кеңешкен.

– Рас эмеспи туугандар! Ушул таштактын дыңын эптеп жыртып алсак, кудай билет, ак буудай жер көтөргүс болор.

Аялдар бир жактан кубатташкан:

– Туура айтасың, башкарма. Жакшылап үрөн себилсе, бул жерге ак буудай түгүл Акинайымдар чыгат.

– Атасынын көрү. Эмгектүү кол бүтүрбөй койчу иш бар беле. Таштактын дыңын өзүбүз күрөктөйбүз!

Аялдар сөзүндө турушту. Алар жандарын сеп алдырбайт. Миң рет көгөрүп, миң рет кубарып, тапталып, чытырман дың кураган бетеге тамырын күрөктөп кыркышат. Кечке топурагы майланышкан коңур чымды оодарышат. Чекеден көк буу чыгат, алакандар кабарат, бирок ага карап муңаюу кайда. Мезгил эркеликти көтөрбөйт. Колдон ишти алуучу тең курбулар азыр майданда. Айтор таңдан таңга, айдын жарыгында да кишилер ушундайча алп эмгек менен каруулашат.

Төбөдө чурулдап торгой сайрап, жаз мээриминде зор ынтаа, чоң үмүт менен коңторулган айдоонун чыгын кургатпай үрөн себилүүдө. Ал эми башкарма Чаргын ушул учурда бөтөнчө шашма. Ансыз да өз ирети менен бүтүп жаткан ишке кийлигишет. Соконун артынан арыштап, бир күндө эки-үч рет айдоонун тереңдигин өлчөйт. Шаймандарды бышыктап, үрөндү текшерет. Жадаса ар бир кичинекей ишти өз көзү көрбөсө, ал күнү бир милдетин аткарбай койгон кишидей кылмыштуу. Өкүнүчтүү.

Тигил Чаргындын жолун жолдогон Гүлнар тентек андан шашма, Колунан дептерин түшүрбөй кишилердин эмгек күндөрүн тактап, бир звенодон экинчиге кетет.

Айдоо ийгиликтүү өткөн соң ары-бери караганча эгин кыр жаап, көк ой толкуй берди. Жаз жарыш бирин бири кычап, отоо, сугат аралаш, кишилерди улам жаңы түйшүк кычайт.

– О, туугандар, отоо, фашистен аркы жоо. Буудайдын арасында жалгыз тикен турбасын! – дейт Чаргын бир аянттан экинчиге баратып.

Акман бул кезде өстөндүн башында. Абышка башкы жыгаандан сууну чоңойтуп, арык-арыкка салууда. Терең, терең арыктарга бурулган көк кашка суу эңкейишке чамынат. Куду шиберди жойкуп атырылган кереметтен бетер, жээк жээктеги чачтай сеңселген көк шиберлерди дирилдетет. Көбүк серпип, шылдыр кагып атырыла берет.

Люба келгенден бери Каныш жалгыздык тарткан эмес. Эне баягыдай күңүрт күйгөн жетинчи лампанын жарыгынан көзүн албай, күңгүрөнүп олтурушту койгон. Аны койбоско эненин эми акысы да жок эле. Анткени азыр эрмеги – Микола-Аскер бар. Люба болсо жай да, күз да талаада, күркүрөтүп трактор айдап кетет. Айдоо аяктаса, дагы-дагы кезек күткөн далай жумуштар паштырат. Жаанды жаан билбей, бороонду бороон билбей иштөөгө туура келет. Ар бир адам албан түрдүү иштин милдетинде го. Күчтүү эмгек менен каруулашкан Люба да кылдай чолоосу болбой, көп учурларда суткасына уулун көрбөйт. «Ах, акмагым. Тампаңдап ойноп жүрөт ко. Көмүр менен тамдын боорун чиймелеп карала болуп жүрөткө?» деп, кез-кез Микола-Аскерин ойлоп коёт да, кайра иш менен алагды. Микола-Аскерди баккан чоң энеси Каныш бар да. Ал, ага көнгөн. Чочундугу жок, өз уулу Касейиндин баласындай көзүнө ысык, көңүлүнө төтөп.

Микола-Аскер балтыр бешик кезинде Каныш аны алдына алып, ойнотуп эркелетип олтуруп:

– Май көтөн ак жолдуу болор бекенсиң, Аскерим? - дечү. Баланын кебездей жумшак куйругуна эне алаканын тып-тып чабычу. – Кана, абаң Касейин аман-эсен келер бекен? Оң бутунду көтөрүп койчу! – Эне бирден баланы эки колтугунан сүйөп алдына каз тургузучу. Анда Микола-Аскер Каныштын колунда серек-серек этип, сүйкүмдүү табыш чыгарып ылаң, ылаң күлөт. Баланын ал күлкүсүнө ичи элжиреп Каныш:

– Күлкүңдөн айланайын, жайдары. Эмне көрүп күлүп жатат экенсиң? Абам аман келет деп жатасың го? И, кана? Дагы, дагы...

Каныш баланы кайра алдына алып, анын ууздай ак таптатынакай жумур билегин алаканына салып:

Алтымыш атар колго алып,

Атаң кеткен жоого.

Атаң жоосун жеңгенде
Биздин үйдө тойго!
Сал, сал, сал билек,
Сары майга мал билек,
Кунан койду сой билек,
Куйругуна той билек...

Эне обон салса кичинекей колдорунун серек-серек эткенин көрүп, бала ансайын күлөт. Эненин ушунткенин сүйөт. Бирде өзүнүн колдоруна алаксып, бирде, делдейип эненин обонун тыңшап калат.

Жетимиш атар колго алып,
Жете кеткен жоого.
Желмогузду жеңгенде
Жергебизде тойго.
Сал, сал, сал билек,
Сары майга мал билек,
Кунан койду сой билек,
Куйругуна той билек.

Каныш Микола-Аскерди ушунтип торолткон. Ал азыр туура экиге толгон. Тили татты. Жаны сеп албаган тентек. Кээде, үйдүн ичин үч сапырып, өз алдынча чуу көтөрөт. Кээде жаланып, күнгө кактанып терезеде олтурган сарала мышыкты куйругунан бекем кармап өзүнө тартып, маашыркап каткырып күлөт. Эптеп баланын колунан бошонгон мышык тактанын астына кире качып араң кутулат. Бала боортоктоп жата калып, тактанын алдына башын салып:

– Ми, ми, ми...– деп колун сунат. Бирок, ага мышык чыгып бербейт. Ого бетер арылап, караңгы түпкүргө тыгылып, карап калса, мышыктын алоолонгон көздөрү Микола-Аскерге коркунуч туудурат. Ал сестее калып, кайра тактадан башын чыгарат. Кээде эптеп тырмышып орундукка чыгып, андан столго чыгып, бурчта жөлөнгөн Касейиндин күмүш маңдай комузунун бетин тырмалап, кылдарын дыңылдатып алектенет.

Ушул жоруктары менен Микола-Аскер кечке Канышка эрмек. Ал эми, ага Жеңишбек келип кошулган кез-

дерде эки тентектин бүлүгү Канышты биротоло чарчатып салат.

Дал бүгүн таң эртеден бери ошол тыюу бербеген эки тентектин ортосунда жалгыз калган Каныш:

– Ай ушул экөөнү эмне кылайын! – деп кейиген болуп, кайра балдардын жоругуна кубанып олтурган.

Ал аңгычакты болбой сырттан Камка картаңдын үнү чыга түштү:

– О, Каныш. Үйдөн чык! Машина токтоду. Кишилер топтошо калышты. Бирөөлөр келгендей болду. Жакшы көрө албай койдум.

Эки тентекти ээрчитип, Каныш үйдөн чыккыча Камка кобурап тигиндей узай берди.

3

Кудай билет, көп жашаган өмүрүндө эң толкундуу сатты Надежда Сергеевна өз башынан азыр өткөздү го? Дайым ийнинен түшүп жүрүүчү чоң шалы жоолугунун бир учу эненин колунда, демдин жылуу буусуна, көздүн ысык жашына нымданган. Эненин жүрөгүн толкуткан зор кубаныч да, жанын сыздаткан ачуу өкүнүч да бар. Кубанычы – ажалга тике карап кеткен жалгыз уулунун жүзүн көрдү. Өкүнүчү бир кезде батман жүктү ийгине коюп басса солк этпеген оор барскан согуп темир эзген алп мүчөлүү Сергейи эми ата, эненин босогосун балдак менен аттады.

– Серёжкам! Жүрөгүмдүн кубаты! Жүзүңдү чын көрдүмбү? – деп эне алдастай берет. Энелик мээрим, оозунан төгүлгөн албан түрдүү жалынычы, ысык илеби менен Надежда Сергеевна уулу Сергейди мойнунан бекбек кучактайт. Жоокерчилик жылдарды өткөргөн, андан госпиталдын зериктирген койкасында жатып, узак жол азабын жеп, эми араң көзүн көрсөткөн уулунун терин жыттагылайт. Сагынычын жазат эне!

– Серёжкам! Сен жүрөгүмдүн канысың. Менин өмүрүмсүң! Жүзүңдү эсен көрсөттүң, энең ыраазы! Но...

Бутуң... жок эчтеке эмес, эчтеке эмес, ал. Ведь аман келдиң, аман келдиң...

Үй ичи Сергейдин көзүнө баягыдай: акталган дубалда илинип сүрөттөр турат. Ортодогу чоң столдо, баягы эле узун ак тасторкон жабылган. Эне бир аз өзгөргөн. Же ашыкканданбы, же жүрөгүнөнбү? Эки бети кызарып кеткен. Жүзүндө күлүндөгөн кубулуш бар.

Уулунун келгенин угуп, булгаары алжапкычын чечпестен, карала боюнча устаканадан жетип келген Дмитрий өзү да:

– Серёжка! Ну, как у вас там, на войне?..– деп сакалынан жашы тамганын сезбестен кемпирин соорото берет.

– Болду эми, энеси? Болду... балаңа тынчтык бер. Атасынын көөлөнүшкөн темирдей бекем колун кош колдоп бек кысып учурашты уулу.

– Согуштун иши илгери, папа. Фашисттер согончокторун жалтыратты. Мен эми аларга кууп жете албайм! Үйгө улам жаңы кишилер толууда.

Мына Жеңишбек менен Никола-Аскерди колдорунан жетелешип, үйгө Камка картаң, Каныштар киришти. Каныш кубангандан өз алдынча кобууроодо.

– Ушунет... Касейинимдин жүзүн да көрсөтө көр? Кагылайын Сергей, аман келдиңби? Камка Сергейден мурун анын энесине карады: – А Надеждо-о! Жетимишке чыкканда уул төрөп алдыңбы, байкушум.– Картаң ушуларды божурап, жүрөк толкуган кубанчысы, толгон, толгон жалынчысы менен келип, тек жумшак эриндерин тийгизип Сергейди маңдайынан өөп койду. Анан Жеңишбекке карап:

– Көрдүңбү Жеңиш,– деди Сергейди көрсөтүп Камка.– Сергей байкең келди. Атаң Шамбет экөө казатка чогуу кеткен. Атаңды сурагын?

Баятан улуу кубанычтын уу-чуусунда мас болгондой болуп, бардыгы көзүнө өзгөчө көрүнүп олтурган Сергөй үзүлүп түшүп, Жеңишбекти эки колтугунан алып, таптак жогоруга көтөрүп турду да:

– Вон каков ты – Шамбеттин уулусуңбу! Окшош ата-сына, окшош жигит!

Балким, жан жолдошунун баласын көрүп кубанып кеткениби? Же майданда ажырашкан курбусун эсине түшүрдүбү, айтор Сергей өзгөрүлө түштү.

– Шамбеттин баласы сенсиңби? Биз, фрицтерди ийиндерден сууруп жүргөндө сенин атыңан каттар алуучубуз. «Шаке, азыр мен сага ушул катты жазып олтурамын. Периштең – Жеңиштайың, мына менин жанымда, колуна чоң баш пиязды кармап, кемирип, ачуурканып, жашы агып бышылдап олтурат. Бул акмагың, эмнегедир ачууну жакшы көрөт...» деп Айганыш өз катында жазычу. Ошол акмак сен болосуңбу? Кана, мени карачы. Ачуу пиязды кемиргениңе караганда атаңдай баатыр болор бекенсиң, же? Анда сен бул дүйнөгө келе элек болучусуң. Журт, атаң экөөбүздү аскерге бирге узатты.

Сергей таза бутунун тизесине Жеңишбекти олтургузуп алды. Бала Сергейге карайт. Чочуркагандык, корккондук жок. Тек: «Бул кандай байке? Кайдан келе калды?» дегендей, тымызын күлүмсүрөп кызыга караш. Сонун көрүп «ай, ай!» дегендей, бала капкара чачтарын жылтыратып башын оң жак ийнине кыйшайтып, кичинекей сөөмөйүн чочойтуп, Сергейдин төшүндөгү ордендергө тийгизет:

– Э, нет, – деди Сергей күлүмсүрөй түшүп, – аларды сага бербеймин. Атаң Шамбет экөөбүз майданда да, дайым бирге жүргөнбүз. Бирге күрөшкөнбүз. Жоонун траншейлерине да бирге секирип, фрицтерге «хэнде хох!» деп кол көтөрткөнбүз... Кап-кап «тил» жеткиргенбиз. Ооба, опсуз алп болучу, ал...

Сергей эмнегедир ашык айтып койдумбу деген кишиче чочуп, сөзүн айтпай токтоло калды.

Эшиктен улам жаңы кишилер келүүдө.

Мына буралып чалгы тартышып, көк ойдун калың бедесин чаап жүргөн жеринен, сүйүнчү жетип, энтигип Маруся кирди. Батиш, Зарыл, тилмеч Бурмалар киришти. Солкулдап ыйлап алып Акия кирди. Ал ушул Сергей

менен бирге узаткан Элебесин эсине түшүрүп, анын бир чоңойгон теңтушу менен өзүнүн оор кайгысын бөлүштүрмөк! Жана Сергейдин келгенин укканда ушуну ойлоп, ир алды чалгысын таштаган. Ал эми да Марусядан мурун жетип Сергейди басып калды.

– Элебесиң кана? Биз аны ушинтип эле көрбөй калмак болдукпу!.. Шамбет кайда?

Кайгылуу Акиянын үйгө минтип ыйлап киргенин көргөндө, эне да, карындаш да, сүйгөн жар да көздөрүнөн ысык-ысык жаштар тамызды. Бул жеке кайгыдан, зардан тамган жаш эмес, бул наалат жашы: «бетбак жоо, сенин биз жылкыңды тийген жок элек ко?! Журтка кайгы сепкен кандуу согушту не баштадың?! Кырчынында кыйылган уулдарыбыздын каны: жоо, сени көктөтпөсүн! Биздин дарбазага келген ажал, сенин төрүндө каткырсын. Биздин үйлөргө кирген кайгы, сенин көкүрөгүңдү чердесин!» деген ата-эненин, сүйгөн жардын кеги.

Сергейди кучактап солкулдап ыйлаган Акия жоо колунан каза тапкан эрендерди, эске салганда, куду-катуу кайнап тымый калган казанга от ичкелештиргендей болду го? Өмүрү алыша албай бой тирешкен эки баатыр: бири улуу кубаңыч да, бири оор кайгы да азыр Дмитрийдин үйүнө тиреше киргендей: ысык-ысык жаштар да тамат. Кубанычтуу күлкүлөр да чыгат. Бирок кайгы баатыр басынып баратат!

Мына, үйгө Чаргын да кирди.

– Ой, Сергей! – деди төбөсү үйдү тирей жаздап босогодо дардайып тура калып Чаргын. – Кана, курбум, көрүшүп коёлубу!

– А, Чаргын! – Сыңар аяктап балдаксыз тура калды Сергей. – Чаргын!

– Ооба, мен Чаргынмын! – Узун жигит бир-эки аттап Сергейге жетип алп кучагын жайды. – Кана, кантип көрүшөлү!

Экөө бир тынымдай бирин-бири жибербей сыга-сыга кучакташты.

Оор кайгыны эшиктен чыгара ыргыткан кубаныч баатыр жылмая күлгөндөй үй ичи бул тынымда жымжырт боло түштү.

– Жарайт. Олтур, курбум, – деди Чаргын Сергейди да-лыга каккылап. – Болду эми... Арак кайда! Бол, Макиш, табак-табак бөлкө туура!

Узун жигит улам бирден сууруп чыгарып жарым лит-риктен экини столго так-так койду.

– Олтургула! Эми арак ичебиз.

...Келгендер, ортодогу чоң столду курчай сыгылыша олтурушат. Көз жаштар бая эле кургаган. Кезек күтпөй бажылдаган үндөр, шайыр күлкүлөр чыгат. Азыр үй ичинде алп кубаныч үстөмдүк курган!

Жадаса Акиянын күлкүсү чыга баштады. Жаш келин шайырдыкты көксөйт. Каадасынча шакылдап сөзмөр болгусу келет. Кез-кез көздөрүнөн жашы кылгыра түшсө, жаш келин аны күлкүсү менен алаксытат. Анеткени ал атайы чыккан жаш эмес. Тек өкүнүчтөн ачуу ызаланган сезим түрткөн жаш. Анын кандай кылгыра түшкөнүн Акия өзү да сезбей калат.

– Кана, Секе, – деди Сергейди, жаш жууган көздөрүн ага күлүндөтө карап катардан туруп Акия, – сени менен биз ушунтип жүз көрүшөр бекенбиз деген үмүтүбүз гана болучу, а аныгына көз жеткен эмес. Эми минтип көрүштүк. Өлбөгөн адам алтын аяктан суу ичет деген ушул. Ата, энеңдин колунан берилген ушул насипти, кана, уруштуруп ичелик эми! Акия колундагы стаканын Сер-гейге сунду. Жоокердик салт менен ар ишке даяр, ар ишке чечкиндүү калыбет олтурган Сергей:

– Ну жарайт Акиш! – деди стаканын Акиянын стака-нына «чык-чык» уруштуруп. – Мас болуп алып, дагы ыйлаба, только. А то, мен кайра кетип калам.

– Жок, Секе. Эми ыйлабаймын! – деди Акия күлө ба-гып. – Колундагы насипти ичип жиберчи. Анан бир ооз сөзүм бар.

– Кана, ичип жиберелик эмесе! – Чаргын да оолжуп койду. Эми менин бир ооз сөзүмдү уккула! – деди салмак

менен стаканды столго тык койгондон кийин алаканын жайып көрсөтүп Акия. – Сергей жан, мына бул алаканга кара. Эмнени көрбөдү бул алакан! Эмгекте бышты. Тепкени темир үзчү эр жигиттин бүтүрчү иштери ушул алакандардан чыкты. Ысык-ысык жаштар ушул алакандар менен сүртүлдү. Оор-оор кайгылар да ушул алакандар менен түртүлдү. Ушул аз жылдын ичинде бул алакандар эмнелерди көрбөдү. Жоор да болду, чор да болду, суукка да тоңду, ысыкка да бышты. Бирок аракет зая кеткен жок! Биздин дарбазаны койгулап келген жоо, азыр эмне үчүн арылап баратат? Биздин баатыр жоокерлерге Ала-Тоодой тирек болуп, Ала көлдөй азык берип, мына, так ушул алакандар ишке жарашты. Чоң энем айткандай, какмаар жоонун шайын кетиришти!

Акиянын кебин толкундап уккан Дмитрий жан-дили менен кубаттай берди:

– Туура сөз! Акия балам туура айтат!

– Ооба, аке, – деди Акия кайрат толкуну жаш келинди чечкиндүү сүйлөттү. – «Көз коркок, кол баатыр» дейт макал. Ырас, тоодой, тоодой иш бүтпөй жатканда коркпой да койгон жокпуз. Корктук. Бирок кол баатырдык кылды. Бүтпөгөн тоодой иштерди биздин колдор бүтүрдү. Ошентип, биздин кишилердин катарында мен да эмгекте такшалдым. Баатыр болушту үйрөндүм, Сергей.

Жашыктыгымдан көзүмдөн жаш кылгырбайт, Сергей. Мен Элебес жанымды сүйгөндүгүмдөн жашым кылгырат. Мен ошол сүйгөнүмдү өлтүргөнү үчүн Гитлер какмаарды жек көрөмүн, Ал кандуу согушун баштабаса, менин сүйгөнүм маңдайымда болот эле. Мен ага эркимче эркелеп, эркимче кумар жазат элем. Жоо, менин ошол эрмегимди алды. Мен жоого так ошол үчүн кекенем. Мен жоону так ошол үчүн жеңишем!

Баса, туура сөз го дегендер, үнсүз гана баштарын ийкөөдө.

– Кана, Макиш, эмесе, дагы бир сыйра куюп койчу арагыңдан! -деди Акия. Эми келиндин пас чыккан үнүндө күчтүү кайраттын ыргагына аралаш муңканыш да бар.

Ар кимдин насиби идиштерге куюлуп, өз-өз ордун тапкан соң, Акия:

– Жаман көрбөсөңөр, – деди кичи пейилдик менен кечирим сурап, – ушул чөйчөктөрдөгү насиптериңерди, менин төшөгүмдү сууткан какмаар жоонун күл-майдан болушу үчүн ичип койгулачы!

Ушул сөзүнө удаа, колундагы аракты шыпкай жутуп, Акия:

– Жаман көрбө, Сергей жан? Биз ушунетип ачуу аракты ичкенди да үйрөнгөнбүз! Келин суз гана жылмайып койду.

4

Сергейдин көзүнө бардыгы жаңы, бардыгы башкача көрүнөт. Үч күндөн бери анын кирбеген үйү, баспаган көчөсү калган жок. Ал кыштактын башынан кирип, аягынан чыкты. Ал, Камканыкына кирип: картаңдын колунан даам татыды. Ал, Каныштыкына кирип: Касейиндин күмүш маңдай комузун колуна алып көрдү. Люба менен таанышты. Миколай-Аскерди эркелетти. Анын сарала мышыгын жонунан сылагылады. Ал, майдандан шейит өткөн курбусу Элебестин үйүнө да кирди. Акияга көңүл айтты. Ал, өзү менен бирге кан кечипкен, өз алдында коштошкон, жанындай көрүүчү Шамбеттин үйүндө да болду. Дүйнөнү тыйынча көрбөй, үйдүн ичин үч сапырылтыккан Жеңишбек тентекти да, баягыдай тизесине олтургузду. Ал тентек эмнегедир Сергейди көргөндө жопжоош, анын алдында тыптынч. Балким, бала, Сергейдин балдагынан чочуркаар!

– Сен мени жакшы таанып ал, – деди Сергей Жеңишбекти маңдайынан сылагылап. – Менин карындашым сенин киндигинди кескен дейт. Экөөбүз эми бир тууганбыз. Сен менин киндик инимсиң!

Сергей Жеңишбекти эркелетип олтуруп, жүктө жыйылып калган ээрди тааныды. Ал – Шамбеттин ээри. Мыкка илинген камчыны көрдү. Ал – Шамбеттин кам-

чысы. Ушул кыпкызыл табылгыга сапталган майда өрүм: далай-далай жолу Сергейдин жонуна чып-чып чабылган. Ал тек эки теңтуштун зериккендеги тамашасы болучу. Ошондой тамашалуу күндөр эсине түштү го. Алп мүчөлүү жандай көргөн жолдошун эсиине түшүрдү го! Айтор, Сергейдин кебетеси өзгөрүлүп: суз да, ойлуу да.

Бирдемеден күнөм санаган Айганыш, шексинип кирпигинин учунан Сергейди байкоодо. «Кандай олтурат? Эмне сыры бар?» Жигиттин жашырган сырын тымызын талдайт. Ошентсе да аныгына көз жеткизе албайт. Кез-кез сабырсызданып сурап коёт:

– Чынын айтсаң, Сергей, теги Шамбет тирүүбү? Жашырбасаң?

Муңайым олтуруп тымызын гана сурап койгон Айганыштын бул суроосу Сергейдин жүрөгүн сыздатып, жанына катуу батат. Өз ичинен катуу ызаланат. Госпиталдан кайтканына да өкүнүп калат. Ошентсе да Айганыштын десин сууткусу келбей:

– Шамбетин аман... – дейт ал Айганышка. – Шамбет экөөбүз бир болучубуз. Мен госпиталга келдим... Ал башка частка кеткен... Эчтеңке эмес, кат жазышып табышабыз...

Жаш келин өкүнүчтүү шыпшынып коёт.

– Кат келбей калганына да алты айдан ашты. Жүрөгүн сыздаткан оор өкүнүч менен Сергей Шамбеттин үйүнөн чыкты. Ал баягысындай алты саны аман алп күчү менен болсом, балким азыркы ызасына чыдай албай теректи жулар беле? О, канетер эле жигит? Канете-ер эле? Биз анысын биле албайбыз. Азыр Сергей эки эсе ызалуу. Ал өзү да балдакчан. Эки колтугунун ачышып ооруганын, эки ийнинин талып уюганын сезбейт. Эки балдагынын учтарын каксоо жолго так-так койгулап көчө кыдырууда. Ал өзүнүн туулуп өскөн жеринин ой, чуңкурун калтырбай көргүсү келет. Тигил чалкайган тоо менен, береги көгөргөн көлдүн эки арасын тегиз арытып: ар бир коён жатакты тааныгысы келет. Бала кездерде ойноп жүргөн таштарга, серпишкен булактарга учурашкысы келет.

Балдакчан Сергей өзүнүн чарчаганын сезбей баарын кыдырууда. Баарын көрүп, баары менен учурашууда.

Экөө бирге жортуулда жүргөн кездерде Шамбет ага:

– Кимибиз элге аман кайтсак, калгандын атынан жерге, сууга салам айтышалык! – дечү.

Эми аман кайткан Сергей, анын өскөн жерине, ичкен суусуна калган Шамбеттин саламын айтууда. Өз алдынча күңгүрөнүп Шамбеттин опсуз эрдигин баяндоодо. Береги тунук суусу шылдыр аккан арыктын жээгинде дүпүйгөн көк терек качанкы терек? Жайдын бир күнүндө Шамбет экөө торпокко учкашып береги чоң көчө ылдый өңкүлдөтүп келатышып ушул теректин түбүнө токтошкон. Анда терек – сыйдараак. Анча менменсий элек.

Экөө торпоктун жайына коюп, ушул терекке асылышкан. Теректин башына чыгышкан. Мактанышып көчөдөгү балдарга кыйкырышкан:

– Э-э, куң-га-ак! Э-э, куң-га-ак!

– Бизди көргүлө! Бизди көргүлө!

Балдар теректин түбүнө топтошкон.

Шамбет ал кезде Сергейден өткөн тентек болучу. Ал жогор жагында, улам Сергейдин бутакка асылган колдорун басууга ашыгып, а Сергей төмөн карай качып, экөө бат эле теректин башынан түшүп келишкен. Анан Шамбет балдарга мактанып жанынан мүйүз саптуу бакисин чыгарып, муздай мисирейген теректин боорун оймолгон. Ал терекке: «1925» жыл деп жазган.

Сергей азыр, эки балдагына салмагын салып, үңүлө карап, менменсиген зор теректиң боорунан ошоңдогу жазууну издеди. Бирок азыр терек зор. Буржуюп кабыгы калындаган. Бети ботала. Жаңы бутактары өскөн. Чоң-чон уюлдар пайда болгон. Ошентсе да, «бир» менен «тогуз» Сергейге таанылат.

– Даа! -деп койду Сергей өз алдынча кобурап.

Заман желдей зымырап,

Токсон турдүү тоскоолдукка жол бербей...

Кайран Мукай, кайран Мукай! Алда жүрөт майданда төш тирешип.

Мезгил желдей зымырап... кыштак, бир аз өзгөргөндөй, үйлөрү тунжурап жым-жырт. Көчөлөрдөн биринсерин гана адам көрүнөт. Жайдын чилдесинде, түш мезгилинде гана ушундай жым-жырттык болор эле. Мемиреп көшүлгөндүк болор эле. А азыр болгону шашке маал. – Кыймыл кана? Кишилер кайда? – Бардыгы эмгек майданында!

Береги керилген күңгөйдөн берки кайкалаган көк ойдо жоолуктар делбиреп, чалгылар шыңгырайт. Көк ыраңды аңкытып калкып өткөн жел да бар.

Балдактарын арыштатып, ошол жакка бет алган Сергей, азыр башын жогору көтөрүп, калаган чийдей калың чыккан буудайды жарып өткөн араба жол менен келатат. Бүлкүлдөгөн жумшак жел беттерин аймалайт. Ал жылаң-баш. Уюлгуган коюу чачтары үлпүлдөйт. Тегиз баш алган калың буудай куду жоокерге урмат айтышкандай: бой ыргаган шуудур-шуудур толкуну бар.

Ансайын балдактарын арыштатып ансайын башын жогору көтөргөн Сергей алды жакка, буудай деңизинен аркы көк ойго кароодо. Берегиде, сол башында «шаңгыр-шаңгыр» чалгы кайрап келин турат. Андан улай, бирине бири удаалаш сол тарткандар өң аялдар. Алар куду желеленген каркырадай, кыркатар бирин бири кушууда. Мына бул көрүнүш да Сергейдин көзүнө башкача көрүнөт. Жаңылык болуп көрүнөт. Ал согуштан мурда аялдын чалгы кармаганын көргөн эмес. Азыр, анын көз алдында тигил деңиздей беде аянтын жапырып: шыртырт-шырт сол тарткандар өң аялдар. Алар куду – кан чыгара кармаган эр жигиттердей чалгы ырдатышат.

– Мына буларга кара! -деп Сергей өз алдынча күбүрөйт. Сол тарткан аялдарга кубана карайт. – Чалгы тартканга маш болуп алгандарын көр... Жакын келген соң Сергей:

– Бале-е, жеңелер. Ишиңер илгери болсун! – деди. Тек кайрат менен чалгы тарткан келиндердин беттери алоолонот. Салмак менен буралышат.

– Андай болсун, Сергөй,-деди чалгысын шилтей берип Акия. – Азаматтардын тилегин тилеп ушунетип адырдан чалгы тартып жүргөн кез... Солду айдап салалык. Келиндер чалгы тарта беришти.

Сергей балдагына сүйөнүп чылым тартып турат. Баягыдай жел жок, бозомук түтүн жигиттин төбөсүндө жай гана көтөрүлүүдө. Жигит азыр ойлуу. Аны ойлонткон оор түйшүк. Журт башына түшкөн татаал шарттар. Береги чалгы тарткан келиндер, негедир сумсайыңкы күлүшөт. Негедир, муңайым карашат? Кээсинин этеги жыртык. Кээсинин агарып колтугу көрүнөт.

– Да! – дейт Сергей өз алдынча күңкүлдөп, тигил келиндерге улай карап. – Этектин жыргылганы, колтуктун көрүнгөнү эчтемке эмес. Бүтүндү кийген күнү билинбей калат. Ал эми, Гитлер болсо, шаңдуу күлкүдөн ажыратып, бул келиндерди күндүккө айдоого умтулган. Ошол бетбакка каршы булар ушундай майдан ачышкан экен го. Мына булар да кандай жоокерлер! Азыр сен бул келиндерче чалгыны тарта албайсың. Вот, кандай кордук. Вот, кандай ыза? Эчтемке эмес, колумда балкалык каруу бар да.

Көгүлдүр түтүн Сергейдин төбөсүнө жай гана көтөрүлүүдө.

Айдаган солунун аягына чыккан Айганыш чекеден терин аарчынып, чалгысын ийнине салды. Чалгысын кере-кере шилтеген Маруся Акияны шаштырууда.

- Кач, Акия!
- Качпайт Акия...
- Согончогуңдан айрыласың.
- Элден мурун жетип ал...

Ал экөө сол башына уда чыгышты. Алардан кийинки үч келин бирин бири удаалап, сол аягына беш-он метрче калышкан. «Тилмеч» Бурма менен Люба экөө эң артта. Кыргыздын тилин жоромолдоп калган Люба өзү а деп ушул кыштакка келгенинде, тигил Бурмага жолукканын дайым эстеп, ошондогу Бурманын тилмечтик кылганын айтып күлөт.

Азыр да Люба:

– Ээй, «Откел маржа» деп ал, алдындагы буралып чалгы шилтеген Бурманы шаштырууда. – «Откел маржа» жолдон качсаңчы!

Беде чапкан аялдардын тамашасы ушул «Откел маржа»нын үстүндө. Азыр келиндер аны «тилмеч» Бурма да дешпейт. Тек ал бечаранын атын «Откел маржа» коюшкан. Эми ошол «Откел маржа»ны согончоктоп Люба чалгы тартууда.

Чалгысын ийинине салып сол өйдө келаткан Айганыш да чалгы тарткан Бурмага карап тамашалап койду:

– Ой «Откел маржа», чамда. Люба сага жетип калды. Мына келиндин бул тамашасы да Сергейге башкача угулду. Ал күлүмсүрөп Айганышка утурулады:

– Тигил кадимки Табылдынын келинчеги. Анын аты Бурма эмеспи? «Откел маржа» дегениңер эмне, Айганыш? Мен түшүнбөйт экемин!

– Ооба, ал кадимки Табылды досундун келинчеги Бурма. «Откел маржа» элге жентек жегизген, Сергей секет, – деди Айганыш. – Анын маанисин -жай түшүнөсүң...

Чалгыларын ийиндерине салып, сол бойлой маектешкен Маруся менен Акия, Айганышка удаа:

– Бизге жентек жедирген «Откел маржа».

– Жентек жедирген, – деп күлө багышты.

Өз ичинен Сергей да ыраазы болгондой тигилердин тамашасын кубаттады:

– Акия, мен сага ыраазымын. Күлүп жүргөнүңө ыраазымын.

Келин мостоё түштү да анан:

– Кайгы ташы германдын таразасын бассын. Согуш бүтсө, жигиттер келишсе, Шамбеттер келсе, ошондо күлкүнү бизден көрүп ал, Сергей секет.

Жан курбусу Шамбеттин атын укканда Сергей мукактана түштү да тек:

– Туура, туура! – деди.

– Сенин билбегендериң бир топ, – деди Акия Сергейге телмире карап: – биз теңибизди сагындык. Биз эркек

көйнүн сагындык. Анын эмнесин жашырайын. Кыштын узун түндөрү бизге жылдыз санатты. Көз жаш менен жастык кучактатты...

Бая күнү жакшылап көрүшө албай калдым эле. Эңкейип койчу? Мойнундан бек кучактап, теринди жыттап коёюн. Курдашың үчүн. Элебесим үчүн. Аны мен майданга сени менен кошо жөнөткөн элем. Ал эми түбөлүк жок. Түбөлүк келбей калды.

Акия Сергейдин мойнунан бек-бек кучактады. Ошенткен сайын жаш келиндин көзүнөн ысык жашы кылгырды...

...Курбусу Шамбет үчүн Сергей береги «Кароол-Дөбөгө» да чыгып барды. Анеткени экөө кээде, окопко зеригип олтурушкан кездерде Шамбет:

– Атаңдын көрү, Сергей, – дей берүчү, чылымдын түтүнүн созулта үйлөп коюп, кыялданып. – Ушул кезде сен экөөбүз «Кароол-Дөбөдө» олтурсак э? Маңдай жагыбызда байыркы Улуу-Тоо келберсип; ортодо жарыктык Ысык-Көл чалкып, ээк алдыда керилген чоң кыштакты аралап уч-кыйрына көз жетпей капкара жол жатса. Машиналар зымырап, жоргого минген келин жолоочулап баратса. Берегиде, дем алыш күндөрдө биз сейилдеп чыгуучу булут ак тинтенин кынындай болуп көлгө кирип турса. Бале, бале... сагындыкко, кайран жерлерди, сагындыкко, Сергей. Эл журтту көрсөк. Чаргын акмак кантип жүрөт болду экен? Баягы алыстан келген Мыскал кайда? Жеңиштай кандай жүрөт болду экен? Энесинин жазгандарына караганда тентек окшойт, садага.

Жоо жеңилсе, согуш бүтсө, аман кайтсак. Төрдүн шиберине оонасак, булактын суусуна жүз чайысак. Оодарышсак! Чабышсак! Сонунду таркатсак. Анан биздин колхоздун өзүнүн электр станциясын курсак. Аттиң дүйнө! Кандай сонун болор эле, э, Сергей!

Дайым, ушундай кыялданычу, жан жолдошу Шамбет үчүн, Сергей ошол Кароол-Дөбөгө да чыкты. Терелбелге тегиз көзүн чаптырды. Маңдай жакта келберсиген Улуу-Тоого, ортодогу көйкөлгөн көлгө, тигил булуңга, маши-

на өткөн кан жолго, деле баарына көзүн талдырды. Баарысын Шамбет үчүн эскерди.

Өскөн жерлер, ичкен булактар баарысы жай-жайында. Баарысы баягыдай көз алдыда. Жалгыз гана Шамбет кайда?

Эл да сурайт. Жер да эскерет.

– Биздин Шамбет кайда? Жөнүн билсең, баян эт?

– Тууган элге Шамбет жөнүндө көргөнүн баяндоо Сергейге арзан болгон жок.

6

Быйылкы жай береке нурун аябай төктү. Жамгыр өз убактысында жаап, өз убактысында ачылат. Мээрим менен күн нурун сээп – жер жүзү жашыл ыраң белге чыккан өсүмдүк шуудур кагып, ыргалып, эгиндин даны толууда. Колхозчулар беде чабыгын бүткөрүп, ары бери караганча, береги дыңынан бузулган тектирдин киши бою чыккан ак буудайы кере карыш баштарын саргартып, тек шуудур кагып, орок күтүп турат.

Жайлай тынбаган балбан эмгек, эми өз ийгилигин берди. Ага жараша, быйыл жер да, кишилердин эмгегин сыйлады, марттыгын көрсөттү.

Абышкалар колдорун чекелерине серепчилейт. Кубанып калышат.

– Бале! Быйылкы эгинге көз тийбесин. Жер мынча кубатты кайдан алып жиберди, ыя!

Алар бул кубат Салмоорбектен тартып, Камка карыга, чейин белсенген кишилердин өз колдорунда экенин сөз бергендей, быйылкы берекеге ансайын таңданышат.

Акман баштап, карылар эгинди жээктей басышат. Болор-болбос желге термелип, шуудур каккан күүсүн тыңшап, кубангандан күлө карашат. Акман өтө кылдат, өтө чебер козголуп бышкан башты эңкейтип, алаканында ушалап, үйлөп коёт. Анан колу толо түшкөн алтындай дандын бирин алып, тиштеп көрөт. Кыштакка кайтары менен иниси Чаргынга кеңешин берет:

– Буудай орокту күтүп турат, башкарма! Башташ керек. Тектирди түшүргөнчө, ойдун эгини да жетиле турган. Убакытты өткөрбө. Мага руксат берсең бир топту өзүм баштап кырман чаптырайын.

Башкарма Чаргындын чакырыгын уккан орокчулар мына, эгинге чыгышты. Кыр катар тура калышып, шарт-шарт орок чалганда, колдору тестеге толду. Мына, биринчи тестелерди коюшту.

МТС жиберген комбайн келди. Люба тракторго кайра олтурду. Өзү оруп, өзү басып, өзү кызылын сапырган зор машинаны тракторуна чиркеткен Люба да бөтөнчө камкор. Күжүлдөгөн комбайн да токтобойт. Кечке ак саман буруксуп, чорголоп кызыл куюлат... Тигил көк ойдун бедесинен берки, баягы Сергей аралаган калың буудайды азыр, күжүлдөгөн комбайн куушурууда. Баягы өздөрү күрөктөгөн таштак дыңдын буудайын келиндер жарышып орууда. Аңыздагы боолор жуушаган койдой калың. Орогун ийнине коё коюп, сыңар башты ушаласа, кызыккан келиндин алаканы мөндүрдөй дандуу – кыпкызыл буудайга толо түшөт.

«Мына, менин төлгөм да жакшы – дейт, алаканы дандуу буудайга толо түшкөндө, келиндердин ою – теги быйыл согуш бүтөр бекен? Тең курбум эсен кайтып, ушул буудайдын ак токочун өз колумдан жээр бекен? О, бул менин маңдай терим эле го. Ушул буудайдын ак токочунан тең курбум да жеп калар?»

Ушундай таттуу үмүт менен келин да ийнине койгон орогун алып: шырт-шыр-рт эткизип колуна тесте толтуруп ак илис орокту чала берет кечке. Чала берет түн менен:

– Шырт! Шырт!

Орокчу келиндер да тынбайт. Кара жолдун ташы кычырап, дөңгөлөктөр кылдырттап, аңыздан кырманга, кырмандан пристанга араба айдап, кызыл тарткан колхозчулар уктабайт.

– Шамбетинер айткандай: эмгектин ийгилиги, аракеттин берекеси бар. Чамдагыла, кагылайындар! – деп демилге берип Чаргын да эмгектенген эл менен бирге.

Айтор колхоз кыштагынын теробели күн да, түн да тынбаган кыймылда.

Адырдан калкып жел жүрсө,
Ак буудай башы ыргалат,
Ашыгы алыс жер жүрсө,
Ак келин кайдан суйсалат...

деп, береги таштакта чийнеге минип келаткан бир бала ырдаса, ага удаа экиичиси:

Ак буудай башын ыргалтпай
Эртелеп оруп туралык.
Ак келин жүзүн муңайтпай
Анын -
Ашыгы келсин кубанып...

деп, ичкерээк чыккан коңурдоо обонун зыңгыратат.

Мемиреген күн нурунун илебінде, чекесин тердетип шырт-шырт орок чалган келиндин жүрөгү зырып этет. Ырдаган балдарга кагылып, токтолбой орогун оро берет.

– О, зыңгыраган үнүңдөн айланайындарым!

– Оозуңарда бардыр. Биздин алыстагы ашыгыбыз да келип калышар.

Көк торгундай асман тереңде мөлдүрөп, кең дүйнө жанга жыргалдуу өзүнчө бир мээримдик менен толгон. Кез-кез тоо жактан калкып өткөн жыпар жел орокчу келиндин бетин аймалайт, саамай чачтары үлпүлдөп, көңүлү сергектенет. Ырдаган балдардын обону бирде алыстап, бирде жакындап ыргатат... Тигил ойдо, комбайн күжүлдөп – топон учурат. Аны тарткан балбан трактор көгүлдүр түтүн чыгарып, алп мотору тынбай күрүлдөйт. Аны айдаган Люба – майланышкан колдорун рулдан албай те береги, аңыздын башындагы чоң чийге тракторун түздөөдө. Ал ошентип, же жээктеги чийге, же белгилүү бир тал куурайга мээлейт. Ошентип, чийдей каланган калың буудайдын чабылган жээги менен тракторун түптүз алып жүрүүгө тырышат. Эгиндин таза чабылышына, түшүмдүн коромжу болбой алынышына тырышат.

Бир Люба эмес, колхозчулардын көбүнүн далалаты: быйылкы бай түшүмдү коротпоо. Чеке тер менен себил-

ген, чеке тер менен сугарылган, чеке тер менен орулуп, басылган алтын дандын ар тогологу – киши эмгеги менен жаралган. Эмесе, түшүмдү коротуу, башты аңызда калтыруу, кызылды кырманда чачуу, киши эмгегин зая кетирүү го.

Мына кыштактын чекесинде, берекеси төгүлгөн чоң кырманда кызыган базар: бака-шака түшүп эмгек кайнаган! Бир жагынан он бештей жылкы менен темин бастырууда. Арткы этегин бийик кайрып калпагын чыкчырылта кийип, төш жарым келген көк тал чыбыктын учуна байланган узун кайышты «тарс-тарс» чапкылап орто жашар колхозчу теминди айдап турат. Желе баскан жылкылардын туяктарына кызыл күбүлөт, куураган маялар шуудур кагыш ырдай берет. Темин ашаган колхозчу ансайын ышкырынып, ансайын шапалагын шакылдатат. Түрүлгөн калпагын чыкчырылтып ансайын заңкылдайт:

Оп, майда! Оп майда!
Береке тол кырманга!
Кампа толсун буудайга
Жаз үрөнүн себем деп,
Күз үзүрүн көрөм деп,
Чеке терим тамганда!
Оп, майда! Оп майда!
Береке тол кырманга!
Душман көргө кирер деп,
Балдар быйыл келер деп,
Сугатыңды сугарып
Тилек кылгам кудайга!
Оп, майда! Оп, майда!
Береке тол кырманга!

Колуна бешилик айрыны дыкан кармап, бүйрө баскан Акман, тиги темин айдаган колхозчуга кошулуп, кезкез унчугуп коёт да, четке түшкөн баштарды бирден терип ортого ыргытат.

Жайлоону оттоп тырсыя семирген семиздер дирилдей беришсе, кээде алардын курч туяктары маяны кырмандын четине чачып кетет.

Анда Акман камкордук менен темин айдаган колхозчуга эскертип коёт:

– Ой, оп майда! Байкап айда. Териң тамган ак дан чачылбасын талаага!

«Б...» колхозунун теробелинде эмгек казаны ушундайча кайнаган. – Жаш да, кары да, чоң да, кичине да каруусу жеткенче – иште!

Чаргын да кээде айры кармап кырманда басат:

– Чамдагыла, туугандар! Чамдагыла! Тээп темир үзгөн эр бүлөнүн көбү казатта. Бир кишинин колунда тогуз түрдүү иш турат. Чамдабасак ал иштер бүтөбү? Кылычын алып, кыш кирсе – кимге кыйын? өзүбүзгө кыйын! Өнөктүк бүтпөй калса – кимге уят? Өкмөт алдында, партия алдында өзүбүзгө уят!

Ал уят өлүмдөн катуу! Чамдагыла, туугандар!

Башкарма өзү кырман башында ушинтип демилге берет. Кишилер күн да, түн да эмгек үстүндө. Алар чарчону унутту. Алар оорду көтөрдү.

Тоодой, тоодой кыйынчылыктарга баатырларча төш тиреди журт!

Журт эмгектенди. Журт кулагын түрүп күн өткөн сайын жаңылык кабар күтүштү.

– О, деле керек болсо, биз тоо көтөрөлүк! Деги, майданда кандай кабарлар бар?

– Жоо кылчайбай калды дешет. Согончогу куйругунда тарсылдап баратат дешет.

– Э, качкан жоону, эми катын алат да!

– Деги, балдар казаттан кайтып, биздин үйдө болучу той качан?

– Тойдон мурун өнөктүк бүтсүн. Колундагы ишинди чамда!

Эмгек үстүндө жүргөн кишилер ушундайча сүйлөшөт. Чыдамсыздык менен жеңиш күтүшөт.

Келиндер курбуларын күтүшөт. Кыздар сүйгөнүн күтүшөт. Ата менен эне уулдарын күтүшөт.

– О, жасаган! Бизди чын жаратсаң, балдардын жүздөрүн көрсөт!

Иш бир аз сээлдей түшкөн. Жекшембиге караган түнү эл Шамбеттикине чогулду. Сергей курбусу жөнүндө өзү билген чындыкты баяндоого олтурду. Бул акыбал Айганышка оор кабарды сездирди. Жаш келии Жеңиштайын кубат кылат, бооруна кысат, алдыртан улутунат.

Көпчүлүк бир кишидей кеп угуп, ортодо жалгыз гана Сергей сүйлөп олтурат. Ал ашыкпайт, үнү салмак менен жай чыгат.

– Ал жөнүндө көп айтса да кеп бар. Аз айтса да кеп бар, – дейт Сергей тууган элге Шамбетти баяндап. – Ал экөөбүздү бир жөнөттүңөр. Бирге бардык. Майданда бирге күрөштүк. Ал мени белсиң дечү. Мен аны белсиң дечүмүн. Чынын айтсам: Шамбет экөөбүз бир бет алганыбызда, бизге эчтеме коркунучтуу эмес эле. Командование кандай татаал жакка жумшаса – жетичүбүз. Тоодон оор милдет такса – аткарылуучу.

Согуш катуу. Немецтер жан талашып калган кез. Биздин бет алдыбызда эс-счилерден бир полк жатат. Алар өң баш кесерлер, «М...» кыштагын таяныч пункт кылып алышып, айгышкандай болсо, бардык куралдарын кутургандай ажилдатат. Кээде биз тарап тынч болсо да аткылай беришет. Мындан бизге, ал өзүнүн кыжырданганын, чактысы кетип алактап шашканын сездирет... Ошентсе да душмандын жаалы дале катуу. Далек болсо ал жеңиштен үмүтүн үзө элек кез.

Бизге тапшырылган милдет – душмандын күчүн байкоо. Сырын ачуу болду. Биз ал милдетти өтө ыңгайлуу учурда, чоң ийгилик менен аткардык. Душмандын сыры ачылды...

Биздин чабуул таң менен башталмак.

Мурунку күнү Шамбет Жеңишбегинен кат алган. Айганыш Жеңиштайындын бир топ, кызык кыялдарын жазган экен. Биз аларды окуп алып күлдүк. Артыкча эки эмчектүү сүйрү картошканы замбирек кылып ойногону, ал картошкасын энеси билбей бышырып койсо, атама

айтамын деп короого чыгып алып: «Ата!»лап чакырды деген каттагы сөздөр, Шамбетке катуу таасир этти. Ал, Жеңиштайын тизесинде алып олтурган кишиче: – Садага! Садагалап кайра, кайра жалынат, Сережа, эртең жого жолборстой барышалы. Жеңишти тездетип, уулумду көрбөсөм болбойт, – деди Шамбет жоого кекенип.

Таң менен биздин замбиректер айкырды. Эр «Катюша» ышкырынды, ачыктан туруп полковойлор сокту. Калың жер асманга көтөрүлгөндөй топурак буруксуду. Не туман, не түтүн, чаң экени билинбей асман түнөрүп, жоонун блиндаждарынын кыйрандысы бүркүлдү. Ошонетип немецтин алдыңкы коргоо сызыгы астын-үстүн чыкты, бүтүндөй аңгекке айланды. Улам жаңы күчүн тартып, жоо жан алакетке түштү. Ошол учурда асман дүңгүрөп, биздин шумкарлар учуп чыгышты. Жоонун киши тарткан машиналары, калдактаган танкалары жалындады – өрттө калышты.

Кызыл ракета асманга чыкты. Жоонун алдыңкы катарын жапырып, биз чабуулга өттүк. Үйлөр өрттөнүп, машиналар түтөп жатат. Танкалары күйүп, оор-оор замбиректери кулап калган. Өлгөн фрицтер жер кабышкан. Аларды тепсеп ир алдында Шамбет команда берген биздин чалгынчылар. Шамбет экөөбүз катар жанаша келатабыз.

Ал мага туура жактагы аман турган үйдү көрсөтүп:

– Ушул шектүү үй. Ушунда немец калды. Караш керек, – деди.

– Бул үйдө калган немец, бизден кутулбас, – дедим.

– Шамбет дагы кыйкырды:

– Таш каптырыш керек!

Балким ошол сөзү аны кайраттантып жибердиби? Ал мени:

«Жүргүн!» десе керек. Бирок ызы-чуу кайра күч алды. Жакындан снаряд жарылды. Туура жакта ДЗОТтон немец пулемёту каңшылай баштады. Кулагым туна түштү, көзүм эчтемени көрбөй калды. Бир аздан кийин башымды көтөрсөм, жалгыз калыпмын. Баягы үйгө жетип бар-

ган Шамбетти көрдүм. Ошол замат, ал жакка мен да атылдым. Кудай билет, арадан минута өткөн жок. Шамбетке удаа ал үйгө мен да жеттим. О, тууган эл, уулуңардын бул кайратына ыраазы да болорсуңар. Силерге калп, мага чын. Куду жомоктогу окуя көз алдыма келе түштү; чалгы менен тарткан кызыл куурайдай кыйруусунан түшкөн өлүктөрдү көрдүм. Бир фриц оолжуп барып менин көз алдымда кулады. Булар Шамбеттин автоматынан ажал тапкандар. А калган бирөө, кудай билет, булардын эң четкиси болсо керек, кумсарып каны качып кеткен. Көз айнеги жылтырайт. Калчылдаган колу менен Шамбетке пистолет мээлеп калыптыр. Мен ага жалгыз ок чыгардым... Мурунтан камынган душман да Шамбетти пистолеттен атып калды...

Ушул кабар айтылганда үй ичи козголо түштү. Согуштун элеси көз алдына толук келгендей, бетин колу менен басып, бир азга унчукпай Сергей кайраттанып сөзүн улады:

– Шамбеттин атынан суранам, силер ага ыйлабагыла! Мен анын өлүү, тирүүсүн анык биле албаймын. Менин билгеним бирөө гана: силердин Шамбетиңер кайраттуу болучу. Дайым кайраттуулукту талап кылуучу... Ырас, бир аз окустук кетти. Ал жаман үйгө жалгыз жетип барбаса да болот эле. Бирок, согуштун кызуу учурунда бардыгын эсептеп олтурбайт да. Андайлар боло беретко. Мен ошол замат Шамбетке жетип келдим. А дегенде байкай алган жокмун, ал терезеден эңкейип, алды жактан бирдемени карап тургандай көрүнгөн. Козголбоду, чакырсам, жооп бербеди. Чочуп кетип башын көтөрдүм.

Тек батыш жакка сүрдөнө караган алп сыяктуу. Жүзүнө карасам: өлүмгө бараткан кишиникиндей эмес, таттуу кыялы менен, сонун түштөрүн көрүп, алп уйкуга баткандай маңдайы жарык, жүзүндө болор-болбос күлүмсүрөө бар... Мен анын жүрөгүн тиреген муштумунан шексинип, шинелдин топчуларын чыгарып, көкүрөгүнө колумду бастым. Жылуу кан учурады. Шам-

беттин төш чөнтөгүнөн документтери түшүп кетти. Партбилетинин жогорку бурчу окко тешилген. Чети канга боёлгон. Андан аркысын мен да айталбайм. Жакындан жарылган снаряд өзүмдү терезеден алыс ыргытты.

Печаты дап-даана басылган бир барча кагазды Сергей жанынан алып, кишилерге көрсөттү:

– Мына – справка... мен таңуу пунктында эсиме келдим. Шакемдин партбилети колумда экен. Аны командование алды. Мага ушул справканы беришти... Кейибегиле, ыйлабагыла, туугандар. Мен Шамбетти өлдү деп айтканым жокко. Чынында өзүм да аныгын айта албайм. Каттар жаздым, сураштырып көрдүм. Азырынча кабарсыз. Тим калтырбайм, Шамбетти издейбиз!..

Сергей үнсүз улутунду да, тигил справканы төрт бүктөп, өз билетинин ичине салды.

Же чочуркайбы? Же бирдемени жүрөгү сезеби? Жеңишбек да тыптынч. Кишилерге момурап карайт. Момурап жоош олтурат. Үйдүн оң жак капшытында жашын төгүп, түнөргөн энесинен көз албайт бала. Балким «энесин тигил аялдар уруп койдубу?» Же суук кабар «Атаны келтирбейби» айтор, бала акылы бирдемени талдагандай, үрүң-бараң, түш сыяктуу бирдемени сезгендей, Жеңишбек да анда-санда улутунат. Кичинекей манжаларын кармалап, бакырып ыйлоочудай ызаланып олтурат...

– Кой, Акиш. Көзүңөн жаш чыгарба! – дейт Акия алдыртан Айганышка. – Жаш чыгарбасаң, кайгы өзү ызаланат. Экөөбүз тең жаш чыгарбайлы...

– Кейибе, Айганыш балам! – деди Акман нуска айтып. – Шамбеттиң келип калар... Келбесе артында эли бар. Уулу Жеңиштайга тарбия беришебиз. Ал он сегизге чыкканда, атасынын эрдигин жомокторбуз.

«Чын эле Шамбет жок болдубу? Курбулардын катары суюлуп баратат ко» деген ойдо баятан тунжураган Чаргын, жан курбусу Шамбеттин сүрдүү тиктеген алп элесин көз алдына келтирип, анан:

– Кейибейлик туугандар! – деди, анын үнү коңур чыкты. – Шамбеттин кадимкидегидей баскан-турганы көз ал-

дына келди. Чаргын кеп айталбай мууна түштү... Шамбеттин күлүмсүрөй түшүп, акырын айткан жалындуу кептери кулакка угулду. Ал мындай дечү эмес беле:

– Ак төөнүн кардын жаргыла деп күркүрөгөн күз келатат. Эртенден баштап жапа тырмак оруу, жыюуга чыгалык. Журт казынасы толсун. Үй, үйдө казандар толу кайнасын. Бечел бала кетмендей тооч көтөрүп: мына бул тартайган акмак Чаргындын тентек дүйнөсү таң калсын. Босогодон ырыс аксын. Кана, туугандар, олтурбайлык!

Шамбет ушундай аз сүйлөчү. Анын айткан кептери мааниге бай болучу.

– О, тентек дүйнө, – деди Чаргын куду Шамбеттин токтоолугу, Шамбеттин үнү менен көпчүлүккө, – баягы маанилүү кебин Шамбетиңер азыр да айтып турат сиздерге. Күркүрөгөн күз – ак төөнүн кардын жаргыла дейт бизге. Кана эмесе, олтурбайлык туугандарым. Күзгү өнөктүккө да жапа тырмак киришелик! Акыры биздин акыбызды да, биздин кегибизди да баатыр эмгек кайтарат! Улуу жеңишти жакындатат. Эртең жекшемби. Дем алычу күн – эмгектенели. Улуу – кичүү жапырт өндүрүшкө чыксын.

– Туура сөз! – Журт туш-туштан кубатташты. – Жүргүлө, туугандар!

– Аке, сиз кырманга баш болуңуз. Мен орокчуларга чыгайын. Эгиндин ташылышын чамдатайын. Дмитрий аке, сиз мойну сынган орокторду кадап жибертиңизчи. Орок жетишпей калбасын...

– Жетиштиребиз, – деди Сергей көкүрөгүн ушалап, – бул иш менин да колуман келет. Эсинде болсун, ата, фронттогудай иштөөгө үйрөтөм!

Дуу көтөрүлүп журт үйдөн чыгышты.

8

Бейтап Камка Сергейдин баянын угууга, Шамбеттикине келе алган жок. Ошентсе да картаң өз үйүндө азыр жалгыз эмес. Турумбегим өлсө да, силер барсыңар. Мен силердин баарыңарга эне болом, деген сөзүндө төгүну

жокко. Айтор үйүндө күндө базар– топураган балдар.

Балдардын кимиси келбесин эркекче салам айтып кирет:

– Ас-са-ло-омалекүм, чоң эне!

Камка балдарды атайы ушуга үйрөткөн.

– Эркек болуп калгам – аксакалмын. Силер маа салам айтып келип, жигиттерче ишимди бүтүрүп кеткиле!

Картаңдыкына бүгүн Салмоорбек менен баягы топчу мурун Сатай ошентип салам айтып келишип, суусун көтөрүп, отун жагышкан. Бир картаң, эки бала жоон топ кишидей божурашып азыр чай ичип олтурушат.

Ал аңгычакты болбой, эшик карс ачылып, үйгө жоокер жигит кирди. Камка картаң анча ашыкпайт. Балдар эшик жакка жалт карап калышты. Чочуркадыбы? Же уялдыбы? Билбеймин. Тигил топчу мурун Сатай оозундагы токочун чайнабай мостоюп, балким саал кызара да түштү.

Үйгө кирген жоокер жигит колундагы чемоданын бурч жакка койду да, күлүмсүрөп Камка жакка басты. Башында пилотка, бой шинелин тарта курчанган. Өтүкчөн. Жоокердик салт менен дыкан тура калып:

– Аман жүрөсүңбү, эне? – деди Камкага ал.

Аны тааный албай жаткан картаң байыркы көздөрүн жылтыратып таңдана карады:

– Шүгүр, кагылайын. Кайсы баласың?

– Тааныбай калдыңызбы?-деди жоокер, күлүмсүрөй түшүп, анын үнү ыргак менен саал ичкерээк чыкты. Сүйкүмдүү угулду.

Камка аны тааный албай жатканын сездирбей:

– Коё турчу. Жакшылап көрөйүн.

Лампанын билигин көтөрө түшүп койду да, ордуна туруп «кайсы баласың?» деген кишиче жоокерге утурулап басты. Анча жоон да эмес, анча бойлуу да эмес, кара көздүү, кырдач мурундуу, тараз жоокердин ак жуумал түспөлү Камканын көзүнө тааныш өңдүү, сүйкүмдүү көрүнөт.

– Мен Сиздин балаңыз эмес белем, эне,

– Ооба, кагылайын. Сен менин балам элең...

Тек оозу айткан менен «кайсы баласың?» деп картаң, жоокердин ким экенин али тааныган жок.

– Балам элең...

Жоокер башынан тумагын алды да:

– Эми тааныдыңызбы, эне? – деди.

Сестее түшкөн Камка картаң:

– Балам экенсиң. Балам экенсиң! Эми тааныдым! – деп барып жоокерди кучактап калды.

Экөө кучакташып көрүштү.

Көздөрүнө жашы толуп, жүрөгү кубаныч менен соккон картаң:

– Ооба, сен менин баламсың! – деди кайра, кайра.

– Анан Салмоорбек менен Сатайга карап:

– Ой, делдейген эки акмак. Чуркагыла! Айылга кабар айткыла: Согуштан Камка энемдин баласы келди дегиле! Чуркагыла!

А деп согуш башталган кездеги Зарылдын атына келген жалгыз каттан кийин Мыскал дайынсыз болду. «Эти тургай табагымды таппай жүрөмүн» дегендей, Мыскалды эскермек тургай кишилердин көбү күнү, түнү иште. Жан сеп алдырбай эмгекте. Өз балдарын кандуу согушка жиберген ата менен эненин ансыз да санаалары санга бөлүнгөн. Ошонетсе да, аз күнчүлүк жолдоштукту Зарыл кыйган жок.

Кез, кези менен кыздарга:

– Баягы Мыскал бечара эмне болду экен? – дечү Зарыл. – Же аны да немецтер күндүккө айдап кетишти бекен?

Арадан жылдар өтүп, унутулуп бараткан түш сыяктуу Мыскал Зарылдын да эсинен чыга түшкөн.

Үстүнө жашыл гимнастерка, солдаттын кең шымын кийген Мыскал, мына азыр Камканын катарында өз башынан өткөргөн окуяны баяндап олтурат.

– Жөнүмдү сурадыңыз эне. Айтып берейин. Оор турмуш баштан өттү го. Немецтер биз турган жерге да келишти. Брас, фашисттерден жакшылык жок эле. Ошен-

тсе да, «алар жай адамдарга тийбес» деп ойлогондор болушту. Жок, мен аларга кошула албадым. Мени башка сезим бийледи. Эртеңки күнгө акыл жетпей: касиеттүү Ысык-Көл ушул бойдон көрбөй каламбы, чын эле? деп ачуу өкүнүп ысык-ысык жаштарымды тамыздым. Чыйралдым – жоого кекендим. Күн өткөн сайын биздин кыштак көңүлсүз боло берди.

Көчөлөрдө немецтер короздоно басат. Алардын жанында румындар жүдөө, жумушта жүрүшкөндөй басмырт. Короздонгон немецтер өңдүү-түстүү кыз-келиндерден кыя өтүшпөйт. Абийирге, уят-сыйытка карашпайт. Те, эзелтеден ээ болуп алышкансыйт...

Кокуй-алаттап энем мени үйдөн чыгарбайт. – Жоонун көпкөн солдаттары жаман болушат. Алар абийирге карайбы? Уятты билишеби?! Кой, кызым. Антем-минтемин деп кайраттанбай эле кой. Миң-сан кызыл аскердин шаасы жетпей жаткан жоого кыз башың менен жалгыз сен эмине кайрат көрсөтө аласың. Эртең эле мени күйүткө саларсың... Кой, жалгыз энеңдин зээнин кейитпе! Айтканды ук. Үйдүн астынан жертүлөө казып берейин. Жашына тур. Көпкөн жоонун бети курусун. Он алтынчы жылы сулуу кыз-келиндер атайы курумшу кийгенбиз. Бетти, колду жуубай кир-кир бойдон жүргөнбүз. Анетпесе ызалап коюшат. Сен да муну кийип ал деп, энем мага жерге салган таардан этек-жеңин бөлбүрөтүп көйнөк тигип кийгизди...

Мыскалдын кебин бөлбөй тым олтуруп уккан Камка былбырап муңканып койду:

– А акылынан шашкан шордуум. Анан калса, энең жаш кезинде адам жутуп жибергидей аруу болучу, байкуш. Ал падышанын солдатынан сактанып өзү айткандай далай жолу эски таар кийген... Жүрөгү өлгөн кургурум...

Мыскал кебин улады:

– Бети, колумду жуугузбайт. Үйдөн да чыгарбайт.

Жанга көрүнбө дейт. Жоонун шимшиген солдаттары тайгандай желет. Терезеден карашат. Түз эле үйгө кирип

келишет. Анда энем, мага «дудук болуп кал. Жалдырама болуп кал. Аны кудай өзү кечирер, балам», деп жанымдан өтүп күбүрөй берет. Шүмшүк солдаттар үйдөн жылтыраганды алышат. Мага карап бирдеме деп каңкаң этишет. – «Sie ist Blede...» – деп күлүп кетишет. Мен өлгөндөй ызаланам:

– Эркинде өскөн баш көнбөйт экен. Мени туткундабачы, эне? – деп суранам. Бирок энем мага урушат. – Сени мен туткундап жатамбы, сени туткундаган жанакы ит жегир эмеспи. Гитлер эмеспи. Анын желдеттерине кабылсаң сени ызалап да коёт. Күндүккө да айдап кетет. Сенден ажырап көргөн күнүм курусун. – Энем кээде мага ишенбейт, түнкүсүн кайтарып чыгат. – Бул шүмшүктөр биздин жерде ушул бойдон жүрүп алмак беле. Дагы аз чыда, садага! – дейт. Жалынып-жалбарат. Менин кейиген кебетемди аяп: – аз жылдык өмүрдү адам азапсыз өткөрсө кантет? – деп өзү да кейип кетет.

Айлар өттү. Кышты да узаттык. Бирок жоонун ач көз солдаттары шимший беришти. Башка түшкөн турмушту сурабаңыз, Камка эне. Анча-мынча камдап алган азык-түлүк эбак түгөнгөн. Энем оорулу болуп, үлдүрөп дармансыз жүрөт. Ошентсе да жан бакмак парыз тура. Кыбырап эшик алдын тыталап, бадыраң-садырандын уругун таштаган болот. Же мени тышка чыгарбайт. Шимшиген солдаттардан эптеп көз жазгырып алып калган эки мекиян тоокторун да күркөсүндө камайт. Анда-санда бирден, экиден жумуртка тууп берип, бизди жан сактаткан ошол камактагы эки мекиян. Алар а дегенде, уясынан турарда «кут-кудук» – тап салтын чакырышчу. Шимшиген шүмшүктөр угуп калат, э! деп энем ошол замат жетип барып күркөнүн кичинекей эшигинен колун сунуп жиберип, тоокту моюндан алычу. – Бакырба, байкуш, бакырба! Сен экөөбүз бакырып салтты сактап эмне кылат экенбиз. Үнүңдү укса, шүмшүктөр сени тирүүлөй сугунат. – Тоогун тумшугуна черткилейт. Э, э... Эмнени сурайсыз, эне! Жоонун буту баскан жерлерде, жадаса – тоок байкуш да камалды. Тоок байкуш да тукумдаганына кубана албай калды.

Акыры шимшип жүргөндөр, бизде тоок бар экенин байкап койду.

Күн кечтеп калган. Энем өзүнүн огородунан жалгыз бадыраң таап келип эмгек алды деп, ортосунан тең бөлүп экөөбүз жеп олтурабыз. Ал аңгычакты болбой тооктун үнү угулду. Энем чуркап чыкты. Көрсө эки солдат күркөсүн бузуп тоокторду алып жатышкан экен. Безилдеп барып:

– Эки кишинин жанын сактаган ушулар. Тийбегиле!

Энем солдаттын бирин түртүп жиберип, анын колуна тоогун талашты. Ошол учурда короздоно күлүмсүрөп баскан бир лейтенант чет жактан тигилердин жанына келди эле. Солдат казыктай болуп тура калып, өз тилинде каңшылады:

– Тоок, господин!

– Тоок! – деди лейтенант. Кубангандай күлүп жиберди. Анан эки бөйрөгүн таянып, ал энеме карады. Дөкүрсүгөн көпкөн лейтенанттын ал карашында кылдай адамдык мээрим жок, «эми кантесиң», деген кекер караш. Бирок энем байкуш жоонун ал сырын байкай алган жокко? Аянычтуу да, жалынычтуу үнү менен лейтенантка жалынды:

– Бул бейбаш солдаттарыңды кой де, господин!

– Тоокторума тийбесин. Бизди жан сактаткан ушулар.

Лейтенант баягы калыбын өзгөрткөн да жок. Ал түгүл күлүмсүрөшүн да күчөттү. Шапшай гана жайбаракат козголуп ал шүмшүк чөнтөгүнөн кичинекей пистолетин чыгарды. Ал анысын колуна имере кармап эрмектеп турду да, анан энеме мээледи.

Энем өзгөрүлө түштү. Кайраттанып кетти. Көкүрөгүн тыталап, төшүн тосту:

– Ат, шүмшүк! Ата бер! Сени да мендей эне төрөгөндүр. Ошол энеңди көрбөй кал...

Мыкачы салкын гана күлүмсүрөп туруп пистолетин басты.

– Кызым...– деп энекем узунунан жай жыгылды...

Камка картаңдын беттери былкылдады.

– Шордуу байкуш, ошентип өлдү де...

Мыскал тымызын улутунду.

– Ой, энеке ай, оор кайгыны айтуу да кыйын. Мыкачга ошол замат таш ыргытышка кубатсыз болдум го. Кордуктун оору мындан артык болобу? Мышыктай бир түйүлүп, мыкаачыны алкымдан алайын деп, эчен ызырындым. Жок... Анетсем: өлгөн үчүн өч алалар эмесмин. Колунда куралы турган желдет мени да бөдөнөдөй тырпырата турган. Оюма алда эмнелер келди го. Калчылдап кеттим. «Оң колундун ачуусун сол колун менен кармап токтот балам» деген макал эсиме түштүбү? Билбеймин. «Сабыр кыл кызым, сабыр кыл! Мыкачыдан кекти башка жол менен ал» дегенсийт, кимдир бирөөнүн үнү кулагыма угулгансыйт. Билбеймин, көп өттүбү убакыт – аз өттүбү? Бир кездерде байкасам: жылуу бирдеме ээгимден аккансыйт. Арчып көрөйүн десем колум көтөрүлбөйт, муштумум жазылбайт... Көрсө эрдимди кесе тиштеп салыпмын. О, Камка эне. Балким, бул айтканыма ишенбессиз. Мына өз көзүңүз менен көрүңүз, алдыңкы эрдимде жаңы тууган айдай аппак тырык калды...

Бүжүрөшкөн эки-үч кемпирлер келишти, жайлай өзү эмгектенген кичинекей огородунун четине энемдин сөөгүн жашырдык.

– Кош, кымбат эне! – дедим, мүрзөнүн башында турсуп. – Сени жалгыз таштай албай жүргөн элем. Эми мага ыраазы бол!

Мен ошентип энем менен коштоштум. Ай он беши болсо да сур булут Украина жерлерин түнөртүп турат. Хуторлор калың уйкуда. Биз эки кыз, үч эркекпиз. Эркектердин бири жашап калган адам. Анын үстүнө көкүрөк оорусу бар. Жөтөлү кыстайт. Баса албай олтуруп калат. Жол баштаган чарчы бойлуу тегерек сакал киши. Ал согуштан мурда лесничий болгон. Аны бардыгыбыз батько Остап дечүбүз. Өзү кайраттуу да, алибеттүү да, тамашакөй сонун адам эле.

Кыскасы ошол батько Остап жол баштап бизди партизандарга кошту. Өңкөй кайраттуу кишилерди, өңкөй ак ниет кишилерди мен партизандардан көрдүм. Алар мага

жоодон өч алышты үйрөтүштү. Мен да жоодон энемдин кунун алдым. Жол оңунда бугуп жатып, өтүп бараткан жеңил машинага граната таштадым. Бир жолдо үч офицерин шофери менен өлтүрдүм!

Ооба, азырак болду. Катуу оору менин өчүмдү кандырган жок. Аз күн өтпөй самолёт аркылуу мени фронттон бери өткөрүштү...

Мыскал баштан өткөргөн окуясын Камкага сүйлөп олтурган кезде, түндү түн билбей чуркаган Сатай менен Салмоорбек көчөнү жаңыртышат:

– Сүйүнчү, акелер!

– Сүйүнчү, энелер!

– Камка чоң энемдин баласы согуштан келди!

Көчөдө өткөн кишилер токтоло калышат:

– Калп айтпагыла, акмактар. Камканын баласы бар беле.

– Ооба, акелер, – дейт Салмоорбек эдирейип. – Камка чоң энемдин биз билбеген баласы бар экен. Башында пилотка, бутунда өтүк...

– Башка бирөөнү көрсөңөр керек?

– Жок, Камка чоң энем экөө кучакташып көрүштү...

– Сен менин баламсың деди.

– Элге сүйүнчү айткыла деп жиберди бизди.

– Эмне дешет чунактар?

Эки балага анча ишене беришпей таң калган кишилер тигилерден кайра, кайра сурашат.

– Касейин келип жүрбөсүн?

– Жок, башка.

– Табылды болуп жүрбөсүн?

– Жок. Камка чоң энемдин өз баласы.

– Эмне дешет чунактар. Камка чоң энемдин өз баласы бар беле? Өлгөн Турумбектин арбагы келбесе.

Айтор Салмоорбек менен топчу мурун Сатай үйдөн-үйгө сүйүнчүсүн айтууда.

– Аскерден Камка чоң энемдин баласы келди!

– Экөө кучакташып көрүштү!

Күн сайын жакшылык күткөн кишилерге:

– Э, эмнеси болсо да кемпирдин үйүнө тие өтөлүчү, – дешип Камканыкына бурулушат.

Бат эле Камканын үйү базар боло түштү го. Бир, бир далинке майын колтукташып Каныш менен Айымжан байбичелер келишкен. Самоорун көтөрүп, бир бөлкөсүн колтуктап Надежда Сергеевна келген. Баягыда жездей көзүн кызартып арык сары канчык эригип турбай жатычу жайдан бир аз обочодо, азыр чатырап алоолоп самоор шуулдайт. Дайым эки мекияны менен эрмектешип, кербездене басып кызыл короз отточу дөбөчөдө, азыр үчтөрт адам бек, бек унчугушат:

– Баласы келип Камка байкушка деле ырас болбодубу.

– Атаганат, десеңчи.

– Бек абзел кеп – мунун өзү. Бул дүйнөдө улуу кубаныч, ачуу өкүнүч экөө кол кармашып жүрөрү рас белем. Азыр Шамбет жөнүндө оор кабар уккан элек. Эми -ойдо жок, түштө жок жерден балалуу болуп калды кемпир. Жалгыз эле, экөө болуп калды кемпир.

Күздүн жылуу түнү мемиреп, майга бышырылган нандын жыты алда кайда урулат. Таза аба береке менен толгондой, кырман жактан кимдир бирөө обон созот. Эмгек ыры ырдалат!

Ал эми Камканын төрүндө дасторкон жайылган, май боорсок төгүлгөн. Далинке, далинкеде ууздай сары каймактар коюлган.

Кубанычы тоодой Камка алдастап шашып алган. Көйнөгүнүн кең тигилген жеңдерин бөлбүрөтүп, колун сунуп дасторконго көрсөтүп, аргим, аргимге:

– Токсонго чыгып төрөгөн кемпирди көрдүңөр беле!

– Ал, Каныш. Ал, Айымжан. Силер да жакында уул төрөп калгыңар бардыр!

– Айтканыңыз келсин!

– Ак тилегиңизден айланайын жарыктык, – дешет энелер. Анан Камканын «төрөп алган» баласына жалынышат. Ал баягы жылкыдан өскөн. Өзгөрүлгөн кыз балага мүнөздүү назиктикти таштаган, кабелтең шайдоот тарткан. Ал азыр гимнастеркачан олтурса, энелердин көзүнө жапжаш гана

ак жуумал жоокер жигиттей көрүнөт. Турмушта көп да-сыккан кишидей салабаттуу да, токтоо да, ойлуу да. «Биздин үй-бүлөөнү томсорткусу келген жоого мен да ок атыштым!» дегендей, улуу сыймыкта эл ичине келген Мыскал чоң кубанчысы менен бүгүн жайдары да, көңүлдүү да.

...Камканыкынан чыккан катындар сүйлөшүп баратышат:

– Өлбөгөн адам алтын аяктан суу ичет деген ушул. Адам, кагылайын, айтып олтурса, бечара кыздын көрбөгөн азабы калбаптыр. Кыштын кычыраган чилдесин муз жазданып, кар жамынып өткөрдүк десе; ажал менен тиктешип, партизандар жоодон өч алдык десе, адам кагылайын, оозумду ачып эле олтуруп калыптырмын.

– Биз мында минтип атабыз, антип атабыз дешибиз күнөөкөрдүк белем.

– Ооба, кагылайын. Тигил жоонун таманы баскан жердеги кишилер тозокту тирүүлөй тартышкан окшойто. Адам, анан, кыйырды чапкан жоо элге жакшылык келтирмек беле. Айыл өрттөнүп, ит улучу. Катын боздоп, бала жетим калычу. Жамандыктын бети ары – эми аны какмаар жоо өзү көрсүн.

Түндүн салкын абасында сергектене баскан Надежда Сергеевна:

– Сөздү коюп, эртерек жаткыла! – деди божураган катындарга. – Чаргындын чакырыгын уктуңар беле? Түндөн туруп ишке чыгыш керек. Оорулуу жүрөгүмө карабастан, Серержканын келгени үчүн, эртең мен да чыгамын жумушка!

– Баса, Надежда байбиче туура айтат. Эртең эрте тургула.

Аялдар үй үйлөрүнө тароодо.

Трайке чапанын желбегей салынып эшиктин алдында, кыбыланы карап даарат алып олтурган Камка үйдөн чыккан Мыскалды көрүп чочуп кетти:

– Уйкуңду кандырбай эмне турдуң, кагылайын? Кап. Жакшы эле чебер тургансыдым эле. Ойготуп койгон экемин, э.

– Жок эне, – деди Мыскал. Кыздын үнү Камкага жылаажындай сүйкүмдүү угулду. – Өзүм эле ойгондум, энекебай. Тургум келди...

Мыскал эшиктин алдындагы күрөндү өңдүү дөбөчөгө карай басты. Кыз жерди, сууну сагынганбы. Кыштакты көргүсү келеби? Айтор биле албадым. Боз шинелин дыкан курчанган. Көңүл эриткен кишидей тез кыймылдап, терebelге көз талдыра кароодо. Чыгыш жак аппак тартып, жылдыздар суюлууда. Ала-Тоо көшүлүңкү. Уйкудан ойгонууда. Аткан таңга караган кыздын жүзү, дааратын ала олтуруп, андан көзүн айырбаган Камкага ансайын агарыңкы. Ансайын сүйкүмдүү. Балким, партизан салтындабы. Кыз пилотканы сол жак кулагына баса кийген, сыйда кара чачтары оң жак чекесинен көбүрөөк чыгат. Таңдын эрке жели ар жибек талын үлпүлдөтөт. Кыз ансайыу сүйкүмдүү. Ансайын сергектенет – терebelге суктанат.

Асман агарууда. Али бата элек жылдыздар агарууда. Бетинен каймагын алган табактагы сүттөй ай агарат, сапары кечиккендей көк жээкке карай ашыгат. Жылдыз учуп кыр ылдый сызылат. Баятан ачыла албай түнөрүңкү тарткан көл бети кереметтенип жалтырай берип, Улуу-Тоо байыркы аскалары көз учунда каалгышат. Алыстагы муз төрлөр жарыкка чагылышат. Жер, суу ойгонууда. Кыштак ойгонууда. Кырман жактан кимдир бирөө үн чыгарды. Мына! Трактор күрүлдөй баштады. Сары кыр тарткан чоң үймөккө, колуна айры кармап адам чыкты. Ал, тоодон бүркүт учургандай колундагы айры менен чоң, боолорду сайып-сайып төмөн карай ыргыта баштады. Түгөй-түгөй аттар чегилген, бийик-бийик шатылуу бричка арабалар, чоң короодон чубаша чыгышып, кең көчөдө калдырттап таңкы тынычтыкты бузду. Ойдон берки таштактагы теңи орулган эгин аянтына карай ашыгышкан үч-төрт катынды кошо ээрчиген кара күчүк, бирде чөптүн арасында жоголо түшүп, бирде такырдан эрбелеңдеп көрүнө калат. Тигине, так ошол эрбелеңдеп бараткан күчүктүн үстүнөн эки карга жээкти

көздөй сабашып өттү... Тоо жактан созолонгон ышкырык чыга түштү. Тигине, таштактан наркы күңгөйчөдө жылкы айдап келаткан атчан адам көрүндү.

Бая эле үйгө кирип кеткен Камка картаң намазын окуп, кайра чыкты.

– О, соройгон садага, – деди картаң жан-дили менен Мыскалга жалынып. – Дале баягы жериңде турасыңбы? Жер, суу көзүңө алда эмнедей көрүнүп жататко? Анан эмне! Үйрүн сагынбас ат болмок беле да, жерин сагынбас эр болмок беле. Береги көлдүн бетине карачы, жалтырап чоң күзгүнүн бетиндей укмуштанат. Карасаң балам, бул шумдуктуу көл го! Эки Ала-Тоонун көркүн ачкан кереметтүү көл го!

Карасаң балам!

Тоо-тоонун башына күн нуру чачырап, дүйнө жүзү жылмаюуда. Өзүнчө бир ракат мээриминен менен толууда. Жан-жаныбарды тиричиликке кызыктырууда. Бая эле бака-шака түшкөн чоң кырманда молотилка дүкүлдөп, эпкини бийик буруксуткан саман, топон жаңы чачыраган күндүн чагылышында күмүштөнүп жылтылдайт. Мыскал эмнегедир дал ошол жылтылдап уча берген топонго улай карады. Кыздын көзү те береги куду ак тинтенин кынындай болуп, көлгө кирип турган булуңга урунду. Ал Мыскалга тааныш булуң. Тыныч кездерде дем алыш күндөрү кыз, жигиттер сейилдөөчү булуң. Канетсе да алда эмнелер оюна түштү го. Кыргыектей сылаң этип Камкага жалт бурулуп Мыскал:

– Эмне, бүгүн күнгө жекшемби го? – деди.

– Ооба, балам, жекшемби, – деди картаң. Камканын, байыркы көздөрүнө күндүн жылуу нуру чагылыша түштү да, куду жаңылык айтычудай Мыскалга телмирет,

– Чоң-кичине бири калбай талаага чыгуучу күн! Жумушка чыгуучу күн.

Ооба, бүгүн күнгө жекшемби!

Мектеп да кулпуда. Колхоздун контору да кулпуда. Бирок «Б...» кыштагынын теребелинде эмгектин жарманкеси кызыган. Бир четинде топон учуруп, молотил-

ка дүкүлдөп, бир четинде колхозчу ышкырып, темин айдап бака-шака түшкөн, ортодо кызыл додолонуп, сары кыр тартып эгин үйүлгөн, береги чоң кырман – куду эмгек талаасынын күчтүү моторундай дүкүлдөйт. Арабанын дөңгөлөгү кычырап, заңк этип Акман унчугат.

– Болгула, кызылды сузуп жибергиле!

– Ой, эмнени көрүп токтодуң. Арабаңды чукул бур!

...Устаканада чоң көөрүк үшкүрүнөт. Темирди кызартып, көк жалын көтөрүлөт.

Жаңы кадалган миздери чыгарылган ак илис орокторду бештен-ондон карууларына койгон звеновой аялдар ашыга баратышат.

Баса, ушундай күндөрдө кандай адам үйүндө олтурат.

Балалуу болуп, кубанчысы койнуна сыйбаган Камка картаң, билеги каруусуз болсо да, кайраттуу кеби менен демилге бере чыкты.

– О, ботомдор, бүгүнкү күн сонун күн болду го. Тирүү жан, же кырманда, же орок оруп талаада, же араба айдап жолдо, Оба, сен да чамда, кызым!

Карылык наркты сактап божурап, бир топ, бир топ лакап-макалдарды, тамсил кептерди айтып, эмгектенген кишилердин арасында кары жүрсө чоң демилге го. Абзелдикко. Зеригип бир жерде олтуруштан көрө, анетип эл ичинде жүрүшү карынын өзүнө да көңүлдүү болор. Сүйкүмдүүлүк болор. Мына, карылыктын ушул жакшы салтын сактаган Камка картаң байыркы саамайларын агартып, көптү көргөн көздөрүн жылтыратып, ар ким-ар кимге бирден карап макалдатат:

Аргымактын кулуну

Алтын көкүл кер болот,

Азаматтын күлгүнү

Киши акысын жебеген,

Жоого кегин бербеген,

Айбаты калың шер болот.

Балам, ушул кепти угуп ал!

Дагы, арам жемсоо акмак бар,

Журт ырысына кол салар

Бир күн күлөр – дардактар,
Эртеси, журт акысы какшатар.
Журттан чыгып калган соң,
Ал шүмшүк кайда барып баш катар
Э-э, балам, бул кебимди угуп ал!
Чоң уятка каларсың
Акыры жолдош болбо жаманга.
Адал эмгек, ак ниет
Э, балам, опо берет адамга.

Маңдай тер курсакка тамат. Таман акы ийинди бүтөйт.

Баятан көк жээкте каймактаган ак булуттар – кан чачырагандай кызара түшсө, таягынын учун көтөрүп, картаң ошол жакка көрсөтөт.

– Чамдагыла, эртең да күн ачык болот экен! Кудай берсе, быйыл жыл ырайы жапжакшы!

10

Жадаса, баягы бейжай Какылдак да эртеден бери башын көтөрбөй шартылдатып орок оруп жүрөт. Иниси Чегирткенин кылмышы ачылып, дезертир болуп кеткенден бери Какылдак өзү да сезип калса керек. Баштагыдай керешмек тургай Чаргынды көргөн жерде эки жагына карабастан, сурданган боюнча ишине жөнөйт. Какылдактын антип сурданышы эмгекти жек көргөнү эмес. Чаргынга карап кеп айта албай, тек Чаргындын алдында күнөөкөр болгону го.

Аны көргөн жерде өз кылмыштарын эстесе, бети боздойт. Ашып-шашып иштегенче ашыгат. Өзүн-өзү жемелейт.

– Апий, бетим түгөнсүн?! Ушу байкуш Чаргынды кандай атка коңдурбадым, мен бейбак?! Көрсө, муну да кудайым тегин жараткан эмес экен. Минетип Батиши аман-эсен эле мөлтүрөп жүрөт. Сорулмак тургай боюнда бар көрүнөт. Апий, бетим түгөнсүн. Кечире көр, күнөөмдү. Кечире көр? Түфай, түфай...

Ал Чегиртке эсине түшө калса Какылдак эми жаа бою безеленет.

– Э, аты жаман өлүксүз?! «Иниңмин» десе – ийип, «чоңмун» десе, чочоюп жүргөн турбаймынбы, алаңказар жаным. Көрсө, ал неме журттан чыккан кесеп тура. Дежертир тура, ал акмак?! «Мени облус баалайт. Тигил сынтыр тааныйт, эжеке токто! Мен башкарма болоюнчу. Эжекем, сага радиодон тиш салдырып берем. Анан болот все! Айгыр каздын буртасын гана сугунасыз» десе, аңкылдап жүрүчү турбаймынбы, байкуш жаным. Көрсө, ал акмак анык азезил тура. Апий, бетим... сурак күнү жолдош прикорор мага карап:

«Иниңиз Чегиртке сиздикине эмне жумуштар менен барычу эле? Туура жооп бериңиз?» – дегенде, эмне дээр-ге билбей:

– «Жок, кокуй менин Чегиртке деген иним жок! -деп чочуп кеткенимчи. Журттан бетимдин боздогонучу. Апий, күнөөмдү кечире көр, кудаай ай? Түфай, түфай... Көрсө, менин үйүмө дежертир шүмшүк келип жүрүчү тура».

Өз кылмышы үчүн Чегиртке кесилип кеткенден бери, ал митайымды жадаса, ушунетип «эжеси» Какылдак да жек көрдү. «Чаңды аяк шүмшүк ушунтип жоголмок болучу» деп ал кез-кез Чегирткени табалап, көргөн жерде Батиштин бетине карай албай жүрдү. Анеткени менен, өзү айткандай кээде, аңкылдаган ак көңүлдүк жайы бар байкуш Какылдак бир күнү конторго келип:

– Кагылайын Батке, – деди, тырс-тырс чот урган Батиштин маңдайында күнөөлүү болуп туруп. – Маа таарынып жүрөт окшойсуң, жүрөгүмдү чабайын? Казан колуңду көөлөйт, жаман жүзүңдү көөлөйт болдум мен, мейнетиңди алайын. Ким билет? Жалпылдап келип калса эле, киши көңүлүн кыйбаган байкуш жаным, өзүңдү конокко чакырып калбадымбы... Көрсө, ал оозу менен орок оруп жүргөн шүмшүк тура. А жилигимди чабайын, Батке. Ал какмаардын мындайын башынан билсем, сени кантип жаманга баалайын. – Какылдак каадасынча өңкөчүн үзө тартып, алдыртан Батиштин сырын байкап:

– Кой, жүрөгүмдү чабайын, Батке. Маа таарынба? Алаңказар жаным алдастап... анда.

Оңой менен кишиге сырын бербеген Батиш да:

– Сизге эмнеге таарынмак элем жеңе, – деп тим болду.

– Ошент, боорумду чабайын. Кечирип кой!

Тымызын гана жылмайган болду да:

– Кечиргендей кылмышыңыз деле жокко, жеңе...– деди Батиш.

– Ким билет, кагылайын... ошондой десең...

Бул жолу Батиштин оозунан сөз чыккан жок.

– Биздикинде конокто болгонунду күйөөңө айта электирсиң? Ошент, жанымды чабайын...– деди Какылдак, оозунан кеп чыкпай мисирее калып чотун урган Батишке эми. – Эркекке сыр билгизбей жүргөн эле жакшы болот, бөйрөгүмдү чабайын? Балан-балан деди. Түлөн-түлөн деди дегенден эркек ичи ысыбайт. Шеги күчөп, көңүлү кала берет кайра. Кой, катыгүн көп кобурабай мен да ишиме кетейин. Азыркы учурда, эңкейип эмгектенген кишинин жүзү жарык тура.

...Эңкейип эмгек кылган кишинин жүзү жарык тура деген кепти Какылдакка чын ниети айттырган экен, көрсө. Какылдаган байкуш, «билгеним тегирмен, көргөнүм тегирмен» дечү кежирлигин таштап, ала жаздан бери талаа жумуштарында жанын сабап иштеди. Тилине жараша байкуш Какылдак дугдундап кетмен чапса да, күрсүлдөтүп чалгыны тартса да, жайлай жандын баарын кубантты го. Анын жанынан бастырып өткөн Чаргын үн чыгарбай гана өз алдынча жылмайып, нарырак барганында башкаларга:

– Эй, иштесеңер тигил Калыйпадай иштегиле! – Көрдүңөрбү? Дүбүртүнөн жер козголот! – деп аны мисалга айта турган болгон.

Атайы Какылдакты уксун деп Чаргын да бек, бек унчугат.

«Тигини, тартайган оңбогур. Мени көкүтүп жатканын көр, ой!» – дейт дугдундап жалгыз өзү бир четте иштеп жүргөн Какылдак ансайын ишин ылдамдатып. – «Кырк

күндүк мырзалыктан бир күндүк эмгек өткөн! Колу орок оргондун курсагы ток! Оозу орок оргондун ийни жырытык?! Шашпагыла. Өнөрдүн кимде экенин көрүшөрбүз аман болсок!»

Так ушундай чечимге келген Какылдак:

– Кагылайын, мен ырчы келиндердин арасында заңкылдашып жүрө албайт экем. Өзүмчө эле оромун! – деп, бригадирге айтып, а деп эгинге орок тийген күндөн тартып таштактын буудайынан бир гектар жерди жеке өзүнө кестиртип алган. Ансыз да, ошол бөлдүртүп алган гектарды эрте бүтсөм дегенде байкуш Какылдактын эки көзү төрт. Түн баласында иштеген жумуш өзү бүткөндөй болот деп кээде, ай батканча шартылдатып орок орот. Кээде, таң аздан чыгып, башкалар келгенче беш-алтыдан боо байлап жиберет. Айтор ушунетип, биротоло эмгекке аттангандан бери Какылдак байкуш журт арасында жакшы аттуу да боло баштады.

– Кайран катын, какылдаганын да коюп кетти. Мындан ары аны Какылдак дебей Калыйпа эле деп атынан атап жүрөлүкчү, – дешип кээ кишилер аны сыйлай турган да болушту.

Байкуш катынды башта «Какылдак» деп атка кондурган кишилер, күнгө жекшемби болгондуктанбы. Журт бүгүн бүт талаага чыгышкан экен. Улам анын жанынан өткөнү:

– О, Калыйпа жеңе, иш илгери-и! Орок мокоор көбөйсүн! Кектириңди куушуруп салыпсың. Бале! Боолоруң жуушаган койдой жатып калыптыр! – деп эми Калыйпанын ишин кубатташат.

Бир беткей ыгырылган ак буудай шуудур кагып жапырылат. Уучуна тесте толтуруп, ак илис орок менен шарт-шарт чалып:

– Ооба, жүрөгүмдү чабайын! – дей берет Калыйпа да. – Бүгүн күнгө жекшемби дешет тура. Чоң-кичине дебей талаага жайнап чыгышкан тура. Мен да гектиримди так бүгүн түшүрөмүн! Кырк күндүк мырзачылыктан бир күндүк эмгек өткөн! Чыдагандар биз менен жарышып көрүшсүн! Орушуп көрүшсүн!

Чоң-кичине бүт эмгекке чыкканын көргөндө Мыскал зериге түштү. Ал кыштакка тура албай, – кой. мен да кол кабыш кылайын, – деп орокчу келиндерге карай баскан. Артынан Зарыл жете келди. – Закен, те тектирдегилерге демилге бериш деп андан Чаргын өтүнгөн. Кыз ошол жакка ашыгат.

Түндө, Камканын үйүндө чоң кубаныч менен көрүшкөн эки теңтуш, азыр жол үстүндө бирин бири дагы кучакташты, дагы көрүштү. Анан экөө кол кармаша катар басты.

– Тынч кездерде, жекшемби күндөрүн көл боюна чыгышып, сейил куруп өткөрүшчү жаштар, мына бүгүн эмгек үстүндө, Мыскалжан! – деди Зарыл, катарында терebelге телмире карап келаткан Мыскалга, – наркы жалгыз оруп жүргөн Калыйпа жеңе деген. Тегирменде да турат. Ушунетип талаа жумуштарына да чыгышат, Бул жеңем какылдаганын таштады. Кайрадан жаралды... Береги тектирдин буудайын оргон келиндер, өзүң билген Акиянын звеносу. Алар айдоо учурунда күрөктөп жер айдашты. Алар сугат учурунда, эркектерге кошулуп эгин да сугарышты. Буралып чалгы да тартышты. Эми тигинетишип, баары тегиз шымаланып орокто! Кечке, жаактарын жанып ырды да ошолор ырдашат. Майдандагы курбуларын сагынышып, кээде ыйды да ошолор ыйлашат...

Теңтушу Зарылдын кебин тек көңүлүндө уютуп, Мыскал терең ойлуу, терebelге көз талдырып, эмгек талаасында алп кайрат менен иштеп жүргөн кишилерди ичинен сыйлап, аларга сыймыктана кароодо. Жеке эле токойдогу партизандар эмес, жеке эле снаряддар жарылган, ок мөндүрдөй себилген согуш талаасындагы жоокерлер эмес, мына бу аймакта күн-түн эмгектенген кары-жаштар оор кыйынчылыкка бел ийбеген. Кыздар Калыйпанын жанынан өтө беришти.

– Ишиңиз илгери болсун, Калыйпа жеңе. Тестелериңиз жайнап кетиптир го.

Чекесинен терин аарчуга чолосу жок, эпилдетип орок-тон колун албай Калыйпа:

– Айтканыңар келсин, садагалар! Айып этпегиле... Гектиримди түшүрүп салайын деп ашыгып жатам...

– Көрдүңбү, Мыскалжан. Согуштун оор күндөрүндө кишилер кайра төрөлдү го.– Зарыл теңтушуна жылуу сезим менен жылмая карады.– Мына, сен да өзгөрүпсүң. А деп келгениңде жоош элең, уяң элең. Көрчү эми, партизан болупсуң. Жоого гранат ыргыттың, кек кайтардың. Анча эрдикти кайдан алдың өзүң.

Мыскал туура кеткен терең арыктан илинбей аттап, ар жагына өткөндө, белиндеги сары кайыш курду оңдоп койду эле, кыз тарткан зымдан түз, келбеттүү, дыкан, ар кыймылы чечкиндүү.

– Ушундай Зарылжан. Колундагы эркиндикти жоо талаша келсе, ар бир адам жоокер.

– Рас, Мыскалжан,– деди Зарыл өкүнө,– кыз жигиттер сейилдеп көл боюна чыктык. Күлүп күлкүгө, алышып оюнга канбадык...

Зарыл эмнегедир мукактана түштү. Так ушул учурда сыдырым калкып, тектир жактан орокчу келиндердин бири обон созо берди. Ырдаган келиндин обонунда толкундуу ыргагы бар, саал муңдуу. Таптак угулуп турат.

Адырда кызыл түлкүңдү,
Ашкере кыраан серпейби,
Сагынтың бозой күлкүңдү.

Же менин –

Зарлаган үнүм жетпейби!

Шарт-шарт орок тарткан башка аял бек унчукту.

– Ай заңкылдак, алыстагы бозойго окшош, үнүң жетпейт. Орогуңду чамда!

– Сүйүүнүн өзүнчө күчү бар. Алыс жакын бирдей ага!

– Баса, үмүтсүз шайтан, ырдай бер, секет!

Сыдырым жана бир аз жортту. Шыбак башы термелди. Жанагы ырдаган келинге экинчи бири кошулду. Анын үнү коңурураак, обону жайыраак, толкундуураак. Ыры да салмактуураак.

Кыздар эми үнсүз. Ошол тектирдин буудайын оруп үн алыша обон созгон келиндерге баратышат.

Зарылды көрүп атайы ырдадыбы? Же бул ыр ал келиндин оозуна байкоосуздан түштүбү? Айтор жанагы коңурдоо обон, «Сүйгөнүмө» деп. Касейинге арноочу Зарылдын ырынан бир сабагын созолонтту.

Көп жылдан бери көксөгөн

Тилекке качан мен жетем.

Аз күнчүлүк өмүр го

Же сенин –

Ашыгың өлбөс жан бекен?

Зарылдын айыпсыз жүрөгү тикенек сайгандай тыз-тыз этти. Эмнегедир муундары бошоп, көзүнө жаш келе түштү. Касейинин элестетти. Бирок, жигиттин жүзү өзгөрүлгөндүр. Балким чачтары агаргандыр? Балким, өскөндүр. Өзгөргөндүр. Токтоо тарткандыр. А балким, азыр сезбес. Жоо огуна ажал тапкандыр. О! Дүйнө! Кишилер канеткенде ушул жоо кыйрар эле. Согуш тез аяктап, канеткенде кыз-келиндин сүйгөндөрү жер-жерине кайтышаар эле? Буга ким жооп берет? Москвага кыз, келиндер чогулуп кат жазсак канетет! Неге бозойлор кечигишет?

Эртелеп жоону жеңбеген,

Ашыгым бар деп келбеген,

Алты жыл мени күттүрүп

Оңбогур –

Шашпаган кандай бала элең.

Мына, тигил тектирден созолонтуп обон созгон үчүнчү келиндин ыры ушундай башталды.

Байлаган боосун байтиге салып, Акия:

– Ой заңкылдаган ырчылар, – деди, көңүл жооткоп күлгөн болуп, – оңбогурду тез келтирем десеңер, орокту бегирек кармагыла! Тигине, селкилер да келип калышты. Закен, кандай орокту жактырасың? Курчурагын тандап ал!

– А Мыскалжан, жоого гранат таштап жүрүп, ороктон чоочундурсуң.

– Эмне үчүн чоочунмун? – Кыз күлгөн болду.-Украина жерине буудай мындан калың чыгат.

– Андай болсо, сага айталбай тургам, кызыкке. Кел катарга тур! Жарышканыбыз болсун. Кечки салкындан калтырбай аянтты айдап салалык. Озондоп обон созгондон ийгилик болсо, эмдигиче Элебесим экөөбүз элүү жолу урушуп, элүү жолу табышмак элек.

Кандай деген менен Акия чындыкты айтты го.

– Баса, талашыңар эмне болмок?

– Муйдумду өппөйсүң,– деп урушат элек го дешип келиндердин бир экөө Акияны тамашалады.

Кандай айтсаң айт, Акия, көңүл ачкан тамашада заңкылдап ырдап жүрсөң, колуңдун талыганын, белиңдин уюганын сезбей каларсың. Мына, тоо ылдый сыдырым калкып, таштактын куушурулган таза буудайы бирдей ыргалып, жай толкун төмөн агат. Аңызда боолор жыбырап, совхоздун коюндай жуушайт. Тегиз кыркылган ак маялар мыктай сайылат. «Эч болбосо Жеңиштайын бир көрсө, периштесин эркелетип, мойнуна мингизип, көл бойлоп, бир жолу көңүлүн өстүрсө» деп өз ичинен өкүнүчтүү жүргөн Айганыш эми, шарт-шарт кулак тундурган орумдун доошуна толкуй түштү го. Айтоор ал да обонун созо берди. Алп мүчөлүү сүйгөн теңинин өлүтүрүүсүнө анык көзү жетпеген Айганыштын үнү баарынан ыргактуу, баарынан муңдуу, баарынан салмактуу:

Те, чаңдап жаткан чоң жолго
Көз талдыра карасам:
Чоң жолдун чаңы бөлүнбөйт,
Чоң жолдон жарыш көрүнбөйт.
Саамайым кагып бүлкүлдөп,
Батыштан салкын жел келет:
Же, бир кабары билинбейт...
Душманды салган азапка
Кан аккан катуу казатта
Ажалы октон жеткен бейм,
Шамбетим шейит өткөн бейм.
Шамбетим өлчү жан беле,

Бул кабарга күмөнмүн
Жетими десе, Жеңишим
Сыздап кой, согор жүрөгүм.
Чолпону болуп төрөлгөн
Жеңишин кантип көрбөс деп
Арманай –
Үмүткөр болуп жүрөмүн.

Айганыштын муңдуу обону, колуна орок алып Акия менен Зарылдын катарына тура калган Мыскалдын жүрөгүн ийне сайгандай тыз-тыз аралады. Кыз сум-сая түштү. Ичинен тымызын улутунду. Назиктик менен кабелтең жүгүнүп, тез-тез шилтеп, орогун чала берди ал да.

«Ушунтсек болор. Ушунтсек жоо жеңилер. Бозойлор тезирек келишер» – дегендей келиндердин ою. Эми обондору токтолуп, сансыз жүгүнүп тегиз орумда. Колдору талыса да, белдери уюса да, жарыштан калычуудай эч бири ага карабайт. Орумга ыгып, ыргалган ак буудайды ансайын толкутуп, ансайын куушуруп калкып турат сыдырым. Калкып өтөт жай гана.

Кызып иштеген келиндер Калыйпанын келгенин байкабай калышкан.

– Ай катындар, катарыңарды ачкыла! Биздин кектир узунунан түштү!

– Мына кайраттуу жеңем келди! – деди Акия. – Эми бүтпөгөн ишти көрөлү.

Аңыз башына арабалар бурулду. – Бат эле заңгырап боолор басылып, дөңгөлөктөрү жай калдырап, кайра жолго чыкты.

Тумандатып топон учуруп, ойдогу буудайды куушуруп комбайн жүрөт. Трактордо олтурган Любанын башындагы бир байлам жоолугу алыстан кызарат. Күжүлдөгөн балбан трактор кез-кез көк түтүн чыгарат.

Калыйпа келиндерди шаштырат:

– Чамдагыла, бөйрөгүмдү чабайындар, чамдагыла. Бизден мурун комбайны бүтүрүп жибербесин. Көргүлөчү, кең ойду куушуруп баратат.

– Ошол комбайн да адамдын колунан чыккан. Кыйын болсо, кана тоонун эгинин чапканы.

Ой жактан алчактата бастырып келген Чаргын, аңыздын баш аягына көз чаптырып, калган жерди өлчөй карады. Анан эч сөз айтпастан тигил кырманды көздөй жөнөп кетти.

Күн дигер таяп, ала көлөкө каптады. Кечки салкын ишти ансайын кызытты. Серүүндөгү орокчулар тез-тез жүгүнүшөт, шарт-шарт орок чалышат. Орулбаган аянт улам ичкерип, улам жукарууда. Улам наркы беде аянты көгөрүп бети ачылууда.

Күн тоо-тоонун башын кызартты. Орокчу келиндер да акыркы тестелерди ууштап чалып, акыркы боолорду байлашты. Мына, азыр гана түзөлүп өйдө карап, уюган белди эс алдырчу кез. Тына дем алып, жеңилдик сезип, кубана карап турчу кез.

Зарыл көз алдына кең жайылган аңызга таңдана карады эми.

– Ай-и-и-й, жеңе, ушунун баары бүгүн орулдубу?!

– Ананчы, кызыкке, – деди жайдары Акия. – Мизилдеттикко. Эми жакшылап көңүл ачсак болот. Атасынын көрү, муңдуурагыбыз Айганыш көрүнөт. Көңүлү ачылсын. Бүгүн Айганыштыкына чогулуп, таң атканча бир дуулап алалы!

Араң турган келиндер туш-туштан жаалады.

– Таппасаң сыйпалап кал...

– Быйылкы сөздүн алдын айттың, Акия.

– Андайга эки чака бозо, бир литр ак молдо керек.

– Атасынын көрү. Бирөө эмес, экөө да табылат. Бүгүн бир черди жазып алалы!

Орокторун ийиндерине коюшуп орокчулар эми чоң жолду көздөй чубаша басты.

12

Түндүн бир убактысы.

Ортодогу тегерек столдо онунчу лампа алоолонот; үй ичин жарыкка толтурат. Тигил бурчтан бул бурчка ка-

рай тизилишип өңкөй кыз-келиндер олтурушат. Идиш кыдыртып, келиндер бир-бирине аякты ырдап сунат.

– Ачууну ачуу басат. Атасынын көрү. Куйгула!

Ошентип келиндер азыр бир аз дуулдап – биринин кебин бири укпай күжүлдөп калышкан. Кээси эпсиз оролгон чылымын тартып, көгүлдүр түтүндү бурулдатат. Кээси, үнсүз гана ортодогу лампага телмире карап, көзүнөн жашын кылгыртат. Кээси:

– Ай, менин кызык кебим бар. Уксаң, арам катын? – дешип, тигинисин ийинден тарткылайт. Айтор беркиси тигинисине өзүнүн бир ички сырын ачкысы келет. Кеңеш алгысы келет...

Мына, мелтиреген толу аяктар, дагы бир сыйра келиндерди кыдырып чыкты. Үй ичи баягыдан бетер күжүлдөй түштү. Артыкча келиндердин ичинен тезирээк кызыган Зарылдын жеңеси Бурма бечара болду окшойт.

– Болду эми, жеңе! – деп, ага Зарыл айтса да укпайт. Башкалар айтса да укпайт. Айтор Бурма бечара:

Ай...– дейт улам бир келинди жулкулдатып. – Теги сен айтчы, мен кантип чыдаймын, ыя? Табылдымдын кеткенине туура беш жыл өтпөдүбү. Теги чыныңарды айткылачы, ыя? Алмадай бышып турган маа окшош келин эмес, беш жылы абышкасын көрбөсө Акбай акемдин кемпири деле алдырап калбайбы... Ай, Акия, теги сен чыныңды айтчы. Анан мен кантип чыдайм, ыя!

– Ата байкуш. «Откел маржа» ай? – дейт Акия анда Бурма бечаранын ого бетер жанын күйгүзүп. – Теги сага убал. Убал тургай жаман болду. Көлгө түшүп кетпей, орок оруп жүргөнүңө ракмат, дагы?

– Теги ошону айтсаң, секет Акия. Мен кантип чыдайм, ыя... Мен Табылдым үчүн тилмеч да болдум. Мен Табылдым үчүн, силердин араңарда «Откел маржа» атка да кондум, мен кантип чыдайм, ыя?

Алтыным кайда ай, мен мында,

Ат жалынан кан аккан

Алтыным согуш жайларда,

Алты жыл бою бир көрбөй

О сенин –

Бүкөшиң бүгүн арманда...

– О, кайран «Откел маржа-а!»

– Жайына койгула. Ал болбой калган тура.

– Мейли байкуш. Ырдап, ырдап черин жазып алсын, – дешет башка келиндер. Бурманы жайына коюшат. Ал эми Бурма бечара оң жагында олтурган боорсок бет кызыл келинди мойнунан бек кучактап алып, термеле берип каргылданган үнүн созгон сайын көзүнөн жашы кылгырат. Келиндер бирде Бурмага күлүшөт. Бирде өздөрү ага кошулушат; кээ биринин оозунан ыргаккан коңур обон созулса, кээ бирлери телмирген көздөрүн жоодура тып ысык жашын тамызат...

– Койгулачы, секеттер? – дейт кез-кез гана Айганыш аларга, – ый бизге өлгөндү тирилтмек беле... – Бирок оозу ушуну айткан менен Айганыш өзү да жашын ирмейт.

Бйлаган келиндерди соорото албай алек болгон Акия:

– Ай, оңбогон «Откел маржа», ушул ыйды сен баштадың да. Шашпа, Табылдың келсин. Сенден аны тартып алып, дагы беш жыл какшатпасам, – дейт. Анан төргө чыгып, Шамбеттин кийимдерин кийинет. Алп жигиттин көйкөлгөн кара ичиги Акия кийгенде этеги жерге тиет. Баркыт тыштаган кара көрпө тебетейи Акияга жарашат. Келиндердин дуусунда али уктабай ойгоо олтурган Жеңишбек атасынын кийимин кийинип эркектерче козголгон Акияга карап кыт-кыт күлөт.

– Эне, карасаң, карасаң! – дейт Жеңишбек энесин ийнинен тарткылап, тигил эркекче баскан Акияга көрсөтүп, – Акия эжекем байке болуп калды! Ха-ха-ха! Байке болуп калды. Тентек Жеңишбек өзүнүн кымбат атасынын элесин сезбейт. – Эжекем байке болуп калды? – деп кыт-кыт күлөт.

– Эй талпактар! – дейт Акия мурут чыйраткан болуп, эркекче басып, келиндерге. – Тургула! Майдандан конок келди! Төргө көлдөлөң салып, казан аскыла! Болгула, эмне олтурасыңар?

Акиянын жоругу келиндердин көңүлүн ачат. Бир-экөө тура калып, Акияга мурут тартышат.

- Шамбеттин муруту сыйда болучу.
- Капкара болучу.
- Үнүңдү жоон чыгар.
- Колунда камчың кана?
- Эмне ыйлайт. «Откел маржанды» саба!

Келиндер кубанышат. Күлүшөт. Кыялга алаксып өзүн-өзү алдашат.

– Олда кудай ай. Ушентип эле жигиттер кирип келишсе э, – дешет. Келиндер өкүнүшөт. Терең-терең күрсүнүшөт. Үшкүрүшөт.

– О, талпактар! – дейт Акия, Шамбет болуп сүйлөп келиндерге, – мен казаттан силерге кандай салам айттырдым эле.

Күлгөн келиндер мостоё калышат.

Акия баягыдан бетер үнүн жоон чыгарып Шамбетче сүйлөйт:

– Мен качан силерди ыйлагыла дедим эле. А! О, талпактар! Ат жалынан кан аккан казатта жүргөн жигиттер силердин тең курбуңар! Мага азыр айруплан керек. Ага олтуруп мен майданга учуп барамын. Жоокерлерге кыз-келинден салам айтамын!

Баятан аңкыйып карап калган Бурма бечара таңданат:

– Э кагылайын келиндер. Чын эле Шамбетке окшойт да, ыя?

– Анан мени ким деп турасың, сен! – дейт Акия, аңтаң болгон Бурмага карап. – Мен Шамбетмин! Мен жүрөк каныма партбилетимди боёгондо, силерди кайраттуу болгула дегемин. Дыкан болгула дегемин. Ар ишке даяр тургула дегемин. Кана, силер менин ал саламымды аткара-сыңарбы, азыр!

– Аткарабыз, секет. Аткарабыз...

– Аткарсаңар азыр биздин бир баатыр учкучка айруплан керек. Ал немецтен кек алам дейт. Акия, сен кандайсың жардамга? «Даярмын», – канчага? – Келин өз

үнү менен жооп берет: «Беш миң кошом», – ракмат сага! Кана, башкаңар жообуңарды айткыла!

Акия Шамбетче мурут жанып, анын элесин көз алдыга келтирет.

...Бир аз күндөн кийин биз газета бетинен кыскача гана жазылган кат окудук:

«Москва, Кремль!..

Биз «Б...» колхозунан кеткен жоокерлердин тең курбулары өң келиндер, өз эмгек кирешезден элүү миң сом акча топтодук.

Биздин ушул акчабызга курулган истребителди «Кыраан Шамбет» деп атап, кыргыз уулунан чыккан баатыр учкучка тапшыртууңузду сурайбыз».

13

Түнү менен тракторун күрүлдөтүп тоңдурма айдап, талаага конуп калган өз энесин Микола-Аскер эстеп да койгону жок. Ал, түндө «кемпир, чалдын боз көмөчү куу түлкүнү кантип капканга түшүргөндүгү» жөнүндө Каныш чоң энеси айтып берген жомокту угуп жатып таттуу уйкуга кеткен. Түшүндө «Учкан балыкка минген. Кыр ылдый качкан кызыл түлкүнү кубалаган... Түлкү карга тыгылган. Ал кытылдап күлгөн...»

Бирок али акыл токтото элек Микола-Аскер түндөгү көргөн ал түшүн эбак унуткан. Тек уйкудан көзү ачылары менен сарала мышыгын куйруктап үйдүн ичин үч сапырып, бирде – о-хо-о!! Мен атты кармады-м!-деп ачуу кыйкырып мышыгына минип кубанып, жарпы жазылып, кытылдап күлүп жүргөн. Бая эле дасторкон жайып чайга олтурган Каныш:

– Ой, Микол акмак. Кел, чай ич. Атыңды анан карма, – деп баланын жоругуна кубанууда. Баланын ойнуна алаксып чыныдагы ысык чайга колун да малып алды. Ага ызаланып ачуусун келтирмек тургай, кайра өз алдынча күлдү да.

– Кап... ушул акмакты канетсем болот, ыя? Чай ичесиңби, жокпу?

Эненин чайга чакырганын күткөндөй так ушул учурда эшикти бирөө тык-тык черткиледи. Бирдемени сезгендей жүрөгү опколжуй түшкөн Каныш делдее калды.

– Апей, кимсиң ботом?

Эшик карс ачыла берип, орто жашап калган чоочун орус аял Канышка күлүмсүрөй карады.

– Жайнакова Каныш Сиз болосузбу? – деди ал орус тилинде.

Чоочун орус аялынын эмне айтканына түшүнө албай алдастап калган Каныш:

– Кагылайын, кимсиң өзүң? Менин атымды атап жатасыңбы? – Эне колундагы чынысын дасторконго коё коюп, ордуна тура баштады.

Бул учурда тигил Канышка күлүмсүрөй караган чоочун орус аялдын артынан кимдир бирөөнүн үнү чыкты.

– Голос моей матери слышу. Ведите!

Ал орус тилинде айтса да анын үнү чыкканда эненин жүрөгү жарылып кете жаздады го! Дайым, көз алдында элестеп санаасын бөлгөн, анын кара көздөрү ойноктоп, күлүмсүрөй карап, бир аз чап жаагырак келген, кырдач мурундуу, ак жуумал элеси көз алдынан кетпей, комуз үнүндөй ачык коңур үнү кулагына угулуп туруучу эмес беле. «Эне, мен келемин» деп айтып тургандай болучу эмес беле. Өз баласынын үнү энеге тааныш эмес беле. Же улуу кубанычыдыр. Же катуу коркунучудур. Айтор, эне өзүнүн өмүрүндө сөзбегенин бул тынымда сизди го. Не кейип ыйларын, не кубанып күлөрүн биле албай:

– Бери үйгө киргилечи, кагылайындар? Теги өзүңөр ким болосуңар? – Эне алдастай берди. Алдыңкы эрди булкуп тартып, азыр бакырып жибергени калган жаш баладай тунжурай түшүп бир орунда туруп калды эне.

Каныштын босогосун тигил чоочун орус аял да аттады. Ага удаа, катып калгандай боюн түптүз алып, тартынган капкара көз айнегин жалтыратып бүт алдыга түз карап келбеттүү жоокер жигит да аттады.

Эне жанагыдан бетер эндиреди. Муундары калч-калч этип, оозунун ичи кургай түшүп, кеп айтууга алы келбей калган энеге:

– Вот, бабушка. Мен Сиздин балаңызды алып келдим! – деди, тигил чоочун орус аял эпилдеп Канышка. – Мына, уулуңуз Касейин! Көрүшүңүз.

Тигил аялдын айткан кептерине түшүнө албаса да, анын ниетин даана сезип, Касейинин жаңы тааңыган эне араң унчукту.

– Балам... Эмне болуп калгансың?

Дал болгон эне бул тынымда эмне кыларын билбей калды го. Анетпесе бакырып барып мойнуна асылып, уулун басып жыгылбайт беле. Бек-бек кучакташып алкымынан жыттагылап, бетинен өппөйт беле. Жок. Эне да дал. Касейин да үнсүз. Куду ошол турган жеринен өнүп чыккандай козголбой туруп калган. Бирок, аныкы тек салкындык эмеско. Өз босогосун карайлап аттап, касиеттүү эненин жарык жүзүн көрө албай бук болуп турганы го. Жүрөгүн ачуу малып, сай сөөгүн сыздатып кейип туратко. Өкүнүп туратко.

– Мен үшүнтүп келдим, эне... Таанып турасызбы? – деди Касейин араң. Ал эгер өз денесин чегедей бекем тутпаса, балким жыгылып да кетер беле? Канетер эле?

Эне уулунун үнүн экинчи укту. Анын абалын да сездди. Эмнегедир өзгөрүлө түштү. Бат эле кайраттанып, чыйралып кетти.

– Энең сенин маңдайыңда турат, жылдызым! Жок, жок! Энең ыйлабайт! Кудайым, Касейинимдин жүзүн аман көрсөт? Ыйлабаска ант берем деген энең. Азыр сенин маңдайыңда энең ошол антын актап турат! Энең алдуу. Энең кубаттуу, жылдызым. Энең сенин тилегиңди тилеген. Уулум жүзү жарык аман келсе таалайлуумун деген. Мына энең, эми казаттан жүзү жарык кайткан уулун көрүп турат! Энең азыр таалайлуу болуп турат, жылдызым!

– Үмүтүм бар... Колуңузду бериңизчи, энеке!.. Абалым дурус... – Эненин колунан кармап, – чочуба энеке.

Бул эчтеке эмес. Боолгоп турам. Жүзүңүз тумандагы күндөй, күлүндөп көрүнөт.

– Айыккын, жылдызым. Энең күндөй эмес. Бырыш басып, кемпир болгон.

– Айыгам эне, айыгам, Бир аздан кийин Фрунзеге барам...

Эне уулунун маңдайынан өптү. Днепр суусуна чайылган, Кавказдын шамалы аймалаган, каксыган, баарына бышкан жоокер уулунун алкымын узакка-узакка жыттады эне. А Касейин болсо, баягы ордуна козголбой, баягы калыбынан өзгөрүлбөй касиеттүү эненин кездей жумшак колун кыса-кыса, бек-бек кармап туруп калды тек.

14

Согуштан кайткан Касейиндин кабары айылдын чоңунан кичинесине чейин угулду. Кечке Каныштын эшиги ачылып, жабылып тынганы жок. Касейиндин атын угушканда чоңдор да, кичинелер да, аны менен көрүшүүгө ашыгышат. Мейли, талаада мал артында жүрсүн, мейли чоң короодо, устаканада иштесин, арабада олтуруп районго кеткендери болсун, айтор бүгүн кечке кишилердин оозунда Касейиндин аты аталат. Согуштун каары сүйлөнөт.

Кишилер Касейинди аяшат:

– Каардуу казат такшалткан экен. Турмуштун көзүн көргөн экен. Бирок кайран жигит өз көзүнөн ажырап азиз болгону чоң өкүнүчкө.

Үмүт кишилердин көңүлүн көтөрөт:

– Ой, өкүнбөгүлөчү, – дешет бирине бири. – Үмүтсүз шайтан. Балким доктурлардын бири Касейиндин да көзүн ачып коёр.

Мал сойдуруп, уулуна өпкө чаап, Каныш кары кишилерди түлөөгө чакырды. Карыларына кошулуп, мурдун тартып балдар да келишти. Аяр басып алдыртан карашып кыздар, келиндер киришти. Эр бүлөлөр киришти.

Каныштын эки бөлмөлүү үйүндө биз тааныган кишилердин баары олтурушат. Жалгыз гана Зарыл көрүнбөйт. Анын жанынан чыга албай ага каралап калган Гулнар көрүнбөйт. Макиш, Мыскалдар көрүнүшпөйт. Ал үчөө азыр Зарылдыкында го. Кичинекей жалынын алоолонткон жетинчи лампа ортолорунда кыздардын жүзүнө жарыгын себер. Зарыл үнсүздүр. Зарыл терең ойлуудур. Жаан тийген бүлдүркөндөй мөлтүрөп, көздөрүн ирмебей бир нокотту тиктеп, тагдырын таразалап, жибек жоолугунун чачыгын жалгыз талдап тарап, кез-кез ысык жашы мөлт-мөлт кеткенин сезбес. Ооба, азыр ошентип олтурат. Дале болсо, турмуштун ачуусу жүрөгүнө тама элек, Гүлнар тентек – элпектенип тыяк-быягына чыгып, эжесинин көңүлүн ачкысы келет:

– Ой баракелде, ай... Арзыган жигити аман кайтса ушунтип олтурат бекен. Өзүңдү сүйөт. Көзү да көрөт... Өкүнбөй эле коёр элем.

Кылдат Мыскал тымызын карап Зарылдын өкүнчүсүн бөлүшүп, өзүнчө кеп айта албай Гүлнарга кошулат:

– Ананчы, ушул бойдон көрбөй калбас...

Бир нокоттон көзүн албай, тереңдеп Зарылдын үнү акырын чыгат:

– Кеп анда эмес да... Чечимим бир... Сүйүүм тунук. Ал мага баштагыдан кымбат. Ал өз абалын аянычтуу сезбесин. Өзүнө оор тиет. Сүйүүм баштагыдан күчтүү, ушуну ага түшүндүрө алсам...

– Өзүң үчүн ак дилиң айтат, – дейт Мыскал жай.

...Мейли Камка картаң болсун, мейли Акман ата болсун, мейли чоң сакал Дмитрий уста болсун олтургандардын баары, көзү жөнүндө Касейинден суроого батына албайт. Кез-кез гана аялдардын үшкүрүгү угулат. Бурч-бурчтан өкүнүчтүү шыпшынуулар чыгат. Ушуга жараша Касейин да тунжурап үнсүз. Бирде Камка, бирде Акман карылык наркын баштасам дешет, ойлонуп лакаптап кеп салышат. Ошентсе да кеп кызыбайт. Жадаса Сергей да – тизесин кучактап, чылымын тартат. Жалгыз гана Чаргын Касейин менен бек-бек кучакташып

көрүшкөндөн бери кубанычы койнуна батпай баж-баж этип бирдемелерди айтат. «Качан келет кыз. Же уялып жатабы» дегендей жигит чоң көздөрүн бажырайтып, үй ичине кыдыртат, улам эшик жакка карайт. Тигил, энесин ээрчип келген Жеңишбек да тентектенбейт. Касейиндин капкара көз айнегине чочуркап кароодо. Айганыштын алдынан чыкпайт. Микола-Аскер да мышыгына тийбейт, чоң энеси Канышка ыктайт.

Убакыт көп өттүбү, арадан аз өттүбү? Аны сезген киши болгон жок.

Терең ойдон башын силккендей козголо калып Касейин:

– Сүйлөгүлө, туугандар! – деди.

Азыр гана Касейиндин үнү чыкканда, куду аптап ммиреткен көк ойдун үстүнөн болор-болбос жел калкып өткөндөй – үй ичи бир аз козголо түштү. Акмандын оозунан дагы бир жолу сөз чыкты:

– Бизде эмне сөз, кагылайын... Мында калган туугандарың аман-эсен. Кудая шүгүр. Курсак ток, журт үчүн эмгектенген кишилер. Майданга кеткен балдардан өзүңө окшош, келгендер да бар. Көбүнөн журт кат алып турушат. Көбүнөн кабар жок. Өзүңдүн теңтуштарыңдан Шамбет, Элебестер дайынсыз... Табылдындан кат жок.

– Кагылайын Касейин, – деди үнүн көтөрүңкү чыгарып Акман, – биз туугандарың өзүңдөн кеп сурай албай олтурабыз. Күрөшүң кандай өттү? Алтын башыңа кубанып олтурабыз...

– Ооба, үнүңдү уга албай олтурабыз, – деди Камка картаң да Акмандын кебин улап. – Алты кыр ашкан айгыр үйрүнө окуранып келүчү. Кеп салсаң, садага?

Дагы баягы калыбын жазбай дагы бир аз тунжурап үнсүз олтуруп, анан:

– Менин күмүш маңдай комузум барбы, эне? Каныш жетине албай кубанып кетти да, тез жооп берди:

– Күмүш маңдайың бар. Өз ордунда, садага. Касейин үнсүз колун сунду. Бурч жакта олтурган балкачы ордунан элпек тура калып, комузду алып өз ээсине өткөрдү.

Касиеттүү эненин жүзүн, калкынын жүзүн күңүрт көрүп бук болуп олтурган Касейин күмүш маңдай комузун колуна алып, «Кантип калдың» деген кишиче, ал калтыраган колу менен тепкени кармалады. Кылдарын кармалады. Комуздун маңдайына качандыр бир өз колу менен чөгөрүлгөн жүрөкчө күмүштү сыйпалады. Анан көңүлдөнө түшүп, күлүмсүрөй олтуруп, комузун күүлөп сүйлөй берди:

– Согушта комуз чертким келди. Күүлөрдү сагындым. Кээде өзбекче, казакча музыка угуп калабыз. А биздин кыргыздын комузу эми качан чертилет деп күтүп калам. Жок, чертилбейт. Же маданий майданда кыргыздар начарбы? Биле албадым... Комуз чертким келет. Экинчи эшелонго дем алууга чыгып калдык. Өзүм кайыңдан комуз чаап алдым. Черттим! Жаңы, жаңы күүлөр чыкты. Жаңы марштар табылды. Жолдош офицерлер:

– Ну, товарищ Жайнаков. Кана, комузунду чертकिन, – дей турган болушту. Мен аларга комузумду чертип берем. – Да-а! дешет жолдошторум ойлонуп калышат. Менин көз алдыма айыл элестейт. Жайылган мал көрүнөт. Үйдөн үйгө кылактап баскан кыз, келиндер келет... Мен комузумду жана чертем. Согуш бүтсө, аман үйгө кайтсам, ушул комузумду келиндерге көрсөтсөм дейм. Мен чабуулга аттанам... Акыркы жолу өзүм катуу жарадар болгондо, мен ошол комузумду жоготтум... Мына азыр, келиндердин ак жүздөрүн көрө албай өкүнүп олтурам.

Бир демени эсине түшүргөн кишидей Касейин делдее калды. Анан, менсиз чертилип кетпесин дегенсип, күүлөп болгон комузунун кылын алаканы менен баса олтуруп сурады:

– Эне, мен Сизге жаш балалуу украиналык келинди жиберген элем. Аты Люба болсо керек эле. Сизди таптыбы, күтүп алдыңызбы, аны?

Кишилер туш-туштан кобурашты:

– О, таппагандачы! Любанын келиши өзүнчө жомок!

Любанын кантип келгенин, Бурма ага тилмечтик кылып, анын Касейиндин келинчеги деп, Каныштыкына баштап баргандыгын айтышты.

Кишилер да күлүштү. Күлгөндөргө кошулуп Касейин да жылмайды. Бул жолу жигиттин оюна сүйгөнү Зарыл түштү.

– Э, Касейин, кийин угасың, – деди Чаргын байкоосуздан баж-баж этип, – Зарылды да ыйлаттык...

Сергей ага алдыртан карады.

Касейин жана бир тынымдай үнсүз олтуруп, дагы сурады:

– Ал келин азыр барбы?

– Бармын! – деди Люба, Касейинге жакын олтуруп. – Микола да бар. Анын атын Микола-Аскер койгонбуз. Жигит болуп калды. Мында олтурат.

Касейин Любанын колун мээрим менен кысты. Анан баланын татынакай жаагынан сылап, маңдайына эрдин тийгизди.

– Энеме жардамчы болуп, бирге турганыңыз үчүн ракмат!

– Сизге ракмат! – Люба колун көкүрөгүнө басты. – Ох, кандай ракмат!..

Бурч-бурчтан чыккан үшкүрүктөр угулат.

Дале нарк сактаган карылар туш-туштан унчугушат:

– Кейибе, кагылайын. Алтын башың аман келди.

– Журтуңа ошол олжо!

– Комузунду жоготсоң, күүң эсиңдедир. Күмүш маңдайыңды чертип кой эми?

– Журт сенин күүңдү уксак дешет.

Кулак кескендей үй ичи жым-жырт боло түштү да, «Майдан маршын» Касейин черте баштады.

Мына, такылдап таңшып сайрап, үч кылдын безеленген чечен тили майдандан баракелде, баян кылат. Бали! – деп кез-кез гана сүрөп коёт. Байыркы аксакалдар күүнү тыңшап, нарк менен баш салышып тынч олтурат. Касейин салмак менен черте берип, үч кылды манжалары бирден терет. Ойлонгон кишилердин көз алдына майданды чоң чабуулду күү келтирет. Тигине, танка тепсеп, качырап токой кыйрап, буруксуп ак кар чаңдап, кол ураалап!

– Бале, бале кагылайын! – комуз тилин түшүнгөн Акман да кез-кез күүнү кубаттайт.

Бала дебей, чоң дебей эки бөлмөгө жык толгон көпчүлүк «Майдан маршын» тыңшап дале жым-жырт. Күү сезимди аралайт. Жүрөккө тиет. Уккандарды кайраттантат, чыйралтып баратат.

Бая Акия эл ичинде Зарылдын жоктугун байкап, эки үч келин менен Зарылдардын үйүнө барды:

– Кейибегин бийкеч, кубан кайра. Эки көзү эмес, ным жаны эле келсе, мен Элебесимди төбөмө көтөрөт элем. Кудай мага аны да көрсөткөн жок. Жүрү, кызыкке садага! Касейининдин жүзүн көрүп олтур, – деп Зарылга айтып, кыздарды ээрчитип келген.

Балким Зарылга оордур. Киргенди каалабагандыр. Балким, үйдө орун да жоктур. Зарылдын жанында кыздар, Акиялар бар. Терезенин тушунда топтошуп алар Касейиндин черткен маршын сырттан угуп турушат.

Күмүш маңдайдын шаңгырап безеленген ачык күүсүн кубаттап:

– Бале, кагылайын. Черте түш. Черте түш! – деген Акмандын үнү чыгат.

Зарылдын бетине бирде терезеден шоола түшө калат. Бирде анын саамайын көл жактан калкыган салкын сыдырым аймалайт.

– Бале!

– Черте бер, кагылайын, черте бер!

– Жеңиш күүсү улансын!

– Эмгек күүсү улансын! – деген үндөр чыгат.

Кыздар да, келиндер да Касейин черткен күүнү тыңшоодо. Алар аркыраган суунун шарын угушпайт. Беттерин аймалап калкып турган сыдырымды сезишпейт.

Күү безенип, алда кайда көтөрүлөт. Күүгө аралаш Касейиндин үнү чыгат.

– Жүзүнөрдү ачык көрө албасам да, жүрөгүнөрдү сезип олтурам, туугандар. Согушун ачканда Гитлер бизге энчи бөлүп бермек эмес – энчибизди күч менен тартып алмак. Бирок, биздин улуу үй-бүлө ага каршы турду. Биз

майданда беттештик. Жан аяган жокпуз... Силер оорукта күрөштүңөр. Жан аяган жоксуңар, көңүлүм сезет. Силер эңкейдиңер, кыйналдыңар. Этегиңер да бөлүндү. Оор эмгектен колуңар чор болду. Ишенем, туугандар, көөнүңөр чөккөн жок! Баласын сагынып ата, эне саргайт. – Сүйөрүн сагынып, кыз-келин сумсаят. Жүрөгүм сезет – ишенип турам, жүрөктөн жалын алоолоп жанат, эртеңки жеңишке кайратын курчутат!..

Таңшып, таңшып күү безенип, ыргак менен Касейиндин үнү да бийик чыгат:

– Бул күндөрү журттан чыккан кемеңгер көп ойлонду, Түн уйкусун бөлдү, күн тынымын койду. Зоот турбасы тынымсыз түтүн бурайт, жер энчиси береке, аккан булак. Оюн ойлоп акылман мурут сылайт. Эй ата, эне жүзүңдү саргайтпаска, ар бир кызды, келинди сумсайтпаска, жоокер табын ойлоду жеңиш чыңап! Жазгы гүлдөй өсө бер, жеткинчектер. Жергеси кең биздин эл жеңип чыгат!

– Ал тигине ач ажал карсылдатып, Гитлердин эшигин кагып турат! Жетимдердин көз жашы каар төктү бетпактан эсеп сурап. Эй ата, эне! Камыкпай угуп койгун, бул жылдары агарган саамайыңдын, жакын күндө бетпактан жообу алынмак. Жортуулдан жолу болгон алп уулуңдай жеңиш баатыр жайдары эшик ачат. Босогонду кең аттап таалай келет, жоокер тонун кийинген балаң кирет. Биздин мекен жараты тез айыгып, биздин балдар көктөмдөй өсүп өнмөк. Чагылгандай тарасын биздин атак!

Даңктана бер, жеңишчил күрдөөлдүү калк!

Толкундаган Касейиндин эки бети албырат. Шамдагай манжалары үч кылды бирден терип, шаңдуу обонун улап, эки ийни термелип, бүт кыймылы чертилген чечен күүгө куюлат.

– Бале! – деди Акман, – кадимки акындын обону! Аяр баскан Зарыл босогодон көрүндү. Так ушуну күткөндөй, күү да аяктады. Үйдөгүлөр кош айтышып орун орундарынан турушту. Конокторун узатып Каныш да үйдөн

чыкты. Жалгыз Зарыл ордуна козголгон жок. Билбейм, экөө кантип көрүштү, эмне жөнүндө сүйлөштү. Аны билген күбөлөр болбоду.

15

Алп жүрөк үрөгөндөй, алп жүрөк бүт денеге кубат бергендей, ар бир жибек тамырга таза кан жүгүргөндөй – биздин зор үй-бүлөнүн кишилери жашап турган ар бир булуң-бурчка, ар бир өзөнгө, тыягы, түндүктүн музунан тартып, быягы түштүктүн ысыгына чейин күндө үч убак, төрт убак адилдиктин шумкары канат кагат: Акылдын атасынын атын атап дүйнөдөгү кишилерге жар чакырат. «Гитлердик баскынчыларга өлүм! Таалай үчүн алга, жолдоштор!»

Ушундай демилгелүү кабарды уккан сайын, кишилердин жүздөрүнө кан жүгүрөт. Кишилер сергектенишет. Баягыда ар бир үйдүн эшигин черткилеген кайгы сүрүлүүдө, бек-бек сүйлөнгөн үндөр чыгып, каткырыктуу шайыр күлкүлөр келатат!

Мына ушундай жаңылыктар менен ак канатын алыстан сермеп, үч ай токсон кыш көрүнөт. Жер дыңгырап, кечкисин бетти, колду аяз чымчып, малчылар бөксөлөп келип калган кез.

Кызматтан келаткан Зарыл эмнегедир алаксып, эшик алдына токтой калып, тигил машина өтүүчү чоң жолго карайт. Касейиндин Фрунзеге, доктурга кеткенине бир топ болгон, балким, жаш келин ошол күйөөсүнүн келишин күтөр. Так ушул учурда, куду а деп ушул согуш ачылган күнкүдөй, ээрде өбөктөй берип, ат жалын түрүлтүп көчө өйдө чаап келаткан атчан көрүндү.

Ал баягыда, жыгылган терекке минип балдар ойноочу тушка келгенде, Зарыл анын Чаргын экенин тааныды:

– Ай Чаргын агай экен го. Мынча эмне ашыгат?

Бул жолу Чаргын баягы Элебестей жолсуз жакка бура тартып тамдан аттаткан жок. Алдындагы Чоң-Тору тар-

паң уруп арышын керген сайын, Чаргындын башындагы тумагынын эки кулакчыны эки жакка делдек кагат. Күпүйтө кийген чоң ичигинин эки этеги жайылып, колдуктары согулат. Айтор башкарма Чаргындын бул келатышы андагыдай эмес, башкача. Ал Айымжандын үйүн көздөй чукул бура тартты. Мына короого кирип келди. Жүзүндө кубаныч бар. Чоң көздөрүн терезе жакка алактатат. Чекесинен булоолонуп тер чыгат. Зор жигитти көтөрүп өйдө карай чуркап келген Чоң-Тору таноолорун дердеңдетип, тыноолору буркурап, ичин кагат.

Үнүн сүйүктүү күркүрөтүп Чаргын:

– Э-эй, «Откел маржа», чык бери! – деди.

– Ботом, чыкчы. Чаргын экен. Эмне ашыгып жүрөт? – Алдастап калган Айымжан байбиче да ичигинин ийнин чала жамынып терезеге келди.

Ичин каккан Чоң-Тору алдында ойдолоктой берсе, келберсип чалкалай түшүп Чаргын үстү-үстүнө шаштырат:

– Э-эй, «Откел маржа», тез чык! Бол бат, тез чык! Бурма үйдөн чыга калып, сумсая күлүмсүрөп Чаргынга кыйгачынан карады:

– Эмне ашыктың, башкарма аке?

– Эмне ашыктың дейт тура?! – Кубанчысын төгүп жибере албай араң турган Чаргын камчысын ойнотуп, – Акмактын катынын сабап жыгылармын. Кел бери, өптүр мага!

– Апей, бетим, – деди чочуган болуп Бурма акырын жылмайып. – Кой секет... терезеден энемдер карап турбайбы...

– Апей-сапейинди билбейм мен. Азыр сени так энеңдин көзүнчө өбөмүн!

Чаргын атынан түштү. Тизгинди ээрдин кашына каңтаргалай салып, чылбырын бош таштап, ылдамдап үйгө карай басканда, Чоң-Тору ооздугун карс-карс кемирип туруп калды.

– Э, ботом Чаргын, – дей берди алычу кыраандай Бурманы качырып үйгө кирип келген Чаргынга Айымжан байбиче утурулап. – Эмне ашыгып жүрөсүң, садага. Теги жакшылыкпы?

– Мына бул келиниңиз өптүрмөйүнчө айтпайм, байбиче!

Айымжан байбиче нускоолу гана күлүп койду.

– Бурмажан, өптүрүп эле койчу, акмакка.

– Болду! Болду! – деди Чаргын кайын энесинен ыйбаа кылган Бурма бечараны ансайын уялтып төргө чыгара кубалап. – Байбичеден да руксат алдым. Өптүрбөй көрчү көрөйүн...

Бек кучактап туруп Бурманын бетинен үч өпкөндөн кийин келинди нары түртүп:

– О жаман катын, – деди Чаргын. – Бул аманат! Болбосо, сенин алдагы бетиңди тамдын кырында мыявлап олтурган мышык да өппөйт... – Ушул сөзүнөн кийин дардайып Айымжан жакка бурулуп:

– Сүйүнчү, байбиче! – деди Чаргын. Жигиттин үнү кубаныч толкуну менен бийик чыкты.

– Э болсун, садага...

– Болсо, сүйүнчүмдү бериңиз! – Берейин, берейин... садага...

– Балаңыздан кабар алып келдим! Кабарсыз жоголгон Табылдыңыз табылды!

Улуу кубаныч энени да калтыратты, сүйгөн жарды да калтыратты. Көздөрүндө кубаныч жашы төгүлүп, экөө бирдей Чаргынды кучакташты.

– Балакетиңди алайын, Чаргыным! – деди эне калтырап, эне кардыгып. – Бери эңкейчи, эми мен сени өөп коёюн. Оозуңдан айланайын! Жүзүңдөн айланайын балам, менин.

Касиеттүү эненин көз жашы аралашкан ысык илеби Чаргынды нурдантты. Жүрөгүн туйлатты.

– Оозуңдан айланайын адылкеч! – деп Чаргынды бек кучактап, бечара Бурма да өптү.

Чаргын эми сөз таап айта албай тек өз алдынча кобурады:

– Болду эми жарыктык... Болду эми жарыктык...

Көптөн бери дайынсыз болгон Табылдынын колу менен жазылган каты таң эртеңки почта аркылуу колхоздун конторуна жеткирилди. Кат дайындуу кишиге арналбаган, тек колхоздун атына келген. Азыр кең клуб элге толгон. Тигил кызыл менен жабылган столдун жанында тике туруп кат окуган Чаргындын үнү бир калыпта угулат.

«Бул катты силерге уулуңар Табылды жазып олтурат. Өзүңүздөр билесиздер, мен бул жарык дүйнөгө кызык-кызык толгоолор менен төрөлгөн экем. Ал эми азыр өзүм катышкан Ата мекендик согушта да мен силер үчүн экинчи төрөлдүм го. Бул жолку төрөлүшүм да шумдуктуу кызык болду го! Аманчылык болсо, жеңиш күнүнөн кийин жомогумду силер жай олтуруп угасыңар. Туугандар, силер жакка бул катты да жазбайын деген элем. Бирок бир-эки окуя менин жүрөгүмдү толкутту. Силерге кат жазууга мажбур болдум.

Мен согушка кызыл атчандардын катарында катыштым. Көп убакыт татаал шарттарда жүрдүк. Өткөн кыш, жыйырма күнчө, бир жерде токойдун арасында туруп калдык. Кез-кез жаныбыздан жөө аскерлер өтүшөт. Кээде жоокерлер жолугушуп, түтүн да үйлөшөбүз. Бир күнү кечке жуук (темир аяз күчүнө келип турган кез эле), биздин жаныбыздан жөө аскерлердин бөлүгү өтө баштады. Жоокерлер чылым тартыштык... Ошондо жоокерлердин ичинен узун бойлуу кер мурутчан, жашы кырктар чамасында бир адам мени тааныгандай тиктеп калды да: – Сиз кыргыз уулунансызбы? – деп сурады. – Таанып турасыңбы? – деп мен жылмайып койдум. Сизди окшоштуруп жатамын. – Ал мага жылмая карап баяндады. – Мен бир частта кыргыз менен таанышкан элем. Ал чала сабаттуу колхозчудан экен. Орус тилин начар билүүчү. Жоокерлердин катарында да, кээде ар кандай кишилер болуп калат да... Биздин ичибизде да Полный деген бирөө бар эле. Ал бир котелок шорпого тоюучу да эмес. Ошол

өз алын билбей, тигил кыргызды тамашалап анын жанын күйгүзө турган. – Папиростун күлүн түшүрүп, кермурут киши күлүп койду да: – А тигил кыргыз да намыс берчү эмес, – деди мага. Айтса ал экөөндө тамаша көп. Но самое важное, бир күнү командир, ал кыргызга араба берип: «Бар, бизге тийиштүү майды алып кел» деп жиберди. Ал кайра кайтканда, арабасына беш пуд келген челекти салып алган. – Товарищ бетбөлкөбнүк, мен кыргыздын майын алып келдим деп кубанып кайтты. Биздин командир өзү Ленинграддык подполковник эле.

«Кыргыздын майы экенин кайдан билдиң?» – деп ага күлдү.

«Кыргыздын майы, бетбөлкөбнүк. Ишенбесеңиз мына көрүңүз. Жазылып турат! – деп ал челектин түбүнө көрсөттү. А жолдош подполковник челектин түбүнө караса чын эле жазуу турат. Жазуу латын тамгасында. Чала сабаттуу кол жазган. Какой-то колхоздун аты жазылган: «Акжар» или «Укжар». Не помню, челек: «10 кг, май 64 кг...» только помню это. Ну что же, факт налицо! Кыргыздын майы! А все же, тигил кыргыз жоокер мурутун сылап, далилдөөгө тырышат:

«Товарищ бетбөлкөбнүк, бул колхозду мен билем. Биздин Тияншан облусунда» дейт. Колун алыска шилтейт.

«Ну и молодец. Давай, челекти ачкыла!» – дейт жолдош подполковник.

«Челек да ачылды. Майды да жеп көрдүк. Вот, майда май-ай! Кашыктын башындай кесегин оозго салсаң болду. Курсак да ток, суукка да үшүбөйсүң!»

Тигил кыргыз жоокер: – Вот, биздин сары май. Аштаяшший сары май, – деп мактанат. А жолдош подполковник өтө кылдат адам болучу. Ошол кыргыздын майын жоокерлердин баарына жеткизди. Дивизиянын командири генерал-майорго да жиберди... А күнү биз токойдун четинде турганбыз. Не то, не се:

– Стройся! – деди команда.

Биз стройго туруп калдык. Смотрим: жолдош подполковник генерал-майорду узатып келатат. Менден үч ки-

шиден кийин, тигил кыргыз жоокер турган. Аны алдыга чакырды. Анан жолдош генерал-майор ага карап:

– «Ата мекендик Улуу согушта фашисттик каракчыларга каршы күрөшкөн Кызыл Армияга өзүнүн кубаттуу майы менен жардамын беришкен тияншандык кыргыз элине рахмат айтамын!» – деди. Жолдош генерал-майор жоокердин колун кысты. О-о, андан кийин анын кубанычын сурабаңыз. Полный да аны менен сразу достошту.

Эмнегедир кер мурутчан киши бирдемеге таң калгансып башын чайкап койду да, бир азга ойлонгонсуп туруп, анан мага:

– Мен өзүм белорусмун, – деди ал өзүн тааныштырып. – Тигил, Пинск жагынанмын. Чынымды айтайын, мен да чала сабаттуу адам элем. Армия менин көзүмдү ачты. Көп, көп улуттар менен тааныштым. Алар, Геббельс айткандай эмес. Маймылга окшобойт! Кадимки кишилер! Кайраттуу да, камкор да, дыкан да, и акылдуу кишилер! Самое важное, ынтымактуу кишилер! Кер мурутчан киши менин бетиме улам карап койду да:

– Сиз ошол мен таанышкан кыргыз жоокерге окшойсуз. Мойнуңузга алыңыз. Сиз да кыргыз уулу болсоңуз керек, а?

Мен күлдүм да:

– Ооба, кыргыз уулумун! – дедим ага.

– Албетте! Мен билген элем да, – деди ал кубанып жай гана үнүн пас чыгарып. О, о! Биздин Пинскинин саздары фрицтерди танкасы менен сорду го! А силердин край кандай, а? Тоолуу болсо керекко?

– Да, тоо да, түз да, и саздар да бар, – дедим мен анын өзүнчө сүйлөп жооп берип. – Эгер биздин жерге ганстар жетсе таштын астында калат болучу!

– А, то, то! – деди кер мурутчан киши кубанып. – Деги биздин өлкө шумдуктуу экен. Кишилер да сонун экен! И техникабыз да укмуштуу болуп кетти. Ну жарайт, башкасын айтпайын, вот кыргыздын майы кандай! Кубаттуу да, даамдуу да. Бүгүн да оозумда! А вот алдыңкы өлкө дейбиз. Американын майын да жеп көрдүк. Сыр-

тынан карасаң аппак?! Кооз идишке салынган?! Хээ... а кубаты? Андай эмес. Килограммын жегин. Всеровно, мылом промыло. А в желудке пустое. И тебя не греет?! Кайда-а. Май жагынан кыргыз туугандар Америкадан да алда! А мен аскерге чакырылбасам билмек эмесмин.

– Албетте! – деп мен аны кубаттап койдум.

– Жарайт! – деди кер мурут белорус күрөктөй болгон колун мага сунуп куудулдана сүйлөп коштошуп. – Согуш бүткөндө бизге конокко кел. Чакырганым ушул. Биздин Пинскинин сазы дос кишилерди сорбойт.

– Жарайт, жарайт. Сен да достум бизге конокко кел! Биздин Улуу-Тоонун ташы дос кишилердин төбөсүнө түшпөйт!

– Кер мурут белорус экөөбүз ушунтип коштоштук. Мен ошондо да катуу толкундадым. Өзүм бирге аны менен жешпесем да, майыңар үчүн силерге рахмат айтып кат жазайын дедим. Бирок мүмкүнчүлүк болбой калды. Ошол замат биздин полк атайын походго кеттик...

– Э, э... туугандарым деп уланган кат, – силер буга таң каларсыңар. Ал эмес, от ичинде жүрүп, өз көзүм көргөн мен да таң каламын бул окуяга: мындан бир жыл илгери, башкы командачы тарабынан биздин полктун командирине өзү миниш үчүн атайын ат берилген эле. Ал анча зор да эмес, анча кичине да эмес, албууттанган ала аяк кара кер болучу. Кыскасы, эчен татаал походдордо ал кара кер биздин командирге ишеничтүү жолдошу болду. Эмнегедир, ал кара кер менин көзүмө жылуу учурачу. Токойду аралап походдо бараткан кездерде анын чүрөктөй сынына кызыгуучумун... Кыскасы, кийинки бир чабуулда ушул кара керге ок жаңылды. Мен командирге каралап токтой калдым. Батышты карап, Берлинди карап узунунан түшүп жаткан кара кердин так маңдай уюлундагы теңгедей кашкасын боёп кан дирилдейт. Мен аны көргөндө чыдай албай атымдан ыргып түштүм да, өлүп бараткан жаныбардын көкүлүнөн сыладым. О, туугандар, менин бул катыма кубанарсыңар. Таң каларсыңар! Мен акмак ошого чейин байкабапмын, кара кердин көкүлүндө тумары бар. Ал ту-

марды мен алдым да, командир менен башка ат минип жөнөп кеттик. Мен аны ошол бойдон унутуп да калыпмын... Арадан далай өткөн. Бир күнү өзүм да үч жүз граммды уруп койгомун. Чылым тартып, сумкамды эрмектеп олтуруп, ошол тумарды таап алдым. Үч бурч, булгарыга тигилген кадимки тумар. Кызыктым. Билгим келди. Сөктүм да, ичиндеги жазууну окудум. О, туугандар, балким эми таң каларсыңар. Мен силерге бул катты да жазбайт элем. Ал тумарда:

«Тентек-Кер сени асыраган алтымыштан ашкан Акман. Менин сакалымды сыйла. Уят кылба! Сени жөн жоокер минсе да, маршал минсе да ишеничтүү жолдошу бол! Кош, Тентек-Керим!» деп жазылган жазуусу бар.

«Кош, туугандарым. Силерден эмгек ийгилигин күткөн уулуңар – Табылдыңар».

Баятан куду тосмо суудай мелтирешип үнүн жаңырык менен бийик чыгарып кат окуган Чаргындын оозунан көздөрүн алышпаган журт иреңинен эми таңдануу көлөкөсү тарады. Зал дүңгүрөп кетти.

– Ой, тобо-о! Эчен, эчен жомоктор биздин баштан өттү го!

– Баракелде! Баракелде!

Толкундап араң олтурган Акман ордуна тура калды:

– Менде эми арман жок, кагылайындар.– Ар дайым токтоо сүйлөөчү Акман бул жолу калдастап шашып алган. Үнү бир аз дирилдеп толкун ыргагы менеп чыгат.– Азыр уулубуздан келген кат окулду. Баарыбыз аны угуп олтурдук. Мен да угуп олтурдум. Силер кандай сездиңер? Аны өзүңөр айтарсыңар. А мен чынымды эми айтайын. Күйпөйгөн байкуш абышка болуп калдымбы деп кийинки кездерде өз ичимден ойлонуп бир аз жүдөп жүрүчү элем. Жок, аным жаңылыштык экен көрсө. Мейли ал жаш болсун, мейли ал мага окшогон абышка болсун, көз жарып бул жарык дүйнөгө келген соң эмгектен кол үзбөгөн адам өзүнүн аз өмүрүндө тоодой иш иштейт тура! Мен бүгүн ушуну сездим. Жөн гана, жаман гана абышка болуп калдым го. Бул жарык дүйнөдө из калтырбай, сөз калтырбай

боздоп өтмөк болдум го дечү элем. Көрсө мунум да жаңылыштык экен. Адам баласы аз өмүрүндө тоодой иш бүтүргөнүнө жараша аңкоо да болот экен. Кээси менчилеп, карыганга чейин жаңылып да жүрөт экен. Көрсө, адам ыйык болот тура. Адамдын колунан чыккан иш да ыйык болуп жаралат тура. Тетиги каргыш соккон жоо ушуну билсе, балким дүйнөдө согуш да болбос беле. Бейкүнөө кандар да төгүлбөс беле. Адам колу тургузган сонун эстеликтер да кыйрабас беле. Тентек-Кердей тулпарлар да мезгилсиз талпагын ташка жайбас беле?

Теги ушул кандуу согуш айбан эмес, адам кунун өтө арзандатып жиберди го. Эмки кишилер ушуну билишсе, дүйнөгө өрт коюучунун колун чагышар. Адам баласы кымбат болор. Ынтымакта жашар.

– Ушуну жакшы айттың! – деди Камка, Акмандын кебин улап. – Эртең согуш бүтсө, үй-үйлөрдө тойлор өтсө, Сталин кыдырып журтка конок болсо, биздин кыштакка да келсе: – Майданды аяктадык, журтум, эмки талабыңар эмне? десе, ооба, ал элден кеңеш сурайтко. Башкалар кандай дээрин билбеймин. Өзүм: – «Акылың менен жоо жеңдиң, балам. Эми дүйнөдө бала жыттуу гүл ачылсын! – дээр элем. Ушундай деп айтарыбыз ыраско, журт»?

Катуу чабылган алакандар аска урагандай клубду жаңыртты.

...Ушул чогулуштан кийин, уулунан келген катты, эне бой тумар кылып колтугунун астына тагып жүрөт.

Аны көргөн кишилер катты да, эненин ыйыктыгын да өздөрү кеп кылышат, өздөрү таңданышат.

17

А деп госпиталдан чыгып поездде келатканында, Касейин Ала-Тоо шаңын алыстан көрө албай бук болду. Сүйгөнү Зарылга ушинтип көрүнгөндү ыза көрдү. Арданды. Сокур намыс аны колтукка түрткүлөп тунжурап ойлуу: «Элге, сүйгөнүмө карайлап барганча, эптеп сестраны жазгырсам, тамборго чыксам, кокустан тайысам...»

Улгайып турмушту көрүп калган сестра, тунжураган Касейиндин оюн сезгендей, анын ар кыймылын эсепке алат, алдыртан байкайт.

Касейин да ага сездирбей айтат:

– Бир чоң станцияга жеткенде мен сыртка чыгайын. Таза аба жутайын, сестра.

Узатып келаткан сестра да эч шек албаган кишидей анын кебин эске алат:

– Поезд Арыска токтоду, жолдош Жайнаков. Перронго чыгалык!

Сестра Касейинди перрондо жандады. Бирок Касейиндин ою, поезд козголсо, мен эптеп табыш улап, дөңгөлөккө урулсам дегенде. Ал ошон үчүн сестраны да алдады. Коңгуроо урулду. Ал шылтоолуду: «Өтүгүм бутумду өйкөйт» деп токтоло калды. Бирок адам ачууга жеңдирип өмүрдүн татаал секундун эсептеген учурунда анын тагдырын ошол секунд чечет тура. Өз ичинен өмүр менен коштошуп кыялданган Касейиндин кулагына ал аңгычакты болбой үн алыша созгон сонун обон келди. Сонун ыр угула түштү.

Касейин эриксизден тыңшады.

– Ырдагандар кимдер, сестра?

Ыр украиндыктардын тилинде, жүрөк толкутуп, көңүлдүү, толкундуу.

Сестра акырын гана күлгөн болуп, анан Касейиндин оюн сезгендей, токтоо сүйлөп баяндады:

– О, бул ырдагандар кайраттуу кишилер. Турмушту кубаттаган кишилер! -деди сестра токтоо баяндап, – Тигинде сестралар бир замбилге эки мунжуну балдарча олтургузуп алышып көтөрүп келатышат. Алар эки буттан да, эки колдон да, эки көздөн да ажырашкан мунжулар. Куду балдар кардан жасап коюшкан көчөттөрдөй ал экөө замбилде топтомолок болуп олтуруп ырдап келатышат. О, обондору кандай кайраттуу. Сөздөрү кандай терең, турмушту макташат. Жашоону жакташат! Укчу, жолдош Жайнаков. Алар ырдаган ырларын сүйгөндөрүнө арнашат! О, баса, баса, биздин замандын кишилери турмушту ушундай сүйөт дечи!

Мына, сестралар аларды замбилде көтөрүп биздин алдыбыздан өтүп баратышат. Жым-м! Жакшылап угуп алыңыз. Булардын демдери да ысык! Сөздөрү да күчтүү!

О, укмуштуу дүйнө! Укмуштуу кишилер!

Азыр жанынан ырдап замбилде көтөрүлүп баратышкан мунжулардын өң-түсүн көрө албаса да, алардын демин сезген Касейиндин ысык жашы өзүнөн-өзү кылгырды. «Баса, баса... мен эмине үчүн акылымдан шашамын?! Колум, бутум аман. Көздөрүм деле солуп калган жок... Алтын кол доктурга дуушар келсем, балким, көзүм деле көрүп калар... Көрбөсө деле мейли... Ой-түзүн көрбөй жеримдин, Өң-түсүн көрбөй элимдин деп ырдап... муңканармын... Закишимдин коңгуроолу үнүн уксам боло... Маңдайынан сылагылап, колдоруна кармалап, сагынычын жазсам боло...»

Өзүн ызаланткан ачуу ойдо адашкан Касейин тигил мунжулардын сонун ырына алданып күлүмсүрөп туруп калган. «Баса, баса! Мен эмне үчүн акылымдан адашам. Мен да элиме тез жетип... комузумду чертсем боло. Элимден туз-даам татып, Закишимдин коңгуроолу үнүн уксам боло».

Ашыгып сестрага айткан:

– Поезд жөнөп кетпесин, вагонго кирелик, сестра.

Азыр андан бери далай заман өткөндөй, андагы окуяны ойлосо, коркунучтуу сезилет, жүрөгү сестенет. Өзү башка дүйнөдөн келгендей.

Ал азыр грузовой машинанын кузовунда өзүнчө олтуруп келатат. Алдыртан күңкүлдөп, Шамбеттин сүйгөн ырын ырдайт:

– Таза болсоң суудай бол,
Баарын жууп кетирген.
Калың болсоң жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн...

Алтын кол доктор каптап калган ак челден каректи ачты. Касейин эми элинин өң-түсүн, жеринин ой-түзүн кайрадан көрдү.

– О, жашоодон артык дүйнөдө эмне кызык! Турмуш деген шумдук тура! Баарынан сонуну, баарынан кызыгы көзүң көргөн экен го.

Заман сыяктуу зымырап машина тез учат; Арылдаган суук шамал Касейиндин беттерин каарып, колдорун аймалайт. Зор кубанычта толкуган жигит шамалды сезбейт. Терebelге көз чаптырат. Ойго, тоого, миң өзгөргөн көркөм жаратылышка суктана карайт. Ана, аска: эки үзөңгүсүн тең тээп, ат үстүнө тура калган алптай, туу кырда сороёт. Жогор жакта уюган ак булутка кол сунат... Ана жайык: бир аз сумсайып, көлөкөлөнүп турат. Тигине, күн түшкөн төр: көзгө чагылышат. Андан бери терең жылга, куду ак аркандай чубалып, булак агат. Бах, көз көргөндөр кандай сонун. Мына ажылдатып машина айдаган чулчук шофер да, көз илээшпей. чимирилген чоң-чоң дөңгөлөктөр да!

Касейин өз алдынча кубанат, тымызын жылмаят...— Закишжанга жетсем, жакшылап карасам, аксаргыл жүзү айыпсыз нурдуу го. Оң кашынын астынан кичинекей меңи көрүнөр. Тиштерин агартып сүйкүмдүү күлөөр. Акырын сүйлөөр.

О, турмуш деген шумдук тура!

18

Чынында турмуш өзү сонун тура. Үтүрөйгөн кайгы дарбазаны ачканча, бирине бири удаа кубаныч баатырдын киргенин кара.

Кыштактын эли бүгүн Октябрь революциясынын жыйырма жети жылга толгонун майрамдашат. Түндө ушул майрамга арналган салтанаттан кеч кайткан Чаргын туура бир жыл ойгонбочудай али терең уйкуда. Төшөктөн эрте турган Батиш азыр Зарыл менен Марусяны баштап чуркап киргенде да Чаргын козголгон жок, бирок тигил кирген келин-кыздар бүгүн башкача, көздөрүндө жаш да бар, шайыр чыккан күлкүлөрү да бар. Ар бири кубанычтын толкунунда алдастап шашып алышкан. Кудай билет, Чаргын тургай Айкөл Манас өзү уктап жатса да Батиш азыр токтолуп калар эмес. Келе сала күйөөсүн жулкулдатты.

– Мунун жайбаракат жатканын көр, ой! Уйкуга карызың болсо да, азыр тур! Көрчү, жадаса, бүгүнкү күндү тоотпой жатканын!

Чочуп ойгонгон жигит алдастап жастыкты чыканактады.

Колуна жыртылган конвертти кармата салып, Батиш күйөөсүн шаштырды.

– Тез оку! Тез оку. Көзүңдү ушалабай туруп оку!.. Кара карындаш балтайта чийип билдирген кыска кабар шашылып чиеленип жазылган менен Чаргын аны тез окуду.

«...Жарадар болгомун. Өлмөк элем, өлбөй койдум... Жакында госпиталдан чыгып, илгери жол тартам, батышка барам!.. батышка барам!.. Силердин Шамбет».

Сатин жууркан тигил бурчка серпилди. Бет алдында турушкан келин-кызды көрбөй калган Чаргын ыргып туруп кийимдерин издеди. Тигилер ыйба кылышты го, чет жакка бурула беришти.

Үйүр алган Батиш гана жайдары карап, күйөөсүн кутуктады.

– Кутуктаймын! Кымбат Шакең аман тура!

Эмне кыларын билбей алдастап шашкан Чаргын үйдөгү келин-кыздын улам бирин кыса кучактады.

– О садагаларым, садагаларым! Ушул тентек дүйнөдө күлөлүкчү теги, кубаналыкчы теги!

Кагазга улам карайт, улам окуйт. Ооба, Шамбеттин колу. Көрчү, ар бир ариби өзүндөй дардаят.

Терезеден чагылыша түшкөн күндүн мээримдүү нуру менен бирге, Чаргындын үйүнө улуу кубаныч кошо кирди го. Балким, бул ушинтип ар бир үйдүн эшигин жайдары ачар!..

– Шамбеттин өлүмү жөнүндө коркунучтуу кабар алып келген, баягы аксак Сергей көрүнөбү? Ал анда эмнени көргөн, эмине үчүн кишилерге кайгы алып келет?!

Сыртка чуркап чыккан узун жигит, кадимки он бештеги кезиндей көчө бойлоп арыш таштады. Айтор кыштак ичи кыймылга толгон. Эрте турган кишилер баятадан бери көчө-көчөдө.

Кимдир бирөө Чаргындын артынан унчукту:

– Ой, башкарма! Майрамың кубанычтуу, көкбөрү бер!

– Болот, болот! – Ашыккан Чаргын токтолгон да жок.

– Митинге өткөрүш керек...

Чаргын Сергейди правлениенин тушунан жолуктурду. Ал жалгыз эмес, ата-энеси менен келаткан. Баарынын тең үстүндө майрамда кийип чыгуучу таза кийимдер. Дмитрий чоң сакалын кубанычтуу экчеп, кемпирин салтанаттуу жандап, Сергей колтугуна гармонь кыскан.

– А биз – сага келатканбыз, башкарма! – деп ал Чаргынга утурулай унчукту. – Майрамың менен, кубанычың менен. Эх, эрте кайтканыма өкүнөм.

Уста Сергей бүгүн балдаксыз. Баягыдай секирбейт. Таякка сүйөнө болор-болбос сылтыганы болбосо, кадимкидей таза басат.

Ага жооп берүүгө чамасы келбей, тек колундагы Шамбеттин катын көрсөтө берди.

– Ой аксак, – жигит кубанычтуу, тамашалуу, – бул кылганың кандай?.. Кишилерди эмне кайгыртасың?

– Билем, билем... Сергей айыптуу кишидей уяң жылмайды, – Ал катты сенден мурун мен көргөмүн... Согуш деген ошол!.. Байкай албай калгам да. Башка эмес, кээде өзүңө шек кыласың. Өзүңдү өзүң түрткүлөйсүң, амансооңду биле албайсың. А Шамбет болсо демин албайт. Билгенче болдубу. Ошол замат снаряд жарылса, өзүңдү эсиңен тандырса... Эмне шылдыңдагандай карайсың? – деди Сергей таарынган кишидей сүйлөп. – Шамбет аман бекен, и хорошо. Кубаныш керек! Жигиттин алп жүрөгү жеңип чыккан да. Менин ордумда болсоң, көрөр элем, балам. Жаңылар элең. Ал деген согуш Жеңиштайдын оюнчук картошкасы эмес. Ал жүр, Айганышка кеттик сүйүнчү алабыз. Тигил Касейинге кара. Азамат болуп кайткан. Кеттик. Майрам менен куттуктайбыз!

Колтугуна ак тасторкон кысып, байыркы колдорун калтыратып кез келгенди куттуктаган Камка бурчтан чыкты. Жумшак эрдин чоп эткизип Сергейди бетинен өптү. Башын куттуктап, ага да боорсогунан берди. Анын

кийген жап-жаңы ботинкелери жылтырап, тамандары кычырайт. Картаңды таң калтырат.

– Э, кагылайын Сергей, сен балдакчан эмес белең? Анда ата Дмитрий чоң сакалын экчеп коёт.

– Биздин заман жомок болбодубу, жарыктык. Уулун жутуп жиберип, кайра төрөдү энеси! Эми осколка эмес, аска басса да Сerezжка тоотпойт. Анын буту темирден, кайра фронтко барса да болот!

– Камка эне ишенбесеңиз көрүңүз, – дейт Сергей өзү да, таманын кычыратып, такасын тык-тык согуп коёт.

Улуу кубанычка мас болгон Камка картаң Сергейдин бутуна улам-улам карап, кайра-кайра кобурайт:

– Ата, кагылайын, рас болгон тура. Анан кантип бизди жоо жеңгени жүрөт, какмаар.

Картаң кубангандан кобурайт. Улам жаңы жолуккан кишилерге боорсогун сунат.

– Ал, кагылайын. Бүгүнкү майрамда колуман даам таткыла.

Кишилер топтошо басып, суроо беришет:

– Шамбет аман дешет... Майдандан кандай кабар бар?

– Кабар бир гана – жеңилбейт биздин эл, жеңип чыгат! – Сергей күлүп кебин улайт. – Уксаңар мен силерге жоокерлердин тамсилин айтайын.

– Айта бер, Сергей.

– Ушул согуш башталарда Гитлер, Черчилль экөө мелдешкен миш. Акыры ким жеңет деп. Ошондо Гитлер колун мурдунан жогору көтөрүп мактаныптыр:

«Раса жеңет. Жеңиш меники!» – деп.

«Касса жеңет, – дептир Черчилль анда быртыйган семиз алаканы менен чөнтөгүн чапкылап. – Жеңиш доллардыкы. Биздики!»

Ал экөөнүн бул талашын чоң командир угуп:

– «Жок, эл жеңет! – дептир, трубкасын тартып, муртун жанып алып, – Жеңиш көпчүлүктүкү, эмгекчи элдики!»

– Мына! – деди Сергей кубанычта. – Биздин көсөмдүн сөзү туура чыкты.

– Баса, – деди Камка божурап, – Акман айткандай чоң кемендир акылдын атасы да. А киши билип айтат. Көрчү эми, жибек боосун тытты деген Шамбеттер, кайра кырандай тийди жоого. Ооба, дагы толгон кыйынчылык бар го. Ал келиндер сумсаяр, дагы кызыл тору кыздар кубарар. Кубарган эчтеке эмес, коөндун териси бир күнгө чарыкка чыдайт. А журт, журт да. Кечээ кубарса, бүгүн көгөрөт. Ал эми кандары төгүлгөн асылдардын куну, кыйноо тарткан кишилер үчүн өчүбүз кантсек канат?

– Жоону жеңсек, апа!

– Жок Сергей, сен бирдемени байкабай жатасың, – деди картаң жайдары Сергейге, – журттун камын көргөн адам боорукер болот. Жанагы мен жеңемин деп колун мурдунан жогору көтөрүчү аты өчкүрүң ким эле? Митлер беле, Китлер беле? Ошол какмаарды кокустан да аяп коёбу дейм да...

– О, жарыктык! – деди Сергей куду кыргыздын салты менен Камкага. – Жоону да аямак беле.

– Ооба, аябасын. Жанагы какмаарды үйрү-тобу менен өрттөп туруп күлүн көккө сапырса да чала?! Байыртан журт бузгандын күлүн көккө сапыртчу акылмандар. Дүйнө жүзүн илдеттен тазалап турган жел жарыктык, какмаарларды сапырып салсын!

– Ошондой болот, Камка эне. Ошондой болот!

19

Ар дайым майрам болгон сайын, Айганыштын эсине Шамбети түшчү. Акиянын эсине Элебеси түшчү. – Согуш бүтсө, алтыным аман келсе, деп күтүчү элем. Согуш да бүтөр. Алтыным келбей калар. О, өкүнчүлү дүйнө. Өкүнчүлү дүйнө?! – деште турган келиндер. – Балким алар тирүүдүр. Балким алар келишер.

– Тирүү калгандар келишер, Акиш, – дечү Айганыш терең үшкүрүп ачуу өкүнүп, – а менин Шамбетим жок ко...

– Ооба, Айым. Тирүү калгандар келишер, – дечү Акия да, – а менин Элебесим да жок да...

Эн үйдө сыр бөлүшкөн эки келин бирин бири кучакташчу. Көздөрүнөн ысык-ысык жаштар тамызчу. Эс тартайын деген Жеңишбек да жетимдердей тунжурап, энесинин этегин кармап турат.

– Кой, Айым садага... Сен ыйлаба, – дечү Акия. Айганышты сооротчу. – Шамбетиң белегин калтырып кетти. Мына, чолпондой жайнап Жеңиштайың маңдайыңда...

– Кой, Акиш. Сен да ыйлаба, – дечү Айганыш. Акияны сооротчу. – Элебесиң жок болсо да босогоңдон жеңиш кирет. Башың жаш... кой, кейибе секет...

Анан экөө бирдей салкын гана суу менен жүз чайып, көз жаштарын сүртүнүшүп, Жеңишбекти кийинте башташчу.

– Атаң кайда, садага? – дечү Акия балага.

– Атам айга, күнгө сапалга кетти! – деп жооп берчү бала.

– Атаң сени эмне бол деп калтырды, садага?

– Атам мени энеге белек бол деп калтырды.

– Ой, Айым. Белегиндин айтканын уктунбу? – дечү Акия Айганышка.

– Уктум, секет. Уктум, садага! – Айганыш да белегин бек кучактап бетинен өпчү. Элжиреп эт жүрөгү жарылганча Жеңиштайына жалынчу. Жеңиштайын эркелетчү, эне. Өзү үйрөткөн кебин Жеңишинин оозунан угуп, өзү кубанчу кайра. Баса, айтса-айтпаса төгүнбү. Шамбетимден белегим калды да!

Эне үмүттөнчү. Эне жарпын жазчу. Тосурайтып, Жеңиштайды кийинтип алышып, аны Акия экөө эки колдон жетелеп үйдөн чыгышчу. Майрамдаган кыздар Жеңиштайды ырдатышчу.

Көпчүлүктөн тартынгансып, сүрдөгөнсүп, бир аз уялгансып, оң жагына башын саал кыйшайтып Жеңиштай да коңгуроолу үнүн созгон болуп, тилин былдырлатчу:

Кыдылдан кадап дакага,
Темилден кагып такага,
Белекке таштап Жеңишин
Атакем кеткен сапалга.

– Ооба, садагаң. Атаң сапарында... сапарында...

Бетинен өөп, маңдайынан сылап, кары да эркелетчү Жеңишти, жашы да эркелетчү.

...Ошенетчү Айганыштын үйүнө бүгүнкү улуу майрам зор кубаныч менен колтукташа кирди.

Эртеден бери эшик жабылбайт – үйдө чоң салтанат.

Келген кишилердин ичинде Акия да жүрөт. Улуу кубаныч аны да толкуткан, ошентсе да «Элебесим дайынсыз беле?» десе, өкүнүчтүү келин сумсайыңкы күлөт. Тымызын үшкүрүнөт. Айганыштан өтүнөт:

– Айганыш секет, бүгүнкү күнү мен сумсайып жүрсөм капа болбо. Анан кантейин. Менин күтөрүм жок болду да.

– Кой, Акиш, үмүтүңдү үзбөй тур,– дейт Айганыш, теңтушуна кайрат айтат.– Шамбетти деле өлдү дебедик беле... Элебесиң да аман болор... Кой, Акиш, башың жаш. Таалайың алда.

Дагы эшик ачылды, үйгө Зарыл менен Касейин кирди. Зарылдын аксаргыл жүзү нурдуу. Касейиндин колунда комузу бар. Байкады, Акия сумсайыңкы. Жалпы кубанычта ээликкен Жеңиштай, дылдырап каршы тосту. Касейин жерди бир тээп, комузун оңдой кармап, Жеңишбекке карап ырдап жиберди:

Кызылдан кадап жакага,
Темирден кагып такага,
Берлин шаарын бет алып
Атакең азыр сапарда.

Өзүнө тааныш ырды чоң байкеси ырдаганда Жеңишбек күлө карады. Кулагына жаңы угулган сөздү кайталап, эки алаканын тып-тып чапты:

Белинди балатат
Атакем адыл сапалда!

Дагы эшик ачылды. Чоң сакал Дмитрий үй-бүлөсүн баштап кирди. Касейиндин комузуна карап Сергей күлдү:

– О, комузуна кара, а биздин саратовскийге жете алат бекен!

Сергей гармонь тартып жиберди. Кулак тундурган кандайдыр бир күү, бийчилердин жүрөгүн чымчылап,

колтукка түрткүлөдү. Атасы Дмитрий бай сакалын дирилдетип, ортого бийлеп чыгып, кемпирине көз кысат:

– А ну-ка! Майрамдын урматына! Шакенин аман-дыгына!

Кемпири колун силкет:

– Жүрөгүм оору да... Кой, сага да уят.

Бирок, кызып алган Дмитрий бай сакалын дирилдетип, тегерене берди.

Акия карап туруп өз оюнда: «Мына, карылар көңүлдүү, а менин сумсайганым эмине... Элебесим да тамашаны сүйүүчү эле». Келинди ушул ою жеңди го. Мурункудай тамашалуу, мурункудай көңүлдүү, эл ичинде тырс-тырс этип шайыр жүрөт Акия.

20

Зор көөрүк шуулдатып, укмуштуу үйлөп, додолонгон кызыл чоктон көк жалын көтөрүлөт. Сергей сол жагына аз ийилип, таза бутуна салмагын сала берип, барсканды бийик көтөрүп, чоң дөшүгө күрс-күрс урат. Манаттай кызарган чулу темир улам жукарып, улам ичкерип, тегизделип, сызгыч сыяктанып узара берди. Чоюлган темирди экинчи уста, тигил тепшидеги сууга салды. Барсканды коюп, уста чеке терин шыпырып, көңүлдөнө сүйлөдү:

– Жайында чананды камда, кышында арабанды даярда, дешет биздин орустар. Темирди чойдум го. Дале күчүм бар экен. Бар экен!

Устаканага Чаргын кирди. Ал эмнегедир ойлуу, жадаса усталар менен учурашпастан, тигил жаткан дөңгөлөккө көчүк басты.

– Сен эмине? – деди Сергей тамашалап, – бир жакка жөнөчүдөйсүң.

Чаргындын үнү жай чыкты.

– Таптың. Кеңешкени келдим сага... Ал өтүнгөн кишидей алдыртан устага бажырая калды.

– Мени кетирсеңчи.

– Эмне, сен менин карамагымда белең?

– Кечээ эрте келгениңе өкүндүң. Аны угуп, мен да ызаландым...

– Анчейин айтылган кеп да, – деди уста, – анын эминесине ызаланыш. Ар бир адам командачы койгон багытта согушат. А сен бул жерден согушасың. Иштериң жаман эмес. Касейин да келди, мен да келдим, иш дагы оңолот.

Көптөн бери көксөгөн өз тилегине берилген Чаргын Сергейди уккусу келбей:

– Эмине, мен жигит эмес бекем? – деди бир аз ызаланып. – Кайда жүрдүң десе, эмне дейм. Жок, барышым керек. Билегим карылуу, шыйрагым узун, көзүм өткүр – бардыгы өз жайында. Бадыраң туздаган челектей оорукта олтурбайм. Же сен, же Касейин экөөңдүн бириң менин ордумду алгыла. Кетем!

Сергей алакадарына түкүрүнө, барсканды алып: – Э дос, бул экөөбүз чечүүчү маселе эмес. Партия чечсин, – деди.

– Менин айтканым да ошол! – деди көңүлдөнө түшкөн Чаргын. – Сенин айтарың бирөө эле – «макулмун» де. Болду. Мен райкомго барамын да: – эми мени бошоткула, ордумду басуучу киши бар дейм.

– Муну көр. Партия тапшырса, ар милдетти аткарам мен да. Ошентсе да...

Сергей барсканды дөшүгө жөлөп, Чаргындын катарына олтурду да, папирос орой баштап:

– Райкомдун алдына андай маселе кой деп, сага кеңеш бербес элем.

– Ал эмине үчүн?

– Эмине үчүн дейсиңби? Мына азыр айтам. – Уста жигит папиросун күйгүзүп, илеп тартты да, алыска, алыска карагандай бүлбүлдөтүп көздөрүн күлүңдөттү.

– Фронтто ушундай бир окуя болгон. Жакшы ук. Биздин полкко белек алып делегаттар келип калышты. Билесиңби, алардын ичинде бир башкарма да бар экен. – Сергей мурутунан күлүп койду. – Ал да сага

окшош болсо керек. Өзү конокто олтуруп, командир полкко мындай дейт. «Менин жолдошторум майданда жүрүшөт. Мен да калам». Анда ага биздин подполковник суроо берет: «А сиздин ордуңузга башкарма ким болот?» – «Табылат, болбосо ордума быяктан бир командирди жибергиле. Үлгү көрсөтсүн!» – «Андай болбойт» – дейт подполковник башын чайкап – «Менин командирлерим өз-өз ордунда. Алар майданда такшалышты. Жоокерлерди билишет. А башкармалыкты өздөштүрүш керек болот». Ага конок өз оюн бербейт: «Барат командир, башкарууну да үйрөнөт. Карапаны куйган кудай эмес, дешет тура». Ага подполковник көнбөйт: «Кой, жолдош, менин командирим барып, ишти өнүктүргөнчө, мындагы батальондор, пожалуй, сорпосуз калышар. А чынын айтсам: Сиз да мага жарабайсыз, взводго команда бериш үчүн алгач курстан өтүш керек. Ага жоо күтмөк беле. Күндө кызыл чеке согушуу керек. Ал кокустан, жоо ошол Сиздин взводго күчүн салса, анда кантесиз?» «Ал Сиз мени командирликке койбоңуз да, дейт конок, – жоокер эле болом». Биздин подполковник коноктун талабына аргасыздан күлдү: «Сиз анда билген башкаруучу болсоңуз, – а мында жөнөкөй жоокер болуп жүрмөк белеңиз. Жок, жолдош, бул оюңуз такыр ишке ашпайт. Андай болуп олтурса, биз утулуп да калабыз. Иш билген кишилер эмгекте башкарып турганда гана баатыр командир майданда жеңиштүү болот. Коюңуз, бизди кайсы орунга койсо, ошондо милдетти так аткарышалык. Бардык иште ыйык тартип керек. Иш ушундай, жолдош».

Ноочо Чаргындын жайык далысына Сергей чаап чаап койду.

– Түшүндүңбү?! Бул менин оюм эмес. Өз кулагым менен угуп олтургамын. Жооп таба албайсың. Подполковник туура айтат.

– Что же, – деди Чаргын орусчалап, Сергейдин кебине уюп. – Подполковник акылдуу адам да. Жөнөкөй киши

полкко команда бере алычу беле. Ушу менин эле жолум ачылбайт.

– Жолуң ачылбайбы? Мына кеп...

Каткыра күлгөн Сергей ошол замат ордуна тура берди эле, төгүлгөн күлкүсү да, күчтүү денеси да атасына окшой түштү.

– Айтакун, мунун айтканын уктуңбу.– Өзүнүн уста жолдошуна бек айтты.– Биздин башкарма өзүн жолу ачыла элек киши эсептеп жүргөн тура. Бале, сөз эмес бекен?..

Ал акыркы рет махорканын ачуу түтүнүн терең илеп тартып, папиростун түбүн тигиндей таштады да, токтоо сүйлөдү.

– Туура, курбум! Көп учурлар сенин жолуң болбой да калычу... Ал кезек артка ташталды. А азыр өзүңө карачы, жакында ата болосуң. Чоң ишти башкарасың. А иштериң ийгилигин берүүдө. Же согуш жылдарында өзүңдүн карыш сере өскөнүңдү сезе элексиңби? Билип кой, биздин эл ошол үчүн зор да. Эң оор күндөрдө солк этпедик. Гитлер колдогу таалайды тартып алмак эле. Биздин кишилердин жолун бөгөмөк эле. Ага биздин кишилер жолун бөгөтмөк тургай, кайра өз жолун кеңите ачты! Эх, Чаке, өзүңө карачы!..

Бир аз аксай баскан уста чоң барсканды оңдоп кармап, дөшүнүн жанына тура калды.

– Давай, Айтакун!

Жардамчы уста колундагы жаактуу кычкач менен чоктогу чулу темирди бек чымчытып, кызартып дөшүгө койду. Сергей күүлөй түшүп, барсканды бийик көтөрдү.

– Соктук!

Устакана кереметтенет. Туш-тушка ширенди бүркүлөт. Оор барскандар күрсүлдөп, чулу темирлер жалпая түшөт, былчыя түшөт. Зор көөрүк тынбай үшкүрүнөт. Көк жалын үйлөйт.

УКМУШТУУ МУНАРА БАЯНЫ

1

Биздин баатырлар кыштактан кездешкенче арадан жылдан ашуун мезгил өттү.

А дегенде Берлинден Табылды кайтты. Ал күрөштөрдө дасыккан, көкүрөгүн ордендерге толтурган. Анын шайдоот келбети көргөндөрдүн көзүн тойгузат. А деп согуш башталган күндөн жигит майданда жүрдү. Бресттен Сталинградга, Волгадан Ширейге жетти. Ошентсе да, таалайга карагыла. Жигиттин эч бир жерин ок чырпыган эмес.

Алты жылдай саргайган бечара Бурма кубанычынан маңдайын жарып, күйөөсүн сүйлөтпөйт. Өзү Берлинде болуп келгендей:

– Атасынын көрү! – дейт келин колун силке таштап, күйөөсүнө сыймыктанат, – жанагы атың өчкүр Гитлердин турган үйү кандай эле? Ошонун дубалына «сенин ийиниңе суу куюшкан кишилердин ичинде Ала-Тоолук Табылды да бар» деп туруп, биздин баатыр да балчайта колун койду го!

...Арадан аз убакыт өтпөй Венадан Шамбет кайтты. Төш чөнтөгүндө сакталган партбилетинин үстүнкү четин тешкен ок, анын алп жүрөгүнөн үч элидей жогору өткөн. Күч ташыган зор денеси чыдап берген, жарасы айыккан. Согуш менен Австрия жерин баскан Шамбет мына бүгүн кайра өз үйүндө. Айганыштын катарында, өзү жокто төрөлгөн Жеңишбегин көрдү. Уулу төрт жашка толгон, кадимкидей жигит.

Шамбет менен Табылды катар келатышса, көчөдө ойногон балдар аларды карап токтой калышат. Орден менен медалдар кимисинде көп. Экөөнүн көкүрөгү бирдей жалтырайт. Сөөмөйлөрүн чочойтуп, санатынан жаңылат.

Шамбет келери менен өстөнгө барды. Талааны кыдырды, кыштакты аралады, колхоздун чоң короосун көрдү. Аны менен бирге Чаргын жүрдү. Өзүнө тааныш

жерлер, көп өзгөрүү жок – аймак баягыдай. Шамбет те-ребелге, чарбага, өндүрүшкө – баарына өткүр карайт. Көңүлү толкуп кубангандай чечкиндүү, эр сыпаттуу – кайраттуу түспөлү нурдана берет. Шадылуу колдору менен жылтыраган кара чачын кайра сылап, арыштай ба-сат. Чаргынды кубаттайт.

– Дурус иштепсиз, Чаке. Дурус иштепсиз. Бардыгы өз жайында. Айдоо аянты кеңиптир, койлоруңа төл кошулуптур. Рахмат сага!

– Бийликти эми өз колуңа ал, – бир мүнөздүү жигит чечкиндүү сүйлөйт. – Мен малды эле башкарам.

– Ашыкпа, Чаке. Фермага Касейин бар. Сен тигил өстөндү башкар. Станцияны бүтүш керек.

Сергейди жолуктурушту. Шамбет ага күлө карады.

– Ну, кандай, Сергей. Мени дагы көөмп коюп жүрбө?

– Кой, Шаке. Эми шылдыңдаба! – деди Сергей, актангансып сүйлөдү. – Өзүң билесиң го кандай окуя эле – жатасың, дымың чыкпайт... А быякта снаряд бах!..

– Болуптур, эми болуптур. Чынын айтсам, өзүм да сезбепмин. Кийин айтышты. Чалгынчы жигиттер алып чыгышпаса, ошол үй менен кошо өрттөнмөк экемин.

...Күндөрдүн биринде, Касейин комузун чертип, Микола-Аскер экөө эрмектешип олтурган кезде, Каныштын үйүнө бир капитан жигит кирди.

Күү угуп, баласынын кызыгына батып кубанып олтурган Люба ордунан учуп турду.

– Ах, Миколушка! – Люба таалайын тапкандай капитандын мойнуна асылды. – Бизди кантип таптың!

Касейин комузун коюп, үйгө кирген конокко утурулады.

Бат эле үй-үйлөргө кабар жетип, Каныштыкына кишилер келе баштады.

– Ах, Миколушка! Мени кантип таптың! – дей берди Люба да кайра, кайра. Куду баягыда өз төрүндө, кеменгер тиктеген Шевченконун портрети алдында Кобзарын ырдаткандай, украиналык жаш келиндин бетине кан жүгүрө түштү да, капитанды бардыгына тааныштырды.

– Миколушка, туугандарыңа учураш! Уулуң экөөбүздү катарга алган кишилер. Капитан толкундай түштү.

– Уул да чоңойттуңбу?

Бардыгы учурашты. Капитан менен таанышты. Жалгыз гана Микола-Аскер капитандан чочуркап Канышка ыктайт. Ага кишилер күлүшсө, капитан да жылмайт.

– Иш, ты, өзүнө чоң эне таап алган тура!

Люба күйөөсүнө Касейинди тааныштырды.

– Вот, ата ордуна асырап уулуң төрөлгөндө жылуу чылгоосуна орогон киши.

Капитан өз элинин салты менен ийкем кылып, Касейиндин колун жана кысты.

– Достук сезимиңиздер үчүн рахмат сиздерге.

– Биздин элдин жөрөлгөсү ушундай, – деди Акман капитанга.

– Теги кантип таптыңыз бизди?

Капитан төш чөнтөгүндөгү сакталган газетанын эски санын Любага сунду.

– Мына, Любушка. Силер турган үйдү мага кимдир бирөө көрсөттү. Кыргыз келиндеринин катарында, «Баатыр Шамбет» истребителин учуруштуң. Ушунуңа мен да ыраазымын жаным!

– Кой, эми конок эс алсын, – деди Шамбет биринчи ордунан турду. – Касейин, сен мал эсебин тактагың. Жүрү, Чаргын, өстөндүн жерин өлчөп келелик.

2

Жекшемби күнү курбулар кайра көл боюна чыгышты.

Баягыдай серке чаначка кымыз теңденип, Акман да келди. Бул жолу Надежда Сергеевнаны коштоп Дмитрий чоң сакал да келди. Камканы ээрчитип Мыскал, Микола-Аскерди алга чуркатып Любасын колтуктап тигил конокто жүргөн капитан да келишти. Капитан эртеңден калбай үй-бүлөсүн алып, өз жерине кетмек. Бүгүнкү сейил, тек аларга коштошуу иретинде. Капитан түнөргөн көлгө кызыга карайт. Бурмасын жандап катарында бас-

кан Табылдыдан көл жөнүндө, суусу жөнүндө, балыгы жөнүндө сурайт. Айтор капитан тунук сууга, келберсиген тоолорго кызыгат. Көл бойлоп сейилде жүргөн биз тааныган кишилер менен эрмектешет. Тигил, көкөмөрөндүү булуңда күлкү чыгат. Тамашалуу кишилер олтурушат.

Шамбеттин алп денеси чымырап, жүрөгү кубанычта согот. Ал Чаргынды катарына алып, теребелге көз чаптырат. Алыста аскалар каалгыйт. Астыда көл мелтирейт. Тигил булуңчада бийик чыккан камыштар термелет. Булуңда күлкү жаңырат. Шамбет кубанычта демин терең алса, колунда кесе толо кымыз мелт-калт этет.

– Мына, көксөгөн тилекке жеттик! Кайрадан жолугушканыбыз үчүн ичелик, курдаштар!

Жээк баягыдай, жер-суу баягыдай.

Катарда эртегини сүйлөп кишилерди күлдүрүп олтуруучу Элебес көрүнбөйт. Курдаштары Элебести эстешет. Кыялын айтышат. Касейинге анын сүйгөн күүсүн чертиришет.

О, эл тозор эмес. Арадан кеткендердин орду басылып журт чырпыктоодо. Көктөөдө. Тигинде, жээкти жаңырытып Жеңиштер жүгүрөт. Мына, энеси Батиштин колунда Сапар эркин талпынат, оюнга ашыгат. Энеси эркелетип куйрукка чаап коёт.

– Бар, балдар менен ойно!

А тигил Гүлнарды койгула. Бышкан алмадай толгон, ыргыштап турат. Тигил чаар топу кийген бала-жигит, анын жанынан чыкпайт.

Шамбет алдыртан сурады.

– Чаар топу ким?

Чаргын ийнин какты.

– Ким билсин. Жаштар өсүүдө. Бул топу жекшемби сайын калбайт. Совхоздон келет. Биздин Гүлнарды жандайт. Анын оюн Гүлнардан сура.

– Сурай турган иш толуп жатат, курбум. – Шамбет алдыртан күлөт. – А тигил Сергей эмне бизге жакын олтурбайт. Мыскалга эле ыктайт. О, курбум, турмуш

деген төрдүн миң түрдүү гүлүндөй тура. Бири эскиргенче бири чайтын ачкан кайра. Ошентип, Чаке, биз кандайча карыганыбызды да сезбей каларбыз.

Чаргын колуна кесени алып, күлүп койду.

– Мен Акамды тарткам, карыбаймын!

– Андай дебе,– деди Шамбет.– Акам да карылыкка моюн бере баштаган бейм. Ал кишини оор жумуштан бошотуш керек. Суу башкарып берсе эле жетишет. Өзүбүздөн агроном чыкса болот эле.

– Маруся агротехниктердин курсуна бармак болбодубу. Райзодон жана бир путёвка келди. Мал чарба курсуна. Ага Акия барам дейт. Мейли, шыктуу келин. Ал ачусун келтирсе профессор болуп чыга келет.

– Профессорлукка Гүлнар кызыкчу эмес беле. Эсиңдеби, көз айнекти мурдуна өлчөгөнү.

– Гүлнарың профессорлуктан мурун колукту болгону жүрөт, – деди Чаргын жактырбай. – Көрбөйсүңбү, чаар топучандын колтугунда ыргыштайт. Мейли, күйөөгө чыкса да окуйм десе, окуй берет. Бирок, биз үчүн эмеско, совхоз үчүн го.

– Ар кимдин өз жолу бар да.

Шамбет Касейинге бурулду.

– Кана, жигит, бир жакшы күүдөн чертип жиберчи. Бүгүн ырдагыла, көңүл ачкыла. А эртеңден тартып, түп көтөрө өстөнгө чыгабыз. Ушул жылы өчпөс шам биздин кыштакка да жанат.

Көптөн жүрөгү сүйгөн, өзү көксөгөн кепти уккандай тигил капитан эми Шамбетке карады.

– Мага Люба да айткан эле, сиздер өзүңөргө электр станциясын курат экенсиздер. Ал менин сүйгөн ишим да...

Капитан кичинекей балкалар эриштелген погонуна көрсөттү.

– Сапёр. Согушка чейин гидротехник болучумун, – деди да келинчегинин кеңешин сурады. – Бул жерде мындай иш башталып жатса, Люба, биздин кеткенибиз кандай? Отпускам бүткөнчө, дагы бир жарым ай бар да.

– Аны менден сураба, – деди Люба күлө багып. Анан тигил ойноп жүргөн уулун чакырды. – Аскерчик, кеткин келеби бул жактан?

Бала токтой калып, көздөрүн ойноктотту.

– А чоң эне Каныш барат? А Жеңишбек барат. Баары барса, мен барат.

– Баарын апарышка болбойт, уулум, – деди капитан күлүп. – Андан көрө биз калыш оңойрок. Болду, маселе чечилди! Жакшы ишти баштаган кишилерге кол кабыш керек.

А оюнга берилген Микола-Аскер атасынын кебин да уккан жок. Боржоктогон көбүккө кызыгат. Кылаада чуркайт.

Буларды четтен байкап, тигиндейде карыялар олтурушат. Алардын көптү көргөн көздөрү кеменгер карайт. Өз алдыларынан үч кылка неверелерин талдашат. Мына, Шамбет, Чаргын-дар. Булар өмүрдүн түш мезгилинде, үй-бүлө камын, чарба жайын кеп салышат. Кыштактын бардык иштерин ойлошот. А тигил катардагылар али оттой төнтөк, суудай суюк Гүлнардын теңтуштары. Булар турмуш чыйырын жаңы тааный баштаган, эртеңкиге кыялдана караган жаштар. Ар неме өз учурунда, булардын мезгили алда. Буларга жеткинчектер, тигил тызылдап кылаада жүргөн Жеңиштер, Микола-Аскерлер, азыр гана ойноп турган кичинекей Сапар тигине, балбырап энесинин алдында таттуу уйкуда. Мына бири жаңы көктөгөн солкулдак чыбыктай; бири күчүктөп гүл ача баштаган талдай; бири зор, зор бутак ийип, бай жалбырактаган чынардай журтка саябасын тийгизген. Ушул үч кылка неверени өздөрү беришкен карыялар, тигинтип эл камына ток бейил – бейкапар олтурушат!

– Пай, пай! Эмгек сүйгөн кишилер алп экен го. Өлбөс экен го! Өлбөс экен го!

3

Биздин замандын кишилери жөнүндө канча айтса да сөз табылар.

Тигил Берлинге чейин жетип, рейхстагдын дубалына колун койгон Табылды да, арык чырай Чаргын да, же

тигил ажал менен колтукташып жүрүп Венадан кайткан алп Шамбет да, түпсүз караңгылыкты тиктеп, кайра жарыкчылыкты көргөн Касейин да, же тигил ар күнү таңдан туруп, аксай басып устаканага барып, темир ийген уста Сергей да, айтор ушул биз таанышкан улуу, кичүүлөр, береги тентек келин Акиялар, өмүр базары жаңы кызып келаткан Гүлнар да бар...

Ушулардын бардыгы Ала-Тоо өзөнүндө чоңоюшкан жөнөкөй кишилер, а деп караган көзгө карапайым кишилер. Булар илимдин чокусун атташпады. Ал тургай, согушка чейин, кээ бирлери өз кыштактарынан жети чакырым узак баспады. Булар учкул бомбардировщиктерди, же кырк метр тереңдикке батып, жерди астын-үстү кылган бомбаны ойлоп табышпады. Кайра, а дегенде ал куралдардын каарынан чочушту. Каарына таңданышты. Анын адам тукумун мойсогон каарына кыжырданышты. Кары дебей, жаш дебей жапа тырмак бой тирешип, ушул жөнөкөй кишилер, ошол каардуу курал көтөргөн ажал менен кармашты. Ажал жинденди, ажал долуланды. Жөнөкөй кишилер кайратын ашырды. Европанын зор шаарларын аралашты, адам баласын фашисттик желмогуздардан куткарышты. Жеңиш менен салтанат туусун бийик көтөрүштү! Биздин кишилерди жеңиштерге баштаган акыл атасы – улуу адам, урматтап толтура чөйчөк насип көтөрдү. Ак чалган касиеттүү муруттарын жанып-жанып алды да, күлүмсүрөй түшүп алды жактагы кезендерге карады...

Ошол майдандан келгендер, эмгек талаасына чеке терлерин тамызган жөнөкөй кишилер өздөрү иштеген ийгиликке өздөрү таңданышат. – Ушунча күчтү биз кайдан алдык. Мунун сыры эмнеде?.. Адамдын өмүрү көп сырдуу жомок экен го! Баракелде!

Баса, бул жөнүндө биз байыркы айтылган тамсилди эскерелик:

«Кишинин ким экенин чындап тааныгың келсе – ичине кир, өлгөнүңчө бирге жүр, ошондо да кыркын билсең, сырынын биринен жаңыларсың» дейт. Муну кишиге ишен-

бей, котур ташыңды койнуңа кат десек биз эмки кишилердин бийик наркын түшүргөн болор элек. Буга ылайык согуш жылдарында түзүлгөн бир тамсил айтылат.

Биздин өлкөнүн чоң шаарларынын биринде, зыңгыраган бир сонун мунара бар... Аны өлкөнүн чебер усталары курган дешет. Азыр ал ошол чоң шаардын ортосунда зыңгырап турган чагы. Жерден карасаң – бийик эмес, жапыс. Тек гана көк мелтирейт, кыяматка урагыс. «Бекем куруларын бекем курулуптур, бийиктиги анча эмес-ов!» дейсиң. Бирок ушуну айт да ушул сонун мунаранын эшигин ач, босогосун атта. Асманга буралган тепкичин бирден басып чыга башта... Балким, минута өткөндүр, балким, сааттыр. Убактыңа караба, айланаңа көз жибере бер. Тигине, катар үйлөр. Сен ошол көп катар зор курулушту и эң жогорку катарынан келдиң, ушул мунара жакка терезеси ачылган чоң бөлмө сенин үйүң. Күн сайын кызматтан кайтасың. Сергектенгиң келет – жуунасың. Сүртүнүп, терезенди ачып, салкындап теребелди карап турасың. Алды жагыңда кең аянт, узун көчө. Тынымсыз агылган кыймыл. Бийик үйлөр сенин катарыңда, ушул азыр өзүң башына чыккан мунараны өз терезенден карасаң бийик эмес анча...

Бирок, азыр сен мунарага чыгып айланаңа көз жиберип, өз көзүңө өзүң ишене албай таң калып турган кезиң. Анеткени – мунара сени опсуз бийикке көтөрдү. Сен азыр булуттан жогорусуң. Карап, карап өз бөлмөңдүн терезесин тааный албайсың. Ал сенден көп төмөн, көп алыс, нокоттонуп араң-араң бүлбүлдөйт. Кең көчөлөр жүлүндөй, кишилер кумурска жүргөндөй. Ал эми чоң-чоң автобустар, трамвай, троллейбустар ширенкедей эле көрүнөт. «Ой, о-ой! Опсуз бийик экен го! Же менин көзүм алданып жатабы?» деп ойлоносуң. Төмөнгө дагы көз жибери сиң. Ырас, бийиги бийик, өзүң булуттун үстүндө каалгыгансып башың айланат. Буралган бийик тепкичин бирден басып кайра төмөн түшө баштап, «ай, эми жерден карасам учуна көзүм жетпес?» деп ойлоносуң.

Түшөсүң. Аянтка чыгасың. «Топум түшпөсүн, кокус» деп, колуң менен төбөңдү басып туруп, жерден карасаң: жок, мунара бийик эмес анча... Көзүңө жапыс эле көрүнүп турат. «Укмуш! Эмне болду? Же мен түшө баштаганда бул мунара төмөн тартылып кыскардыбы? Азыр эле ак зоодой укмуштанып, асман тиреп зыңгырап турбады беле» дейсиң. Таң каласың...

Сонун мунарага кайра чыксаң баягындай бийик. Түшүп, жерден карасаң жанакыдай жап-жапыс көрүнгөнсүйт... Мына зыңгырап көз алдында. Бөлмөңө келип, терезенди ачып туруп карасаң да ошол. Өз көзүңө өзүң ишене албайсың... Таң каласың.

Ошентип, чыгып көргөн сен да, сенден уккан эл да ошол мунараны көргүсү келип кызыгып жүрүшөт. Аны ким көрсө да ошондой. Жерден караса – жапыз, чыкса – бийик. Булут үстүндө!

О, анда сыйкырдаган күч, же жашыруун сыр жок. – Тек киши акылы! Киши күчү бекем тургузган жөнөкөй мунара. Аны киши ошондой тургузган. Эми көрүп алып: «Ой, тобо. Шумдук экен го, бул!» деп өзү таң калууда. Анткени киши акылынан чыгып, кишинин күчү менен бар болгон нерсе ошондой укмушу көп болсо керек...

Адилдикке каршы бир заманда согуш – баштап ат жалынан кан агызган Гитлер да ошол сонун мунараны уратып жер бетинен күл кылып таштагысы келет. Ал сезимин уу менен сугарган Гитлер, адамдын акылы тапкан сонун-сонун табылгаларды адамдын өзүнө каршы жумшап, учкул бомбардировщикке, оор бомба көтөртүп асманга айлантат. Ар күнү бир нече ирет ошол зыңгыраган сонун мунаранын үстүнө оор бомбасын таштайт. Ал жоонун таштаган оор бомбасы мунарага түшпөйт. Бош аянтка түшөт да кырк метр тереңдикке батып жер астынан жарылат. Көп батмандаган топуракты асманга буруксутуп, түшкөн жери асты үстүнө буруксуп, көз жеткис ор болуп казылат. Катарында байыркы мунара аман. Жоо кыжырланып оор бомбасын дагы таштайт. Мээлегендей келип көп катардуу үйгө түшөт. Бардык катарла-

рын ат кулактай тешип өтүп, жерге жетип жарылат. Зоо урагандай үйлөр буруксуйт. Чамынды сыяктанып бурроо темирлер асманга учат. Катарында байыркы мунара дале аман! Далё баягысындай жерден караса жапыс өңдөнүп, чыгып барса булут үстүндө, чоң шаардын көркү – зыңгырап менменсинет. Жоонун кыжырын кайнатат. Мунара жоо көзүнө бул жерде тургансып көрүнөт, чындыгында, обочодо, тигил жерде... Ошентип жоону жаңылтат. Жоону таң калтырат.

Мына бул да киши акылы таап турган иш. Бирок, ушул айланы өздөрү таап, өздөрү иштеп, ошол чоң шаардын кишилери өздөрү таң. Жоо жинденет, жоо долукланат, ошентсе да биздин шаардын көркүн буза албай калат. Бул даңазаны уккандар таң! Көргөндөр да таң!

Бул өнөрдү киши акылы ойлоп табууда. Киши күчү иштеп чыгарууда. Эмесе, кишинин сыры терең, журт терең! Чын ниетин менен журттту сүйсөң, журт менен бирге жүрсөң, анын улуу дүйнөсүн, зор жүрөгүн тааныйсың. Жадаса, жөнөкөй кишилерди: Шамбет, Чаргынды, Дмитрий, Акманды деле, Камка картаңды, Айганыш, Акияны деле баарысын жеңиш ийгиликке жеткирген күчтү тааныйсың.

Булар бейпилдикти, эркин эмгекти сүйүшөт. Улуу мекенди, тунук суулуу берекелүү жерлерин, тигил асман тиреген аскалуу тоолорун сүйүшөт.. Тигил байыркы картаң Камка кылымды көрдү, «а» менен «б»ны тааныбай келди. Ал эми өзүнүн кызы Мыскал, дүйнөнүн эң маанилүү китебин окуса экен деп көксөйт. Шамбет менен Чаргын өздөрү курска жөнөткөн Марусяны, Акияны күтүшөт. Бул жигиттерге эми агрономдор керек. Булар колхоз жеринен бай түшүм алсак дешет. Биздин өлкө өркүндөсө, чыңалса, жоо келсе, тоотпос болсо. Эрксизден бошонгон кишилер муктаждыкты да жок кылса, күн санап өнүп өссөк – берекеге батсак, өнөрлүү болсок, өмүрлүү болсок, жаратылыштын терең сырын ачсак, дешет. Максат айкын! – Ага жол көрсөтүп журттту баштаган акыл атасы кемеңгер адам.

Эрте турган Шамбет Нуркасымды ээрчитип, Чаргындын үйүнө сүйлөй кирди:

– Ой, курулуштун начальниги, узун курбум! Балаңдын кызыгына кансаң, бол! Күн чыгып калды, журт өстөнгө чыгышсын.

Эртеңки тамакта олтурган Чаргын карбаластап шашкан болот. Батиште баштагы тымпыйган мүнөзү жок. Үйдүн ээси биз болобуз дегендей жайдары күлө багып, кичи-пейил, үнү сүйкүмдүү угулду.

– Келиңиздер, биздин үйдөн насип ооз тийиңиздер.

– Мына, күлө баккан турмуш! – деди Нуркасым. – Чакең ырыс толгон үйдүн ээси. Ырыска шерик уулдун атасы. Эми эмне жетишпейт бул үйгө?

– Өчпөс шам жетпейт? – деди бак-бак этип Чаргын сөзүн тамашага чалып. – Менин Батишим жакшы эле жаркылдайт. Ошентсе да, үйгө өчпөс шам жансын.

Жигит тек турмушка ыраазы, үй-бүлөсүнө ыраазы.

Тигине, колундагы сыр чөйчөктү кыйшайта кармап, ичиндеги айранды төгүп-чачың Сапары тамтуң басат. Шырдакка тамган айран элүү тыйындык күмүштөй агарат.

– Бул кимдин баласы? – Шамбет балага эңкейди. – Тааныбайт экем. Ой, сен кимдин уулусуң?

Калп айтасың, байке, мени алда нече көргөнсүң дегендей Сапар күлүмсүрөп турат.

Бардыгы үйдөн чыгышты. Чаргын Сапарын таптак көтөрүп мойнуна мингизди да тартая басты, Тигиндейде, ата-энесинин ортосунда келаткан Микола-Аскер, Сапарга көрсөтүп кубанат. Энеси менен келаткан Жеңишбек да күлөт.

Нуркасым жоргосуна шап минди да, жөнөй берди:

– Кеттик, кеттик!

Шамбет атына мине берип Жеңишти көрүп токтолду. Анан уулун чакырып алып, эки колтугунан так көтөрүп ээрге мингизип, кубанып койду.

– Бастыр, бастыр! Эми чоң жигитсиң!

– Ата, а Аскерчи, – деди Жеңиш.

Атка мингиси келген Микола-Аскер ызасынан ыйлап жибере жаздап жал-жал карайт.

– Чурка, сенин да миңгиң келип турабы, – деди Шамбет ага. Бала, ата-энесинин жанынан чуркап келди. – Болуптур, теңтушуң экөөң азыр текечерге минчү кезиңер. Жыгылбагыла!

Шамбет атты жетелей басты. Жигит бул жылдары жышылган, шамдагай тарткан. Ал аскердин дыкандыгын сактап шайдоот, бут шилтеши так.

Келберсиген тоолор жашыл кымкабын эркин жамынып, эртеңки нурда балкып, ансайын көрктөнөт. Жайык төрлөрү ансайын чалкайып, мөңгү муздары чагылышат. Ортодо көл чыбырчыктап, зор күзгүдөй жылтылдайт. Кара кочкул түтүн бурап, көз учунда пароход көрүнөт. Асман ачык, аба укмуштуудай тап-таза.

Өстөн бою куду – баягыда Элебес чаап келгендегидей элге толгон. Келиндер кызыл-тазыл. Жигиттер билектерин шыманып, кээси кетмендеринин сабын таянат. Кээси, курч күрөгүн жерге батырат. Айтор улуу ишти күткөндөй тегиз даяр. Так ошондогудай Дмитрий да арабасынан секирип түштү.

– Ого, баштай элексиңер? А мен ташты ташыйын десе.

Төрт жыл ичинде өстөн эскире түшкөн. Жан боорлордун топурагы майдаланып, чөп тамырлайын деген, ошентсе да жете казылган жерлери баягыдай түшү таскыл, муздай чопосу күнгө жылтырайт. Станциянын турбинасын орнотуучу жайга, көп болсо – жүз метрче жетпей токтолуптур. Оң жакка күркүрөп, көбүк секирткен тентек суунун шары угулат.

Капитан Микола тыяк-быякты карап, кубаттап турат.

– Туура, ылайыктуу жер тандагансыңар. Сууңар да шар. Теминиши тез. Күчтү оңой бербейт.

Кыска гана митинге өттү.

– Туугандар! – деди журтка Нуркасым, – туура төрт жыл согуш бизди тынч эмгектен кол үздүрдү. Туура төрт

жыл биздин жигиттер кетмен, күрөгүн сагынышты. Эми Гитлердин күлү сапырылды. Биз береке төгүүчү тынч эмгекке кайттык. Ушул өстөн менен, теминген тунук суудай, биздин ийгилик ташысын. Өлкө гүлдөсүн. Ушул жаңы турмуштун булагы менен ар бир үйдө өчпөс шам алоолосун!

Ишиңер илгери болсун!

Көпчүлүк өстөн бойлоп чачырай беришти. Бир тобу өстөндүн таманына түшсө, бир тобу илгери улантууга турушту.

Мына биринчи кетмен күнгө чагылыша түштү. Көпчүлүктүн колунан күжүрмөн эмгек тез кызыды. Күрөк үстүнө күрөк топурактарды ыргытат. Кетменге удаа кетмен көтөрүлө берет, кыртыштуу жерге күп-күп согулат. Чымдарды оодарат.

Азыр аркан чоюп, өстөндүн угун түздөгөндөр капитан менен Чаргын. Акман аларга удаа кол токмокту көтөрүп, тийиштүү жерлерге казык кагат.

Чеке терин сүртүнүп, эми Сергей тамашалайт.

– Эй инженер Чаке! Абайла! Суу кайра агып калбасын!

Кайра акпайт суу! Азыр өстөндү белгилеген жеке Акам эле эмес. Биз менен суунун ээси гидротехник да жүрөт.

– Ананчы! – дейт Сергей, – Станцаны бүтсөк, эт комбинатын тургузабыз дейсиң го. Касейин экөөбүзгө жер каздырып, өзүң аркан тарткың келер, анда да.

Күн көтөрүлүүдө. Эмгек күжүрмөн – улам кызууда!

Суусаган бирөө тигил өзөндөн жата калып суу жутат.

– Бах! Тынччылык заманда суу да кандай тунук агат! Жер казгандар жана бир чоң ташты учуратышты.

Кишилер туш-туштан казды. Калтек салышты. Шамбет баягыдай алп көкүрөгү менен калтекти басты.

– Ал, оодардык! Жеңиштен кийин күч ташып калган белем. Залкардай таш камгактай ала салды.

– Бах! Жыргал үчүн эмгек кандай кызып баратат? Неге ачуу бомбалар аянттарда жарылат. Неге акылдан чыккан сонун табылга атом адам баласын коркутат. Неге ал ажыдаардай ышкырынып, шаар үстүн

түнөртүүгө жумшалат. Анткенде, ата-эне, катын-бала жашын төгөт. Аны ойлоп тапкан окумуштуулар, көз жашы деңизге чөгөр. Ал атомдор дүйнөнү гүлдөтүп жыргал үчүн жумшалса, аны ойлоп тапкан окумуштуулар, жанагы, адам баласын таң калтырган мунарага чыгышар. – Алкыш алышар, бизден алар алкыш алышар, неверелерден алар!

Адилдикти жактаган, эмгекти сүйгөн жигит зыңкылдап ырдап коёт.

Таза болсоң суудай бол,
Баарын жууп кетирген,
Калың болсоң жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн.
Жакшы жүрүп үлгү алгын,
Көптү билген көсөмдөн.
Арам оюң өтөр дейм,
Айыкпаган кеселден.

Шамбет этектей кетменди бекем соксо, жер солк эткендей. Жигит өзү иштейт, элге демилге берет.

– Болгула, туугандар, чамдагыла! Ушул кыш биздин үйлөрдө өчпөс шамдар жансын!

Шамбеттин демилгеси ишти кызытат. Ооздон оозго айтылат.

– Чамдагыла, туугандар, чамдагыла!

Иштин көзү дагы алдыда. Өстөн казылса, плотина курулса, станция тургузулса, шырыктар орнотулуп, зымдар тартылса, мына ошондо гана тентек суу жүгөндөлүп, оор турбинаны айлантат. Күчтүү кубат зымда агылат, ар бир үйдө өчпөс шамдар жанат, клубда жанат, чоң короодо жанат, кырманда күрсүлдөтүп зор молотилканы жүргүзөт!

Болгула, чамдагыла, туугандар, чамдагыла!

1943-1946-жылдар.

МАЗМУНУ

ТҮГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВ 3

БИЗДИН ЗАМАНДЫН КИШИЛЕРИ

БИРИНЧИ БӨЛҮМ 7

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ 146

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ 275

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ 379

УКМУШТУУ МУНАРА БАЯНЫ 463

Адабий-көркөм басылма

VII том

ТҮГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВ
«Биздин замандын кишилери»

Чыгарууга жооптуу: *Акматалиев А.*
Басмага даярдаган: *Өмүров Б.*
Тех. редактор *Жанышбекова А.*
Корректор *Качкынбай кызы А.*
Компьютердик калыпка салган *Өмүров Б.*

Терүүгө 04.10.15 берилди. Басууга 30.11.15 кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂.
Көлөмү 29,30 б.т. Нускасы 575.

